

Magyarország 2021
Társadalom, gazdaság és politika napjainkban

Magyarország 2021

Társadalom, gazdaság és politika napjainkban

Szerkesztők: Barthel-Rúza Zsolt, Fűrész Gábor,
Pillók Péter és Stefkovics Ádám

Századvég Kiadó
Budapest, 2021

Magyarország 2021
Társadalom, gazdaság és politika napjainkban
**Szerkesztők: Barthel-Rúzsza Zsolt, Fűrészes Gábor, Pillók Péter
és Stefkovics Ádám**

© Századvég Kiadó, 2021

Olvasószerkesztő: Bobály Ilona, Lehotka Gábor
Borítóterv: Albert Anna
Tipográfia és tördelés: BánTóthKata
Grafikonok: Albert Anna, Valaczka Lóránt, Varga Júlia
Grafikai koordinátor: Fehér Barbara
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISBN 978-615-5164-75-0

Tartalom

Köszöntő	7
<i>Barthel-Rúzsza Zsolt</i>	
KONTEXTUS	11
Krizisévszázad: a nemzetállamok újrafelfedezése, a gazdaság és a politika transzformációja	13
<i>Fűrész Gábor</i>	
Közös pontok a magyar és az uniós közvéleményben	39
<i>Fűrész Gábor – Erdős Gergely – Maurer Szemere – Speidl Bianka – Hortay Olivér</i>	
Identitás, migráció, gazdaság. Miért (nem) bízunk az Európai Unióban?	51
<i>Stefkolics Ádám</i>	
Üdv a világválságok korszakában! Megatrendek a 21. században	71
<i>Halkó Petra</i>	
GAZDASÁG	99
Hajózás válságok között: a magyar gazdaság krízisálló képessége	101
<i>Regős Gábor – Horváth Diána – Molnár Dániel</i>	
Gazdasági válságkezelés 2020–2021-ben	133
<i>Posgay István – Regős Gábor – Horváth Diána – Molnár Dániel</i>	
Eredmények és kihívások a magyar energiapolitikában	141
<i>Hortay Olivér</i>	
„Küszöbértékeken” át – az oktatásról és a munkaerőpiacról alkotott vélemények a magyar társadalomban	163
<i>Bokányi Zita – Kökény Martina</i>	
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	193
Életvitelcsoportok Magyarországon – a társadalmi rétegződés többdimenziós modellje	195
<i>Kollár Dávid – Gyogyovich Miklós – Pillók Péter</i>	
Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon	241
<i>Makay Mónika – Stefkolics Ádám</i>	

Milyen makrotényezőkkel jelezhető előre a magyarországi pártok támogatottsága? Választókerületi szintű elemzés a 2018-as választási eredmények alapján	279
<i>Stefkovics Ádám</i>	
Klímapolitikai alapelvek az európai zöld megállapodásban	305
<i>Fűrész Gábor – Hortay Olivér</i>	
KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY	319
Gazdasági trendek – a koronavírus hatása a lakosság és a vállalatok konjunktúraérzetére	321
<i>Molnár Dániel – Regős Gábor – Horváth Diána</i>	
A koronavírus-járvány és Magyarország	349
<i>Maurer Szemere</i>	
MÉDIA	371
Digitalizációs trendek a magyar társadalomban	373
<i>Bukovics Babett – Kollár Dávid</i>	
A szólásszabadság eróziója a közösségi médiában	407
<i>Dr. Béky Zoltán</i>	

A koronavírus-világjárvány megváltoztatta azt a világot, amelyet ismertünk. Hogy mekkora változást is okozott, az ma még kérdéses, de várjon is ránk bármi a pandémia után, nekünk, magyaroknak készen kell állnunk rá.

A járvány megrengeti a világunkat, de nem rombolja porig – ez a jó hír. A semmiből valamit teremteni embernek nincs hatalma. Azonban kevésből sokat, kicsiből nagyot varázsolni, szükségből erényt kovácsolni mi, halandók is képesek vagyunk. Sőt, a talentumokról szóló bibliai példabeszéd szerint ez egyenesen kötelessége Isten képmásának.

A nemzet gyarapodása, koronavíruson innen és túl, két forrásból táplálkozik: tehetségből és szorgalomból. Előbbit ajánlékba kapjuk, utóbbit nekünk kell hozzátennünk, mert anélkül semmire sem jutunk.

A járvány következményeitől inspirálva számtalan – régi és új – írásmű látott napvilágot a munka világának átalakulásáról, a munkavégzés általunk ismert módozatainak fenntarthatóságáról. Egyet azonban nem kérdőjelezhetünk meg: emberhez méltó életre csak értékteremtő munka révén nyílik lehetőség. Lehet, hogy mást és másképpen kell dolgoznunk, de dolgoznunk: kell.

E téren a számok egyre jobbák, a foglalkoztatottsági adatok lassan eléri a járvány előtti szintet, de a vírus még velünk van, és fenyegetése zárva tartja sok munkahely kapuit. A felmentő sereget, mely éppen most érkezik, a magyar tehetség, a szellemi virtuozitás, az innováció szerelte fel a legkorszerűbb fegyverzetel. Karikó Katalinnak és magyar kollégáinak szerepe a vakcina kifejlesztésében nem is lehetne jobb példája annak, hogy mi, magyarok, amikor kell, más nemzetekkel együttműködve, tehetségünket szorgalommal kamatoztatva az egész világot tudjuk segíteni.

Ahhoz azonban, hogy magunkon segíthessünk, a saját kezünkben kell tartanunk a sorsunkat. A koronavírus-világjárvány világszerte a nemzeti szuverenitás felértékelődését, az államok cselekvő szerepének megerősödését kényszerítette ki. A 2008 utánra kivézett Magyarország tíz év alatt felerősödött a feladathoz, és a járvány már nem dönthette le a lábáról. A koronavírus fölötti győzelem már látótávolságba került, de a küzdelem ezzel nem ér véget. Nyugtalan, zaklatott, feszült korban élünk. Gyarapodásunk, stabilitásunk, nemzeti önrendelkezésünk a tét.

E kötettel arra vállalkoztunk, hogy felmérjük és bemutassuk Magyarország gyarapodásának lényeges gazdasági és társadalmi feltételeit, külső és belső kihívásait az előttünk álló évtizedre tekintve. Aki viharos vizeken kényszerül navigálni, annak ugyanis nem árt, ha kívülről-belülről ismeri hajója minden porcikáját – no meg a szél és a tenger természetét. Magyarország bárkája masszív, erős, strapabíró szerkezet. Lehet javítani a víztörését, optimalizálni a kormánylapátját, kicsit magasítani az árbócrudat a jobb kilátás érdekében – de nem szorul cserére, mint ahogy mások próbálják elhitetni velünk. A tenger pedig? Hol szelíd, hol vad – szeszélyes. Ha jó a szél, csak úgy repíti a hajót – de a szelet bizony nem mi vetjük, ha muszáj, a szél ellenében is tudnunk kell haladni. A mi dolgunk a bárka.

Budapest, 2021. február 1.

Barthel-Rúzsa Zsolt

Kontextus

Fűrész Gábor

Krízisévszázad: a nemzetállamok újrafelfedezése, a gazdaság és a politika transzformációja

Törések, sokkok, Marx és az idő

2003 decemberében Robert Lucas Nobel-díjas közgazdász az American Economic Association előtt elhangzott elnöki székfoglaló beszédében büszkén jelentette be, hogy az 1929-es világgazdasági válsághoz hasonló súlyos recesszió bekövetkezése mára lehetetlenné vált. „Tézisem az, hogy a makroökonómia eredeti értelmében sikerrel járt: központi problémáját, a nagy gazdasági válságok visszatérésének megelőzését megoldotta, méghozzá évtizedekkel ezelőtt.”¹ Néhány évvel később, a Lehman Brothers csődjével kezdetét vette a világháború utáni globális piacgazdaság történetének addigi legnagyobb gazdasági válsága, a 2008-as „nagy recesszió”. Kevés elhanyagolható kivétellel, mint az amerikai unortodox közgazdász Hyman Minsky² vagy az ausztrál Steve Keen,³ egyetlen elismert szakértő sem látta előre a válság bekövetkezésének lehetőségét, sem annak közeledtét.

A példa azonban nem a szakértők ostobaságáról, a tudás vakságáról szól (vagy nem csak arról), hanem a tényről, hogy a társadalom, a gazda-

---

¹ Idézi Keen 2017.

² Hyman Minsky amerikai közgazdász azon kevesek közé tartozik, aki évtizedekkel korábban figyelmeztetett egy, az 1929-es krízishez hasonló világgazdasági válság bekövetkezésére, bár ő maga az eseményt nem érte meg, mert 1996-ban elhunyt. Munkásságát 2008 után fedezték fel újra, a nagy pénzügyi válságot ma már „Minsky moment”-ként is emlegetik.

³ Steve Keen Minsky „pénzügyi instabilitás hipotézise” nyomán hozott létre egy matematikai modellt a piacgazdaság ciklikus válságjelenségeinek leírására. Lásd: Keen 2017.

ság és a politika komplex rendszereinek egyes állapotai, transzformációi vagy azok bekövetkezésének ideje (*per definitionem*) nem jelezhetők előre.

A szocialista rendszer 1989–90-es bukása utólag szükségszerűnek tűnik. Okai retrospektív módon feltárhatók, elemezhetők. A változások kezdetét közvetlenül megelőző években azonban a többség még azt gondolta: a rendszer „örök”, ha változik is valami, az nem érinti az élet akkor megszokott fundamentumait és politikai kereteit. Majd bekövetkezett a rendszerváltás. Ugyanez a minta előzte meg a világháborúkat és a nagy gazdasági válságokat is. Ahogy most a pandémia váratlan megérkezését.

„Azt feltételezzük, hogy a jelen hasznos útmutatóul szolgál a jövő tekintetében, hasznosabbal, mint amit a múlt ezzel összefüggő tapasztalatainak őszinte vizsgálata igazolna. Más szavakkal, általában kizárjuk olyan jövőbeni változások lehetőségét, amelyek karakteréről nem tudunk semmit.”⁴

John Maynard Keynes megjegyzése arra világít rá, hogy a jövőt kutatva rendszerint abból indulunk ki, amit a jelen felkínál. Feltételezzük, hogy a jelen folytatódik *ad infinitum*, vagy olyan (kiszámítható) változást, „progressziót” képzelünk el, ami extrapolálható a jelenből.

Marx törvényei szerint a kapitalista gazdaság a kommunizmushoz vezetett volna. Ha a ciklikus gazdasági válságok, a válságok okozta szenvedés és politikai küzdelmek nyomán (éppen a bajokra reagálva, azokhoz alkalmazkodva) nem változott volna meg a szereplők viselkedése, egymáshoz való viszonya, a gazdaság és a politika irányításának intézményrendszere. A 19. századi kapitalizmus törvényei szerint Marxnak akár igaza is lehetett. Semmi mást nem tett, mint a jelenben érvényes összefüggéseket, a szereplők megfigyelt viselkedését és azok várható következményeit vetítette a jövőbe. Az idő azonban diszruptív. Töréseket hoz létre. A törések és sokkok nyomán újrastrukturálódik az élet. A régi szabályok érvényüket veszítik. A *status quo* megszűnik. A megszokott és kiszámítható egyensúlyi állapotok felborulnak. Megváltozik a dolgok rendje és a rendet fenntartó szabályok. A törés okozta válság visszacsatolási folyamatot indít el, ami módosítja a komplex rendszereket. Ezért élte túl a piacgazdaság Euró-

---

⁴ Keynes 1937. Illetve: „Na most, a jövő ilyen gyenge lábakon álló gyakorlati elképzelése hirtelen és heves változásoknak van kitéve. Hirtelen megszakad a higgadság és a mozdulatlanság, a bizonyosság és a biztonság megszokott menete. Minden figyelmeztetés nélkül új félelmek és remények veszik át az irányítást az ember viselkedése felett. Előfordulhat, hogy a kiábrándulás hirtelen az értékelés új, magától értetődő előfeltevéseit kényszeríti ránk. Mindezek a kifinomult, illedelmes, szépen berendezett tárgyalóteremhez és pontosan szabályozott piacra szabott technikák könnyen szét tudnak esni.”

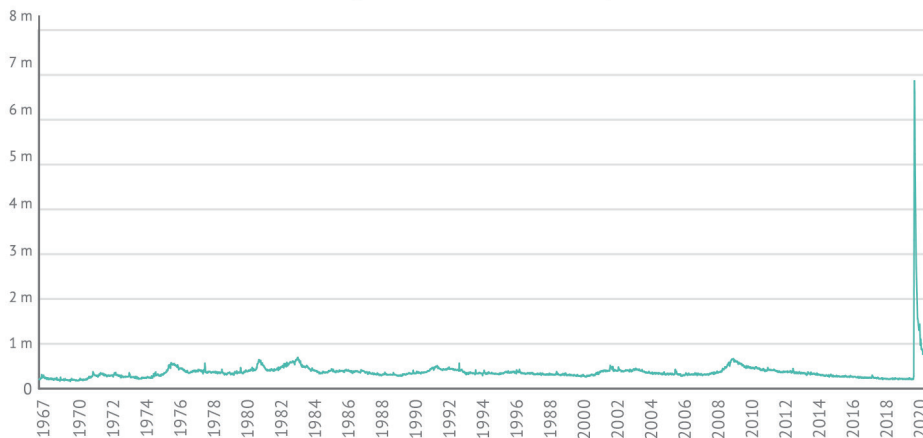
pában és az Egyesült Államokban a 19. és 20. századot, ellenére annak a közel húsz jelentősebb recessziónak, ami felforgatta a működését (nem beszélve a forradalmakról és háborúkról).

A törések, sokkok, válságok: diszruptív események. Közös jellemzőjük,⁵ hogy valószínűtlenek, nagy hatást gyakorolnak a világra, megtörik a *status quót*, és visszacsatoló, rekurzív folyamatok révén új állapotokhoz vezetnek. Az ilyen valószínűtlen események egyszerűen nem következnek a korábban megfigyelt trendekből, nem vezethetők le a világ absztrakt, deduktív elemzéséből, sem az esemény előtt rendelkezésre álló empirikus adatokból. Bekövetkezésük lehetséges okait, jobb híján, utólag próbáljuk rekonstruálni.

Az alábbi ábrán egy ilyen esemény látható: a pandémia okozta sokk. 2020 tavaszán az Egyesült Államokban volt olyan hét (!), amikor a munkanélküli-ellátásért folyamodók száma megközelítette a 7 milliót.⁶ Ha a törés bekövetkezése előtti 50 évet vizsgáljuk, tehát húzunk egy képzeletbeli vonalat 2020. januárnál: az azt megelőző évtizedek megfigyelt tényada-

USA: munkanélküli-ellátásért folyamodók száma, 1967–2020 (heti adatok, fő)

1. ábra

Forrás: FRED (US Federal Reserve)

⁵ Lásd: Taleb 2007. A Taleb által meghatározott, nagy erejű valószínűtlen események egyszerre mutatnak rá saját ismeretelméleti pozícióink korlátaira, a tudás törékenységére és azon komplex rendszerek dinamikusan változó természetére, amelyek viselkedését újra és újra megkíséreljük előre jelezni.

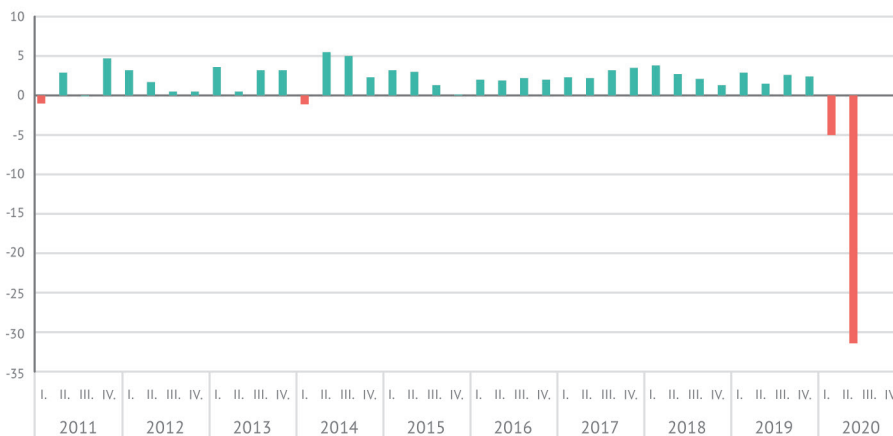
⁶ <https://fred.stlouisfed.org/series/ICSA>

taiból (bennre a 2008-as recesszióval) nem következik olyan világalapot, amelyben heti több millió új állástalan akár csak elgondolható is lenne. Ekkora volatilitás túl van a legpesszimistább képzelet határain.

Hasonló a helyzet az USA negyedéves GDP-volumenindexének alakulásával.⁷ 31%-os visszaesést senki sem prognosztizált volna, még azok sem, akik a gazdaság ciklikus (10-12 éves periódusokban ismétlődő) recessziójára számítottak.

USA: a GDP-növekedés negyedéves alakulása, 2011–2020 (%)

2. ábra

Forrás: FRED (US Federal Reserve)

A 21. század Európa és Amerika számára – első két évtizede tekintében biztosan – krízisévszázad. Az internet kommercializációját kísérő, úgynevezett „dotkom” befektetési krízissel és a 2001. szeptember 11-ei terrortámadással indult. Ezt követte a jelentőségében az 1929-es nagy világgazdasági válsággal egyenértékű⁸ 2008-as recesszió, vele az uniós országok adósságválsága (2009–2012), majd 2015-ben a migrációs krízis

⁷ <https://www.statista.com/statistics/188185/percent-change-from-preceding-period-in-real-gdp-in-the-us/>

⁸ Ray Dalio befektetési szakértő könyve részletes, empirikus összevetését adja a két korszaknak (1929 és 2008) és a válságokhoz vezető, homológ ciklikus folyamatoknak: Dalio 2018.

és az iszlám terrorizmus felfutása (melynek 2001 csak az előszobája volt). Végül pedig a koronavírus-járvány (és a járványt kísérő újabb gazdasági sokk), amelyhez hasonlóan az 1918–19-es spanyolnátha óta nem tapasztalt a két kontinens.

Logikus kérdés: mi a közös ebben az eseménysorban? Mindegyik összefüggésbe hozható a globalizáció hidegháború utáni történelmi szakaszával: beleértve a globális népességrobbanás késői fázisát,⁹ a „hiperglobalizációnak”¹⁰ is nevezett gazdasági integráció generálta problémákat és az USA világpolitikai hegemoniájának (illetve e pozíció hanyatlásának) következményeit. A világ visszavonhatatlanul integráltabb, növekvő komplexitású lett. Hálózatai és azok elemeinek interakciói sűrűbb szövésűek a 21. században. Ez azonban nem nagyobb rendhez, harmóniához, hanem éppen ellenkezőleg, a diszruptív események növekvő súlyához, eddig nem tapasztalt volatilitáshoz vezetett. A globalizáció nemcsak az áruk, a szolgáltatások, a tőke vagy az információ áramlásának hatalmas hálózata, hanem a pénzügyi sokkok, krízisek (terrorizmus, pandémia stb.) disszeminációjának ágenszévé és közegévé is vált.

Krízisglobalizáció

Az új évezred a gazdaságról való gondolkodásban nem válságkorszaként indult, sőt. „Great moderation”¹¹ (szó szerint: „nagy mérséklődés”, de meggyőző magyar fogalmi megfelelő híján inkább kiegyensúlyozott növekedést jelent) – így nevezte el a gazdaságot irányító amerikai technokrácia és a közgazdászszakma egy része az 1990 utáni időszakot, úgy vélték ugyanis (összhangban Robert Lucas már idézett szavaival), hogy a monetáris politika és szabályzás sikerei nyomán a gazdasági konjunktúraciklusok kisimultak, a lejtmenetek rövidebbé és kevésbé kockázatosak váltak, az infláció csökkent, a GDP és a foglalkoztatottság ingadozásai mérséklődtek.

---

⁹ Kaufmann 2018.

¹⁰ A fogalom Dani Rodrik-tól származik: Rodrik 2011.

¹¹ Egy 2004-es nyilvános konferencia-előadásában Ben Bernanke, az amerikai központi bank akkori elnöke használta és tette népszerűvé a kifejezést, ami a negyedéves amerikai GDP és az infláció alakulásában megfigyelt mérséklődő ingadozásra hívta fel a figyelmet a bejelentést megelőző évtizedben.

Az „aranykor” vihar előtti csendnek bizonyult.¹² Az ezredfordulós dotkomválság még belefért a „great moderation” értelmezési keretébe, ami azonban 2008-ban történt, az visszavonhatatlanul a feje tetejére állította a világot, érvénytelenítve a „világválságmentes” piacgazdaság sokak által dédelgetett álmát.

Hyman Minsky unortodox amerikai közgazdász azon kevesek egyike volt, aki mindig is kételkedett abban, hogy az 1929-eshez hasonló krízis megismétlődése elkerülhető. A „pénzügyi instabilitás hipotézisében”¹³ fogalmazta meg, hogy a konjunktúraciklusok, a növekedés és a recesszió egymást váltó hullámai, illetve a pénzügyi válságok endogén jellemzői a piacgazdaság dinamikájának, nem történelmi véletlenek. Nem tudatlanság vagy emberi hibák kijavítható eredői, hanem elválaszthatatlan alkotóelemei a modern gazdaságnak mint komplex rendszernek.

Minsky paradoxona: a „stabilitás instabillá tesz” tézise. Mivel a piacgazdaság dinamikáját döntően hitelből finanszírozott beruházási ciklusok határozzák meg, a privát adósság felhalmozódása és az eufórikus, spekulatív időszakok befektetési boomja instabillá teszi a növekedést. A hosszabb felfelé ívelő szakaszok még több kockázatvállalásra ösztönöznek, a szakasz utolsó harmadában pedig megszorodnak a rossz hitelek, az úgynevezett „Ponzi-finanszírozás”,¹⁴ a pénzügyi szabályok kikerülése stb. A folyamat végül a visszájára fordul, a fizetéseképtelenség láncreakciót indít el, ami recessziót indukál.

Minsky paradoxona abban fogalmazódik meg talán a legélesebben, hogy az 1929-et követő monetáris szabályozás fejlődése, az államok költségvetési deficitjének válsághelyzetet stabilizáló szerepe, a pénzügyi szektort kimentő politikák segítettek ugyan (tagadhatatlanul meghatározó szerepet töltek be abban, hogy a „nagy depresszió” utáni krízisek nem torkolltak súlyos társadalmi katasztrófába az elkerülhetetlen gazdasági veszteségeken túl), azonban éppen e segítség révén ösztönöztek a kockázatvállalás újratermelődésére. A modern pénzügyi rendszerek

---

¹² A Steve Keen ökonometriai modellje alapján készített szimulációk valóban azt igazolják, hogy a válságok bekövetkezését megelőzi egy átmeneti, moderált, egyensúlyszerű állapot, mielőtt a recesszió lefelé tartó spirálja fellépne (Keen 2017).

¹³ Minsky 2016 (eredetileg 1982).

¹⁴ A Ponzi-séma (a pilótajátékhoz hasonló) befektetési csalás, ami Charles Ponzi nevéhez fűződik (1919). Minsky pénzügyi taxonómiájában a „Ponzi-finanszírozás” azt a spekulatív fázist jelöli, amikor a korábban felvett hitelek kamatainak törlesztése is újabb hitelek bevonásával történik.

szereplői ma már számítanak arra, hogy az állam és az adófizetők kihúzzák őket a bajból, így ezt a szempontot is beépítik a vállalható kockázat mérlegelésébe. A pénzpiac regulációját intézményi és eszközinnovációval felpuhítják,¹⁵ amikor szükséges.

A válságok indukálta jegybanki és állami stabilizátorok bevezetése tehát egy visszacsatolási folyamatot indít el, ami olyan pénzügyi és finanszírozási „innovációkat” eredményez, amelyek újra és újra lehetővé teszik az eszközbuborékok felépülését és a pénzügyi sokkok visszatérését. A 10-12 évente ismétlődő konjunktúraciklusok mögött a folyamatosan felhalmozódó privát (vállalati, háztartási, nonprofit) hitel- és adósságtömeg makrociklusokat¹⁶ és nagy összeomlásokat is kitermel (1929, 2008). 2008-ban a legtöbb súlyosan érintett ország GDP-arányos privát adóssága már 150% felett járt.¹⁷ Ebben a tartományban önmagában a hitelezés dinamikájának csökkenése¹⁸ képes érzékelhető visszaesést generálni az aggregált keresletben.

Ha figyelembe vesszük a hitel és az adósság meghatározó szerepét a gazdasági válságok keletkezésében, akkor az is jól láthatóvá válik, hogy az USA és a nagyobb európai centrumországok (Németország kivételével) kiszolgáltatott helyzete máig nem ért véget. Az 1929-es krízist követő másfél évtizedben az amerikai privát szektor GDP-arányos adósságszintje 37%-ra mérséklődött. Ugyanez az adósságépítés nem történt meg a nagy recessziót követően, az továbbra is 150% felett¹⁹ alakul. A járvány okozta újabb válság sem könnyíti meg a helyzetet, függetlenül attól, hogy nem endogén eredetű az általa keltett visszaesés (tehát nem a pénzügyi struktúra és a hitelezés dinamikája generálta, hanem ez esetben valóban egy külső tényező).

Ma a világ 25 leginkább eladósodott országa közül 17 észak-amerikai vagy európai állam,²⁰ köztük Nagy-Britannia, Kanada, az USA, Francia-

---

¹⁵ Lásd: az árnyékbankrendszer (*shadow banking*) szerepe körüli vitát vagy az értékpapírosítás (*securitisation*) gyakorlatát a pénzügyi válság előtt.

¹⁶ A rövidebb konjunktúraciklusokon túlmutató, nagyobb (akár 70-80 évet átfogó) gazdasági ciklusokról: Dalio 2018.

¹⁷ Richard Vague analízise tárta fel, hogy a nagyobb pénzügyi válságokat minden esetben a privát adósságállomány (vállalatok, háztartások) kiemelkedő, a GDP 150%-át meghaladó szintje és az adósság növekedésének 4-5 évig tartó, magas, 15% feletti dinamikája előzi meg. Lásd: Vague 2019.

¹⁸ Keen 2017.

¹⁹ <https://fred.stlouisfed.org/graph/?g=pGPd>

²⁰ Az adatok forrása: https://www.imf.org/external/datamapper/PVD_LS@GDD/NLD

ország, Spanyolország és az északi országok (Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország). Ezek nem mindegyike van – Steve Keen kifejezésével élve – „adósságzombi”²¹ állapotban, azaz olyan csapdahelyzetben, mint Japán a 90-es évek óta, ahol az ikeradósság (a privát és az állami szektorok együttes adóssága) meghaladja a GDP 300%-át, megfojtva a növekedés lehetőségét. Ahol az államháztartás jobb állapotban van (például az északi államokban), nem tűnt el a mozgástér a visszatérő gazdasági válságok korrigálására. A magas privát adósság azonban a krízisek valószínűségét és súlyát jelentősen növeli, így közel viszi e nemzetállamokat is a stagnálással, vánszorgó gazdasági növekedéssel jellemzett állapothoz.

Rozsdaövezetek, globális 1%, arany kényszerzubbonny

Eredetileg az amerikai jelzáloghitel-piacról útjára indult 2008-as pénzügyi válság a globalizáció hidegháború utáni új szakaszában pillanatok alatt szétterjedt. Az Egyesült Államok világgazdasági hegemóniája mellett létrejött – Dani Rodrik, a Harvard közgazdásza által „hiperglobalizációnak” nevezett – gazdasági integráció nemcsak a tőke, az áruk és szolgáltatások vagy az információ korábban nem látott méretű áramlásának médiuma, hanem a krízisek disszeminációjának közege is.

A globalizáció második hullámát²² (az első a 19. század közepe és 1914 közé tehető) több paradox, ellentmondásos tendencia is jellemzi, amelyek egyenes összefüggésben állnak a jelen nagy gazdasági és politikai konfliktusaival. Ezek a jellemzők az alábbiak:

1.

A globalizáció új szakaszát az infokommunikációs technológiai forradalom alapozta meg. Ennek egyik fontos következménye, a piacgazdaság korábbi történetével szemben, hogy lehetővé tette a termelés és az irányítás szétválasztását (annak fizikai helye tekintetében), a folyamatok szétdarabolását, kiszervezését (*outsourcing*), ezzel a globális értékláncok létrejöttét.

A globális értékláncok és a hozzájuk történő csatlakozás nélkül nincs a mai Kína (függetlenül attól, hogy Kína világgazdasági sikerének sok más

---

²¹ Keen 2017.

²² Milanovic 2019.

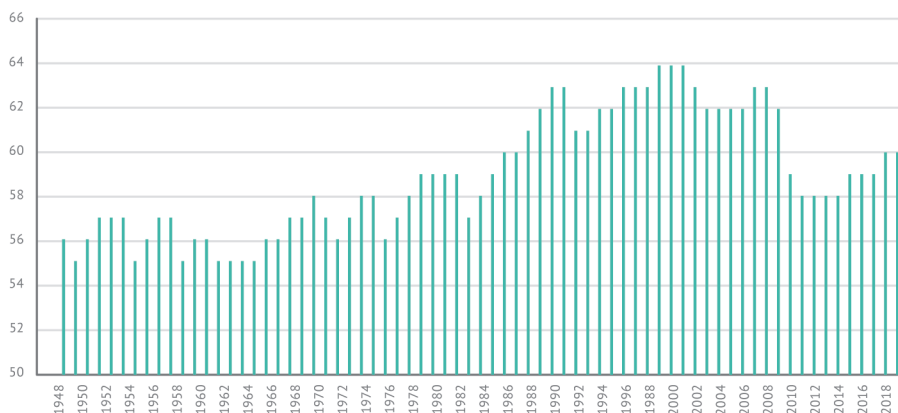

tényezője is van, többek között politikai kapitalizmusának²³ külön utas jellemzői és sajátos, aszimmetrikus viszonya a globalizáció új szabályrendszeréhez). A globális értéklánc ugyanis kifejezetten érdekeltté teszi a lánc tulajdonosát, hogy korszerű technológiát telepítsen a termelés távoli helyszíneire. A technológiatranszfer problémája így automatikusan megoldódik, ez pedig az ugrásszerű fejlődés lehetőségét kínálja a korábban egyoldalú világgazdasági szerepbe kényszerített, periférikus országoknak. Itt jön azonban az első paradoxon.

A hiperglobalizáció a munkaerő helyzetének megváltozását eredményezte. A globális értékláncok létrejötte a centrumországokban gyárak bezárásával, munkahelyek megszűnésével és általában a munkavállalók

USA: foglalkoztatottság, 1948–2019 (felnőtt népesség, %)

3. ábra

Forrás: US Bureau of Labor Statistics

²³ A „politikai kapitalizmus” kifejezés Branko Milanovictól származik (lásd: Milanovic 2019), mások autoriter kapitalizmusnak nevezik. Slavoj Žizek szlovén filozófus ironikus megfogalmazásában pedig „kapitalizmus, ázsiai értékekkel”: „Attól tartok, hogy ezzel az ázsiai értékek alapján működő kapitalizmussal egy olyan kapitalizmust kapunk, amely sokkal hatékonyabb és dinamikusabb a mi nyugati kapitalizmusunknál. De nem osztom a liberális barátaim reményét, hogy adunk nekik tíz évet, és [lesz egy] másik Tiananmen téri tüntetés. Nem, a kapitalizmus és a demokrácia házasságának már leáldozott.” <https://zizek.uk/slavoj-zizek-capitalism-with-asian-values/>

alkuerejének csökkenésével járt (ami közvetlenül kihat a bérekre is). A változások a nagyvállalatok belső működését sem hagyták érintetlenül.²⁴ A kiszervezésekkel, a munkaerő technológiai helyettesíthetőségének növekedésével veszített jelentőségéből a kiszámítható karrierutak, vonzó fizetések garanciájának korábban priorizált vállalati politikája. Megjelent helyette az úgynevezett „gig economy”: a határozott időre vagy projektekre szerződötetett, nem főállású munkaerőre építő üzleti modell.

A rozsdáövezetek a globalizáció „sikerének” paradox mementói.

2.

Az értékláncok létrejöttek, a termelés kiszervezésének második paradoxona a globális jövedelem átrendeződésének²⁵ felgyorsulása. A hetvenes években az USA és nyugati szövetségesei állították elő a globális GDP 56%-át, ma ez az arány 37%. A megtermelt javak és szolgáltatások 43%-át pedig Ázsia állítja elő.²⁶ Kína az elmúlt években hagyta maga mögött az Egyesült Államokat, India pedig Németországot.²⁷ Branko Milanovic szerint a helyzet hasonlít a Nyugat és a harmadik világ évtizedekkel ezelőtti viszonyára, csak éppen megfordítva: most a centrumországokban jár a globalizációs folyamat kettős eredménnyel, a tőketulajdonosok pozíciója javul, a munkájukból élők (különösen a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők) pedig leszakadnak. Az olyan multietnikus és nyitott országok esetében, mint az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia, a migráció felgyorsulása csak tovább mélyítette a paradoxon társadalmi-politikai hatását, hiszen rövid távon éppen az út szélén hagyott csoportoknak teremt a bevándorlás konkurenciát a munkaerőpiacon.

A hiperglobalizáció nemcsak a világ jövedelmének átcsoportosulását eredményezi, de a centrumországokban is megváltoztatja a tőke- és bérhányad pozícióit. Az ezredfordulót követően a centrumországokban megtermelt jövedelem csökkenő arányban került a munkavállalók kezébe, és nagyobb arányban vált tőkejövedelemmé.²⁸

---

²⁴ Erről részletes analízis: Davis 2016.

²⁵ Milanovic 2016 – az úgynevezett „elefántgörbe” megalkotója *Global Inequality* című könyvében a jövedelem átrendeződésének globális folyamatait vizsgálta az 1990 és 2008 közötti időszakban.

²⁶ Adatok forrása: Milanovic 2019.

²⁷ Vásárlóerő-paritáson számítva, Milanovic 2019.

²⁸ Milanovic 2019. A stagnáló, romló bérpozíciók mellett Amerika és az unió centrumországainak lakossága jellemzően intenzív eladósodással pótolta a hiányzó forrásokat (2008-ig).

A helyzet oka²⁹ egyrészt a technológiai ugrás (a munkaerő kiváltására alkalmas eszközök forradalma, automatizáció, robotizáció, AI), maga a kiszervezés, a munkaerő már említett alkupoziójának csökkenése, a jövedelem piaci koncentrációja (monopol és oligopol piacok).

3.

A globalizáció első hullámában a tranzakciós költségek csökkentése és a tulajdonjogok védelme (külföldön történő befektetés esetén) komoly kihívást jelentett. Az imperializmus és a kolonizáció a tőke és az áruk szabad mozgásának kikényszerítésére, feltételeinek biztosítására, a tulajdonjog védelmére létrehozott korai politikai struktúrának is tekinthető. Ma ezt a feladatot nemzetek feletti szervezetek (WTO, IMF, EU stb.), kereskedelmi és befektetési szerződések, egyezmények látják el.

Dani Rodrik fogalmazta meg a globalizáció harmadik paradoxonát, amit ő „trilemmának”, azaz háromtényezős döntési helyzetnek nevezett.³⁰

Elemzése szerint a világnak három fontos dolog közül kell választania, de a háromból csak kettőt tarthat meg jelenlegi formájában. Ez a három dolog:

- a nemzetállam,
- a demokratikus döntéshozatal (népszuverenitás) és
- a globalizáció (ahogy 1990 óta létezik).

Ha a globalizáció jelenlegi magas fokú integrációját (az úgynevezett „mély integrációt”) tartjuk meg, és a nemzetállamot, akkor jutunk el Európa jelenéhez, a jól integrált közös piachoz, és Rodrik kifejezésével élve: az „arany kényszerzubbonyba” bújtatott nemzetekhez. Azaz lényegében a nemzeti önrendelkezés, szuverenitás fokozatos feladásához.

Ha a globalizáció jelen formáját és a demokratikus döntéshozatalt választjuk, akkor „világállamra” van szükség, vagy kisebb léptékben egy Európai Egyesült Államokra nemzetek nélkül. Ez gazdasági értelemben

---

²⁹ Részletes, empirikus adatokon alapuló elemzést készített az amerikai helyzetről és a bérhányad csökkenésének okairól a Mckinsey csoport 2019-ben (<https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/a-new-look-at-the-declining-labor-share-of-income-in-the-united-states#>). A kérdés európai és magyar vonatkozásairól lásd: György 2017.

³⁰ Rodrik 2011.

egy központú monetáris és fiskális irányítást jelent, ami jól illeszkedik a globális piac szabályozási elvárásaihoz.

A harmadik opció, amit Donald Trump követett az Egyesült Államokban 2016-tól 2020-ig, vagy több közép-európai ország, köztük Magyarország, az unióval folytatott vitákban: a nemzetállam, a nemzeti önrendelkezés megtartása, megerősítése és a globalizáció újrafogalmazásának követelése. Trump nem véletlenül vetett véget a szabadkereskedelmi egyezmények, szupranacionális intézmények korábbi hegemoniájának. Ez az ára annak, hogy a nemzetállam és annak önrendelkezése (cselekvési mozgáster) megmaradjon, helyrebilljen.

Az USA ellentmondásos helyzetét értelemszerűen az adja, hogy saját maga volt a kezdeményezője és világpolitikai támogatója a számára is kettős eredményt hozó globális integrációnak: Ázsia felemelkedésének és az amerikai középosztály hanyatlásának.³¹

A nemzetállamok újrafelfedezése

A globális piacgazdaság, mint struktúra, a nemzetállamok vállain áll. E pozíció sajátossága, hogy a globalizáció közvetlen haszna privát (mint árbevétel és tőkejövedelem), korlátozottan helyhez kötött (lásd offshore, adóparadicsomok, adóoptimalizálás), következményei, externális költségei azonban kollektívek (adófizetők közösségeit érintik) és lokálisak (az egyes államoknak maguknak kell megküzdeniük a költségekkel). Azaz: profitálj globálisan, nyújtsd be a számlát lokálisan!

A nemzetállamok tehát nemcsak a globális piacgazdaság fennállásának keretrendszerét biztosítják (vámok, tarifák eltörlése, határok megnyitása, tulajdonjog védelme és garanciája, beruházások, kutatás-fejlesztés támogatása, adókedvezmények, jogi és üzleti környezet optimalizálása stb.), de annak externális költségeit is viselik gazdasági válságok, környezeti károk stb. formájában. Elnyelik a sokkokat.

Így azonban az is érthető, hogy a nemzetek és önrendelkezésük újrafelfedezésének első lépcsője éppen a világgazdasági válság volt. A krízis exponálta a globalizáció folyamatának paradoxonait.

A globális gazdaság nagy expanziós hullámát a 90-es években a „szabadpiac” uralmának is nevezték. A domináns neoliberális szemlélet kö-

---

³¹ Az amerikai középosztály „feláldozásáról” részletesen lásd: Rubin 2020.

zépöntjában a piaci önszabályzás fogalma állt. Egyfajta ideológiai magja, univerzális vonatkoztatási pontja volt ez a Clinton–Blair-időszaknak. Bár mely gazdasági, politikai vagy éppen szociális problémára egyetlen érvényes válasz létezett: a szabadpiac, a piaci koordináció automatizmusa (a nem hatékonynak tartott állami szabályzás helyett).

A neoliberalizmus alapkövetelése az áruk (szolgáltatások), az információ és a tőke szabad (határokon átívelő) mozgásának biztosítása volt (a munkaerő szabad mozgásának megteremtése globális értelemben, szabályozottan soha nem valósult meg, csak spontán módon, a migrációs hullámokkal), méghozzá úgy, hogy egységes környezet jöjjön létre a tranzakciós költségek minimalizálása és országok közötti kiegyenlítése érdekében (ne legyenek intézményes és szabályozási akadályok).

2008 előtt a gazdasági integráció megkérdőjelezhetetlen volt, vitán felül állt. Az úgynevezett „washingtoni konszenzus”³² szerint: a gazdasági stabilitás (adósságszabályok, szigorú hiánycélok stb.), a piacnyitás (a sokat emlegetett liberalizáció, dereguláció) és a privatizáció volt a fókusz.

90-es években Magyarország „éltanulója” volt ennek az elvárásrendszernek. Privatizált, új intézményeket épített ki, és megnyitott szinte minden piacot a külföldi működő tőke, illetve import előtt. Majd várta a rapid felzárkózást. Ami a történelem fintoraként a posztkommunista és más, „fejlődő” státuszba sorolt országokban különösen ott és addig nem jött el, ahol és ameddig szóról szóra követték a „sikeres globális integráció” receptjét.

A gazdaságtörténet ironikus példája e tekintetben Argentína,³³ amely válságról válságra bukdácsolt, miközben a neoliberais fősdor tankönyvi példaként emlegette, a globális gazdasági integráció mintagyermekéént. A 90-es években Magyarországra is ez a sors várt. A probléma azonban az, hogy aki a globalizáció során a nemzetközi munkamegosztásban – nemzeti tőke és szuverén gazdaságpolitika nélkül – kedvezőtlen helyre szorul (felvevőpiac és összeszerelő üzem), annak a piac nyitottsága és a működő tőke szabad áramlása mellett sincs érdemi kitörési lehetősége, mert alacsony hozzáadott értékű pozíciót foglal el az értékláncokban. Magyarország piacnyitása és gyors integrációja a rendszerváltást követően több lényeges vonatkozásában is elhibázott volt.³⁴ Súlyos külső eladósodással, saját ipari kapacitásokat feldaraboló és felszámoló privatizációval, a mun-

---

³² Részletesebb magyar nyelvű bemutatása: Benczes 2016.

³³ Argentínáról: Rodrik 2011.

³⁴ György–Veress 2016.

kaerőpiac beszakadásával (a munkahelyek 30%-ának eltűnésével), duális, egyensúly nélküli gazdaság szerkezettel – óriási társadalmi árat követelt, miközben nem biztosította a felzárkózást, hatásai azonban máig jól érzékelhetők.

A szabadpiaci ideológia globális expanziója 2008-ban korlátokba ütközött, méghozzá a saját korlátaiba. A nagy recesszió bebizonyította, hogy a nemzetállamokat és a nemzeti elkötelezettséget büszkén maguk mögött hagyó pénzügyi intézetek és vállalatirányítók a bajban az állam, illetve adófizetőiknek segítségére szorulnak, ahogy történt ez 1929 és 1933 között is.

A piacokat (a merkantilizmustól a liberális kapitalizmusig) mindig is a politika (legyen az demokratikus vagy autokratikus) biztosította, garantálta, védte. „Szabadpiac” nem létezik nemzetállamok (és nemzetállamok közötti megegyezések) nélkül. Hiába jönnek létre szupranacionális, intézményes garanciák, ha baj van: minden visszatér az alapjaihoz.

Demográfiai, kulturális és politikai krízis

A hiperglobalizáció tehát az Egyesült Államok hegemoniája alatt létrejött, sajátosan nyugati modell, kísérletezés a neoliberalis, technokrata gazdaságirányítással a nemzetállami demokráciák szerepének rovására. Ez a centrumországok felől észszerűnek is tűnt, hiszen ők lettek volna a tőke és az áruk szabad áramlásának fő haszonélvezői (a valóságban a felső 1–10% és Ázsia lett).

A 2008-as világválság a hiperglobalizáció irányítási, politikai krízisét először az Európai Unióban hozta felszínre. Azért itt, mert az unió ment a legmesszebbre a „mély integráció” kikényszerítésében, ahogy arról korábban már volt szó, egyfajta regionális gazdaságpolitikai kísérletnek is tekinthető. A globális pénzügyi krízist követő uniós adósságválság kezelése (2009–2012) nyomán, a 2015–16-os migrációs sokk alatt pedig még élesebben, a szupranacionális struktúrák tehetetlensége, lassúsága, ellentmondásossága és a megfelelő legitimitáció hiánya tört a felszínre. A „senki által meg nem választott” bürokrácia megbukott a válságok kezelésében – legalábbis az uniós választópolgárok többségének szemében.³⁵ Ez elindított egy új folyamatot, a nemzetállamok közül sokan gazdasági

---

³⁵ Erről bővebben: a Századvég Európa Projekt 30 000 főre kiterjedő, uniós adatfelvételeinek eredményei.

és politikai szuverenitásuk visszaszerzésére kezdtek törekedni. A választók félelmei és a kétségbeesés „erősebb” (nagyobb mozgástérrel rendelkező) nemzeti vezetők után kiáltott. Európa mély integrációs kísérlete azért is vezetett paradox eredményekre, mert a tőke és az áruk szabad mozgását garantálni kívánó, nemzetek feletti intézmények nem kiteljesítették, hanem aláásták a felszínen ünnepeelt demokráciát (lásd: Rodrik korábbi érvelése). Nemcsak korlátozták a mozgásterét, krízisálló képességét, de gyenge helyi vezetőket eredményeztek, akik a rossz kompromisszumokban, a neoliberais modellek követésében jeleskedtek, nem a válságkezelésben vagy a hatékony politikai cselekvésben.

Az Európai Unió a 90-es években a belső gazdasági integráció és a térség világgazdasági sikerének érdekében indult el azon az úton, ami végül a nemzetállami szuverenitástranszfer tekintetében átlépte a nemzeti identitás, a domináns helyi kultúrák (életformák) önrendelkezésének határait.³⁶ A folyamat tehát nem állt meg a közös piac, a versenyképes gazdasági térség feltételeinek kialakításánál. Továbblépett a „mély integráció” egy következő szakaszába, ahol a határok felszámolása már nemcsak a tarifák eltörlését, az áruk és a munkaerő szabad mozgását jelenti, hanem a kulturális „falak” lebontását is. Új normákat, prioritásokat, elvárásokat a követendő új „európai életforma” vonatkozásában. Ez az új „európai életforma” azonban mindmáig alakul, fogalmazódik meg – forrása az Eric Kaufmann által „baloldali modernizmusnak”³⁷ (máshol baloldali progresszívizmusnak) nevezett ideológia, amely a globális gazdasági elit, a nagy technológiai óriások, a centrumországok fősodró médiája és az uniós establishment jelentős részének önmeghatározásává vált. Szociológiai értelemben a globalizáció nyerteseinek perspektívája, ami integrálja a neoliberalizmus egyes elemeit (nemzetek feletti intézmények jelentősége, nyitott határok stb.).

A mély integrációnak és az új nemzetek feletti identitásnak azonban nincs társadalmi támogatottsága Európában. A válságok nyomán a brüsszeli technokrata irányítás és szabályozás reformját követelik az uniós állampolgárok.³⁸ Az Európai Unió megítélését a nemzeti önazonosság

---

³⁶ E folyamat egyik megtestesülése az úgynevezett jogállamiság-vita. A probléma háttéréről részletesebben: Mathieu 2018.

³⁷ Kaufmann 2018.

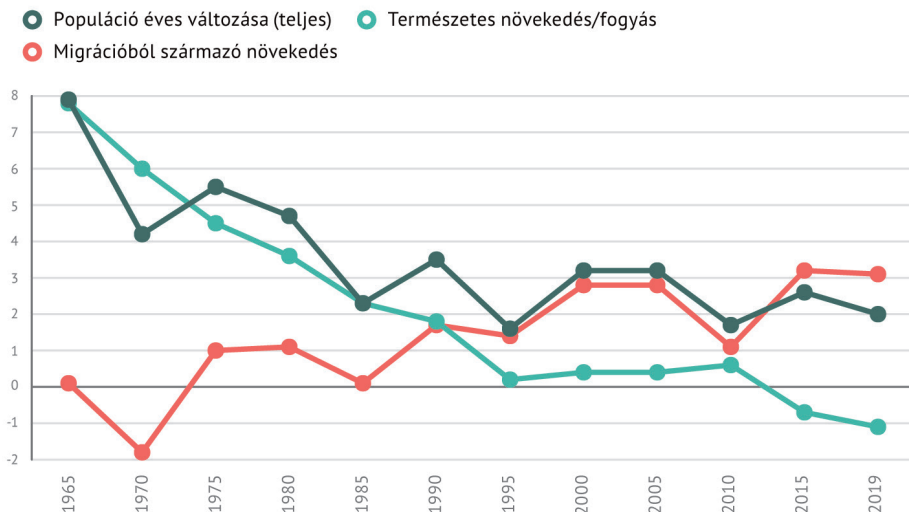
³⁸ <https://szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/piackutatas-kozvelemeney-kutatas/europa-tobbsege-nem-brusszel-befolyasanak-noveleseben-hanem-az-eros-nemzetallami-egyuttmukodeseben-hisz>

fontossága és a migrációhoz való viszony befolyásolja a legerősebben a gazdasági, konjunkturális várakozások mellett.³⁹

A Brexit sincs Európa mély integrációs törekvései nélkül. A belső munkaerőpiac megnyitása legalább olyan szerepet játszott benne, mint az uniótól kívülről érkező migráció. Az új globalizációideológusok máig úgy érvelnek, hogy a tőke és az áruk szabad mozgásán túl a munkaerő szabad áramlását is biztosítani kellene minden irányból, nemcsak az Európai Unión belül (a nyílt társadalom keretében).⁴⁰ A neoliberális gazdasági utilitarizmus érvei mellett most már az emberi jogok érvényességi körének folyamatos kiterjesztése⁴¹ képezi az iránymutatás alapját.

EU: népesség éves növekedése, 1965–2019 (ezer főre vetítve, %)

4. ábra

Forrás: Eurostat

³⁹ Lásd Stefkovics Ádám elemzését jelen kötetben.

⁴⁰ Például: „Fennáll annak veszélye, hogy Európa még inkább befelé forduló, hátrafele tekintő, protekcionista, intoleráns, idegengyűlölő és diszkrimináló lesz, és még inkább hajlik majd a globalizáció, a kereskedelem, a migráció, a különbözőség, a kulturális sokszínűség valamint a nyílt társadalom alapelveinek elutasítására.” <https://www.newpactforeurope.eu/documents/>

⁴¹ Harouel 2020.

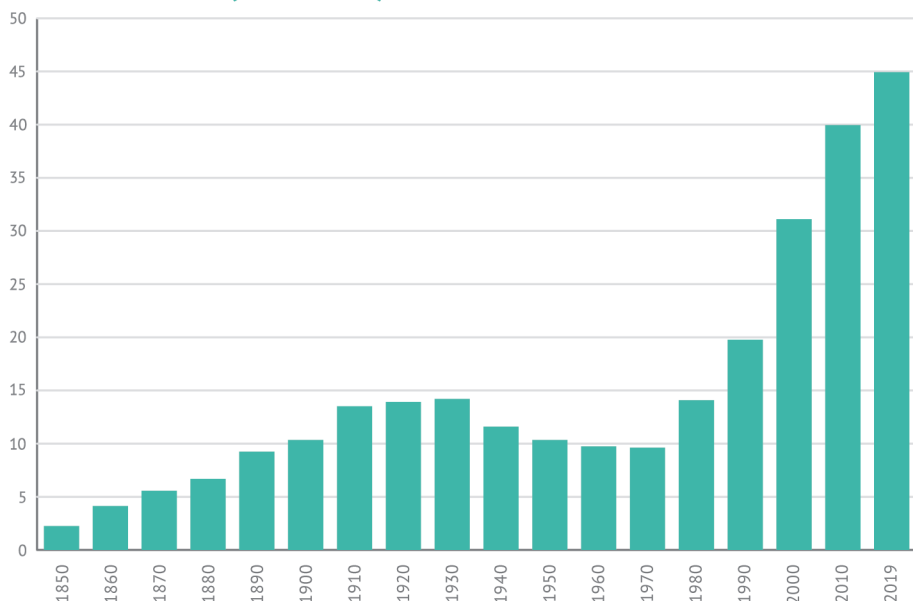

A migrációs válság (és a terrorizmus megnövekedett kockázata) okozta konfliktusok, változások a jelen politikai valóság önálló tényezőjét alkotják. A tapasztalatokon alapuló elemzések⁴² azt igazolják, hogy nemcsak az EU megítélése, de a Brexit vagy Donald Trump 2016-os választási sikere mögött is önálló tényező volt a bevándorlás,⁴³ ebben a tekintetben nem a világgazdasági válság utóhatásai határozták meg közvetlenül.

A 2015-ös európai migrációs sokk esetében sem kell túl mélyre ásni ahhoz, hogy felfedezzük a hiperglobalizáció kontextusát. A Közel-Kelet 2011-es dezintegrációja (az úgynevezett „arab tavasz” és következményei) az Egyesült Államok aktív, invazív külpolitikai doktrínája mellett zajlott. Az Európa és az USA irányába tartó gazdasági migráció azonban ettől a

USA: teljes bevándorolt népesség 1850–2019 (millió fő)

5. ábra

Forrás: US Census Bureau

⁴² Eric Kaufmann kutatásai a Brexitről: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/trump-and-brexit-why-its-again-not-the-economy-stupid/>

⁴³ <https://www.vox.com/2016/9/19/12933072/far-right-white-riot-trump-brexit>

sokktól függetlenül is folytatódik, mert a globális népesség demográfiai átmenetének tér- és időbeli egyenetlenségei mozgatják.⁴⁴

Multietnikus társadalomként az Egyesült Államok nem először él át a jelenlegihez hasonló, intenzív migrációs időszakot. Mind konfliktusaiban, mind a politikai pozíciók vonatkozásában nagyon hasonló a jelenlegihez a 19. század vége, a 20. század első két évtizede (5. ábra). Erre Eric Kaufmann brit politológus nemrég megjelent *Whiteshift* című könyve⁴⁵ hívja fel a figyelmet. Abban az időben is 14-15%-os volt az amerikai társadalom újonnan, egy generáción belül érkező bevándorló része. Ez jelenleg 45 millió fő, és újra jóval 10% felett van.⁴⁶

Kaufmann analízise szerint a migráció társadalmi-politikai hatása tekintetében két tényező a meghatározó: az intenzitás, az újonnan érkezők beáramlásának sebessége és a diverzitás, azaz a kulturális távolság a célországban élők és az oda érkezők között. Valójában a diverzitás jelenti a kisebb problémát. Az intenzitás, az újak sokszerű megjelenése váltja ki a széles körű tiltakozást és a válságot.

A 19. század végének politikai dinamikája kísértetiesen hasonlít a jelenhez. A liberális politikai mozgalmak, amelyek mögött a gyáripar munkaerőigénye meghatározó tényezőként volt jelen, a migrációt támogatták, és szövetséget kerestek az újonnan betelepültekkel. Az akkor magát „progresszívnek” nevező, de republikánusok által támogatott mozgalom pedig az Amerikában született, patrióta, vallásos munkás- és középosztály érdekeit jelenítette meg. Gazdaságfilozófiájuk tradicionális baloldali (például trösztellenes) karakterű volt (támogatták mellette a nők szavazati jogának megadását), de követelték a migráció korlátozását. A bevándorlás felgyorsult dinamikája abban az időben is nyílt konfliktusokhoz vezetett a protestáns, népességarányosan hanyatló tendenciát mutató többség és az európai, alacsony státuszú gazdasági bevándorlók között.

A konfliktusok vallási színezetben jelentek meg, nem nyílt etnikai karakterrel. A migráció korlátozásának többségi követelése nem „idegengyűlöletből” eredt, ahogy ma sem. A 20. század népszerű kutatásainak

---

⁴⁴ 1990 és 2015 között mintegy 54 millió fő vándorolt Európába és az Egyesült Államokba a világ többi részéről. Európa demográfiai átmenete 1950 körül véget ért, Afrika és Kelet-Ázsia esetében a folyamat még zajlik. 65 ország az átmenet korai fázisában jár, a fertilitási ráta 3,5 és 7 közötti (Kaufmann 2018).

⁴⁵ Kaufmann 2018.

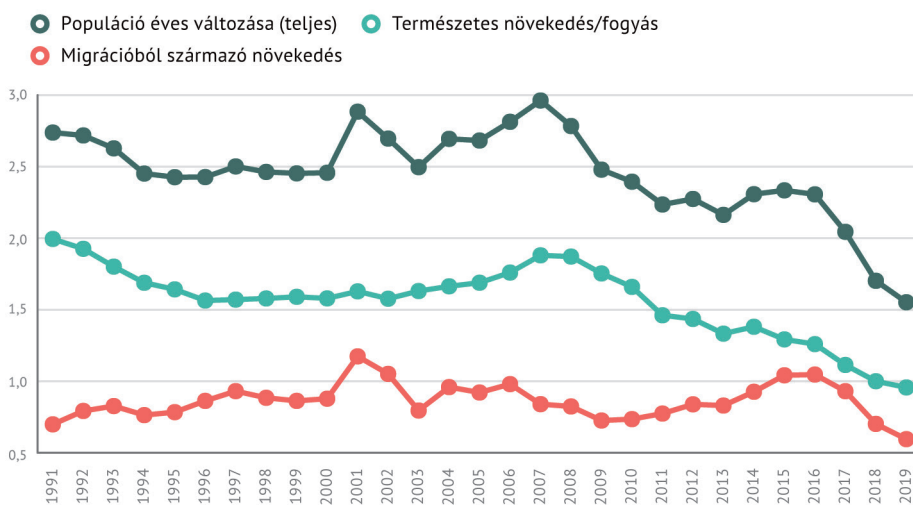
⁴⁶ <https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/immigrant-population-over-time>

eredményei az autoriter személyiségről, a rasszista, xenofób karakteréről, egy kisebbség jellemzőit írják körül. A többség migrációkritikája mögött nem pszichológiai karakterjegyek, hanem – ahogy erre Kaufmann rámutat – demográfiai egyensúlyzavarok és hirtelen, sokszerű társadalmi változások húzódnak meg.

A demográfiai átmenet (a termékenységi ráta reprodukciós szint alá csökkenése) 2008 után az amerikai többségi társadalom növekedési dinamikájának látványos lassulását eredményezte (lásd az ábrát alább). A fennmaradó éves népességnövekedés egyre nagyobb arányban származik migrációból. Ha nincs Trump szigorú bevándorláspolitikája, az évtized közepén a migrációból származó többlet már meghaladja a természetes szaporulatot.

USA: népesség éves növekedése, 1991–2019 (millió fő)

6. ábra

Forrás: US Census Bureau

Amerika problémáját nem önmagában multietnikus jellege okozza. Az újonnan érkezettek beházasodása és asszimilációja révén idővel érzékelhetően megújul az amerikai nemzeti identitással rendelkező többség, kiegészül az újak gyermekeivel és unokáival. A probléma gyökere a be-

vándorlás sebességénél van, ami egzisztenciális félelmet és zavart kelt a társadalomban.

Amerika és a Nyugat centrumországai 2015 előtt (ahogy az elitek körében ma is) a multikulturalizmust, a diverzitást, a kulturális relativizmust, a határok megszüntetését ünnepelték, hitek, világnézetek, életfelfogások, kultúrák szervező erő nélküli sokféleségét. A probléma az, különösen az európai kontinensen, hogy a nyelvek és nemzeti identitások mögött évszázadok óta megbúvó közös értékek, világnézeti, civilizációs fundamentumok, Európa magkultúrája is idézőjelbe kerül, ami újabb visszacsatolási folyamatok révén tovább gyengíti magát az integrációt. Az eurokraták által keresett „közös európai identitás” az önazonosság forrása helyett egyre inkább üres jogi normák és elvárások rendszerévé válik.⁴⁷

Miközben Európa és az Egyesült Államok a hiperglobalizáció által kitermelt gazdasági, demográfiai vagy kulturális krízisek következményeivel küzd, Ázsia és különösen Kína nemcsak gazdasági, de civilizációs/politikai alternatívává is válik. A kapitalista, piaci berendezkedést ötvözi a totális állam és tervezés posztmodern verziójával, amelyben az állampolgárok integrációját a nyílt rendőri és katonai kontroll mellett a mesterséges intelligencia alapú, digitális megfigyelőrendszerek végzik.⁴⁸ Ami a Facebook és más közösségi média esetében fenyegetés (az egyénekkal kapcsolatos, minden tevékenységre kiterjedő adatgyűjtés, annak folyamatos analízise, a vélemények cenzúrája, a „no platforming”), az Kínában hamarosan minden állampolgár számára hétköznapi valóság lesz.

A politika transzformációja: patrióták és a davosi klub

Miben áll a globalizáció második nagy hullámának és összefüggő válságainak transzformatív ereje?

1.

Az első a szabadpiaci illúzió (ön)felszámolása. A piacok nem „önszabályozók”, amiket elég magukra hagynunk (azaz mentesítenünk az állam és a politika befolyása alól), és harmonikus fejlődést teremtenek, sokkal in-

---

⁴⁷ Az unió mint szupranacionális struktúra ellentmondásos fejlődéséről lásd: Baudet 2015.

⁴⁸ A Kínában jelenleg megvalósuló úgynevezett „társadalmi kreditrendszerrel”: <https://www.wired.co.uk/article/china-social-credit-system-explained>

kább, ahogy Minsky állította, ciklikus válságokat, instabilitást hoznak létre. A nemzetállamok politikai hatalmából, az államok közötti megállapodások erejéből és a válságkezelés garanciáiból élnek.

A hiperglobalizáció történelmi kontextusának tehát egyenes következménye a nemzetállamok „újralfedezése”, amit progresszív elemzők a „populizmus reneszánszaként” írnak le. Valójában azonban arról van szó, hogy nemzeti mozgástér (a gazdaság esetében az önálló fiskális és monetáris politika, más esetekben például a határok feletti kontroll stb.) nélkül a válságok megfékezése és a kilábalás is sokkal nehezebb és fájdalmasabb. Európában erre intő példa az IMF-hitelekben elsüllyedő Görögország, ahol az eurózóna-tagság (és a Németországnak való kiszolgáltatottság) lényegében elvette a helyi kormányok mozgásterét a válság kezelésében és következményeinek tompításában.

Az Európai Unió irányítási és politikai válságának eredője a mély integráció megvalósítására tett kísérlet – nem pedig a „renitens nemzetállamok” erősödése (ami következmény, és nem ok) vagy a Brexit (ami ugyancsak következmény).

2.

A mögöttünk hagyott másfél évtized folyamatai nehéz helyzetbe hozták a mérsékelt centrum- és a szociáldemokrata pártokat, különösen Európában. Jó példa erre Jeremy Corbyn és a Labour bukása a Brexit-kérdés által meghatározott 2019-es brit választásokon. Corbyn nem tudott mit kezdeni azzal az ellentmondással, hogy a párt nagyvárosi, liberális szárnya a Brexit elutasítását várta volna el, miközben a munkáspárt gerincét képező, vidéki kékgalléros réteg meghatározó része inkább a migráció kontrollját követelte, és a Brexit mellé állt. A szociáldemokrata pártok így lényegében beszurultak a magasan iskolázott, migrációpárti, liberális, progresszív városi elit és a bevándorlás mérséklését követelő, alacsonyabb iskolai végzettségű, de korábban a szociáldemokrácia bázisát adó vidéki munkásrétegek közé. A gyors bevándorlás következményeit ez utóbbi társadalmi csoportok érzik a leginkább: hiszen az ő munkaerőpiaci pozíciójukra jelent közvetlen kihívást.

A munkás, alsó középosztálybeli és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szavazócsoportok elvándorlása a politikai baloldalról Európában a migrációs válság alatt felgyorsult.⁴⁹ Az Egyesült Államokban már 2008 után, Obama elnöksége alatt kimutatható trenddé vált.⁵⁰ Donald

---

⁴⁹ Goodhart 2019.

⁵⁰ Sides–Tesler–Vavreck 2018.

Trump szavazóbázisában mind 2016-ban, mind 2020-ban jelentős szerepet játszott ez a réteg.⁵¹

A szociáldemokrata baloldal és a mérsékelt európai centrum meggyengülését a politikai koordináta-rendszer teljes átalakulása kísérte.⁵² A szociáldemokrata–konzervatív tengely átrendeződött: a baloldal korábbi, hagyományos támogatói közül sokan átsétáltak a jobboldalra, a liberálisok pedig balra – így ma a politikai diskurzusok, nézetrendszerek síkján jellemzően progresszív globalisták állnak szemben a szuverenista, új jobboldallal. A hagyományos, szociáldemokrata baloldal elporlad. A patrióta tengely hatalompolitikai ellenfelei a globális rend (a szabadkereskedelmi univerzum és a mély globalizáció) védelmezői, haszonélvezői, a technokrata és nemzetközi gazdasági elit tagjai. A davosi klub.⁵³ Szociológiai, választói értelemben pedig a nagyvárosi, magasabban iskolázott, a globális gazdaságba jobban integrált társadalmi csoportok.

3.

A 21. század első két évtizedének következményei arra ösztönöznek, hogy újragondoljuk a piac és a demokrácia viszonyát. A mély globalizáció, ahogy arra Dani Rodrik munkái már évekkorábban felhívták a figyelmet, a demokráciával, a nemzeti önrendelkezéssel valójában súlyos konfliktusban áll. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni a görög Sziriza-kormány volt pénzügyminisztere, Jánisz Varufákisz történetét,⁵⁴ aki a bajba jutott ország hiteltárgyalásai során alkudozni próbált az akkori német pénzügyminiszterrel.⁵⁵ Utóbbi nemes egyszerűséggel azzal érvelt, ha hinni lehet Varufákisznak: „gazdaságpolitikai kérdéseket nem lehet demokratikus mérlegelés vagy választások tárgyává tenni”.

---

⁵¹ Sides–Tesler–Vavreck szavazóimogatartás-analízise Trump támogatói esetében három meghatározó dimenziót tárt fel: 1. Migrációval és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök, 2. baloldali gazdasági elvárások (erősebb állami szerepvállalás, kevesebb szabadpiac, minimálbér emelése, egészségügy), 3. a saját („fehér”) etnokulturális csoporttal való azonosulás. Sides–Tesler–Vavreck 2018.

⁵² Goodhart 2019.

⁵³ <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/davos-manifesto-2020-the-universal-purpose-of-a-company-in-the-fourth-industrial-revolution/>

⁵⁴ Például 2016-os, Capitalism will eat democracy című TED-előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=GB4s5b9NL3I>

⁵⁵ A német pénzügyminiszter Wolfgang Schäuble volt.

Az Európai Unió mély integrációjának paradoxona az, hogy miközben a nemzetállamok nagyvonalúan lemondanak szuverenitásuk meghatározó elemeiről a közös piac hatékonysága érdekében, és az irányítást technokraták kezébe adják, ha baj van, a felelősség visszahullik rájuk. A szupranacionális szervezetek lassúak, gyengék, rugalmatlanok és eszköztelenek ahhoz, hogy kielégítően kezeljék a válságokat. Ez a tehetetlenség tovább ösztönzi a nemzetállamok és szavazóik elégedetlenségét, illetve ellenállását.⁵⁶

A koronavírus-járvány gazdasági hatásainak mérséklése és a körülötte kialakult uniós politikai viták ugyancsak a feloldatlan ellentmondásokat szimbolizálják. Vannak, akik a válságok ellenére haladnának tovább a mély integrációval (mind gazdasági, mind kulturális értelemben), tudomást sem véve annak paradox következményeiről. Mások (köztük Magyarország) pedig újrafogalmaznák az integráció kérdéseit és a nemzetállamok szerepét.

---

⁵⁶ Stefkovics Ádám jelen kötetben olvasható elemzéséből kiderül, hogy az unió iránti bizalom csökkenésében meghatározó szerepet játszik a migrációs válság kezelésével kapcsolatos elégedetlenség, illetve ha egy tagország gazdasági helyzete, gazdasági kilátásai romlanak.

Irodalom

Benczes István 2016: A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. *Köz-gazdaság*, 2016/11, 107–123.

Baudet, Thierry 2015: *A határok jelentősége* (ford. Lengyel Balikó Péter). Budapest, Századvég.

Dalio, Ray 2018: *Principles for navigating big debt crises*. Westport (CT), Bridgewater.

Davis, Gerald F. 2016: *The vanishing american corporation*. Oakland (CA), Berrett-Koehler Publishers.

Goodhart, David 2019: *Úton hazafelé* (ford. Horváth Judit). Budapest, Századvég.

György László 2017: *Egyensúlyteremtés*. Budapest, Századvég.

György László – Veress József 2016: 2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell. *Pénzügyi Szemle*, 2016/3, 367–388.

Harouel, Jean-Louis 2020: *Emberi jogok a nép ellen* (ford. S. Király Béla). Budapest, Századvég.

Kaufmann, Eric 2018: *Whiteshift*. London, Penguin.

Keen, Steve 2017: *Can we avoid another financial crisis?* Oxford (UK), Polity Press.

Keynes, John Maynard 1937: The general theory of employment. *Quarterly Journal of Economics*, 1937/2, 209–223.

Mathieu, Bertrand 2018: *Jog a demokrácia ellen?* (ford. Kisari Miklós). Budapest, Századvég.

Milanovic, Branko 2016: *Global inequality*. Cambridge (MA), Belknap Press – Harvard University Press.

Milanovic, Branko 2019: *Capitalism Alone*. Cambridge (MA), Belknap Press – Harvard University Press.

Minsky, Hyman 2016: *Can „it” happen again?* London, Routledge.

Rodrik, Dani 2011: *The globalization paradox*. Oxford (UK), Oxford University Press.

Rubin, Jeff 2020: *The expendables*. Random House Canada.

Sides, John – Tesler, Michael – Vavreck, Lynn 2018: *Identity crisis*. Princeton (NJ), Princeton University Press.

Taleb, Nassim Nicholas 2007: *The black swan*. New York, Random House.

Vague, Richard 2019: *A brief history of doom*. Philadelphia (PA), University of Pennsylvania Press.

Fűrész Gábor – Erdős Gergely –
Maurer Szemere – Speidl Bianka –
Hortay Olivér

Közös pontok a magyar és az uniós közvéleményben

Bár a fősodró nemzetközi média és a politikai nyilvánosság azt a benyomást keltheti, hogy a migrációs válság 2015-ös kirobbanása óta zajló uniós vitákban Magyarország magányosan küzd a határok védelméért vagy a nemzeti és kulturális identitás integritásáért, a Századvég és a Kantar-csoport közös – 2016 óta minden évben elvégzett – kutatásaiból kiderül: lényegesen több a közös pont a magyar és az uniós közvélemény között, mint azt sokan gondolnák.

Az európai közvélemény 2015 óta aggodalommal figyeli a bevándorlás folyamatait, sőt, a multietnikus, illetve korábban gyarmattartó országok lakossága is erős határvédelmet és szigorú migrációs politikát várna el Brüsszeltől.

Az uniós állampolgárok ugyancsak fontosnak tartják a családok elismerését, támogatását, valamint Európa zsidó-keresztény kultúrájának, szokásainak, szimbólumainak megőrzését még az olyan liberális mintaállamokban is, mint Svédország.

A legutóbbi, a közös költségvetési források kapcsán kialakult vitában tagadhatatlanul felszínre kerültek az EU jövőjével, működtetésének módjával kapcsolatos konfliktusok. Világossá vált, hogy a brüsszeli adminisztratív elit törekvései, amelyek egy – Yoram Hazony kifejezése nyomán – „felvilágosult birodalom” jellegű, nemzetek feletti Európa megteremtésére irányulnak, nem találkoznak az itt élők preferenciáival és domináns Európa-képével. Utóbbit ugyanis a nemzetállamok közötti társulás és kooperáció víziója határozza meg a mai napig.

Az európai egyesült államok koncepciója még távolabb áll a megvalósulás lehetőségétől, hiszen szociológiai, kulturális fundamentumai is hiányoznak. A nemzetállami önazonosság az európaiak nagy többsége számára sokkal fontosabb, mint az uniós identitás. Vagyis az európai köz-

vélemény nem több, hanem kevesebb Brüsszelt szeretne. Kisebb, átláthatóbb és elszámoltathatóbb bürokráciát.

A többség világosan elhatárolná az európai identitást, szuverenitást és a nemzetek önazonosságát, illetve önrendelkezését. Ez azt is jelenti: abba, hogy a magyarok, németek, franciák hogyan szeretnék élni az életüket, miben hisznek, milyen értékeket tartanak fontosnak, Brüsszel nem szólhat bele, nem teheti a tagság, illetve a források elosztásának feltételévé. Ezekben a kérdésekben maguk az érintett országok és állampolgáraik jogosultak dönteni.

Európa nincs a széthullás, a dezintegráció szélén – ha a kérdést a közvélemény állapota felől közelítjük. A briteket ma kevesen követnék. A kontinens jövője leginkább azon múlik, hogy a nemzetek felett álló, adminisztratív elit képes lesz-e felismerni: a közös hajót nem lehet a közvélemény ellenében kormányozni. Ha ez nem történik meg, ő maga lesz az akadálya annak, hogy Európa kiteljesedjen.

Erős nemzetállamok, kevesebb Brüsszel

Az Európa Projekt adatfelvétel egyik legfontosabb tanulsága, hogy külön kell értékelní az EU létevel, működésével, valamint az integráció kívánatos irányával, mértékével kapcsolatos lakossági attitűdöket. A polgárok

Ön inkább egyetért vagy inkább nem ért egyet az alábbi javaslattal? (%)

1. ábra

Az Európai Unióban csökkenteni kellene a brüsszeli bürokráciát, az arra költött pénzt és a bürokraták létszámát.

Inkább egyetért Inkább nem ért egyet Nem tudja/Nem válaszol

EU27+Egyesült Királyság

V4

Forrás: Századvég, Európa Projekt, 2020

láthatóbbá kellene tenni az Európai Unió működését – ezt az európai és a V4-es megkérdezettek 82, illetve a magyarok 81 százaléka támogatja. Dánia kivételével szintén valamennyi uniós tagállam válaszadóinak többsége úgy gondolja, hogy amennyiben krízishelyzetben Brüsszel nem lép időben, az uniós vezetőknek is vállalniuk kellene a politikai felelősséget, és távozniuk kellene.

Az Európai Unió jövőjével kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés, hogy a tagállami szuverenitás védelme vagy a brüsszeli szervek hatásköreinek bővítése legyen a követendő irányvonal. A kutatás eredménye rámutat, hogy az uniós és brit megkérdezettek relatív többsége, 49 százaléka a tagállamoknak adna több hatalmat Brüsszel felett; a nemzeti szuverenitás iránti igény még erősebb a közép-európai térségben: Csehország lakosságának 71, Szlovákia állampolgárainak 69, Magyarország lakosainak 54 százaléka támogatja az erősebb nemzetállami kereteket a brüsszeli hatáskörbővítéssel szemben. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a brüsszeli hatalomkoncentráció növelését célzó európai egyesült államok koncepció – az európai polgárok erős nemzetállami kötődése miatt – a politikai realitások körén kívül esik.

Mit árul el rólunk a járvány?

Egy ember életében legfeljebb két-három történelmi jelentőségű év akad, amely olyan mértékben hatással van kontinensek teljes lakosságának mindennapjaira, egzisztenciájára és kilátásaira, mint 2020 volt a koronavírus miatt. A járványhelyzet elleni küzdelem stratégiáiról egyelőre nem érdemes mérleget vonni, hiszen a pandémia továbbra is hozhat nehéz hónapokat.

Néhány tanulság azonban már levonható az előző év tapasztalatai alapján.

A politikával foglalkozók időnként hajlamosak figyelmen kívül hagyni: az emberek szemében a kormányzás célja, hogy hozzásegítsék őket valódi problémáik megoldásához. Ez a probléma tavaly a koronavírus volt, annak minden egészségügyi és gazdasági következményével. A kutatás szerint az európai emberek 84 százaléka számára a járvány aggasztó, a fertőzés által legsúlyosabban érintett országokban pedig a 90 százalékot is megközelítette ez az arány – ez az öt legmagasabb fertőzésszámmal bíró tagállam, vagyis Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Németország és Belgium átlaga. A vírusszeptikusok nem mehetnek tartósan szembe a józan ésszel, a többség alapvetően a saját szemének hisz, és azt látja, hogy a járvány hatással van a munkánkra, az egészségünkre, a társas kapcsolatainkra. E valódi kérdések szerepét tavaly nem sikerült felülírni más ideológiai vagy elméleti vitákkal.

A felmérés eredményeinek tanúsága szerint a lakosság többnyire reális elvárásokat fogalmaz meg, és tisztában van saját felelősségével is. A járvány – és nyomában a gazdasági visszaesés – hatására nem omlott össze a politikai bizalom szerte a kontinensen. Az itt élők alapvetően elfogadták, hogy a vírus velünk van, és a cél, hogy a lehető legjobb állapotban jussunk túl rajta. Azokban az országokban, ahol látszott a kormányzati cselekvőképesség, a nehézségek ellenére is megmaradt a bizalom, és csak ott kerültek többségbe az elégedetlenek, ahol az elhibázott vagy lassú lépések eredményeképp az átlagosnál súlyosabb járványhelyzet alakult ki, ilyen például Belgium, Spanyolország és Svédország.

A járvány egészségügyi és gazdasági következményeinek kezelésétől függetlenül általánosságban is igaz, hogy az európaiak elégedettebbek voltak saját kormányukkal, mint az Európai Unió vezetésével. Árulkodó, hogy sokan véleményt sem tudnak alkotni az EU tevékenységéről, a leginkább érintett országokban pedig kisebbségbe kerültek azok, akik szerint Brüsszel „kiválóan” vagy „inkább jól” teljesített a pandémia alatt. A járvány által leginkább sújtott tagállamokban a válaszadók 55 százaléka volt elégedetlen azzal, ahogyan Brüsszel kezeli a koronavírus-helyzetet. Ez az átlag a teljes Európai Unióban kisebb: 44 százalék.

Kérem, értékelje az EU alábbi területen végzett tevékenységét! (%)

3. ábra

Koronavírus-járvány kezelése

Kiváló
  Jó
  Gyenge
  Nem tudja/Nem válaszol

Az öt legmagasabb fertőzésszámmal rendelkező uniós tagország átlaga
(Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Németország, Belgium)

Forrás: Századvég, Európa Projekt, 2020

Hogy milyen járványügyi, gazdasági tendenciákat hoz a 2021-es év, egyelőre nehéz látni. Az emberek talán lassabban változnak, és ezekkel az alapvető, a politikára is hatással lévő tulajdonságokra, elvárásokra a jövőben is építeni lehet.

A liberális népesedéspolitika csődje

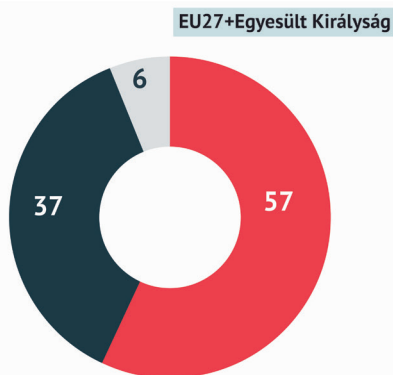
A nyugat-európaiak többsége 2016-ban még elfogadta azt a narratívát, hogy az illegális bevándorlók többsége menekült, 2020-ban már csak 37 százalékuk gondolta így. A változás elsődleges oka a realitásérzék erősödése. Az Eurostat adatai szerint 2019-ben mintegy 3 millió tartózkodási engedélyt adtak ki EU-szerte harmadik országokból származó személyeknek, amelyből 1,2 millió esetében a fő ok a munkavállalás volt.¹

A menekültválság-narratíva hosszú regnálása mindenekelőtt a „menekült” és a „gazdasági bevándorló” kategória összemosásának tulajdonítható. Ennek célja a nyugat-európai célszágok lakosságának érzékenyítése volt egy olyan folyamat közepette, amely társadalmi civilizációs és

Ön szerint az alábbiak közül melyik állítás jellemzi legjobban a jelenlegi helyzetet? (%)

4. ábra

- A legtöbb bevándorló gazdasági céllal, illetve a szociális juttatások miatt jön az EU-ba
- A legtöbb bevándorló azért jön az EU-ba, mert nincs biztonságban anyaszágában

Forrás: Századvég, Európa Projekt, 2020

¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20201127-2>

szociális alapjait rengeti meg. A gazdasági migráció ugyanis nem történhet illegális csatornákon keresztül anélkül, hogy a származásra és a képzettségre vonatkozó adatok hitelességét ellenőriznék. 2020-ra a nyugat-európaiak többsége rájött, hogy a „menekültválság” szlogen szavatossága lejárt.

Míg a migráció jellegének megítélésében közeledtek az álláspontok, a kvóta kérdésében a korábbi évekhez képest is tovább erősödtek a véleménykülönbségek Európa volt szocialista és nyugati országai között. Az önmagukat politikai menekültként aposztrofáló migránsok tekintélyes része foglalkoztatásra alkalmatlan, s valójában a szociális ellátórendszert terheli. A képzetlen migránsok a társadalom leggyengébb szegmensei, jellemző az adófizetést elkerülő, illegális foglalkoztatásuk, továbbá, hogy bűnszervezetekbe vonják be őket. Vészjósló tendenciát jeleznek az Eurostat adatai, amelyek szerint 2019-ben az unió 27 tagállamában a 20–64 éves korosztály munkanélküliségi rátája az őshonos népesség körében 6 százalék, az EU-n kívül születettek esetében ennek a kétszerese, 12,3 százalék volt.²

A tavalyi felmérés meglepő egyetértést mutatott a keresztény kultúra, az őshonos családok támogatásának és a gyermekvállalás ösztönzésének a megítélésében, a válaszadók biztos többsége mind a nyugati, mind a keleti tagállamokban elismerte kiemelkedő fontosságukat. Az utóbbi öt évben a zsidó és keresztény épületekkel és jelképekkel szemben valóságos erőszakhullám söpört végig Nyugat-Európán. Rendőrségi források szerint 2019-ben az EU-ban több mint háromezer támadás történt őshonos vallási szimbólumok ellen. Franciaországban átlagosan naponta három, Németországban napi két ilyen támadás történt templomok, iskolák, temetők, műemlékek, hívők és egyházi személyek ellen.³

Az Eurostat adatai szerint 2010 és 2016 között a nem muszlim európai népesség 1,7 millió fővel csökkent, a muszlimok lélekszáma Európában a gyermekvállalással 2,9 millió, a migráció révén pedig 3,5 millió fővel növekedett.⁴

---

² https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migrant_integration_statistics_%E2%80%93_labour_market_indicators; valamint: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics#Unemployment_in_the_EU_and_the_euro_area

³ <https://www.gatestoneinstitute.org/15366/europe-anti-christian-attacks>

⁴ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year&oldid=456573, valamint <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

A család egyesítés önmagában évente mintegy 800 ezerrel emelte a bevándorlók lélekszámát, 11 tagállamban pedig a leggyakoribb ok volt a tartózkodási engedélyek kiadására.⁵ Ha e tendenciák folytatódnak, azaz a bevándorlás közepes vagy magas intenzitású marad, a muszlimok lélekszáma 2050-re a jelenleginek akár a kétszeresére is nőhet – az őshonos lakosság fogyásával párhuzamosan.

A 2020 őszén Franciaországban és Ausztriában elkövetett merényletek minden bizonnyal tovább erősítették az emberekben a bevándorlás okozta veszélyérzetet, ezzel összefüggésben pedig azt, hogy szükség van a kulturális gyökerek megőrzésére.

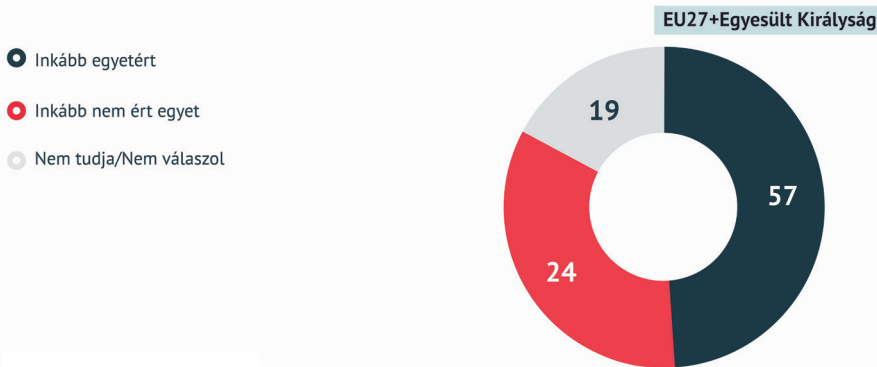
Betelepítés helyett gyermekvállalás

A család évezredes tartópillére minden társadalomnak, ezzel együtt az utóbbi évtizedekben vita tárgya, hogy az előregedő társadalom fiatalítása elérhető-e a vállalt gyermekek számának növekedésével, vagy inkább a

Ön inkább egyetért vagy inkább nem ért egyet az alábbi javaslattal? (%)

5. ábra

A népességcsökkenés problémáját nem bevándorlással, hanem a születendő gyermekek számának növelésével kell megoldani.

Forrás: Századvég, Európa Projekt, 2020

⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year&oldid=456573

bevándorlásnak kell nagyobb teret engedni. A Századvég kutatása alapján az európai polgárok többsége inkább a család intézménye mellett elkötelezett – 91 százalékuk életében általában fontos szerepet tölt be, sőt 81 százalékuk az állami segítségnyújtást is „inkább fontosnak” vagy „nagyon fontosnak” tartja.

A kontinensen tapasztalt népességfogyás meghatározó kérdés, vele együtt pedig az is, hogy a vonatkozó gazdasági nehézségeket, például a munkaerőhiányt miként kell kezelni. Az európai országok eltérő bevándorláspolitikai múlttal bírnak, és a nyugat-európai politika általánosságban a bevándorlás ösztönzésében látja a problémák megoldását évtizedek óta. A kutatásban megkérdezettek több mint kétharmada, 69 százaléka, a Visegrádi Együttműködés polgárainak pedig bő háromnegyede, 78 százaléka azonban a belső erőforrásokra támaszkodna, illetve a helyi családok támogatását részesítené előnyben a migráció helyett. Ez az arány egyedül Luxemburgban alacsonyabb a népesség felénél: 47 százalék. Az európai megkérdezettek 57 százaléka, a V4-országok válaszadóinak 72 százaléka úgy vélekedik, hogy a demográfiai nehézségeket a születendő gyermekek számának növelésével kell orvosolni. Egyedül az írek és a britek esetében igaz, hogy relatív többségük a bevándorlás ösztönzésében látja a megoldást. Mekkora is lenne az ideális gyermekszám az európaiak szerint? A 28 ország polgárainak 87 százaléka kíván gyermeket vállalni, és mindössze 5 százalékra tehető azok aránya, akik gyermek nélkül képzelik el a jövőjüket. A gyermekvállalási kedv a visegrádi államok polgárai körében még kimagaslóbb: 91 százalék.

Ön szerint kell-e segíteni a fiatalokat abban, hogy minél előbb vállalhassanak gyereket? (%)

6. ábra

Igen Nem Nem tudja/Nem válaszol

Forrás: Századvég, Európa Projekt, 2020

A szükséges körülmények megteremtésével kapcsolatban az európaiak fele, a visegrádi országok válaszadóinak bő kétharmada, 69 százaléka szerint segíteni kell a fiatalokat a mielőbbi gyermekvállalásban.

Az európaiak reálisan gondolkodnak a klímacélok megvalósításáról

Ugyan 2020-ban a koronavírus-járvány részben háttérbe szorította a károsanyag-kibocsátás elleni küzdelem körüli vitákat, az utóbbi években egyre nagyobb szerepet kapott a klímaváltozás témája az európai politikában és közbeszédben.

Az Európai Tanács decemberi ülésén elfogadta az Európai Bizottságnak a 2030-as éghajlatvédelmi célszám emelésére vonatkozó javaslatát, így a közösségnek 40 helyett 55 százalékkal kell majd csökkentenie kibocsátását az 1990-es évhez képest. Ehhez a következő időszakban a kormányfőknek meg kell egyezniük a tagállami szintű célokról.⁶

A tanácsnak két elvi kérdésben kell döntenie. Az egyik, hogy a vezetők a tagállami célszámok meghatározásában a közösségi vállalás potenciális sérülése árán megmaradnak-e a gazdasági és társadalmi realitásoknál, vagy ambiciózus, de várhatóan magas társadalmi költségű célokat tűznek ki.

A másik dilemma, hogy a beavatkozás költségeit miként allokálják a tagországok között; a szennyező fizet elv alapján a nagyobb szennyezők nagyobb terheket viseljenek-e, vagy a költségek – szolidaritási megfontolásból – egyenlően oszoljanak meg a tagállamok között.

A kutatás eredményei alapján az európaiak 56 százaléka inkább a reális célokat támogatja, amelyek megvalósítása nem okoz jelentős terheket a polgárok számára. Mindössze 35 százalék preferálna drasztikusabb irányokat, akár jelentős jóléti veszteségek árán. A reális célokat kitűző, pragmatikus válaszadók aránya valamennyi visegrádi országban meghaladta az európai átlagot: Csehországban az emberek 68, Lengyelországban és Szlovákiában 61, Magyarországon 74 százaléka e kategóriába sorolható. A közel háromnegyedes magyarországi többség – Lettországgal holtversenyben – a legnagyobb arány. A kérdés leginkább a ciprusiakat és az olaszokat osztja meg, náluk egyenlő mértékben támogatják a két megkö-

---

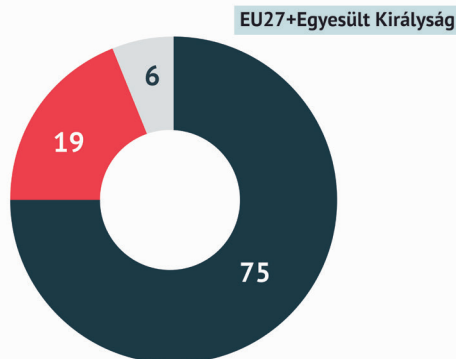
⁶ <https://www.consilium.europa.eu/hu/meetings/european-council/2020/12/10-11/>

zelítést. Minden más vizsgált országban a reális célokat támogatók tábora volt nagyobb.

Vannak, akik azt mondják igazságos klímaegyezményre van szükség, ami figyelembe veszi hogy a legnagyobb szennyező országoknak kell a nagyobb terhet viselniük, mások szerint erre nincs szükség, mindenkinek ugyanolyan mértékben kell viselnie a terheket, a kisebb tagállamoknak is. Ön melyikkel ért inkább egyet? (%)

7. ábra

- Olyan megoldás kell, ahol a legnagyobb szennyezők több terhet is viselnek
- Olyan megoldás kell, ahol minden tagállam azonos terhet visel
- Nem tudja/Nem válaszol

Forrás: Századvég, Európa Projekt, 2020

A második dilemmával, a méltányosság kérdésével kapcsolatban az eredmények rámutattak: összeurópai konszenzus van a kibocsátásokkal arányos teherviselésről. Az európaiak 75 százaléka szerint a klímaegyezményben érvényesíteni kell a szennyező fizet elvét. Az Európai Unió tagállamainak egyharmadában – köztük Magyarországon – az emberek legalább 80 százaléka inkább a szennyezés mértékével arányos teherviselést tartaná igazságosnak. Ez az arány még a leginkább megosztott Dániában és Máltán is meghaladja a kétharmadot: 67 és 68 százalék.

A felmérésről:

Az Európa Projekt (az Egyesült Királyság kilépése előtt: Project 28) az unió tagállamaiban és időszakonként a csatlakozni szándékozó országok körében készített közvélemény-kutatás. A 2020-as felmérés módszertana: reprezentatív, nagy mintás kutatás 30 ezer fő megkérdezésével, Európa 30 országában (EU27, Egyesült Királyság, Norvégia, Svájc). A cikkben közölt adatok az EU 27 tagállamára és az Egyesült Királyságra vonatkoznak. Az adatfelvétel során a CATI (computer-assisted telephone interviewing) módszert alkalmazták. Az összesített eredményeket az országok lakosságszáma alapján súlyozták. Az adatfelvétel ideje: 2020. szeptember 7. – október 15.

Stefkovics Ádám

*Identitás, migráció,
gazdaság. Miért (nem) bízunk
az Európai Unióban?*

1. Bevezetés

Az európai választópolgárok többsége ma nem bíz az Európai Unióban.¹ Az Eurobarometer adatai ugyan stabilizálódó trendet mutatnak az elmúlt pár évben, az intézménybe vetett bizalom szintje mégis csak mostanában kezdte megközelíteni a 2008-as válság előtti szinteket. A bizalom minden politikai intézmény alapköve, annak hiánya könnyen az intézmények legitimitásának megkérdőjelezéséhez vezethet. Az Európai Unió esetében a bizalomvesztés az integrációs folyamatok erősítése helyett a nemzeti értékek felé fordulást, szélsőséges esetben pedig az uniós tagsággal való szembefordulást eredményezheti. Nem túlzás szoros összefüggést feltételezni a bizalomvesztés és az Egyesült Királyság kilépése között.² Egy tagállamának kilépése megrázta és válságba sodorta az uniót. Mi az oka annak, hogy az európaiak többsége ma nem bíz az Európai Unióban?

Az intézménnyel szemben megfogalmazott legtöbb kritika a kétezres évek politikai és gazdasági válságaihoz kötődött, illetve ahhoz, ahogy azokat az Európai Unió (nem) kezelte.³ A bizalmi görbe esésének kezdete a 2008-as pénzügyi világválság idejére datálható.⁴ Azok aránya, akik bíznak az EU-ban, 2007 eleje és 2014 között 26 százalékpontnyit csökkent. Ez a zuhanás azokban az országokban, amelyeket a leginkább érintett a

---

¹ European Commission 2020.

² Brosius–Elsas–Vreese 2019.

³ Foster–Frieden 2017.

⁴ Drakos–Kallandranis–Karidis 2019.

válság (például déli országok), még drámaibb volt. Az adatok arra utalnak, hogy az európaiak a helyi kormányok válságkezelésével való elégedetlenség mellett az uniót is hibáztatták, és sokan hitüket veszítették a közös pénzügyi rendszerben. A bizalmi görbe egy másik határozott esése a 2015-ös migrációs válság idejére tehető, ami arra utal, hogy a bizalom részét képezheti a migrációs folyamatokkal kapcsolatos egyéni percepció. Mindezek mellett sok szerző úgy véli, hogy az Európai Unióba vetett bizalmat az ideológiák és a kulturális identitás mozgatja,⁵ mások⁶ arra táltak bizonyítékot, hogy a helyi kormányok támogatása a legjobb proxija az EU-ba vetett bizalomnak, az ún. „nyerteshipotézis”⁷ szerint pedig az a legfontosabb, hogy az egyének nyertesként (magasan képzetek, magasan kvalifikáltak) vagy vesztesként jönnek-e ki az európai integrációból.

Jelen tanulmány célja empirikus bizonyítékokat keresni arra, hogy milyen tényezők befolyásolják legerősebben az Európai Unióba vetett bizalmat. Látható, hogy az EU komoly bizalmi deficitben szenved; annak megértése, hogy milyen folyamatok hajtják ennek változását, kulcsfontosságú lehet az intézmény és minden tagállam, így Magyarország számára is. Az elemzésben használt adatok a Századvég 2020-ban elvégzett Európa Projekt keretében megvalósult, harminc európai országra kiterjedő kérdőíves felvételéből származnak.⁸

2. Mi mozgathatja az Európai Unióba vetett bizalmat?

Ahogy van de Meer⁹ fogalmaz, „a politikai bizalom funkciója, hogy ragasztóként tartja össze a rendszert és olajként keni a politikai mechanizmusokat”, s mint ilyen a politikai rendszerek legitimitásának alapja. Harteveld és munkatársai¹⁰ klasszifikációja alapján az Európai Unióba vetett bizalom három tényezőcsoport mentén realizálódhat. Az első a *rationalitás* logikája, amely értelmezés szerint az állampolgárok az EU *teljesítménye* alapján alakítják attitűdjeiket az intézménnyel szemben. A második

---

⁵ Polyakova–Fligstein 2016; Inglehart–Norris 2016; Bechtel–Hainmueller–Margalit 2014.

⁶ Armingeon–Ceka 2014.

⁷ Medve–Boda 2014.

⁸ Századvég 2020.

⁹ Van der Meer 2010, 518. Saját fordítás.

¹⁰ Harteveld–Meer–Vries, 2013.

lehetőség, hogy a bizalom kialakulása egy *identitás-logika* alapján történik. Hartevelde és szerzőtársai további magyarázó tényezői az extrapoláció logikája köré csoportosulnak, lényegük, hogy az Európai Unió megítélése a helyi kormányok megítéléséből fakad. Azok az egyének, akik bíznak a helyi kormányokban, nagyobb valószínűséggel bíznak az unióban, az ok-okozati összefüggés ráadásul nagy valószínűséggel a fenti *extrapoláció* irányát követi.¹¹ A helyi bizalom proximiként működik az EU-ba vetett bizalomra nézve. A jelenség legegyszerűbb magyarázata az, hogy a legtöbb állampolgárnak kevés élménye és tudása van az Európai Unió teljesítményéről, míg a helyi kormányokról jóval könnyebben jut el hozzájuk információ. Érdekes, hogy azok az egyének, akik több tudással rendelkeznek az EU munkájáról, jellemzően kevésbé bíznak az intézményben.¹² Brosius és munkatársai¹³ ennek nyomán a médiafogyasztás és az EU-ba vetett bizalom összefüggéseit vizsgálták. Azt találták, hogy minél több információ érhető el az unióról, annál magasabb az egyének bizalma, ám csak a pozitív médiatartalmak esetén. A helyi kormányok és az EU megítélése közötti kapcsolatot erősítik a pozitív médiatartalmak, és gyengítik a negatív tartalmak.

Hartevelde és szerzőtársainak munkájával némiképp átfedésben a bizalom az utilitarista és az identitásalapú megközelítések között értelmeződhet.¹⁴ Az utilitarista megközelítés azt feltételezi, hogy az egyének az alapján ítélik meg a politikai rendszereket, hogy azok mennyire hasznosak az ő egyéni boldogulásukra nézve. Ez a haszonelvűség nem feltétlenül redukálódik az egyének gazdasági jólétére. Amennyiben az Európai Unió az egyén szempontjából a szellemi vagy gazdasági tőke gyarapodásához járul hozzá, úgy az egyének az erősebb integráció pártjára állnak. Ez a megközelítés az elsőként vázolt racionalista logikához áll közel. Az utilitarista megközelítés alapján a bizalom alakulásában a gazdasági faktor mellett döntő szerepe van az egyének foglalkozásának és iskolai végzettségének. Ezzel szemben az identitásalapú megközelítés azt hangsúlyozza, hogy az Európai Unióval szembeni attitűdöket a nemzeti politikai, gazdasági és kulturális kontextus határozza meg.

A fenti elméleti bevezető nyomán röviden bemutatom az Európai Unióba vetett bizalmat potenciálisan magyarázó modelleket és az elérhető empirikus bizonyítékokat.

---

¹¹ Armingeon–Ceka 2014.

¹² Armingeon–Ceka 2014.

¹³ Brosius–Elsas–Vreese 2019.

¹⁴ Balestrini 2012.

A szakirodalomban egyik leggyakrabban tárgyalt bizalmat determináló tényező a *gazdasági kilátások*,¹⁵ a Harteveld és szerzőtársai¹⁶ által vázolt kategóriák mentén a racionális logika. Az 1. ábrán látható, hogy miként változott az EU-ba vetett bizalom 2004 és 2020 között az Eurobarometer adatai alapján. Míg azok aránya, akik bíznak az EU-ban, 2004 és 2007 között stabilan 50 százalék körül mozgott (2007 elején 57 százalék volt), 2007 második felétől esésnek indult, és 2014 végére 31 százalékra zuhant. Ahogy Armingeon és Ceka¹⁷ írja, ez a trend még drámaibb volt azokban az országokban, ahol a munkanélküliség a legmeredekebben emelkedett az időszakban. Később, nagyjából 2016 után, a konjunkturális időszakban, akárcsak az Európai Unió gazdasága, a bizalmi szint is normalizálódott egy stabil (41–42 százalékos) szinten. Ez a mintázat önmagában arról árulkodik, hogy a bizalomban fontos szerepet játszik a gazdaság, a negatív pénzügyi folyamatokra adott válaszok megítélése. Az eurókrízis volt az első olyan gazdasági esemény, amely megmutatta az európaiaknak, hogy az integrációnak komoly ára lehet. Foster és Frieden Eurobarometer-adatokat elemezve arra jutott, hogy a nemzeti kormányokba és az EU-ba vetett bizalmat, illetve a bizalom *csökkenését* legnagyobb mértékben a gazdasági folyamatok határozzák meg.¹⁸ Az elemzésben a gazdasági faktorokat kulturális, identitáselemekhez és más egyéni jellemzőkhöz hasonlították. Hasonló eredményekre jutottak Drakos és munkatársai¹⁹ szintén Eurobarometer-adatokat elemezve. Balestrini²⁰ ugyancsak Eurobarometer-adatokat elemezve azt találta, hogy a személyes gazdasági kilátások végzettségétől és foglalkozástól függetlenül jól jelzik előre az EU-val szembeni attitűdöket.

H1: A pozitív egyéni gazdasági kilátások pozitívan függenek össze az Európai Unióba vetett bizalommal.

Armingeon és Ceka²¹ annyiban árnyalják a képet, hogy az EU-ba vetett bizalom csökkenése szorosan korrelál a helyi kormányokba vetett bizalom változásával, és utóbbi csökkenése gyakran egyfajta proxiként

---

¹⁵ Foster–Frieden 2017; Erkel–Meer 2016; Sani–Magistro 2016.

¹⁶ Harteveld–Meer–Vries 2013.

¹⁷ Armingeon–Ceka 2014.

¹⁸ Foster–Frieden 2017.

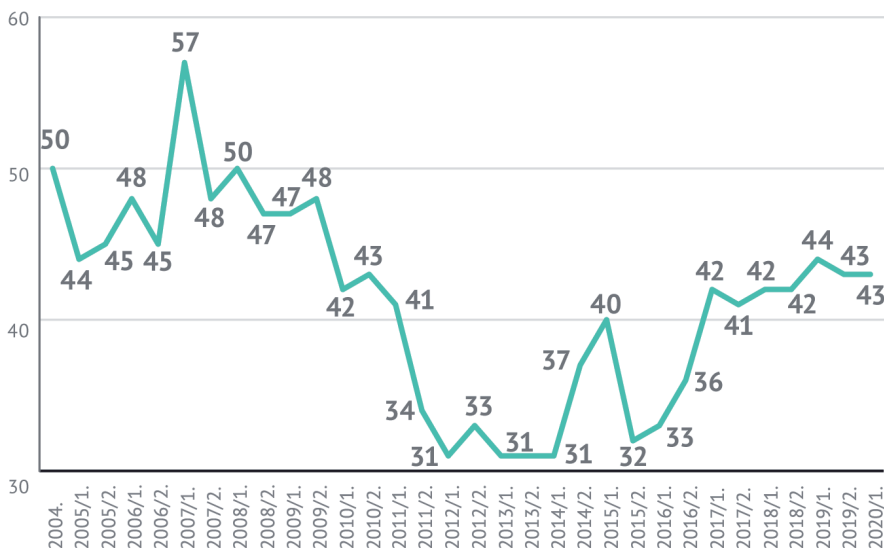
¹⁹ Drakos–Kallandranis–Karidis 2019.

²⁰ Balestrini 2012.

²¹ Armingeon–Ceka 2014.

Az Európai Unióban bízók aránya 2004 és 2020 között (%)

1. ábra

Forrás: Eurobarometer 93;²² Európai Bizottság 2020, saját szerkesztés

szolgál az EU-ba vetett bizalom változásának megértéséhez. Ez a Hartevelde és szerzőtársai²³ által vázolt extrapolációs jelenség, amely a szerzők adatai szerint is a legerősebben befolyásolja a bizalmat. Ahogy fentebb említettem, e mögött vélhetőleg az állhat, hogy az európaiak többsége kevés információval rendelkezik az Európai Unió munkájáról, teljesítményéről, míg a helyi kormányokról jóval több tudásuk van, és ezt a tudást vetítik az unióra.²⁴

H2: A helyi kormány támogatása pozitívan függ össze az Európai Unióba vetett bizalommal.

²² European Commission 2020.

²³ Hartevelde–Meer–Vries 2013.

²⁴ Brosius–Elsas–Vreese 2019.

Egy másik megközelítés szerint a bizalmat elsősorban az ideológiák és a kulturális identitás mozgatja,²⁵ azaz az identitás logikája.²⁶ Ennek egyik alapja Inglehart²⁷ elmélete, amely szerint a fejlett ipari országokban a posztmaterialista érték váltás következtében az egyének szkeptikusabbak az autoritásokkal szemben, és a magasabb elvárások nagyobb elégedetlenséghez vezethetnek. Emellett a Brexit, a szélsőjobb oldali pártok és a populista vezetők népszerűség növekedése kapcsán egyre több szerző érvel úgy, hogy az integráció párti, globalista, kozmopolita identitás és a nemzeti, lokális értékeket hangsúlyozó identitás közötti törésvonal hangsúlyosabb ma Európában, mint korábban.²⁸ Az Európai Unió sikertelensége az elmúlt évtizedek válságaiban egyre több európaít a nemzeti szuverenitás megőrzésének támogatására sarkallt, ami összességében negatív hatással lehet az Európai Unióba vetett bizalomra.

H3: Az erős európai identitás pozitívan függ össze az Európai Unióba vetett bizalommal, míg az erős nemzeti identitás negatívan.

Kevesebb figyelmet kapott ez idáig az az érvelés, amely szerint az EU-ba vetett bizalmat a migrációval kapcsolatos attitűdök is meghatározzák.²⁹ A fenti klasszifikációk mentén a migráció megítélése kevésbé identitás kérdése, mintsem az unió teljesítményének értékeléséhez tartozik. Jóval a 2015-ös európai migrációs válság előtt Balestrini és szerzőtársai³⁰ azt találták Eurobarometer-adatokon, hogy egy társadalomban a nagyarányú migráció magas munkanélküliséggel és bűnözéssel, valamint erős nemzeti identitással párosulva negatív hatással van az Európai Unióba vetett bizalomra. Az 1. ábrán látható bizalmi görbe második legnagyobb beesése (a gazdasági krízis után) éppen a 2015 utáni időszakra, azaz a 2015-ös migrációs válság idejére tehető. 2015-ben, egy év leforgása alatt 8 százalékpontnyit zuhant az Európai Unió bizalmi indexe. Ez ugyan nem közvetlen bizonyítéka a válság ilyen hatásának, ugyanakkor a Századvég

---

²⁵ Polyakova–Fligstein 2016; Inglehart–Norris 2016; Bechtel–Hainmueller–Margalit 2014.

²⁶ Hartevelde–Meer–Vries 2013.

²⁷ Inglehart 1989.

²⁸ Polyakova–Fligstein 2016; Inglehart–Norris 2016; jelen kötet: Makay–Stefkovic: *Mi oszt meg minket?*

²⁹ Balestrini–Flood–Flockton 2011.

³⁰ Balestrini–Flood–Flockton 2011.

Európa-szintű felmérése³¹ alapján 2016-ban az európaiak több mint háromnegyede gyengének ítélte az Európai Unió migrációs válságkezelését, és 83 százalékuk hatékonyabb határvédelmet várt volna el az uniótól. Az Európai Unió által a migrációra adni kívánt válasz, a kvótarendszer, a mai napig a legmegosztóbb ügy az unióban.³²

H4: Az illegális migrációtól való félelem negatívan függ össze az Európai Unióba vetett bizalommal.

Ami az egyes demográfiai faktorok hatását illeti, a legplauzibilisebb és leginkább empirikusan alátámasztott érvelés szerint a magas státuszú, magasan képzett, magas iskolai végzettséggel rendelkező egyének támogatóbbak a globalizációval szemben és integrációpártibbak az EU kapcsán.³³ A Medve és Boda³⁴ által „nyerteshipotézisnek” nevezett feltételezés szerint a „sikeres, elégedett emberek bizalom szintje magasabb az intézmények és egymás iránt is, hiszen alapvetően megfelelnek nekik a fennálló társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok”. Számos elemzés mutatta ki azt a britek 2016-os európai uniós tagságról szóló népszavazását követően, hogy a végzettségnek jelentős hatása volt, illetve hogy a brit társadalom a globalizáció „vesztéseire” és „nyerteseire” szakadt.³⁵ Ezzel ellentétes eredményekről is tudunk. Balestrini³⁶ eredményei arra utalnak, hogy a helyi konjunktúra, a helyi demokrácia állapota és az EU-val szembeni attitűdök a végzettségtől függetlenül erősen magyarázzák a globalizációs attitűdöket. Balestrini³⁷ egy másik tanulmányában Eurobarometer-adatokat elemezve árnyalja a képet azzal, hogy a foglalkozás jelentősen moderálja az iskolai végzettség hatását az EU-támogatottságra, és előbbi jobb előrejelzője a bizalomnak.

H5: A magas iskolai végzettség pozitívan függ össze az Európai Unióba vetett bizalommal.

---

³¹ Századvég 2020.

³² Századvég 2020.

³³ Gabel–Palmer 1995; Tucker–Pacek–Berinsky 2002; Foster–Frieden 2017; Drakos–Kallandranis–Karidis 2019.

³⁴ Medve–Boda 2014, 59.

³⁵ Hobolt 2016; Clarke–Goodwin–Whiteley 2017; Goodwin–Heath 2016.

³⁶ Balestrini 2015.

³⁷ Balestrini 2012.

Végül fontos megemlíteni, hogy az Európai Unióban számottevő különbségeket feltételezhetünk az országok között a fenti hatások tekintetében.³⁸ Többek között Medve és Boda³⁹ világított rá, hogy a gazdasági faktorok szerepe, valamint a „nyertes hatás” Nyugat-Európában erős előrejelzője az intézményi bizalomnak, ám a keleti tagállamokban közel sem ilyen jó proxy. A szerzők ezt a kelet-közép-európai országok állampolgárainak egalitárius attitűdjeivel magyarázzák.⁴⁰ Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy a keleti országokban meghatározóbbak a racionális, materialista értékek,⁴¹ mint a nyugati tagállamokban.

H6a: Az utilitarista tényezők és az Európai Unióba vetett bizalom közötti pozitív összefüggés erősebb a kelet-közép-európai országokban.

H6b: Az iskolai végzettség és az Európai Unióba vetett bizalom közötti pozitív összefüggés erősebb a nyugat-európai tagállamokban.

3. Adatok és módszerek

Az adatok a Századvég Európa Projektjének⁴² keretében immár ötödik alkalommal megvalósult Európa-szintű felmérésből származnak. A kutatás során 30 000 európaít kérdeztek meg harminc európai országban telefonos (CATI) módszerrel 2020. szeptember–október során. Az országok körét az Európai Unió 27 országa, az Egyesült Királyság, Norvégia és Svájc adta. Az országonként vett ezerfős minták nem, életkor, végzettség és településtípus mentén reprezentatívnak tekinthetők. Az összesített adatok elemzése során népességarányos súlyozást alkalmaztam. Jelen elemzésbe Norvégiát és Svájcot nem vontam be, mivel nem tagjai az Európai Uniónak, így megítélésem szerint a norvég és svájci válaszok más értelmezés alá kellene

---

³⁸ Fölsz–Tóka 2006.

³⁹ Medve–Boda 2014.

⁴⁰ Az unió tagállamai közötti kulturális különbségekről az intézményi bizalom vonatkozásában bővebben lásd: Medve–Boda 2014.

⁴¹ Inglehart 1977.

⁴² Századvég 2020.

hogy kerüljenek, ugyanakkor az Egyesült Királyság társadalmát fontosnak tartottam bevonni az elemzésbe. Így az elemzés 28 000 főre vonatkozik.

Elsőként a bizalomra vonatkozó kérdés megoszlásait mutatom be az országok között, majd azt, hogy a szakirodalmi fejezetben bemutatott lehetséges magyarázó tényezők hogyan hatnak a bizalomra regressziós modellekben. Ugyan jó okom volt feltételezni, hogy az adatok térben klaszterezettek,⁴³ és nem garantálható a megfigyelések függetlensége, ebben az elemzésben elsősorban az egyéni szintű jellemzők magyarázó ereje érdekelt, így többszintű modellek helyett szimpla logisztikus regressziós modelleket használtam, az országokat dummy változóként bevonva és robusztus standard hibákat számolva. Azért, hogy az országcsoportonkénti különbségeket láthatóvá tegyem, a teljes modellt négy országcsoporton is lefuttattam (lásd 1. számú melléklet).

A függő változó, a bizalmi változó egy háromosztatú skálán mérte az Európai Unióba vetett bizalmat,⁴⁴ amelyet a regressziós modellekben binárisra transzformáltam.⁴⁵ Az utilitarista hatás mérésére egyrészt egy sztenderd helyi konjunktúrát mérő változót⁴⁶ használtam, a gazdaság szerepének mérésére pedig egy országos, rövid távú (egy-két éves) gazdasági kilátásokat mérő változót,⁴⁷ a kormányzat teljesítményére vonatkozóan egy olyan változót vontam be, ami az inkumbens párt támogatottságát méri,⁴⁸ az identitás vizsgálatára egy, a nemzeti és európai identitást szembeállító bináris változót,⁴⁹ valamint egy ideológiai bal–jobb skálát,⁵⁰ a migrációs hatásra az illegális migrációtól való félelmet,⁵¹ az utolsó tényező-

---

⁴³ Koltai 2009.

⁴⁴ *Mennyire bízik Ön az alábbi intézményben? Európai Unió – 1: Teljes mértékben bízik benne, 2: Valamennyire, 3: Egyáltalán nem*

⁴⁵ 1 = Teljes mértékben bízik benne vagy valamennyire, 0 = Egyáltalán nem bízik benne.

⁴⁶ *Összességében Ön szerint ma az Ön országában inkább jó vagy inkább rossz irányba mennek a dolgok? 1: Határozottan rossz irányba 5: Határozottan jó irányba.*

⁴⁷ *Ön szerint az Ön országának gazdasági helyzete a következő egy-két évben...? 5: Sokat fog javulni, 1: Sokat fog romlani.*

⁴⁸ *Ha most lennének a parlamenti választások, az alábbi pártok közül Ön kire szavazna? 1: Inkumbens párt szavazója, 0: Más párt szavazója.*

⁴⁹ *Ön elsősorban inkább a saját országához tartozónak vagy inkább európainak tartja magát? 1: Elsősorban európainak 2: Elsősorban a saját országához tartozónak.*

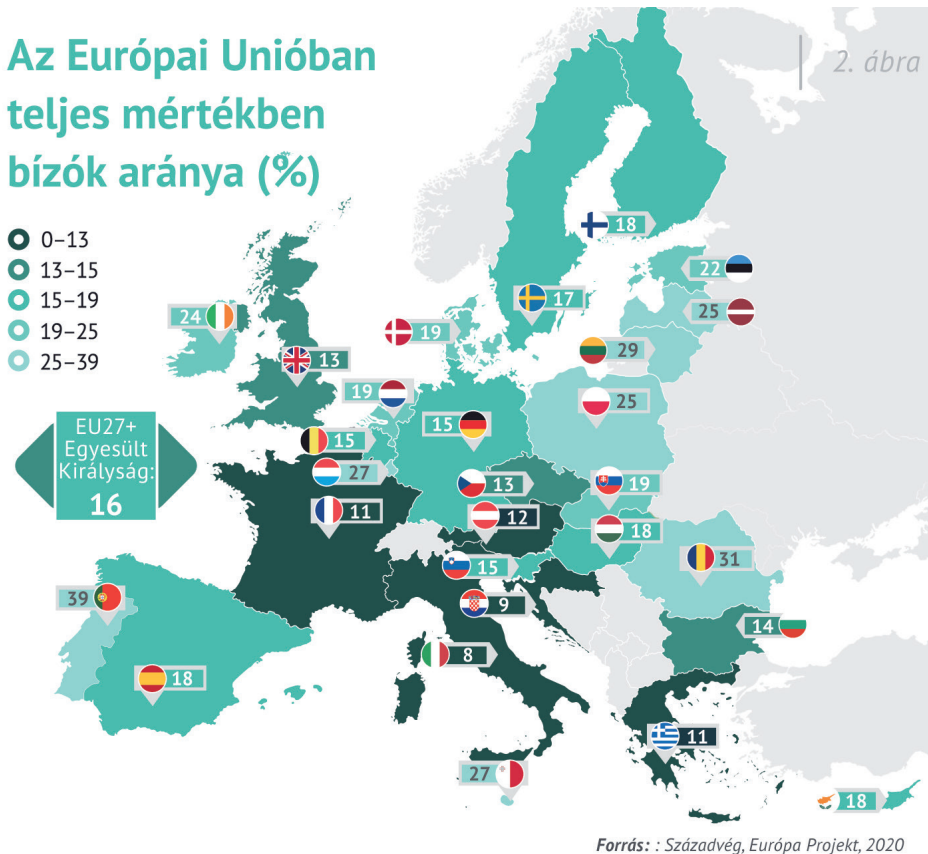
⁵⁰ *Ön hová sorolná magát az alábbiak közül? 1: Baloldali 2: Középen áll 3: Jobboldali.*

⁵¹ *Ön mennyire itéli aggasztónak az illegális bevándorlók az Ön országába áramlásának problémáját? 1: Egyáltalán nem 4: Teljes mértékben.*

csoportra pedig az egyének iskolai végzettségét mérő változót.⁵² Mindezek mellett kontrollváltozóként bekerült a modellekbe a nem és az életkor.

4. Eredmények

A 2. ábra azt szemlélteti, hogy a függő változó miként oszlik meg a vizsgált 28 országban (a részletes adatokat lásd: 2. számú melléklet). Uniós szinten csak a válaszadók 16 százaléka bízik teljesen mértékben az EU-ban,

⁵² Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége? 1: Általános iskola vagy alacsonyabb 2: Érettségi 3: Megkezdett főiskolai tanulmányok 4: Főiskola, egyetem 5: Posztgraduális.

a többségük „valamennyire”, és minden negyedik lakos egyáltalán nem bízik az intézményben. Ami az országok közötti különbségeket illeti, Portugáliában bíznak a legtöbben az EU-ban, a felső harmadban vannak a balti államok, Románia, Magyarország és Lengyelország. Egy-két kivételtől (például Csehország) eltekintve a volt szocialista országok egyértelműen inkább bíznak az Európai Unióban, mint az alapító országok és a korai csatlakozók. Több déli tagállamban (Olaszország, Görögország) komoly bizalmi deficit látható, de Franciaországban is 35 százalék nem bízik egyáltalán az EU-ban.

Az 1. táblázatban láthatóak a 28 országra, a négy országcsoportra és a magyar adatokra futtatott logisztikus modellek eredményei. A magyarázó erő viszonylag magas, 10 és 30 százalék között mozog a hat modellben. A 28 országra futtatott modell alapján az összes magyarázó változó szignifikáns hatással van az EU-ba vetett bizalomra. Beigazolódott tehát az a hipotézisem, hogy az egyéni gazdasági kilátások pozitívan függenek össze az Európai Unióba vetett bizalommal (H1), ahogyan az is látszik, hogy a kormánypárti szavazók is EU-pártibbak Európa-szerthe (H2 elfogadása). Az erős európai identitás nagymértékben növeli az EU-ba vetett bizalom valószínűségét (H3 elfogadása), az illegális migrációtól való félelem azonban ellenkező hatással van a bizalomra (H4 elfogadása). Végül a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb eséllyel bíznak az Európai Unióban (H5 elfogadása). A Wald-statisztikák segítenek eldönteni, hogy mely tényező mekkora magyarázó erővel bír. Ez alapján az identitásfaktor és a migráció döntő jelentőségű. Szintén magas a Wald-értéke az utilitarista-hatást mérő változóknak, azonban az inkumbens párt támogatása, valamint az iskolai végzettség magyarázó ereje gyenge.

Ez a kép ugyanakkor országcsoportonként jelentős eltéréseket és hangsúlyeltolódásokat mutat. A nyugati tagállamokban az illegális migrációtól való félelem határozza meg legerősebben azt, hogy a válaszadó mennyire bízik az EU-ban, igaz, az identitás és a gazdaság szerepe szorosan követi a migrációt. Ezzel szemben a kelet-közép-európai tagállamokban a gazdasági tényezők szerepe jóval gyengébb (de szignifikáns), a legfontosabb az identitás és a migráció. Ez a H6a cáfolata. A modell magyarázó ereje is jóval gyengébb, továbbá a kelet-közép-európai országokban az inkumbens párt támogatásának nincs hatása az EU-ba vetett bizalomra. A déli tagállamok egy harmadik, egészen más képet mutatnak. Ezekben az országokban az utilitarista tényezők határozzák meg legerősebben a bizalmat, míg az identitás és – érdekes módon – az illegális migráció hatása gyengébb. Az inkumbens párt támogatásának ezekben a tagállamokban

1. táblázat: Az Európai Unióba vetett bizalomra illesztett logisztikus regressziós modellek eredményei

	EU27+UK			NY			K		
	B	S.E.	Wald	B	S.E.	Wald	B	S.E.	Wald
Konstans	0,35***	0,15	5,78	-0,33***	0,28	1,38	0,63***	0,38	2,81
Konjunktúraérzet	0,26***	0,02	258,46	0,33***	0,03	104,90	0,12***	0,03	13,69
Gazdasági kilátások	0,22***	0,02	151,95	0,17***	0,03	25,40	0,20***	0,04	24,32
Inkumbens szavazó	0,17***	0,04	17,07	0,42***	0,08	29,07	-0,14	0,09	2,69
Európai identitás (ref.: nemzeti)	1,09***	0,05	416,35	1,19***	0,10	129,08	1,54***	0,13	133,59
Bal-jobb	-0,33***	0,02	225,57	-0,44***	0,05	97,29	-0,23***	0,05	20,14
Illegális migrációtól való félelem	-0,46***	0,02	412,56	-0,50***	0,04	128,39	-0,42***	0,04	97,31
Iskolai végzettség	0,12***	0,02	60,64	0,11***	0,03	15,12	0,14***	0,04	14,74
Nem	0,15***	0,03	19,86	0,21***	0,07	10,18	0,17*	0,07	6,10
Kor	-0,06***	0,01	44,16	-0,08***	0,02	19,03	-0,08***	0,02	19,57
Cox&Snell R2	0,18			0,21			0,10		
Nagelkerke's R2	0,26			0,29			0,16		

	D			É			Mo.		
	B	S.E.	Wald	B	S.E.	Wald	B	S.E.	Wald
Konstans	0,16***	0,31	0,27	-1,36***	0,38	12,69	2,86*	0,93	9,39
Konjunktúraérzet	0,28***	0,04	63,40	0,48***	0,04	132,45	-0,23*	0,11	4,43
Gazdasági kilátások	0,35***	0,04	82,83	0,36***	0,05	58,35	0,26	0,12	4,58
Inkumbens szavazó	-0,05	0,10	0,29	0,37**	0,11	10,66	0,06	0,29	0,05
Európai identitás (ref.: nemzeti)	0,78***	0,11	53,64	0,58***	0,14	17,91	0,88**	0,55	2,60
Bal-jobb	-0,23***	0,05	21,51	0,13*	0,06	5,73	-0,58**	0,19	9,72
Illegális migrációtól való félelem	-0,27***	0,05	28,58	-0,44***	0,06	48,63	-0,35**	0,12	9,06
Iskolai végzettség	0,09**	0,03	9,10	0,17***	0,04	23,22	0,25	0,08	9,25
Nem	-0,02	0,07	0,05	0,32***	0,08	14,23	-0,07	0,19	0,14
Kor	-0,03	0,02	2,38	0,06**	0,02	6,65	-0,10	0,06	3,11
Cox&Snell R2	0,20			0,15			0,10		
Nagelkerke's R2	0,28			0,23			0,16		

Megjegyzés: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,5$

Az eredmények figyelembe veszik az országok fix hatásait. A táblázatban jelölt standard hibák robusztus standard hibák.

sincs szerepe a bizalomban. Az északi tagállamokban még a déli országokénál is fontosabb a helyi konjunktúraérzet szerepe az EU-ba vetett bizalom kapcsán. Az északi országokban élő válaszdóknál az illegális migrációtól való félelem is fontos befolyásoló tényező, és itt a legerősebb az iskolai végzettség hatása, míg a leggyengébb az identitástényező. Végül külön tárgyalva a magyar adatokra futtatott regressziót: Magyarországon az illegális migrációtól való félelem és az identitás hajtja az unióba vetett bizalmat legerősebben, az identitástényezők közül is, nem meglepő módon, a bal-jobboldali ideológiai hovatartozás. Figyelemre méltó, hogy ugyanilyen fontos hatása van az iskolai végzettségnek Magyarországon, míg a helyi gazdasági, illetve konjunkturális közérzet csak gyengén szignifikáns. A H6b hipotézis sem igazolódott be, hiszen az iskolai végzettség hatása hasonló minden országcsoportban, tehát nem igaz az, hogy Nyugat-Európában erősebb, mint Kelet-Európában.

5. Összegzés

A kétezres évek válságai kétségkívül nyomot hagytak az Európai Unió intézményén. Európa társadalmi ma kevésbé bíznak az intézményben, mint két évtizeddel ezelőtt, és összességében többen vannak ma az unióban azok, akik nem bíznak benne, mint akik igen.⁵³ Jóllehet nem független a fenti tényektől, hogy 2016-ban az Egyesült Királyság úgy döntött, távozik a szövetségből, és azt sem túlzás állítani, hogy az Európai Unió válságba jutott. Jelen tanulmány arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen egyéni jellemzőkre vezethető vissza a bizalom hiánya.

A Századvég Európa Projektjének keretein belül megvalósult uniós szinten gyűjtött kérdőíves adatok elemzése alapján az Európai Unióba vetett állampolgári bizalmat több különböző faktor befolyásolja egyidejűleg. A befolyásoló tényezők közül azonban mégis az européer identitás megléte vagy hiánya, valamint az illegális migrációtól való félelem határozza meg legerősebben. Az eredmények több korábbi kutatás eredményével összhangban vannak.⁵⁴ Mindezek mellett az is egyértelmű, hogy a pozitív helyi konjunktúra, illetve gazdasági kilátások is jó proxijai az EU-ba vetett bizalomnak. Ennél jóval kevésbé működik pontos előrejel-

---

⁵³ European Commission 2020.

⁵⁴ Medve–Boda 2014.

zőként az, ha a válaszadó kormánypárti szavazó (szemben Armingeon és Ceka⁵⁵ eredményeivel). Bár sokan extrapolálják a helyi kormányokkal való elégedettséget az Európai Unióba vetett bizalomba, ennek összességében nem kifejezetten erős a magyarázó ereje. Végül a „nyerteshatás-” hipotézis,⁵⁶ mely szerint a bizalmat az határozza meg, hogy az egyén milyen mértékben a nyertese az európai integrációnak (magasabban kvalifikáltak, magasabb társadalmi státuszúak), sem kifejezetten meggyőző.

Az adatok ugyanakkor arra is rávilágítottak, hogy nem lehet egységes következtetéseket levonni az unió társadalmára vonatkozóan, ugyanis drámai eltérések mutatkoznak országcsoportonként. Az utilitarista tényező hatása lényegesen erősebb az északi és a déli országokban, és jóval gyengébben magyarázza a bizalmat a kelet-közép-európai tagállamokban, ahol az identitás szerepe fontosabb. Ez egyértelműen meglepő eredmény, amelynek megértéséhez további vizsgálatok szükségesek, hiszen Inglehart⁵⁷ nyomán azt várhattuk volna, hogy a keleti országokban a materialista értékek hatása erősebb. Nyugat-Európában a legmeghatározóbb a migrációtól való félelem, és itt is háttérbe kerülnek a racionalista tényezők az identitástényezőkkel szemben. Magyarországon alig magyarázza az EU-ba vetett bizalmat a helyi konjunktúraérzet vagy a helyi gazdasági klíma, sokkal fontosabb a migrációpercepció, a bal–jobboldali és a nyertes–vesztes törésvonal szerepe.

Az eredmények fontos tanulságokkal szolgálnak az Európai Unió számára. Látható egyrészt, hogy az intézménybe vetett állampolgári bizalom meglehetősen komplex és tagállamonként különböző mintázatokat követ. Ebből az következik, hogy a bizalom helyreállítására irányuló stratégiának is ennek a komplexitásnak a megragadására kell törekednie. A pusztán a gazdasági problémák kezelésére, a fejlesztési pénzek pumpálására irányuló törekvések önmagukban nem fogják kezelni azt az „identitásproblémát”, amely, mint láttuk, nem pusztán jelen van Európában, hanem szorosan összefügg az unióhoz való viszonyulással. Ma az uniós állampolgárok mindössze 18 százaléka érzi magát *elsősorban* európainak, és nem saját nemzetéhez tartozónak.⁵⁸ Kérdés persze, hogy az európai identitás hiánya oka vagy okozata a bizalom hiányának, azt mindenesetre megmutatja ez az adat, hogy az erős nemzetállamokkal és nemzeti kul-

---

⁵⁵ Armingeon–Ceka 2014.

⁵⁶ Medve–Boda 2014.

⁵⁷ Inglehart 1977.

⁵⁸ Századvég 2020.

túrákkal szemben értelmezett integrációs törekvések kudarcra vannak ítélve. Az is egyértelmű, hogy a migráció problémája továbbra is foglalkoztatja Európa társadalmát, és nagymértékben formálja az unióba vetett bizalmat, ám az EU migrációs politikájával háromból két európai továbbra sem elégedett.⁵⁹ A legfrissebb előrejelzések⁶⁰ azt mutatják, hogy a koronavírus-járvány világszerte tovább erősítheti a migrációs folyamatokat. A meglévő adatok alapján viszonylag biztosan kijelenthető, hogy amennyiben az EU nem tud adekvát válaszokkal szolgálni a közeljövő migrációs folyamataira, úgy az a bizalmi görbe újabb beesését fogja eredményezni, és potenciálisan újabb tagállamokat sodor majd a kilépés szélére.

Mindezek nem kifejezetten meglepő következtetések, hiszen az Európai Unió eddigi legmegrázóbb epizódja, a Brexit mögött éppen a migrációs konfliktusok, az identitásdeficit, a globalizáció veszteségeinek és nyerteseinek szembenállása és az antiestablishment állt.⁶¹ Jó hír mindazonáltal, hogy ma az unió összes tagállamának társadalmi a tagság pártján állnak, egyes tagállamokban – mint például Magyarországon – 80 százalék feletti a tagság mellett állók aránya. Az Európai Unió pátosza ma is fontos az európaiak számára, de csak olyan intézményben tudnak bízni, amelyik képes gyors és adekvát válaszokat adni a válságokra, és az integrációt a nemzeti hagyományok tiszteletben tartása és ápolása mellett képzei el.

---

⁵⁹ Századvég 2020.

⁶⁰ Chamie 2020.

⁶¹ Hobolt 2016; Clarke–Goodwin–Whiteley 2017; Goodwin–Heath 2016.

Irodalom

Armingeon, Klaus – Besir Ceka 2014: The Loss of Trust in the European Union during the Great Recession since 2007: The Role of Heuristics from the National Political System. *European Union Politics* 15, 1. sz. (március 1.): 82–107. <https://doi.org/10.1177/1465116513495595>.

Balestrini, Pierre P. 2012: How Citizens' Education, Occupation, Personal Economic Expectations and National Identity Interact with One Another to Sway Public Opinion on the EU: Interactions and EU Support. *Swiss Political Science Review*, 18, 3. sz. (szeptember): 371–384. <https://doi.org/10.1111/j.1662-6370.2012.02068.x>.

Balestrini, Pierre P. 2015: Public Opinion Regarding Globalisation: The Kernels of a „European Spring” of Public Discontent? *Globalizations*, 08. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14747731.2014.957465>.

Balestrini, Pierre P. – Christopher Flood – Christopher Flockton 2011: How Identity Interacts with Economic and Societal Rationality to Drive Public Opinion on the European Union. The Role of Crime, Unemployment and Immigration. *Perspectives on European Politics and Society*, 12, 2. sz. (június 1.): 121–138. <https://doi.org/10.1080/15705854.2011.572641>.

Bechtel, Michael M. – Jens Hainmueller – Yotam Margalit 2014: Preferences for International Redistribution: The Divide over the Eurozone Bailouts. *American Journal of Political Science*, 58, 4. sz. 4. (október): 835–856. <https://doi.org/10.1111/ajps.12079>.

Brosius, Anna – Erika J. van Elsas – Claes H. de Vreese 2019: Trust in the European Union: Effects of the Information Environment. *European Journal of Communication*, 34, 1. sz. (február): 57–73. <https://doi.org/10.1177/0267323118810843>.

Chamie, Joseph 2020: International Migration amid a World in Crisis. *Journal on Migration and Human Security*, 8, 3. sz. (szeptember 1.): 230–245. <https://doi.org/10.1177/2331502420948796>.

Clarke, Harold D. – Matthew Goodwin – Paul Whiteley 2017: Why Britain voted for Brexit: an individual-level analysis of the 2016 referendum vote. *Parliamentary Affairs*, 70, 3. sz. 439–464.

Dotti Sani – Giulia M. – Beatrice Magistro 2016: Increasingly Unequal? The Economic Crisis, Social Inequalities and Trust in the European Parliament in 20 European Countries: INCREASINGLY UNEQUAL?

European Journal of Political Research, 55, 2. sz. (május): 246–264. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12126>.

Drakos, Konstantinos – Christos Kallandranis – Socrates Karidis 2019: Determinants of Trust in Institutions in Times of Crisis: Survey-Based Evidence from the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57, sz. 6. 1228–1246. <https://doi.org/10.1111/jcms.12884>.

European Commission 2020: Public opinion in the European Union. *Standard Eurobarometer*, 93. <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/90838>.

Foster, Chase – Jeffrey Frieden 2017: Crisis of Trust: Socio-Economic Determinants of Europeans' Confidence in Government. *European Union Politics*, 18, 4. sz. (január): 511–535. <https://doi.org/10.1177/1465116517723499>.

Fölsz Attila – Gábor Tóka 2006: Determinants of Support for EU-Membership in Hungary. In Robert Rohrschneider – Stephen Whitefield (szerk.): *Public Opinion, Party Competition, and the European Union in Post-Communist Europe*. New York, Palgrave Macmillan, 145–164. https://doi.org/10.1007/978-1-137-11500-3_8.

Gabel, Matthew – Harvey D. Palmer 1995: Understanding Variation in Public Support for European Integration. *European Journal of Political Research*, 27, 1. sz. (január): 3–19. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1995.tb00627.x>.

Goodwin, Matthew J. – Oliver Heath 2016: *Brexit vote explained: poverty, low skills and lack of opportunities*. <https://www.jrf.org.uk/report/brexit-vote-explained-poverty-low-skills-and-lack-opportunities>.

Harteveld, Eelco – Tom van der Meer – Catherine E. De Vries 2013: In Europe We Trust? Exploring Three Logics of Trust in the European Union. *European Union Politics*, 14, 4. sz. (december): 542–565. <https://doi.org/10.1177/1465116513491018>.

Hobolt, Sara B. 2016: The Brexit vote: a divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23, 9. sz. (október 20.): 1259–1277. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1225785>.

Inglehart, Ronald 1989: *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press.

Inglehart, Ronald 1977: *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.

Inglehart, Ronald F. – Pippa Norris 2016: Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. *SSRN Scholarly Paper*. Rochester, NY, Social Science Research Network, július 29. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818659>.

Koltai Júlia 2009: A nyugdíjrendszerrel kapcsolatos igazságossági attitűdök – egy bonyolult struktúrájú adatbázis feldolgozási lehetőségei. *Kötő-jelek*, 137–169.

Medve-Bálint Gergő – Boda Zsolt 2014: Ki szegényebb, jobban bízik? *Socio.hu*, 4. sz.: 56–86. <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.4.56>.

Meer, Tom van der 2010: In What We Trust? A Multi-Level Study into Trust in Parliament as an Evaluation of State Characteristics. *International Review of Administrative Sciences*, 76, 3. sz. (szeptember): 517–536. <https://doi.org/10.1177/0020852310372450>.

Polyakova, Alina – Neil Fligstein 2016: Is European Integration Causing Europe to Become More Nationalist? Evidence from the 2007–9 Financial Crisis. *Journal of European Public Policy*, 23, 1. sz. (január 2.): 60–83. <https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1080286>.

Századvég Alapítvány. „Európa Projekt 2020.”, 2020.

Tucker, Joshua A. – Alexander C. Pacek – Adam J. Berinsky 2002: Transitional Winners and Losers: Attitudes toward EU Membership in Post-Communist Countries. *American Journal of Political Science*, 46, 3. sz. (július): 557. <https://doi.org/10.2307/3088399>.

Van Erkel – Patrick F. A. – Tom W. G. Van Der Meer 2016: Macroeconomic Performance, Political Trust and the Great Recession: A Multi-level Analysis of the Effects of within-Country Fluctuations in Macroeconomic Performance on Political Trust in 15 EU Countries, 1999–2011: MACROECONOMIC PERFORMANCE, POLITICAL TRUST AND THE GREAT RECESSION. *European Journal of Political Research*, 55, 1. sz. (február): 177–197. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12115>.

Mellékletek

1. számú melléklet:

Az elemzésben használt országcsoportok

Nyugat-Európa	Kelet-Közép-Európa	Dél-Európa	Észak-Európa
Ausztria	Bulgária	Ciprus	Dánia
Belgium	Csehország	Görögország	Észtország
Egyesült Királyság	Horvátország	Málta	Finnország
Franciaország	Lengyelország	Olaszország	Lettország
Hollandia	Magyarország	Portugália	Litvánia
Luxemburg	Románia	Spanyolország	Svédország
Németország	Szlovákia		
	Szlovénia		

2. számú melléklet:
A függő változó megoszlása országonként
(Mennyire bízik Ön az alábbi intézményben?, %)

	Teljes mértékben bízik benne	Valamennyire	Egyáltalán nem	Nem tudja/ Nem válaszol
Ausztria	12	57	29	2
Belgium	15	50	30	5
Bulgária	14	60	23	3
Ciprus	18	56	24	2
Csehország	13	47	37	3
Dánia	19	56	21	4
Egyesült Királyság	13	46	38	3
Észtország	22	59	14	5
Finnország	18	61	18	3
Franciaország	11	47	35	7
Görögország	11	56	31	2
Hollandia	19	53	25	3
Horvátország	9	65	23	3
Írország	24	61	13	2
Lengyelország	25	55	16	4
Lettország	25	59	12	4
Litvánia	29	58	8	5
Luxemburg	27	57	14	2
Magyarország	18	62	17	3
Málta	27	59	11	3
Németország	15	60	22	3
Olaszország	8	47	38	7
Portugália	39	55	5	1
Románia	31	53	14	2
Spanyolország	18	56	24	2
Svédország	17	58	20	5
Szlovákia	19	54	24	3
Szlovénia	15	63	20	2
EU27+UK	16	53	27	4

Halkó Petra

Üdv a világválságok korszakában!

Megatrendek a 21. században

1. Bevezetés

A 20. század végével a világ számos nemzete készült arra, hogy lezárja a múlt vizsályokkal, háborúkkal teli véres időszakát, és átevezzen az addig csak a könyvekből vagy a filmvászonról ismert „szép új világba”, ahol az emberiség a béke és a konstruktív együttműködés útjára lép. A 2000-es évek beköszöntével azonban kiegyensúlyozott világpolitika és stabil fellendülés helyett sokkok, gazdasági válságok, terrorizmus és politikai szélsőségek mérgezik az emberiség mindennapjait. Az ezredfordulóig jellemző, változást sürgető izgatottságot így éppen a változásoktól való félelem és az új feszültségek váltották fel. Az évezred első húsz esztendeje bővelkedik az olyan társadalmi, politikai és gazdasági folyamatokban, amelyek trendszerű változásokat idéztek elő, és alapjaiban rengetik meg a hidegháborút követően éppen csak felállított világrendet.

A világszerte végbemenő folyamatok kapcsán egyes szakértők elkerülhetetlen népesedési válságra figyelmeztettek;¹ míg történészek a technológiában és a külpolitikában végbemenő tendenciákra mutattak rá;² a közgazdászok pedig a gazdasági kihívások globális térben bekövetkező hatásaira hívták fel a figyelmet.³ 2010-re kudarcba fulladt az amerikai demokráciamisszió és a világgazdasági neoliberais ideája, majd megkezdődött a lázadás évtizede,⁴ amelyet Andrew Bacevich, a Bostoni Egyetem nyugalmazott professzorának szavaival akár a „mérgező megosztottság”

---

¹ Hartcher 2020.

² Walker 2019; Inboden 2019; Joseph 2019.

³ Nash 2019.

⁴ Békés 2020.

korszakaként is leírhatunk, hiszen a legkülönbözőbb kérdések mentén – gazdaság, egyenlőtlenségek, migráció, faji, etnikai kérdések, klíma, stb. – élesedő politikai polarizáció jellemzi.⁵

A sokkok, feszültségek, konfliktusok értelmezhetők ugyan egy idővel bekövetkező világpolitikai vagy gazdasági transzformáció katalizátorai-ként, a 21. század első két évtizede egyelőre inkább a válságok korszakaként határozható meg világos horizont nélkül. Az időszak alatt végbe-menő folyamatok három fő válságóc köré csoportosíthatók: a népesség dinamikájából eredő társadalmi, a külső aktorok átpolitizálódásából következő politikai és az aktuális világgazdasági szerkezetet próbára tevő gazdasági válság. Mindhárom jelenség arról tanúskodik, hogy a jelenleg fennálló világrendet igenis meg lehet változtatni; a kérdés már csak az, hogy a világ képes lesz-e rendszereinek átalakítására.

2. Társadalmi válság: az elkerülhetetlen népességcsökkenés

2.1 Migrációs folyamatok

Az elmúlt időszakban a népességrobbanás folyamataival kapcsolatos aggodalmak képezték a közbeszéd elsődleges tárgyát. Ezek általában a fejlődő világot és az iszlám civilizációt helyezték a középpontba, amelyek legtermékenyebb populációit 2050-re 1,5 milliárd főre becsülik. Az afrikai és a közel-keleti országok geopolitikai helyzete, túlnépesedése, valamint a klímaváltozás hatásai szoros összefüggésben állnak azzal a meglátással, hogy a globális migrációs nyomás enyhülésére a közeljövőben semmi esély nem mutatkozik. Egy másik szempontból tekintve azonban az utóbbi időkben egyre több tanulmány világít rá arra, hogy jelenleg már nem a népességrobbanás, sokkal inkább a népességcsökkenés okozta kihívással állunk szemben, amely „egy szünni nem akaró, generációról generációra öröklődő emberi fogyás formájában veszélyezteti az emberiséget.”⁶ Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) számol a legmagasabb növekedési rátával, amellyel 2100-ra becsülik a Föld lakosságának csúcspontját,

---

⁵ Bacevich 2019.

⁶ Bricker–Ibbitson 2019, 2.

10,9 milliárd főt;⁷ míg az osztrák Wittgenstein Demográfiai és Globális Humántőke Intézet, valamint a Nemzetközi Alkalmazott Rendszerelési Intézet (IIASA) által készített felmérés szerint 2070-re 9,4 milliárd lakosa lesz a Földnek, amely után azonban csökkenni fog a népességszám, így sosem éri el a 10 milliárdot,⁸ „hiszen a világ túlnyomó része idővel átcsúszik a természetes népességfogyás szakaszába”.⁹

Ezen folyamatok legfontosabb faktora a termékenységi ráta, amely az elmúlt fél évszázad során drasztikus visszaesést mutatott: 1950-ben egy átlagos nő 4,7 gyermeket vállalt élete során, míg ma átlagosan körülbelül 2,4 gyermeke születik – a fejlett iparosított országokban azonban ez a szám jóval a népességszám szinten tartásához szükséges 2,1 gyermek alatt van.¹⁰ Egyes kutatók úgy látják, hogy e nagymértékű visszaesés hátterében az emberek gazdasági bizonytalansága húzódik meg, s ebből adódóan a nők későbbre halasztják első gyermekük születését. *Paradox módon azonban épp ez a fajta szemlélet képes egy nagyobb dimenzióban gazdasági akadályokat előidézni. Globálisan szemlélve a jelenséget, a népességszám csökkenése a gyakran hangoztatott társadalmi, környezeti problémák közül többre is megoldással szolgálhat, azonban több másikat felerősít, sőt, még több újat felvet.* Kutatások kiemelik, hogy a globális népességcsökkenés kedvező hatást gyakorol a környezetvédelemre, a klímaváltozásra és az étel-miszer-tartalékokra, ugyanakkor negatív hatással lesz a munkaerőpiacra, a gazdasági növekedésre és a szociális jóléti hálóra; különösen azokban az országokban, ahol meredekebb visszaeséssel számolnak a népszaporulatot illetően.¹¹

Az alacsony születési ráta mellett további problémát jelent az emberek születéskor várható élettartamának emelkedése is, amellyel egyre növekszik az egészséges idők aránya a teljes társadalomban. Az alacsony születési ráta és a növekvő élettartam, ezáltal a munkaképes népesség csökkenő aránya messzemenő hatást gyakorolhat a foglalkoztatásra, a társadalombiztosítási rendszer finanszírozására és a mindezzel összefüggő migrációs folyamatokra.¹² Az ENSZ egy 2000-es tanulmánya szerint a működőképes körülmények fenntartása érdekében – amennyiben

---

⁷ United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division 2019, 1.

⁸ Lutz–Butz–KC 2014, 41.

⁹ Murray 2020.

¹⁰ Roser 2019.

¹¹ Vollset–Murray–Goren 2020, 13.

¹² United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division 2000.

a termékenységi ráták nem változnak vagy romlanak – csak az Európai Uniónak (EU) 2000 és 2050 között 674 millió, vagyis évente 13,5 millió bevándorlóra lenne szüksége.¹³ Ennek megfelelően az EU-n kívül születettek foglalkoztatási aránya az elmúlt évek során folyamatosan növekedett. 2018-ban a 20 és 64 év közöttiek körében 64,5 százalékra (18,3 millió) emelkedett az arányuk, amely abszolút értékben 0,9 milliós növekedést jelentett az előző évhez viszonyítva. Ugyanakkor nem csupán Európában, de globális szinten is emelkedett a nemzetközi migránsok száma: 2019-ben elérte a 272 millió főt; következésképpen az arányuk a teljes népességben is 3,5 százalékra ugrott, vagyis gyorsabban növekedett, mint a világ össznépessége.¹⁴ A migrációs folyamatok által felvetett legfőbb probléma pedig e felgyorsult dinamikából adódik.

2.2 Multikulturális társadalmak kialakulása

A migrációs folyamatok hatásvizsgálatakor az egyik figyelembe veendő tényező az intenzitás, azaz a bevándorlás sebessége és mértéke.¹⁵ Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának adatai alapján a migránsok világszerte nagy tömegben mozognak, de lokációt tekintve kismértékben szóródnak, kétharmaduk ugyanis a világ csupán húsz országában él, míg egyharmaduk a világ csupán tíz országából indul útnak.¹⁶ Mindebből két következtetés vonható le. Egyfelől ez azt jelenti, hogy *rövid idő leforgása alatt nagymértékben, koncentrált módon megy végbe a célországokba történő bevándorlás. A sokkhatáson felül azonban a lassú asszimilációs folyamatok sem járulnak hozzá az „új”, homogén társadalmak kialakulásához; helyettük vallási, etnikai és kulturális enklávék, párhuzamos társadalmak képződnek.*¹⁷ Ebben a helyzetben a multikulturális rendszer megpróbálja leküzdeni ellentmondásait azáltal, hogy a befogadókat kozmopolita szereppel ruházza fel, miközben a kisebbségeket az alacsonyabb státuszú rétegekben helyiekként azonosítja. Csakhogy

---

¹³ OECD 2003.

¹⁴ United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division 2019.

¹⁵ Fűrész 2020.

¹⁶ United Nations 2019b.

¹⁷ Stein 2020.

ezen aszimmetrikus multikulturális ellentmondásokat a demográfiai változások felülírják.¹⁸

A kibocsátó országok szűk köre másfelől perspektívába emeli az intenzitás által már felerősített diverzitást, azaz a helyiek és a bevándorlók közötti kulturális távolságot is.¹⁹ Michel Foucault francia gondolkodó úgy vélte, amit „kulturának” hívunk, nem más, mint az uralom eszköze, egy diszkurzív konstrukció bizonyos csoportok kezelése és marginalizálása érdekében.²⁰ Ugyanakkor tapasztalatok alapján sokkal inkább bizonyosságot nyert az a meglátás, hogy „a kultúra az identitás egy meghatározó jellemzője, így két különböző kultúra csakis két különböző identitást határozhat meg, amelyek élhetnek egymás mellett tökéletes békében, azonban az eredmény sohasem lesz »együttélés«.”²¹ Irenäus Eibl-Eibesfeldt hívta fel a figyelmet arra, hogy az emberek mindennapi életben való együttműködésének és békés együttélésének záloga az úgynevezett bizalomelőleg. A bizalomelőleg azonban csak abban az esetben létezik, ha az ember megbízható környezetre, szokásokra és hagyományokra támaszkodhat.²² A Harvard Egyetem professzora, Robert D. Putnam csaknem 10 éven át 40 amerikai közösségben 30 ezer fő bevonásával végzett reprezentatív kutatást a közösségen belüli etnikai diverzitás és a bizalom kapcsolatára vonatkozóan, amelynek legfőbb megállapítása szerint azonban minél sokszínűbb egy multikulturális közösség, annál nagyobb bizalmatlanság jellemzi.²³

A multikulturális társadalmakban fellépő bizalmatlansággal párhuzamosan növekszik a társadalmi heterogenitás. Ennek következtében az együtt élők egyre kevésbé lehetnek biztosak abban, hogy saját szabályaikat, normáikat és nézeteiket osztják a társaik. Abraham H. Miller politológusprofesszor – aki korunk egyik legnagyobb mítoszának tartja a multikulturalizmust – világított rá arra, hogy csakúgy, mint a fizikában, a politikában is érvényesül az az állítás, miszerint minden hatás egy ellenirányú hatást vált ki. Ennek értelmében a multikulturális társadalmakká váló országokban előbb-utóbb hasonló módon fognak mobilizálódni az identitásáron, törzsi logika szerint szerveződő, többnyire azonos származási országokból érkező kisebbségek és a népességarányosan

---

¹⁸ Kaufmann 2019.

¹⁹ Fűrész 2020.

²⁰ Foucault 2000.

²¹ Moreau 2020.

²² Eibl-Eibesfeldt 2017, 7.

²³ Putnam 2007.

hanyatló helyiek.²⁴ *Az elmúlt évtized migrációs és párhuzamos társadalmak kialakulásának folyamatai olyanfajta túlburjánzást, negatív pezsgést generáltak, ami felveti annak a gondolatát, hogy a multikulturalizmus rendszere kudarcot vallott.* Ebből adódik, hogy „a multikulturális társadalmak alapvetően bizalmatlanságon alapuló társadalmak, amelyekben a társadalmi tőkét felélik, s így a konfliktusok előre programozottak”.²⁵

2.3 Etnikai feszültségek

A multikulturális társadalmakkal kapcsolatban – akár történelmi, akár földrajzi szempontokat figyelembe véve – megállapítható, hogy elenyésző számban vannak köztük olyanok, amelyeket egy idő után ne feszítettek volna szét a társadalom multietnikus karakteréből származó feszültségek, s ez esetlegesen ne torkollott volna civilizációk barbár összecsapásába vagy egyenesen devolúcióba. Korábban a nyugati világ országaiba érkező bevándorlók jellemzően a társadalom alsó rétegeibe ékelődtek, s erre reagálva az időről időre meginduló civil jogi mozgalmak eredendő célja az alapvető és általános emberi méltóság kivívása volt. E cél elérését követően legitim módon esélyegyenlőséget, idővel azonban előnyösebb bánásmódot követeltek, „amelynek keretében az esélyegyenlőség fogalmát – orwelli módon – átfogalmazták az egyenlő végeredmény garanciájává”. Mára mindennek értelmében „olyan reparációs követelmények mellett érvelnek, amelyek azokat kompenzálják, akik sohasem voltak rabszolgasorban, olyanok kárán, akik sohasem voltak rabszolgatartók – mindezt az erény és az igazságszolgáltatás nevében”.²⁶ Vagyis ez azt jelenti, hogy *az alapvető kulturális különbségekből adódó súrlódásokon túl az etnikai feszültségeket a múltbeli történések mögé bújva és a megmásíthatatlan etnikai adottságok kihasználása által mesterséges módon is generálják.*

Az identitás témájának folytonos felszínén tartása, valamint a törzsi ösztönök indokolatlan és megtévesztő mobilizálása a baloldali elit eszköztárát ékesítik – habár a faji kvótákról szóló szónoklat valójában náci gyökerű taktikának minősül.²⁷ A baloldal mindezt célirányosan a politi-

---

²⁴ Miller 2019.

²⁵ Meuthen 2019.

²⁶ Miller 2019.

²⁷ Goldberg 2012, 352.

kai hatalom megszerzésére használja fel,²⁸ amelynek eszközeül gyakorta az erőszak szolgál. A baloldali erőszak történetét a francia forradalomtól kezdődően a mai Antifa-mozgalmakig számos szerző (Gord Hill, Mark Bray, Stanislav Vysotsky) bemutatta tanulmányában, amelyek a folytonosságán túl elénk tárják megjelenésének és kialakulásának ideáltipikus alapmintáját is. Eszerint a folyamat egy forradalmi alany politizálásával kezdődik, amely sokféleképpen meghatározható; mint például munkásosztály, értelmiség vagy menekültek.²⁹ Az érintetteket ezt követően arra bátorítják, hogy – az állítólagos „erőszakos társadalmi rendszerrel” szembeni taktikai „önvédelemként” – explicit módon vállalják az anarchia szélsőséges megnyilvánulásait, nevezetesen hogy az Alinsky-szemléletet kövessék. Ezáltal azonban azoknak a struktúráknak az elutasítottóságát növelik, amelyek évszázados távlatokban őrzik a nyugati társadalmat.³⁰ S pont a nyugati civilizáció szelleme az, amely azon a lassú fejlődési folyamat keretében felépített, intézményi rendszeren alapul, amely a társadalmi pozíciók elosztásakor az egyéni teljesítmény, egyéni értékek elismerésével képes ellensúlyozni az egy bizonyos etnikumhoz való tartozásból adódó természetes előnyöket.³¹

Ezzel egyidejűleg megkezdődtek a Miller által bemutatott „hatás-ellenhatás” kiváltódásának folyamatai: felerősödni látszanak azok a multikulturalizmust kritizáló hangok, amelyek szerint a baloldal által kultivált sokszínűség előmozdítása nem járult hozzá a sikeres integrációhoz, sőt, hátrányos helyzetbe hozta a fehér munkásosztályt. Mindez a jobboldali politikát mozgósította, amely szerint a multikulturalizmus próbálta megteremteni a növekvő bevándorlással szembeni közömbösséget és a téma megvitatásának tabu jellegét.³² Erre reagálva a nemzeti szuverenitás és az érdemi demokratikus döntéshozatal megőrzéséért küzdő jobboldal törekvéseit baloldali ellenfelei populizmusnak bélyegezték, s *felduzzasztották a politikai jobboldalról érkező virulens veszélyről alkotott fantáziákat*. Továbbá még inkább felerősítették az 1960-as évektől kezdődő, de lényegében az 1968-as „NPD-sokk” (Német Nemzeti Demokrata Párt) által táplált politikai csatározásokat a „jobboldali szélsőség” és az ahhoz kapcsolódó „áramlatok” veszélyeiről – *miközben a baloldal az erőszak alkalmazása mögött rejlő ideológiát*

---

²⁸ Miller 2019.

²⁹ Kandel 2020.

³⁰ Philipps 2020.

³¹ Azihari 2020.

³² Shabi 2019.

és annak politikai legitimitását építi. A baloldalt a demokrácia jobboldallal szembeni „túléléséért” folytatott harcában ráadásul számos civil és szak-szervezet, valamint médiaorgánium is jelentős mértékben támogatja.³³

3. Politikai válság: a politikán kívüli aktorok politizálódása

3.1 Techóriások és a média felemelkedése

A 21. századdal új fejezet kezdődött abban az értelemben is, hogy az államon belüli politikai folyamatok alakítására már nem csupán az érintett társadalmi, szavazói csoportok, más országok vagy nemzetközi szervezetek törekcszenek, hanem olyan technológiai cégek (techóriások) is, amelyek erőforrásai, képességei és lehetőségei egyes államokéval vetekednek. Az úgynevezett web 2.0 olyan fordulatot idézett elő a társadalmi diskurzusban, amelyre korábban ilyen rövid idő leforgása alatt ilyen nagy mértékben nem volt példa.³⁴ Kiindulási pontként érdemes megragadni az empirista filozófus, Hume gondolatát, miszerint gondolataink és mindennapi kommunikációnk a tudtunk nélkül rendelődik alá érzelmeinknek.³⁵ Különösen igaz ez a politikai és más morális tartalmú diskurzusok esetében, amelyekkel kapcsolatban, bár sokszor úgy hisszük, a tudásmegosztás motivál bennünket, reakcióink többségében nem e valódi szándékunkat tükrözik.³⁶ *A média e helyzetet felismerve alakult át egy olyan hatalmas közösségi platformmá, amely helyet biztosít az érzelmi ömlengéseknek, felháborodásoknak és természetesen az álhírek számára is.* Azon túlmenően, hogy az állampolgárok tájékozott döntések meghozatalához szükséges információkhoz való hozzáférése nem nélkülözhető luxus, hanem egy rendkívül fontos közjó, a legfőbb ok, amiért az álhírekről szükséges beszélni, azok következményeik.³⁷

A web 2.0 fordulat velejárójaként az újságírás és a hírszolgáltatás szintűgy átalakult, s fokozatosan a „negyedik hatalmi ággá” nőtte ki magát,

---

³³ Kandel 2020.

³⁴ Megadja 2020, 19.

³⁵ Hume 2012, 5.

³⁶ Lynch 2019.

³⁷ Borchardt 2019.

amely a három állami hatalmat – végrehajtói, törvényhozói és bírói – felügyeli. Ezzel egyidejűleg a médiatéren belül húzóerőviszonyok is átrendeződtek, s a hagyományos média elveszítette hegemon szerepét az online médiával szemben mint az információ szűrője és közvetítője.³⁸ Ennek következtében egy új, szisztematikus összeomlással néz szembe a modern társadalom, amelyet Lydia Polgreen, a *The Guardian* publicistája az információs ökoszisztéma összeomlásaként azonosított. Eszerint az utóbbi években bekövetkező digitális forradalom nem csupán az információs tekintély összeomlását, de a minőségi információt szállítók és a vállalkozások (hirdető) közötti korábbi egyezség megszűnését is eredményezte.³⁹ A volt brit miniszterelnöki tanácsadó, Giles Kenningham a koronavírus kontextusában világított rá e trendszerű folyamat gazdasági vetületére: a közösségi média egyes platformjain terjedő félígazságok és képtelen hazugságok valójában több tízmillió fontnyi éves bevételt generálnak a mögöttük álló techóriások számára.⁴⁰ *Így azok, fittyet hányva a megosztott történetek legitimálására, további olyan, profitorientált technikákat és funkciókat fejlesztettek ki, amelyek a választók befolyásolására, politikai és gazdasági haszonszerzésre egyaránt alkalmasak.*

A közösségi hálók alapfunkcióinak használata a szó hagyományos értelmében ingyenes, ugyanakkor a szolgáltatások igénybevételekor a felhasználók adatait, szokásait szivacs módjára szívják fel és tárolják, amelyek alapján a háttérben futó algoritmusok a felhasználók szeme elé kerülő tartalmakat nemcsak tudatosan rendezik, de irányzott hírek és hirdetések formájában kontrollálják és szűrik is. Ugyanis, bár a médiaplatformok újítása és „demokratikus hozadék” az lenne, hogy bárkinek a hangját be tudják vezetni a társadalmi párbeszédbe, a Facebook példáján jól szemléltethető a folyamat, amely során a szóban forgó techcégek „független tényellenőrzők” bőrébe bújva, saját cenzúrabíróságokat felállítva és a politikai korrektség címszava mögé rejtőzve a szólásszabadság határainak megsabásával járó feladatkört is maguknak predesztinálják.⁴¹ Az információs ökoszisztéma ily módon történő, gyors lefolyású és nagy kockázattal járó összeomlása már most messzemenő pusztítást végzett a politikai rendszereinkben: aláásta a demokratikus választásokat, megingatta az intézményrendszerbe vetett alapvető bizalmat, s egy

---

³⁸ Muno 2017.

³⁹ Polgreen 2019.

⁴⁰ Kenningham 2020.

⁴¹ Török 2020.

olyan világot teremtett, amelyben mindenki szabadon megválaszthatja saját tényeit, így lényegében saját propagandistájává válhat.⁴² Pontosabban ezt érzi maga a felhasználó, miközben a saját függetlenségérzetét biztosító technológiák alattvalójává válik.⁴³ A techóriások ezen új univerzum megteremtésével egy olyan erőteret hoztak létre, amelyben egy kézben összpontosíthatják az egyének feletti kommunikációs szabályalkotást, végrehajtást és bíraskodást, így megkérdőjelezve az állam szuverenitását is.⁴⁴

3.2 Civil hálózatok kiépülése

A civil társadalom az aktív, a szociális, kulturális és (tágra értelmezett) politikai élet iránt érdeklődő polgárok konglomerátuma, amely a szolidaritás, a szabad gondolkodás, az átláthatóság, a világra való nyitottság elvein és a diszkrimináció bármely formája elleni küzdelmen alapul.⁴⁵ A civil társadalom fogalm meghatározása azonban átalakult azon felismerést követően, hogy az jóval többet foglal magába, mint egy nem kormányzati szervezetek (NGO-k) által dominált „szektor”: szervezett (intézményesített) és nem szervezett csoportok egyre szélesedő és vibráló közösségét, amely a civil társadalom aktoraként elmosza a határokat az egyes ágazatok és megszokott szervezeti formák között.⁴⁶ E folyamat az önmaga szerveződési mintáinak a technológiai innovációk és közösségi médiafelületek előretörése általi forradalmasításával kezdődött. Az interneten keresztül a világ különféle pontjain tartózkodó emberek megismerkedhettek hozzájuk hasonló és tőlük eltérő politikai gondolkodásmódokkal, alternatív cselekvési formákkal; ily módon képesek voltak növelni a politikai know-how-jukat és a képességüket arra, hogy közös célok mentén transznacionális csoportokat képezve összehangolódnak.⁴⁷

A civil társadalom így kialakult kommunikációs struktúrája „szenzorok széles hálózatának” formájában képessé vált a politikai döntések

---

⁴² Polgreen 2019.

⁴³ Deneen 2019, 131.

⁴⁴ Megadja 2020.

⁴⁵ Mexhuani–Rahmani 2017.

⁴⁶ Jezard 2018.

⁴⁷ Marchetti 2010, 2–3.

megvitatására és racionalizálására is. Mára az általuk felkarolt ügyek közül több is pártprogramok részét képezi; sőt, a társadalmi megmozdulások által bizonyos pártpolitikai funkciókat át is vettek, elsősorban a társadalmi érdekek megfogalmazásával és képviselésével.⁴⁸ Az utóbbi években a civil társadalom közigazgatásban való szerepvállalása is egyre nagyobb figyelmet kapott, amelyet a társadalom és a gazdaság kollektív cselekedetek és célok mentén való irányításának folyamataként határozunk meg. A civil társadalom és a közigazgatás kapcsolata fokozatosan mozdult el a *civil társadalom kormányzásától* és a *civil társadalomban való kormányzástól a civil társadalommal való együttes kormányzás irányába*. Mindez azt jelenti, hogy a civil társadalomra már nem csupán a kormányzati kezdeményezések célcsoportjaként, hanem a társ-kormányzás egy kompetens és találékony partnereként tekintenek az állami és privát szféra szereplői mellett, amely így képessé válik arra, hogy átalakítsa az állam szuverén politikáját a lehetőségek rendszerévé, amely a nemzeti határokon átívelő együttműködést promótálja.⁴⁹

A civil hálózatok globális kiterjedtségének mértékére kifejező mutatóként szolgál, hogy már 15 évvel ezelőtt 40 ország nem kormányzati szervezetének működési költsége 2,2 billió dollárra rúgott, amely magasabb érték, mint hat országot leszámítva az összes többi állam bruttó hazai összterméke. Továbbá kiemelendő, hogy több mint 350 millió 15 év feletti, munkaképes személyt foglal magában, amellyel csupán Kína és India előzi meg.⁵⁰ E helyzet kialakulásának elengedhetetlen feltétele volt egy olyan támogató környezet megléte, amelyet egy szélesebb körű nemzetközi rendszer és elsődlegesen a nyugati liberális alapelvek tudtak kínálni. Többek között az emberi jogok, az elszámoltathatóság, a polgári és társadalmi szerepvállalás, valamint a nemek közti egyenlőség témái megteremtették a civil társadalom szervezeteinek azon lehetőségét, hogy az állami alapú képviselő hagyományos keretein túllépve legitimitást szerezzenek ténykedéseiknek.⁵¹ *A civil társadalom politikai aktorként való fellépése a nemzeti és nemzetközi ügyekben tehát a tágabb értelemben vett liberális paradigma és nyílt társadalom eszményének keretei nélkül nem lenne értelmezhető.*

---

⁴⁸ Mexhuani–Rahmani 2017.

⁴⁹ Torfing 2020.

⁵⁰ Jezard 2018.

⁵¹ Marchetti 2010, 3.

3.3 Filantrópok agitációs tevékenységei

Első lépésként érdemes rögzíteni, hogy a filantrópia szó kora modern használata nem a nagyszabású adományozásokra utalt, hanem az egalitárius, egyetemes értékek előmozdítására, a megvilágosodás idején pedig olyan ambiciózus reformista indítékokkal párosították, mint a különbségek eltörlése. Ez utóbbit a gyakorlatban a nyílt társadalom eszménye fogantatosítja, amely alatt a hagyományos nemzetállami kereteket meghaladó multikulturális társadalmakat értjük, amelyekben többfajta kultúra és identitás keveredik egymással előjogok nélkül. Az Amerikai Egyesült Államokban Soros György volt az első olyan filantróp, aki a nyílt társadalom szemléletének jegyében a jótékonykodást egyfajta agresszív politikai megközelítéssel együtt végezte, amelyet most egy egyre növekvő, milliárdos adományozókból álló testület vesz át, a baloldalon elhelyezkedő Tom Steyertől Bill Gatesen át a jobboldali Koch testvérekig bezárólag.⁵² E klub politikaiaktivista-portfóliója igencsak diverzifikált: nagy összeget mozgósítanak a bevándorlási törvény és a büntető igazságszolgáltatási rendszer megreformálására, a melegházasság előmozdítására, a drogliberalizáció propagálására, az olyan társadalmi megmozdulásokra, mint a Black Lives Matter vagy a klímaitűntetések, valamint a balliberális pártok támogatására⁵³ – vagyis kifejezetten a szuverén nemzetállamra tartozó belpolitikai kérdésekre.

A nyílt társadalom elméletének legismertebb teoretikusai, a japán történész, Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi gróf és Sir Karl Raimund Popper osztrák filozófus már a kezdetekkor úgy vélték, hogy maguk a nemzetállamok nem képesek az országok közötti békés együttélés alapjait megteremteni.⁵⁴ Elismerően fogalmazznak a belső demokratikus államszervezetük kialakítására vonatkozó eredményeikről, ugyanakkor a – meglátásuk szerint – hatalmi érdekeket szolgáló szuverén nemzetállami gondolkodáson nem tudnak túllépni, így a folyamatosan újratermelődő nemzetközi konfliktusok potenciális forrásaként a nyílt társadalom megvalósulása előtti legfőbb akadályt képezik.⁵⁵ Ennek értelmében kijelenthető, hogy a grandiózus univerzális értékek terjesztése a földrajzi és kulturális értékek fellazulásán

---

⁵² Soskis 2017.

⁵³ Kanfer 2017.

⁵⁴ Coudenhove-Kalergi 1926.

⁵⁵ Elter 2017.

túl a nemzeti szuverenitás eróziójával fenyeget, minthogy annak elkötelezett hívei nyíltan a nemzetállamok meggyengítésén dolgoznak. A konzervatív oldal részéről már a 20. század elején szólaltak meg aggódó hangok azzal kapcsolatban, hogy a „jó szándékú rablóbárók” valójában egy nemzetállamon túlterjeszkedő árnyékállam kiépítésén dolgoznak, miközben felhívták a figyelmet a célt szolgáló eszközre is: a jótékonyági civil szervezetek, tudományos intézmények és magánalapítványok sűrű és gyorsan bővülő hálózatára.⁵⁶ Mindezzel azt az érvet erősítve, hogy a „dolgok igazgatásával” önhatalmúlag megbízott személyek nem a tömegek felett irányítanak – ez azonban, ahogy Roger Scruton fogalmazott, „épp akkora illúzió, mint hogy a királyok hatalma Istentől ered”.⁵⁷

A politikatudomány eszközei általában felülről lefelé irányuló dinamikát keresnek, erősen támaszkodva egy politikai rendszer azon képességére, hogy különféle stratégiákkal formálja a közvéleményt. Ezzel szemben valójában az képes relevánssá és fogyaszthatóvá tenni egy ideológiai tartalmat a társadalom számára, hogy az egy alulról szerveződő kultúra termékeként jelenik meg, ami mainstream – ezért kereskedelmi, piacorientált és vállalkozói jellegű –, nem pedig fentről lefelé irányuló „nyomás” hatására.⁵⁸ Ezt felismerve az egyes filantrópok a nyílt társadalom szemlélete terjesztésének és a liberális demokrácia védelmének elérésére olyan társadalmi agitációs tevékenységeknek szentelt háttérszervezeteket, valamint médiaorgánumokat választottak eszköz gyanánt, amelyek kiépített „liberális visszhangkamra”⁵⁹ formájában *szököárszerű politikai felfordulást okoztak világszerte, egyre nagyobb befolyást szerezve és fokozatosan megfosztva a politikai aktorokat azon funkciójuktól, amely a választópolgároktól kapott mandátumukkal jár.* Végző soron egy olyan mesterségesen kialakított rend felépítésében működtek közre, amely előnyben részesítette a virágzó nyugati országok eszméit, így az adományozók minden jó cselekedet mellett segítettek egy olyan rendszer állandóságában is, amely a demokratikusnak hangoztatott célkitűzéseikkel ellentétben egyoldalú és túl sok egyenlőtlenséget eredményez.⁶⁰

---

⁵⁶ Soskis 2017.

⁵⁷ Scruton 2019, 331.

⁵⁸ Laruelle 2018.

⁵⁹ MRC é. n.

⁶⁰ Walker 2018.

4. Gazdasági válság: a globális rend próbára tétele

4.1 A világgazdaság átrendeződése

A világ gazdaságainak több mint felében a 2008-as pénzügyi válságot követő évtizedben is volt érdemi növekedés. Kiemelendő, hogy *a világ legdinamikusabban növekvő régiói továbbra is a fejlődő országok térségében található, vagyis a globális gazdaságban zajló folyamatok fókuszpontja a fejlett világból mára áthelyeződött* Ázsiába, illetve kisebb részben Afrikába, Dél-Amerikába. A 2018-at megelőző időszakban a fejlődő országok gazdasági növekedése folyamatosan túlszárnyalta a fejlett országok fejlődési ütemét: 2016 és 2018 között a globális növekedés nagyjából egyharmadát az Argentínában, Brazíliában és Nigériában végbemenő ciklikus fejlődések magyarázzák. A fejlődő országok eredményei visszatükröződnek a nemzetközi kereskedelmi mutatókban is, amelyekből jól látszik, hogy 2011 és 2018 között a globális import és export volumenéhez leginkább a feltörekvő Ázsia volt képes hozzájárulni, így nem véletlen az sem, hogy a 21. századot sokan „Ázsia évszázadának” hívják.⁶¹ Továbbá az is megállapítható, hogy a tőke-, az áru- és a munkaerő-áramlás gyorsabban növekedett a fejlődőek között, mint a fejlődő és a fejlett országok között. A világ legnagyobb gazdaságai közötti feszültségek ugyanakkor fokozták egyes fejlődő országok pénzügyi sérülékenységét, illetve mérsékelték a globális kereskedelem dinamikáját.⁶²

A nemzetközi kereskedelem politikai viták keretében áll, aminek következtében egy új gazdasági világrend van kialakulóban új szabályrendszerrel. A globalizáció eddigi szabályain alapuló kereskedelmi rend felborult, ugyanis annak központi feltevése – miszerint minden egyes ország növekedése haszonnal jár a többi számára is – megkérdőjeleződött. A fejlett gazdaságok a saját progressziójuk során alkalmazott magas szintű szabályozó normákkal és struktúrákkal versenyhátrányba hozták az ipari világ most feltörekvő piacait, amelyek más szabályokat érvényesítenek. A legkirívóbb példa erre Kína, amelynek ezen más szabályai miatt piacait késleltetve nyitotta meg, ezáltal kiéheztette a nyomásgyakorlásra berendezkedett Nyugatot a kínai piachoz való hozzáférésre. Kína mára az egy főre eső (vásárlóerő-paritáson számolt) GDP alapján meghaladta az

---

⁶¹ Csizmadia 2016, 115.

⁶² United Nations 2019, xvii–xviii, 21.

Amerikai Egyesült Államokat is, világelső.⁶³ Az ázsiai ország mindezzel bizonyította, hogy teljes mértékben integrálódott a világkereskedelmi rendszerbe; sőt, tálcán kínálkozik számára a lehetőség, hogy vezető pozícióra törjön a szabályozásban is, akár értéket is teremtve az új szabályokban.⁶⁴

Kína új megközelítésének már most felfedezhetőek a fő irányvonalai: az ENSZ 2019. évi beruházási riportja alapján megállapítható, hogy bármely fejlődő régióra – Afrika, Ázsia, súlyosan eladósodott, szegény országok – is tekintünk, Kína felküzdötte magát az öt legfontosabb külföldi tőkebefektető közé;⁶⁵ ráadásul a balkáni államok is körbeudvaroltatták magukat vele. Az Egyesült Államoknak és a nagy európai gazdaságoknak így rá kellett ébredniük arra, hogy az EU-n kívül is szükségük lesz hosszú távú szövetségesekre a kínai hegemoniával szemben, s globális befektetőkként szintúgy felgyorsították a külföldi közvetlen tőkeberuházásaikat (FDI) az érintett területeken.⁶⁶ Csakhogy az utóbb említett donorországok FDI-támogatásaik nagy százalékát éveken át fókuszáltan természeti erőforrásokban gazdag országokba áramoltatták abban a tudatban, hogy azok az olaj mellett a „capital flight” folyamatok keretében tőkét is visszaexportálnak nekik, ezáltal az FDI-beruházások „lefolyóivá” téve őket, nem pedig gazdasági motorországokká.⁶⁷ Idővel azonban ezen fejlődő piacok jártassá váltak a belső tőketartalékok felhalmozásában, Kína színrelépésével pedig többé már nem okoz gondot nekik a tőke megszerzése sem.⁶⁸ *Ebben a helyzetben, egymás hegemoniáival küzdve, egy olyan új világtrend van születőben, amely teret enged és megkerülhetetlen szerepet oszt a fejlődő világ országainak a holnap globális gazdaságában.*

4.2 Az eurózóna nehézségei

Az euróövezet megalakulásakor a kiválóan teljesítő gazdaságok klubjának ígéretével kecsegtetett. Az eurónak az alapvető elképzelés szerint hatékonyabbá kellett volna tennie az Európai Unió minden egyes tagállamának

---

⁶³ PWC 2017.

⁶⁴ Rajan 2019.

⁶⁵ United Nations Conference on Trade and Development 2019, 34–47.

⁶⁶ Rothacher 2019.

⁶⁷ Halkó 2017.

⁶⁸ Kenewendo 2019.

gazdaságát belföldön és versenyképesebbé külföldön. Mindezt strukturális változtatások előmozdításával érték volna el, amelyeket a nemzeti kormányok irányítanak az uniós hatóságok felügyelete mellett.⁶⁹ A felvázolt kép azonban már a kezdetekkor hamis volt, s csupán elhittették, hogy a közös valutából majd mindenkinek előnye származik. Rövid távon valóban így történt, hiszen Európa vezető gazdasági államainak pénze jelentette a kevésbé fejlett déli államok gazdasági növekedésének zálogát. A kedvező banki hitelezésnek köszönhetően a felzárkózó tagállamok pedig olcsóbban jutottak fejlesztési forrásokhoz.⁷⁰ *Azonban az euró atyjainak ígéretével szemben az euró ahelyett, hogy a „nagy kiegyenlítő”⁷¹ szerepét játszotta volna, egyes országokat csak még rosszabb helyzetbe sodort, ezáltal szakadékszerű megosztottságot eredményezve most már nemcsak politikai, de gazdasági értelemben is a kontinensen.*

Két évtizeddel az euró bevezetését követően nem csupán az eurózóna tagjai és a zónán kívüli uniós tagállamok, de az eurózónán belüliek között lévő gazdasági szakadék is tovább mélyült. Az eurózóna tagjai GDP-hez viszonyított államadósság-rátája magasabb, mint általában véve az EU tagállamainak (az EU alapítóinak felében ez az érték stabilan 100 százalék körül mozog).⁷² Ráadásul a kontinens északi és déli részének gazdasági teljesítménye tartósan, sőt egyre inkább eltér egymástól: jelentősen megnövekedtek a különbségek az alacsony adósságú nemzetek – mint például Németország és Hollandia –, valamint a magas adósságot felhalmozó déli tagok – mint például Olaszország és Spanyolország – között.⁷³ Továbbá azon (fél)igazság is felszínre került, miszerint az olcsó hitel önmagában nem biztosítja a tartós és valós gazdasági növekedést egyetlen állam számára sem,⁷⁴ amelynek legfőbb bizonyítéka, hogy a kontinens számos részén szemmel látható visszaesés tapasztalható az életszínvonalban. Mindezen felül egyre nagyobb nyomás nehezedik az EU-ra abban a tekintetben is, hogy az euróövezet radikális megreformálása gyanánt új jogi és politikai struktúrát alkosson.⁷⁵

Az eurózónába, egyértelmű előnyei mellett, már a kezdetektől kódolva volt a kudarc is, ugyanakkor a gazdasági racionalitás szempontjain túl

---

⁶⁹ Orsi 2020.

⁷⁰ György 2015.

⁷¹ Karnitschnig 2020.

⁷² Statista 2020.

⁷³ Halligan 2020.

⁷⁴ György 2015.

⁷⁵ Orsi 2020.

az övezet jövőjének mérlegelése számos szociális, kulturális vagy éppen politikai vetülettel is rendelkezik. Dr. György László gazdaságstratégiáért és szabályozásért felelős államtitkár világított rá arra, hogy *minden olyan folyamatnak, amely az euróövezeten belül zajlik, gazdaságilag van egy nagyobb pályán mozgó, nem negligálható tétje is*: „egyfelől az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok vetélkedése, másként mondva az euró és a dollár párbaja; másfelől az egész konstrukció üzenete, miszerint különböző karakterű népek, amelyek egykor kis híján elpusztították egymást, ma együttműködnek nemcsak gazdasági téren, de az emberi létszféra szinte minden elképzelhető területén.”⁷⁶ Egyúttal nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az euróövezet egésze a legfontosabb bankok, pénzintézetek koncentrációját is jelenti. A közös valuta 2008 után bekövetkező válsága épp ezen okból kifolyólag volt képes nagymértékű káoszt teremteni a világ pénzügyein, s épp ebből adódóan jelenti *ma is az egyik legnagyobb veszélyt a globális pénzügyi stabilitásra*.⁷⁷

4.3 A koronavírus-járvány váratlan hatásai

A koronavírus-válság sokkal több mint egy egészségügyi krízis, sokkal inkább a gazdaság globális hálózatainak összeomlásaként írható le. Noha a világjárvány az egyes országokra várhatóan eltérő módon lesz hatással, a világgazdaságot az 1930-as évek nagy válságára emlékeztető, történelmi mértékű recesszióba taszíthatja.⁷⁸ A rendkívüli helyzet brutális megrázkódtatásként érte a már amúgy is sérülékeny és az adósság különböző formáival terhelt fejlett gazdaságokat.⁷⁹ Egyes kimutatások alapján kiemelendő az eurózóna térsége, amely már most története eddigi legrosszabb gazdasági teljesítményét tudja maga mögött. Ennek egyik fő eleme, hogy az övezet négy legnagyobb gazdaságából háromban is 2020 első negyedében a GDP rekordszintű visszaesése volt tapasztalható⁸⁰ – Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban, ahol kiugró az államadósság mértéke; előrejelzések szerint a régió gazdasága pedig vár-

---

⁷⁶ György 2015.

⁷⁷ Halligan 2020.

⁷⁸ United Nations 2020.

⁷⁹ Paumgarten 2020.

⁸⁰ Jones–Palumbo–Brown 2020.

hatóan még tovább csökken majd. Egy 2020. júniusi felmérés alapján az európaiak nem számítottak kedvező fordulatra a gazdasági körülményeket illetően a következő hat hónapban sem, az Egyesült Államokban pedig kifejezetten a gazdasági helyzet súlyosbodásával számoltak.⁸¹

A szakemberek felhívták a figyelmet arra, hogy azok a bizonytalan helyzetben hozott politikai intézkedések, amelyek a piacok korlátozására irányulnak, akár több kárt is okozhatnak, mint hasznot; helyettük olyan pénzügyi intézkedéseket sürgetnek, amelyek megóvják a vállalatokat a még súlyosabb eladósodástól,⁸² valamint az állandó állami együttműködés révén biztosítják a piacok működését, és ösztönözik a magánsektort.⁸³ Jelenleg ez azért is fontos, mert habár az IMF 2019 őszén arra figyelmeztetett, hogy világszerte törekeny bevételek és magas adósság-szintek várhatók, Vernon Smith szerint az aggasztó hosszú távú kilátások ellenére a gazdaság rövid időn belül talpra fog tudni állni. A Nobel-díjas közgazdász álláspontját a vállalatok e helyzetben betöltött kulcsszerepére alapozza, amelyek rövid időn belül képesek reagálni a megváltozott piaci körülményekre, és adaptálódni hozzájuk. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a megnövekedett kereslet és az ellátási láncok bizonytalansága inflációhoz vezethet, amely torzítja az ár piacszabályozó képességét, az pedig már nagyobb volumenű és komolyabb veszélyekkel is járhat.⁸⁴

Egy nagyobb dimenzióban tekintve a koronavírus-válság kitörése a sokrétű gazdasági globalizációt érintő támadások egyikeként is betudható. Technikailag a pandémia veszélyt jelent a globalizáció keringési rendszerére.⁸⁵ A súlyos keresleti és kínálati sokkhatás következtében a nemzetközi kereskedelmi folyamatok megakadtak, az utazás és a turizmus összeomlott, míg a határátkelők hirtelen lezárása káros hatással volt az országhatárokon átívelő értékláncokra.⁸⁶ Elvi szempontok alapján viszont *gazdaságilag talán soha nem bírtak még ekkora relevanciával a globalizáció által lebontott nemzeti határok és háttérbe szorított nemzetállamok*. A 2008-as világgazdasági válsághoz vezető pénzpiacok rendszerszintű hibáival szemben ugyanis *a koronavírus-válság mögött váratlan, rendkívüli körülmények húzódnak meg, amelyekre megoldást kizárólag a nemzetállamok*

---

⁸¹ McKinsey & Company 2020.

⁸² Sinn 2020.

⁸³ Shultz–Boskin–Taylor 2020.

⁸⁴ Smith 2020.

⁸⁵ Feffer 2020.

⁸⁶ Azevêdo 2020.

mok cselekvőképességébe vetett bizalom nyújthat. Mindez egyfelől egyértelművé tette, hogy a globalizáció többet jelent, mint az áruk szabad mozgása, az új értékesítési piacok létrehozása, valamint a költséghatékonyság más országokban történő kiaknázása.⁸⁷ Másfelől megkongatta a határok és kötöttségek nélküli piac által elvakított elit vészharangját is;⁸⁸ ennek pedig arra kell készítenie a világ országait, hogy újragondolják a nemzetközi együttműködésük alapelveit, valamint a nemzetállamok gazdasági világban betöltött szerepét.

5. Konklúzió

Az elmúlt húsz évben a társadalmi, politikai és gazdasági életben olyan trendszerű változások mentek végbe, amelyek az elkerülhetetlen demográfiai folyamatok következményeivel, a politikai döntéshozatal kiszervezésével és a jelenleg fennálló gazdasági világrend teljes átírásával fenyegetnek; megnyitva előttünk a válságok korszakának fejezetét.

Világunk mindenekelőtt egy társadalmi krízis küszöbén áll, amely abból ered, hogy globális szinten, a közhiedelmekkel ellentétben, nem a népességrobbanás, sokkal inkább a népességfogyás válik meghatározó folyamattá. A népességcsökkenést eredményező demográfiai gondok komolyan kihatnak az egyes nemzetek gazdasági teljesítményére is, aminek következtében a nemzetközi migrációt mint szükségszerűséget, nem pedig megoldandó problémát világítják meg. Mindez azt jelenti, hogy a migrációs folyamatokat nemcsak természetes módon a fejlődő régiókban jelenleg még fokozódó népességszaporulat, a geopolitikai helyzet és a klímaváltozás élénkítik, hanem mesterséges módon a mögöttes gazdasági és politikai érdekek is felerősítik. A bevándorlás támogatói azonban a gyakorlati szempontokon túl nem veszik figyelembe az emberi és kulturális tényezőket, vagyis azok társadalmi hatásait. Az így trendszerűen bekövetkező migráció rövid idő leforgása alatt nagy tömegekben és koncentrált módon ment végbe a célországok irányába, ahol a sokkhatáson felül a lassú asszimiláció sem járult hozzá az „új” társadalmak kialakulásához. *Eltérő vallási és kulturális összetételű, párhuzamos világok képezik a multikulturális társadalmakat, amelyek táptalajul szolgálnak az állandósult*

---

⁸⁷ Fromm 2020.

⁸⁸ Maffesoli 2020.

etnikai feszültségeknek, szétfeszítve a társadalom hagyományos berendezkedésének kereteit. Ráadásul e konfliktusok előfordulásának gyakoriságát növeli az identitás témájának folytonos felszínen tartása és a törzsi ösztönök megtévesztő mobilizálása, amelyek a politikai baloldal eszköztárát bővítik. A baloldal azontúl, hogy a migrációtól szavazóbázisa ideig-óráig tartó bővülését reméli, rendszeresen és tudatosan használja fel aktuálisan politizált alanyként a kisebbségeket arra, hogy – akár erőszakra is buzdítva – feszültséget generáljon a nevében a társadalom többi csoportjával szemben a politikai hatalom kisajátítása céljából.

A 21. században a politikai folyamatok alakítására technológiai cégek, civil szervezetek és filantrópok is sikerrel törekszenek, amelyek felhatalmazás nélkül kivéve az irányítást a valódi politikai szereplők és szuverén nemzetállamok kezéből politikai válságokat idéznek elő. A techóriások előretörése messzemenő pusztítást végzett politikai rendszereinkben, s a helyükbe egy olyan sajátos feltételekkel rendelkező erőteret hoztak létre, amelyben politikai aktorokként az információ rendezésével és kontrollálásával pusztán pénzügyi érdekek mentén, profitorientált módon gyakorolnak befolyást a felhasználókra. A civil szervezetek társadalmi ügyekkel mozgósítanak. A társadalmi érdekek megfogalmazásának és képviselésének felvállalásával a civil szervezetek egyre inkább kivívták maguknak a jogot arra, hogy a társakormányzás egy feltételezett kompetens partnereként közreműködjenek az állam szuverén politikai működésének átalakításában. Ugyanakkor a civil társadalom politikai aktorként való fellépése a tágabb értelemben vett liberális paradigma és nyílt társadalom eszményének keretei nélkül nem lenne értelmezhető. A nyílt társadalom szemléletének elkötelezett híveként egy egyre bővülő, milliárdos filantrópokból álló közeg mind a médiafelülettel rendelkező techóriásokat, mind a civil szervezeteket önkényes módon, saját fennhatóságuk alá vonva eszközként alkalmazza a célból, hogy a maguk körvonalazta politikájuk szerint a nemzetállamok feje felett irányítsák a politikai döntéshozatalt. Politikai aktorként tehát az „univerzális értékek” terjesztésén keresztül aktív tevékenységet folytatnak a nyílt társadalom legfőbb akadályának, a szuverén nemzetállamok felhatalmazásának meggyengítése érdekében.

A világgazdaságban végbemenő trendek hatványozott módon vezettek egy válságos helyzet kialakulásához, amely tulajdonképpen a jelenleg fennálló teljes világrend megkérdőjelezését vonta maga után. A növekedési folyamatok fókuszpontja áthelyeződött a fejlett világból a fejlődő országokba, aminek következtében a fejlett nyugati társadalmak globális gazdaságban betöltött szerepe csökkent, míg a fejlődő régiók annak megkerülhetetlen szereplőivé váltak, felruházza egy új szabályrendszer

megalkotásának lehetőségével is. Mindez azt bizonyítja, hogy felborulni látszik az eddig fennálló világrend alapfeltevése, hogy egy ország gazdasági növekedése minden állam számára előnnyel jár. Az ugyanezen logika alapján megfogalmazott elképzelés bukott meg az eurózónára vonatkozóan is, miszerint a közös valutából majd minden uniós tagállamnak előnye származik. Csakhogy az euró nem váltotta be „kiegyenlítő” szerepéhez fűzött reményeit, s csak tovább súlyosbította Európa megosztottságát, visszavetve a kontinens versenyképességét. Ráadásul az euróövezeten belül zajló folyamatoknak mindig van egy nagyobb ívű pályán mozgó tétje is, mely szerint az euró válsága a jelenlegi rendkívüli körülmények között kiemelt veszélyt jelenthet a globális pénzügyi stabilitásra is. *A koronavírus-járvány sokszerű megjelenése nem csupán a pénzügyi stabilitás, de a kereskedelem terén is bizonytalanságot teremtett a nemzetközi piacokon, amelyre a nemzetállamokba és a sajátos eszközeikbe vetett bizalom nyújthat megoldást.* E váratlan jelenség ugyanis felnyitotta a gazdasági elit szemét, amely eddig vakon hitt abban, hogy a határok nélküli globalizáció mindenre megoldásként szolgál, s arra készítette a világ országait, hogy kimozduljanak a gazdaságközpontú, individualista logikájukból, és új alapra helyezték nemzetközi együttműködéseiket, valamint nemzeti gazdaságpolitikájuk elveit.

Egy fejezettel visszább lapozva a világtörténelemben megfigyelhető, hogy az itt is azonosított globális trendek ugyan eltérő köntösben, de már az 1900-as években is megjelentek (migráció és vallási színezetű konfliktusok,⁸⁹ televíziós technológiák kampányokban való előretörése,⁹⁰ a társadalomnak a '68-as ellenkultúrharccal történő átpolitizálódása,⁹¹ nagy világgazdasági válság és spanyolnátha⁹²). Az akkor kialakult káosz felszíni kezelése, de legfőképp teljes elfogadása alapvetően ingatag felvezető pályát biztosított a 21. század számára, amelynek átkozottnak vélt történései gyökeresen megváltoztatták az emberek gondolkodását és életmódját. Bizonyossá vált, hogy a régi világ darabjaira hullik, miközben fény derült arra is, hogy a felfordulás közepette már réges-régóta alakulóban van egy új világ – csupán abban kell bízunk, hogy ennek felismerését követően ezúttal a káoszba való beletörődés helyett a történelem végéből katarzisként való kitörést választjuk.

---

⁸⁹ Kaufmann 2018.

⁹⁰ JFK Library 2010.

⁹¹ Marcuse 1969.

⁹² Rotschild 2018.

Irodalom

Azevêdo, Roberto 2020: *Global trade will be vital to economic recovery from Covid-19*. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/08/global-trade-will-be-vital-to-the-economic-recovery-from-covid-19>, letöltve: 2020. április 8.

Azihari, Ferghane 2020: *La réponse efficace aux tensions ethniques en France: un vrai libéralisme économique!* <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/la-reponse-efficace-aux-tensions-ethniques-en-france-un-vrai-liberalisme-economique-20200614>, letöltve: 2020. június 14.

Bacevich, Andrew 2019: *An era of venomous division*. <https://www.politico.com/news/magazine/2019/12/27/how-will-history-books-remember-the-2010s-089796>, letöltve: 2019. december 27.

Békés Márton 2020: *Megrendült a világrend*. <https://pestisracok.hu/megrendult-a-vilagrend-bekes-marton-irasa-a-ps-nek/?fbclid=IwAR2MyQOLNsS3lZxZIPZ2lqSeHqgF5iNrxOLO5ikdPeaqU6QzuB3eFW9YtIA>, letöltve: 2020. március 14.

Borchardt, Alexandra 2019: *Cómo sí, y cómo no, recuperar la confianza en los medios*. <https://confidencial.com.ni/como-si-y-como-no-recuperar-la-confianza-en-los-medios/>, letöltve: 2019. július 5.

Bricker, Darrell – Ibbitson, John 2019: *Empty Planet: The Shock of Global Population Decline*. New York, Penguin Random House LLC.

Cohen, Roger 2019: *As a Disorienting Decade Closes, a Perilous One Begins*. <https://www.nytimes.com/2019/12/11/opinion/western-democracies-china-russia-protests.html?searchResultPosition=24>, letöltve: 2019. december 11.

Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolaus 1926: *Pan-Europe*. New York, Alfred Knopf.

Csizmadia Norbert 2016: *Geopillanat: A 21. század megismerésének térképe*. Budapest, L'Harmattan.

Deneed, Patrick 2019: *A liberalizmus kudarca*. Budapest, Libri.

Eibl-Eibesfeldt, Irenäus 2017: *Human Ethology*. New York, Routledge.

Elter Tamás 2017: *Mi a nyílt társadalom, amelyre Soros György is annyit hivatkozik?* <https://www.origo.hu/tudomany/20170508-a-nyilt-tarsadalom-teoriaja-ideologiai-urugy-a-nemzetallamisag-elleni-politikai-harcban.html>, letöltve: 2017. május 8.

Feffer, John 2020: *Will the coronavirus kill globalization?* <https://responsiblestatecraft.org/2020/03/13/will-the-coronavirus-kill-globalization/>, letöltve: 2020. március 13.

Foucault, Michael 2000: *A szavak és a dolgok*. Budapest, Osiris.

Fromm, Thomas 2020: *Das Coronavirus zwingt globalisierte Unternehmen zur Verantwortung*. <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/coronavirus-wirtschaft-folgen-globalisierung-1.4777835>, letöltve: 2020. január 31.

Fűrész Gábor 2020: *Miért így, miért most? Mit árulnak el a George Floyd-tüntetések Amerikáról, és mi vár Európára?* <https://www.origo.hu/itthon/20200608-az-europai-bevandorlast-tamogato-orzagok-hasonlokonfliktussal-neznek-szembe-mint-amerika.html>, letöltve: 2020. június 9.

Goldberg, Jonah 2012: *Liberálfasizmus: A baloldal rejtett története Mussolinótól napjainkig*. Budapest, XX. Század Intézet.

György László 2015: *Elhitették, hogy a közös valutából mindenkinek előnye származik*. <http://lumens.hu/2015/09/18/tulajdonkeppen-elhitettek-a-nemetekkel-hogy-a-kozos-valutabol-mindenkinek-elonye-szarmazik/>, 2015. szeptember 18.

Halkó Petra 2017: *Bumeráng segélyek – Avagy az afrikai országok számára nyújtott pénzügyi támogatások valódi haszonélvezői*. H. n.

Halligan, Liam 2020: *Eurozone is the biggest threat to financial stability*. <https://www.telegraph.co.uk/business/2020/04/04/eurozone-biggest-threat-financial-stability/>, letöltve: 2020. április 4.

Hartcher, Peter 2020: *The world is heading for a population crisis but not the one it was expecting*. <https://www.smh.com.au/national/the-world-is-heading-for-a-population-crisis-but-not-the-one-it-was-expecting-20200720-p55dl1.html>, letöltve: 2020. július 21.

Hume, David 2012: *A Treatise of Human Nature*. <https://www.gutenberg.org/files/4705/4705-h/4705-h.htm>, letöltve: 2012. november 10.

Inboden, William 2019: *The emergence of an Obama-Trump foreign policy*. <https://www.politico.com/news/magazine/2019/12/27/how-will-history-books-remember-the-2010s-089796>, letöltve: 2019. december 27.

Jenkins, Patrick 2020: *„Bazookas” cannot stop coronavirus becoming a financial crisis*. <https://www.ft.com/content/be0892cc-6583-11ea-b3f3-fe4680ea68b5>, letöltve: 2020. március 16.

Jezard, Adam 2018: *Who and what is „civil society?”* <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/what-is-civil-society/>, letöltve: 2018. április 23.

JFK Library 2010: TNC:172 *Kennedy-Nixon First Presidential Debate, 1960*. https://www.youtube.com/watch?v=gbrcRKqLSRw&ab_channel=JFKLibrary, letöltve: 2010. szeptember 21.

Jones, Lora – Palumbo, Daniele – Brown, David 2020: *Coronavirus: A visual guide to the economic impact*. <https://www.bbc.com/news/business-51706225>, letöltve: 2020. június 30.

Joseph, Peniel 2019: *The two faces of American democracy*. <https://www.politico.com/news/magazine/2019/12/27/how-will-history-books-remember-the-2010s-089796>, letöltve: 2019. december 27.

Kandel, Johannes R. 2020: *Heute dominiert ein asymmetrischer Blick*. <https://jungfreiheit.de/kultur/literatur/2020/heute-dominiert-ein-asymmetrischer-blick/>, letöltve: 2020. június 11.

Kanfer, Stefan 2017: *Connoisseur of Chaos – The dystopian vision of George Soros, billionaire funder of the Left*. <https://www.city-journal.org/html/connoisseur-chaos-14954.html>, letöltve: 2017.

Karnitschnig, Matthew 2020: *The eurozone's problem country: Germany*. <https://www.politico.eu/article/eurozone-problem-country-germany-coronavirus/>, letöltve: 2020. április 22.

Kaufmann, Eric 2018: *Whiteshift: Populism, Immigration, and the Future of White Majorities*. New York, Abrams.

Kaufmann, Eric 2019: *How „Asymmetrical Multiculturalism” Generates Populist Blowback*. <https://www.nationalreview.com/2019/02/populism-identity-politics-why-they-rise-in-tandem/>, letöltve: 2019. február 6.

Kenewendo, Bogolo 2019: *How African Countries Can Benefit From the Trade War*. https://www.realclearworld.com/articles/2019/10/20/how_african_countries_can_benefit_from_the_trade_war_113104.html, letöltve: 2019. október 20.

Kenningham, Giles 2020: *Coronavirus fake news is big business*. <https://www.spectator.co.uk/article/coronavirus-fake-news-is-big-business>, letöltve: 2020. március 18.

Laruelle, Marlene 2018: *Popular Culture and Putin's Legitimacy*. https://www.realclearworld.com/articles/2018/07/31/popular_culture_and_putins_legitimacy_112851.html, letöltve: 2018. július 31.

Lutz, Wolfgang – Butz, Willim P. – KC Samir (szerk.) 2014: *Executive Summery: World Population & Human capital in the Twenty-first century*. Oxford, Oxford University Press.

Lynch, Michael P. 2019: *Do We Really Understand „Fake News”?* <https://www.nytimes.com/2019/09/23/opinion/fake-news.html>, letöltve: 2019. szeptember 23.

Maffesoli, Michel 2020: *„La crise du Coronavirus ou le grand retour du tragique”*. <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/michel-maffesoli-la-crise-du-coronavirus-ou-le-grand-retour-du-tragique-20200323>, letöltve: 2020. március 23.

Marchetti, Raffaele 2010: *The Role of Civil Society in Global Governance*. https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Civil-Society_Report.pdf, letöltve: 2010. október 1.

Marcuse, Herbert 1969: *An Essay on Liberation*. Boston, Beacon.

McKinsey & Company 2020: *The coronavirus effect on global economic sentiment*. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/the-coronavirus-effect-on-global-economic-sentiment>, letöltve: 2020. július 27.

Megadja Gábor 2020: *Techdisztópia – Saját univerzumot építenek a média-óriások*. <https://szazadveg.hu/uploads/media/5efb2bc70ab6e/tanulmany-szazadveg-techdisztopia-sajat-univerzumot-epitenek-a-kozossegi-media-oriasok-20200630.pdf>, letöltve: 2020. június 30.

Meuthen, Jörg 2019: *Mehr Mummwagen!* <https://jungefreiheit.de/debatte/forum/2019/mehr-mumm-wagen/>, 2019. december 19.

Mexhuani, Burim – Rahmani, Fitore 2017: *The Relationship between Political Parties and Civil Society*. <https://www.longdom.org/open-access/the-relationship-between-political-parties-and-civil-society-2332-0761-1000295.pdf>, letöltve: 2017. október 12.

Miller, Abraham H. 2019: *Multiculturalism Is a Nation Killer*. <https://spectator.org/multiculturalism-is-a-nation-killer/>, letöltve: 2019. június 19.

Moreau, Nicolas 2020: *Discours de Mulhouse: Pourquoi le multiculturalisme vanté par Macron ne peut s'achever que par plus de séparatisme*. <https://www.valeursactuelles.com/politique/discours-de-mulhouse-pourquoi-le-multiculturalisme-vante-par-macron-ne-peut-sachever-que-par-plus-de-separatisme-116309>, letöltve: 2020. február 20.

MRC é. n.: *Special Report: George Soros: Godfather of the Left*. <https://www.mrc.org/special-reports/special-report-george-soros-godfather-left>.

Muno, Martin 2017: *Fake News, Lügen, Zeitungsenten: alte Phänomene, neue Bedrohung*. <https://www.dw.com/de/fake-news-l%C3%BCgen-zeitungsenten-alte-ph%C3%A4nomene-neue-bedrohung/a-37090552>, letöltve: 2017. január 11.

Murray, Christopher J. L. 2020: *Fertility rate: „Jaw-dropping” global crash in children being born*. <https://www.bbc.com/news/health-53409521>, letöltve: 2020. július 15.

Nash, George H. 2019: *Globalization as uniter – and divider*. <https://www.politico.com/news/magazine/2019/12/27/how-will-history-books-remember-the-2010s-089796>, letöltve: 2019. december 27.

OECD 2003: *Labour Shortages And The Need For Immigrants: A Review Of Recent Studies*. In uó.: *Trends in International Migration*. Párizs, OECD. 103–127.

Orsi, Roberto 2020: *Italy's endgame and the future of the Eurozone*. <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/04/22/italys-endgame-and-the-future-of-the-eurozone/#Author>, letöltve: 2020. április 22.

Paumgarten, Nick 2020: *The Price of The Coronavirus Pandemic*. <https://www.newyorker.com/magazine/2020/04/20/the-price-of-the-coronavirus-pandemic>, letöltve: 2020. április 13.

Philipps, Alexandra 2020: *Make no mistake – BLM is a radical neo-Marxist political movement*. <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/06/12/make-no-mistake-blm-radical-neo-marxist-political-movement/>, letöltve: 2020. június 12.

Polgreen, Lydia 2019: *The collapse of the information ecosystem poses profound risks for humanity*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/nov/19/the-collapse-of-the-information-ecosystem-poses-profound-risks-for-humanity>, letöltve: 2019. november 19.

Putnam, Robert D. 2007: *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century The 2006 Johan Skytte Prize Lecture*. In Binderkrantz, Anne Skorkjaer – Blom-Hansen, Jens – Jensen, Carsten (szerk.): *Scandinavian Political Studies*. 30/2., Kopenhága, Nordic Political Science Association. 137–174.

PWC 2017: *Shift of global economic power to emerging economies set to continue in long run, with India, Indonesia and Vietnam among star performers*. <https://www.pwc.com/jp/en/press-room/world-in-2050-170213.html>, letöltve: 2017. február 7.

Rajan, Raghuram G. 2019: *The True Toll of the Trade War*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-trade-war-damage-by-raghuram-rajan-2019-09?barrier=accesspaylog>, letöltve: 2019. szeptember 5.

Roser, Max 2019: *50 years ago the average woman had five children, since then the number has halved*. <https://ourworldindata.org/global-fertility-has-halved>, letöltve: 2019. szeptember 3.

Rothacher, Albrecht 2019: *Wir schaffen es nicht allein*. <https://jungfreiheit.de/debatte/kommentar/2019/wir-schaffen-es-nicht-allein/>, letöltve: 2019. szeptember 22.

Rotschild Klára 2018: *Tíz tévhit a spanyolnátha történetéről*. <https://mult-kor.hu/tiz-tevhit-a-spanyolnatha-trteneterolbr-20180115>, letöltve: 2018. január 15.

Scruton, Roger 2019: *Futóbolondok, csalók, agitátorok: az újbaloldal gondolkodói*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.

Shabi, Rachel 2019: *How immigration became Britain's most toxic political issue*. <https://www.theguardian.com/politics/2019/nov/15/how->

immigration-became-britains-most-toxic-political-issue, letöltve: 2019. november 15.

Shultz, George P. – Boskin, Michael J. – Taylor, John B. 2020: *Lessons from Crisis Past*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-lessons-from-previous-crises-by-george-p-shultz-et-al-2020-04?barrier=accesspaylog>, letöltve: 2020. április 8.

Sinn, Hans-Werner 2020: *The World is at War*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/coronavirus-good-and-bad-policy-response-by-hans-werner-sinn-2020-03?barrier=accesspaylog>, letöltve: 2020. március 16.

Smith, Vernon L. 2020: *The Economy Will Survive the Coronavirus*. <https://www.wsj.com/articles/the-economy-will-survive-the-coronavirus-11586103392>, letöltve: 2020. április 5.

Soskis, Benjamin 2017: *George Soros and the Demonization of Philanthropy*. <https://www.theatlantic.com/business/archive/2017/12/soros-philanthropy/547247/>, letöltve: 2017. december 5.

Statista 2020: *National debt in EU countries in the 1st quarter 2020 in relation to gross domestic product*. <https://www.statista.com/statistics/269684/national-debt-in-eu-countries-in-relation-to-gross-domestic-product-gdp/>, letöltve: 2020. július.

Stein, Hannes 2020: *Amerika ist ein Flickenteppich aus Parallelgesellschaften – und das ist gut so*. <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus205730753/USA-Ein-Flickenteppich-aus-Parallelgesellschaften.html?cid=onsite.onsitesearch>, letöltve: 2020. február 11.

Torfinn, Jacob 2020: *Governance Through Civil Society*. <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1415>, letöltve: 2020. január 1.

TörökBernát2020: *A Twitterés a Facebook ellenszélében küzd Donald Trump*. <https://magyarnemzet.hu/kulfold/a-twitter-es-a-facebook-ellenszeleben-kuzd-donald-trump-8560371/>, letöltve: 2020. augusztus 24.

United Nations 2019: *World Economic Situations and Prospects 2019*. New York, United Nations.

United Nations 2020: *A UN framework for the immediate socio-economic response to COVID-19*. New York, United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development 2019a: *World Investment Report 2019: Special Economic Zones*. New York, United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development 2019b: *World Investment Report 2019: Special Economic Zones*. New York, United Nations.

United Nations Department of Economic and Social Affairs 2019: International migrants numbered 272 million in 2019, continuing an upward trend in all major world regions. In United Nations Department of Economic and Social Affairs: *Population Facts No. 2019/4*. New York, United Nations. 1–4.

United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division 2000: *Replacement Migration: Is it a Solution to Declining and Ageing Populations?* New York, United Nations.

United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division 2019: *World Population Prospects 2019 – Highlights*. New York, United Nations.

Vollset, Stein Emil – Murray, Christopher J. L. – Goren, Emily 2020: *Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study*. <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2930677-2>, 2020. július 14.

Walker, Darren 2018: *Old Money, New Order*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-10-15/old-money-new-order>, letöltve: 2018. november–december.

Walker, Vanessa 2019: *The end of privacy*. <https://www.politico.com/news/magazine/2019/12/27/how-will-history-books-remember-the-2010s-089796>, letöltve: 2019. december 27.

Gazdaság

Regős Gábor – Horváth Diána –
Molnár Dániel

*Hajózás válságok között:
a magyar gazdaság krízisálló képessége*

2020-ban bekövetkezett az, amire az elemzők több éve számítottak, véget ért a konjunktúraciklus, a koronavírus-járvány megfékezésére bevezetett egészségügyi intézkedések, biztonsági korlátozások a gazdaság lassulását eredményezték, a pandémia újabb válságot idézett elő. Magyarország gazdasági helyzete ugyanakkor most sokkal kedvezőbb, mint a 2008-as válság idején, így lehetőség van rá, hogy hazánk viszonylag alacsony gazdasági áldozatokkal vészelve át a recessziót. Az optimizmusra okot adó tényezők közül kiemelendő, hogy a válság a konjunktúraciklus tetején érte Magyarországot, jelentős beruházások zajlottak az elmúlt évek során, a foglalkoztatás korábban nem látott szintre emelkedett, a szegénység és a lakosság eladósodottsága érdemben csökkent, utóbbi a devizahitelek kivezetésével „egészségesebb” szerkezetre is áttért, illetve az államadósság összetételének változása is erősítette hazánk válságállóságát. Ugyanakkor a gazdaság nyitottsága, egyes szektorok nagy súlya vagy a monetáris politika mozgásterének leszűkülése mind-mind olyan tényező, amely óvatosságra int a várható kilábalási pályát illetően.

1. Bevezetés

A gazdaság működése ciklikus: egyszer nagyobb, másszor kisebb a növekedés, esetleg recesszió következik be. Ahogy a világgazdaság mindinkább globalizálttá válik, egy-egy lokális gazdasági probléma úgy terjedhet szét egyre gyorsabban a világgazdaságban. Ez Magyarország mint nyitott gazdaság számára kockázatokat jelent, mivel egy világgazdasági sokkhatás alól hazánk sem tudja kivonni magát. Nem mindegy azonban, hogy mekkorák lesznek ezek a hatások, és nem mindegy, milyen állapotban éri a sokkhatás gazdaságunkat. Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy a fontosabb részte-

rületeken hogyan alakultak a gazdaság kiemelt mutatói, azaz mi történt „két válság között”, illetve összehasonlítjuk a gazdasági folyamatokat az Európai Unióban, valamint a többi visegrádi országban lezajlottakkal.

A 2008–2009-es válság Magyarországot különösen súlyosan érintette, a kilábalás több évig elhúzódott. Sokáig nem dőlhattünk hátra, 2020-ban megérkezett az újabb világszintű válság. Ez azonban semmiképp sem meglepő. Az elmúlt években egyre sűrűbben jelent meg a közgazdasági gondolkodásban egy újabb válság lehetőségének képe: mindenki azal számolt, hogy a kiemelkedő gazdasági növekedés nem tart „örökké”, előbb-utóbb megérkezik egy világgazdasági szintű sokkhatás. Ugyanakkor a sokkhatásokat nem lehet előrejelezni (a sejtés természetesen nem előrejelzés), hiszen sem az időzítésük, sem pedig az okuk nem határozható meg pontosan előre. 2020-ban a világszintű probléma a koronavírus formájában ütötte fel a fejét. Ilyen válságot vártunk? Nem. Az elemzők többsége inkább egy endogén, a gazdaság belsejéből (például a pénzügyi eszközök túlárazottságából vagy a túlzott eladósodottságból) eredő válságra számított, ehelyett egy külső, a természetből érkező tényező, egy vírus és az arra adott kormányzati válaszok hozták el a recessziót.

Jelen sorok írásakor még nem látjuk a válság hosszú távú hatásait: nem áll rendelkezésre adat arra vonatkozóan, hogy mekkora lesz végül a teljes visszaesés a gazdaság (GDP) és a munkaerőpiac szintjén, hiszen a vírus elleni küzdelem még zajlik. Látjuk ugyanakkor, hogy a gazdaság fokozatosan újraindul, valamint azt is, hogy nem kellett az IMF-hez fordulni hitelért, a válság eddigi szakaszát döntő többségben hazai, illetve piaci források felhasználásával sikerült átvészelni. A végső konklúziót még korai lenne levonni, de a felkészülésről már beszámolhatunk. A következtetés levonása azért is lenne még korai, mert teljesen más típusú válsághelyzettel állunk szemben, mint 2008-ban: akkor a recessziót a gazdaság maga termelte ki, míg most külső hatás eredménye. A következő fejezetekben ezért áttekintjük a legfontosabb makrogazdasági mutatókat: megvizsgáljuk a gazdaság általános állapotát, és áttekintjük a kockázati tényezők alakulását is.

2. Bruttó hazai termék (GDP)

Egy gazdaság teljesítményét leggyakrabban a GDP-vel, annak változásával és szintjével szokás mérni. Bár a mutatót az elmúlt években, évtizedekben számtalan kritika érte, uralma töretlen maradt. Ugyanakkor mivel Magyarország nem elszigetelt gazdaság a világban, gazdasági fejlődését érde-

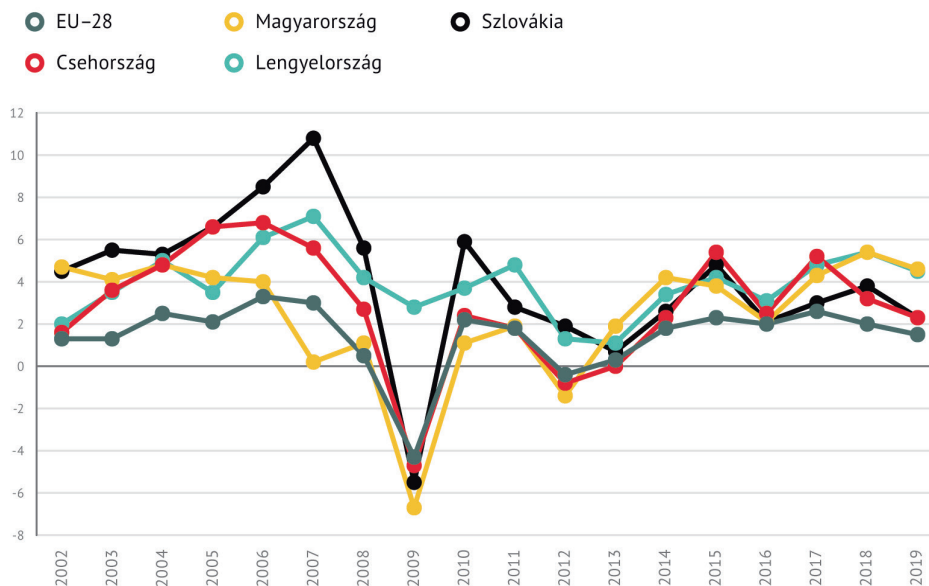
mes más országokhoz viszonyítva is megnézni: hogyan alakult a gazdaság teljesítménye a hasonló fejlettségű országokhoz képest (például visegrádi négyek)? Történt-e felzárkózás az uniós átlaghoz?

A 2006-ig tartó időszakot Magyarországon dinamikus, 4 százalékos meghaladó növekedés jellemezte. Ez 2003–2004-ben még megfelelt a régió átlagának, 2005–2006-ban azonban már elmaradt attól. Közvetlenül a válságot megelőzően, 2007-ben, amíg a szlovák gazdaság 10 százalékos fölötti bővülést ért el, és az uniós átlag is 3,0 százalékos volt, addig a magyar gazdaság már stagnált, növekedése mindössze 0,2 százalékosra zuhant. A bővülés üteme 2008-ban ugyan 1,1 százalékosra emelkedett, és így az uniós átlagot már meghaladta, de a visegrádi országok között ez is csak az utolsó helyre volt elegendő. Vagyis a legutóbbi válságba a magyar gazdaság a konjunktúraciklus lefelé ívelő szakaszán érkezett meg.

A 2008–2009-es válságból való felépülés Magyarországon elhúzódott, 2014-től azonban érdemi bővülés következett be, amelynek üteme 2018–

A cseh, a lengyel, a magyar, a szlovák és az európai uniós GDP volumenindexe 2002 és 2019 között (%)

1. ábra

Forrás: Eurostat

2019-ben már 5 százalék körül alakult, miközben az Európai Unió átlagos gazdasági növekedése csupán 1,5–2,0 százalékot tett ki a vizsgált időszakban. A koronavírus okozta recesszió tehát – szemben a 2008–2009-es világgazdasági válsággal – a gazdasági ciklus felívelő szakaszán, közel annak csúcsához érte a magyar gazdaságot.

A régió gazdasági fejlettsége elmarad az uniós átlagtól az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP alapján. Emiatt lényeges kérdés, hogy sikerül-e, és ha igen, milyen ütemben csökkenteni a lemaradást. A felzárkózás mindkét válság előtti időszakot jellemezte, még a felzárkózás üteme is hasonlóan alakult. Érdekes azonban ezt a többi visegrádi országgal is összehasonlítani. Ebben az összevetésben a magyar felzárkózás a 2002 és 2008 közötti időszakban jóval lassabb volt, mint a régiós versenytársak esetében, míg a 2012 és 2019 közötti időszakban megfelelt annak vagy meghaladta azt. Az is látható, hogy míg 2002-ben Magyarország a 4 visegrádi ország közül még a második volt, a 2008-as válság után már az utolsó helyen állt, 2019-re azonban sikerült visszaelőznie Lengyelországot és Szlovákiát.

1. táblázat: Az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP az uniós átlag százalékában

	2002	2008	2012	2019
Csehország	73,5	84,3	82,9	92,2
Magyarország	58,5	62,6	65,8	72,7
Lengyelország	47,5	55,4	66,5	72,4
Szlovákia	53,6	71,4	76,4	69,7

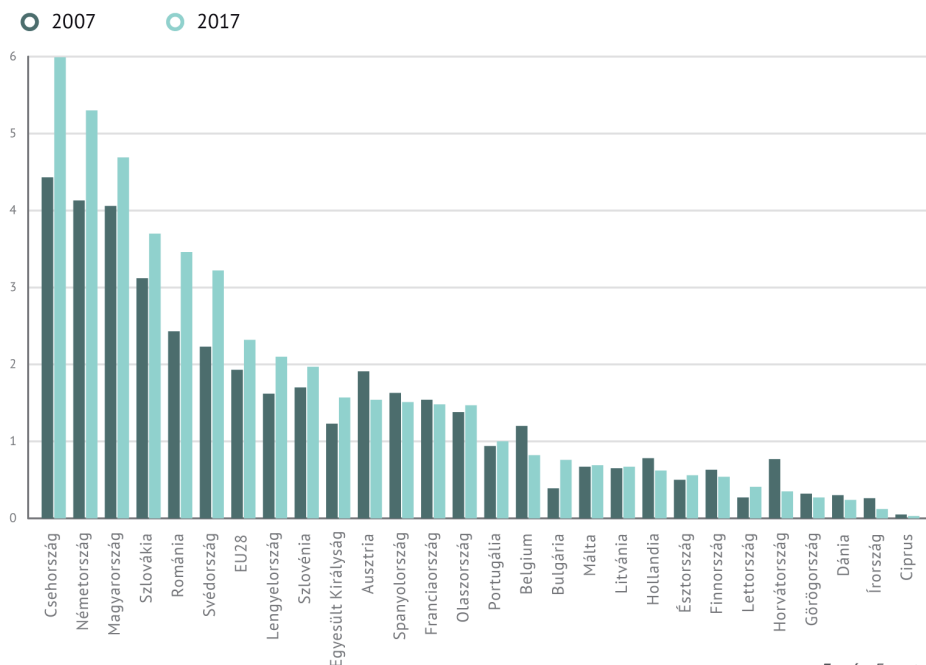
Forrás: Eurostat

A gazdasági növekedés kapcsán gyakran elhangzó kritika, hogy azt jelentős mértékben a nagy súlyú járműgyártás határozza meg. Ez valóban fontos kockázati tényező, mivel a járműgyártás konjunktúraérzékeny iparág, erősen követi a ciklus ingadozásait. Így tehát amíg fellendülés idején hozzá tud járulni a gazdasági növekedéshez, addig válsághelyzet esetén jelentős kereslet-visszaeséssel szembesül. Az Eurostat honlapján a járműgyártás GDP-n belüli részesedésére vonatkozó adatok 2017-ig érhetőek el a tagországok többségére vonatkozóan. 2017-ben a járműgyártás súlya a magyar gazdaságban 4,7 százalék volt, ami 2018-ra 4,5 százalékra csökkent – ez csak kismértékben haladja meg a 2007-es 4,1 százalékos szintet. Közös azonban a két adatban, hogy mindkét esetben az unióban a harmadik legmagasabb érték volt a magyar. A kockázat tehát létezik, de a

2008–2009-es válság előtt is létezett. A válság ugyanakkor lehetőséget is jelent: az újraindulás során a magas hozzáadott értéket előállító ágazatok (például kreatív ipar) támogatása révén a gazdasági növekedés dinamizálható, így hosszú távon a gazdasági felzárkózás elősegíthető.

A járműgyártás részaránya a hozzáadott értékben 2007-ben és 2017-ben (%)

2. ábra

Forrás: Eurostat

3. Beruházások

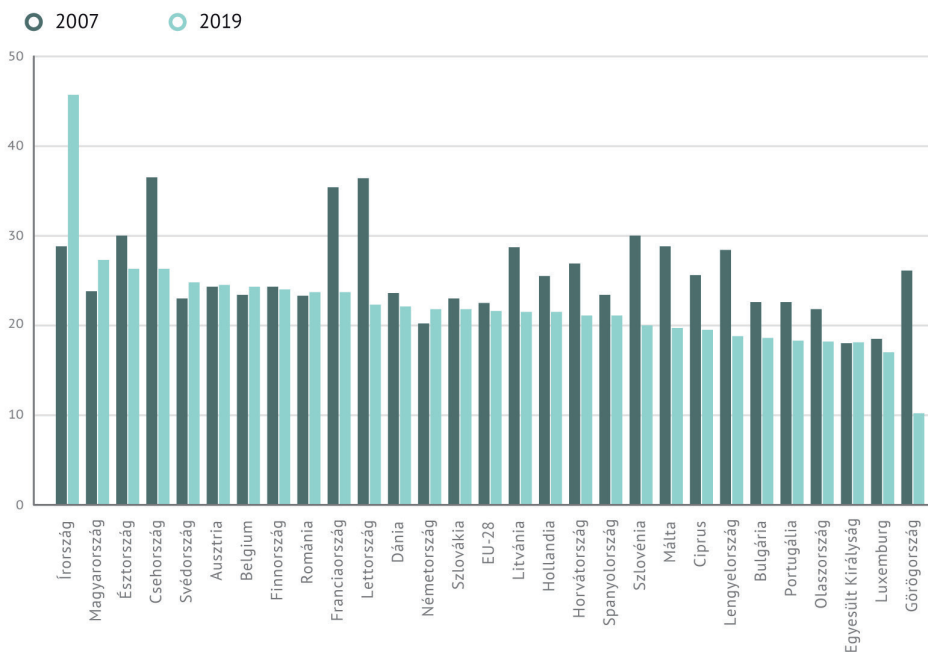
A fentiek felül az sem mindegy, hogy a növekedést mely tényező hajtja. A 2008-as válság előtt a sokszor hitelből finanszírozott fogyasztásnak volt jelentős szerepe a gazdaság bővülésében, míg az elmúlt években a beruházások szerepe növekedett meg. Ez abból a szempontból kedvező, hogy míg a fogyasztás rövid távon növeli a jólétet, a beruházások révén növekvő tőkeállomány a hosszú távú felzárkózást segíti elő. Összehasonlításképpen 2007-ben a magyar beruházási ráta 23,7 százalék volt, ezzel

a 16. helyet foglalta el az uniós tagországok rangsorában. Ezzel szemben 2019-ben a beruházások már a GDP 27,2 százalékát tették ki, ami nemcsak jelentős növekedést jelent, hanem az ír után a második legmagasabb érték volt az Európai Unióban.

De nemcsak konjunktúra idején, hanem a válságból való kilábalásban is segíthetnek a beruházások, akár a későbbi kedvező üzleti környezethez való hozzájárulással (infrastrukturális beruházások), akár a termelőkapacitások bővítésével vagy egy, a korábbinál fejlettebb technológiára való áttéréssel. Egy válságidőszakban a beruházási ráta visszaesik: kevesebb forrása van a cégeknek, illetve az államnak a fejlesztésekre, valamint a vállalkozások el is bizonytalanodhatnak, hogy a kereslet alakulása indokolja-e a tervezett beruházások végrehajtását. Így kiemelten is fontos szerepe lesz a korábbi évek magas beruházási rátájának és az annak nyomán kiépült kapacitásoknak, ami remélhetőleg segíti majd a gazdaság válsághelyzetből való kilábalását.

A beruházási ráta az Európai Unió tagországaiban 2007-ben és 2019-ben (%)

3. ábra

Forrás: Eurostat

4. Munkaerőpiac

Egy ország gazdasága szempontjából meghatározó, hogy az aktív korosztály mekkora részének van munkája, illetve hogyan alakul a munkanélküliek száma. A magyar munkaerőpiac problémái a rendszerváltásig nyúlnak vissza, amikor is a korábbi munkahelyek majd harmada megszűnt. A munkaerőpiacról kikerültek jelentős része rokkantnyugdíjas, munkanélküli vagy épp inaktív lett. A munkaerőpiacról való kiszorulás esetükben tartós jelenséggé vált, ami a következő generációk életét is meghatározta, hiszen számukra nem a munkavégzés volt a családi minta.

Az alacsony foglalkoztatottság a 2008-as válságig jellemző volt: 2007-ben a 15–64 éves korosztálynak mindössze az 57,0 százaléka dolgozott. Ez az Európai Unióban a második legalacsonyabb adat volt Málta után, holtversenyben Lengyelországgal. Ez nemcsak a gazdasági teljesítmény szempontjából jelentett problémát, de a költségvetés szempontjából is: ha kevés foglalkoztatott termel adóbevételt, ellenben sok inaktívat vagy munkanélkülit kell támogatásban részesíteni, az magas adóterhekhez és romló versenyképességhez vezet.

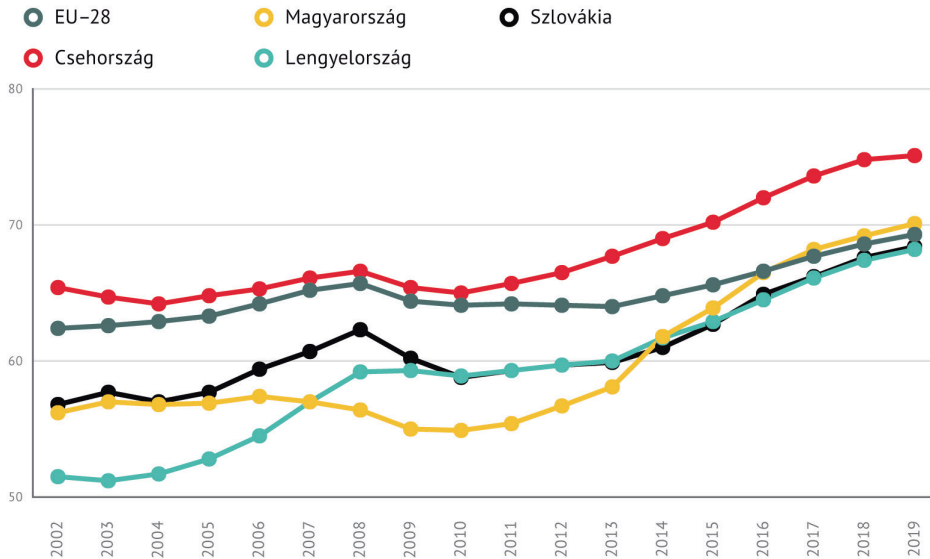
A munkaerőpiacon 2010 után sikerült fordulatot elérni – bár ez természetesen nem volt könnyű. Míg 2010-ben a foglalkoztatási ráta a 15–64 éves korosztályban mindössze 54,9 százalék volt (az egész Európai Unióban a legalacsonyabb), addig 2019-ben már 70,1 százalékra, kismértékben az uniós átlag fölé növekedett.

Minnek köszönhető a foglalkoztatás bővülése? A folyamat természetesen nem zajlott le magától, elengedhetetlenek voltak hozzá a kormányzat intézkedései. Keresleti oldalon új munkahelyek létrehozására (munkahelyfókuszú FDI-támogatás és fejlesztéspolitika), míg kínálati oldalon erős ösztönzők beépítésére volt szükség: a kordedvezményes nyugdíjazás lehetőségének szűkítésére, a munkanélküli-segély időtartamának csökkentésére, illetve a munkát terhelő adók és járulékok mérséklésére, valamint az egyéni vállalkozók számára kedvezményes adózási lehetőség bevezetésére.

Érdemes lehet egy érdekességre is felhívni a figyelmet: bár legtöbbit a munkavállalási korú népességről (15–64 vagy 15–74 évesek) beszélünk, a 65–74 évesek foglalkoztatási helyzete is sok mindent elárul. Míg ebből a korosztályból 2007-ben mindössze 30 ezer főt foglalkoztattak, addig 2019-ben már 76 ezret. Mit mutat ez az adat? Mit jelent a 2,5-szeres növekedés? Azt mutatja, hogy a munkaerőpiacon egyre inkább lehetőséghez jutottak az idősebb munkavállalók is, tekintettel a munkaerőhiány fokozódására. Emellett természetesen felhívja a figyelmet arra a

A foglalkoztatotti ráta alakulása a 15–64 éves korosztályban a V4-ben és az EU-ban 2002 és 2019 között (%)

4. ábra

Forrás: Eurostat

problémára is, hogy korábbi alacsony jövedelmük miatt sokan a nyugdíj mellett dolgozni kényszerülnek. A munkaerőhiány kialakulása az utóbbi években több tényezőre is visszavezethető: keresleti oldalról a gazdasági növekedés nyomán emelkedő vállalati munkaerő-keresletre, míg kínálati oldalról a társadalom elöregedésére, az alacsony képzettségi szintre vagy a külföldi munkavállalásra. Ugyanakkor a munkaerőhiány egyben azt is jelenti, hogy 2019-ben a magyar munkaerőpiac több munkavállalót is fel tudott volna szívni, hiszen az üres álláshelyek száma is jelentős volt: 2019 első félévében meghaladta a 80 ezret. Ez azonban csak azokat az üres álláshelyeket takarja, amelyeket a vállalatok a statisztikában megjelenítettek, a gyakorlatban ennél magasabb lehetett az üres álláshelyek száma.

Hasonlóan a növekedési adatokhoz, a foglalkoztatási adatokat is gyakran érik különböző, megalapozott vagy kevésbé megalapozott kritikák. Ezek közül mi most kettőt emelnénk ki és helyeznénk tágabb kontextusba: a közfoglalkoztatást és a külföldi munkavállalás szerepét a munkaerőpiaci bővülésben. Természetesen mindkettőnek volt hatása a fent

bemutatott növekedésre, ám csekély mértékű. 2019 utolsó negyedében 108 ezer fő volt közfoglalkoztatott, míg 120 ezer fő dolgozott külföldön. Ez tehát nem magyarázza a foglalkoztatás 7–800 ezer fős bővülését, sőt azt is érdemes megjegyezni, hogy mindkét kategória létezett már 2010-et megelőzően is: a külföldi telephelyen dolgozók száma például 2010-ben 50 ezer fő körül, míg a közfoglalkoztatottaké 90 ezer fő körül alakult. Természetesen ennél több magyar dolgozott külföldön, ám a 120 ezer főn – illetve 2010-ben 50 ezer főn – felüli részük nem számított bele a magyar foglalkoztatotti statisztikába, hiszen ezen munkavállalók tartósan külföldön éltek.

Az Eurostat évről évre közli, hogy egy adott országban született, 20–64 éves állampolgároknak mekkora része dolgozik az unió többi tagállamában. Magyarországon ez az arány 2019-ben – az Egyesült Királyságot még az unió részének tekintve – 5,8 százalék volt. Ez nem elhanyagolható, de nem is számít kiugrónak: Romániában ugyanez az érték 22,3, Szlovákiában 6,8, Lengyelországban pedig 7,3 százalék volt. Csehországban ellenben a külföldön dolgozók aránya sokkal alacsonyabb, 1,8 százalék.

Miért is fontos a foglalkoztatás alakulása, illetve az üres álláshelyek száma a válság szempontjából? Egy válság esetén a munkahelyek megszűnése, az elbocsátás természetes jelenség. Ha azonban korábban magas volt a foglalkoztatási szint, és üres álláshelyek álltak rendelkezésre a gazdaságban, akkor ezen álláshelyek betöltése mérsékelni tudja a munkanélküliség növekedését.

5. Bérek

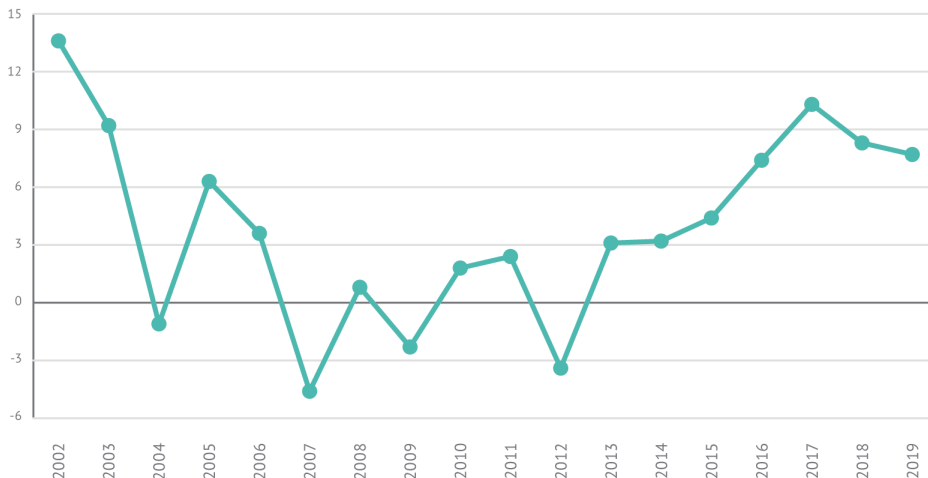
A foglalkoztatáson felül érdemes a másik fontos munkaerőpiaci mutatót, a keresetek alakulását is vizsgálni, mivel a bérdinamika alapvetően határozza meg a háztartások jólétét, fogyasztási és megtakarítási lehetőségeit. Ezenfelül a bérdinamika alakulása jó indikátor a gazdasági teljesítményre vonatkozóan: a konjunktúraciklus felívelő szakaszán a vállalatok nagyobb mértékben tudják emelni a béreket, míg recesszió esetén igyekeznek visszafogni a költségeket. A fejezet keretében a keresetek alakulására koncentrálnunk, míg a jövedelmi különbségekre, azaz a társadalmi egyenlőtlenségekre, illetve a szegénységre a következő részben térünk ki.

A bérfolyamatok elemzésekor a kiindulópontot általában az átlagbér jelenti, annak ellenére is, hogy ez a mutatószám több problémát is rejt magában. Az egyik fenntartás a mutatót illetően, hogy a statisztika csak

a munkaviszonyban állókra vonatkozik, az egyéni vállalkozók jövedelmét nem tartalmazza. Másrészt az átlagszámítás matematikai tulajdonsága, hogy rendkívül érzékeny a szélsőértékekre (kiugróan magas keresetek), így a medián bér vizsgálata talán szerencsésebb lenne az „átlagos” munkavállalói kereset alakulásának a bemutatására. Azonban a medián bér felmérésére a KSH által alkalmazott módszertan az elmúlt időszakig nem volt alkalmas, így erre vonatkozóan nem is áll rendelkezésre idősor. Ugyanakkor hosszabb távon az átlagkereset alakulása mégis jól leírja a gazdaságban zajló bérfolyamatokat.

A nettó reálbér változása Magyarországon 2002 és 2019 között (%)

5. ábra

Forrás: KSH

Az elmúlt években az átlagbér dinamikusán emelkedett. A nettó reálbér átlagos növekedése 2017-ben 10,3, 2018-ban 8,3, 2019-ben pedig 7,7 százalék volt. Ezzel szemben 2005-ben a reálbér változása 6,3, 2006-ban 3,6, 2007-ben pedig -4,6 százalékot tett ki, tehát mérsékeltebb dinamikát láthatunk. Ez természetesen szoros összefüggésben van a makrogazdasági helyzettel: a gazdasági növekedéssel, a foglalkoztatás alakulásával, illetve az adópolitikával. A bérek emelkedését az erőteljesebb gazdasági növekedés elő tudja segíteni, míg a feszesebb munkaerőpiaci helyzet kifejezetten ösztönzőleg hat rá: ha a munkaerő kereslete meghaladja a kínálatát, az a

munkaerő árát felfelé hajtja. Az adópolitika szintén képes ösztönözni a béremelkedést: míg a 2010 előtti adórendszer inkább a szürkefoglalkoztatást ösztönözte a magas marginális adókulcsok által, addig a szociális hozzájárulási adó folyamatos mérséklése a bérek emelkedésének irányába hatott. De ugyanígy kedvező hatása volt a bérdinamikára az utóbbi években jelentős ütemben emelkedő minimálbérnek és garantált bérminimumnak is.

Annak ellenére, hogy a magyar bérek az elmúlt években dinamikusán nőttek, van még tere a felzárkózásnak. Habár egy egykeresős, gyermek nélküli, átlagbért kereső magyar háztartás vásárlóerő-paritáson számítva az uniós, hasonló helyzetben lévő, átlagos háztartás béreinek 49,5 százalékát kereste 2013-ban,¹ és ez az arány 2019-re 59,8 százalékra növekedett, a lemaradás még így is jelentős. Hasonló, bár ennél kisebb mértékű lemaradás látható az elmúlt évek felzárkózása ellenére a visegrádi országokkal összehasonlítva is. Csehországban 2007-ben ebben a társadalmi kategóriában még 39,9 százalékkal volt magasabb az azonos árszínvonalon számolt átlagkereset, amely eltérés 2019-ig 13,1 százalékra mérséklődött. A Lengyelországgal szembeni elmaradás ehhez hasonlóan 2007-ben még 28,4 százalék volt, amely 2019-ben 21,8 százalékra mérséklődött. A legnagyobb felzárkózás ugyanakkor Szlovákiához viszonyítva történt: északi szomszédunk esetében az átlagos bérszínvonal az egykeresős, gyermektelen háztartások esetében 2007-ben még 24,2 százalékkal volt nagyobb, míg 2019-ben azonos árszínvonalon számolva már a magyar bérek voltak magasabbak 12,8 százalékkal. Érdeemes megjegyezni, hogy Magyarországon a családi adókedvezmények miatt a több gyermeket vállalók jövedelmi helyzete jóval kedvezőbb, mint a gyermekelelneké. Ugyanakkor a régiós felzárkózás terén itt sem adódik eltérő kép.

A keresetek emelkedése egy válságra való felkészülés esetében azért lehet fontos, mert ez segítheti hozzá a háztartásokat a tartalékoláshoz,

2. táblázat: A magyar átlagbérhez viszonyított eltérés vásárlóerő-paritáson

	Gyermektelen, egykeresős, az átlagbér 100 százalékát kereső háztartás			Kétgyerekes, kétkeresős, egyaránt az átlagbér 100 százalékát kereső háztartás		
	2007	2010	2019	2007	2010	2019
Csehország	39,9%	24,7%	13,1%	37,3%	23,8%	7,4%
Lengyelország	28,4%	17,2%	21,8%	20,8%	11,6%	21,6%
Szlovákia	24,2%	6,7%	-12,8%	19,0%	4,4%	-18,9%

Forrás: Eurostat, Századvég-számítás

¹ 2013 előtti időszakra nem áll rendelkezésre adat az uniós átlagra vonatkozóan.

hogy kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetben kevésbé essen vissza a fogyasztásuk. Ez pedig makrogazdasági szinten azt jelenti, hogy kevésbé csökken az aggregált kereslet és így a gazdaság teljesítménye.

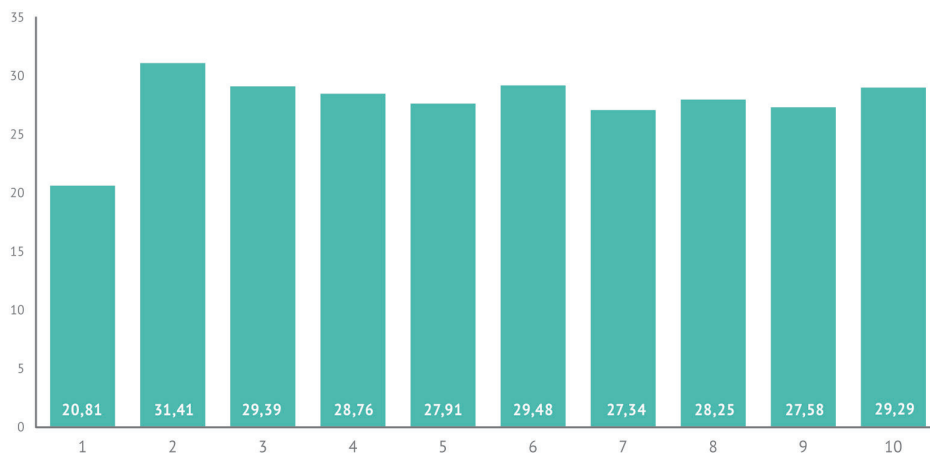
6. Társadalmi egyenlőtlenségek

Egy társadalomban természetes, hogy vannak eltérések a tagok jövedelmi helyzetét illetően. Nem mindegy azonban, hogy ezek az eltérések mekkorák, és a társadalom mekkora hányada számít szegénynek. A válság szempontjából azért érdemes foglalkozni ezzel a kérdéssel, mert a szegényebb rétegek azok, akiket egy-egy recesszió a legsúlyosabban érint, az ő munkaerőpiaci helyzetük romlik a legnagyobb mértékben, illetve körükben a megtakarítások hiánya is súlyos problémákat idézhet elő.

A KSH adatbázisában a 2010 és 2018 közötti időszakra áll rendelkezésre az egyes háztartási decilisek egy főre eső jövedelmének alakulása. Ebből az idősből kiolvasható, hogy a reálértéken számított bevételek minden decilisben számottevően, harmadával-ötödével növekedtek, amit

Az egy főre jutó éves bevételek reálértékének növekedése az egyes jövedelmi decilisekben 2010 és 2018 között (%)

6. ábra

Forrás: KSH alapján Századvég-számítás

a bérek és a foglalkoztatás emelkedése magyaráz. Az egyes decilisek között azonban érdemi különbségek figyelhetők meg.

A legkevésbé a legszegényebb 10 százalék jövedelme nőtt, bár az inflációtól megtisztított növekedés itt is jelentős, 20 százalék feletti volt. Ezen decilis esetében azonban rendkívül alacsony a munkából származó jövedelem aránya a teljes jövedelmen belül, míg magas a társadalmi transzferekből kapott jövedelmek részaránya. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elmúlt évek béremelkedése kisebb mértékben növelte az első decilis jövedelmét, mint a többi deciliséét. Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy a jövedelmi felmérések pont a két szélső kategóriában (első és tizedik decilis) a legkevésbé megbízhatók. Pozitívum ellenben, hogy a legnagyobb növekedés a második decilisben történt, amely a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében kifejezetten kedvező folyamat.

A jövedelmi egyenlőtlenségek leírására használt GINI-mutató a leggazdagabb és legszegényebb ötödök közötti különbséget méri. Ennek értéke Magyarországon az Eurostat adatai alapján 2010-ben 24,1 volt, amely 2018-ig 28,7-re emelkedett (2019-ben 28,0-re csökkent), így tehát a jövedelmi különbségek kismértékben növekedtek. Ugyanakkor, még ezzel együtt is, Magyarországon a jövedelmi egyenlőtlenség elmarad az uniós átlagtól: az EU GINI-koefficiense 2010-ben 30,5 volt, amely minimálisan, 30,8-re emelkedett 2018-ra. V4-es viszonylatban ellenben nem ennyire kedvező a helyzetünk: a GINI-mutató értéke Csehországban kismértékben (24,9-ről 24,0-re), míg Lengyelországban (31,1-ről 27,8-re), Szlovákiában pedig jelentősen (25,9-ről 20,9-re) csökkent 2010 és 2018 között.

A reáljövedelmek növekedése meglátszik a szegénységre vonatkozó mutatószámok alakulásán is. Az Eurostat által közölt adatok szerint Magyarországon 2019-ben a szegénységnek kitett lakosság aránya 18,9 százalék volt, amely a 2005-től induló idősor legkisebb értéke. A 2005–2010-es időszakban a mutató 30 százalék körül alakult, majd 2013-ban 34,8 százalékon tetőzött (a 2012-es évre vonatkozóan), azóta pedig folyamatosan csökken. Fontos továbbá kiemelni, hogy a szegénységi mutató 2018 óta alacsonyabb, mint az Európai Unió átlaga. Csehország és Szlovákia az uniós idősor 2010-es indulása óta végig az uniós érték alatt voltak, míg Lengyelországban ez 2015 után következett be.

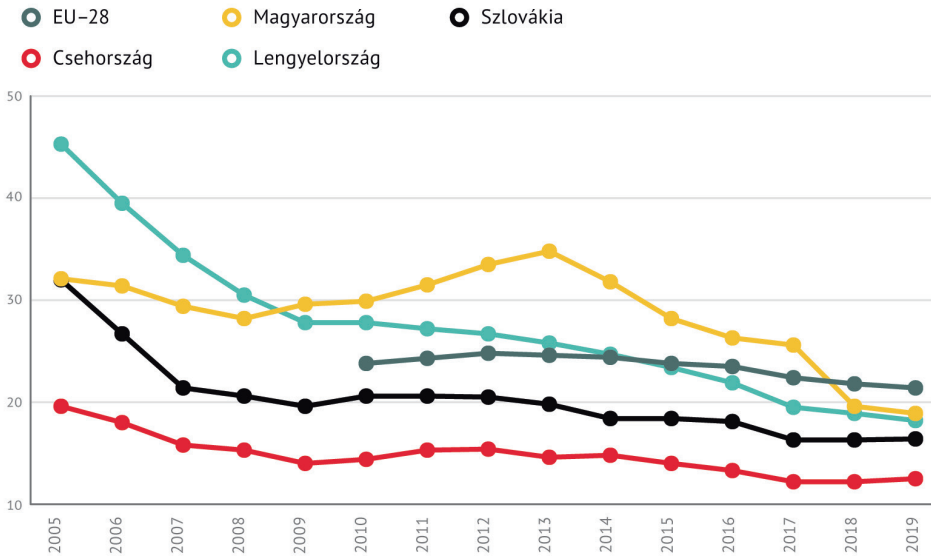
A KSH 2019-es kiadványa² ismerteti a fenti szegénységi mutató összetevőit is. Ez alapján az alábbi fontos következtetések vonhatók le:

---

² <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2018/index.html#chapter-9>
(Letöltve: 2020. július 8.)

A szegénység kockázatának kitett lakosság aránya (%)

7. ábra

Forrás: Eurostat

A súlyos anyagi deprivációban élők, tehát a kilenc meghatározott tételből³ legalább négyben érintettek száma a 2010-es 1,421 millió főről 2018-ra 837 ezer főre csökkent.

A jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklődését mutatja, hogy a relatív jövedelmi szegénység – vagyis azok aránya, akiknek a jövedelme nem éri el a medián jövedelem 60 százalékát – a 2010-es 14,1 százalékról 2018-ra 12,3 százalékra csökkent.

A nagyon alacsony munkaintenzitású, azaz a megkérdezést megelőző egy évben a lehetséges munkaidejük kevesebb mint ötödét munkával töl-

³ Hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralék; lakás megfelelő fűtésének hiánya; váratlan kiadások fedezetének hiánya; kétnaponta hús, hal vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya; évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya; anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival; anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel; anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval; anyagi okból nem rendelkezik telefontal.

tő háztartások részaránya a 2010-es 9,8 százalékról jelentősen, 3,7 százalékra csökkent 2018-ra.

Összességében tehát a szegénység 2010 után Magyarországon érdemben mérséklődni tudott.

7. Infláció, árfolyam, monetáris politika

A 2008-as válság után a monetáris politika hazai helyzete, eszközei és mozgásteret jelentősen átalakult. Ez az átalakulás ugyanakkor nem egyedi, a monetáris eszköztár megújulása nemzetközi trend volt, egyfajta válasz a válság kiváltó okaira és a bekövetkező gazdasági helyzetre.

A 2008-as válság után a monetáris politika mozgásterét a korábbi elhibázott gazdaságpolitika jelentősen lekorlátozta. Habár az alapkamat 2008 nyarán 8,5 százalékon állt, a jegybank a válság kitörésére nem tudott kamatcsökkentéssel reagálni, hogy így élénkítse a keresletet, sőt az év októberében jelentős, 3 százalékpontos emelésre kényszerült, hogy megakadályozza a tőke kiáramlását. A kamatcsökkentés azért sem lett volna járható út a 2008-as válság során, mert ez az árfolyam további gyengülésével járt volna, ami viszont a devizahittel rendelkező háztartások és vállalatok helyzetét gyengítette volna tovább. Emiatt a monetáris politika a legutóbbi válság során nem tudta segíteni a gazdaság kilábalását.

A monetáris politika fordulata ugyanakkor csak 2012 nyarán kezdődött meg, amikor is az alapkamat még 7,0 százalékon állt. Összehasonlításképpen a Cseh Nemzeti Bank irányadó rátája már 2010 óta 1 százalék alatt volt, és ezen év végére érte el a 0,05 százalékos mélypontját. A magyar jegybank az ezt követő 4 év során három kamatcsökkentési ciklus keretében 0,9 százalékra csökkentette az alapkamatot. Ezzel a beruházások ösztönzésén és az állami kamatterhek csökkentésén keresztül nagymértékben hozzájárult a magyar gazdaság válságból való kilábalásához és a növekedés beindításához.

A jegybanki kamatpolitikát ugyanakkor a külső környezet is nagymértékben támogatta. A globálisan alacsony infláció eredményeként a jelentős mértékű kamatcsökkentés sem idézett elő növekedést a pénzromlás ütemében, amely veszélybe sodorta volna a monetáris politika lépéseit. Az infláció értéke 2012 után a 3 százalékos jegybanki cél alatt alakult, sőt 2014-ben és 2015-ben éves alapon minimálisan még csökkent is a fogyasztói árszínvonal.

Az MNB azonban nem csak az alapkamaton keresztül járult hozzá a magyar gazdaság válságból történő kilábalásához. A nemkonvencionális eszköztára segítségével elősegítette a növekedés beindulását is. Ezen eszközök közül most terjedelmi okokból kettőt érdemes kiemelni: a Növekedési hitelprogramot (NHP) és az Önfinszírozási programot. Előbbi a kkv-szektor számára biztosított kedvezményes (legfeljebb 2,5 százalékos kamatozású) hitelt, amellyel a jegybank célja a válság után visszaeső vállalati hitelezés beindítása volt. Az Önfinszírozási program ellenben az államadósság hazai forrásokból történő finanszírozását volt hivatott biztosítani a bankok állampapír-vásárlásának elősegítése révén. Az MNB irányadó instrumentumának betétesítése és az IRS-eszköz révén ez a folyamat rövid idő alatt megvalósult, aminek eredményeként a bankszektor által birtokolt állampapír-állomány a 2013 végi 3 000 milliárd forintról 2019 elejére megközelítette a 8 500 milliárd forintot. Ennek köszönhetően jelentősen csökkentek az állam kamatkiadásai és a külföldi kézben lévő állampapírok részaránya, ami stabilitási szempontból kedvező.

Az elmúlt időszakban ugyanakkor kicsit átértékelődött a monetáris politika szerepe. Az infláció 2018 második felében a jegybanki cél fölé, azonban a 2–4 százalékos sávon belülre emelkedett, amire ellenben a jegybank nem reagált a monetáris kondíciók érdemi szigorításával, hanem fenntartotta az extrém laza irányultságát. Ez összességében a forint árfolyamának jelentős gyengülését eredményezte: a korábbi években megszokott 310 körüli euróárfolyam 320 és 330 közé, majd 350 fölé gyengült. Ugyanakkor a 2014 végén forintosított devizahitelek miatt ez a gyengülés nem gyakorolt jelentős negatív hatást a háztartásokra, a hazai tulajdonú kkv-kat azonban kedvezőtlenül érintette.

Mindezeket összegezve, hogyan is érkezett meg a hazai monetáris politika a koronavírus-válságba, milyen eszközei maradtak? Ahogy korábban is írtuk, a 2008-as válság után az MNB nem tudta az alapkamat segítségével élénkíteni a gazdaságot, mivel az – a megelőző években felépült lakossági devizahitel-csapda miatt – nagyobb károkat okozott volna, mint hasznot. A kamatpolitika mozgásteret ma is korlátozott, hiszen a jegybank az alapkamatot nulla százalék közelében tartotta. Ellenben a monetáris politikának immár olyan eszközök is rendelkezésére állnak, amelyek a korábbi válság idején még nem. Idesorolható egyrészt a vállalati hitelnyújtás (NHP), másrészt az eszközvásárlási programok indítása. Ez utóbbi nemkonvencionális eszközhöz a jegybank korábban nem nyúlt, szemben például az EKB-val, így ennek köszönhetően nem fordulhat elő még egyszer, hogy Magyarországot úgy éri egy globális válság, hogy annak hatásait a monetáris politika nem képes enyhíteni eszközrendszere segítségével.

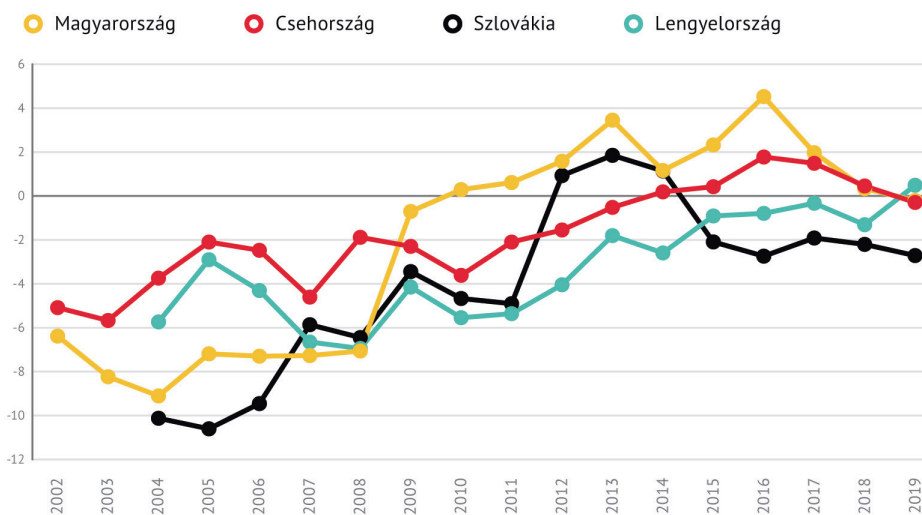
8. Külső egyensúly és adósság

A jelen globalizált gazdaságában az egyes országok nem egyedül állnak, ezer szálon kapcsolódnak más gazdaságokhoz. E kapcsolatok kiemelt figyelmet igényelnek, mivel válság során kockázati tényezőként léphetnek fel. A külső egyensúly vizsgálatánál elsősorban arra a kérdésre érdemes választ keresni, hogy egy adott nemzetgazdaság más országokkal folytatott tranzakciói során keletkezett bevételei meghaladják-e a kiadásait, azaz csökkenteni tudja-e adósságait vagy növeli azokat, netán más országok halmoznak fel adósságokat vele szemben. A túlzott eladósodás válság esetén problémát okozhat: a felhalmozott adósság törlesztése a kiadások (és így a fogyasztás) fokozott visszafogását eredményezheti, illetve rosszabb esetben több gazdasági szereplőt csődhelyzetbe juttathat.

A folyó fizetési mérleg egyenlege megmutatja, hogy a külkereskedelemből (termékek és szolgáltatások exportja, importja) származó bevételek, valamint a tőkejövedelmekből (például külföldön szerzett munka- és kamatjövedelem, osztalék) származó bevételek mennyivel haladták meg a kiadásokat. A 2008-as válság előtt a folyó fizetési mérleg egyenlege tar-

A folyó fizetési mérleg GDP-arányos egyenlege, 2002–2019 (%)

8. ábra

Forrás: Eurostat, Századvég-számolás

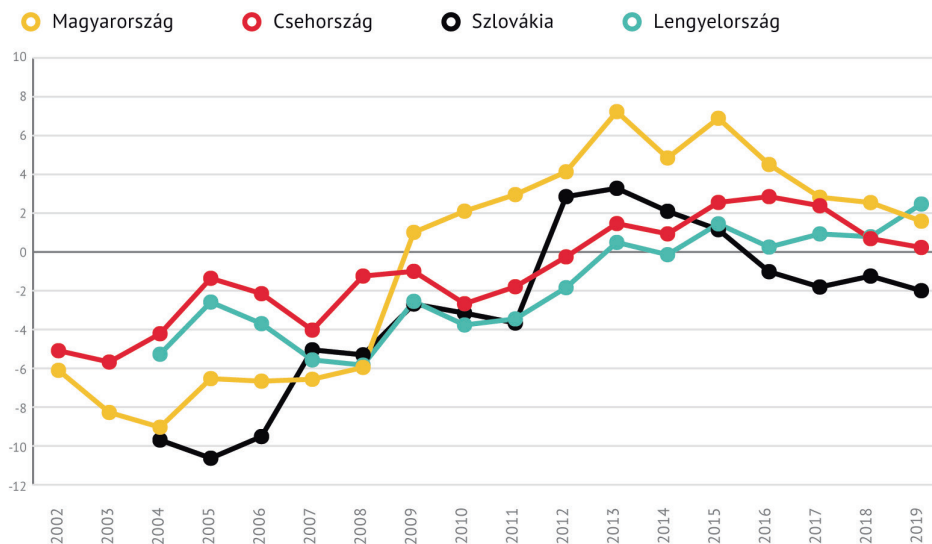
tósan negatív volt, a hiány a GDP 7 százaléka körül alakult, sőt, 2004-ben meghaladta a 9 százalékot is. Ez Szlovákia után a második legnagyobb deficit volt a visegrádi országok között, hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a szlovák hiány már 2007-től kisebb volt a magyarnál.

A válságot követően fordult a kocka: a fogyasztás mérséklődése és az exportkapacitások jelentős bővülése a folyó fizetési mérleg esetében pozitív egyenleget eredményezett, mely a visegrádi országok közül hazánkban volt a legnagyobb, 2016-ban elérte a GDP 4,5 százalékát. Ezt követően a mutató értéke ismét csökkenésnek indult az importigényes fogyasztás és a beruházás dinamikus emelkedése miatt, és 2019-re negatívba fordult, hasonlóan a cseh és a szlovák mutatóhoz. Ezen két országban hazánkhoz hasonlóan a 2008-as válság után lett a fizetési mérleg többletes, ám esetükben az aktívum a magyarnál kisebb volt. A lengyel mutató az előző válság előtt szintén érdemi hiányt mutatott, míg az elmúlt néhány évben egyensúlyközeli állapotban volt.

A folyó fizetési mérleghez hozzáadva a tőkemérleg egyenlegét – azaz a be- és kiáramló tőke különbségét – kapjuk a külső finanszírozási képességet. Ennek pozitív értéke azt jelzi, hogy több pénz áramlott be egy

A külső finanszírozási képesség a GDP százalékában, 2002–2019

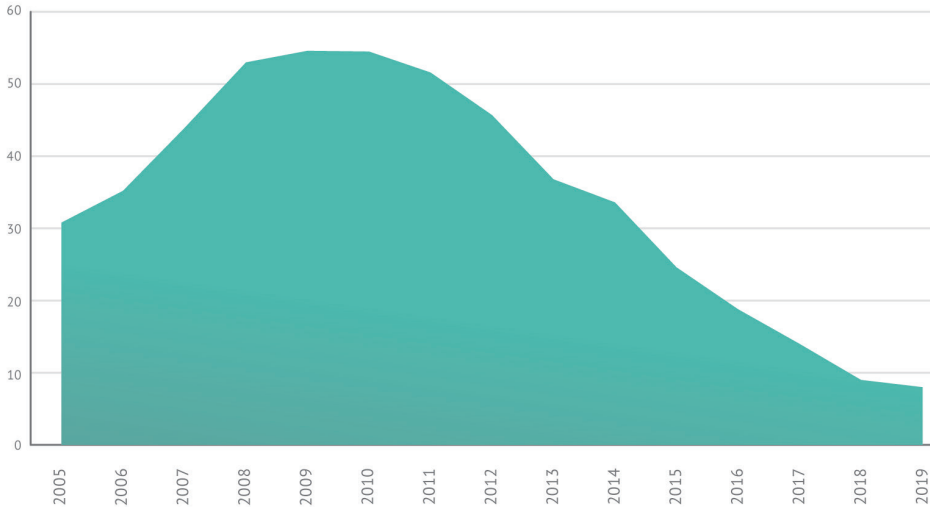
9. ábra

Forrás: Eurostat, Századvég-számolás

A nettó külső adósság GDP-arányos értéke Magyarországon (%)

10. ábra

Forrás: MNB

gazdaságba, mint onnan kifelé. A negatív értéke pedig az ország adósságállományának növekedését vagy megtakarításai csökkenését mutatja.

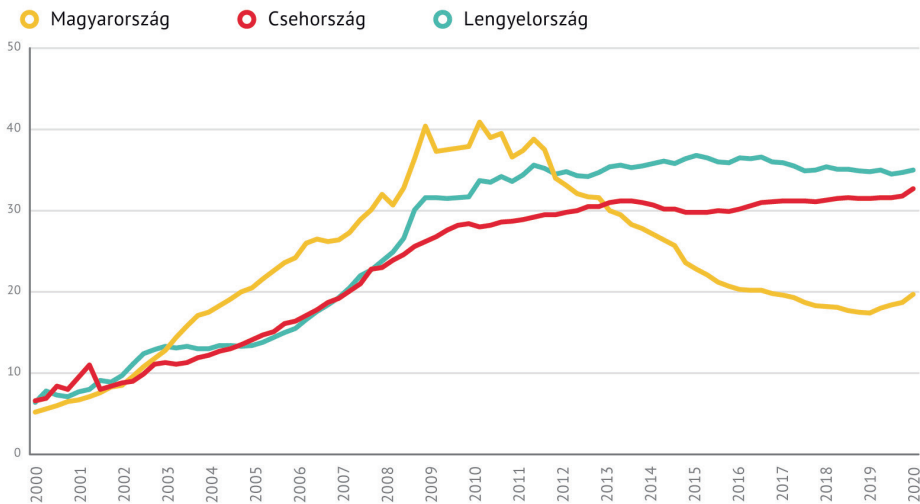
A 2008–2009-es válságot megelőzően Magyarország a GDP 6–9 százalékának megfelelő hiányt halmozott fel, azaz folyamatosan külső hitelfelvételre kényszerült. 2010-től kezdődően viszont jelentős többlet halmozódott fel, amely 2013-ban a GDP 7 százalékát is meghaladta. A többlet az időszak végéig fennmaradt, tehát a külfölddel szembeni nettó adósságállomány leépítése folyamatos volt. Szlovákiát 2008 előtt szintén jelentős adósságfelhalmozás, majd -leépítés jellemezte, bár utóbbi üteme a hazánkban megismertnél lassabb volt. Ezzel szemben a cseh és a lengyel mutató, bár a magyarhoz hasonló dinamikát mutatott, a teljes időszak során közelebb volt az egyensúlyihoz, azaz nem történt sem akkora adósságfelhalmozás, sem olyan gyors -leépítés.

A magyar nettó külső adósság a fenti folyamatok eredményeként a 2005-ös 30,8 százalékos szintről 2009-re 54,6 százalékra növekedett, majd egy jelentős mérséklődés után 7,9 százalékig csökkent. Ez tehát azt jelenti, hogy míg az előző válságnak Magyarország jelentős külső adóssággal vágott neki, addig a koronavírus okozta helyzetre ez a tartozás jelentősen lecsökkent.

Érdeemes külön is kitérni a háztartások és a vállalkozások eladósodottságára – az államadósság alakulásáról a következő részben lesz szó. Ennek oka, hogy az adósság mértéke érdemben befolyásolja a válság hatását. Amennyiben a háztartások és a vállalatok eladósodottsága magas, a válság miatt visszaeső jövedelmük egyre nagyobb hányadát kell annak törlesztésére fordítaniuk, ami így tovább szűkíti az aggregált keresletet, és mélyíti a válságot. A Bank for International Settlements adatai a vi-segrádi országok közül csak Csehországra, Lengyelországra és Magyarországra érhetőek el. 2000-ben mindhárom országban alacsony, 5-7 százalék körüli volt a háztartások hitelállománya GDP-arányosan, ezt követően azonban mindhárom országban emelkedés következett be – a legnagyobb Magyarországon. A 2008-as válsághelyzet a háztartásokat tehát jelentősen eladósodott állapotban érte. Ezt tetézte a devizahitelek problémája: nem csak a hitelek mennyiségével, azok jellemzőivel is gond volt. A válság hatására a forintárfolyam gyengülésén keresztül a törlesztőrészek megnöttek, sok családnak törlesztési problémákat okozva és így tovább mélyítve a válságot. 2011-től kezdve a magyar háztartások eladósodottsága jelentősen csökkent, azaz válságállóságuk nőtt, miközben Csehorszá-

A háztartások GDP-arányos hitelállománya (%)

11. ábra

Forrás: BIS

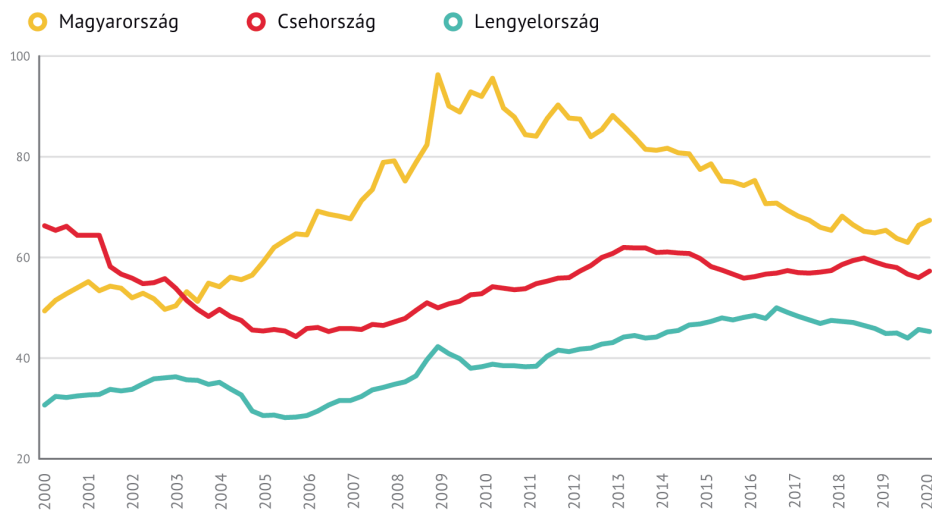
got és Lengyelországot változatlan GDP-arányos háztartási hitelállomány jellemezte. A vizsgált időszak végén Magyarországon is történt némi növekedés a hitelállományban, ennek mértéke azonban csekély volt.

A vállalati hitelállomány 2000-ben a három vizsgált országban eltérő szinten alakult: Csehországban 66,3, Lengyelországban 30,7, Magyarországon pedig 49,4 százalékban állt. Ezzel szemben a 2008-as válság kitörésekor a magyar vállalatok jelentős eladósodást mutattak: hitelállományuk meghaladta a GDP 90 százalékát, miközben ez a mutató Csehországban 50, Lengyelországban pedig 40 százalék körül alakult. A másik két visegrádi országban tehát nem volt a magyarhoz hasonló eladósodás a vállalatok körében.

A 2008-as válságot követően a lengyel és a cseh hitelállományt is előbb növekedés, majd csökkenés jellemezte, miközben a magyar vállalkozások folyamatosan mérsékeltek GDP-arányos hitelállományukat. Nem állítható azonban, hogy túlzott mértékben csökkentették volna, hiszen ezt követően még mindig a magyar hitelállomány volt a legnagyobb a három ország közül. Összességében tehát ebben a tekintetben javult ugyan a kockázati kitettség a két válság közötti periódusban, de ez a gazdasági növekedést nem fogta vissza jelentősen.

A vállalatok GDP-arányos hitelállománya (%)

12. ábra

Forrás: BIS

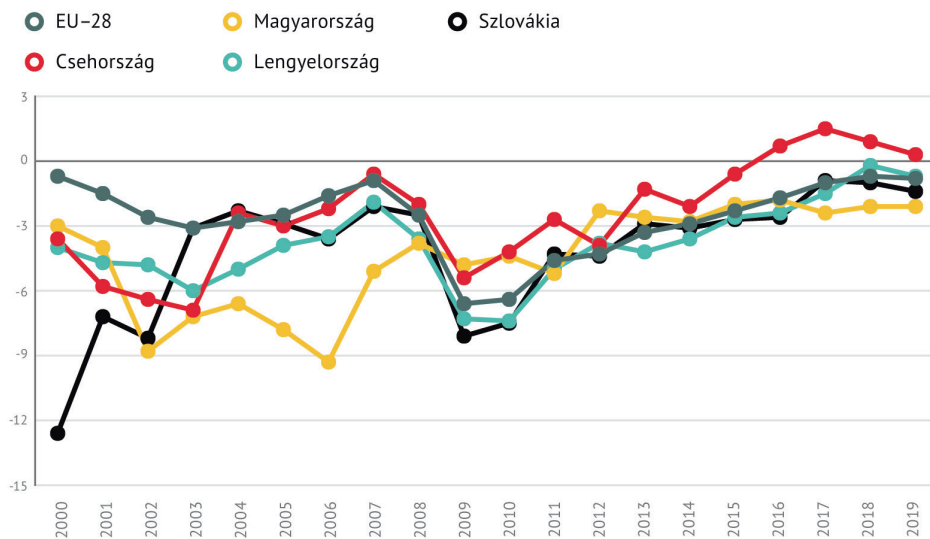
9. Az államadósság és szerkezete

Az előző részben vizsgáltuk a háztartások és a vállalatok hitelállományát, ugyanakkor érdemes részletesen kitérni a költségvetés helyzetére és az államadósságra is, mivel egy válságból való kilábalás során kulcskérdés a költségvetési politika mozgástere. Az elemzés során elrettentő példaként azon tényezőket is bemutatjuk, amelyek ahhoz vezettek, hogy piaci forrásbevonás helyett Magyarországnak 2008-ban az IMF-től és az Európai Bizottságtól kellett hitelt felvennie az államcsőd elkerülése érdekében. A kialakult 20 milliárd eurós hitelkeretből hazánk végül 14,2 milliárd eurót használt fel, azt azonban azóta teljes egészében törlesztette.

A 2008-as válságot megelőzően nemcsak a háztartások és a vállalatok költöttek jóval többet, mint amennyi bevételük volt, hanem az állam is. Méghozzá jelentősen. A magyar költségvetési hiány legmagasabb értéke – az akkori felelőtlen, túlköltekező gazdaságpolitika miatt – 2006-ban volt, a GDP 9,3 százaléka, ami nagymértékben meghaladja a 3 százalékos maastrichti küszöböt. Eközben a többi visegrádi országban a ráta 2-4 szá-

A GDP-arányos költségvetési egyenleg alakulása (%)

13. ábra

Forrás: Eurostat

zalék körül alakult, sőt a cseh hiány 2007-re már 0,6 százalékra csökkent. A magyar költségvetési hiány ugyanakkor nemcsak régiós, hanem uniós szinten is kiemelkedett: a GDP-arányos hiánymutató 2006-ban és 2007-ben is a legnagyobb volt az EU tagországai között.

A magyar költségvetési hiány 2012-ben tért vissza a maastrichti 3 százalékos küszöb alá, majd a 2 és 3 százalék közötti sávban stabilizálódott. Ez bár a korábbi magyar deficitekhez képest jelentős mérséklődést jelentett, és a GDP-arányos adósságráta csökkenését eredményezte, az uniós átlagnál, illetve a többi visegrádi ország hiányánál azonban nagyobb volt. Sőt, Csehország 2016-tól már többletet halmozott fel a költségvetésében. Ez tehát összességében azt jelenti, hogy míg a 2008-as válságban a kormánzatnak megszorításokat kellett eszközölnie a csőd elkerülése érdekében, azaz mérsékelte a gazdasági teljesítményt, addig a 2020-as vírus-helyzetben a magas tervezett költségvetési tartalékok és az 1 százalékos hiánycél miatt erre nem volt szükség, bár a túlzott eladósodás elkerülése miatt a költségvetési mozgástér korlátozott marad.

A jelentős költségvetési hiány a GDP-arányos államadósság növekedését eredményezte a 2008-as válság előtti időszakban. Míg 2001-ben a mutató értéke 52,3 százalék volt, addig 2007 végén már 65,7, 2010 végén pedig 80,2 százalék. A magyar adósságállomány 2001-ben sem volt alacsony, ha figyelembe vesszük, hogy Csehországban 22,7, Lengyelországban 37,3, míg Szlovákiában 51,1 százalékot tett ki a mutató. Az uniós átlag ekkor azonban még a magyar szintet is meghaladta 59,9 százalékos értékével. 2006-tól ellenben a magyar adósságmutató már az uniós átlagot is megelőzte.

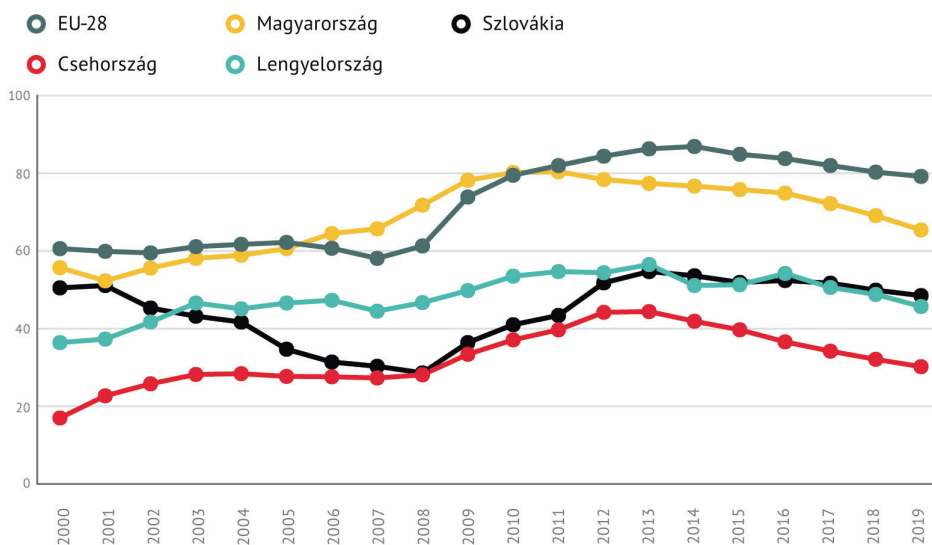
A 2008-as válság bekövetkeztekor a magas adósságállomány rontotta az ország kockázati megítélését, és nagyban hozzájárult a finanszírozási nehézségek kialakulásához. Bár uniós szinten nem tartozott a legmagasabbak közé a magyar államadósság, a régiós szintet érdemben meghaladta, így az adósság növekvő pályája és a kedvezőtlen költségvetési folyamatok miatt került sor az IMF-től való hitelfelvételre, hiszen a piac nem finanszírozta tovább a magyar adósságot.

Éppen ezért vált a 2010 utáni gazdaságpolitika egyik fontos célkitűzésévé a GDP-arányos adósságállomány csökkentése. Mint láttuk, a hiány nem szűnt meg, így nem a nominális adósság mérséklődött, hanem annak GDP-arányos értéke, azaz a dinamikus gazdasági növekedés segítségével kezdte el „kinőni” az ország az államadósságot. Ennek hatására az adósságmutató a csúcshoz képest 15,0 százalékponttal, 65,4 százalékra csökkent 2019 végére. Ez a mérséklődés uniós szinten is az egyik legnagyobb, bár az államadósság GDP-arányos szintje így is kismértékben a 2007-es

szint fölött állt. A különbség tehát 2008-hoz képest nem abban van, hogy most alacsonyabb adósságszintről indulnánk. A különbség abban rejlik, hogy amíg 2008-ban növekvő adósságpálya és magas költségvetési deficit mellett érte az országot a válság, addig 2020-ban csökkenő adósságpálya és fegyelmezettebb költségvetés mellett érkezett meg a globális recesszió hazánkba.

A GDP-arányos államadósság (%)

14. ábra

Forrás: Eurostat

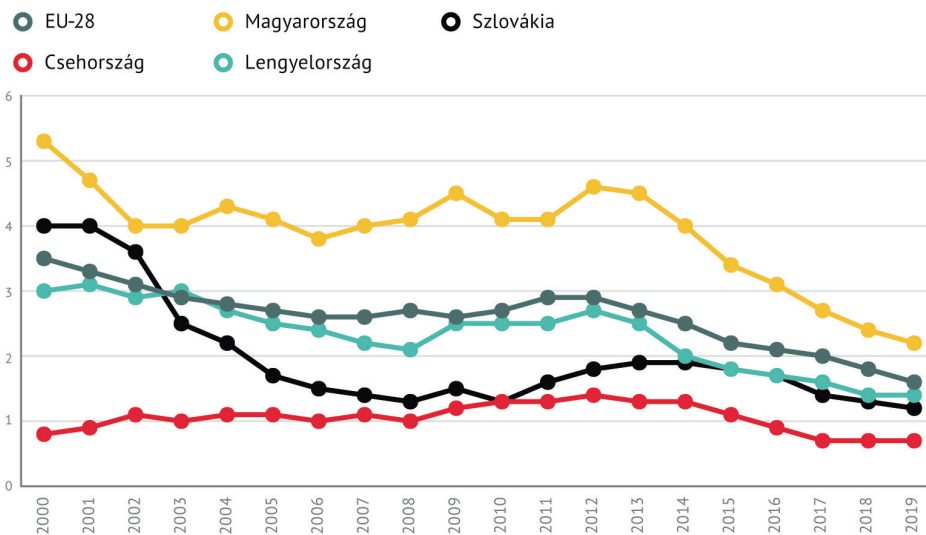
A régiósnál magasabb GDP-arányos államadósság nemcsak a kockázati besorolás miatt lényeges, hanem a költségvetés kiadási oldalára gyakorolt hatása miatt is. A magasabb államadósság ugyanis nagyobb kamatkidrást eredményez: nemcsak a magasabb tőketartozás miatt, hanem azért is, mert az ország kockázati megítélése nagyobb adósságnál rosszabb, így csak magasabb kamat mellett tud hitelt felvenni. Ennek megfelelően az elmúlt húsz évben a visegrádi országok közül folyamatosan Magyarországon volt a legnagyobb a GDP-arányos kamatterh, és szignifikánsan meghaladta az uniós átlagot is. 2007-ben Magyarország a megtermelt jövedelmének 4,0 százalékát költötte kamatfizetésre (ez 2012-re 4,6 százalékra nőtt), miközben Csehország 1,1, Lengyelország 2,2, Szlovákia pedig 1,4 százalékot. A jelentős különbözetet a többi visegrádi ország tehát elkölthette például gazdaságának fejlesztésére vagy versenyképességének növelésére.

A GDP-arányos kamatfizetés Magyarországon 2013-tól kezdett csökkenni. Ezt több tényező is magyarázza: az adósságmutató mérséklődése, a jegybank új kamatpolitikája, mely alacsonyabb kamatokat eredményezett, illetve az ország javuló kockázati megítélése, valamint a pénzpiacokon meglévő forrásbőség. Ezzel párhuzamosan a kamatkiadások a többi visegrádi országban is csökkentek. Így 2019-ben Magyarország a megtermelt jövedelmének 2,2 százalékát költötte kamatfizetésre, azaz kicsivel több mint a felét annak, amit 2007-ben. Eközben Csehországban a mutató értéke 0,7, Lengyelországban 1,4, Szlovákiában pedig 1,2 százalék volt, tehát az adósság lefaragásában – akár nominális értékének csökkentésével is – még bőven van tennivalója a kormánynak.

Állami kamatkiadások a GDP százalékában

15. ábra

Forrás: Eurostat

Az államadósság fenntarthatóságával kapcsolatban nemcsak az adósság nagyságát, hanem a finanszírozási szerkezetet is érdemes figyelembe venni. A következőkben az államadósság devizaarányát, illetve a hazai szereplők által birtokolt részarányt vizsgáljuk, összehasonlítva azt a visegrádi országok 2007-es, 2010-es és 2019-es adataival.

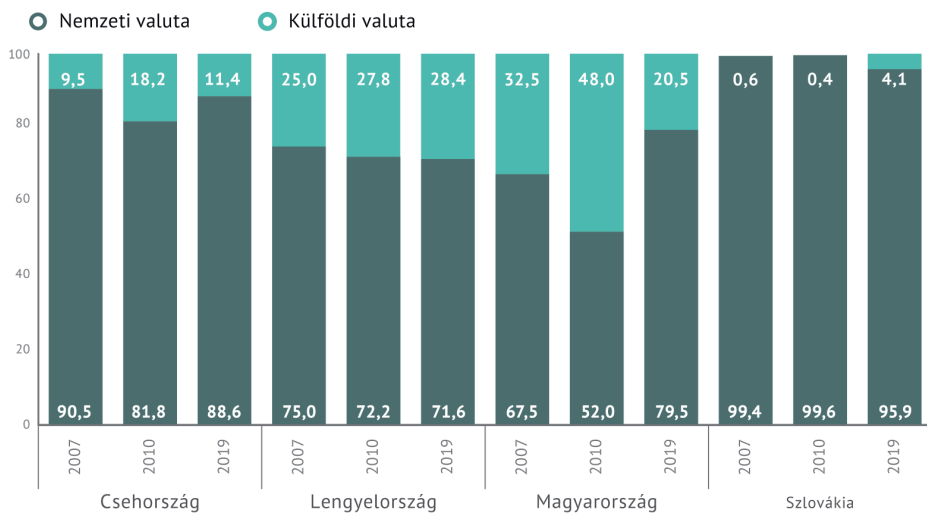
A nemzeti valutában kibocsátott adósság előnye, hogy visszafizetésénél nem jelentkezik árfolyamkockázat, hátránya azonban, hogy sok esetben éppen emiatt csak magasabb kamatok mellett bocsátható ki ál-

lappapír. A legkisebb ilyen jellegű kockázattal mindhárom vizsgált évben Szlovákia rendelkezett, ahol a devizaarány a 2007-es és 2010-es 1 százalék alatti szintről 2019-re 4,1 százalékra emelkedett. Az alacsony szlovák adat magyarázata, hogy Szlovákia 2009 óta eurót használ, így az euróban kibocsátott adósság számára hazai valutában kibocsátott adósságnak számít.

2007-ben a nemzeti valutában kibocsátott állampapírok aránya Magyarországon 67,5 százalék volt, a legalacsonyabb a visegrádi országok között, mely 2010-re az IMF-hitel felvétele, valamint a forint árfolyamának gyengülése nyomán 52,0 százalékra csökkent. Ez 2019-re jelentősen, 79,5 százalékra növekedett, amit a devizakibocsátások visszafogása magyaráz.

Az államadósság bontása hazai és külföldi deviza szerint (%)

16. ábra

Forrás: Európai Központi Bank

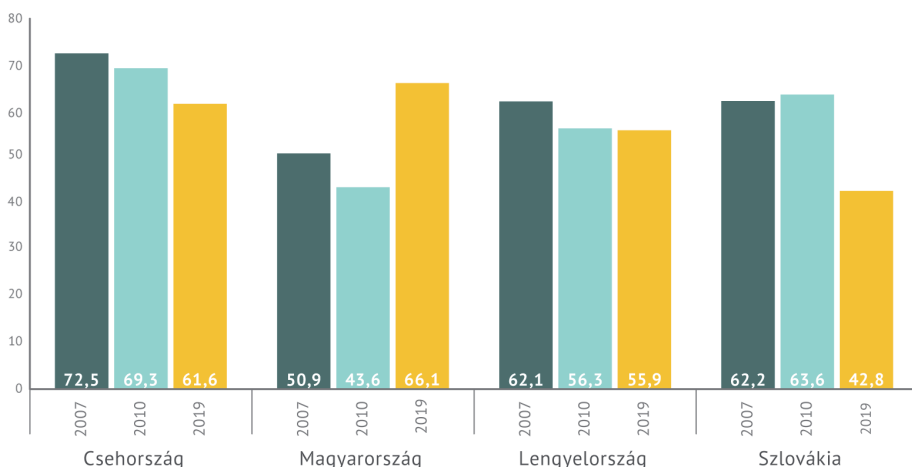
A hazai kézben lévő adósság aránya a visegrádi országok között szintén Magyarországon volt a legalacsonyabb 2007-ben: 50,9 százalék, ami 2010-re tovább, 43,6 százalékra csökkent. Ez azért jelenthet problémát válsághelyzet esetén, mert a külföldi befektetők gyorsabban reagálnak, előbb eladják állampapírjaikat, mint a hazai befektetők, azaz nagyobb a csőd-kockázat. Ennek megfelelően 2010 után a célkitűzések között megjelent a hazai kézben lévő államadósság arányának növelése (lakossági állampapírok népszerűsítése és a jegybank Önfinanszírozási programja révén),

melynek eredményeként 2019-re hazánkban lett a legnagyobb ez az arány (66,1 százalék). Érdekeség, hogy a másik három visegrádi országban 2007 és 2019 között csökkent a hazai tulajdonban lévő államadósság aránya, így esetükben ez a kockázat növekedett.

Összességében tehát a 2008–2009-es válság a magyar államháztartást kiemelkedően rossz helyzetben érte: növekvő államadósság, magas hiány és rossz finanszírozási szerkezet volt jellemző, amely tényezők végül elvezettek ahhoz, hogy a piacról nem sikerült biztosítani a lejáró adósság megújításához szükséges forrásokat, így a tényleges államcsőd elkerülésére az IMF és az Európai Bizottság által biztosított hitelre volt szükség. Ezzel szemben a 2020-as vírushelyzet felkészültebben, csökkenő államadósság és alacsonyabb hiány mellett érte az országot, így ekkor a piaci finanszírozás megoldható volt.

A hazai kézben lévő államadósság aránya (%)

17. ábra

Forrás: Európai Központi Bank

10. Adópolitika

A válságból való kilábalást érdemben meghatározza, hogy mekkora mozgástér áll a fiskális politika rendelkezésére, milyen és mekkora ösztönzőcsomagot tud összeállítani, hogyan tud – már ha tud – hozzájárulni a gazdaság fellendítéséhez. Lényeges elem továbbá, hogy a fellendülés időszakában a fiskális politika képes legyen újraépíteni a költségvetés

mozgásterét (anticiklikus költségvetési politika), hogy a visszaesés időszakában az automatikus stabilizátorok működni tudjanak, szükség esetén pedig diszkrecionális intézkedéseket foganatosíthassanak, továbbá biztosítsák az államadósság fenntarthatóságát.

Válság idején a gazdaság élénkítése érdekében elengedhetetlen az államháztartás kiadásainak a növelése, amely a természetszerűen visszaeső adóbevételek révén a költségvetési hiány és államadósság emelkedését vonja maga után. Ugyanakkor egyáltalán nem mindegy, hogy milyen az adórendszer szerkezete, tekintve, hogy annak jelentős hatása van a gazdasági döntésekre: egyes cselekedeteket ösztönözhet, másokat korlátozhat. Ezenfelül a költségvetési mozgástér kialakítása jelentős mértékben az államadósság leszorításán keresztül történik a konjunktúra idején, amelynek fedezetéül az adóbevételek szolgálnak. Az adóbevételek emelése kétféleképpen lehetséges: lehet növelni az adóalanyok terheit vagy szélesíteni az adóalanyok körét. Előbbi esetben fontos figyelembe venni, hogy az adókulcs emelése nem szükségszerűen növeli az adóból befolyt összeget, ugyanis a magasabb adókulcs egyben adóelkerülésre is ösztönöz.

2010 után, a válságból való kilábalásra is tekintettel, az adórendszer jelentősen átalakult, és az ehhez vezető lépések tükrözték az új kormányzat célkitűzéseit. Egyrészt új adónemek kerültek bevezetésre – szektorális különadók, kisadózók tételes adója, kisvállalati adó –, másrészt egyes adónemek kulcsai is módosításra kerültek, a korábbi kétkulcsos rendszert a személyi jövedelemadó és idővel a társasági adó esetében is felváltotta az egykulcsos. Továbbá az időszak végén érdemben csökkent a munkát terhelő adó (szja és szociális hozzájárulási adó) kulcsa is. Ezzel szemben az általános forgalmi adó kulcsa emelkedett, amellet, hogy folyamatosan bővült a kedvezményes kulcs alá sorolt termékek és szolgáltatások köre. A fentiekből kirajzolódik a kormányzat célja: a munkát terhelő adók csökkentése a fogyasztási jellegűek terhére. Az adórendszer ilyen jellegű átalakítását nevezzük fiskális leértékelésnek, ami költségvetési szempontból összességében semleges, a gazdasági aktivitást, a munkavállalást azonban ösztönzi az export támogatásán keresztül. Így tehát az újabb válság kitörésekor a foglalkoztatás a korábbinál jelentősen magasabb szinten állt, ami érdemben javította nemcsak a háztartások jövedelmi helyzetét, hanem a költségvetés pozícióját is, amely tényezők egyaránt kedvezőek a recesszió várható mélységét illetően.

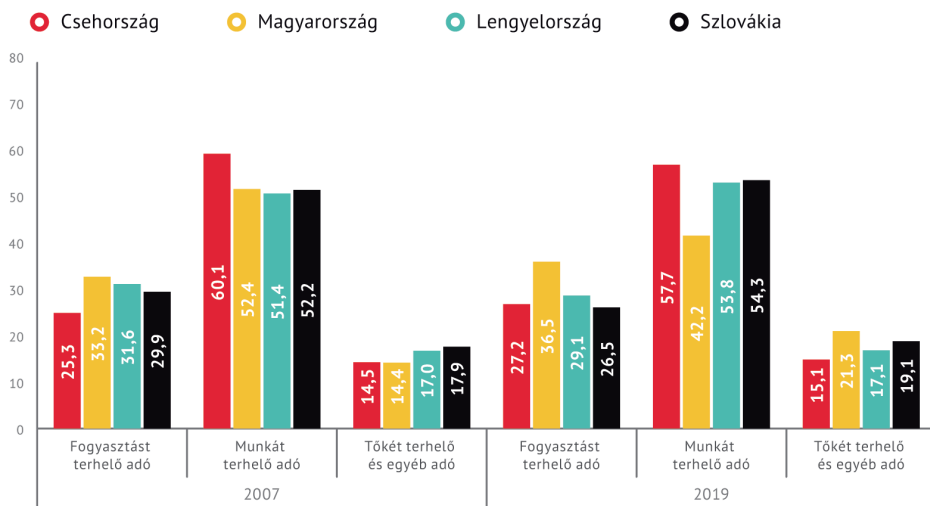
A számok terén az látható, hogy amíg 2007-ben az összes adóbevétel 52,4 százaléka munkát terhelő adóból származott az Eurostat adatai alapján, 33,2 százaléka pedig fogyasztást terhelőből, addig 2019-re a munkát terhelő adóból származó bevételek részaránya 42,2 százalékra mérsék-

lődött, a fogyasztást terhelőké pedig 36,5 százalékra emelkedett. Vagyis hangsúlyosabbá váltak a fogyasztás nyomán beszedhető adóbevételek, míg a foglalkoztatás ösztönzése és a feketefoglalkoztatás visszaszorítása érdekében mérsékeltek a munkát terhelő adókat, ami a nemzetközi versenyképességet is érdemben javította.

A visegrádi országokat vizsgálva Csehországban 2007-ben a munkát terhelő adók részaránya 60,1 százalékon alakult, míg a fogyasztást terhelő adóké 25,3 százalékon. 2019-re a munkát terhelő adók részaránya minimálisan, 57,7 százalékra mérséklődött, míg a fogyasztást terhelő adóké 27,2 százalékra nőtt. Lengyelország esetében 2007-ben az összes adóbevétel 51,4 százaléka származott munkát terhelő adóból, 31,6 százaléka pedig fogyasztást terhelő adóból. 2019-re érdemben nem módosult a lengyel adórendszer szerkezete: az adóbevételek 53,8 százaléka származott munkát terhelő adóból, míg 29,1 százaléka fogyasztást terhelő adóból. Szlovákia esetében a munkát terhelő adók részaránya a magyar közelében alakult 2007-ben: az összes adóbevétel 52,2 százalékát adták.

A fogyasztást, a munkát és a tőkét terhelő és egyéb adó bevételeinek részaránya az összes adóbevételben belül a visegrádi országokban (%)

18. ábra

Forrás: Eurostat

A fogyasztást terhelő adókból származó bevétel ellenben kismértékben elmaradt, és az összes adóbevétel 29,9 százalékát tette ki. A fogyasztási adóbevételek esetében 2019-re 26,5 százalékra mérséklődött a részarány a teljes adóbevételeken belül, míg a munkát terhelő adóké 54,3 százalékon alakult. Összességében tehát a visegrádi országok egyikében sem történt a magyarhoz hasonló elmozdulás a munkát terhelő adóktól a fogyasztás nyomán beszedhető felé, de a régiós országok, valamint az EU-28 esetében sem tapasztalható hasonló.

Az adórendszer átalakításán túl szükség van az adóelkerülés mérséklésére is, amely amellett, hogy növeli az állami bevételeket, lehetővé teszi az adókulcsok mérséklését is. A feketegazdaság méretére vonatkozóan az Európai Bizottság minden évben becslést készít az áfarésre – vagyis a tényleges és potenciális áfabevételek közötti eltérésre – vonatkozóan. Ezt a mutatót használják leggyakrabban az adóelkerülés mértékének a meghatározására, ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy csupán a feketegazdaság egy szegletét méri, több illegális tevékenység, mint például a feketefoglalkoztatás, nem jelenik meg benne. Magyarország esetében 2007-ben 24 százalék volt az áfarés, vagyis az elméletileg beszedhető áfabevételek közel negyedét nem fizették meg a gazdasági szereplők. A mutató értéke a válság idején 30 százalékra emelkedett a feketegazdaság növekedésével, majd 2019-ig 6,6 százalékra csökkent. A 2010 utáni csökkenésben jelentős szerepet játszottak a kormányzat gazdaságfehérítő intézkedései, mint az online pénztárgép, az EKÁER és az online számlázás rendszerének bevezetése. Csehországban a 2008-as válságot megelőzően 10 százalék körül alakult az áfarés, ami 2010-re majdnem megháromszorozódott (29 százalék). Ezt követően a cseh gazdaságban is jelentős fehérítés ment végbe, így 2019-re a mutató értéke 10,8 százalékra szorult vissza. Lengyelország esetében becsülték az egyik legalacsonyabb áfarést az unióban a válságot megelőző évben, 2 százalékot. A válság alatt ez az érték 25 százalék közelébe emelkedett, ahonnan 2019-ig mindössze 15,0 százalékponttal mérséklődött. Szlovákiában 2008 előtt, 2005-ben volt a legalacsonyabb az áfarés, 20 százalék, majd ezt követően fokozatosan emelkedett, vagyis a gazdaság szereplői már a válságot megelőzően is a feketegazdaság irányába fordultak. Az adóelkerülés 2010-ben érte el legmagasabb értékét, 38 százalékot, ahonnan aztán 2019-re 16,6 százalékra csökkent. Összességében tehát az összes visegrádi országban visszaszorult az adóelkerülés jelensége, a legnagyobb mértékben ugyanakkor Magyarországon. A fentiek nyomán a koronavírus-válságba stabil bevételi oldallal lépett be az államháztartás, ami részben fedezetet jelent a válságkezelés során meghozott intézkedésekre.

11. Összefoglalás

A 2020-as válság kitörése nem érte váratlanul a közgazdászokat, ugyanakkor arra, hogy egy vírus hozza majd el, valószínűleg senki nem számított. Magyarország – kis, nyitott gazdaság lévén – a világgazdaságba történő beágyazottsága miatt nem tudta elkerülni a válság negatív hatásait. Az elmúlt évek során átalakuló gazdaság- és adószervezet, a foglalkoztatás növekedése, a beruházási aktivitás fokozódása, illetve a 2008-as válság előtti kockázati tényezők (magas lakossági és vállalati eladósodás, devizahitelezés) kiküszöbölése nyomán azonban most sokkal nagyobb az esélye annak, hogy a válságból történő kilábalás nem húzódik majd el. A gyors kilábalás elengedhetetlen ahhoz, hogy az elmúlt évek eredményei (bérek és foglalkoztatás emelkedése, szegénység mérséklődése, államadósság csökkenése) ne vesszenek el tartósan, és Magyarország tovább folytathassa felzárkózását az Európai Unió fejlettebb országaihoz.

Posgay István – Regős Gábor – Horváth Diána –
Molnár Dániel

Gazdasági válságkezelés 2020–2021-ben¹

Bevezetés

A világszerte elterjedő koronavírus jelentősen átalakította az érintett országok életét a 2020-as évben. A járvány kezelésére hozott intézkedések nemcsak a lakosság életét érintették, hanem az egyes gazdaságok és egészében a világgazdaság működését is. Jelen cikk keretében ezen gazdasági hatásokat, illetve a járvány következtében kialakult válság, gazdasági visszaesés természetét, valamint a lehetséges kilábalási pályákat ismergetjük. Ma még nehéz a helyzetet globálisan értékelni; az látható, hogy a válság mélypontján (a második negyedévben) a visszaesés meghaladta a 2008–2009-es válság idején tapasztaltat, ugyanakkor az összkép meghatározására és a nagyságrend összehasonlítására csak a kilábalási pálya ismeretében kerülhet majd sor. Így tehát fontos kérdés, hogy mennyi idő alatt és milyen ütemben éri el az egyes országok és globálisan a világ GDP-je a válság előtti szintjét, és milyen tényezők fogják ezt befolyásolni. A cikk célja, hogy felvázoljunk egy képet a válság kapcsán eddig látható jelenségekről, intézkedésekről, döntően nemzetközi fókusszal.

A koronavírus-válság jellegzetességeiről

A járvány hatására kialakult gazdasági válság vonatkozásában korán megjelentek olyan nézetek, hogy a napirendre került gazdasági visszaesés eltér a korábbiaktól és a „megszokottaktól”,² ami megfontolás tárgyává teszi

---

¹ A tanulmány a Polgári Szemlébe írt cikk rezüméje.

² Tan 2020.

az eltérő kezelési mód szükségességét is. Az aktuális válság már indulása tekintetében is egyediséget hordoz, ugyanis a társas érintkezések korlátozásától sújtott ágazatok voltak a fő kiindulópontjai. Nem belső gazdasági elemek determinálták, hogy melyek lesznek a válság által legkorábban és legjelentősebb mértékben sújtott területek – mint általában a korábbi válságoknál –, hanem „gazdaságon kívüli” intézkedések. A járvány megfékezésére hozott gazdasági korlátozások hatására csökkent a kibocsátási szint, ami az aggregált kereslet mérséklődésével járt. Számottevően lelassult a belföldi és nemzetközi gazdasági vérkeringés is. Ilyen gazdasági helyzet a „túléléshez” nem elengedhetetlen kiadások, mint például a beruházások visszafogását vetíti előre. A keresleti és kínálati sokkot súlyosbíthatja a várakozásokban megjelenő addicionális – az egészségügyi kilátások miatti – bizonytalanság is. A „leállítási intézkedések” nyomán hirtelen és egyszerre zuhan le a gazdaság az érvényben lévő járványügyi intézkedések által lehetővé tett kibocsátási szintig. Továbbá a járványellenes intézkedések eltérő tartalma és mértéke miatt a visszaesés mértéke is jelentős szóródást mutat az egyes országok között.

A kezdeti hónapokban sokan gondolták, hogy a járvány lefutása után a visszapattnás is ugyanolyan gyors lehet, mint a zuhanás volt. Nem szabad ugyanakkor szem elől téveszteni a járvány periodikus felbukkanásán felül, hogy az aggregált munka és tőke állománya is sérülhet a leállítás alatt, illetve a vállalkozások egy része nem éli túl ezt az időszakot. Lényeges kérdés tehát az, hogy az egyes gazdaságok milyen ütemben és mennyi idő alatt érik el a válság előtti kibocsátási szintet. A járványügyi intézkedések hatására elindult gazdasági visszaesés szerencsére nem szabadesés volt – az államok lehetőségeikhez mérten kifizítették a védőhálót.

Tanulságok az intézkedések vonatkozásában

Az egyes országok kormányai, illetve jegybankjai által hozott, a válság enyhítését és a kilábalás segítését célzó intézkedéseket nem célunk részletezni, de megállapítható, hogy már a 2008-as válság hatására kialakult a jelenleg is alkalmazott eszköztár elemeinek többsége, újdonságot döntően két ponton észlelhetünk. Belekerült az eszköztárba néhány járvány-specifikus elem: szinte minden országban kiemelt támogatást kapott az egészségügy, valamint a válság által jelentősen sújtott szektorok (turizmus, vendéglátás, szállodaipar, közlekedés stb.). Új elem másfelől a monetáris és fiskális politika összehangoltságának magas szintje. Ez a korábbi

válságok során nem volt ennyire jellemző, illetve ilyen gyorsan alkalmazott. Némely országban a jegybankok a korábban tabuként kezelt állam-papír-vásárlási eszközt is alkalmazták, de egyes esetekben felmerült a jegybank általi direkt államadósság-finanszírozás ötlete is.

A jelenlegi válságból történő kilábalás lehetséges módjairól

A jelenlegi válságból történő kilábalás lehetséges módjait illetően legalább négy fő görbetípust (V, U, W vagy L) szoktak a közgazdászok megemlíteni. A legkedvezőbb kilábalási mód a V alakú GDP-pálya lenne, ennél a mélypontot követően az eséssel gyakorlatilag megegyező mértékű felpattanás következne. Az U alakú pálya elnyújtott mélypontú, ekkor az előzőekben említett pályához képest később történik meg a felpattanás, de végül is az ugyanúgy visszavisz a válság előtti kibocsátási szintig. Akik W alakú pályáról beszélnek, arra utalnak, hogy a felpattanások és visszaesések egymást követik majd több járványhullám bekövetkezése miatt. A legrosszabb forgatókönyv az L alakú GDP-görbe, vagyis az, amikor a gazdasági aktivitás nem áll vissza a válság előtti szintre, hanem annál alacsonyabb szintig emelkedik csak. Az, hogy milyen kibontakozás lesz, alapvetően attól függ, hogyan alakul a járvány kezelése, mennyire lesznek eredményesek a meghozott fiskális és monetáris intézkedések.³

Fontos jelezni, hogy a gazdaságok zuhanásának gyorsasága sem presztinál hasonlóan gyors visszapattanást. Nem lesz szimmetrikusan V alakú a GDP-görbe, hanem a két szár bizonyosan eltérő szögű lesz: az első szár meredekebb, a második pedig ehhez képest laposabb, mert a zuhanás mértékét nem a gazdaságok belső törvényszerűségei szabják meg, hanem a gazdaságok számára exogén elemek halmazát adó járványügyi intézkedések. A gazdaságok a válság utáni felfelé ívelő ciklus során belső gazdasági tényezők által determináltan mozognak, és az eddigi válságok utáni fellendülések tapasztalatai szerint ilyenkor nem képesek az esés mértékét elérő növekedést produkálni, ahogy azt a 2008-as válság után is láttuk.⁴

A megfelelő fokozatossággal és óvatossággal, lépésről lépésre történő szigorítás-feloldás elvezethet a kibocsátási szint fokozatos emelkedéséhez, ami magában foglalhatja a szétszakadt termelési és ellátási láncok

---

³ Lásd például: McKinsey & Company 2020, 20.

⁴ Posgay et al. 2019.

újraépítését is. A kibocsátás emelkedéséhez egyidejűleg szükséges a kereslet bővülése is, mert enélkül a vállalkozások nem fogják tudni teljesen kihasználni a kapacitáskorlátok eliminálódása adta lehetőségeiket. Növekedési szempontból az elsődlegesen irányadó, hogy a megmaradt, felújított, valamint az újonnan épített termelési tényezők kombinációja milyen volument és hatékonyságot eredményez. Ekkor a felfelé irányuló kumulatív folyamatnak lehet már komolyabb technikai haladás által gyorsított támasza is, mert ekkor érdemes lehet elindítani vagy felgyorsítani a korábban félbehagyott vagy el sem kezdett beruházásokat.⁵

A rendelkezésre álló harmadik negyedéves adatok nem segítenek eldönteni a kilábalással kapcsolatos kérdéseket. Az Európai Unió esetében ugyan 4,2 százalékra mérséklődött a második negyedéves 13,9 százalékos éves visszaesés, a negyedik negyedévi lezárások nyomán azonban elveszett a legkedvezőbb, V alakú kilábalási pálya esélye. Ettől a ponttól kezdve a vakcina szerepe nő meg, az oltások már megkezdődtek, ezek sikeressége és kiterjedtsége határozza majd meg, hogy a gazdaság milyen ütemben térhet vissza a normális működéshez (W vagy U görbe), vagy megragad-e a jelenlegi szintjén (L görbe).

Következtetések

A válságból történő kilábalás, a gazdaságok „felpattanása” várhatóan lassabb és fokozatosabb lesz, mint az esés volt, vagyis hosszabb időre lehet szükség a válság előtti kibocsátási szint elérésig, az EKB 2020-as előrejelzése ezt például csak 2022 közepére teszi az eurózóna vonatkozásában. A kilábalás sebességét a járványügyi korlátozások feloldásának mértéke és üteme, valamint az ezek által befolyásolt növekedési lehetőségek határozzák meg. Amíg tehát lefelé mintegy „szabadesés” keretében estek a gazdaságok, felfelé már a „saját lábukon” – fiskális és monetáris politikai eszközrendszerekkel támogatottan – kapaszkodnak majd fel, de persze lehetnek közben megtorpanást kikényszerítő járványügyi korlátok is, amennyiben az oltások révén nem sikerül kellő mértékben fékezni a vírus terjedését. A korábbi válságokkal szemben a jelenleginél tehát úgy a lefelé, mint a felfelé történő mozgásban érvényesülnek járványügyi tényezők mint exogén adottságok, amelyek kereteket szabhatnak a növekedésnek.

---

⁵ Bianchi–Kung–Morales 2014, 21–22.

A kormányzati intézkedések kidolgozása és alkalmazása egy tanulási folyamat tekintetében javítható, a gazdaságok válságellenes segítése nem egyszeri beavatkozáson alapul, hanem az alkalmazott fiskális és monetáris eszköztár – eltérő mértékű, ismétlődő – „bevetésén”. Ez utóbbiak esetében ugyanakkor az alkalmazásnak lehetnek nemkívánatos piaci mellékhatásai.

A költségvetési keresletet tápláló jegybanki pénzteremtési támogatás középtávon a piac egyensúlyteremtő mechanizmusainak megzavarását okozhatja, hiszen az ominózus költségvetési és jegybanki intézkedések éppen a piaci szelekciót hivatottak a válság során enyhíteni a kieső jövedelmek és a likviditás pótlásával. A válságellenes programok keretében a háztartások átmenetileg addicionális jövedelmet kaphatnak az államtól. Az olcsó pénz hosszabb ideig tarthatja a piacon a kevésbé hatékony vállalkozásokat, és ezek elszívhatják a forrásokat a versenyképesebb cégektől, ami a termelékenység makroszintű csökkenését eredményezheti. Az is probléma lehet, hogy a hitel- és részvénytőzsi piacokon a beavatkozás torzítja az árjelzéseket, ami gátolhatja a befektetők számára a tőke hatékony és eredményes allokálását. A termelési tényezőknél – akár a munkáról, akár a tőkéről beszélünk – a válságellenes eszköztár alkalmazásának válság utáni hatása megjelenhet tehát abban, hogy csökken a gazdaság termelékenysége és versenyképessége.

Tekintettel arra, hogy Kína a világ árukereskedelmének vezető hatalma,⁶ a járvány Kínában bekövetkezett kitörése elindította a globális ellátási láncok sérülését, majd ahogy a járvány lassan átterjedt a világ többi részére, egyre inkább felszínre kerültek a globális ellátási láncok működési zavarai, lelassulásuk, helyenként felbomlásuk. A járványügyi korlátozások miatt sérült ellátási láncok a válság során csak részlegesen tudnak újjáalakulni, mert bár a leállások, illetve a nemzetközi árumozgások lassulása a lokális megoldásokat helyezi előtérbe, az adottságok és lehetőségek ezen a téren jelentős szóródást mutatnak.

Fontos ugyanakkor szem előtt tartanunk, hogy a lokalizálódás azt is eredményezi, hogy globális szinten romlik a termelékenység, csökken a kereskedelem hatékonysága és optimalizáló hatásának mértéke. Még csak a folyamat elején tartunk, és nem tudható, hogy elindul-e érdemi visszarendeződés, de ameddig ez a deglobalizáció tart, lassul a világgaz-

---

⁶ Kína a 2018-as adatok szerint a világ árukereskedelmének vezető exportőre és a második legnagyobb importőre, a részesedése rendre 12,8 és 10,8 százalék. (World Trade Organization 2019, 100.)

daság fejlődése, mert csökken a komparatív előnyök adta lehetőségek kiaknázottságának mértéke. Ez az elem tehát exogén faktorként indult, ugyanakkor a globális ellátási láncok szerepe miatt endogén jellegű lett, bár politika szerepén keresztül megőrizte exogén mivoltát is.

Az USA meghatározó világpolitikai és világgazdasági hatalom, súlya miatt a válságból történő kilábalásának sajátosságai jelentősen befolyásolják a globális konjunktúra alakulását és a világ többi országának válság utáni növekedési lehetőségeit is. Az előrejelzések szerint az USA GDP-je csak 2022 közepére érheti majd el a válság előtti szintjét.⁷ Ez a lassabb kilábalási pálya annak köszönhető, hogy a járványügyi korlátozások teljes mértékben csak 2021 végére szűnhetnek meg az USA-ban, az óvatossági magatartás hosszabb távon fennmaradhat a háztartások körében, illetve a gazdaságélénkítő intézkedések hatásai is folyamatosan kifutnak, de a korábbi expanziós időszakok tapasztalatai is ezt vetítik előre. Amennyiben nem következik be érdemi növekedési fordulat az USA-ban, az jelentősen mérsékelheti a világgazdaság növekedési kilátásait is.

Összefoglalás

A 2020-as koronavírus-válság a gazdaságtörténet azon válságai közé tartozik, amelyeket a gazdaságok szempontjából külső tényező hívott életre. A válság lezajlása, valamint az abból történő kilábalás tekintetében is kulcselem a kialakító külső tényezőnek, a koronavírus-járványnak az alakulása. A válság során jelentős tér nyílt a 2008-as recesszió nyomán már zömében bevetett monetáris és fiskális válságellenes eszköztár alkalmazására, és lehetőség kínálkozik az egyes gazdaságok sajátosságainak megfelelő finomhangolásukra. Új eleme a válságnak ugyanakkor a nemzetközi ellátási láncoknak a járványügyi korlátozások miatti fellazulása, esetenkénti felbomlása, ami megkérdőjelezheti a nemzetközi munkamegosztás korábban folyamatosan megfigyelhető kiszélesedési tendenciájának jövőbeni folytatódását. A válság egyben komoly megmérettetést jelent a korábbi nemzetközi gazdasági együttműködési és integrációs rend és intézményi rendszer számára, valamint jelentős átalakulásokat idézhet elő a világgazdaságban is.

---

⁷ CBO 2020.

Irodalom

Bianchi, Francesco – Kung, Howard – Morales, Gonzalo 2014: Growth, Slowdowns, and Recoveries. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 20725.

Congressional Budget Office 2020: *Interim Economic Projections for 2020 and 2021*. Congressional Budget Office, május 19. <https://www.cbo.gov/system/files/2020-05/56351-CBO-interim-projections.pdf>, letöltve: 2020. május 24.

Európai Központi Bank 2020: *Eurosystem staff macroeconomic projections for the euro area*. June–December 2020. https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.projections202012_eurosystemstaff-bf8254a10a.en.pdf, letöltve: 2021. január 5.

McKinsey & Company 2020: COVID–19: *Briefing materials. Global health and crisis response, 2020*. McKinsey & Company, április 3. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/risk/our%20insights/covid%2019%20implications%20for%20business/covid%2019%20march%2030/covid-19-facts-and-insights-april-3.ashx>, letöltve: 2020. április 7.

Posgay István – Regős Gábor – Horváth Diána – Molnár Dániel 2019: Fejezetek a hiszterézisre vonatkozó közgazdasági elméletekből. *Pénzügyi Szemle*, 64(3), 419–436.

Tan, Huileng 2020: The coronavirus outbreak is a ‘different kind of crisis,’ says Nobel laureate Joseph Stiglitz. *CNBC*, március 17. <https://www.cNBC.com/2020/03/17/joseph-stiglitz-coronavirus-outbreak-is-a-different-kind-of-crisis.html>, letöltve: 2020. április 1.

World Trade Organization 2019: *World Trade Statistical Review 2019*. World Trade Organisation, július 8. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts2019_e.pdf, letöltve: 2020. május 25.

Hortay Olivér

Eredmények és kihívások a magyar energiapolitikában

1. Energiaszabályozási tendenciák

A 2010-es kormányváltással járó gazdaság- és társadalompolitikai fordulat Magyarország energiapolitikájára is erős hatást gyakorolt. A 2008-as válság következtében felszínre kerülő strukturális energiapiaci problémák erős társadalmi elégedetlenséget váltottak ki, így indokolttá tették a szektor működésébe történő mélyebb beavatkozásokat. Az energiapolitikai modellváltás óta eltelt tíz év lehetőséget nyújt az új rendszer teljesítményének értékelésére, valamint a jövőre vonatkozó kihívások azonosítására.

Az energiaszektorban lezajló kései – a kilencvenes évek második felétől induló – privatizáció során az ország ellátásáért felelős, vertikálisan integrált trösztvállalatok vagyonának és tevékenységének egy része (esetenként szintén állami tulajdonú) külföldi cégekhez került. Mivel a privatizáció megelőzte a piaci liberalizációt, bizonyos tevékenységek esetében az újonnan belépő vállalatoknak az állam hosszú távú szerződésekben garantálta, hogy a szabályozott értékesítési árak fedezzék az elvárt megtérülést. A gáz- és villamosenergia-piac liberalizációjára két fázisban került sor: az ezredfordulót követően egy hibrid rendszer alakult ki, amelyben a liberalizált és államilag kontrollált struktúra párhuzamosan működött, majd a 2007. évi villamosenergia- és 2008. évi gáztörvény hatására a teljes piac liberalizálttá vált. Szabályozói szempontból a folyamat kiemelt rendezőelve az Európai Unió energiacsomagjaiban megjelenő cél; a tagállamok piacainak integrációja és az ehhez szükséges egységes, liberalizált struktúra kialakítása volt.

Az energiapiaci liberalizáció következményeképpen a szabályozó befolyása a fogyasztói árakra csökkent, a vállalatoké pedig növekedett. A hatékony verseny kialakulását azonban számos tényező akadályozta, így a

vállalatok csak korlátozottan voltak rákényszerítve áraik csökkentésére. Részben ennek köszönhetően a liberalizáció után a vállalati energiaárak meghaladták, a lakossági árak pedig növekvő ütemben közelítették az európai átlagárakat. Előbbi jelentős korlátot jelentett az ipar fejlődésében, utóbbi pedig fokozott nyomást helyezett a 2008-as válság miatt egyre nagyobb arányban egzisztenciális problémákkal szembesülő háztartásokra. Az energiaszektor károsanyag-kibocsátása és importfüggése 2000-tól a válságig nőtt, utána a gazdasági teljesítmény visszaesésével arányosan csökkent.

A 2010-ben hatalomra kerülő új kormány előtti legnagyobb kihívást két, egymással ellentétes elvárás közötti egyensúly megteremtése jelentette. Egyfelől, a magas árak és egyéb problémák (például a 2009-es gázválság) hatására folyamatosan növekvő társadalmi elégedetlenség fokozódó beavatkozási nyomást helyezett a szakpolitikára. Másfelől, az Európai Unió liberalizációs elvárásai és a külföldi tulajdon magas aránya egyre szűkítette a kormányzati mozgásteret. Ráadásul az unió – a szabályozási feltételek egységesítése érdekében – egyre erősebben kontrollálta a potenciális beavatkozások típusait és irányait. A kormánynak tehát döntenie kellett, hogy a társadalmi elvárások sérülése árán továbbra is fenntartja az uniós szakpolitikák szellemiségének kritika nélküli implementációjára építő *status quó*t, vagy energiapolitikáját új, nemzeti érdeken nyugvó alapokra helyezi, felvállalva ezzel a potenciális konfliktusokat az EU-val. A kormány az utóbbi mellett döntött: a lakossági fogyasztók körében 2010-ben ármozgatóriumot hirdetett, majd szisztematikus tarifacsökkentésbe kezdett, emellett a 2011-ben elfogadott új Nemzeti Energiastratégiájában kiemelt célként jelölte meg az állam tulajdonosi szerepvállalásának növelését, amit a következő években fokozatosan végre is hajtott.

A 2010-es kormányváltás óta eltelt tíz év távlatában érdemes megvizsgálni, hogy a megnövekedett állami mozgástér hatására hogyan teljesített a magyar energiaszektor, és hogy várhatóan milyen kihívásokkal kell megküzdenie az elkövetkezendő években. Az energiapolitikának – más szakpolitikákhoz hasonlóan – többdimenziós a célrendszere, és egy-egy beavatkozás gyakran ellentétes hatást vált ki az egyes célokban. Ez azt jelenti, hogy – bár az államnak érdemes törekednie rá – nehéz olyan beavatkozásportfóliót kialakítani, ami kiegyensúlyozottan, valamennyi cél mentén egységes javulást eredményez. A tanulmány ezért a második fejezetben négy – társadalmi, energiabiztonsági, gazdasági és környezeti – dimenzió mentén vizsgálja az elmúlt évek eredményeit, majd a harmadik fejezetben ismerteti az elemzés tanulságait, valamint a jövőre vonatkozó főbb kihívásokat.

2. Az energiaszektor elmúlt tíz évének értékelése

A fejezet négy dimenzió alapján hasonlítja össze az energiaszektor 2010 előtti és utáni teljesítményét az Európai Unió és a visegrádi országok átlagos teljesítményével. A társadalmi dimenzióról szóló alfejezet a lakossági energiaárak alakulását szemlélteti, valamint azt, hogy a népesség mekkora aránya küzdött energiaellátási problémákkal az egyes években. Az energiabiztonságot a fogyasztóknál jelentkező áramkimaradások száma és átlagos hossza, valamint az energiainport indikátorokon keresztül ismerteti a harmadik alfejezet. A gazdasági dimenzió alfejezet az ipari energiaárakat és az energia termelékenységének alakulását mutatja be. Végül, a környezeti dimenzióról szóló rész a szektorhoz kapcsolódó üvegházhatású gázok (ÜHG) és szálló por kibocsátását vizsgálja.

2.1 Társadalmi dimenzió

Ahogy arra a bevezető fejezet is utalt, a 2010-es kormányváltás idején az energiaszektor egyik legnagyobb problémáját a magas fogyasztói árak jelentették. A 2007 és 2010 közötti időszakban a lakossági villamos energia ára 26 százalékkal, a földgáz ára pedig 42 százalékkal emelkedett Magyarországon. A növekmény mindkét termék esetében nemzetközi összehasonlításban is kiugró volt: az árak a visegrádi országok szintjéről a kezdetben jóval magasabb (és időközben szintén növekvő) európai átlag¹ közelébe emelkedtek. A 2010-es ármonitorium bevezetésének, majd a rezsisökkentésnek köszönhetően a lakossági árak növekvő trendje megfordult, és néhány esztendő alatt mindkét termék esetében a visegrádi országok átlagos árszintje alá süllyedt. A hatósági árszabályozás segítségével Magyarország – a visegrádi országok közül egyedülként – tudta lakossági tarifáit a válság előtti szint alá csökkenteni és ott tartani (1. és 2. ábra).

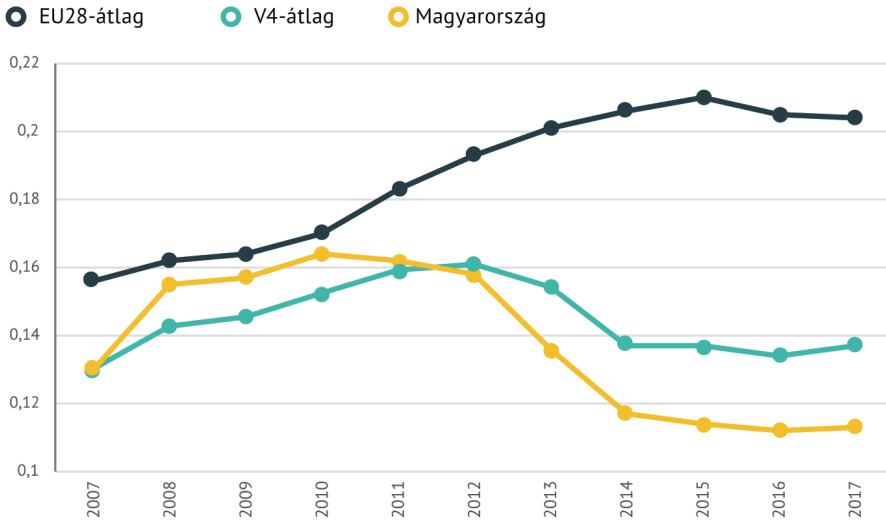
Bár a tarifacsökkentés pozitív hatásai minden háztartást érintettek, különösen nagy segítséget jelentettek a kiszolgáltatottabb társadalmi csoportoknak. A gazdasági válság és a növekvő energiaárak együttes hatása drámaian megnövelte azoknak a családoknak az arányát, ame-

---

¹ A tanulmányban ismertetett európai átlagokban az Egyesült Királyság is szerepel.

A lakossági villamosenergia-árak alakulása 2007 és 2017 között (EUR/kWh)

1. ábra

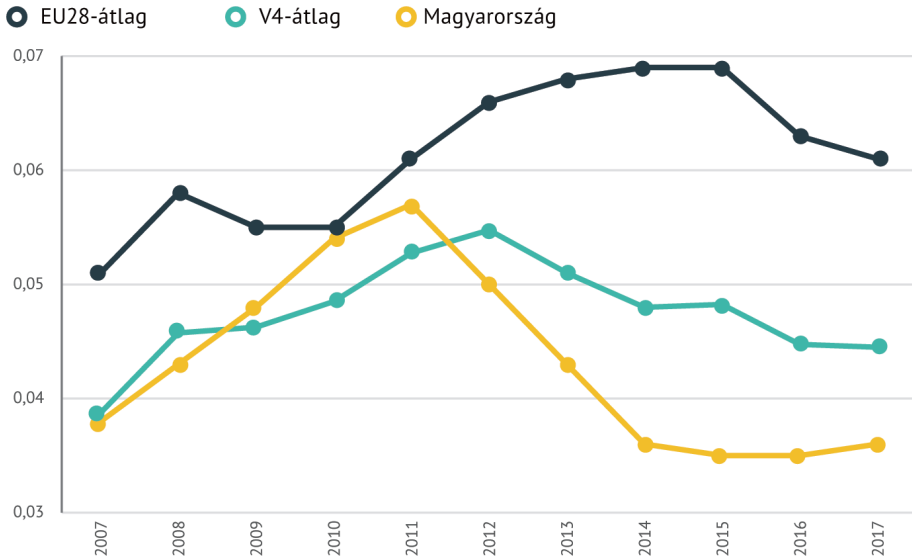
Forrás: EU Energy Poverty Observatory, 2018

lyek egzisztenciális okokból nem juthattak folytonos energiaellátáshoz. Az Európai Unió Jövedelmi és Életkörülmények (EU-SILC) adatfelvételében minden évben megkérdezik a lakossági válaszadókat arról, hogy az elmúlt egy évben előfordult-e, hogy anyagi nehézségek miatt késtek a közüzemi számláik befizetésével, valamint hogy képesek voltak-e megfelelő mértékben felfűteni otthonukat. Az EU-SILC-felmérés energiaszegénységre vonatkozó kérdéseiről az EU Energy Poverty Observatory készít összesítést. A késve fizetők arányát szemlélteti a 3. ábra, amelyen látható, hogy a magyar lakosság érintettsége már a válságot megelőzően is jelentősen meghaladta az európai és a visegrádi átlagot, azt követően pedig a helyzet drámai romlásnak indult. A 2013-as adatfelvétel (ami a korábbi év számlabefizetéseire vonatkozik) eredményei azt mutatták, hogy minden negyedik magyar érintett volt a problémában.

A fűtési nehézségekkel küzdő válaszadók esetében a magyar arány 2009-ig közel megegyezett az európai és visegrádi átlagokkal, ezt követően azonban erős növekedésnek indult, és 2012-re csaknem kétszere-

A lakossági földgázárak alakulása 2007 és 2017 között (EUR/kWh)

2. ábra

Forrás: EU Energy Poverty Observatory, 2018

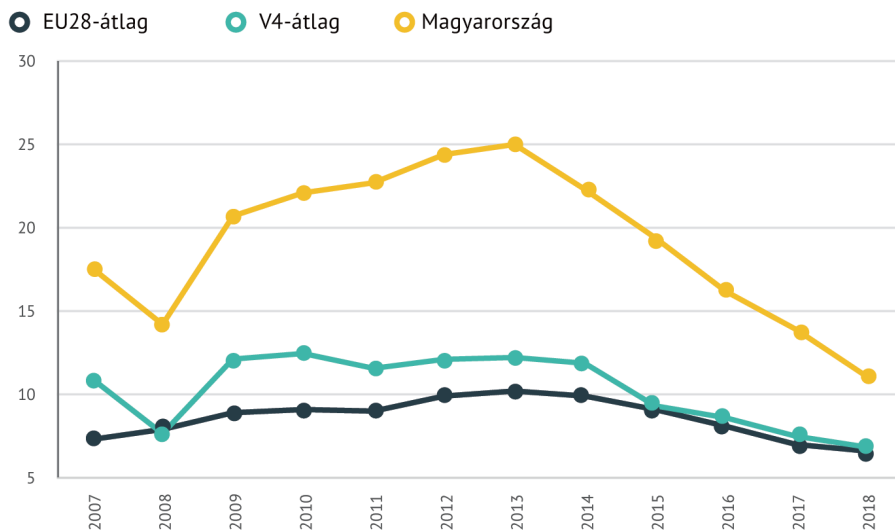
sére emelkedett (4. ábra). Mindkét indikátor esetében látható, hogy a válság utáni időszak Magyarországot kiemelkedő mértékben megviselte, ami jól magyarázza a szektorral kapcsolatos társadalmi nyomás növekedését.

Bár az indikátorok alakulását számos tényező (munkanélküliség, reálbér, hőmérséklet stb.) befolyásolja, a 2013 utáni erős javulás nagymértékben a lakossági közüzemi díjak csökkentésének köszönhető. Annak ellenére, hogy az érintettek aránya drasztikusan – kevesebb mint a felére – csökkent, a díjmaradások esetében Magyarország teljesítménye még mindig gyengébb mind az európai, mind a visegrádi átlagoknál. Az ország fűtési nehézségekre vonatkozó mutatója 2016 után az európai átlag alá süllyedt, és egyre közelít a visegrádi átlaghoz, azonban azt még nem sikerült elérnie.

A lakossági energiaárak megítélésére vonatkozó kutatások tanulságai alapján a hatósági tarifacsökkentés sikeresen mérsékelte a válság utáni

Anyagi nehézségek miatt közüzemi díjhátralékkal rendelkező válaszadók aránya a népességben belül (%)

3. ábra

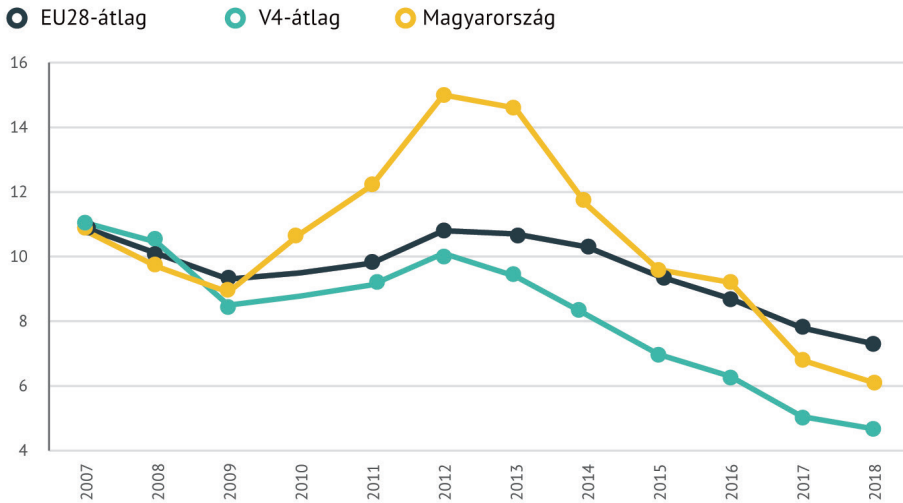
Forrás: EU Energy Poverty Observatory, 2018

évekre jellemző társadalmi elégedetlenséget. A Századvég Gazdaságkutató Zrt. 2016. január és 2019. december között havi rendszerességgel, számítógéppel támogatott lakossági telefonos lekérdezések keretében monitorozta a rezsicsökkentés megítélését. Az eredmények alapján a támogatottság stabilan 80 százalék fölött alakult (egyes hónapokban meghaladta a 90 százalékot). Emellett az Európai Unióban végzett, személyes adatfelvételű European Social Survey (ESS) 2016-os évi változó blokkjában² szereplő „Ön mennyire tart attól, hogy sok embernek túl drága lehet országában az energia?” kérdésre adott válaszok alapján Magyarország a hetedik legalacsonyabb átlagot produkálta, megelőzve ezzel a visegrádi országokat, valamint az európai átlagot. A lakossági tarifák alakulása szignifikánsan befolyásolja az emberek magas árakkal kapcsolatos félelmeit: a fen-

² European Social Survey Round 8 Data, 2016.

Háztartásukat kellő mértékben felfűteni nem képes válaszadók aránya a népességben belül (%)

4. ábra

Forrás: EU Energy Poverty Observatory, 2018

ti ESS-kérdésre adott válaszok országos átlaga alapján felállított európai sorrend szorosan összefügg az egyes országokban 2010 és 2016 között tapasztalható, Eurostat által publikált lakossági árváltozásokkal (az átlagok és a vásárlóerő-paritáson számolt villamosenergiaár-változások közötti korreláció 0,7). Úgy tűnik tehát, hogy a tarifákra irányuló szakpolitikai beavatkozás közvetlen hatással van az emberek attitűdjére is.

2.2 Energiabiztonsági dimenzió

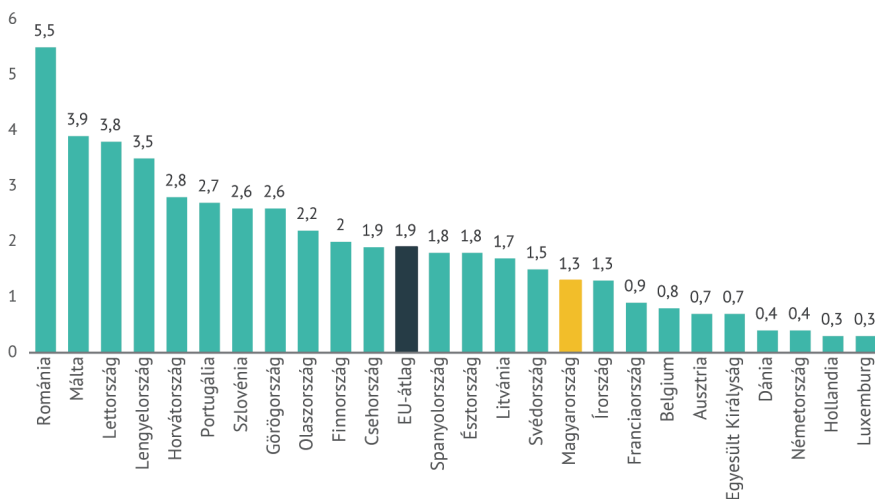
Az ellátási zavarok rendkívül nagy gazdasági és társadalmi károkat okozhatnak, ezért az energiabiztonság hagyományosan az energiapolitikai célrendszer kiemelt dimenziója. A célhoz kapcsolódó kormányzati teljesítményt két szinten – belső zavarok és külső kitettség – is

érdemes vizsgálni. Egy ország energiarendszerének összetettségéből és műszaki tulajdonságaiból fakadóan időnként előfordulnak ellátási problémák; a szakpolitikai beavatkozások és előírások pedig jellemzően ezeknek a belső zavaroknak a gyakoriságát és az elhárítási idejét minimalizálják. A belső zavarok mellett kockázatot jelenthet egy ország energiarendszerének magas importfüggése is, mert külpolitikai konfliktusok vagy egyéb nem várt események hatására tartós ellátási nehézségeket okozhat.

A villamosenergia-ellátás minősége szempontjából az európai országok között igen nagy különbségek azonosíthatók. Az 5. és 6. ábrán az utolsó elérhető nemzetközi összehasonlítás eredményei láthatók arról, hogy 2010 és 2014 között az egyes európai országokban egy fogyasztóra átlagosan mennyi és milyen hosszú ellátási kényszermegszakítás jutott. A legrosszabbul mindkét mutató esetében Románia, a legjobban Luxemburg teljesített (előbbi mutatóban tizennyolcszoros, utóbbiban harminchétsze-

Egy fogyasztóra jutó átlagos villamosenergia-ellátási kényszermegszakítások száma, 2010–2014 (ellátási zavarok száma/fogyasztó)

5. ábra

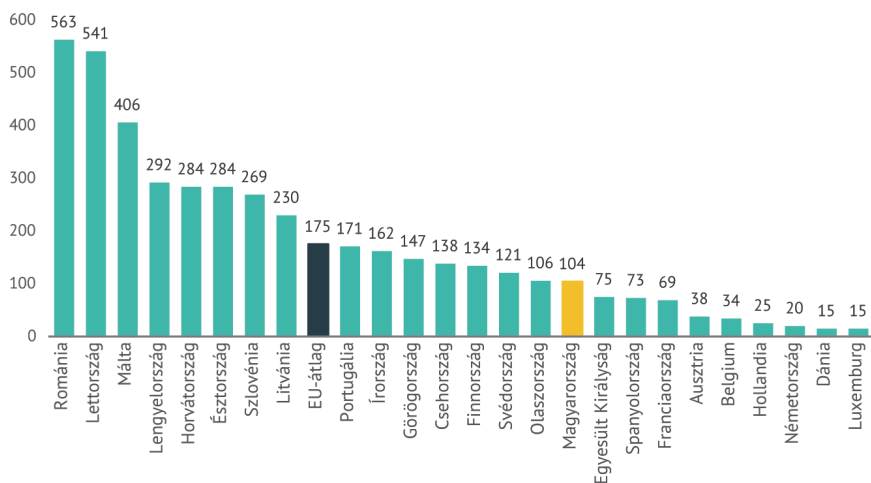

Forrás: Európai Bizottság, 2018

Egy fogyasztóra jutó kényszer- megszakítások átlagos időtartama évente, 2010–2014 (perc/fogyasztó/év)

6. ábra

Forrás: Európai Bizottság, 2018

res különbséggel). Magyarország mind a megszakítások számában, mind azok időtartamában az európai átlagnál, valamint Lengyelországnál és Csehországnál is jobban teljesített (Szlovákia nem publikálta az adatait).

Magyarország jó ellátásbiztonsági teljesítménye ellenére az ESS tanulmányai alapján a lakosság az európai átlagot meghaladó mértékben tart az energiaellátási, különösen a műszaki hibák okozta problémáktól (a válaszok a hatodik legmagasabb félelmet reprezentáló átlagpontszámot eredményezték).³ Úgy tűnik, hogy az ellátásbiztonsággal kapcsolatos félelmek nem feltétlenül vannak összhangban az országok teljesítményével: a társadalmi percepciókban jól teljesítők egy része (például Svédország vagy Írország) a valóságban gyengébben szerepelt Magyarországnál. Ennek egy lehetséges oka, hogy bár a magyar ellátási előírások igen szigorúak (így a

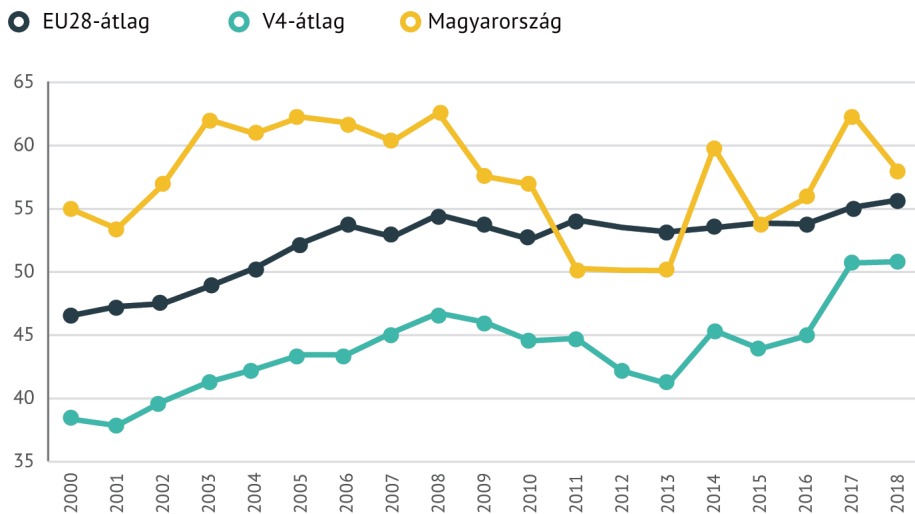
³ Bár fontos megjegyezni, hogy az országok átlagai közötti különbség csekély, és a félelem szintje valamennyi országban igen alacsony: a lekérdezésben szereplő aggodalmak közül az egyik legkisebb.

valós teljesítmény magas), a fogyasztók sokkal inkább általános sztereotípiák és a szolgáltatók ügyfélszolgálatával kapcsolatos tapasztalataik alapján alakítanak véleményt.

A magyar és az európai energiaellátásnak hagyományosan magas az importaránya, aminek pozitív és negatív következményei egyaránt vannak. Azokban az időszakokban, amikor a külkereskedelmet nem befolyásolják geopolitikai konfliktusok vagy egyéb szélsőséges események, az országok közötti cserék szabadon, piaci alapon rendeződhetnek, és az adott ország több beszállító között is választhat (azaz alkupozíciója erős), az import olcsóbb energiabeszerezést tehet lehetővé. A kedvezőbb árú külföldi forrásokkal rövid távon a fogyasztók olcsóbban elláthatók, ami azonban hosszú távon a belföldi kapacitások leépüléséhez, így a szektor által megtermelt gazdasági hozzáadott érték külföldre kerüléséhez vezethet. A fő ellátásbiztonsági kockázatot az okozza, hogy rendre előfordulnak olyan – jellemzően előre nem látható – események, amelyek akadályozzák a külföldi beszerzéseket. A kockázatot – a 2009-es ukrán–orosz gázvita óta

Energiaimport aránya a végső fogyasztásban (%)

7. ábra

Forrás: Eurostat, 2000–2018

– más esetek is alátámasztják, például a 2017-es téli események, amikor a szokatlanul alacsony hőmérséklet miatt megnövekedett fogyasztás és a lecsökkent termelési képesség hatására több európai ország importkorlátozást vezetett be (vagy helyezett kilátásba), veszélybe sodorva ezzel más országok ellátását.

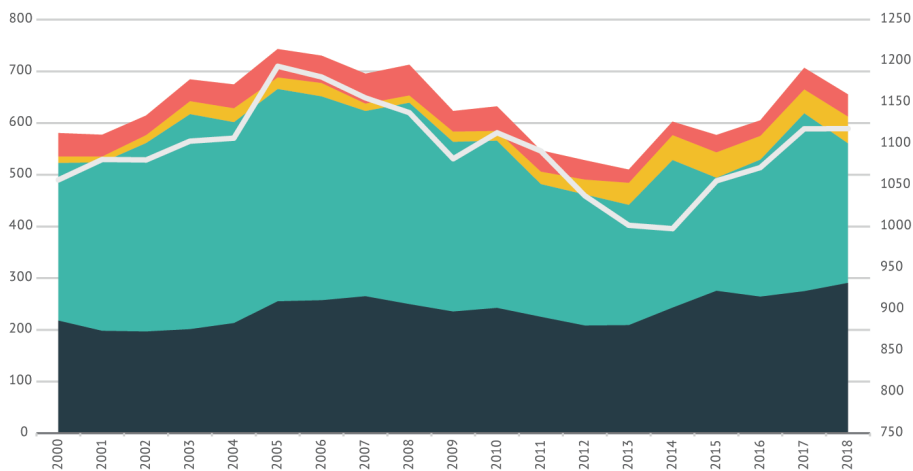
Magyarország – az európai átlagot enyhén, a visegrádi jelentősen meghaladva – energiaigényének több mint felét importból fedezi. A vizsgált időszakban mindhárom idősor növekvő tendenciát mutatott, azonban azok mértéke jelentősen eltért. Az európai és a visegrádi importarányátlagok a magyar arányhoz konvergáltak: míg előbbi két indikátor 2000 és 2010 között 13 és 16 százalékkal, 2010 és 2018 között pedig 6 és 14 százalékkal növekedett, utóbbi mindössze 4 és 2 százalékkal (7. ábra).

Magyarország energiaimportja erősen korrelál a belföldi energiafelhasználással (és így közvetetten a gazdasági teljesítménnyel). Az import

A bruttó belföldi energiafelhasználás és az energiaimport szerkezetének alakulása Magyarországon (pJ)

8. ábra

- Kőolajtermékek (bal tengely)
- Kőolajtermékek (bal tengely)
- Villamos energia (bal tengely)
- Szilárd tüzelőanyagok (bal tengely)
- Bruttó belföldi energiafelhasználás (jobb tengely)

Forrás: Eurostat, 2000–2018

jelentős része (2018-ban 86 százaléka) a kőolajtermékek és a földgáz behozatalából származik. Előbbi 2000 és 2010 között 11 százalékkal, 2010 és 2018 között 20 százalékkal növekedett, utóbbi pedig az első időszak 6 százalékos növekedését követően az utolsó nyolc évben 17 százalékkal csökkent. Mivel a két termék hazai forrásból korlátozottan előállítható, azok behozatalát az igények alakulása határozza meg. A legnagyobb arányú növekedést mindkét időszakban a villamos energia produkálta: az import itt 2000 és 2010 között 51 százalékkal, 2010 és 2018 között 176 százalékkal növekedett. A szilárd tüzelőanyagokban – a földgázhoz hasonlóan – az első időszaki (5 százalékos) növekvő trend a második időszakra (10 százalékos csökkenéssel) megfordult (8. ábra).

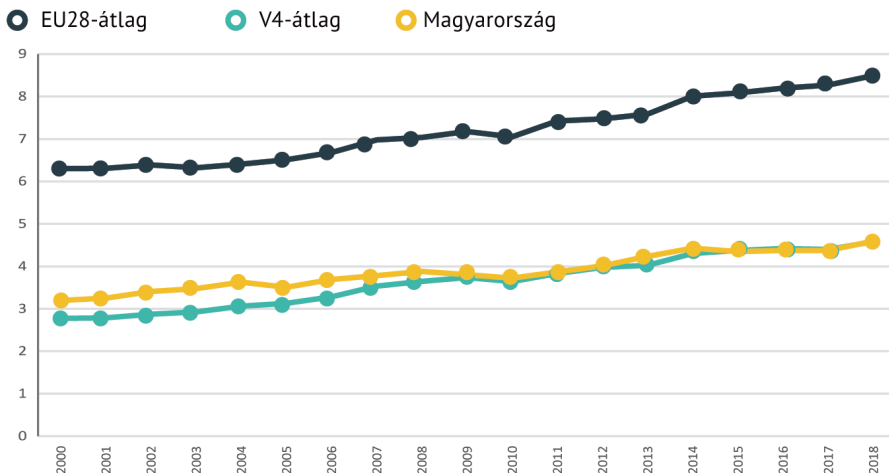
A rendelkezésre álló közvélemény-kutatási adatok alapján jelentős társadalmi támogatottsága van az energiaiimport csökkentésének. A Századvég 2016 januárja óta negyedéves rendszerességgel monitorozza, hogy a lakossági válaszadók mennyire bíznak abban, hogy a következő öt évben Magyarország elegendő villamos energiával és földgázzal rendelkezik-e majd, valamint hogy az ellátást inkább helyi energiaforrásokból vagy külföldi importból kell-e megoldani. És bár a válaszadók többsége (a teljes időszak alatt átlagosan 82 százaléka) inkább bízik az energiahordozók jövőbeli rendelkezésre állásában, a helyi energiaforrásokra alapozott ellátás támogatottsága még erősebb (88 százalék). Európai összehasonlításban, az ESS tanulságai alapján, a magyar emberek az európai átlagot meghaladó mértékben tartanak attól, hogy országuk túlságosan függ a külföldről vásárolt energiától.

2.3 Gazdasági dimenzió

Az energia fontos termelési tényező, ami jelentősen befolyásolja egy ország gazdasági fejlődését. A korábbiakban tárgyalt ellátásbiztonságon túl makrogazdasági szempontból a két legfontosabb kérdés, hogy az ország egységnyi energiafelhasználással mekkora kibocsátásra képes (azaz mekkora az energia termelékenysége), valamint hogy ez mekkora költséget jelent a vállalatoknak (azaz mekkora az energia átlagára). A szakpolitikának érdemes arra törekednie, hogy előbbi mutató növekedését, utóbbi csökkenését segítse.

Az energiatermelékenység alakulását több tényező – a gazdaság szerkezete, az energiahatékonyság, a vállalatok által megtermelt javak értékesítése – együttesen határozza meg. A 9. ábrán a mutató korábbi alakulása látható Magyarországon, a visegrádi országokban és az Európai Unióban.

Az energia termelékenységének alakulása (EUR/KTOE)⁴ | 9. ábra

Forrás: Eurostat, 2000–2018

A 2000-es kiinduló évben Magyarország energiatermelékenysége valamennyi visegrádi országét meghaladta, azonban jelentősen elmaradt az európai átlagtól. A 2000 és 2010 közötti időszakban a visegrádi országok az európai átlagot meghaladó mértékben növelték termelékenységüket, közülük Magyarország produkálta a legkisebb emelkedést: 2010-re Szlovákia megelőzte, Csehország és Lengyelország pedig megközelítette a magyar értéket. 2010 és 2018 között az európai átlagtermelékenység növekedése a korábbi időszaki emelkedést jelentősen meghaladta (a korábbi 0,7 eurót követően 1,4 euróval), megelőzve ezzel a visegrádi országok átlagos növekedését (0,9 euró). Magyarország szintén javított korábbi teljesítményén (2010-ig 0,5, azóta 0,9 eurós növekedést ért el), így képes volt megőrizni második helyét a visegrádi országok között, azonban – a többi visegrádi országhoz hasonlóan – nem sikerült csökkentenie az index európai átlagtól vett különbségét.

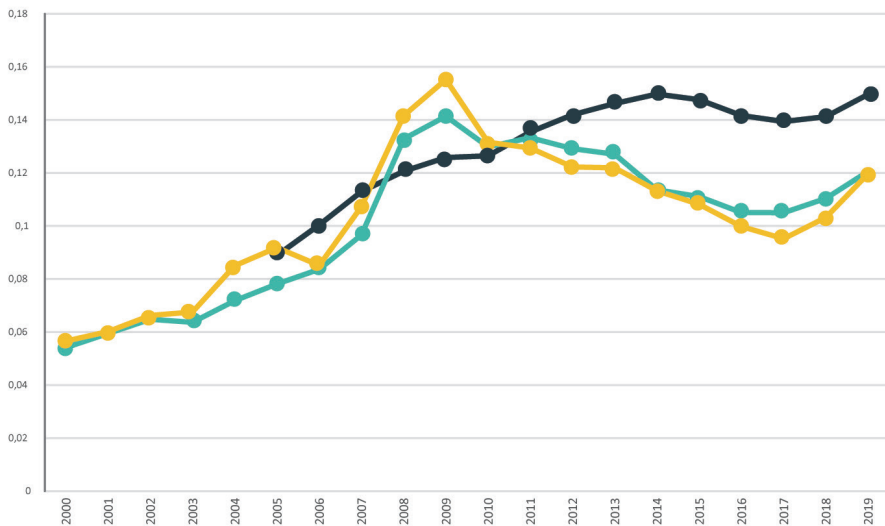
A visegrádi országokban a vállalati földgáz- és villamosenergia-árak 2000 és 2010 között több mint kétszeresükre növekedtek, meghaladva az európai átlagárak – szintén jelentős – emelkedését. A növekedés ütemé-

⁴ Kilotonne of Oil Equivalent (kilotonna olajjegyérték).

ben Magyarország kiemelkedett a négy ország közül: a földgáz esetében például az időszak alatti 257 százalékos áremelkedés hatására a 2000-es legolcsóbb pozíciója 2010-re a legdrágábbá vált. Ezzel szemben 2010 és 2019 között a visegrádi átlagárak csökkenésnek indultak. A közel stagnáló (0,1 százalékkal növekvő) európai átlaghoz képest Csehországban és Magyarországon egyaránt 13 százalékkal csökkentek, míg Lengyelországban és Szlovákiában (10 és 1 százalékkal) nőttek a földgázárak. A villamos energia esetében a visegrádi árak szétválása az európai átlagtól még látványosabb volt: míg előbbi 7 százalékkal csökkent, utóbbi 18 százalékkal emelkedett. A visegrádi országok közül a legnagyobb visszaesés Csehországban volt (26 százalék), ezt követte Magyarország (9 száza-

Vállalati villamosenergia-árak (EUR/kWh)⁵ | 10. ábra

● EU28-átlag   ● V4-átlag   ● Magyarország

Forrás: Eurostat, 2000–2018

⁵ Az adatgyűjtés módszertani eltérései miatt az ábra 2000-től 2010-ig az Eurostat 2000 MWh alatti éves fogyasztású ipari, 2010 után pedig az 500 és 2000 MWh közötti vállalati villamosenergia-árakat mutatja. Szlovákia csak 2004-től publikálta adatait, így az ezt megelőző években a visegrádi átlagba nem került be. A hiányzó adatok miatt az európai átlag csak 2005-től kalkulálható, így az adatsor ettől az évtől ábrázolja.

lékkal) és Lengyelország (6 százalékkal). Szlovákiában 2010 és 2019 között a vállalati ár 11 százalékkal nőtt. A 10. ábrán látható villamosenergia-árak a termékdíjon túl az adókat és egyéb illetekeket is tartalmazzák.

Az európai villamosenergia-piac egyre erősödő integrációja miatt az egyes országok árainak termékdíjkomponense a jövőben várhatóan egyre erősebben konvergál majd egymáshoz, így a különbségeket – az árfolyamkülönbségeken túl – egyre inkább az adók és illetekek mértéke közötti eltérések eredményezik majd.

2.4 Környezeti dimenzió

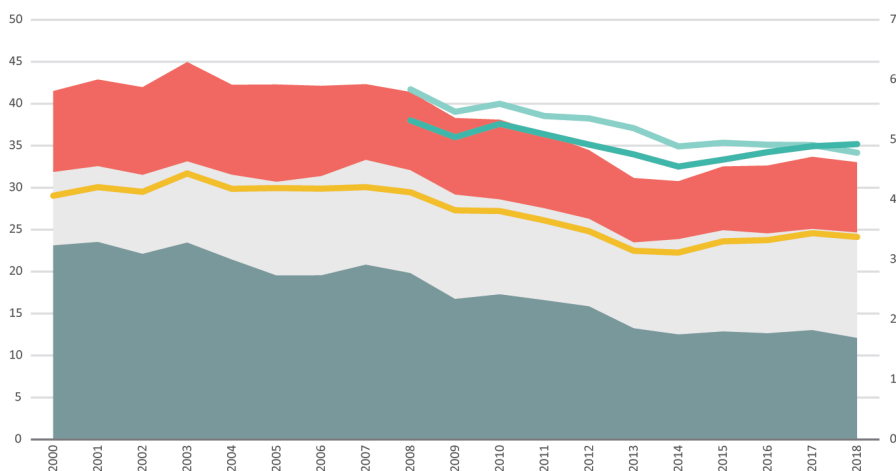
Az energiaszektor érintettsége mind a klímavédelemben, mind a helyi levegőszennyezettség csökkentésében magas. Az éghajlatváltozás mérséklésére irányuló megelőző beavatkozások elsődleges területe az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése, és mivel az energiaszektor jelentős kibocsátó, a szakpolitikai beavatkozások jelentős része erre az ágazatra koncentrál. Az égetésből származó szállópor-kibocsátás pedig helyi szinten növeli bizonyos (felső légúti, szív- és érrendszeri stb.) megbetegedések kockázatát, így annak csökkentése szintén kiemelkedő feladat. Az alfejezet ezért a szektorhoz kapcsolódó ÜHG-kibocsátások (szén-dioxid-egyenértékre számított), valamint a tüdőből nehezen kiürülő, 2,5 mikrométernél (továbbiakban: μm) kisebb részecskeátmérőjű szállópor-kibocsátás historikus alakulását szemlélteti. Mivel több ország nem publikálta a 2008 előtti adatait, így az ábrák – a magyar ÜHG-szerkezet kivételével – ettől az évtől kezdődő idősorokat szemléltetnek.

Tanulmányonként változó, hogy mely ágazatok kibocsátását szokás az energiaszektorhoz sorolni: jelen dokumentum az ÜHG esetében a gáz-, gőz-, villamosenergia-ellátás és légkondicionálás (továbbiakban: energiatermelés), a háztartások fűtési és hűtési tevékenysége (továbbiakban: lakosság), valamint a közlekedés és szállítás kategóriákat (továbbiakban: közlekedés), a szálló por esetében pedig csak az előbbi kettőt értékeli. Magyarországon a szektor egy főre eső ÜHG-kibocsátása 2000 és 2010 között 6,3 százalékkal, 2010 és 2018 között pedig 11,3 százalékkal mérséklődött. Utóbbi időszaki eredmény meghaladta a visegrádi átlagsökkenést (6,5 százalék), de elmaradt az európaiktól (14,5 százalék). A magyar egy főre eső ÜHG-kibocsátások szintje jóval alacsonyabb a visegrádi és európai átlagnál; a különbség 2008 és 2018 között visegrádi viszonylatban nőtt, európai viszonylatban pedig közel stagnált (11. ábra).

Az energiaszektor ÜHG-kibocsátása, valamint annak magyar szerkezete (millió tonna)

11. ábra

- Gáz-, gőz-, villamosenergia-ellátás és légkondicionálás (bal tengely)
- Közlekedés és szállítás (bal tengely) ● Háztartások fűtési/hűtési tevékenysége (bal tengely)
- EU28-átlag (jobb tengely) ● V4-átlag (jobb tengely) ● Magyarország (jobb tengely)

Forrás: Eurostat, 2000–2018

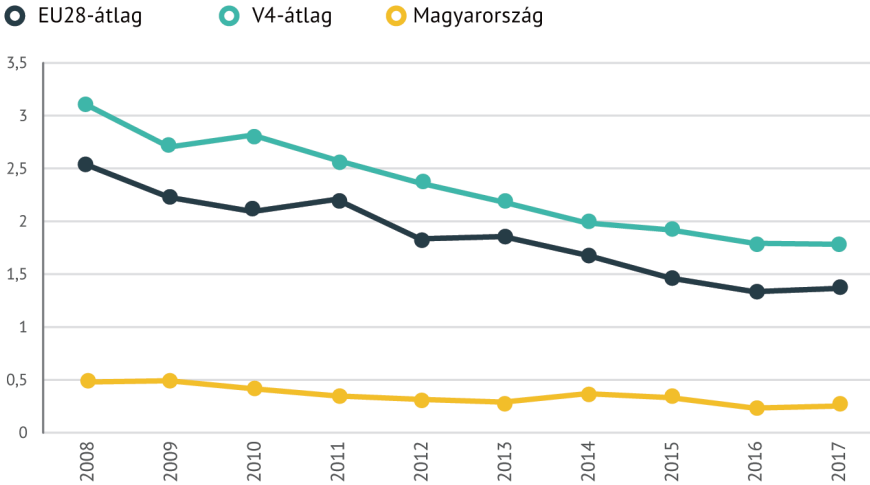
Magyarországon az energiaszektor ÜHG-kibocsátásainak csökkenése az energiatermelés és a lakosság szennyezése folyamatos mérséklődésének köszönhető: 2000 és 2010 között előbbi 25,2, utóbbi 1,6 százalékkal, 2010 és 2018 között előbbi 30, utóbbi 12 százalékkal javult. A csökkenés főbb okai az energiahatékonyság növekedése, valamint a fogyasztói és energiatermelői szerkezet átalakulása. Az eredményeket enyhén ellensúlyozza, hogy a közlekedésben mindkét időszakban emelkedtek a kibocsátások (29,2 és 11 százalékkal), ami a növekvő igényeknek és gépparknak köszönhető.

A magyar energiamixben a magas szálló porral (PM 2,5) járó technológiák aránya rendkívül alacsony és egyre csökken, így az energiatermelés kategóriához tartozó kibocsátási indikátor szintje és tendenciája egyaránt kimagasló. A 2010 és 2017 közötti időszakban a mutató – az alacsony kiinduló érték ellenére – Magyarországon produkálta a legerősebb,

Az energiatermelés ágazat szállópor kibocsátásának alakulása (ezer tonna)

12. ábra

Forrás: Eurostat, 2008–2017

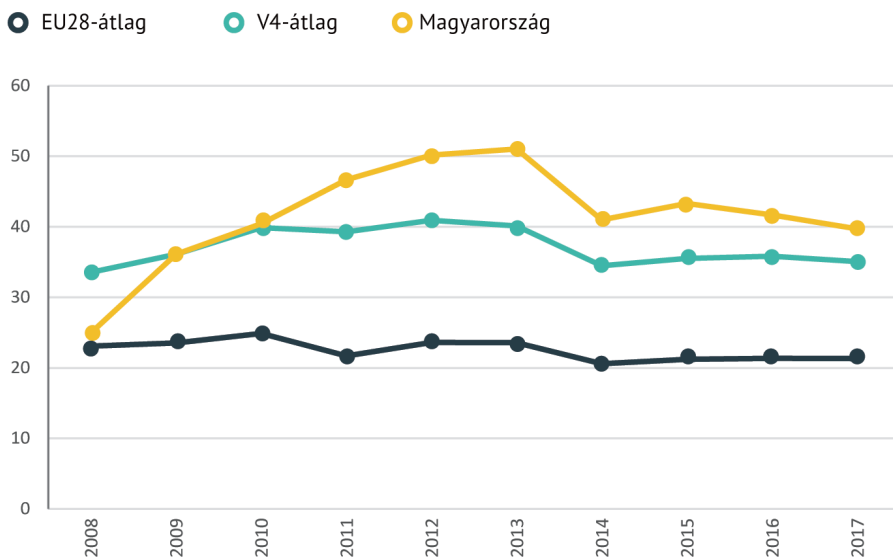
39,4 százalékos relatív visszaesést (szemben a 36,6 százalékos visegrádi és a 34,8 százalékos európai értékkel), így a periódus végére a magyar kibocsátás kisebb volt, mint az európai átlag ötöde, valamint a visegrádi átlag hatoda (12. ábra).

A lakosság kategória kibocsátásai kedvezőtlenebbül alakultak. A korábbiakban tárgyalt, válságot követő jövedelmi problémák és árnövekedés együttes hatására a háztartások egy része (jellemzően az alacsonyabb jövedelműek körében) a földgáznál olcsóbb, szilárd tüzelőanyagokkal kezdetű fűteni, amelyek égetéséhez esetenként alacsony hatásfokú berendezéseket használt. Ezért a lakosság szállópor-kibocsátása az európai átlaghoz közeli kiinduló értékről, meredek növekedést követően, 2013-ra az európai átlagkibocsátás kétszeresére emelkedett, jelentősen meghaladva ezzel a visegrádi átlagot (13. ábra).

A rezsicsökkentés (és a szilárd tüzelőanyagok árnövekedése) miatt 2013-at követően a tendencia megfordult, és azóta egyre több háztartás tér vissza kevesebb szállóporral járó technológiákra. A kibocsátások csökkenési üteme meghaladja a visegrádi és európai átlagot, így a magyar mutató az elmúlt években konvergált az előbbi kettőhöz, azonban továbbra is meghaladja azokat.

A háztartások fűtési és hűtési tevékenységéhez kapcsolódó szállópor-kibocsátás alakulása (ezer tonna)

13. ábra

Forrás: Eurostat, 2008–2017

3. Tanulságok, jövőbeli kihívások

Jelen tanulmány az energiapolitika négy klasszikus céldimenziója – társadalmi hatások, ellátásbiztonság, gazdasági versenyképesség és környezeti teljesítmény – alapján vizsgálta Magyarország elmúlt évtizedének eredményeit. Az elemzés alapján Magyarország a társadalmi dimenzióban jelentős eredményeket ért el: a közüzemi díjak hatósági szabályozásával, majd csökkentésével sikeresen mérsékelte a válságot követően megugró számú, egzisztenciális okokból ellátási problémákkal küzdő családok arányát. A beavatkozás a közvéleményre is igen jó hatást gyakorolt: a korábbi elégedetlenséggel szemben az emberek szektorral kapcsolatos véleménye pozitívvá vált. Annak érdekében, hogy az intézkedés eredményei hosszú távon fenntarthatók legyenek, a kormánynak várhatóan két fontos kihívással is meg kell küzdenie a jövőben.

Egyrészt az európai energiapolitika – leginkább az ambiciózus megújuló céljai és az ezekből következő növekvő időjárásfüggő kapacitások okozta rendszeregyensúlyi kihívások miatt – a tagországokat egyre erősebben egy olyan piaci modell felé orientálja, amely nagyobb fogyasztói részvételt feltételez. Márpedig ahhoz, hogy a fogyasztók motiváltak legyenek aktivitásuk növelésében, közvetlen árjelzések szükségesek, ami ellentmond a rögzített hatósági áraknak. A tendencia kihívást jelenthet a kormánynak, mert a jelenlegi rendszer várhatóan egyre kevésbé illeszkedik majd a központi uniós elképzelésekbe, és ez egyre több konfliktust okozhat az Európai Bizottsággal. A tarifák liberalizálása azonban a lakossági árak növekedéséhez és a korábbi problémák újraeledéséhez vezethet, ami veszélyeztetheti a társadalmi dimenzióban elért eredményeket.

Másrészt a piaci integráció az energetikai vállalatokat nemzetközi versenyre kényszeríti, és mivel a szektorban a méretgazdaságossági hatás nagy, a hosszú távú életben maradás feltétele a növekedés. Az elmúlt évtized patrióta gazdaságpolitikája a nemzeti tulajdonú vállalatok erősödését eredményezte az energiaellátásban, ami korrigálta a privatizációt követően létrejött külföldi túlsúly okozta kietettséget. Magyarország azonban (európai viszonylatban) kis piac, így annak érdekében, hogy ezek a vállalatok a fokozódó nemzetközi versenyben is megállják a helyüket, külföldi terjeszkedés szükséges. A magyar energiaszolgáltatók előtt álló kihívás, hogy a hatóságilag szabályozott, alacsony tarifák miatt korlátozottan képesek előteremteni a piacszerzéshez szükséges forrásokat, így külföldi versenytársaikhoz képest hátrányból indulnak. A magyar energiapolitika előtt álló kérdés tehát, hogy a jelentős erőfeszítések árán felépített nemzeti energiavállalatokat hogyan tudja – akár kiegészítő transzferek árán – segíteni a külföldi terjeszkedésben úgy, hogy azzal nem emelkednek a hazai családok terhei.

Az elmúlt tíz esztendőben Magyarország jól teljesített az ellátásbiztonság területén. A 2009-es gázválságból tanulva a hazai szakpolitika jelentős erőfeszítéseket tett a földgázbeszerzés útvonal- és forrásdiverzifikációja, valamint a nemzeti tulajdonú stratégiai tárolókapacitások növelése érdekében, így napjainkra az ország gázellátása jóval biztonságosabbá vált a tíz évvel korábbinál. A fogyasztóknál jelentkező áramkimaradások számában és hosszában pedig a hazai villamosenergia-rendszer európai összehasonlításban is kedvező teljesítményt nyújtott. A 2017-es téli események azonban rámutattak, hogy a magas külső kiettség ellátásbiztonsági kockázatot jelenthet, így azt a jövőben csökkenteni szükséges.

Tekintettel arra, hogy a belföldi szénhidrogénkészletek nem elegendők a hazai igények kielégítésére, az importcsökkentés kézenfekvő útját a közlekedés és fűtés elektrifikációja jelentheti. Ahhoz azonban, hogy a nö-

vekvő villamosenergia-igény ne okozza az áramimport további emelkedését, a belföldi kapacitások mennyiségének és hatékonyságának növelése szükséges. A kormány által kitűzött⁶ paksi kapacitásfenntartás, valamint a beépített napelemes termelőegységek számának ambiciózus növelése sikeresen fordíthatják meg az import növekvő tendenciáját. A fő kihívást várhatóan a rendszer rugalmasságának biztosítása jelenti majd, mert az alacsony villamosenergia-árak és a tartalék piacok európai integrációja hatására a hazai szabályozható kapacitásokat egyre kevésbé éri meg fenntartani. Ráadásul az időjárásfüggő termelők mennyiségének növekedése a jelenleginél várhatóan nagyobb rugalmasságot követel a rendszertől. Azért tehát, hogy ennek biztosításában is nőjön a hazai szereplők aránya, további állami beavatkozásra lehet szükség.

Az elemzés során bemutatott European Social Survey-felmérés ellátásbiztonságra vonatkozó eredményeinek lényeges tanulsága, hogy hiába kell sok más országnál kevesebb áramszünetet elviselniük a magyar lakosoknak, a félelem szintje a műszaki meghibásodásoktól magasabb. És bár korlátozottan állnak rendelkezésre olyan kutatások, amik a valós hatótényezőket feltárnák, a jelenségnek egy kézenfekvő magyarázata, hogy az emberek bizalmát nagymértékben befolyásolják azok az élmények, amikor interakcióba lépnek szolgáltatóikkal. Az elmúlt években a kormányzat egyre intenzívebben támogatta azokat a megoldásokat, amelyek a fogyasztói ügyintézészt könnyebbé teszik (például a mérőberendezések leolvasása már applikáción keresztül is lehetséges). Az erőfeszítéseket érdemes a továbbiakban is folytatni, mert az ügyfélélmény javítása tovább növelheti az emberek szektorral kapcsolatos pozitív attitűdjét.

A 2010-es évet követően Magyarország sikeresen fordította meg a vállalati energiaárak korábbi növekvő trendjét, így azok elváltak az európai átlagtól. És bár – a többi visegrádi országhoz hasonlóan – az elmúlt években ismét megfigyelhető konvergencia, az árak alacsony szintje továbbra is hozzájárul a vállalatok versenyképességéhez, ami különösen fontos a nagy energiaigényű szektorokban. A kedvező tendencia egyfelől hozzájárult a 2008-as válságot követő sikeres gazdasági helyreállításhoz, másfelől azonban kevésbé motiválta a gazdaságszerkezet elmozdulását az extenzív növekedési pályáról a nagyobb hozzáadott értékű fejlődés irányába. Utóbbi jelzi, hogy bár Magyarország energiatermelékenysége 2010 óta a korábbi évtizednél nagyobb mértékben növekedett, továbbra is elmarad az európai átlagtól.

---

⁶ Innovációs és Technológiai Minisztérium, 2020.

Az európai piac folytatódó integrációja tovább növelheti az energiaárak konvergenciáját, ami ronthatja a Magyarországon termelő vállalatok versenyelőnyét. A kormány a tendenciát az adók és egyéb terhek csökkentésével tudná ellensúlyozni, erre azonban egyre kevesebb mozgásteret lesz, például azért, mert a növekvő mennyiségű, támogatott megújulókapacitás várhatóan egyre nagyobb finanszírozási igényt okoz majd a rendszerben. A kihívásra leginkább az energiatermelékenység javítása jelenthet megoldást, ami rövid távon a vállalatok energiahatékonyságának növelésével, hosszú távon pedig a gazdaságszerkezet alacsonyabb energiafelhasználású, munkaerő-intenzívebb tevékenységek felé való hátrózottabb elmozdulásával lehetséges. A szakpolitika mindkét irányba egyre jelentősebb erőfeszítéseket tesz,⁷ amelyek remélhetőleg sikeresen járulnak majd hozzá a kihívás kezeléséhez.

Végül, a magyar energiaszektor elmúlt tízéves környezeti teljesítménye európai és visegrádi összehasonlításban is jó volt. Az ÜHG-kibocsátásokban a legnagyobb kihívást várhatóan a közlekedési szektor növekvő terhelési tendenciájának megfordítása fogja jelenteni. Mivel a jólét növekedésével a mobilitási igények és az emberek eszközparkja egyaránt növekszik, az új, alacsony kibocsátású technológiák terjedésének meg kell majd haladnia az igénynövekedést. A kihívásra megoldást jelenthet a közlekedési szektor elektrifikációja, ami azonban a villamosenergia-igények növekedésével jár majd. Annak érdekében, hogy az igénynövekedés ne okozza sem az import, sem az ÜHG-kibocsátások emelkedését, a korábban ismertetett új, tiszta energiatermelési technológiák fejlesztése szükséges. A szállópor-kibocsátásokban pedig a legnagyobb kihívást várhatóan a lakossági felhasználás csökkentése jelenti majd. A 2013-as tarifacsökkentésig a magyar háztartások növekvő aránya tért át olcsóbb, de magasabb kibocsátással járó tüzelőanyagokra, és bár a tendenciát az elmúlt években sikerült korrigálni, a magyar indikátor európai és visegrádi összehasonlításban még mindig túl magas. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a jólét növekedésével a háztartások egyre nagyobb arányban valósítanak meg energiahatékonysági beruházásokat, és térnek át tisztább tüzelőanyagokra, a folyamat azonban célzott állami segítséggel felgyorsítható.

---

⁷ A vállalati energiahatékonyságot számos pályázati program és (például társaságiadó-) kedvezmény, a gazdaságszerkezet átalakulását pedig többek között a kutatási, fejlesztési és innovációs költségek magas aránya segíti elő.

Irodalom

1. Adatbázisok

EU Energy Poverty Observatory, Indicators & Data, 2008–2018, <https://www.energypoverty.eu/indicators-data>, letöltve: 2020. augusztus 10.

ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data (2016). Data file edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS8-2016.

Eurostat, Energy statistics, Energy indicators, 2000–2019.

2. Szakpolitikai tanulmányok

Európai Bizottság, VVA, Copenhagen Economics, Neon, Deloitte 2018, *Study on the quality of electricity market data of transmission system operators, electricity supply disruptions, and their impact on the European electricity markets, Final report*, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/dg_ener_electricity_market_data_-_final_report_-_22032018.pdf, letöltve: 2020. augusztus 10.

Innovációs és Technológiai Minisztérium 2020: *Nemzeti Energiastratégia 2030, kitekintéssel 2040-ig*. Budapest.

Bokányi Zita – Kökény Martina
*„Küszöbértékeken” át –
az oktatásról és a munkaerőpiacról
alkotott vélemények
a magyar társadalomban*

Bevezetés

Tanulmányunk címében nem véletlenül szerepelnek „küszöbértékek”, melyeket leginkább az ajtó szimbolikájával együtt értelmezünk. A küszöb funkcióját tekintve nem más, mint egy határ, Lilly Waiser-Aall a következőképpen definiálja: „A küszöb az ajtóval együtt mint a ház bejárata fontos határ, amelyik az idegen, ellenséges külvilágot a védett házbéli világtól elválasztja.”¹ A mi értelmezésünkben a küszöb külső határa lehetőséget jelez, a potenciált látjuk benne. Georg Simmel úgy fogalmaz, hogy „a behatároltság jelentése és méltósága először annak kapcsán kerül elő, ami az ajtó mozgékonyágát szimbolizálja: annak lehetősége, hogy ebből a bezártságból bármelyik pillanatban ki lehet lépni a szabadságba”.² A simmeli értelmezést tanulmányunkban az oktatás és a munkaerőpiac témakörével vegyítjük. Mind az oktatás, mind pedig a munkaerőpiac olyan potenciált rejteget magában, melyeket az egyén egyes döntései határoznak meg. Az oktatási és munkaerőpiaci küszöbökhöz pedig különböző értékek társulnak. A szociológia az érték fogalmát olyan kulturális alapelvnek tekinti, mely erősen összefügg a társadalmi normákkal, normarendszerrel. Mindezeket az egyén többek között az iskolai és munkahelyi szocializáció során sajátítja el. Ezek az

---

¹ Jeggle 1994.

² Simmel 1998.

értékek az egyén élete során változhatnak, átalakulhatnak, a hangsúlyok áttevéődhetnek. Durkheim³ szerint a társadalmi élet az iskolai élet kiszélesedése, az iskolában elsajátított viselkedésformák és modalitások teljesebben ki a későbbiekben a társadalmi életben. Alapértékeink közé tartoznak az eszköz- és célértékeink,⁴ melyek a társadalom tagjai számára kívánatos életcélok. Az iskola és a munkaerőpiac az eszközértékeinket határozza meg a markánsabban – vagyis azokat az eszközöket rögzíti, amelyek révén elérhetőek a társadalmilag objektívált célok. De egyben célértékek is, hiszen kívánatos célérték lehet az egyén számára az anyagi jólét vagy akár az értékes munka.

Elemzésünkben mindezek alapján szeretnénk megkeresni, körüljárni azokat a lehetséges küszöböket, határvonalakat, melyek elválasztják életünkben az oktatásban és a munkában eltöltött időket. Egyáltalán léteznek-e még ezek a lépcsőfokok, vagy már teljesen átvette helyüket az életünk végéig tartó tanulás (*life long learning*)?

A két alrendszer, az oktatás és a munkaerőpiac vizsgálata hosszú évek óta kiemelt figyelmet kap a társadalomtudósok körében, hiszen a változó világ, a változó munkaerőpiaci struktúra az oktatás ehhez való alakulását is magával hozza.

Az oktatásban és a munkaerőpiacon eltöltött évek valamennyi ember életében meghatározók, és legtöbbször az iskolapadból való kilépés a munkaerőpiacra való belépéssel jár együtt. Mégis a kettő között nagy különbségek vannak. Míg az oktatásban egymás után szigorú rendben követi egymást az általános iskola, a középfokú tanulmányok, esetenként pedig a felsőfokú tanulmányok, a munkaerőpiacra áttérve a megfelelő végzettség, a kínált lehetőségek, a lehetséges személyes preferenciák alapján dől el, ki hol fog dolgozni. Ezen a látszólag egyértelmű keretrendszeren túl teszünk kísérletet további küszöbértékek megtalálására.

Tanulmányunk fő kutatási kérdései, hogy léteznek-e az oktatásból a munka világába átlépő küszöbértékek, és hogyha igen, azok a különböző társadalmi csoportokban hol helyezkednek el. Az oktatás területén vizsgáljuk a személyes motivációkat és a családi hátteret, emellett azokat a kínált lehetőségeket, amelyekkel élhetnek a különböző csoportok. A munka világához kapcsolódóan ütköztetjük az egyének személyes várományait egy potenciális kívánatos feltételeket biztosító munkahellyel

---

³ Durkheim 1980.

⁴ Füstös–Szakolczai 1998, lásd még Zenovitz–Kollár D.: Értékváltozás és értékalkazatok Magyarországon (kézirat).

kapcsolatban, megnézzük, mely küszöbértékek azok, amiket szeretnénk átlépni. Egyáltalán vannak-e ilyen küszöbök?

Jelen tanulmány is kiemelten foglalkozik a klasztercsoportokkal,⁵ vizsgálatainkat ezeken a klasztereken belül is elvégezzük.

Korábbi kutatási eredmények

Durkheim (1980) szerint az oktatás egyik legfőbb tulajdonsága, hogy általa olyan emberekké formálódunk, amilyenekre a társadalmunknak szüksége van, még akkor is, ha saját természetünkből adódóan másmiyenek lennénk. A mostani társadalmunk kezd berendezkedni az élethosszig tartó tanulás modelljébe.⁶ A technika, a robotika felgyorsulásával és térnyerésével több munkafolyamatot lehet automatizálással hatékonyabbá tenni, ezáltal nő az igény a specifikáltabb készségekkel rendelkező és sokoldalú munkavállalókra.⁷ A rugalmasság s az arra való törekvés felértékelődött mind a keresleti, mind a kínálati oldalon. Igény van önmagunk szakmai továbbképzésére, hogyha „piacképesek” akarunk maradni, s ezen kondíció megtartásához szükséges a különböző küszöbértékek megléte.

Az oktatásnak a 19. századtól kezdve nagy szerepe van a munkaerőpiacra való becsatlakozásban, hiszen munkaerő-utánpótló funkciója kifejezetten az iparosodás és az urbanizáció után vált láthatóvá. Szintén ez a század hozta magával a (klasszikus) liberalizmus elterjedésével az egyéni teljesítmény-alapú megítélést, a versenyt és a szabad választást. Ezen eszme egy társadalom igazságosságát a mindenki számára elérhető egyenlő esélyek köré helyezi, legyen szó a származásban vagy hierarchiában való eltérésről.⁸ Ezen elv gyakorlatba való beágyazódásának volt legnagyobb segítője az iskolarendszer és az oktatás, s innentől kezdve beszélhetünk igazán a társadalmi mobilitásról, amelynek tükrében mi is vizsgálódnunk ebben a tanulmányban.

A társadalmi mobilitásról később részletesebben szót ejtünk, de előbb tekintsük át, hogyan alakul Magyarországon az oktatásban részt vevők ará-

---

⁵ Jelen kötet: Kollár D.–Gyorgyovich–Pillók: Életvitelcsoportok Magyarországon.

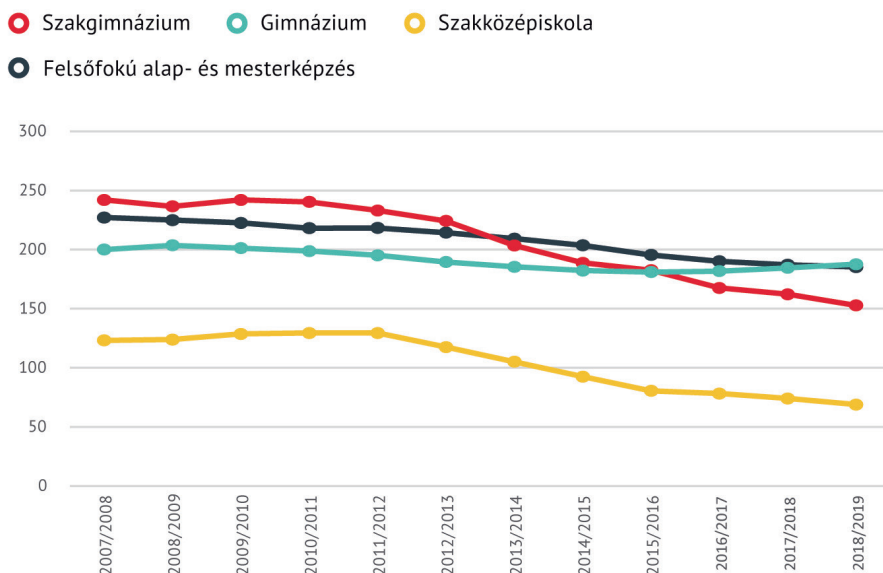
⁶ Csizmady–Schmidt 2007.

⁷ Kálmán 2002.

⁸ Mill 1859.

Közép- és felsőoktatásban részt vevők száma (ezer fő)

1. ábra

Forrás: KSH, STADAT-Oktatás, 2019. december, Idősoros éves adatok⁹

nya. A KSH 2019 decemberében közzétett adatai szerint (1. ábra) a 2019/2020-as tanévben Magyarországon 1 millió 838 ezer fiatal vett részt a köz- és a felsőoktatás valamilyen képzésében. 189 ezren jártak gimnáziumba, 149 ezren szaggimnáziumba, szakközépiskolába közel 66 ezren. A gimnazisták száma az előző tanévhez képest nőtt, az utóbbi két típusé viszont csökkent. Közel 204 ezer nappali tagozatos, felsőoktatásban részt vevő hallgató volt Magyarországon. Szorosan kapcsolódik a tanulmányunkhoz a felnőttképzésben tanulók száma. Ebben a tanévben közel 89 ezren vettek részt általános vagy középfokú felnőttoktatásban, de a felsőfokú tanulmányok esti és levelezős tagozatai is egyre népszerűbbek voltak.

Az oktatási rendszerből való kilépés után a munkaerőpiac rendszerébe lép át az egyén. Napjainkban a munkaerőpiacon egy munkahelyen eltöl-

⁹ KSH 2019d.

tött évek száma sokkal rövidebb, mint amennyit pár évtizeddel ezelőtt szüleink, nagyszüleink egy munkahelyen eltöltöttek. Ez egyrészt köszönhető annak, hogy a munkavállalói oldalról az egyre inkább felgyorsult világban mindig egyre többre vágyunk, egyre magasabb pozíciót, magasabb fizetést szeretnénk elérni, életünk során sok munkahelyi küszöböt lépünk át. Másrészt a munkaadói oldalról is számos oka lehet annak, hogy nem tudja vagy nem akarja megtartani a munkaerőt; a változások taktusa felgyorsult, a folyamatok egyre kevésbé átláthatóak, felértékelődik a rugalmasság és az önszerveződés képessége.¹⁰ Mind a gazdasági innovációk, mind a társadalmi tudásszint változása, mint a technikai szakértelem növekedése egyszerre jelennek meg, ezzel komoly elvárásrendszert támasztva az egyénnel szemben,¹¹ azonban ennek részletesebb tárgyalása szétfeszítené a tanulmány kereteit. Ha az egyes korosztályokat vizsgáljuk, akkor megfigyelhető, hogy a munkaerőpiacra lépést követően, az életpálya elején általában gyakoribb a munkahely- és foglalkozásváltoztatás, mint az életpálya későbbi időszakában. Ez a tanulásból a munkába történő átmenet természetes velejárója, mivel – ahogy a foglalkozásváltoztatást leíró úgynevezett „keresgélési” (*job shopping*) modellek megállapítják a munkaerőpiacra lépéskor – az életpálya elején az egyének még nem ismerik sem saját képességeiket, sem a munkahellyel, foglalkozással szemben támasztott preferenciáikat, amelyek csak meghatározott munkaerőpiaci tapasztalattal ismerhetők meg. A keresgélési időszak alatt a fiatal munkavállalók kipróbálják a különböző foglalkozásokat, munkahelyeket. Ennek a kísérletezési, megismerési időszaknak köszönhetően szereznek ismereteket saját képességeikről és a foglalkozások, munkahelyek követelményeiről, jellemzőiről, és így jutnak el a megfelelően illeszkedő foglalkozásba.¹²

A fiatalabb korban megfigyelhető gyakoribb foglalkozásváltozások azal is összefügghetnek, hogy a munkaerőpiacra lépő fiatalok egy része olyan munkahelyeken dolgozik először, amik nem a végzettségüknek megfelelőek. Ennek hátterében az állhat, hogy az adott egyénnek először a munka ténye a fontos, majd később e munka kapcsán léptetik elő őket, vagy foglalkoztatják más munkakörben, jó esetben az eredeti végzettségük alapján.¹³ Számos foglalkozásváltoztatást vizsgáló tanulmány megál-

---

¹⁰ Kóbor 2010.

¹¹ Szatmáriné 2008.

¹² Johnson 1978.

Topel–Ward 1992.

¹³ Sicherman–Galor 1990.

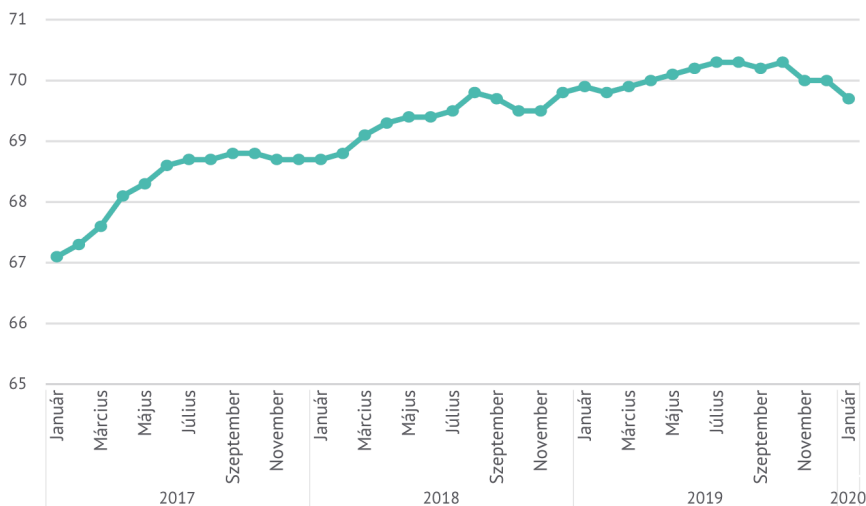
lapította, hogy a gyakori foglalkozásváltoztatások éppen az általunk vizsgált küszöbök átlépését, az előrehaladást szolgálják.¹⁴

A KSH Munkaerő-felvételei lehetőséget adnak arra, hogy a foglalkozásváltozások gyakoriságát meg tudjuk határozni. Varga Júlia a vizsgálat során kitért nemzetközi összehasonlításra is, mely szerint Magyarországon a foglalkozásváltoztatások gyakorisága alacsony,¹⁵ a fiatalok (legfeljebb 35 évesek) mobilitása a keresgélési időszakban nagyobb, az életpálya későbbi szakaszaiban jóval kisebb, de az életpálya elején megfigyelt mobilitás is nemzetközi összehasonlításban átlag alatti.¹⁶

A foglalkozási mobilitás erősen összefügg az oktatáspolitikával is. A foglalkozási mobilitás egyik előfeltétele ugyanis az, hogy a munkavállalók készségei, ismeretei vagy azok egy része transzferálható legyen a különböző foglalkozások között. Azokban az országokban, amelyekben az oktatáspolitikai az általános ismeretek megszerzésére helyezi a hangsúlyt, és ösztönzi a részvételt az élethosszig tartó tanulásban, rendszerint na-

A foglalkozási ráta alakulása a 15–64 éves népességen belül (%)

2. ábra

Forrás: KSH: Foglalkoztatottság, 2020. január–március, Gyorstájékoztató¹⁸

¹⁴ Sicherman 1990.

¹⁵ Boeri–Flinn 1999; Varga 2017; Varga 2018a.

¹⁶ Varga 2018b.

gyobb a foglalkozási mobilitás, és könnyebb az alkalmazkodás a munkaerőpiac változó igényeihez, míg azokban az országokban, ahol elsősorban a szakmaspecifikus ismeretek átadását tartják az oktatási rendszer feladatának, rendszerint kisebb a mobilitás.¹⁷

De hogyan is alakult Magyarországon az utóbbi években a munkaerőpiaci helyzet?

1. táblázat: A 15–74 éves foglalkoztatottak létszámának alakulása, 2020. január–március

Megnevezés	Létszám (ezer fő)	Létszámváltozás	
		ezer fő	százalék
A hazai elsődleges munkaerőpiacon dolgozik	4 251,2	-15,9	-0,4
Közfoglalkoztatottnak tekinti magát	105,0	-16,0	-13,2
Külföldi telephelyen dolgozik	109,5	0,6	0,6
Összesen	4 465,8	-31,3	-0,7

Forrás: KSH: Foglalkoztatottság, 2020. január–március, Gyorstájékoztató¹⁹

A munkanélküliség csökkent, a foglalkoztatottak létszáma évről évre növekszik, 2020. február–márciusban 3,7 százalékos volt a munkanélküliségi ráta. A KSH munkaerő-felmérése alapján a 2019-es év egészét tekintve a foglalkoztatottak átlagos létszáma 4 millió 512 ezer fő, ami 43 ezer fővel haladta meg a 2018. évit. A foglalkoztatási ráta a 15–64 évesek körében 70,1 százalék volt, 0,9 százalékponttal magasabb az előző évinél.

Kutatásunk eredményei

A Századvég Politikai Iskola Alapítvány az Innovációs és Technológiai Minisztérium megbízásából reprezentatív telefonos felmérést készített ötezer fő megkérdezésével 2019 őszén. Jelen tanulmányban az oktatás és a munkaerőpiac témakörére épített eredmények mentén vizsgáltunk tovább.

¹⁷ Uo.

¹⁸ KSH 2020a.

¹⁹ KSH 2020a.

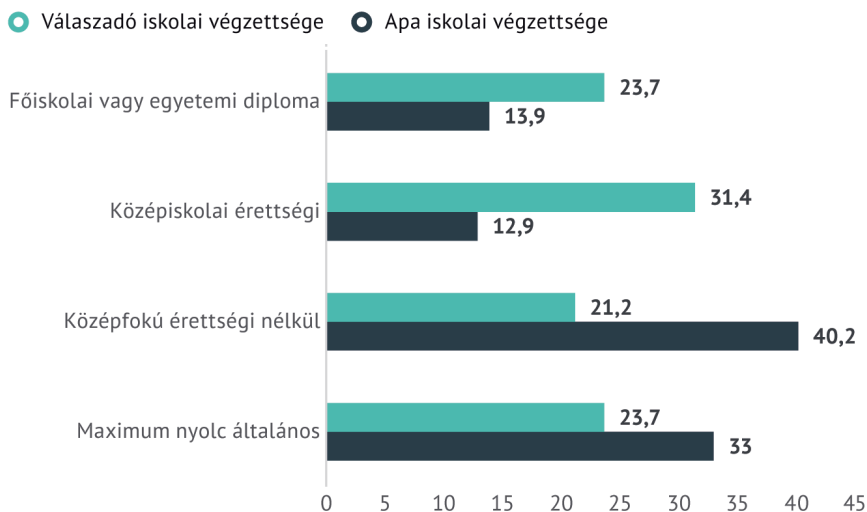
Nagy méretű, nemre, korra, lakóhelytípusra és végzettségre reprezentatív eredményeket adó mintáink lehetőséget adnak számunkra, hogy a teljes magyar felnőtt lakosságra tegyünk megállapításokat ennek tekintetében. Elemzésünket két minta alapján végezzük. Az ezekhez tartozó kérdőívből az egyik kiemelten az oktatásra, a másik pedig kiemelten a munkaerőpiacra fókuszáló kérdéseket tartalmazott.

Intergenerációs iskolai mobilitás

A szocializáció elsődleges színtere a család, a különböző értékekkel, így az oktatással, a munkával kapcsolatos értékekkel is itt találkozunk először. Az egyént nagyban befolyásolja szülei iskolai végzettsége és a munkaerőpiacon betöltött szerepe is. Éppen ezért kutatásunk első lépéseként intergenerációs iskolai mobilitásvizsgálatot végeztünk annak érdekében, hogy megtudjuk, a szülők iskolai végzettsége milyen mértékben határozza meg gyerekek iskolai végzettségét.

Válaszadók és édesapák legmagasabb iskolai végzettsége (%)

3. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

A megkérdezettek és apáik iskolai végzettségének vizsgálata megalapozza a mobilitásvizsgálatunkat (3. ábra). Társadalmi mobilitásnak az egyén vagy egy család társadalmi helyzetváltozását nevezzük, legtöbbször a foglalkoztatási kategóriák mentén. A mobilitás irányát is expliciten meghatározzuk, alapvetően vertikális tagozódásban felfelé és lefelé történő mobilitásról beszélünk. Leggyakrabban, ha valakinek magasabb az iskolai végzettsége az édesapjáénál, akkor felfelé, ha valakinek alacsonyabb, akkor pedig lefelé irányuló mobilitásról beszélünk. Az eredmények jól szemléltetik a felsőoktatás expanzióját; a középiskolai érettségit szerzettek aránya több mint kétszerese az apáknál mért adatoknak. A főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezők esetében is megállapítható, hogy a megkérdezetteknek apáikhoz képest nagyobb hányada szerzett ilyen végzettséget. Ebből fakadóan a középfokú, de érettségi nélküli végzettséggel, illetve a maximum nyolc általános végzettséggel rendelkezők körében az édesapák nagyobb arányban vannak jelen, mint gyermekeik.

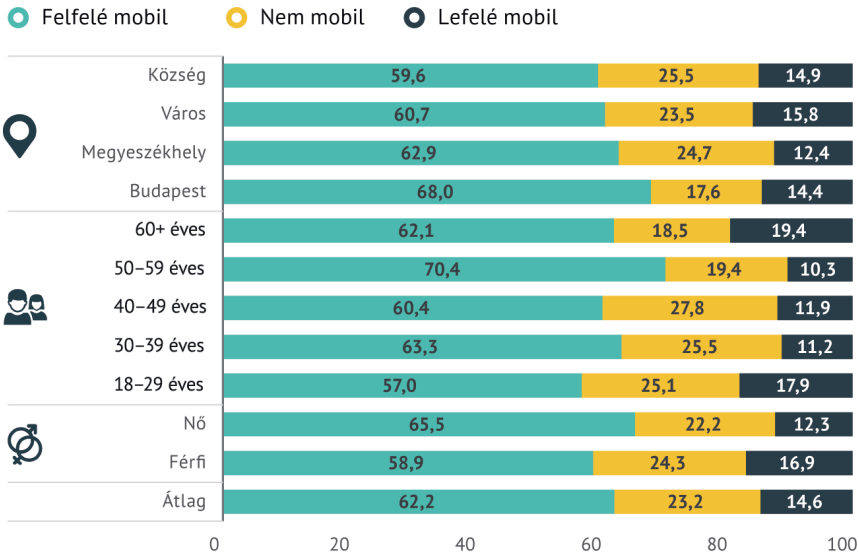
A mobilitásvizsgálatunkban kiszűrtük azokat a válaszadókat, akik nem tudnak sem lejjebb, sem pedig feljebb mobilizálódni. Ez azon válaszadókat jelentette, akiknek saját és édesapjuk iskolai végzettsége is a legalacsonyabb kategória volt, illetve azokat a válaszadókat, akiknek pedig saját és édesapjuk végzettsége is a legmagasabb volt. Előbbi csoport „lefelé mobilabb” már nem lehet, utóbbi csoportnál pedig a felfelé irányuló mobilitás van kizárva. Lefelé irányuló mobilitásról akkor beszélünk, hogyha a válaszadó iskolai végzettsége alacsonyabb az édesapjánál, felfelé történő mobilitásról pedig akkor, hogyha magasabb annál. Ez a szűrt bázis a teljes mintánk 76,6 százaléka, mintegy 3602 ember, öröklük lehetett egyértelműen megállapítani a mobilitásukat. Ezen a szűkített mintán vizsgáltuk tehát lefelé és felfelé a mobilitás lehetőségét. S amikor az elemzésünkben a mobilitás változókra hivatkozva teszünk megállapításokat, akkor azt ezen a szűrt mintán tesszük.

Elmondható, hogy a társadalom 62,2 százaléka felfelé mobil, a válaszadók kevesebb mint 15 százalékánál tapasztalható lefelé mobilitás. Jelen tanulmányban a felfelé mobilis emberekre fókuszálunk. Ők azok, akik a felfelé történő mobilitással meglépték azt az első számú küszöböt, amely talán a munkaerőpiacon több nyitott ajtót jelenthet a számukra.

Nemi arányokat tekintve statisztikailag szignifikáns eredményt kapva látható, hogy a nők körében több a felfelé mobil válaszadó (4. ábra). Ezen összefüggés erősségét egy gyakran használatos, nominális mérési szintű változókra alkalmazott asszociációs mérőszámmal, a Cramer-V mutatóval vizsgáltuk. Értéke gyenge összefüggésre mutat. Ennél kicsivel szorosabb a korcsoportok megoszlásában végzett mobilitásvizsgálatunk, mely azt

A mobilitás megoszlása demográfiai változók mentén (%)

4. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

mutatja, hogy a legmagasabb arányban az 50–59 éves válaszadók körében tapasztalható a felfelé mobilitás. Ez az 1960-as évek elejének Magyarországon meghirdetett szocialista-kommunista expanzív oktatási reformmal és az évtized közepén végbemenő korrekciójával hozható összefüggésbe.²⁰ Az államszocializmus idején célá tették a munkások, parasztok (fizikai dolgozók, hátrányos helyzetűek) iskolázottsági szintjének emelését. A tananyagcsökkentés, a könnyített vizsgák eredménye a színvonal-esés és a képzettségek hitelességének megkérdőjeleződése lett.²¹

Lakóhelytípusok közötti megosztásban nincsen nagy eltérés a felfelé mobil válaszadókat illetően.

Látható egy alapvető felfelé mobilizálódó tendencia mindegyik társadalmi klasztercsoportot illetően, ahogyan haladunk a lemaradóktól

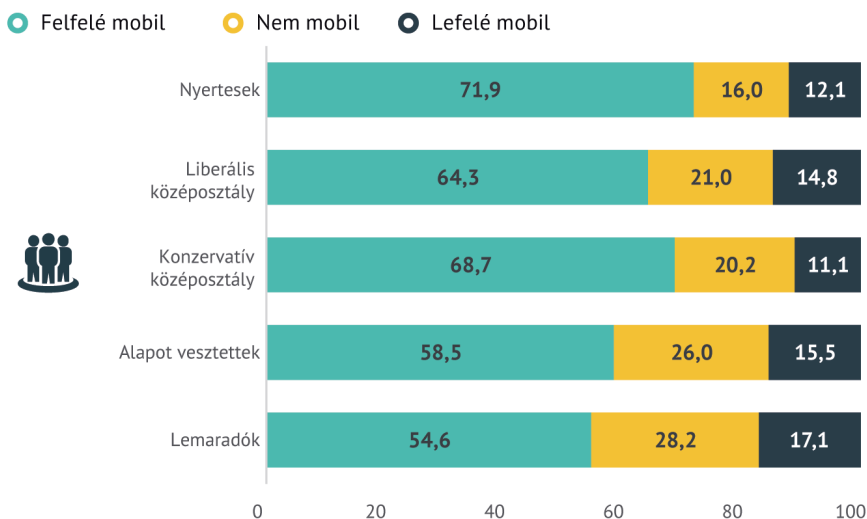
²⁰ Darvai 2015.

²¹ Sáska 1992.

A mobilitás megoszlása a társadalmi csoportokon belül (%)

5. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

a nyertesek felé. A legkisebb arányban a lemaradók körében van felfelé mobil válaszadó, de ez is több mint a fele. A legnagyobb arányban nem megfelelő módon a nyertesek körében (5. ábra).

A munkaerőpiac küszöbe: az oktatás

Az oktatás és a munkaerőpiaci lehetőségek kérdéskörével kapcsolatban különböző állításokat fogalmaztunk meg, melyeket egy ötfokú skála segítségével kellett értékelniük a válaszadóknak úgy, hogy az 1-es érték jelentette azt, hogy egyáltalán nem ért egyet az adott állítással, az 5-ös érték pedig azt, hogy teljes mértékben egyetért. Az ábránkon a teljes mértékben egyetértők válaszadási arányában rendeztük sorba az állításokat, így felülről lefelé azok az állítások olvashatók, melyekkel nagyobb arányban egyetértett a magyar lakosság (6. ábra).

A legnagyobb arányban azzal értettek egyet a válaszadóink, hogy valamely kétkezi szakma ismerete többet ér egy diplománál. A legfiatalabb

korcsoport (18–29 évesek) körében a legnagyobb az állítással egyetértők és teljesen egyetértők aránya (20 százalék és 43,6 százalék). A középfokú végzettséggel, de érettségivel nem rendelkezők is felülreprezentáltak az állítással egyetértők csoportjában, ami nem meglepő, hiszen ők tartoznak ebbe a csoportba. Az életmódcsoportok tekintetében a lemaradók csoportjába tartozók értettek leginkább egyet még ezzel az állítással.

A lakosság közel kétharmada (63,7 százaléka) egyetértett azzal az állítással is, miszerint manapság a nyelvtudás többet ér a diplománál.

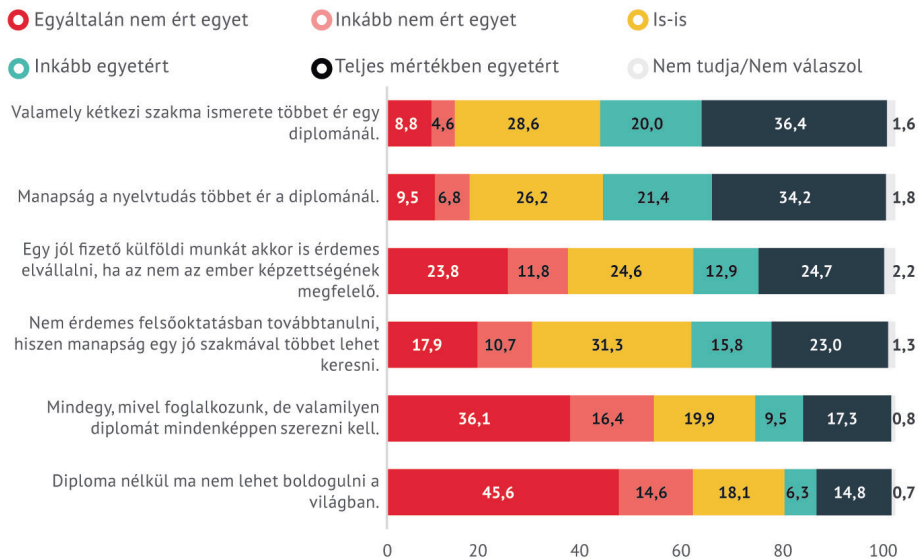
Az állítással egyetértők jellemzően 30–39 évesek, alacsonyabb iskolai végzettségűek, és a városokban élők. A klasztercsoporton belüli vizsgálat során pedig azt kaptuk eredményül, hogy az alapot vesztettek körében a legmagasabb az egyetértők aránya.

A megkérdezettek legkevésbé azzal értettek egyet, hogy mindegy, mivel foglalkozunk, de valamilyen diplomát mindenképpen szerezni kell. A válaszadók 17,3 százaléka vallott úgy, hogy teljes mértékben egyetért, 6,3 százaléka egyetértett az állítással.

A 60 évesnél idősebbek teljes mértékben egyetértettek, hogy mindegy, mivel foglalkozunk, de valamilyen diplomát mindenképpen szerezni

Oktatás és munkaerőpiaci lehetőségek (%)

6. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

kell, a legfiatalabb korosztály viszont épp ellenkezőleg, az ő körükben volt a legmagasabb azoknak az aránya, akik egyáltalán nem értettek egyet ezzel a kijelentéssel. A középfokú végzettséggel, de érettségivel nem rendelkezők körében a legnagyobb az egyáltalán egyet nem értők aránya. A lemaradók életvitelcsoportjába tartozók körében a legmagasabb, míg a nyertesek körében a legalacsonyabb az állítással egyetértők aránya.

A válaszadók több mint fele nem ért egyet azzal az állítással, hogy diploma nélkül ma nem lehet boldogulni a világban. Ez a kijelentés össze-
cseng az első állítással, melyben a szakmát illeték pozitív véleménnyel.

A fenti adatok azt mutatják, hogy a magyar lakosság körében jelenleg a szakma felülértékeltőbb, mint bármely diploma. S ez a tendencia a fiatalok körében is látható. Ez magyarázható azzal, hogy egyre több a hiányszakma, ezáltal az igény a szakemberre, ennek következményeként a bérek folyamatosan növekednek.²² A fizikai munkát végző, teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete az előző évinek a 113,2 százaléka volt, míg a szellemi munkát végzők esetében a 109,8 százaléka.²³ A szellemi munkát végzők bruttó átlagkeresete még mindig magasabb, mint a fizikai munkát végzőké, de a bérnövekedés ténye, összeg nélkül, már sokszor vonzó az egyéneknek, és motiválhatja őket arra, hogy olyan munkát vállaljanak, ahol folyamatos bérnövekedésre lehet számítani, illetve maguk a munkaadók is ezzel szeretik motiválni az alkalmazottaikat.²⁴ Emellett a nyelvtudásnak is magasabb a támogatása. Ezt a manapság gyakori külföldi munkavállalással hozzuk párhuzamba, amikor sokan akár szakmájukon kívüli állást is elvállalnak külföldön a magasabb fizetések miatt. A munka mellett a fiatalok számára nagyon fontos az is, hogy kipróbálják magukat külföldön, akár önkéntes tevékenységgel, egyéb tanulmányi vagy szakmai mobilitási program keretén belül.

Az adatainkból tehát az derült ki, hogy a diploma megléte nem is olyan fontos, ha az embernek van egy jó szakmája. Az általános demográfiai változóinkon túl a mobilitás és a társadalmi csoportmegosztás tükrében szerettük volna megtudni, van-e különbség a diploma megítélésében. A diploma és a szakmai végzettség preferenciájának vizsgálatára készítettünk egy összetett változót, egy indexet (7. ábra). A változótér-redukció a gyakorlatban a könnyebb kezelést és a könnyebb megértést szolgálja,

---

²² KSH 2020b.

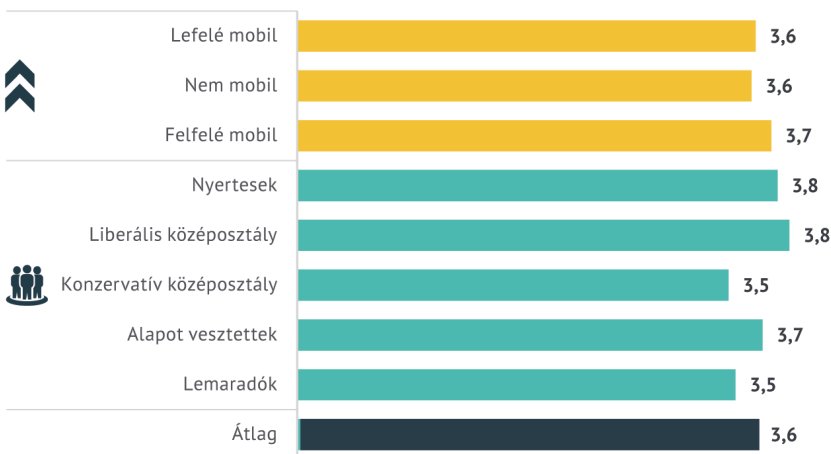
²³ KSH 2020a.

²⁴ Gerhart–Rynes 2003.

több homogén jelentéstartalommal bíró változót tömörít. Az indexkészítés során egy változóba tömörülnek azon válaszadók válaszai, akik az indexben szereplő összes kérdésre érvényesen válaszoltak. A reliabilitás tesztelésére a Cronbach-alpha mérőszámot alkalmaztuk, mely alapvetően kifejezetten ilyen összegző skálákra kiszámítható megbízhatósági mutató, amely a skála belső konzisztenciáját fejezi ki egy 0 és 1 közötti számmal.²⁵ Ennél az indexnél ennek értéke 0,64 volt, ez pedig egy közepes erősségű megbízhatóságra mutat. A felsorolt állítások közül a konkrétan a diplomára vonatkozó állításokból („Mindegy, mivel foglalkozunk, de valamilyen diplomát mindenképpen szerezeni kell.” „Diploma nélkül ma nem lehet boldogulni a világban.”) készítettük az általunk diplomaindexnek nevezett változót. A terjedelme az eredeti skálával megegyezően 1 és 7 között van, minél magasabb az érték, az a válaszadó annál nagyobb egyetértését fejezi ki a diploma megszerzésének, meglétének fontossága mellett. Ennek értéke szintén a felfelé mobil válaszadóknál és a

Diplomaindex értéke (átlag)

7. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

²⁵ Fábíán 2014.

liberális középosztálynál volt magasabb, de jelentősen egyik érték sem tért el az átlagtól. Emellett pedig láthatjuk, hogy az értékek 3,5 és 3,8 között mozognak, ezáltal észlelhető, hogy valóban nincsen kiemelt támogatottsága a diplomának a magyar társadalmon belül.

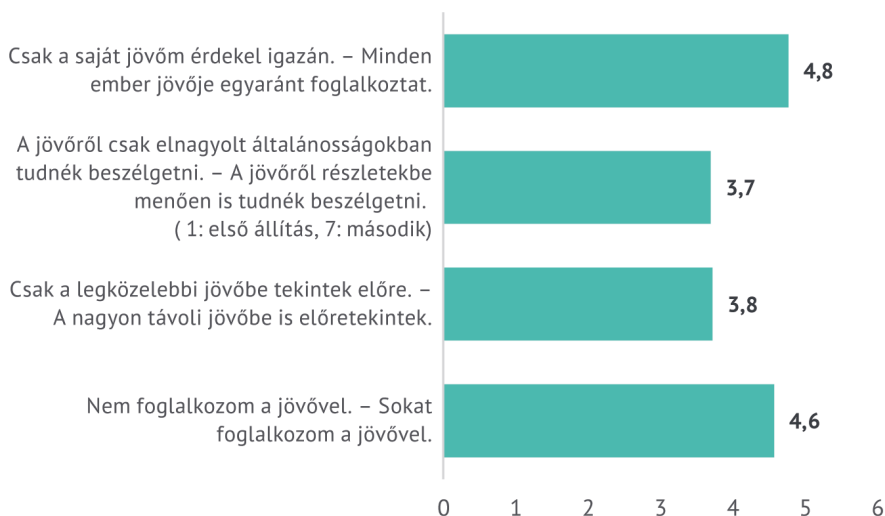
A jövő küszöbe

További elemzéseket folytattunk a mobilitás, az oktatás és a munkaerőpiac kérdésköre kapcsán. Vizsgálatunkban szerepelt négy jövőről szóló állításpár, melyet a válaszadóknak 1-től 7-ig tartó skálán kellett értékelniük (8. ábra).

Azt gondoljuk, hogy azokra az emberekre, akik sokat foglalkoznak a jövővel, különösen a távoli jövővel, illetve részletekbe menően gondolkodnak róla, sokkal jellemzőbb az, hogy tudatosabbak, és talán szívesen lépik át azokat a küszöböket is, amelyek az oktatás terén eléjük kerülnek. Kíváncsiak voltunk, vajon ezek mekkora mértékben csengenek össze a mobilitással.

Állításpárok értékelése (átlag)

8. ábra

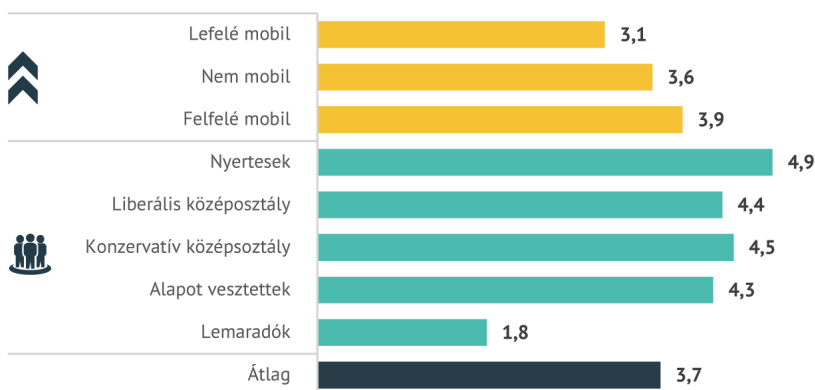
Forrás: Századvég, saját szerkesztés

A válaszadók összességét tekintve elmondható, hogy az embereket nemcsak a saját jövőjük érdekli, hanem minden ember jövője egyaránt foglalkoztatja őket. Emellett egyértelműen látható, hogy foglalkoztatja őket a jövő, viszont kevésbé egyértelműen dönthető el, hogy milyen részletes és milyen távú jövőképpel foglalkoznak. Ezért a második és a harmadik állításpárt megvizsgáltuk a mobilitás és a társadalmi csoportok tükrében. Az volt a hipotézisünk, hogy a jövőről részletesebben és távolba tekintően is a felfelé mobil és a felsőbb társadalmi csoportok tudnak beszélgetni.

A hipotézisünk beigazolódott, valóban a felfelé mobilis válaszadók és a felsőbb társadalmi klasztercsoportokba tartozók azok, akik inkább részletekbe menően tudnának beszélgetni a jövőről (9. ábra). Kiemelten jelenik ez meg a nyerteseknél, akik átlagosan 4,9-es értéket jelöltek a 7 fokozatú skálán. A távoli jövő gondolata szintén magasabb a felfelé mobilis embereknél és a felsőbb társadalmi csoportoknál (10. ábra). Emellett az alapot vesztettek sajátos klasztertulajdonsága kirajzolódik az eredményekből, hogy a jövőre kiemelten pozitívan tekintenek: látható,

„A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni. – A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.” Állításpár értékelése (átlag)

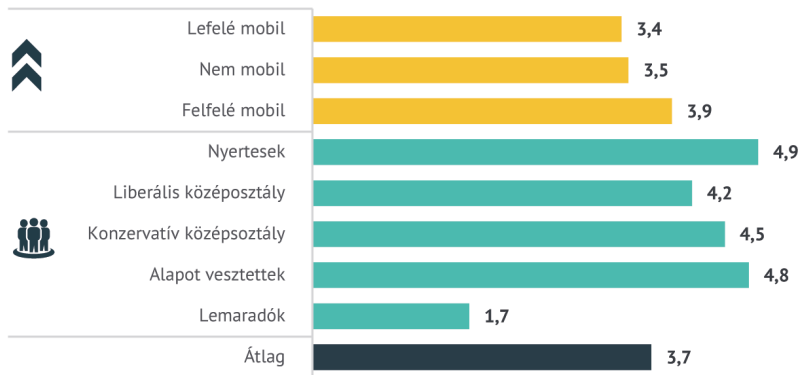
9. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

„Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre. – A nagyon távoli jövőbe is előretekintek.” Állításpár értékelése (átlag)

10. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

az alapot vesztek csoportja a nyertesekhez nagyon hasonló értékkel rendelkezik, egy tized csupán az átlagértékbeli különbség. A liberális és a konzervatív középosztályok értékei is eltérnek kismértékben. Utóbbi klasztercsoport mindkétyszer átlagosan a második állítások felé húzott, melyet magyarázhatunk ezen csoport sajátosságával, a stabil értékrenddel, melyet a nemzeti és vallási értékek alapoznak meg számukra. Az előbbivel összekapcsolható a tradíciók folytonossága, a vallás pedig egy biztos hitet ad számukra, akár a jövőre való várakozásaik tekintetében is.

Összességében a legnagyobb eltérés a lemaradóknál figyelhető meg, akik mindkét válasz esetében nagyon közel érezték magukhoz az első állítást, tehát a jövőről csak elnagyoltan tudnak beszélgetni, illetve inkább a rövid távú jövőbe tekintenek. Ezen vizsgálatunk alapján nem jelenthető ki egyértelműen, hogy akik a második válaszlehetőségek felé húztak, tehát a jövőről részletekbe menően is tudnak beszélgetni, illetve a nagyon távoli jövőbe is tekintenek, tudatosabbak-e, és szívesebben meglépnék az eléjük került küszöböket.

Azonban látszik a különbség a lefelé és a felfelé mobil lakosság között. Az előbbi inkább az első állítás, utóbbi csoport inkább a második állítás, a részletesebb és a távoli jövő gondolata felé húz, látszik részükről valamelyest az elköteleződés egy tudatosabb attitűd felé.

A munkaerőpiacról alkotott vélemények

A fiatalok munkaattitűdjeinek vizsgálatát indokolja, hogy „Ericson definíciójában a munkaattitűdök olyan mélyen gyökerező elképzelések, amelyek a társadalom felől érkező impulzusok eredményeként már a gyerekkor alatt kialakulnak az egyénben, s a későbbiekben »csak« formálódnak az új tapasztalatok hatására”.²⁶ A fiatalok munkaattitűdjére hatással lehet a diák munka, a kortársaik munkavállalása, a szüleik, illetve más példaként előttük álló felnőttek mintája. A munkaattitűdök tekintetében beszélhetünk instrumentális (pénzorientált) és elkötelezett (értékorientált) munkaattitűdökről.²⁷ Instrumentális attitűddel rendelkezőknek fontos a magas fizetés, a munka csupán pénzkereseti lehetőség. Az elkötelezettek viszont akkor is dolgoznának, ha nem kapnának érte fizetséget, nekik az a fontos, hogy a munkájuk társadalmilag hasznos legyen, és segíthessenek másokon.²⁸ Fényes (2009) szerint az instrumentális attitűd nem vezet bérelőnyhöz, sőt inkább az elkötelezett munkavállalóknak volt magasabb keresete.

A magyarországi munkavállalók körében az elmúlt években nőtt foglalkoztatás, a foglalkoztatás biztonsága, a fizetés mértéke és az előrejutás lehetőségének fontossága, míg a munka társadalmi haszna, másokon segítő jellege és a munkaidő rugalmassága veszített jelentőségéből.²⁹ Kóródi 2005-ös (a „Regionális egyetem” kutatás ISCED54 adatbázisából kapott) eredményei szerint „a felsőoktatási hallgatók körében is az állás biztonsága, a magas kereset és a munka érdekes volta volt leendő a munka legfontosabb jellemzője.”³⁰

---

²⁶ Kóródi 2007, 290.

²⁷ Altorjai–Róbert 2006.

²⁸ Uo.

²⁹ Medgyesi–Róbert 1998, 2000, 2008.

³⁰ Fényes 2010.

A munkaattitűdök vizsgálatára egy több itemből álló kérdést használtunk. Kíváncsiak voltunk arra, hogy egy ideális munkahely kapcsán hogyan vélekedik a magyar lakosság; mi a három legfontosabb jellemzője az ideális munkahelynek? 11 jellemzőt soroltunk fel válaszadóinknak, melyek közül ki kellett választaniuk azokat, amelyek számukra ezt jelzik. A top három említés a jó fizetés, a kellemes társaság és a biztonságos munkahely voltak. Válaszadóink körében a legkevesebbet említett jellemzők a kényelmes tempó, jó előrejutási lehetőség és az önálló kezdeményezési lehetőség, döntés saját hatáskörben voltak.

A jó fizetés a többi jellemző mellett magasan kiemelkedett, hiszen a válaszadók közel kétharmada (62,6 százalék) említette legfontosabb jellemzőként ezt. Ha ezt az attribútumot vizsgáljuk a szociodemográfiai változók mentén, elmondható, hogy lakóhely tekintetében a megyeszékhelyen élők körében a legnagyobb a jó fizetést említők aránya, míg a budapestiek számára a legkevésbé fontos jellemző ez.

Csökkenő tendencia mutatkozik az iskolai végzettség tekintetében: az alacsonyabb iskolai végzettségűek inkább fontosnak tartják ezt a tulajdonságot, mint diplomás társaik.

Életkor tekintetében is szépen kirajzolódik, hogy a fiatalabbak számára fontosabb jellemző ez, mint az idősebbeknek. Az életkor előrehaladtával egyre kevésbé fontos ez a tényező. Korábbi kutatások is azt igazolják, hogy a fiatalabb generáció tagjai gyorsan akarnak sok pénzt keresni, az elért pozíció is nagyon fontos számukra.³¹

Az életvitelcsoportokat vizsgálva elmondható, hogy a liberális középosztály körében a legnagyobb a jó fizetést említők aránya, a nyertesek számára a legkevésbé fontos jellemző ez.

A megjelenített sorrend leginkább a jó fizetést és a munkahely biztonságát, a komfortot helyezi előtérbe. Ez alapján mind a materiális, mind az immateriális javak fontosak a munkavállaló számára, vagyis mind az instrumentális (pénzorientált) mind az elkötelezett (értékorientált) munkaattitűdök megjelennek.

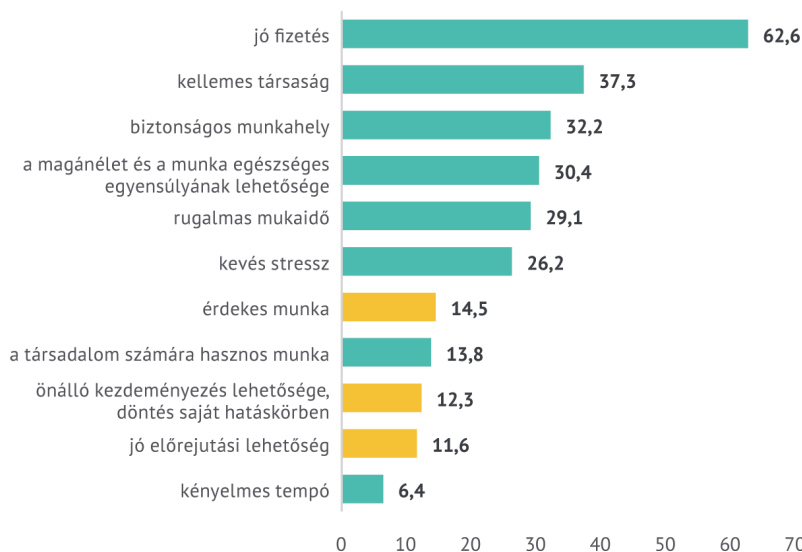
A felsorolásban az „érdekes munka”, az „önálló kezdeményezés lehetősége, döntés saját hatáskörben” és a „jó előrejutási lehetőség” azok, amelyek jelezhetik számunkra, hogy a munkavállaló a munkaerőpiacon küszöbököt akar átlépni, tehát fontos számára, hogy amit csinál, az érdekes,

---

³¹ <https://www.kh.hu/csoport/sajto/-/sajtohir/a-fiatalok-tobb-mint-harmadanak-van-megtakaritasa-legnagyobb-reszuk-lakasra-gyujt-a-k-h-bank-negyedev-es-joleti-indexenek-kutatasi-eredmenyei-szerint>

Az ideális munkahely jellemzői – az adott választ említők aránya (%)

11. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

értékteremtő legyen, hogy önállóan tudja végezni a munkáját, amihez a saját kvalitásaira van szükség, illetve jó előrejutási lehetősége legyen az adott munkahelyen.

Kik azok, akiknek ezek a jellemzők fontosak?

Az érdekes munka a férfiak ötöde számára fontos. Jellemző továbbá az aktív korosztályra; a 30–39 évesekre, akik már eltöltötték jó pár évet a munkaerőpiacon, tehát vannak tapasztalataik azzal kapcsolatban, hogy milyen munka érdekli őket, mi az, amivel szakmailag és anyagilag is fejlődni tudnak. Akik ezt a választ jelölték, jellemzően a fővárosban és a nagyobb városokban élnek, valamint a legmagasabb iskolai végzettségűek, számukra fontos, hogy a munka, amit végeznek, érdekes legyen. Az életvitelcsoportokat vizsgálva a liberális középosztály írja körül az ideális munkahely jellemzőjét az érdekes munkával.

Az önálló kezdeményezés lehetősége, döntés saját hatáskörben a férfiak és a 60 évnél idősebbek számára fontos. Ezenkívül a legjellemzőbb, hogy a fővárosi, magasabb iskolai végzettségű, konzervatív középosztály tagjai tartják ezt fontosnak.

A küszöbértéket jelen kutatásban a legjobban a jó előrejutási lehetőség szemlélteti. Ha egy állás nem teljesíti a munkavállaló elvárásait, nem biztosítja ezt a lehetőségeket, akkor a munkával való elégedettség is nagymértékben csökkenni fog. Ez az attribútum szintén a férfiaknak fontos, de kimagaslóan a legfiatalabb korcsoportban jelenik meg. Iskolai végzettség tekintetében az érettségivel rendelkezők körében nagyon fontos, hogy a munkájukban több lehetőségük legyen előbbre jutni.

A saját munkán belüli küszöbök meghatározása

A különböző attribútumok után a saját munkára vonatkoztatva 11 állításpárt fogalmaztunk meg a kutatásunkban, és arra kértük válaszadóinkat, hogy helyezték el egy ötfokú skálán, mely állítás igaz az általuk végzett munkára. Az ábráinkon két állítás szerepelt; a bal oldalon olvasható az első állítás, így az azon az oldalon található eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek hány százaléka ért egyet teljes mértékben az első állítással. A következő, az ábrán 2-essel jelölt érték jelzi, hogy a megkérdezettek hány százaléka ért inkább egyet az első állítással. A 3-as, középérték azt jelzi, hogy a két állítás között van az igazság. A 4-es érték azt szemlélteti, hogy inkább a második állítás az igaz, míg az 5-ös azt, hogy a megkérdezettek hány százaléka ért egyet teljes mértékben a második állítással.

A szellemi munka és a speciális képességek, készségek mint munkaerőpiaci küszöb

Az első állításpár a fizikai, illetve a szellemi jellegű munkára vonatkozott. A válaszok közel azonos arányban oszlottak meg – a megkérdezettek közel harmada (31,6 százaléka) fizikai jellegű munkát végez, közel harmaduk (30,8 százalékuk) szellemi jellegű munkát, míg harmaduk a két állítás között jelölte választát.

A férfiak körében a legmagasabb a szellemi munkát végzők aránya, míg a nők körében a legmagasabb a fizikai jellegű munka.

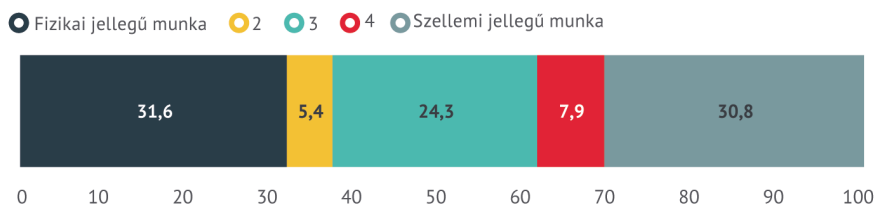
A fiatalabbak inkább szellemi munkát végeznek, míg az idősebbek fizikai jellegű munkát. Ez a foglalkoztatási szerkezet átalakulásával is összefüggésben lehet.

Az iskolázottság tekintetében nem meglepő, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében magasabb a fizikai munkát végzők aránya, míg a magasabb iskolai végzettségűeknél kiemelkedően magas (80,1 százalék) a szellemi jellegű munka.

A budapesti válaszadók körében a legmagasabb a szellemi munkát végzők aránya, míg a településméret csökkenésével egyre inkább jellemző a fizikai jellegű munka.

„Hol helyezné el az Ön által végzett munkát a két alábbi állítás között? Fizikai jellegű munka – szellemi jellegű munka” (%)

12. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

Az életvitelcsoportokat vizsgálva elmondható, hogy a nyertesek körében a legmagasabb a szellemi munkások aránya, míg a lemaradók körében a legmagasabb a fizikai jellegű munkát végzők aránya.

Az elvégzett munkára vonatkozó készségek tekintetében a közül választhattak a megkérdezettek, hogy mennyire igényel speciális képességeket, készségeket, tudást a munkájuk – bárki el tudja végezni vagy különleges szakértelmet igényel.

A megkérdezettek negyede (24,9 százaléka) szerint a munkáját bárki el tudja végezni, további 6,4 százalékuk szerint inkább igaz ez a munkájára. Az emberek többsége szerint viszont különleges készségeket igényel az általa elvégzett munka. 21,3 százalékuk inkább egyetért azzal, hogy ez igaz a munkájára, 25,6 százalékuk pedig teljes mértékben egyetért ezzel a kijelentéssel.

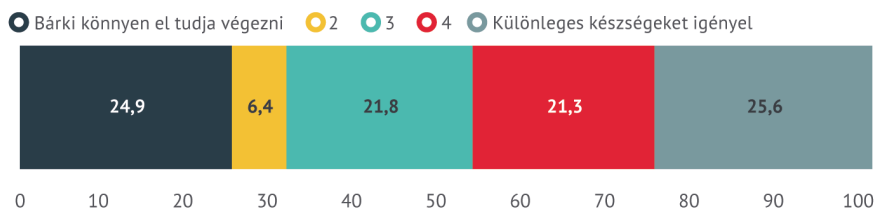
Inkább a férfiak, az aktív korúak, a magasabb iskolai végzettségűek és a fővárosiak azok, akik inkább azt vallották, hogy a munkájuk különleges készségeket igényel.

Az életvitelcsoportokat vizsgálva elmondható, hogy a nyertesek és a liberális középosztálybeliek gondolják ugyanezt. A lemaradók csoportja gondolja viszont leginkább úgy, hogy bárki el tudja végezni a munkáját.

A harmadik állításpár a tudás–személyiség kérdéskörre vonatkozott. A relatív többség, ami a válaszadók több mint harmadát jelentette,

„Hol helyezné el az Ön által végzett munkát a két alábbi állítás között? Bárki könnyen el tudja végezni – különleges készségeket igényel” (%)

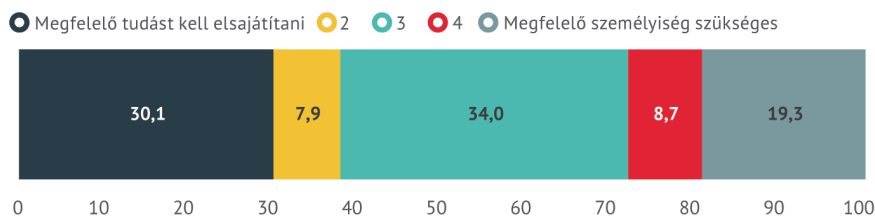
13. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

„Hol helyezné el az Ön által végzett munkát a két alábbi állítás között? Megfelelő tudást kell elsajátítani – megfelelő személyiség szükséges hozzá” (%)

14. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

a 3-as értéket jelölte, azaz a két állítás között van az igazság; a munkához a megfelelő tudás éppúgy szükséges, mint a megfelelő személyiség.

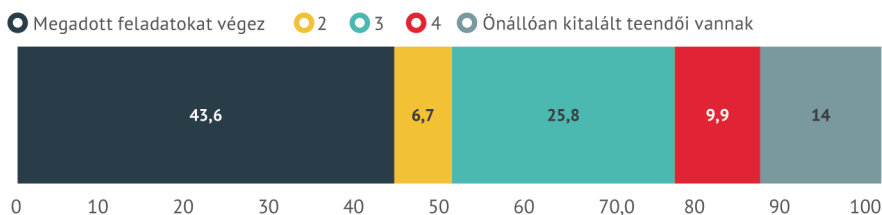
Az önálló feladatkijelölés és a felelősség mint munkaerőpiaci küszöb

A következő állításpár az volt, hogy megadott feladatokat végez, vagy önállóan kitalált teendői vannak a mindennapi munkája kapcsán. A megkérdezettek többsége (43,6 százaléka) megadott feladatokat végez, és csupán 14 százaléka mondta azt, hogy önálló feladatkijelölés jellemzi a munkáját.

A liberális középosztály körében a legmagasabb azok aránya, akik úgy vallottak, hogy teljes mértékben önállóan kitalált teendőik vannak a munkáik során. A lemaradók körében pedig a legmagasabb azok aránya, akik azt választották, hogy teljes mértékben megadott feladatokat végeznek a munka során.

„Hol helyezné el az Ön által végzett munkát a két alábbi állítás között? Megadott feladatokat végez – önállóan kitalált teendői vannak” (%)

15. ábra

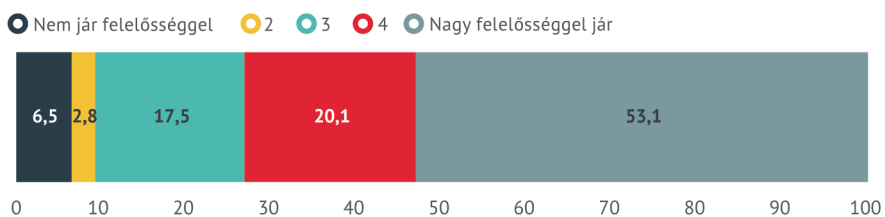

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

A felelősség kérdéskörét tárgyalva elmondható, hogy a válaszadók abszolút többsége szerint nagy felelősséggel jár a munkája, további 20 százalékuk pedig inkább igaznak vélte ezt az állítást. A fővárosban élők, a diplomások és a férfiak nyilatkoztak úgy, hogy nagy felelősséggel jár a munkájuk. A liberális középosztály körében a legmagasabb azok aránya, akik úgy vallottak: teljes mértékben igaz, hogy nagy felelősséggel jár az általuk végzett munka.

„Hol helyezné el az Ön által végzett munkát a két alábbi állítás között? Nem jár felelősséggel – nagy felelősséggel jár” (%)

16. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

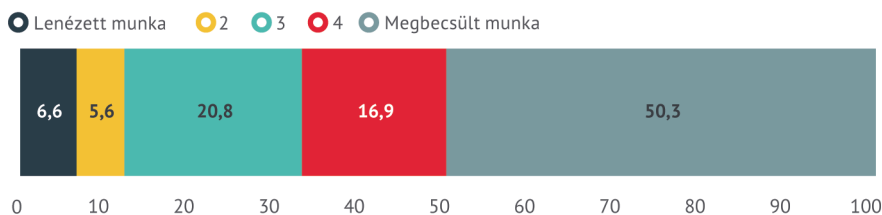
A megbecsültség mint munkaerőpiaci küszöb

„A presztízs valamely vélt vagy valós értéknek, illetve teljesítménynek a feltételezése és elismerése is egyben [...] tiszteletnyilvánítási, egyenrangúság-elfogadási és lenézési esély [...] ami aztán maga után vonja a megfelelő interakcionális következményeket.”³² A megbecsültség egy olyan küszöb a munkaerőpiacon, ami a foglalkozás hasznosságát is mutatja.

A lakosság többsége úgy nyilatkozott, hogy az általa végzett munka megbecsült. A nők, a középfokú végzettséggel rendelkezők, a községben élők és a legidősebb korosztály körében a legmagasabb azok aránya, akik így gondolják. Az életmódcsoportokat vizsgálva elmondható, hogy a liberális középosztály körében a legmagasabb azok aránya, akik azt az állítást tartották teljes mértékben igaznak, hogy az általuk végzett munka megbecsült.

„Hol helyezné el az Ön által végzett munkát a két alábbi állítás között? Lenézett munka – megbecsült munka” (%)

17. ábra

Forrás: Századvég, saját szerkesztés

Összegzés

Tanulmányunk az oktatást és a munkaerőpiacot összekötő küszöbértékek köré fonódott. Ezeket az értékeket a saját döntésünkön alapuló oktatási és munkaerőpiaci kondíciók mentén próbáltuk meg fellelni. Elemzésünkben kiemelten foglalkoztunk a társadalmi mobilitással, amelyet egyértelműen az egyik legnagyobb küszöbnek tulajdonítunk, viszont ez még nem az a küszöbérték, amelyet az oktatás és a munkaerőpiac között

³² Goldthorpe–Hope 1977, 251.

találunk. Fő kutatási kérdéseinknek az oktatásból a munka világába át-lépő küszöbértékek meglétét vizsgáltuk, és azok potenciális helyeit a kü-lönböző társadalmi csoportokban. A társadalmi mobilitásvizsgálatnál jól látható a felsőoktatás expanziója; a középiskolai érettségít szerzetek ará-nya több mint kétszerese az apáknál mért adatoknak. Demográfiai adato-kat tekintve a nők és a Budapesten lakók, emellett pedig az 50–59-es kor-osztály tagjai között vannak magasabb arányban felfelé mobilis egyének. A társadalmi csoportok arányainál kirajzolódik az egyre növekvő tenden-cia a felfelé mobilitás tekintetében a lemaradóktól a nyertesek felé haladva.

Adataink azt mutatják, hogy a magyar lakosság átlagosan jobban pre-ferálja egy szakma meglétét, mint egy diplomát. A diploma és a szakmai végzettség preferenciájának vizsgálatára készítettünk egy összetett vál-tozót, egy indexet, melynek értékét a mobilitáson és a társadalmi cso-portmegosztáson belül vizsgáltunk. Eredményeink nagyon kis eltérést mutatnak a felfelé mobil és a liberális középosztály tagjai felé, akiknek kismértékben fontosabb a diploma. A diplomaindex skáláján a válaszok középre húztak, látható, hogy a magyar társadalom számára nem kiemelt preferencia egy diploma megléte.

A jövőre vonatkozó állításpárok értékelésének vizsgálata során azt lát-tuk, hogy a magyar társadalmat egyértelműen foglalkoztatja a jövő, vi-szont nem egyértelműen eldönthető, hogy milyen részletesen és milyen távú jövőképpel foglalkoznak. Ebben a vizsgálatban is a mobilitáson és a társadalmi csoportokon belül vizsgálódunk. A felfelé mobilis válasz-adóknál és a felsőbb társadalmi klasztercsoportokban jellemző magasabb arányban, hogy inkább részletekbe menően tudnak beszélgetni a jövőről, és hogy a nagyon távoli jövőbe is könnyen előretekintenek. A klasztercso-portokon belüli eredményekre egyik esetben sem tudnánk egyértelmű trendvonalat húzni, nem mondhatjuk, hogy az alsóbb társadalmi csopor-toktól a nyertesek felé haladva folyamatosan az adott állításpár második állítása felé húznának a válaszadók. A válaszokban kitűnik néhány klasz-tercsoport-sajátosság, mellyel magyarázzuk a nem trendbe épülő értéke-ket.

Az oktatásra fókuszáló eredményeink azt mutatják, hogy a társadal-munkból a felfelé mobilis, azaz egy küszöböt már meglépett tagok tudnak és akarnak további küszöböket meglépni, ezen túlmenően pedig a felső társadalmi csoportok. A küszöb megtételére való igény jellemzi még az alapot vesztett csoportot, de az ő jövőhöz való pozitív hozzáállásuk, mint már említettük, csoportsajátosság.

Az oktatás után a munkaerőpiaci véleményeket vettük górcső alá, a munkaerőpiacon fellelhető küszöbértékeket próbáltuk megkeresni.

Munkaattitűdők vizsgálatával próbáltuk kiszűrni, hogy mik lehetnek azok az egyes itemek, amelyek küszöbként fektethetők le egy munkahelyi kapu elé. Bár az általunk kiválasztott küszöbök nem végeztek a felsorolt állítások élmezőnyében, mégis azt határoztuk meg, hogy az „érdekes munka”, az „önálló kezdeményezés lehetősége, döntés saját hatáskörben” és a „jó előrejutási lehetőség” azok, amelyek jelezhetik számunkra, hogy a munkavállaló a munkaerőpiacon küszöböket akar átlépni. Az értékorientált munkaattitűdök ez alapján ugyanolyan fontosak a munkavállalók számára, mint a célorientáltak. Kiemelkedő ezeknek a küszöböknek az átlépése a férfiak és a liberális középosztály tagjai számára.

A saját munka értékelése során is azt tapasztaltuk, hogy a fiatalabb munkavállalók, a liberális középosztály és a nyertes életvitelcsoportba tartozók a munkaerőpiacon hajtják saját magukat, és azok a kvalitások és képességek fontosak számukra, amelyek segítségével egyre előrébb juthatnak a munka világában.

Összességében a társadalmi csoportokon belül, az oktatásban és a munkaerőpiacon található küszöbértékeket keresve megállapíthatjuk, hogy az a társadalmi csoport akar és tud további küszöböket meglépni, amely már valamilyen küszöböt korábban is meglépett, például tagjai magasabb iskolai végzettségűek, felfelé mobilak, vagy magasabb társadalmi osztályba tartoznak. A társadalmi csoportok esetében csak a lemaradók közé tartozók térnek el nagymértékben a különböző elemzésekben a többiekétől. Emellett pedig az alapot veszítettek esetén látható trenden kívüli eredmény. Például náluk jelentős a vágyakozás további jövőbeli küszöbök átlépésére. A küszöbök átlépésére történő legfőbb motivációs tényezőt keresve vizsgálatunk alapján azt állapítjuk meg, hogy az oktatás és a munkaerőpiac várakozásait is összekötően a jó fizetés, a magas bérezés lehet erős motivációs tényező a magyar lakosság számára. Tanulmányunk eredményeként csak azt állíthatjuk biztosan, hogy kik a legmotiváltabbak ezen küszöbök átlépésére. E csoportok mélyebb megismeréséhez a jövőben egy részletesebb kutatásra van szükség.

Irodalom

Altorjai Szilvia – Róbert Péter 2006: Munkaorientáció, emberi tőkemegterülés. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. Budapest, Társi, 314–333.

Boeri, Tito – Flinn, Christopher J. 1999: Returns to Mobility in the Transition to a Market Economy. *Journal of Comparative Economics*, 27 (1).

Csizmady Adrienne – Schmidt Andrea 2007: Az élethosszig tartó tanulás helyzete. In Kovách Imre – Nagy Éva – Tibori Tímea – Tóth Ágnes (szerk.): *Európai Magyarország 2007*. Budapest, MTA PTI.

Darvai Tibor 2015: *Az oktatáspolitikai változása Magyarországon az 1960-as években*. http://mek.oszk.hu/14600/14688/pdf/14688_31.pdf

Dr. Fábián Gergely 2014: *Alkalmazott kutatás módszertan*. Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar.

Durkheim, Émile 1980: *Nevelés és szociológia* (ford. Farkas József, Kiss Árpád, Lakatos Mária). Budapest, Tankönyvkiadó.

Füstös, László – Szokolczai, Árpád 1998: Value Systems in Axial Moments, A Comparative Analysis of 24 European Countries. *European Sociological Review*, Volume 14, Issue 3, September, 211–229.

Gerhart, Barry – Rynes, Sara L. 2003: *Compensation: Theory, evidence, and strategic implications*. Thousand Oaks (CA), Sage.

Goldthorpe, John H. – Hope, Keith 1977: A foglalkozások minősítése és foglalkozásprezstízs. In Léderer Pál (szerk.): *A foglalkozások prezstízse* (ford. Andor Mihály et al.). Budapest, Gondolat.

Jeggle, Utz 1994: Határ és identitás. *Regio – Kisebbség, Politika, Társadalom*, 5 (2).

Johnson, William R. 1978: A theory of job shopping. *The Quarterly Journal of Economics*, 92 (2).

Kálmán Anikó 2002: Az életen át tartó tanulás koncepciójának és a Debreceni Egyetem Lifelong Learning Központ működésének bemutatása. In Horváthné Bodnár Mária (szerk.): *Partnerség az élethosszig tartó tanulásért* sorozat. *Az európai modernizációs folyamatok a magyar felnőttoktatásban*. Budapest, FTE 27, 43–57.

Kóbor Mónika 2010: *A tanuló szervezetek jellemzői*. <http://www.c-s.hu/data/files/3.pdf> (letöltve: 2020. május 5.).

Kóródi Márta 2007: Munkaértékek vizsgálata két felsőoktatási intézményben. *Educatio*, 2007/2, 311–322.

KSH 2020a: *Foglalkoztatottság. január–március. Gyorstájékoztató*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog2003.html> (letöltve: 2020. április 15.).

KSH 2020b: *A teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete az álláshely főbb jellemzője szerint*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli066a.html (letöltve: 2020. május 5.).

Medgyesi Márton – Róbert Péter 1998: Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás. In uők. 2008: *Vélemények és attitűdök a munkavégzésről: időbeli és nemzetközi összehasonlítás* (OTKA-zárójelentés). http://real.mtak.hu/1520/1/46648_271.pdf

Mill, John Stuart 1859: *On Liberty*. London, John W. Parker and Son, West Strand.

Sáska Géza 1992: *Ciklikusság és centralizáció*. Budapest, *Educatio*.

Sicherman, Nachum 1990: Education and Occupational Mobility. *Economics of Education Review*, 9 (2).

Sicherman, Nachum – Galor, Oded 1990: A theory of career mobility. *Journal of Political Economy*, 98 (1).

Simmel, Georg: Brücke und Tür. 1998. *Soziologische Essays*, 6.

Topel, Robert H. – Ward, Michael P. 1992: Job mobility and the careers of young men. *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (2).

Varga Júlia 2017: Foglalkozási mobilitás Magyarországon. In Fazekas Károly – Köllő János (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör, 2016*. Budapest. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.

Varga Júlia 2018a: *A felsőfokú végzettségűek foglalkozási mobilitása*. MTA doktori értekezés.

Varga Júlia 2018b: A foglalkozások közötti mobilitás a különböző végzettségű fiatalok körében. *Munkaerőpiaci Tükör, 2018*.

Zenovitz Lili – Kollár Dávid: *Értékváltozás és értékalakzatok Magyarországon* (kézirat).

Társadalom és politika

Kollár Dávid – Gyorgyovich Miklós –
Pillók Péter

Életvitelcsoportok
Magyarországon – a társadalmi
rétegződés többdimenziós modellje

Bevezetés

A társadalmi rétegződés kutatások elsődleges célja, hogy egy adott társadalom tagjait¹ bizonyos ismérvek alapján többé-kevésbé homogén, egymással alá-fölé rendelési viszonyban álló csoportokba sorolja. A leggyakrabban alkalmazott megközelítések a foglalkozási struktúrában elfoglalt pozíción keresztül próbálják leírni az osztályszerkezetet. Ez a megközelítés abból az előfeltevésből indul ki, „hogyan a munkamegosztásban elfoglalt hely szerepe a meghatározó abban, hol helyezkedik el valaki a társadalomban”.² A foglalkozásalapú rétegződés mérvadó koncepciói közé tartoznak a Ferge Zsuzsa által létrehozott munkajellegcsoportok,³ illetve ezek kortárs⁴ vagy – többé-kevésbé azonos kiindulópontot képviselő – nemzetközi változatai.⁵ A rétegződésvizsgálatok egy másik meghatározó paradigmája – amely az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb jelentőségre tett szert – az egyes társadalmi rétegeket a tisztán materiális jellegű tényezők helyett

---

¹ A rétegződésméletek egy specifikus fajtája (világrendszer-elmélet) nem az egyes egyéneket, hanem magukat a társadalmakat osztja be különböző csoportokba. A leggyakoribb beosztás a centrum, félperiféria, periféria osztályzási sémát használja (Wallerstein 2010).

² Róbert 2015, 77.

³ Ferge 1969.

⁴ Hajdu–Huszár–Kristóf 2019.

⁵ Vö. Huszár 1991; Pillók 2019.

eltérő ismérvek⁶ révén próbálja körül rajzolni. Egyes kutatók a politikai befolyásra,⁷ jogokra vagy kiváltságokra⁸ helyezik a hangsúlyt, mások a készségeket és kompetenciákat⁹ állítják az előtérbe, megint mások pedig a különböző töketípusokra¹⁰ vagy ízlés- és értékrendbéli jellemzőkre fordítanak nagyobb figyelmet.¹¹ Ezek a megközelítések alapvetően a hagyományos rendi vagy osztályalapú társadalmak felbomlására¹² próbálnak meg reagálni,¹³ vagyis arra a belátásra épülnek, hogy a vertikálisan tagolt társadalmak „tiszta típusával”¹⁴ szemben – amelyben az egyén gazdasági hierarchiában elfoglalt pozíciója alapjaiban határozta meg az individuális cselekvéseket, viselkedési és fogyasztási szokásokat is – a jelenkori társadalmakban egyre nagyobb hangsúly kerül az egyéni döntésekre és választásokra. Vagyis a modern (vagy posztmodern) társadalmakban az egyén társadalmi struktúrában elfoglalt pozícióját egyre inkább „olyan politikai, kulturális, értékrendbeli, esztétikai stb. tényezők határozzák meg, amelyek nagyobb mértékben függenek az egyének önálló döntéseitől”.¹⁵ Éppen ezért „az individualizálódás futóhomokjában” élő társadalmakat megragadni igyekvő empirikus modelleknek is egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetniük az egyéni döntések és választások konstitutív jellegére. Jelen kutatásunkat ezekhez a tendenciákhoz igazodva építettük fel, vagyis amellet, hogy számos – más rétegződéskutatásokban is gyakran használt – kemény változót vettünk be egyetlenünkbe, a hagyo-

---

⁶ Gyorgyovich–Bokányi–Pillók 2018.

⁷ Vö. Dahrendorf 2007, 1959.

⁸ Vö. Turner 1993.

⁹ Vö. Becker 1964, 1996.

¹⁰ Vö. Coleman 1988, 94, S95; Kovách et al. 2015; Granovetter 1973.

¹¹ Bourdieu 1979; Kristóf–Kmetty 2019.

¹² Vö. Beck 1992; Kollár D.–Kollár J. 2000.

¹³ Ennek hátterében a társadalmi rendszerek összehangolt változásai állnak, amelynek hatására a hierarchikusan tagolt – vagy éppen monolitikus – struktúrák mellé és mindinkább helyébe horizontálisan elkülönülő társadalmi alrendszerek lépnek. Ezekhez a folyamatokhoz lásd: Kollár D.–Kollár J. 2000; illetve röviden: Zenovitz–Kollár D.: *Értékváltozás és értékalkazatok Magyarországon* (kézirat).

¹⁴ Weber 1987.

¹⁵ Huszár 1991, 34.

Ebben a kontextusban persze alapvető kérdéssé válik, hogy a „rétegződés” elsősorban vertikálisan vagy horizontálisan elkülönülő csoportokra osztja szét a társadalmat (vö. Róbert 2015, 77).

mányos rétegeképző változók mellett puhább, szubjektívebb értékrend- és attitűdbéli változók révén vizsgáltuk meg a magyar társadalom szerkezetét. Elemzésünk célja az volt, hogy egyfajta hierarchikusságot feltételezve ugyan, de elrugaszkodva a korábbi, kemény változókra épülő modellektől – holisztikus megközelítést alkalmazva – felderítsük a magyar társadalomban megragadható jelenkori „törésvonalakat” és azok sajtószereplőit.

Az életvitel fogalma

Elemzéseink konceptuális megalapozásakor (az életstílus és a miliő fogalmak helyett¹⁶ Max Weber¹⁷ *életvitel*¹⁸ (*Lebensführung*) kifejezését használtuk fel. Weber az *életvitel* fogalma alatt az egyén viselkedését meghatározó választásokra, döntésekre és az azok mögött meghúzódó értékekre és attitűdökre utal.¹⁹ Más szavakkal az életvitelben azok az „individuális” beállítódások és állásfoglalások²⁰ jutnak kifejeződésre, amelyek az egyének

---

¹⁶ A különböző életstílusokat és miliőket elkülönítő modellek (vö. Töröcsik et al. 2019) alapvetően az általunk is rögzített kihívásra reagálnak, azonban míg ezek „manapság” jellemzően a különböző fogyasztási szokásokra helyezik a hangsúlyt, jelen kutatásunk célja az volt, hogy a válaszadókat a „világlátásuk” (értékrendjük, attitűdjeik) alapján tipizáljuk.

Vö. Berger 2008.

¹⁷ Weber 1987.

¹⁸ Az angolszász irodalomban az életvitelt gyakran életstílusnak (*life-style*) fordítják (Swedberg–Agevall 2016, 192–193). Bár néhányan úgy vélik, hogy a két fogalmat (*Lebensführung* – *Lebensstil*) Weber szinonimaként kezelte, mások szerint viszont paradigmaticus különbség van a két kifejezés között (vö. Abel–Cockerham 1993). Eszerint az életstílus (*Lebensstil*) az életvitel (*Lebensführung*) és életesélyek (*Lebenschancen*) kettősségének az eredménye (vö. Abel–Cockerham 1993). Míg az életvitel az egyéni választásokat és preferenciákat rögzíti, addig az életesélyek azokra a strukturális jellemzőkre vonatkoznak (vö. Dahrendorf 1979, 29), amelyek meghatározzák az egyének lehetőségeit. Utóbbit kérdőíves vizsgálatok révén nyilvánvalóan nem lehet mérni, hiszen azok a strukturális tényezők, amelyek az egyének életesélyeit „kívülről” meghatározzák, nem vagy csak nagyon korlátozottan (például a tőkeellátottság szintjén) feleltethetők meg individuális attribútumoknak, vagyis ezek nem „választás kérdései”. Látni módon persze ezek a strukturális mintázatok is megjelennek az egyén életvitelében, hiszen például a globalizációhoz fűződő viszonyulások csak egy globalizált szerkezetű világban realizálódhatnak.

¹⁹ Vö. Swedberg–Agevall 2016, 192–193; Abel–Cockerham 1993.

²⁰ Vö. Hidas 2018, 51.

önmagukhoz és világhoz fűződő viszonyulásait meghatározzák. Mindezek mellett persze az életvitel – ahogy azt Weber többször is hangsúlyozza – a különböző társadalmi csoportosulások (rendek) elkülönülésének is az egyik legmeghatározóbb komponense.²¹ Látens módon tehát az életvitel olyan viszonyulásokat, értékeket és cselekvési módokat jelöl, amelyekben egyrészt egy adott társadalmi csoportosuláshoz tartozás fejeződik ki,²² másrészt viszont éppen az egyes egyének cselekvései és döntései, vagyis életvitelük révén „hozzák létre” ezeket a csoportosulásokat.²³ Ez a megközelítés a vizsgálódásaink számára elsősorban azért perspektivikus, mert lehetővé teszi a társadalmi rétegződés individuális beállítódásokra épülő vizsgálatát, amely révén nemcsak a társadalom vertikális tagolódását vagyunk képesek megragadni, hanem a horizontális – „világlátásokból” fakadó²⁴ – különbségekre is hangsúlyt fektethetünk.

Ez a fajta megközelítés persze nem idegen a hazai szociológiai hagyománytól. Az életvitelcsoportok kutatása elsősorban Losonczi Ágnes és Kemény István nevéhez köthető.²⁵ Fontos persze megjegyezni, hogy míg előbbi az *életmód*, utóbbi az *életforma* fogalmakra helyezte a hangsúlyt. Losonczi szerint az egyes egyének életmódjában a különböző intézményrendszerek és társadalmi életet behálózó struktúrák, illetve értékválasztások „válnak érzékelhetően összefüggő folyamattá”.²⁶ Kemény István²⁷ szerint pedig az életforma legmarkánsabb – azt alapjaiban meghatározó – elemei közé a lakóhely, a lakás, a tárgyi kultúra, a szokásrendszer, a társadalmi státusok, társadalmi szervezeti formák, a társadalmi ellenőrzés, a nevelés, a magatartások és gondolkodásmódok²⁸ tartoznak. Bár a weberi megközelítéssel szemben mind Losonczi, mind pedig Kemény az élet tárgyi (objektívált) tartalmaira helyezte a nagyobb hangsúlyt, elem-

---

²¹ Weber 1987, 198, 308.

²² Weber életvitel fogalma sokban hasonlít Ludwig Wittgenstein életforma (*Lebensform; Form of Life*) kifejezéséhez, aki *életforma* alatt azokat az emberi cselekvéseket érti, amelyekben értékek fejeződnek ki (Wittgenstein 1953). Wittgenstein szerint egy egyén világlátását az életformája határozza meg (vö. Bordács–Kollár–Sinkovics 2009).

²³ Weber 1987.

²⁴ Kollár J.–Kollárné Déri–Mák 2019.

²⁵ Bár Losonczi életmód-, Kemény pedig életformacsoportokról beszél, azonban elméleti alapvetéseik nagyban támaszkodnak Weber életvitel (és rend) fogalmára.

²⁶ Losonczi 1977, 365.

²⁷ Kemény 1972, 39.

²⁸ Szabari 2017.

zések rávilágítanak a vizsgált jelenség többkomponensű, eltérő ismérveket is figyelembe vevő megközelítésének fontosságára. Ezzel összhangban jelen kutatásunkban is több különböző dimenzió felhasználása révén konstruáltuk meg életvitelcsoportjainkat. Explicit mód kifejezve öt eltérő dimenziót rögzítettünk, amelyek közül az 1. a tőkeellátottságra, a 2. az értékrendre, a 3. a politikapreferenciákra, a 4. a globalizációhoz fűződő viszonyulásokra, az 5. pedig a jövőképre vonatkozik.

A csoportok kialakításának menete

Az életvitelt meghatározó eltérő elemek megragadása érdekében tanulmányunk első részében az egyes dimenziókon belül különböző ideáltípusokat képeztünk le,²⁹ amelyek lehetővé tették az egyes komponensek empirikus és fogalmi megragadását. A különböző ideáltípusok elhatárolása révén lehetőségünk nyílt arra, hogy megvizsgáljuk ezeknek a típusoknak kapcsolódási rendszerét, azaz felderíthettük, hogy az egyes ideáltípusok milyen affinitásban³⁰ állnak egymással, és milyen emergens életviteltípusokat konstituálnak.

---

²⁹ Az „ideáltípezáció” a valóságredukció egy olyan lehetséges eszköze, amely során bizonyos szempontokat felerősítve a vizsgált jelenségeket „egységes gondolati képpé” (Weber 1998) egyesítjük. Más szavakkal az ideáltípus egy olyan fogalmi vagy gondolati konstrukció, amely révén a társadalmi valóság – folyamatosan változó és felmérhetetlenül heterogén – komplexitása (empirikus vagy teoretikus vizsgálódások számára) megragadhatóvá válik. Az ideáltípus fogalmához lásd még: Mommsen 1989, 121–132; Segady 2014; Swedberg–Agevall 2016, 156–158.

³⁰ Az affinitás [választórokonság (Weber 2007), rokonlelkűség (Weber 1982, 84), fajrokonság (Weber 1923), elektív affinitás (Lakatos 2010, 103–120)] Max Weber egyik központi, ámbár konkrétan nem definiált fogalma. Az eredeti német nyelvű szövegben a *Wahlverwandtschaft* szó szerepel, amely a *Wahl* (választás) és *Verwandtschaft* (rokonság) szavak összetételéből jött létre. A kifejezés Torbern Bergman svéd kémikus *De Attractionibus electivis* című munkájának német fordításában jelent meg először, amelyben a kifejezés alatt különböző kémiai elemek kölcsönös vonzására (affinitására) utalt (Löwy 2004, 127, 93–103; Swedberg–Agevall 2016, 114–115.). A német nyelvterületen Goethe *Die Wahlverwandtschaften* (magyarul: *Vonzások és választások*) című regénye nyomán vált közismertté, amelyben a kifejezés az emberi kapcsolatok kialakulásának és felbomlásának „kémiajára” utal (Hidas 2020, 223; McKinnon 2010). Weber a fogalmat vélhetően (McKinnon 2010) innen vette át, és egyfajta „szociokémiai” reakció (Lakatos 2010) megragadására használta. Ennek legrészletesebb kifejtését Rachfahl *A protestáns etika és a kapitalizmus szellemét bíráló* írására adott válaszában (Weber 2001)

Az egyes ideáltípusok empirikus megragadása négy lépésben történt. Első lépésben az adott dimenzióhoz tartozó eltérő skálakon felvett változókat standardizáltuk, ezáltal korrigáltuk az eltérő eloszlásokból fakadó különbségeket. Második lépésben a McQueen-féle K-központú nem hierarchikus klaszterezési eljárás³¹ segítségével nagy klaszterszámú klaszterstruktúrát képeztünk le. Harmadik lépésben az így kapott centroidokat a többdimenziós skálázás³² (MDS-ALSCAL) módszerével két dimenzióban jelenítettük meg. Harmadik lépésben összevontuk a közeli klasztereket, megadva az induló klasztercentroidoknak és az összevont klaszterek centroidjainak az átlagát (amit nem vontunk össze mással, annak maradt a kapott centroidja). Ezt iterálva jutottunk el az optimális klaszterszámhoz, amely kifeszíti a vonatkozó ideáltípusok terét.³³

---

találjuk, amelyben arról beszél, „hogya a forma (a kapitalista gazdálkodás reformáció előtti formái) és a szellem (a hivatástudat és az aszketikus protestantizmus kapcsolatából született kapitalista mentalitás) affinitásának eredményeként jött létre az az új minőség, amelyet modern kapitalizmusként ismerünk” (Lakatos 2010, 112; Weber 2001, 75; Hidas 2020, 223). Az affinitás tehát ebben az értelemben bizonyos – önmagukban is létező – elemek kapcsolódási hajlandóságát, kölcsönös egymás iránti „vonzódását” vagy hajlamát (Kornai 2008, 8–11) jelenti. Az egymás iránt affinitást mutató elemek – amelyek lehetnek társadalmi csoportok, értékek és ideáik is – „vegyülete” révén olyan új minőségek, emergens mintázatok születnek, amelyek túlmutatnak az egyes elemek inherens tulajdonságain.

³¹ Hans Gerth (1982) szerint Lazarsfeld – aki az eljárást lényegében először alkalmazta vásárlók tipologizálására – a klaszterelemzés révén próbálta megragadni Weber tipológiai eljárásait (Füstös–Szakolczai 1998). Érdeemes persze megjegyezni, hogy Lazarsfeld (Lazarsfeld–Oberschall 1965) elsősorban nem az ideáltípus fogalmából indult ki, hanem azokból a tipologizációs eljárásokból, amelyeket Weber az empirikus kutatásai során alkalmazott. Éppen ezért a klaszterelemzés önmagában nem alkalmas ideáltípusok előállítására, az ideáltípezációs folyamat eszközevé azáltal válik, hogy a létrehozott csoportokat a kutatók bizonyos ismérvek kihangosítása révén „értékelik” és értelmezik.

³² Az eljárás lényege, hogy az egyes objektumok a x-dimenziós tér pontjaiként jelennek meg, a pontok közötti távolságot pedig az egyes objektumok közötti hasonlóság vagy különbözőség alapján kell kiszámolni. Az eljárás eredménye egy olyan „térbeli ábra, amely a térképhez hasonlóan tartalmazza a pontok geometriai alakzatát” (Füstös–Kozjek–Gulyás 2018). Ez az ábra a megfigyelések látens szerkezetét, az egyes változók vagy esetek „kapcsolódási rendszerét” tárja fel. Bonyolultabban – ámbár pontosabban – fogalmazva „a sokdimenziós skálázás feladata, hogy a minimális dimenziószámú térben olyan ponthalmazt találjon, hogy a térbeli távolságok monoton függvényei legyenek az adatok közötti különbözőségeknek” (uo.).

³³ Az életvitelcsoportokat konstituáló klaszterek megoszlásához lásd: 1. melléklet.

Az egyes csoportképző dimenziók

Tőkeellátottság

A tőkeellátottság elemzésénél³⁴ Pierre Bourdieu tőkeelméletét (1997) tekintettük kiindulópontnak. Bourdieu három tőketípust különít el, amelyek révén a materiális és immateriális társadalmi erőforrásokhoz való hozzáférés modellálható. A gazdasági tőke sajátossága, hogy készpénzre (vagy termelőeszközre) váltható. A kulturális tőke három formában ragadható meg: inkorporált (elsajátított) formában, vagyis tulajdonságokként és kompetenciákként; tárgyasult formában: például könyvek, festmények birtoklásaként; valamint intézményesült formában, iskolai végzettségként vagy tudományos titulusonként. A társadalmi tőke Bourdieu definíciója szerint „azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek az egy csoporthoz való tartozáson alapulnak”.³⁵ Elemzéseink során indokoltnak tartjuk egy negyedik tőketípus bevezetését is, amely reflektál a globalizált-információs korszak sajátosságaira. A társadalomtudományos gondolkodás egy meghatározó vonulata szerint aktuális és potenciális erőforrásaink és ezzel együtt életminőségünk szintje is nagyban függ attól, hogy milyen mértékben vagyunk képesek megszelídíteni az információs korszak digitális eszközeit, vagyis hogy milyen mértékben vagyunk képesek „inforgokká” válni.³⁶ Ezzel összhangban a negyedik tőketípust mi *digitális tőkének*³⁷ nevezzük.

Az egyes tőketípusokat az alábbi változók felhasználása révén operacionalizáltuk.

A vizsgálatba vont változók és tőketípusok révén négy olyan csoportot találtunk, amelyek jól reprezentálják a magyar társadalomban körülhatárolható tőkecsoportokat.

---

³⁴ Eltérő tőkeellátottság modellhez lásd: Bogáromi–Wurm–Pillók: *Miért nem csak a pénz számít?* (kézirat).

³⁵ Bourdieu 1997.

³⁶ Floridi 2014; Kollár J.–Kollárné–Mák 2019.

³⁷ A digitális tőkéről részletesen jelen kötet: Bukovics–Kollár D.: *Digitalizációs trendek a magyar társadalomban*.

1. táblázat: Indikátorok és tőketípusok

Tőketípus	Változó
Anyagi tőke	Egy főre eső jövedelem
	Havi megtakarítás
	Ingtatlan értéke ³⁸
Kulturális tőke	Iskolai végzettség (intézményesült)
	Legalább középfokon beszélt idegen nyelvek száma ³⁹
	(Inkorporált1)
	Színház, múzeum, könyvesbolt, könyvtár, könnyűzenei koncert látogatása
	(Inkorporált2) ⁴⁰
Könyvek száma (Tárgyasult)	
Társadalmi tőke	Van-e a baráti, ismeretségi körében országos szintű politikus, helyi szintű politikus, befolyásos vállalkozó, újságíró, egyetemi tanár, felső szintű vezető, felső szintű köztisztviselő, felső szintű rendőr, bíró, orvos? ⁴¹
Digitális tőke	Van-e a háztartásában internetezésre is alkalmas okostelefon, laptop, PC, tablet? ⁴²

Az első csoport a társadalom legszűkebb rétegét reprezentálja. A csoport tagjainak medián⁴³ egy főre jutó fizetése 110 ezer forint. Megtakarításuk jellemzően nincs. Vagyonukat az ingatlanjuk jelenti, amely átlagosan 12 millió forintot ér. Társadalmi tőkájük viszonylag alacsony, átlagosan csak minden második ember ismer a társadalmi hierarchia felső szintjein álló személyt. Kulturális tőke-ellátottságuk is kimondottan alacsony. A csoport tagjainak legjellemzőbb iskolája valamilyen szakmunkásképző vagy szakiskola, fontos azonban kiemelni, hogy bő harmaduknak még középfokú végzettsége sincs. Kiemelten alacsony arányban beszélnek idegen nyelveket, és azok, akik beszélnek, legfeljebb csak alacsony szintűen.

³⁸ Vizsgálataink során megkérdeztük, hogy hány négyzetméteres az az ingatlan, amiben a válaszadó jelenleg él. Mivel a négyzetméterárak nagyon nagy szóródást mutatnak, ezért a vonatkozó értékeket az adott megye községi/városi/megyeszékhelyi négyzetméteráraival súlyoztuk. Végül pedig kizártuk azokat a válaszadókat, akik bérlik az ingatlanjukat.

³⁹ Indexszám.

⁴⁰ Főkomponens.

⁴¹ Indexszám.

⁴² Indexszám.

⁴³ Az átlagot (számtani közép) erősen befolyásolják a szélsőértékek, éppen ezért szerencsésebbnek tartottuk a medián értéket feltüntetni.

2. táblázat: Tőkecsoportok – klaszter

		ALSÓ TÁRSADALMI CSOPORT	ALSÓ- KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ- KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	TELJES MINTA
Gazdasági tőke	Egy főre eső jövedelem a megkérdezett háztartásában (medián)	110 000 Ft	140 000 Ft	166 667 Ft	1 725 000 Ft	120 000 Ft
	Megtakarítás (havi jövedelem medián %-a)	0%	10%	10%	20%	0%
	Ingatlan értéke (millió forint)	12	17	20	24	14,4
Társadalmi tőke	Kapcsolatok száma	0,4	2,4	2,1	5,6	1,4
	Diplomások aránya	2%	22%	45%	71%	17%
	Legfeljebb nyolc általános	34%	6%	6%	4%	20%
	Legjellemzőbb végzettség	Szakiskola vagy szakmunkás	Érettségi	Egyetem vagy főiskola	Egyetem vagy főiskola	Érettségi
	Idegennyelv-tudás	14%	41%	98%	91%	40%
	Színház (évente legalább egyszer)	14%	52%	59%	81%	35%
	Múzeum (évente legalább egyszer)	14%	53%	56%	78%	34%
Digitális tőke	Laptop (birtoklás)	37%	87%	86%	89%	60%
	Okostelefon (birtoklás)	56%	92%	92%	92%	73%
	Tablet (birtoklás)	11%	45%	41%	60%	27%
	Tanulók aránya a klaszterben	2%	3%	11%	6%	4%
	Nyugdíjasok aránya a klaszterben	30%	16%	7%	11%	21%

A csoport tagjainak mindössze 14 százaléka jár legalább évente színházba vagy múzeumba. Digitális tőke-ellátottságuk szignifikánsan alacsonyabb az átlagnál, pusztán minden második csoporttag rendelkezik internet-elérésre képes okostelefonnal, és csak minden harmadik embernek van laptopja.

Az alsó-középső társadalmi csoportba tartozók az elsővel szemben minden tőketípus esetén az átlagnál magasabb értékeket vesznek fel. Egy főre eső jövedelmük átlagosan 140 ezer forint, és bevételük 10 százalékát jellemzően félre is tudják tenni, ingatlanjuk átlagos értéke pedig 17 millió forint. Kiterjedt társadalmi hálózattal rendelkeznek, átlagosan

több mint két magas társadalmi pozícióhoz van kapcsolatuk. Kulturálistőke-ellátottságuk is jobb az átlagosnál, legjellemzőbb végzettségük az érettségi, de a csoporttagok 22 százaléka diplomás. Elsődleges hátrányuk az alacsony szintű idegennyelv-tudás: pusztán minden második csoporttag beszél valamilyen idegen nyelvet. Az átlagosnál intenzívebb kultúra-fogyasztók, az emberek több mint 50 százaléka legalább évente egyszer ellátogat színházba vagy múzeumba. Digitálistőke-ellátottságuk magasnak mondható, lényegében minden csoporttag rendelkezik okostelefonnal és lappal is. Összességében tehát a csoport tagjai az átlagosnál jobb helyzetben élnek, elsősorban a nyelvtudás és az iskolai végzettség dimenziójában maradnak el a felső középszintű tagjaitól.

A felső-középső társadalmi csoportba tartozók jó anyagi helyzetben élnek: egy főre eső jövedelmük átlagosan 166 ezer forint, havi jövedelmük 10 százalékát félre tudják tenni, lakóingatlanjuk értéke pedig 20 millió forint körül mozog. Bár társadalmi tőkéjük valamivel alacsonyabb, mint az alsó vagy felső társadalmi csoportba tartozóké, így is átlagosan két magas pozícióhoz van közvetlen kapcsolatuk. Kulturálistőke-ellátottságuk magas, minden második ember felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és kiemelkedően jól beszélnek idegen nyelveket is, illetve minden második csoporttag évente legalább egyszer elmegy színházba vagy múzeumba. Digitálistőke-ellátottságuk jóval magasabb az átlagosnál, 86 százaléknak van laptopja és 92 százaléknak internetelésre alkalmas okostelefonja. Összességében tehát a csoportot magas szintű tőkeellátottság jellemzi, amely egy felső középszintű életmód körvonalait rajzolja ki.

A felső társadalmi csoport lényegében az első komplementere. A tagok átlagos egy főre eső jövedelme (medián) 1,725 millió forint. Havi jövedelmük egyötödét félre tudják tenni, és ingatlanjuk értéke (24 millió forint) is jócskán meghaladja az átlagosat. Erősen kiterjedt a társadalmi hálózatuk, átlagosan hat magas pozíciótypushoz van közvetlen kapcsolatuk. Kulturálistőke-ellátottságuk is kiemelkedően magas mind az inkorporált, mind pedig az intézményesült forma esetén. A legjellemzőbb végzettségi típus az egyetemi vagy főiskolai diploma, amellyel a csoporttagok több mint 71 százaléka rendelkezik. Kiemelten nagy arányban és jól beszélnek idegen nyelveket, jellemzően nem is csak egyet. Intenzív magaskultúra-fogyasztók, rendszeresen járnak színházba és múzeumba is. Digitálistőke-ellátottságuk kiemelkedő, lényegében minden csoporttagnak van okostelefonja és laptopja. Összességében tehát a csoport tagjai minden vizsgált dimenzió szerint kiemelkedően jó helyzetben élnek, nagyon magas gazdasági, kulturális, társadalmi és digitális tőkével rendelkeznek.

3. táblázat: Tőkecsoportok és munkajelleg (korrigált standardizált reziduálisok⁴⁴)

	ALSÓ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ-KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	ALSÓ-KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT
Még sosem dolgozott	-11	0,5	19,7	-5,7
Gazdálkodó, őstermelő (mezőgazdaságban)	3,5	-1,8	-4,2	0,5
Fizikai munkát is végző kis-vállalkozó (iparos, kereskedő)	-1	-1,3	-6,5	7,7
Szellemi szabadfoglalkozású	-13,8	8,8	5,8	7,3
Egyéb vállalkozó	-14,8	8,1	3,9	10,4
Felső vezető (osztályvezető felett)	-12,7	17,1	8	0,6
Középszintű vezető (osztályvezető)	-17,9	8,2	15,4	3,3
Alsó vezető (osztályvezető alatt)	-12,8	4	8,6	5,4
Közvetlen termelésirányító („kékgalléros” beosztottakkal, például művezető)	-2,6	-1,4	-2,3	5,7
Diplomához kötött szellemi foglalkozású	-44,5	19,8	41	5,9
Egyéb szellemi (diploma nélküli) foglalkozású	-20,8	-3,8	10	16,4
Szakt munkás (nem mezőgazdasági)	31,9	-13,6	-28,6	-5,3
Betanított munkás (nem mezőgazdasági)	36,3	-9,6	-21,6	-18,3
Segéd munkás (nem mezőgazdasági)	23,9	-5,1	-12,7	-14
Mezőgazdasági fizikai	15,3	-1,3	-9,9	-8
Közmunkás	11,6	-2,7	-5,8	-7
Diákmunkás	-8,2	5,6	9,6	-1,5
Nem tudja	1,4	-1,3	-1,2	0
Nem válaszol	-0,3	-1,5	-1,6	2,5

⁴⁴ A korrigált standardizált reziduálisok (*adjusted standardized residuals*) a megfigyelt és a várható értékek közötti különbségek mértékét mutatják. Ha az érték alacsonyabb, mint -2, akkor a megfigyelt esetek száma kisebb, mint a várt gyakoriság, ha pedig +2-nél nagyobb, akkor a megfigyelt esetek száma magasabb a várt gyakoriságnál (<https://www.ibm.com/support/pages/interpreting-adjusted-residuals-crosstabs-cell-statistics>).

Eredményeinket árnyalva a kinyert csoportokat Ferge Zsuzsa munkajellegcsoport tipológiájával is összevetettük. A fenti táblázat tanúságai szerint az alsó társadalmi csoportba tartozók a mintaátlagnál sokkal nagyobb arányban dolgoznak szakmunkásként, segédmunkásként és betanított munkásként. Az alsó-középső társadalmi csoport tagjai jellemzően valamilyen diploma nélküli szellemi munkát végeznek, de kiemelten nagy számban dolgoznak vállalkozóként is. A felső-középső csoport tagjainak többsége diplomához kötött szellemi munkát végez, de a mintaátlagnál nagyobb arányban dolgoznak középszintű vezetőként is. A felső társadalmi csoport tagjai ehhez hasonlóan jellemzően diplomához kötött szellemi munkát végeznek, vagy felső szintű vezetőként dolgoznak.

Értékek

Vizsgálódásaink következő részében a magyar társadalom értékrendbéli jellemzőit tekintjük át röviden, majd felderítjük, hogy milyen ideáltípusok különíthetők el. Az értékutatások célja, hogy felderítsék az egyes társadalmak, társadalmi csoportok világlátásának és beállítódásainak sajátos mintázatait.⁴⁵ Az értékpszichológia egy meghatározó hagyománya abból a megfontolásból indul ki, hogy az értékek:

- vélekedések;
- elérendő célokra vonatkoznak;
- nem csupán bizonyos helyzetekre vonatkoznak;
- standardokként vagy kritériumként szolgálnak;
- fontosságuk szerint rendezettek;
- több értékhez viszonyított fontosságuk szerint „irányítják” a cselekvést.⁴⁶

Ezekkel az alapvetésekkel összhangban jelen fejezet célja, hogy feltárjuk, az „általános” értékek terében milyen különböző ontológiájú társadalmi csoportok ragadhatók meg.

---

⁴⁵ Az értékek és az értékelmélet részletes tárgyalásához lásd Zenovitz–Kollár D.: *Értékváltozás és értékalkatok Magyarországon* (kézirat), illetve Simon–Kurucz: *Családról családra – értékek állandósága és változása a magyar családok körében* (kézirat).

⁴⁶ Schwartz 2012.

Elemzéseink során hét explicit emberi értéket kérdeztünk le,⁴⁷ melyek hierarchiáját az alábbi táblázat szemlélteti.

**4. táblázat: Értékpreferenciák
(Mennyire fontosak az Ön számára az alábbiak?)**

Érték	Átlag
Család	4,75
Szabadság	4,45
Nemzethez tartozás	4,06
Önmegvalósítás	4,06
Kreativitás	3,93
Új helyek, kultúrák megismerése, utazás	3,59
Vallásos hit	2,76

Eszerint a magyar társadalom számára a legfontosabb érték a család – a megkérdezettek 82 százaléka számára nagyon fontos, 13 százaléka számára pedig inkább fontos. A következő a szabadság – 61 százalék számára nagyon fontos, 21 százalék számára pedig inkább fontos. Az értékrangsor másik végén a vallásos hit található, amely viszont a megkérdezettek 45 százaléka számára inkább nem vagy egyáltalán nem fontos. A második legkevésbé fontosnak tűnő érték pedig az új helyek és kultúrák felfedezése, amely összességében mégis inkább a társadalmi szinten fontos értékek közé sorolható.

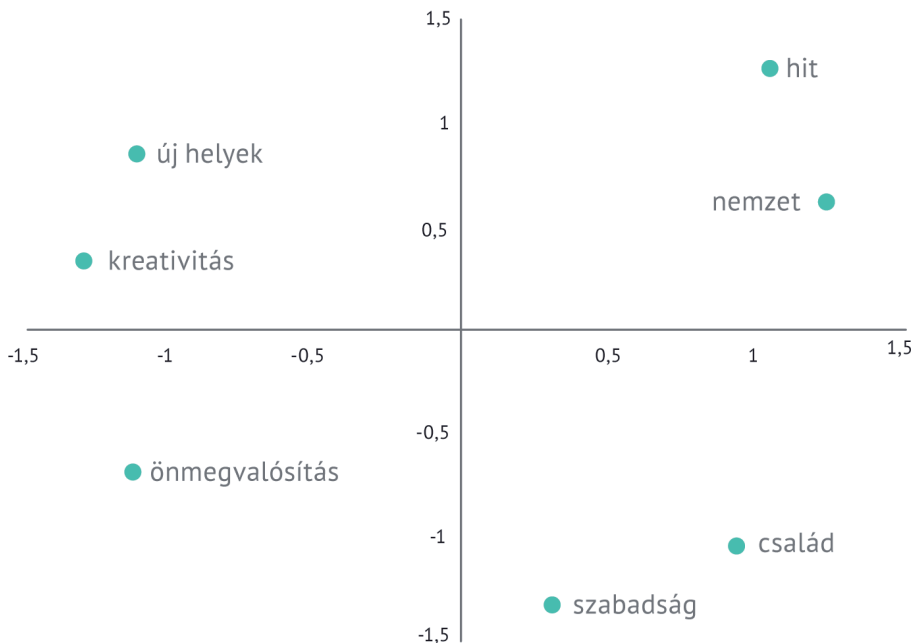
Az adatok mélyebb megértése érdekében a többdimenziós skálázás módszerét (MDS-ALSCAL) felhasználva két dimenzióban jelenítettük meg az értéket.⁴⁸ A függőleges tengely mentén az értéktér két jól elkülöníthető dimenzióra szakad. A bal oldali térrészen az individuális jellegű értékek: önmegvalósítás, kreativitás, új helyek felfedezése, a jobb oldali térrészen pedig a közösségi értékek: hit, nemzet, család, szabadság lokalizálhatók.

⁴⁷ Bauer 2002, 195–208.

⁴⁸ Az egyes értékeken ipszatív transzformációt végeztünk. „A fogalmat Catell (1944) vezette be (a latin *ipse* [»ő, maga«] szóból) egy változóhalmaz értékeinek a megfigyelési egységek átlagaihoz történő centrírozására. Az ipszatív transzformációt Horst (1965) jobb oldali centrírozásnak nevezte, megkülönböztetve a változók normatív transzformálásától, amikor a változókat saját átlagukhoz centrírozzuk, amit bal oldali centrírozásnak nevezett.” (Füstös-Kozjek-Gulyás 2018.)

Magyarország értéktere, MDS

1. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Első ránézésre érdekesnek tűnhet, hogy a szabadság a magyar értékterben a közösségi értékek között – a család mellett – található, Magyarország történelmi jellegzetességeit ismerve azonban nem meglepő ez az együtt járás. A szabadság és a család értékcsoportja a *szabadság, szerelem*⁴⁹ forradalmi töltetű jelszavának sajátos parafrázisát adja, amely jól tükrözi a hazai néplélek sajátosságait. Ezzel mintegy összhangban kimutatható, hogy a közösségi értékek – a vallásos hitet leszámítva – összességében fontosabbak a magyar társadalom számára, mint az egyéni önmegvalósítás különböző értékei. Ezt az állítást azonban árnyalja, ha az ellentétes érték régiók közötti preferenciakülönbségeket vizsgáljuk meg. Mérvadó eltéréseket a „család–szabadság” és az „új helyek–kreativitás” tengely két szélső pólusa között figyelhetünk meg, előbbi átlagosan 0,84 ponttal fontosabb a magya-

⁴⁹ Vö. Petőfi Sándor: *Szabadság, szerelem!* (1847).

rok számára. Kevésbé figyelhetünk meg markáns különbségeket a másik, az „önmegvalósítás és hit–nemzet” szélső pólusok értékei által kifeszített tengelyen. Az önmegvalósítás lényegében azonos mértékben fontos a válaszadók számára, mint a nemzethez tartozás, és szignifikánsan fontosabb, mint a vallásos hit. Mindezek alapján a magyar társadalmat egy sajátos értékpluralitás jellemzi, amelyben bár kiemelten fontosak a család, a szabadság és a nemzethez tartozás transzcendens veretű értékei, az emberek nem kívánnak lemondani az önmegvalósítás lehetőségéről sem.

5. táblázat: Értékklaszterek Magyarországon⁵⁰

Érték	Hitcentrikus	Családcentrikus önmegvalósító	Tradicionalista	Nemzetcentrikus önmegvalósító
Hit	0,7841928	-0,6207965	0,7110204	-0,9911055
Család	-0,6481225	0,3393578	0,6909858	-0,0379701
Nemzet	-0,1848413	-1,353454	0,5897906	0,5304562
Szabadság	-0,6656485	0,5537137	0,3283108	0,1369502
Kreativitás	-0,0247201	0,5554085	-0,8085091	0,3040545
Önmegvalósítás	-0,2121083	0,7225186	-0,6586948	0,3047751
Új helyek	0,294179	0,3476151	-1,0730301	0,3171551

Ha célunk nem a társadalmi szintű értékjellemzők leírása, hanem különböző ideáltípusok elkülönítése, akkor négy markánsan elváló csoportot rögzíthetünk. Az első csoport számára – a mintaátlaghoz képest – kiemelten fontos érték a vallásos hit⁵¹ – a csoport tagjainak 84 százaléka vagy egyházhoz tartozónak, vagy a maga módján vallásosként jellemezte magát –, ezzel szemben az átlagosnál kevésbé fontos számukra a család és a szabadság. Bár felmerül, hogy a csoport egyfajta ortodox vallásosságot reprezentál – amelyben a családi és a vallási közösség komplementer életvilágként értelmezhető –, a „valóságban” az értékpreferencia-sorrend alapján megállapítható, hogy a csoport számára kiemelten fontosak a család, a szabadság és a kreativitás értékei is. Ez az eredmény éppen a vallásosság egyfajta formaváltozását sugallja, amelynek textusában megférnek egymás mellett a vallás, a szabadság, a család, a kreativitás és az önmegvalósítás értékei is.

⁵⁰ A táblázatban az egyes értékek mintaátlagtól vett eltérését tüntettük fel.

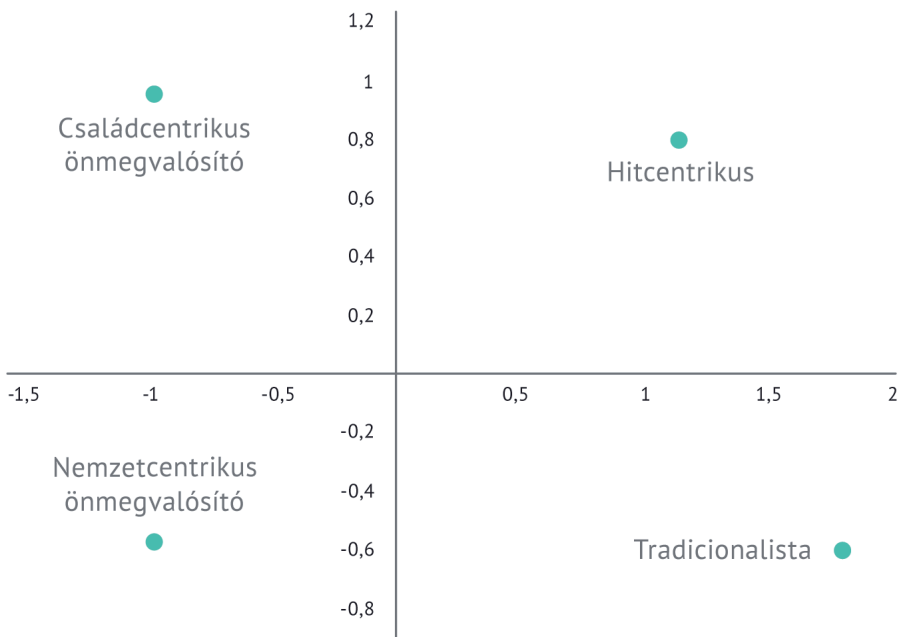
⁵¹ Az életvitelcsoportok valláshoz fűződő viszonyához lásd: Gyorgyovich: *Magyarország vallásossága az életvitelcsoportok tükrében* (kézirat).

A második csoportban az átlagosnál sokkal kevésbé fontosak a hit és a nemzethez tartozás értékei. A hagyományos és modernista (bizonyos szempontból tekintélyelvű) értékek helyett a csoport számára az önmegvalósítás különböző mintázatai és a család transzcendens dimenziója a legmeghatározóbb.

A harmadik csoport számára ezzel szemben éppen az önmegvalósítás értékei a kevésbé jelentősek. A nemzethez és a valláshoz tartozás külső referenciát nyújtó keretein túl a család és a szabadság értékei hangsúlyosak. A csoport egyfajta poszttradicionális létmód ideáltípusát jeleníti meg, amelyben az egyéni életvilág feloldódik a szűkebb és tágabb közösségi ontológiák terében. A negyedik csoport tagjai számára az átlagosnál sokkal fontosabbak a nemzethez tartozás és az önmegvalósítás különböző értékei. A csoport tagjai számára a nemzethez tartozás kollektív élménye az individuális önmegvalósítás értékeivel vegyül.

Magyarország értékcsoportjainak egymáshoz fűződő relációja, MDS

2. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Ha ez egyes ideáltípusok relációját a kétdimenziós térben ábrázoljuk, jól kivehetővé válnak a klaszterter sajátosságai. A bal oldali térrészen elhelyezkedő két klaszter esetén kiemelten hangsúlyos az individuális önmegvalósítás, azonban míg a felső térrészen elhelyezkedő családcentrikus önmegvalósító klaszter tagjai számára az önmegvalósítás közösségi világát a család mikrokozmosza jelenti, addig a nemzetcentrikus klaszter tagjainak identitásépítése a nemzet tágabb kontextusában tükröződve valósul meg. Ezzel szemben a jobb oldali térrészen elhelyezkedő két klaszter esetén az önmegvalósítás helyett a hit és a nemzethez tartozás kollektív – egyéni törekvéseket átkeretező – élményei a dominánsak. Mindazonáltal a felső térrészen elhelyezkedő csoport tagjai egy olyan posztmateriális értékrendet tükröznek, amelynek textusában a (vallási) közösséghez tartozás kollektív élménye nem zárja ki az egyéni sajátosságok autentikus kifejezését. Az alsó térrészen elhelyezkedő klaszter tagjai ilyen szempontból „zártabbak”, életviláguk határát külső referenciapontok (nemzet, vallás, nemzet-vallás) rögzítik. Ezzel összhangban, ha a klaszterter dimenziót vertikálisan szemléljük, egyfajta nemzeti–univerzalista értékduálon keresztül értelmezhetjük az alsó és felső térrészeket.

Globalizációhoz fűződő viszonyulások

Elemzésünk következő részében a globalizációhoz fűződő viszonyulások hazai tendenciáinak felderítésére, illetve ideáltípusainak elkülönítésére vállalkozunk. A vonatkozó attitűdük vizsgálatát a jelenkori társadalmak globalizált, „hálózatos”⁵² jellege teszi indokolttá, amely alapjaiban határozza meg önmagunkhoz és a világhoz fűződő viszonyulásainkat is. Bár a globalizációs mozgások számtalan értelmezési⁵³ és értékelési⁵⁴ pályát mélyítettek el a társadalomtudományokban,⁵⁵ jelen tanulmányukban nem vállalkozhatunk ezeknek a diskurzusoknak a szisztematikus rendezésére. Ebben a fejezetben pusztán arra szorítkozunk, hogy röviden áttekintsük: a lakosság sajátos ön- és világpercepciójában, illetve fogyaszt-

---

⁵² Castells 2005.

⁵³ Appadurai 1996; Jones 2010; Beck–Giddens–Lash 1994.

⁵⁴ Beck 2000.

⁵⁵ Kollár D. 2019a.

tásra vonatkozó attitűdjeiben milyen mértékben és milyen ideáltipikus formákban jelenik meg a globalizáció.

A globalizációhoz fűződő attitűdök mérésére a Lingjiang Tu és szerzőtársai (2011) által létrehozott és Katerina Makri és szerzőtársai (2019)⁵⁶ által kiegészített skála egy módosított – és hazai viszonyokra adaptált – változatát használtuk fel, amelynek elsődleges célja a globális és lokális fogyasztói identitások empirikus megragadása volt.

6. táblázat: Globalizációhoz fűződő viszonyulások

Állítás	Átlag
Magyarként tekintek magamra.	4,53
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről.	3,96
Úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével.	3,84
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a világban zajló eseményekről.	3,832
Fontosak számomra a helyi tradíciók.	3,66
Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	3,65
Világpolgárként tekintek magamra.	2,98
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	2,57

Az eredmények alapján a magyar társadalom tagjainak önképét legmarkánsabban éppen magyarságuk tudata és annak megélése határozza meg. A három legpreferáltabb érték közé a „magyarként tekintek magamra”, a „fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről” és az „úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével” állítások kerültek. A három állítás bizonyos szempontból a magyarságtudat három dimenzióját reprezentálja: az első egyfajta absztrakt identitást rögzít (amelynek magas preferáltsága magától értetődő), a második egyfajta lokális intellektuális reflexivitást reprezentál, a harmadik pedig Magyarország globalizált világhoz fűződő relációját tematizálja. A lakosság életstílusának kevésbé hangsúlyos elemei közé tartoznak a nemzeti identitás megélésének performatív aktusai, ezt megerősíti a helyi tradíciók fontosságának és a magyar termékek vásárlásának alacsonyabb preferenciaszintje is. Mindezek alapján elmondható, hogy a magyarságtudat

⁵⁶ Lingjiang–Adwait–Yinlong 2012; Makri–Papadas–Schlegelmilch 2019.

a lakosság *életstílusában* elsősorban absztrakt szinten ragadható meg a lehangsúlyosabban. A globalizált világpolgári életstílus sokkal kevésbé meghatározó, elsősorban nem az identitásban („világpolgárként tekintek magamra”) és nem a fogyasztási szokásokban („fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívatához”) mutatkozik meg, hanem a tájékozódás absztrakt szintjén ragadható meg.

7. táblázat: Globalizációs csoportok

	Világpolgárok	Trendvadászok	Lokalizált trendfogyasztók	Reflektív patrióták
Világpolgárként tekintek magamra.	0,8835	0,7569	-0,7276	-1,258
Magyarként tekintek magamra.	0,0599	-0,6207	0,5017	0,4043
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a világban zajló eseményekről.	0,2144	-0,1285	-0,3438	0,3109
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről.	0,1993	-0,2786	-0,2658	0,4754
Fontosak számomra a helyi tradíciók.	-0,1831	-0,1838	0,0006	0,4385
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívatához.	-0,971	1,1123	0,4621	-1,1879
Úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével.	0,1597	-0,1671	-0,2321	0,3151
Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	-0,2151	-0,1601	0,0774	0,3619

A társadalmi szinten rögzített mintázatokat persze erősen árnyalja, ha a különböző ideáltípusok sajátosságait vizsgáljuk meg. Az értékrendi vizsgálatokhoz hasonlóan a globalizációhoz fűződő viszony kapcsán is négy markánsan körülhatárolható ideáltípust különböztethetünk meg. Az első csoport életstílusát egyfajta polgári milió határozza meg. Fontos számukra, hogy mind az ország, mind a világ dolgaiban tájékozottak legyenek, identitásukban pedig a magyarságtudat mellett a világpolgári lét is meghatározó súllyal van jelen. A második csoport számára sokkal kevésbé hangsúlyosak a helyi viszonyok, életstílusuk egyfajta globalizált trendvadászatként⁵⁷ írható le, amelynek textusában a minőség keresése

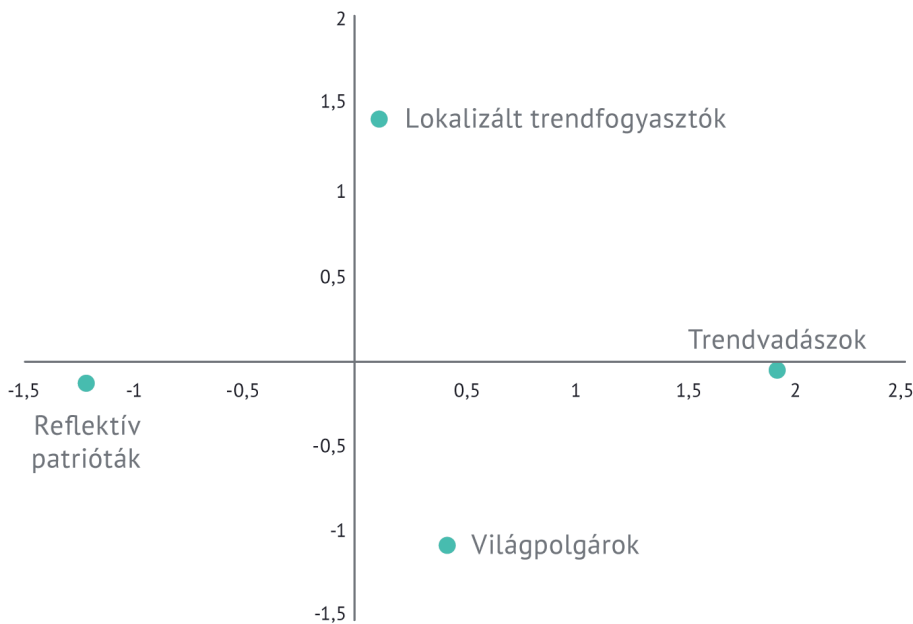
⁵⁷ Az elnevezés William Gibson (2004) azonos című regényére utal (eredeti címe *Pattern Recognition*).

felülírja a lokális kötődéseket. A harmadik csoport számára kevésbé meghatározók a globális viszonyok, elsősorban a magyarságtudat absztrakt formája domináns, performatív aktsaikban azonban a helyi kötődések elősorban a fogyasztásban megragadható ápolása mellett szívesen nyitnak a globális trendek felé is. A negyedik csoport számára ezzel szemben lényegében csak a helyi viszonyok hangsúlyosak, életstílusuk meghatározó elemei közé tartozik a magyarságtudat absztrakt és performatív megélése is.

A vázolt ideáltípusok relációja jól kivehető a fenti ábrán. Eszerint két-két klaszter egymás komplementereként is értelmezhető. A trendvadászok csoportja a nemzettudatosok komplementere; a világpolgár klaszter pedig a lokalizált csoport ellentéte. Míg a függőleges tengely mentén elsősorban a globalizációhoz fűződő viszony absztrakt elemei (magyarságtudat vagy világpolgári lét) differenciálnak, addig a vízszin-

Globalizációs csoportok egymáshoz fűződő relációja, MDS

3. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

tes tengely mentén az életstílus performatív elemei (fogyasztás) jelentik a legmarkánsabb különbséget. Jól látható továbbá, hogy a klaszterter két szimmetrikus részre bomlik. A bal alsó saroktól a jobb felső sarokig tartó átló által kettészelt tér bal oldali részén az elsősorban lokális életstílust követő két klaszter foglal helyett, a jobb oldalon pedig a globális világ körforgásába becsatornázott csoportok találhatóak. Eszerint tehát a magyar társadalom két nagy csoportra – globalizáltak és lokalizáltak – szakad. Ezt a diagnózist valamiképp árnyalja, hogy a lokalizált trendfogyasztók csoportja erősen lokalizált identitástudata mellett is szívesen nyit a globális trendek felé, a világpolgárok ideáltípusa pedig globalizált miliője mellett is fontosnak tartja a magyarságtudat megélését.

Politika

A következőkben arra vállalkozunk, hogy a politikai tér olyan ideáltipikus törésvonalait rajzoljuk körül, amelyek képesek meghaladni a bal–jobb, liberális–konzervatív – egyesek szerint mára már közhellyé fakult – oppozícióját.⁵⁸ Célunk persze nem az, hogy dekonstruáljuk ezeket a közismert kategóriákat, hanem az, hogy árnyalt képet adjunk a kategóriák interpretációs terének sokszínűségéről, amely révén hatékonyabban konceptualizálhatjuk a különböző – az egyéni életvitelt is meghatározó – ideológiai preferenciákat. Vizsgálataink fókuszában az alábbi hat szemantikus differenciálskála áll:

8. táblázat: **Politikai preferenciák**

Állítás	Átlag
Liberális-konzervatív	0,01
Baloldali-jobboldali	0,33
Mérsékelt-radikális	-0,83
Hagyománykövető-modern	-0,02
Nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó	0,45

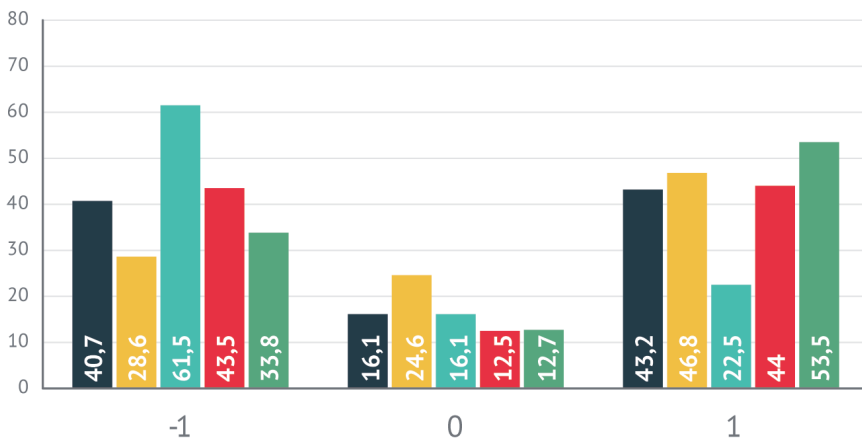
⁵⁸ A politikai preferenciákról lásd jelen kötet: Makay–Stefkovic *Mi oszt meg minket?* című tanulmányát. Szakolczai 1994, 114.

A fenti táblázat az egyes itemekre vonatkozó átlagokat reprezentálja. Eszerint a magyar társadalom erősen megosztott a liberális–konzervatív, illetve a hagyománykövető–modern tengely mentén. A nullaközeli átlagérték azt sugallja, hogy a változók eloszlása erősen normáeloszlást követ, amely a középérték mentén csúcsosodik, és a szélsőértékek egyenletesen szóródnak mindkét irányba. Ezzel szemben a baloldali–jobboldali, mérsékelt–radikális, nemzetben gondolkodó – emberiségben gondolkodó skálák kapcsán az eredmények elütnek a középértéktől. Társadalmi szinten szemlélve elmondható, hogy a lakosság túlnyomó többsége inkább jobboldali, inkább mérsékelt és inkább gondolkodik emberiségben, mint nemzetben.

Politikai preferenciák, eloszlás (%)

4. ábra

- Liberális/Konzervatív   ● Baloldali/Jobboldali   ● Mérsékelt/Radikális
- Hagyománykövető/Modern   ● Nemzetben gondolkodó/Emberiségben gondolkodó

Forrás: Századvég, saját számítás

Az átlagokat árnyalja a fenti ábra, amely a változók eloszlását három kategóriában szemlélteti. Eszerint a lakosság 40,7 százaléka tekinti magát liberálisnak, 43,2 százaléka pedig konzervatívnak. A megkérdezettek többsége, 61,5 százaléka mérsékelt, 22,5 százalék pedig saját bevallása szerint radikális. Közel 20 százalékponttal nagyobb arányban vannak

azok, akik emberiségben gondolkodnak, és hasonló arányban reprezentáltak felül a jobboldaliak is. A hagyománykövető–modern skála mentén lényegében egyenlő arányban oszlik meg a lakosság: 43,5 százalék hagyománykövető, 44 százalék pedig modern.

9. táblázat: Politikai csoportok

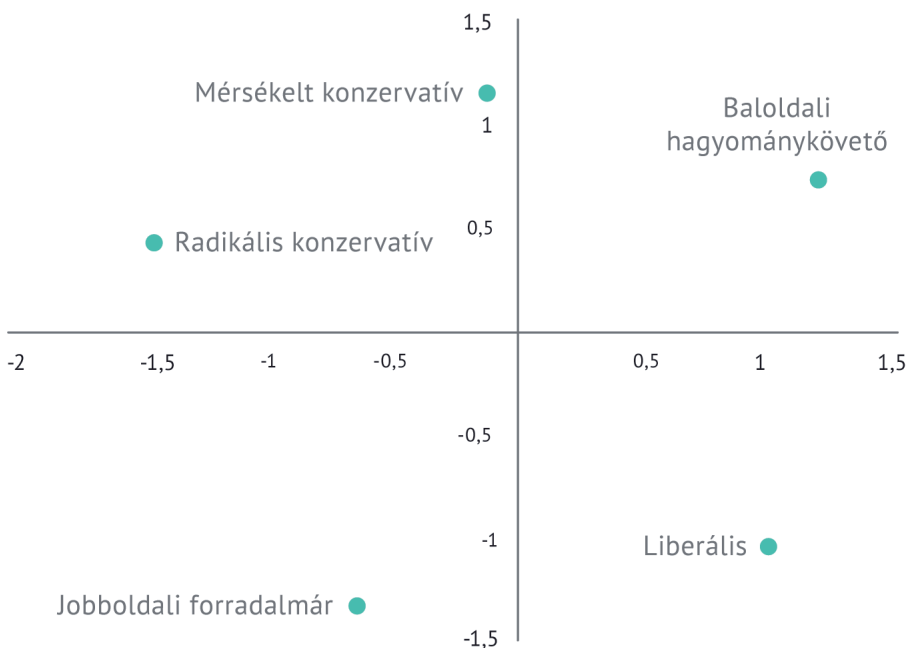
	Liberális	Baloldali hagyománykövető	Mérsékelt konzervatív	Radikális konzervatív	Jobboldali forradalmár
Liberális/Konzervatív	-0,7977448	-0,1257132	0,6511513	0,3928783	0,4815675
Baloldali/Jobboldali	-0,2120869	-1,0614874	0,6812781	0,5581831	0,4518221
Mérsékelt/Radikális	-0,2933013	-0,4391064	-0,6792854	1,2389613	0,964607
Hagyománykövető/Modern	0,7828469	-0,8360853	-0,6575452	-0,4360981	0,6069408
Nemzetben gondolkodó/ Emberiségben gondolkodó	0,2653348	-0,2094814	-0,5371697	-1,1674231	0,7273319

A korábban elmondottakból is látszik, hogy a magyar lakosság politikai preferenciái erősen heterogének. Ezzel összhangban célunk az volt, hogy körülrajzoljuk azokat az ideáltípusokat, amelyek kifesztik a politikai preferenciák terét. Elemzéseink során öt csoportot különítettünk el. Az első csoport egyfajta liberális szemléletet tükröz. A válaszadók az átlagosnál sokkal nagyobb arányban jellemezték magukat liberálisként és modernként. Valamivel felülreprezentáltabb körökben a mérsékelt szemlélet, az emberiségben gondolkodás és a baloldali orientáció, azonban ezek a mintázatok már sokkal kevésbé hangsúlyosak. Ezek az eredmények – elsősorban a bal–jobb skála átlag körüli értéke – azt sugallják, hogy Magyarországon nincs olyan politikai párt, amely a liberális eszmét hatékonyan reprezentálná. A második csoport kapcsán több szempontból is eltérő mintázatokot ragadhatunk meg. A csoport tagjai erősen baloldaliként és hagyománykövetőként tekintenek magukra. Az átlagosnál nagyobb arányban tartják magukat liberálisnak, nemzetben gondolkodónak és mérsékeltnek is. Szemben tehát a liberális klaszterrel, ennél a csoportnál nem az ideológiai elköteleződés (liberális–konzervatív) a domináns, hanem a politikai oldalhoz tartozás. A harmadik csoport tagjai az ideológiai dimenziók mentén a konzervatív, a pártpreferenciák szerint pedig a jobboldalhoz sorolják magukat. Jellemzően mérsékeltként, hagyománykövetőként és nemzetben gondolkodóként tekintenek magukra. Összességében tehát egyfajta jobboldali–konzervatív polgári szemléletet reprezentálnak. Ezzel szemben a negyedik csoport egyik legfőbb sajátsze-

rűsége, hogy radikálisként tekint magára. A mérsékelt (fontolva haladó) konzervativizmus helyett egyfajta nemzeti forradalom víziójával azonosulnak. Az ötödik klaszter bizonyos értelemben az előbbi csoport egy sajátos komplementere. Bár a két csoport habitusa hasonló (jobboldali, konzervatív, radikális öntudat), a célok alapvetően eltérnek. Míg a radikális konzervatív klaszter számára a cél egyfajta nemzeti vízió megvalósítása, addig a jobboldali forradalmár csoport tagjait egyfajta modernizált „világ-társadalom” képe mozgatja.

Politikaipreferencia-csoportok egymáshoz fűződő relációja, MDS

5. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Az egyes ideáltípusok egymáshoz fűződő relációját jól szemlélteti a fenti ábra. Eszerint a függőleges tengely értelmezhető a hagyománykövető-nemzetben gondolkodó, illetve a modern–emberiségben gondolkodó preferenciák oppozíciójaként is. Míg a jobboldali forradalmárok és a liberálisok modern emberiségben gondolkodóként tekintenek magukra, addig a radi-

kális konzervatívok, a mérsékelt konzervatívok és a baloldali hagyománykövetők hagyománykövető nemzetben gondolkodóként. Az alsó térfélen a két csoport közti differenciát elősorban a politikai horizont (liberális–konzervatív) és a habitus (mérsékelt–radikális) jelenti. A három felső csoport közötti differenciát részben a habitus, részben pedig a politikai és pártpreferenciák határozzák meg a legmarkánsabban. A baloldali hagyománykövetők és a mérsékelt konzervatívok alapvetően mérsékelt módon szeretnék érvényre juttatni (eltérő) politikai céljaikat. A radikális konzervatívok azonban a jobboldali forradalmárokhoz hasonlóan radikális eszközök mentén képzelik el víziójukat. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a hazai politikai tér erősen differenciált mind az általános eszmék, mind a politikai ideológiák és pártpreferenciák, mind pedig a (politikai) habitus szintjén.

10. táblázat: Politikai preferenciacsoportok és pártpreferencia⁵⁹

	Liberális	Baloldali hagyomány	Mérsékelt konzervatív	Radikális konzervatív	Jobboldali forradalmár
Fidesz-KDNP	-17	-29,4	36,1	11,2	4,7
DK	-1,4	23,9	-14,6	-3,6	-5,3
MSZP-PM	-2,9	23,6	-12,4	-4,2	-5
LMP	5,3	4	-6,1	-1,5	-2,9
Jobbik	-4,1	-3,7	-5,6	8,3	7,6
Momentum Mozgalom	15,1	-1	-8,8	-6,6	-2,4
Mi Hazánk Mozgalom	-4,1	-3,2	0,8	6,5	2,2
Más létező párt	1,5	0,8	-2,9	-2,1	2
Nem tudja, bizonytalan	8,8	4,9	-7,5	-6,3	-2,7
Nem mondja meg	6,7	4,2	-6,8	-4,1	-1,9
Nem menne el szavazni	5,5	-1,6	-4,9	-2,9	2,5

Azt, hogy az egyes ideáltípusok hogyan pozicionálhatók a hazai (párt) politikai palettán, a fenti táblázat szemlélteti. Az eredmények szerint a liberális csoportba tartozók körében szignifikánsan felülreprezentáltak a Momentum-szavazók, a bizonytalanok, az LMP-szavazók és a választadmegtagadók, alulreprezentáltak viszont a Fidesz-, a Jobbik- és a Mi Hazánk-szavazók. A baloldali hagyománykövető klaszterbe tartozók esetén a mintaátlagnál lényegesen nagyobb arányban vannak jelen a DK- és az

⁵⁹ A táblázatban a becslült értékek megfigyelt értékektől vett differenciájának standardizált értékei láthatók (*adjusted standardized residual*).

MSZP-szavazók, ezzel szimmetrikusan viszont kiemelten alacsony a Fidesz-szavazók aránya. A mérsékelt konzervatív csoportban ezzel szemben a Fidesz-szavazók erősen felülreprezentáltak, míg a DK, az MSZP és az LMP szavazói a mintaátlagnál sokkal kisebb arányban vannak jelen. A radikális konzervatívok körében a Fidesz, a Jobbik és a Mi Hazánk szavazói vannak jelen nagy számosságban, a Momentum-, az MSZP- és a bizonytalan szavazók azonban az átlagosnál alacsonyabb szinten vannak jelen a csoportban. A jobboldali forradalmárok körében legmarkánsabban a Jobbik- és Fidesz-szavazók felülreprezentáltak, legkisebb arányban pedig a DK- és MSZP-szavazók vannak jelen.

Jövőkép

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy több dimenzió felhasználása révén elkülönítsük a magyar társadalom jövőképének különböző ideáltípusait. Olvasatunk szerint a jövő percepciójában egyrészt tükröződnek azok az alapvető beállítódások, amelyek az egyének jelenlegi helyzetét meghatározzák,⁶⁰ másrészt a kurrens kutatások azt mutatják, hogy a jövő percepciója a szubjektív jólétnek is meghatározó indikátora.⁶¹ A jövőre vonatkozó attitűdjeink tehát egyrészt meghatározzák jelenlegi és előre jelzik jövőbeni életminőségünket, valamint alapjaiban befolyásolják a világhoz való viszonyulásainkat is.⁶²

A jövőkép empirikus mérésére jelen kutatásunkban hat szemantikus differenciálskálát használtuk fel, amelyek a jövőre vonatkozó percepció különböző dimenzióit próbálják megragadni.

11. táblázat: Jövőkép-indikátorok

Állítás	Átlag
Bizom a jövőben. / Félek a jövőtől.	-0,84
Nem foglalkozom a jövővel. / Sokat foglalkozom a jövővel.	0,77
Rossz dolgokra számítok a jövőben. / Jó dolgokra számítok a jövőben.	0,83
Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre. / A nagyon távoli jövőbe is előretekintek.	-0,04
A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni. / A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.	-0,03

⁶⁰ Kollár–Kollárné 2011.

⁶¹ Cunningham–Zhang–Howell 2015; Stolarski et al. 2016; Przepiorka–Sobol-Kwapinska 2020.

⁶² Vö. Przepiorka–Sobol-Kwapinska 2020; Maciuszek–Polczyk–Tucholska 2019.

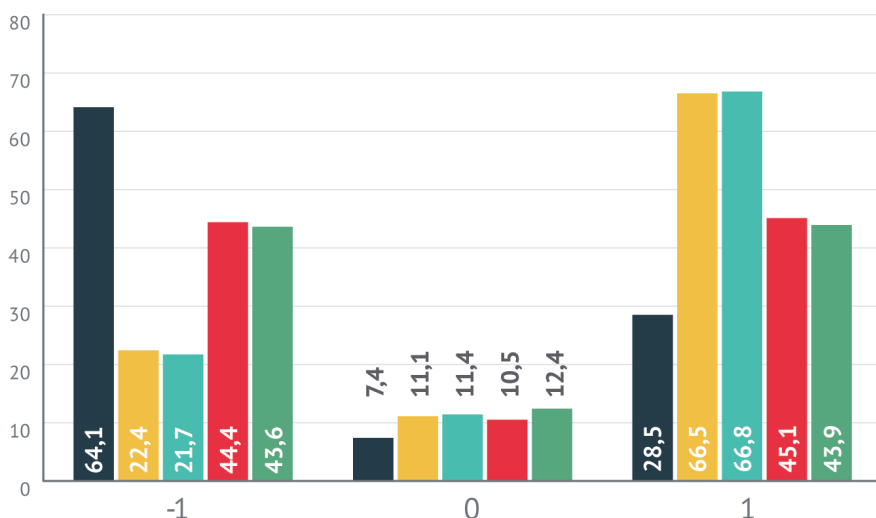

A fenti táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalom tagjainak többsége bízik,⁶³ és ezzel összhangban jó dolgokra is számít a jövőben. A többség jellemzően sokat foglalkozik a jövővel, de nincsenek konkrét terveik arra vonatkozóan, ezzel összhangban pedig csak a közép-távoli jövőbe tekintenek.

Jövőkép-indikátorok, eloszlás (%)

6. ábra

- Bízom a jövőben./Félek a jövőtől. ● Nem foglalkozom a jövővel./Sokat foglalkozom a jövővel.
- Rossz dolgokra számítok a jövőben./Jó dolgokra számítok a jövőben.
- Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre./A nagyon távoli jövőbe is előretekingek.
- A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni./A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.

Forrás: Századvég, saját számítás

A tárgyalt mintázatokat érzékletesebben fejezi ki a fenti ábra, amely a változók eloszlását három kategóriában szemlélteti. Ez alapján a lakosság 64,1 százaléka bízik a jövőben, és pusztán 28,5 százalék nyilatkozott úgy, hogy fél tőle. A megkérdezettek többsége, 66,5 százaléka sokat foglalkozik a jövővel, mindössze 22,4 százalék válaszolta azt, hogy nem foglalkozik vele. A többség – 66,8 százalék – jó dolgokra számít a jövőben, csak

⁶³ A bizalom jelentőségéhez lásd: Gyórfy 2018.

21,7 százalék vár rossz dolgokat. A közeli és távoli, illetve általános, és részletekbe menően kidolgozott jövőkép skála mentén lényegében egyenlő, 40 százalékos arányban szóródnak a válaszadók.

12. táblázat: Jövőképcsoportok

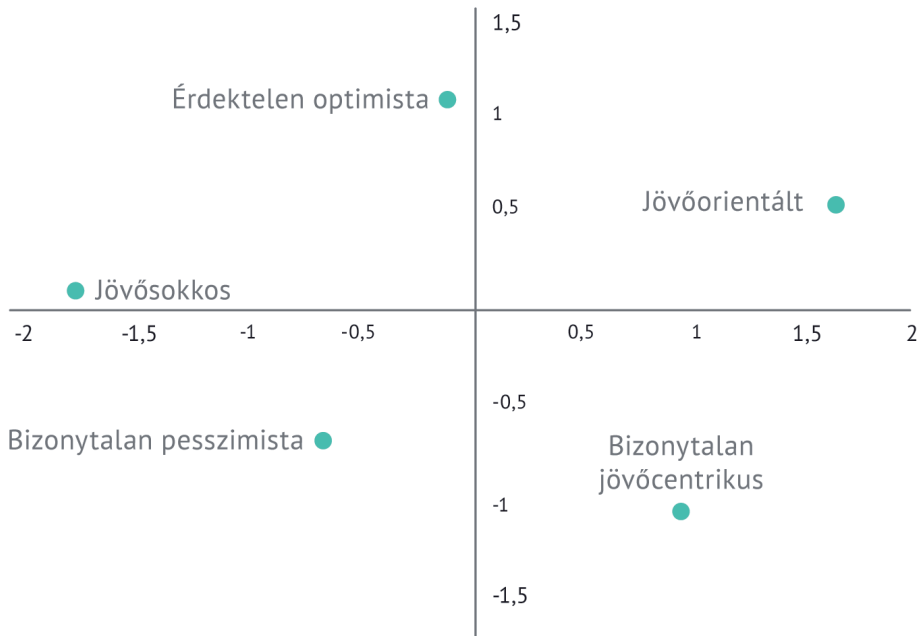
	Bizonytalan jövőcentrikus	Jövő-orientált	Bizonytalan pesszimista	Érdektelen optimista	Jövő-sokkos
Bizom a jövőben. / Félek a jövőtől.	1,2242588	-0,765587	0,8532801	-0,5556708	0,6445615
Nem foglalkozom a jövővel. / Sokat foglalkozom a jövővel.	0,3531373	0,6180359	0,3172569	-0,3358621	-1,5545791
Rossz dolgokra számítok a jövőben. / Jó dolgokra számítok a jövőben.	0,2204938	0,6104367	-1,0305347	0,3440529	-1,304333
Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre. / A nagyon távoli jövőbe is előretekintek.	0,7331261	0,8147758	-0,4931932	-0,5975551	-0,751565
A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni. / A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.	0,7582993	0,7937149	-0,5018658	-0,5791572	-0,7807968

A következőkben a lakosságot jövőképe szerint tipizáltuk. Elemzéseink során ismételten öt ideáltípust különítettünk el. Az első csoport tagjai jellemzően félnek a jövőtől, de összességében sokat foglalkoznak vele. Hosszú távú kidolgozott terveik vannak, amelyek révén a bizonytalan jövőt megszelídíthetik. Éppen ezért összességében inkább jó dolgokra számítanak a jövőben. A második csoport tagjai minden szempontból jövőcentrikusak: jellemzően bíznak a jövőben, konkrét terveik vannak a távolabbi jövőre, és ezzel összhangban pozitívan is állnak hozzá. Ezzel szemben a harmadik csoport számára a jövő tele van bizonytalansággal. A csoport tagjai félnek a jövőtől, sem a közeli, sem pedig a távolabbi jövőre vonatkozóan nincsenek terveik, ezzel összhangban pedig rossz dolgokra is számítanak. A negyedik csoportot nem izgatja a távolabbi jövő, ezzel összhangban konkrét tervekkel sem rendelkeznek, de összességében mégis pozitívan állnak hozzá. Végül az ötödik csoport jövőhorizontja teljesen zárt. Tagjai félnek a jövőtől, és rossz dolgok bekövetkezésére számítanak. Mintegy válaszreakcióként erre a sokkra a csoportbeliek inkább nem is foglalkoznak a jövővel, pusztán csak a legközelebbi jövőhorizontra tekintenek.

Az egyes jövőképtípusok térbeli ábrázolását felhasználva megállapíthatjuk, hogy a vízszintes tengely mentén a jövő kezelésének komplementer stratégiáit rögzíthetjük. A bal oldali térrészen elhelyezkedő

Jövőkép csoportok megoszlása és egymáshoz fűződő relációja, MDS

7. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

jövősokkos klaszter a jövő bizonytalansága miatt teljesen elzárkózik a jövő tervezésétől, ezzel szemben a jövőorientált klaszter konkrét tervekkel rendelkezik a távolabbi jövőre vonatkozóan is. Persze ők bíznak is a jövőben, szemben a bizonytalan jövőcentrikus csoporttal, melynek tagjai számára éppen a jövőre vonatkozó tervek jelentenek „ontológiai” terápiát.⁶⁴ A függőleges tengely két szélsőértéke egyfajta jövőpesszimista–jövőoptimista oppozícióként értelmezhető. Eszerint a jövősokkos, bizonytalan pesszimista és bizonytalan jövőcentrikus csoportok számára a jövő magas fokú bizonytalanságot rejt, az érdektelen optimista és a jövőorientált csoportok számára azonban perspektivikus távlatot jelent.

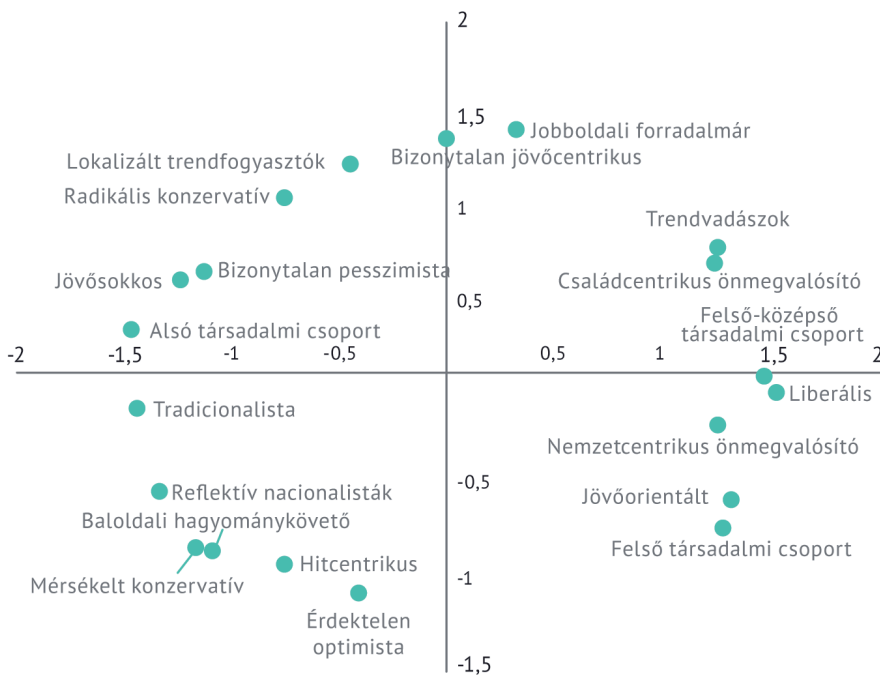
⁶⁴ Kollár J.–Kollárné–Mák 2019.

Életvitelcsoportok

Elemzéseink zárásaképpen a korábban vizsgált változók és tipológiák felhasználása révén arra tettünk kísérletet, hogy körülhatároljuk a magyar társadalomban megragadható életvitelcsoportokat. A típusok konkrét kialakítása három lépésben történt. Első lépésben a korábban létrehozott ideáltípusok (anyagi helyzet, értékrend, globalizációhoz fűződő viszony, politikai preferenciák, jövőkép) szerint aggregáltuk az összes olyan változót, amelyet az egyes csoportok kialakításához felhasználtunk. Az eljárás eredményeképpen 22 kiinduló klaszterközpontot kaptunk. Második lépésben a kapott klaszterközpontokat a többdimenziós skálázás (ALSCAL-MDS) módszerével két dimenzióban jelenítettük meg,⁶⁵ amely

Az ideáltípusok közötti affinitások, MDS

8. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

⁶⁵ Lakatos Zoltán (2010) Max Weber affinitás fogalmáról szóló írásában emellett érvel, hogy Bourdieu (1979) korrespondenciaelemzései – amelyek révén a társadalmi osztályok és az

révén felderíthettük azt, hogy a különböző – életvitelt konstituáló – ideáltípusok milyen affinitásban állnak egymással. Az eredmények szerint a 22 klaszterközpont alapvetően öt régióba sűrűsödött: a *világpolgárok* és a *középső társadalmi csoport* ideáltípusok azonban a kétdimenziós tér origója felé konvergáltak. Éppen ezért ezeket a csoportokat kizártuk az elemzésekből, és a további vizsgálatokat a maradék húsz klaszterközpont elemzése révén végeztük el.

Ezt követően összevontuk a közeli klasztereket,⁶⁶ megadva induló klaszterközpontnak az összevont klaszterek középpontjainak átlagát, az önmagában álló csoportok esetében pedig megtartottuk az eredeti klaszterközpontot. Ezt iterálva jutottunk el az optimális klaszterszámhoz, amely kirajzolta az életvitelcsoportokat.⁶⁷ Az eljárás eredményeként végül öt klasztert kaptunk. Az első típusnak a *lemaradók* nevet adtuk, ez a klaszter az *alsó társadalmi csoport, jövősokkos, bizonytalan pesszimista, tradicionalista és baloldali hagyománykövető*⁶⁸ ideáltípusokból „emergált”. A második klasztert *alapot vesztetteknek* kereszteltük el, ez a csoport a *lokalizált trendfogyasztók, bizonytalan jövőcentrikusok, radikális konzervatív és jobboldali forradalmár* típusok metszeteként jött létre. A harmadik csoportot *konzervatív középosztálynak* neveztük el. Ez a klaszter a *mérsékelt konzervatív, hitcentrikus, érdektelen optimista és reflektív patrióta* típusok révén állt elő. A negyedik klaszternek a *liberális középosztály* nevet adtuk. Ez a csoport a *családcentrikus önmegvalósító, trendvadász, felső-középső*

---

esztétikai beállítódások közötti kapcsolatot elemezte – lényegében azt a célt szolgálják, amelyet Weber affinitás fogalma is takar: „A korrespondencia ebben a megközelítésben nominális kategóriák – Bourdieu-nél esztétikai orientációk vs. osztályok, Webernél életstílusok vs. gazdálkodási formák – egymás iránti affinitásaként is értelmezhető” (Lakatos 2010). Mindezzel összhangban vizsgálódásainkat – amelyek révén a különböző ideáltípusok közötti affinitásokat próbáltuk meg felderíteni – többváltozós korrespondenciaelemzés révén is elvégeztük. Mivel azonban az eredmények sok szempontból megegyeztek a többdimenziós skálázás eredményével, csak utóbbit tüntettük fel. (Mindezek ellenére indokolt esetben a végső klaszterek kialakításánál a korrespondenciaelemzés eredményeit is felhasználtuk.)

⁶⁶ A klaszterek közötti távolságokat a többdimenziós skálázás (két- és háromdimenziós megoldás), a klaszterközpontok közötti euklideszi távolság és a többváltozós korrespondenciaelemzés (két- és háromdimenziós megoldás) révén határoztuk meg.

⁶⁷ Vö. Füstös–Kozjek-Gulyás 2018.

⁶⁸ Bár a kétdimenziós megoldás szerint ez a típus inkább a reflektív patrióták és mérsékelt konzervatívok típusával jár együtt, a klaszterek közötti euklideszi távolságok és háromdimenziós MDS alapján a lemaradók csoportjához soroltuk.

társadalmi csoport és liberális típusok révén jött létre. Végezetül pedig az ötödik, nyerteseknek keresztelt típus a felső társadalmi csoport, jövőorientált és nemzetcentrikus önmegvalósító ideáltípusok vegyületeként jött létre.

Az egyes életvitelklaszterek jellemzőit az alábbi táblázat szemlélteti részletesen:

13. táblázat: Életvitelcsoportok

		Lema- radók	Alapot vesztettek	Konzervatív középosztály	Liberális középosztály	Elit
Gazdasági tőke	Egy főre eső jövedelem a megkérdezett háztartásában (medián)	112 500	116 667	135 000	135 000	162 500
	Megtakarítás (százalék)	0	0	5	4	10
	Ingatlan értéke (millió forint)	12	15	15	16	17
Társadalmi tőke	Kapcsolatok száma	0,7	0,9	1,0	0,8	6,0
Kulturális tőke	Diplomás aránya	9%	15%	20%	14%	45%
	Legfeljebb nyolc általános	33%	21%	17%	14%	6%
	Legjellemzőbb végzettség	Nyolc általános (és szakmunkás)	Érettségi	Érettségi	Érettségi	Egyetem vagy főiskola
	Idegennyelv-tudás	18%	39%	35%	57%	71%
	Színház (évente legalább egyszer)	18%	35%	36%	38%	69%
	Múzeum (évente legalább egyszer)	18%	32%	36%	38%	68%
Digitális tőke	Laptop (birtoklás)	38%	62%	57%	77%	89%
	Okostelefon (birtoklás)	55%	72%	72%	91%	90%
	Tablet (birtoklás)	14%	29%	24%	32%	51%
Értékrend	Vallásos hit (fontos vagy nagyon fontos)	30%	33%	48%	18%	31%
	Család	94%	90%	97%	98%	96%
	Nemzethez tartozás	70%	66%	87%	70%	77%
	Szabadság	78%	83%	91%	94%	92%
	Kreativitás	47%	66%	76%	82%	85%
	Önmegvalósítás	53%	70%	79%	89%	87%
	Új helyek és kultúrák megismerése	30%	55%	64%	68%	76%

		Lema- radók	Alapot vesztettek	Konzervatív középosztály	Liberális középosztály	Elit
Életstílus	Világpolgárként tekintek magamra.	25%	47%	35%	43%	49%
	Magyarként tekintek magamra.	90%	79%	93%	89%	90%
	Fontos számomra, hogy tájékozódjak a világban zajló eseményekről.	53%	62%	70%	67%	79%
	Fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről.	61%	63%	77%	71%	80%
	Fontosak számomra a helyi tradíciók.	53%	54%	73%	50%	68%
	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	17%	38%	29%	36%	34%
	Úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével.	55%	60%	71%	67%	78%
	Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	52%	58%	70%	54%	64%
Politika	Konzervatív	54%	58%	54%	19%	32%
	Jobboldali	35%	58%	59%	47%	43%
	Mérsékelt	73%	22%	75%	63%	60%
	Modern	17%	70%	9%	85%	48%
	Emberiségben gondolkodó	50%	72%	14%	70%	65%
Jövőkép	Bízom a jövőben.	50%	10%	86%	95%	74%
	Jó dolgokra számítok a jövőben.	41%	55%	85%	87%	77%
	A nagyon távoli jövőbe is előretekintek.	8%	66%	60%	62%	61%
	A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.	9%	63%	60%	58%	62%

A „lemaradók” csoport gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan rosszabb az átlagosnál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 112 ezer forint, megtakarítással jellemzően nem rendelkeznek, ingatlanjuk értéke pedig csak 12 millió forint. Társadalmítóke-ellátottságuk is szignifikánsan alacsonyabb, mint a teljes lakosságé, átlagosan minden második csoporttagnak van csak kapcsolata olyan személlyel, aki a társadalmi hierarchia felső szintjéhez tartozik. Kulturálistőke-ellátottságuk is alacsonyabb a mintaátlagnál. A csoport tagjainak a legjellemzőbb végzettsége a nyolc általános iskola és a szakmunkásképző, a diplomások aránya pusztán 9 százalék. Valamilyen idegen nyelvet pusztán a csoport 18 százaléka beszél, színházba vagy múzeumba pedig – ezzel hasonló arányban – csak minden ötödik ember jár évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk messze elmarad az átlagostól, a csoporttagok 38 százaléka rendelkezik csak lappal, és pusztán 55 százalék okostelefonnal. Az értékrend jellemzőit megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a csoport tagjai egyfajta poszttradicionális értékrendet követnek, amelynek meghatározó elemei közé tartozik az egyéni önmegvalósítási vágy alacsony szintje és a családi és nemzeti kötelekek erőssége. Ezzel összhangban az életstílusok meghatározó jellemzői közé is a magyarságtudat absztrakt elemeivel összefüggésben értelmezhető mintázatok kerülnek: fontosak számukra a tradíciók és a magyar identitástudat. Ezzel szemben a globális világ sajtószereplői sem az identitás absztrakt, sem pedig performatív szintjén nem jelennek meg. Ezzel összhangban a csoport tagjainak politikai preferenciáit egyfajta baloldali hagyománykövető magatartás jellemzi, amelynek meghatározó elemei közé tartozik egyfajta hagyománykövető, konzervatív, baloldali (egyfajta lenyomatként tovább élő hagyománycentrikus-szocialista) világszemlélet. Ezek szerint, bár a csoport tagjai jól körülhatárolható világgéppel rendelkeznek, azok a mezők és struktúrák, amelyek ezek adaptív fenntartásáért felelnének, a globalizált információs korszakban elvesztették meghatározó szerepüket. Éppen ezért a csoport jövőképét egy bizonytalan pesszimista és/vagy jövősoffokos állapot jellemzi, amelynek textusában a szereplők a jövőt bizonytalannak, kilátástalannak és megszelídíthetetlennek tekintik. Összességében tehát a csoport tagjai a globalizált információs kor „vesztesei”, akik alacsony tőkeellátottságuk és „hagyománycentrikus-szocialista” habitusuk miatt nem képesek alkalmazkodni a kor kihívásaihoz.

Az „alapot vesztek” gazdaságítóke-ellátottsága az átlagos értékek felé konvergál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 117 ezer forint, megtakarításuk jellemzően nincs, ingatlanjuk értéke pedig 15 millió forint. Társadalmítóke-ellátottságuk is alacsonyabb valamivel, mint a teljes lakosságé, átlagosan egy magas pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük.

Kulturálistőke-ellátottságuk lényegében egyenértékű a mintaátlaggal. A csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az érettségi, a diplomások aránya pusztán 15 százalék. Valamilyen idegen nyelvet a csoport 40 százaléka beszél, színházba vagy múzeumba pedig minden harmadik ember jár évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk is átlagos, a csoporttagok 62 százaléka rendelkezik lappal, 72 százalék pedig okostelefonnal. Az értékrend alakzatait vizsgálva egyrészt megállapítható, hogy a csoport a vizsgált értékeket az átlagosnál kevésbé preferálja, amely egyfajta anómiás állapotot körvonalaz.⁶⁹ Bár a család és a szabadság szupraértékein túl az önmegvalósítás is fontos számukra, alapvetően mégis egy érték- és motivációhiányos, alapját vesztett életvitel sajátosságai tűnnek dominánsnak. Ezt a megállapítást egyszerre erősíti meg és árnyalja, ha a csoportot az értékrend során leképzett csoportokkal vetjük össze. Eszerint egyfajta választórokonság tételezhető fel a vizsgált csoport és a hitcentrikus értékklaszter között, azonban a vallásosak aránya a mintaátlagnál alacsonyabb, a bizonytalanok és ateisták száma pedig magasabb. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy bár a csoport számára fontos lenne a hit – amely az önmegvalósítás immanens mozgásait keretezheti –, mégsem találják meg ezt az alapot, amely a társadalmilag objektívált célok és eszközök útjelzőjévé válhatna.⁷⁰ Tovább árnyalja ezt a megállapítást, ha megvizsgáljuk a csoport globalizációhoz fűződő viszonyát. Eszerint a csoport tagjai számára az átlagosnál fontosabb a világpolgári öntudat és a globális trendek követése, vagyis az áramlások terének azok a szilárd pontjai, amelyek a globalizált világkultúrában igazodási ponttá válhatnak. Politikai preferenciáikban lényegében ez az alapvesztettség tükröződik: a csoport tagjai jellemzően konzervatívnak, jobboldalinak, emberiségben gondolkodónak, modernnek és radikálisnak tartják magukat egyszerre. Nem meglepő módon a csoport politikai preferenciája a jobboldali forradalmár ideáltípus világlátásával rokon. Vagyis alapvesztettségüket egyfajta radikális világforradalom révén szeretnék megváltoztatni. Mindezzel összhangban a csoport jövőképét egyfajta bizonytalan jövőcentrizmus jellemzi. Bár a jövőt erősen bizonytalannak érzik, úgy vélik, hogy a távoli jövőben a dolgok majd jóra fordulnak. Összességében tehát a csoport tagjai a globalizáció alaptalanná vált modernitásának „csavargói”,⁷¹ akik részben alacsony tőkeellátottságuk miatt képtelenek

---

⁶⁹ Durkheim 2003.

⁷⁰ Kollár D. 2020a.

⁷¹ Bauman 1999.

megszelídíteni a globalizált információs korszak hullámain.⁷² Életvitelük meghatározó eleme egy eljövendő tengelykor⁷³ víziója, amelyben egy új alap válhat a társadalmilag rögzített célok és eszközök útjelzőjévé.

A „liberális középosztály” ideáltípusának gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan kedvezőbb a teljes lakosságénál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 135 ezer forint, átlagosan jövedelmük 4 százalékát tudják félretenni egy hónapban, ingatlanjuk értéke pedig 16 millió forint. Társadalmítóke-ellátottságuk valamivel elmarad a teljes mintaátlagtól, átlagosan egy magas pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük. Kulturálistőke-ellátottságuk jellemzően megfelel a mintaátlagénak, bár valamivel kedvezőbb az inkorporált kulturális tőke esetén. A csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az érettségi, a diplomások aránya 14 százalék. Idegennyelv-tudásuk ennek ellenére szignifikánsan jobb az átlagosnál, a csoport tagjainak 54 százaléka beszél valamilyen idegen nyelven, és megközelítőleg 40 százalék jár évente legalább egyszer színházba vagy múzeumba. Digitálistőke-ellátottságuk szignifikánsan jobb az átlagosnál, a klasztertagok 77 százaléka rendelkezik lappal, 91 százalék pedig okostelefonnal. Az értékrend alakzatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a csoport számára – a család és a szabadság mellett – kiemelten fontos az önmegvalósítás, a kreativitás, illetve az új helyek és kultúrák felfedezése. A csoport tagjai számára a globalizált információs korszak megalapozatlansága,⁷⁴ a nemzeti és vallási kötelek gyengülése⁷⁵ az önmegvalósítás lehetőségével áll rokonságban. A mindent átfogó – lokalizált – alap megrendülése számukra éppen az egyéni és családi élettervek megvalósítását teszi lehetővé. Ezt jól kiegészíti egyfajta világpolgári milió, amely az identitásépítés absztrakt (világpolgári öntudat) és performatív (világdivathoz igazodás) elemeit is rögzíti. A csoport tagjai számára a két elsődleges referenciapont a család mint szűkebb interperszonális környezet, illetve az áramlások globális tere.⁷⁶ Politikai preferenciáikat ezzel összhangban egyfajta erős liberális beállítódás jellemzi, amelynek középpontjában egy modern világtársadalom képe kristályosodik ki. Mivel a klaszter tagjaira a kor megalapozatlansága inkább serkentően hat, jövőképük is pozitív, a többségük a jövőorientált jövőképcsoportba tartozik, amelynek tagjai

---

⁷² Toffler 1970.

⁷³ Jaspers 1965.

⁷⁴ Rorty 1994.

⁷⁵ Vö. Inglehart–Welzel.

⁷⁶ Castells 2005.

nemcsak hogy pozitívan tekintenek a jövőre, hanem konkrét tervekkel is rendelkeznek a távolabbi jövőre vonatkozóan. Összességében tehát a csoport tagjai számára a globalizált információs korszak megalapozatlansága az egyéni (és családi) identitás építésének életprogramjával jár együtt, amelynek elsődleges közegét a globális áramlások jelentik.⁷⁷

A „konzervatív középosztály” klaszter gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan kedvezőbb az átlagosnál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 135 ezer forint, havonta átlagosan jövedelmük 5 százalékát tudják félretenni, ingatlanjuk értéke pedig 15 millió forint. Társadalmitőke-ellátottságuk alacsonyabb valamivel a teljes mintáénál, átlagosan egy magas pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük, kulturálistőke-ellátottságuk pedig tendenciáiban azonos a mintaátlaggal. A csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az érettségi, a diplomások aránya 21 százalék. Valamilyen idegen nyelvet a csoport bő harmada beszél, ehhez hasonlóan színházba vagy múzeumba pedig minden harmadik személy megy el évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk átlagos, a csoport tagjainak 57 százaléka rendelkezik lappal, 72 százalék pedig okostelefonnal. A csoport értékrendbeli sajátosságait megvizsgálva jól körülhatárolható jellemzőket ragadhatunk meg. A csoport tagjai számára kiemelten fontos a család, a szabadság, a nemzethez tartozás és a vallásos hit is. Nem meglepő módon a klaszter a hitcentrikus értékcsoporttal áll a legerősebb affinitásban – ezt megerősíti a vallásosak kiemelten magas aránya is. Szemben tehát az alapot vesztettek csoportjával, a konzervatív középosztály tagjai „stabil”, lehorgonyzott értékrenddel rendelkeznek, amelynek legfőbb támpontjait a nemzeti és vallási kötelek jelentik. Ezzel lényegében összecsengenek azok a mintázatok is, amelyeket a globalizációhoz fűződő viszony kapcsán ragadhatunk meg. A csoport tagjai mind identitásukban, mind pedig performatív aktsaikban kifejezésre juttatják a nemzethez tartozás kollektív jellegű élményét, legyen szó a tradíciók ápolásáról vagy éppen a hazai termékek vásárlásáról. Mindemellett azonban fontos számukra az is, hogy ne pusztán az ország, hanem a világ dolgaiban is tájékozottak legyenek. Politikai preferenciáik lényegében összecsengenek a korábban kinyert mintázatokkal: jellemzően jobboldalinak, konzervatívnak hagyománykövetőnek, nemzetben gondolkodónak és mérsékeltnek tekintik magukat. Vagyis politikai identitásukban is kifejezésre jut a nemzethez tartozás kollektív élménye. A nemzeti és politikai kötelek alapja a csoport jövőképeinek sajátos értekeiben is megmutatkozik. Ösz-

---

⁷⁷ Kollár D. 2019a.

szességében tehát a klaszter tagjai számára a nemzeti és vallási kötelek jelentik a referenciapontot, amely révén életüket a globalizált információs társadalomban megalapozhatják.

A „nyertesek” csoport gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan jobb az átlagosnál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 163 ezer forint, havi megtakarításuk 10 százalék, ingatlanjuk értéke pedig átlagosan 17 millió forint. Társadalmitőke-ellátottságuk kiemelten magas, átlagosan hat magas társadalmi pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük. Kulturálistőke-ellátottságuk is messze meghaladja az átlagosat, a csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az egyetem, a diplomások aránya közel 50 százalék. Valamilyen idegen nyelvet a csoport 71 százaléka beszél, színházba vagy múzeumba pedig a klasztertagok 70 százaléka megy el évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk is sokkal jobb az átlagosnál, a csoporttagok 89 százaléka rendelkezik lappal, 90 százalék pedig okostelefonnal. Az értékrend alakzatait vizsgálva egyrészt megállapítható, hogy a csoportot magas értékelítettség jellemzi, vagyis lényegében minden vizsgált érték felülreprezentált a körükben. Ez egy erősen heterogén értékrendszer körvonalait rögzíti, amelynek textusában a különböző értékek közötti látszólagos ellentmondások feloldódnak. Bár a csoport tagjai számára kiemelten fontos a család, a nemzethez tartozás és – arányaiban – a vallásos hit is, ez nem mond el- lent az önmegvalósítás, a kreativitás és felfedezés értékeinek. Ez persze fordítva is igaz: bár a csoport tagjai számára kiemelten fontos az egyéni önmegvalósítás és identitás keresése, ez megfér a közösségi értékek magas preferáltságával. Ezzel összhangban a csoport életstílusában szimultán jelennek meg a globális és lokális jellegű mintázatok. A csoport tagjai számára a magyarságtudat és a világpolgári lét absztrakt és performatív elemei nem komplementer mintázatok, hanem a globalizált⁷⁸ lét folytonos kreatív destrukciójának⁷⁹ sajátosságai. Ezzel összhangban a csoport politikai preferenciáit (látszólag) paradox módon egyfajta liberális–jobboldali gondolkodás jellemzi, amelynek középpontjában az emberiség modern kori (sors)kérdései állnak. Mindezzel a reflektív létmóddal összhangban a csoport jövőképét erőteljes jövőorientáltság jellemzi, a klaszter tagjai nemcsak hogy pozitívan tekintenek a jövőbe, hanem jellemzően konkrét tervekkel is rendelkeznek. Összességében tehát a csoport tagjai a globalizált információs korszak nyertesei, akik

---

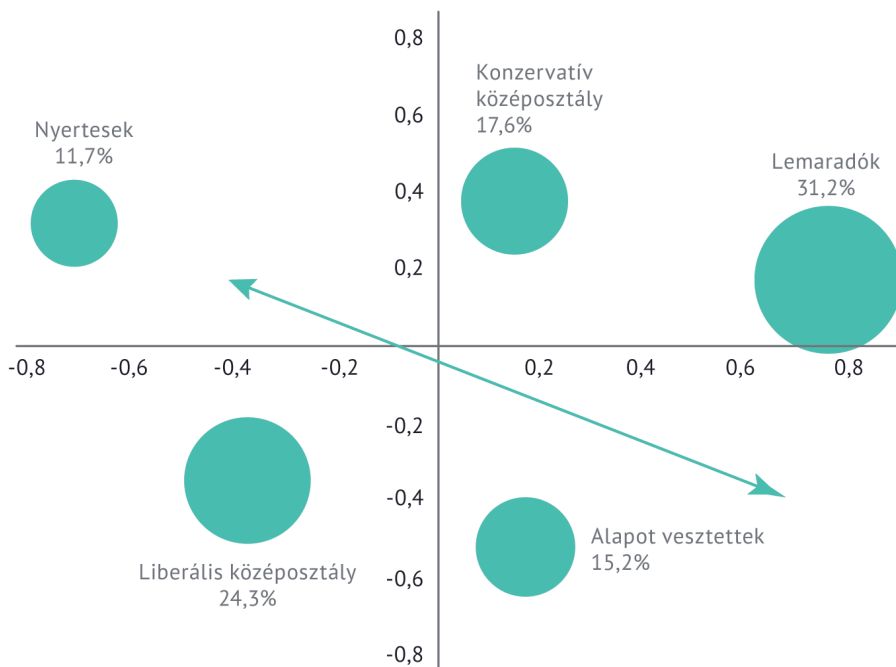
⁷⁸ Robertson 1995.

⁷⁹ Kollár D.–Kollár J. 2017; Castells 2005; Schumpeter 2003.

gazdaságítóke-ellátottságuk és habitusuk révén képesek életük megalapozatlan megalapozására,⁸⁰ vagyis képesek arra, hogy sikerrel vegyék a globális-információs kor kihívásait.

Életvitelcsoportok megoszlása és egymáshoz fűződő relációja, MDS

9. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Bár a klaszterek jellemzése önmagában is pozicionálja a csoportokat, a fenti ábra még árnyaltabban mutatja be azt. Egyrészt elmondhatjuk, hogy a magyar társadalom 31 százaléka sorolható a lemaradók közé, 25 százalék a liberális középosztályba, 18 százalék a konzervatív középosztály csoportba, 15 százalék az alapot vesztek közé, 12 százalék pedig a nyertesekhez. Másrészt jól látható az életviteltér polarizáltsága. A bal oldali térrész szélén található a nyertesek csoportja, a jobb oldali térrész szélén pedig a lemaradóké. A nyertesek csoportjához legközelebb a liberális

⁸⁰ Kollár J.–Kollár D. 2019.

középosztály és a konzervatív középosztály helyezkedik el, a legnagyobb távolságra pedig az alapot vesztek és a lemaradók vannak. Ha a tengely által kettészelt tér két vízszintes régióját vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az alsó régióba kerülő klaszterek elsősorban globális léptékben gondolkodnak, a felső térrész klaszterei számára azonban a nemzethez tartozás élménye az irányadó. Azonban míg a liberális és konzervatív középosztály képes életvitelét – legyen az hagyománykövető vagy modern, globális vagy lokális – megalapozni, addig a lemaradók és az alapot vesztek számára az életviláguk által kódolt célok nem érhetők el a rendelkezésükre álló eszközökkel. A nyertesek csoportja a liberálisok és a konzervatívok között mintegy „szabadon lebeg”,⁸¹ ideológiai preferenciáikat keretezi magas tőkeellátottságuk és egy sajátos habitus, amely az információs kor etikájával⁸² rezonál együtt. Mindezek azt sugallják, hogy a globális léptékben szerveződő információs korszak szelekciós eljárásai pusztán indirekt módon hatnak az életvitel elemeire. Ahogy a liberális, úgy a konzervatív életvitel is sikeresen lekódolható, olyan formában, amely révén az ágensek vagy csoportok megélhetik identitásuk kibontakozását. A materiális vagy immateriális erőforrásoktól elzárt csoportok számára azonban az életvitel adaptív alakítása lehetetlennek tűnő feladat.

---

⁸¹ Mannheim 1996.

⁸² Himanen 2011.

Irodalom

Abel, Thomas – Cockerham, William 1993: Lifestyle or Lebensführung? Critical Remarks on the Mistranslation of Weber's „Class, Status, Party”. *The Sociological Quarterly*, 34 (3), 551–556., www.jstor.org/stable/4121112

Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Bauer Béla 2002: Az ifjúság viszonya az értékek világához. In Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000 – Tanulmányok 1*. Budapest, Nemzeti Ifjúsági Kutatóintézet.

Bauman, Zygmunt 1999: Turisták és vagabundok. *Magyar Lettre Internationale*, 35, tél.

Beck, Ulrich 1992: *Risk society: Towards a new modernity*. London, Sage.

Beck, Ulrich 2000: *What is globalization?* Malden, Polity.

Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott 1994: *Reflexive Modernization: Politics, tradition, and aesthetics in the modern social order*. Stanford, Stanford University Press.

Becker, Gary S. 1964: *Human Capital A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. University of Illinois.

Becker Gary S. 1996: *Accounting for Tastes*. Cambridge (MA), Harvard University Press.

Bell, Daniel 1999: *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting*. New York, Basic.

Berger Viktor 2008: Életstílus- és miliőkutatások a német szociológiában. *Replika*, (64–65), 115–130.

Bordács Andrea – Kollár József – Sinkovics Péter 2009: *Tót Endre*. Budapest, Új Művészet.

Bourdieu, Pierre 1979: *La distinction: Critique sociale du jugement*. Párizs, Les Éditions de Minuit.

Bourdieu, Pierre 1997: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, 156–177.

Castells, Manuel 2005: Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra (ford. Rohonyi András). In uő.: *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat–Infonia.

Coleman, James S. 1988: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95.

Cunningham, Kerry F. – Zhang, Jia Wei – Howell, Ryan T. 2015: Time perspectives and subjective well-being: A dual-pathway framework. In Stolarski, Maciej – Fieulaine, Nicolas – van Beek, Wessel (szerk.): *Time perspective theory, review, research, and application*. Cham, Springer International Publishing, 403–415.

Dahrendorf, Ralf 1959: *Class and Class Conflict in an Industrial Society*. London, Routledge and Kegan Paul.

Dahrendorf, Ralf 1979: *Life chances*. Chicago, University of Chicago Press.

Dahrendorf, Ralf 2007: *The Modern Social Conflict: The Politics of Liberty*. New Jersey, Transaction.

Durkheim, Émile 2003: *Az öngyilkosság* (ford. Józsa Péter). Budapest, Osiris.

Ferge Zsuzsa 1969: *Társadalmunk rétegződése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Floridi, Luciano 2014: *The Fourth Revolution*. Oxford, Oxford University Press.

Füstös László – Kozjek-Gulyás Anett 2018: *Klaszterelemzés*. BCE–TEAM.

Füstös, László – Szakolczai, Árpád 1998: Value Systems in Axial Moments A Comparative Analysis of 24 European Countries. *European Sociological Review*, 14 (3), 211–229, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a018237>

Gerth, Hans 1982: The reception of Max Weber's work in American sociology. In Bensman, Joseph – Vidich, Arthur J. – Gerth, Nobuko (szerk.): *Politics, Character and Culture*. Westport (CT), Greenwood.

Granovetter, Mark S. 1973: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–1380.

Gyorgyovics Miklós – Bokányi Zita – Pillók Péter 2018: Rétegek és társadalmi mobilitás a fiatal társadalmi csoportban. In Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Kutatópont.

Győrffy, Dóra 2018: *Trust and Crisis Management in the European Union: An Institutional Account of Success and Failure in Program Countries*. New York, Palgrave Macmillan.

Hajdu Gábor – Huszár Ákos – Kristóf Luca 2019: Mobilitás és társadalmi integráció. *Socio.hu*, 2019/4, 42–62.

Hidas Zoltán 2018: *Törékeny értelemvilágaink – A világalakítás rendje és szabadsága*. Budapest, Gondolat.

Hidas Zoltán 2020: Magyarázó jegyzetek. In Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, L'Harmattan.

Himanen, Pekka 2011: *The Hacker Ethic and the Spirit of Information Age*. London, Vintage.

Huszár Ákos: Foglalkozási osztályszerkezet I. Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle*, 91/1, 31–56.

Inglehart Ronald – Welzel, Christian 2005: *Modernization, Cultural Change and Democracy. The human development sequence*. Cambridge, Cambridge University Press.

Jaspers, Karl 1965: *The origin and goal of history*. New Haven – London, Yale University.

Jones, Andrew 2010: *Globalization: Key thinkers*. Cambridge (UK), Polity.

Kemény István 1972: A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia*, (1), 36–48.

Kollár Dávid 2019a: Komplexitás és redukció a tulajdonságok nélküli társadalmakban. *Kultúratudományi Szemle*, 2019/2.

Kollár Dávid 2020a: Rend és deviancia. *Jel-Kép*, 2020/1, <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2020.1.103> (letöltve: 2020. április 2.).

Kollár Dávid 2020b: A környezetvédelem és a posztmaterializmus szelleme. *Replika*, (114), 133–155.

Kollár Dávid – Kollár József 2017: Tulajdonságok nélküli társadalom. *Jel-Kép*, 2017/3, <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2017.3.37> (letöltve: 2020. április 2.).

Kollár József – Kollár Dávid 2019: Futball a poszt-archaikus korban. In Kollár József – Kollárné Déri Krisztina 2011: *Vízen járni*. Budapest, Mentofaktúra.

Kollár József – Kollárné Déri Krisztina – Mák Kornél 2019: *Derűterápia*. Szeged, Belvedere.

Kornai János 2008: *From Socialism to Capitalism*. Budapest, Central European University Press.

Kovács Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2015: A magyar társadalom integrációs és rétegződésmo­delljei. *Szociológiai Szemle*, 26 (3), 4–27.

Kristóf Luca – Kmetty Zoltán 2019: Szereti ön Vivaldit? Zenei ízlés és társadalmi státusz. *Szociológiai Szemle*, (2), 49–67.

Lakatos Zoltán 2010: Az elektív affinitás. *Elpis*, 5 (1), 103–120.

Lazarsfeld, Paul F. – Oberschall, Anthony R. 1965: Max Weber and empirical social research. *American Sociological Review*, 30, 185–199.

Lingjiang, Tu – Adwait, Khare – Yinlong, Zhang 2012: A short 8-item scale for measuring consumers' local–global identity. *International Journal of Research in Marketing*, 29/1.

Losonczi Ágnes 1977: *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben*. Budapest, Gondolat.

Pillók Péter 2019: A mai magyar társadalom összetétele és rétegződése. In Orbán Balázs – Szalai Zoltán (szerk.): *Ezer éve Európa közepén: A magyar állam karaktere*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium.

Löwy, Michael 2004: Le concept d'affinité élective chez Max Weber. *Archives de Science Sociales de Religion*, 127, 93–103.

Maciuszek, Józef – Polczyk, Romuald – Tucholska, Kinga 2019: Direct and Indirect Relationships Between Life Satisfaction, Values, and Time Perspectives: Research on a Sample of Polish Students. *Advances in Cognitive Psychology*, 15 (2), 133–142, 10.5709/acp-0263-0

Makri, Katerina – Papadas, Karolos-Konstantinos – Schlegelmilch, Bodo B. 2019: Global local consumer identities as drivers of global digital brand usage. *International Marketing Review*, 36 (5).

Mannheim, Karl 1996: *Ideológia és utópia* (ford. Mezei I. György). Budapest, Atlantis Könyvkiadó.

McKinnon, Andrew M. 2010: Elective Affinities of the Protestant Ethic: Weber and the Chemistry of Capitalism. *Sociological Theory*, 28 (1), 108–126.

Mommsen, Wolfgang 1989: Ideal type and pure type: Two variants of Max Weber's ideal-typical method. In uő. (szerk.): *The Political and Social Theory of Max Weber*. London, Polity, 121–132.

Przepiorka, Aneta – Sobol-Kwapinska, Malgorzata 2020: People with Positive Time Perspective are More Grateful and Happier: Gratitude Mediates the Relationship Between Time Perspective and Life Satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, <https://doi.org/10.1007/s10902-020-00221-z>

Róbert Péter 2015: Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92–93 (3–4), 77.

Robertson, Roland 1995: Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In Featherstone, Mike – Lash, Scott – Robertson, Roland (szerk.): *Global Modernities*. London, Sage, 25–44.

Rorty, Richard 1994: *Esetlegesség, irónia, szolidaritás* (ford. Boros János, Csordás Gábor). Pécs, Jelenkor.

Schulze, Gerhard 2000: Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása (részlet az 1. fejezetből). *Szociológiai Figyelő*, (1–2), 135–157.

Schumpeter, Joseph 2003: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Allen & Unwin.

Schwartz, Shalom H. 2012: An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1), <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.

Segady, Thomas W. 2014: The Utility of Weber's Ideal Type: Verstehen and the Theory of Critical Mass, *Sociological Spectrum. Mid-South Sociological Association*, 34 (4), 354–361, doi: 10.1080/02732173.2014.917249.

Stolarski, Maciej – Vowinckel, Jonte – Jankowski, Konrad S. – Zajenkowski, Marcin 2016: Mind the balance, be contented: Balanced time perspective mediates the relationship between mindfulness and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 93, 27–31, doi: 10.1016/j.paid.2015.09.039.

Swedberg, Richard – Agevall, Ola 2016: *The Max Weber dictionary*. Stanford, Stanford University Press.

Szabari Vera 2017: A módszertani individualizmus mint a keményi megismerés sajátos formája. *Replika*, 2017/4.

Szakolczai Árpád 1994: A jobb- és baloldalon túl. *Politikatudományi Szemle*, 3 (3).

Toffler, Alvin 1970: *Future Shock*. New York, Random House.

Törőcsik Mária – Szűcs Krisztián – Nagy Ákos – Lázár Erika 2019: Életstíluscsoportok Magyarországon a digitalizáció korában. *Replika*, (111), 63–86.

Turner, Bryan 1993: Outline of a theory of human rights. *Sociology*, 27 (3), 489–512. www.jstor.org/stable/42855235 (letöltve: 2020. május 15.).

Wallerstein, Immanuel 2010: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe* (ford. Koltai Mihály Bence). Budapest, L'Harmattan.

Weber, Max 1923: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (ford. Vida Sándor). Budapest, Franklin Társulat.

Weber, Max 1982: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (ford. Gelléri András, Somlai Péter). Vallásszociológiai írások. Budapest, Gondolat.

Weber, Max 1987: *Gazdaság és Társadalom I.* (ford. Erdélyi Ágnes). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, Max 1998: Objektivitás. In uő.: *Tanulmányok* (ford. Józsa Péter, Lannert Judit, László Géza, Erdélyi Ágnes). Budapest, Osiris.

Weber, Max 2001: *The Protestant Ethic Debate. Max Weber's Replies to his Critics, 1907–1910*. Liverpool, Liverpool University Press.

Weber, Max 2007: *A világvallások gazdasági etikája* (ford. Endreffy Zoltán, Tatár György, Somlai Péter, Mesés Péter, Hidas Zoltán, Ábrahám Zoltán). Budapest, Gondolat.

Wittgenstein, Ludwig 1953: *Philosophical Investigations* (szerk. Anscombe, G. E. M. – Rhees, R., ford. Anscombe, G. E. M.). Oxford, Blackwell.

Függelék

1. melléklet: Az életvitelcsoportokat konstituáló klaszterek megoszlása

Dimenzió	Ideáltípusok	Megoszlás
Tőkeellátottság	Alsó társadalmi csoport	53%
	Alsó-középső társadalmi csoport	24%
	Felső-középső társadalmi csoport	20%
	Felső társadalmi csoport	3%
Értékek	Hitcentrikus	31%
	Családcentrikus önmegvalósító	17%
	Tradicionalista	22%
	Nemzetcentrikus önmegvalósító	30%
Globalizáció	Világpolgárok	21%
	Trendvadászok	34%
	Lokalizált trendfogyasztók	21%
	Reflektív patrióták	23%
Politika	Liberális	29%
	Baloldali hagyománykövető	21%
	Mérsékelt konzervatív	20%
	Radikális konzervatív	11%
	Jobboldali forradalmár	20%
Jövőkép	Bizonytalan jövőcentrikus	14%
	Jövőorientált	31%
	Bizonytalan pesszimista	16%
	Érdektelen optimista	28%
	Jövősokkos	11%

Makay Mónika – Stefkovics Ádám
Mi oszt meg minket?
Politikai törésvonalak vizsgálata
Magyarországon

Bevezetés

A politikai törésvonalak vizsgálata komoly múltra tekint vissza Magyarországon. A kitüntetett kutatói figyelem vélhetőleg arra vezethető vissza, hogy mind a magyar politika erőtér, mind a választói attitűdök sajátosan komplex változásokon mentek keresztül az elmúlt három évtizedben. A rendszerváltást követő években egy többszereplős pártrendszer jött létre viszonylag karakteres pártokkal, amely a kétezres években fokozatosan alakult át egy merev *kétblokkrendszerre*,¹ amelyben alig volt átjárás a két oldal között.² Ezzel párhuzamosan egy jelentős ideológiai polarizáció ment végbe³ elsősorban a *bal–jobb* tengely mentén. A kétblokkrendszer a Jobbik megjelenése törte meg, ami a *mérsékelt–radikális* törésvonal megerősödéséhez vezetett. Az elmúlt években azonban újra egy bipoláris, erősen megosztott rendszer van kialakulóban, amely azonban, úgy véljük, különbözik a kétezres évektől.

Az elmúlt három országgyűlési választás eredményeinek következtében a magyar ellenzék ma erősen fragmentált és meggyengült, szemben a rendkívül megerősödött és egységes kormánypárti oldallal. A 2018-as országgyűlési és a 2019-es önkormányzati választások így sajátos helyzetet teremtettek: az – ideológiailag nagyon különböző – ellenzéki pártok taktikai okokból egy oldalra kerültek. Ezek az összefogások egyelőre

---

¹ Soós 2012.

² Kmetty 2015; Angelusz–Tardos 2011.

³ Vegetti 2019.

inkább kevesebb, mint több sikerrel jártak, ám az is látható volt, hogy a kormányváltás mint politikai cél képes lehet az ellenzéki szavazókat egyesíteni. Több jel is utal arra, hogy ebben a sajátos pártpolitikai helyzetben a bal–jobb tengely kevésbé hatékonyan jelöli ki a konfliktuszónákat, mint a *kormánypárti–ellenzéki* distinkció. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy az ellenzéki pártok között meghúzódó törésvonalak eltűntek volna, hanem hogy elhalványultak, a kormánypártiak és az ellenzékiek közötti határvonalak pedig megerősödtek.

A kormánypárti–ellenzéki ellentétpár ugyanakkor pusztán egy politikai preferenciát fejez ki. Jelen tanulmány kérdése, hogy milyen tényezőkkel írható le az a törésvonal, amely a kormányt támogató és az azt leváltani kívánó választók között meghúzódik, illetve vannak-e más markáns törésvonalak a választói attitűdökben. Elemzésünkben öt magyarázó tényezőcsoport hatását vizsgáljuk a pártválasztásra. A korábbi szakirodalom részletesen vizsgálta a *szociokulturális (1)* tényezők hatását, valamint az *ideológiai értékek (2)* szerepét. Elemzésünk új adatokkal szolgál az *általános értékek (3)*, a *globális–lokális értékek (4)*, valamint az *információs tényezők (5)* pártválasztásra gyakorolt hatásáról. A tanulmány egy történeti áttekintéssel kezdődik, majd bemutatjuk, milyen elméleti megfontolások vezettek minket arra, hogy a fenti öt tényezőcsoportot vegyük górcső alá.

A politikai törésvonalak színeváltozásai a rendszerváltás óta

A politikai törésvonalak markáns, mélyen gyökerező és tartós konfliktuscsoportokra osztják a társadalmat.⁴ A törésvonalak mentén létrejövő polarizáció egy olyan természetes folyamat, amelynek szélsőséges eseteire – tehát a polarizáció hiányára és a túlzott mértékű polarizációra – a szakirodalom negatív jelenségként tekint.⁵ A pártosság hiánya a demokratikus választások legitimitását kérdőjelezi meg, míg a túlzott mértékű polarizáció a csoportok közötti átjárás és vita lehetőségét erodálja.

Ami a rendszerváltás óta eltelt három évtizedet illeti, Magyarországon a törésvonalak átalakulását és a polarizáció mértékének erősödését figyelhettük meg. Az egyik ilyen – több más országban is lezajlott – át-

---

⁴ Kmetty 2015; Lipset–Rokkan 1967; Tóka 2005.

⁵ Patkós 2018; Tóka: 2005.

alakulás a hagyományos osztályképző tényezők háttérbe szorulása és az értékek, ideológiai választások előtérbe kerülése.⁶ Magyarországon a rendszerváltást követően számos párt alakult, egy többdimenziós politikai tér jött létre.⁷ A kilencvenes években jellemző volt, hogy a pártoknak viszonylag jól körülhatárolható karaktere volt. Az MSZP képviselte a szocialista hagyományokat, a Fidesz a fiatalokat, demokratákat, az FKGP a vidéket, a KDNP a vallást, míg az SZDSZ a városi liberális értelmiséget. A fenti elnagyolt jellemzők fontos szerepet játszottak a pártok identitásformálásában, markánsan megjelentek politikai programjukban, és konkrét társadalmi csoportokat céloztak meg üzeneteikkel. Bár más államokhoz képest Magyarországon kevésbé volt jellemző az osztályalapú pártosodás,⁸ a kilencvenes években mégis voltak jelei.

A kilencvenes évekre jellemző többdimenziós politikai tér azonban rövid életűnek bizonyult, s a '98-as választásokat követően fokozatosan alakult át egy bipoláris rendszerré. A pártrendszer egy Fidesz- és egy MSZP-blokkra szakadt, utóbbi integrálta magába a liberálisokat.⁹ A lazább, könnyebben átjárható tér egyre polarizáltabb lett, és 2006-ra minimálisra csökkent az átjárás a két blokk között.¹⁰ A polarizálódással párhuzamosan nőtt a két tábor belső integritása is. Ennek jelei voltak egyrészt az erősödő párthűség és elkötelezettség,¹¹ másrészt az egyének kapcsolathálózatának politikai homogenizálódása (a politikai homofília erősödése¹²). „Nem egyszerűen két belülről erős blokkról van szó, hanem arról is, hogy egymással szemben határozták meg a létüket, a belső stabilitásuk a másik lététől is függött.”¹³ A két táborra szakadás azt eredményezte, hogy a korábbi osztályalapú törésvonalak átrajzolódtak, a pártok a társadalmi csoportokban gondolkozás helyett politikai attitűdök mentén kezdték magukat meghatározni (ideológiai polarizáció).¹⁴ Enyedi és Tardos¹⁵ ideológiai fordulatként értékeli az ezredfordulót.

---

⁶ Enyedi–Tardos 2018.

⁷ Enyedi–Fábián–Tardos 2014.

⁸ Enyedi–Tardos 2018.

⁹ Enyedi–Fábián–Tardos 2014; Körösényi 2012.

¹⁰ Karácsony 2006; Körösényi 2012.

¹¹ Róbert–Papp 2012.

¹² Angelusz–Tardos 2011; Kmetty 2015.

¹³ Soós 2012.

¹⁴ Enyedi–Fábián–Tardos 2014.

¹⁵ Enyedi–Tardos 2018.

Minden korábbi kutatás azt erősíti meg, hogy a baloldali–jobboldali tengely volt a legmeghatározóbb ilyen törésvonal Magyarországon az elmúlt három évtizedben.¹⁶ A Századvég 2019-es, 28 európai uniós országban készült kérdőíves kutatásának eredményei azt mutatják, hogy a magyarok 91 százaléka el tudja helyezni magát a bal–jobb skálán, vagyis a skála három értékének valamelyikét jelölte meg. Ennél magasabb arányt csak Spanyolországban és Svédországban találtunk (92 százalék).¹⁷ Emellett fontos hívószavakká váltak a liberális–konzervatív, a hívő–szekuláris, a nemzeti érzelmű–szociáldemokrata ideológiai ellentétpárok.¹⁸

A kétezres években kikristályosodott, stabilnak tűnő kétblokkrendszer a Jobbik és az LMP megjelenése törte meg.¹⁹ A 2010-es – Enyedi és Benoit²⁰ szerint kritikus – országgyűlési választásokat követően a korábban egységes ellenzék egy baloldali és egy jobboldali radikális részre szakadt. Az LMP „zöld pártként” való megjelenése nem eredményezett olyan jelentős ideológiai átrendeződéseket, mint a Jobbik térnyerése. A Jobbik kevésbé volt értelmezhető a bal–jobb tengelyen, a párt megjelenésével a mérsékelt–radikális ideológiai törésvonal erősödött meg (ez a bal–jobb tengely pártpreferenciát magyarázó erejének csökkenésében is kifejeződött²¹). A 2014-es választásokra a Jobbik már a második legerősebb párttá vált, a baloldal pedig erősen meggyengült. Jelen cikk nem tér ki részletesen az ideológiai és értékbeli változásokra,²² de arra fontos felhívni a figyelmet, hogy a 2010-es években egy számottevő jobbra-, jobbközépre rendeződés volt látható Magyarországon.²³ Ennek a folyamatnak köszönhetően, a már idézett uniós szintű Századvég-felmérés alapján a baloldaliak aránya 2019-ben csak Lettországon, Észtországon és Ukrainában volt alacsonyabb (8, 11 és 6 százalék), mint Magyarországon (14 százalék).²⁴

A háromosztatú politikai erőter mindazonáltal a 2010-es évek második felében meggyengült, és számos jel arra utal, hogy a korábbi kétblokkrendszer egy új formáját látjuk ma. Ez egyrészt visszavezethető a Jobbik megváltozott

---

¹⁶ Angelusz–Tardos 2011; Kmetty 2014; Körösi 2012; Tóka: 2005.

¹⁷ Forrás: Századvég Project 28 kutatás (2019). A skála háromosztatú volt.

¹⁸ Bővebben lásd: Enyedi–Tardos 2018.

¹⁹ Kmetty 2015; Soós 2012.

²⁰ Enyedi–Benoit 2010.

²¹ Kmetty 2015.

²² Bővebben lásd: Enyedi–Tardos 2018.

²³ Enyedi–Fábián–Tardos 2014; Fábián 2012.

²⁴ Forrás: <https://project28.eu/>

helyzetére. A párt erősen meggyengült, aminek fő jelei a 2018-as országgyűlési választáson elszenvedett vereség, Vona Gábor lemondása, a párt válságba kerülése és egy konkurens párt megjelenése (Mi Hazánk Mozgalom) voltak. A gyengülés mellett fontos kiemelni a Jobbik politikai „arculatváltását” néppártosodását,²⁵ ami a párt korábbi radikális pozíciójának középére, illetve balratolódását eredményezte. Ez a legutóbbi adatokon is megjelenik, amelyek a Jobbik-szavazók enyhe balratolódásáról és a radikalizmus népszerűségvesztéséről, más szóval a mérsékelt–radikális tengely elhalványulásáról árulkodnak.²⁶ A párt egyre „vállalhatóbbá” vált más pártok szavazói számára is.²⁷

Másrészt az immár tíz éve regnáló Orbán-kurzussal szemben – politikai stratégiai okokból – egyre erőteljesebb igény mutatkozott egy egységes ellenzéki összefogásra mind a legutóbbi országgyűlési, mind az önkormányzati választásokon. Ez az országgyűlési választásokon kevésbé, az önkormányzati választásokon nagyobb mértékben sikerült az ellenzéki pártoknak. Mindazonáltal ezek a sok esetben kényszerstratégiák hátráltatták az erős ellenzéki tengelyek létrejöttét. Az LMP az egyik legegységesebb vesztese az összefogásnak, amely ahelyett, hogy egy erős zöld törésvonalat épített volna fel, lényegében beolvadt a hagyományos baloldali blokkba. Hasonlóképpen hátráltatták a stratégiai célok (kormányváltás) a Momentum identitásépítését. Mindezek összességében egy fragmentált, ám a választásokon többé-kevésbé közös politikai akaratot képviselő ellenzéket eredményeztek. A legutóbbi adatok azt mutatják, hogy Magyarországon a pártosság európai viszonylatban is jelentős, az egyes pártok szavazói elutasítóak más pártokkal szemben, ám a legnagyobb ellentét a kormánypártiak és az ellenzékiek között van.²⁸ Ennek nyomán tehát a *kormánypárti–ellenzéki* törésvonal jelentősége került előtérbe az elmúlt években.

Kérdés azonban, hogy milyen ideológiai vagy más tényezőkkel jellemezhető ez a fenti, pusztán politikai preferenciát kifejező törésvonal. Vajon a – pártosság szempontjából igen sokszínű – ellenzéki oldalt egyedül a közös politikai akarat (kormányváltás) tartotta össze a választásokon, vagy vannak olyan egyéb tényezők, amelyek élesen megkülönböztetnek egy ellenzéki szavazót egy kormánypártitól?

Több okunk is van azt feltételezni, hogy az elmúlt két évtizedben meghatározó jelentőségű bal–jobb tengely gyengébben magyarázza a jelenlegi

---

²⁵ Róna 2016.

²⁶ Enyedi–Tardos 2018.

²⁷ Molnár–Róna 2017.

²⁸ Patkós 2018.

kormánypárti–ellenzéki distinkciót. Az egyik ok, hogy az Orbán-kormány több olyan meghatározó ügyet is sikerrel tematizált az elmúlt években, amely nem osztja meg jelentősen a bal- és jobboldalt. Ilyen ügyek voltak a migráció és a családok védelme. Az igaz ugyan, hogy egy baloldali érzelmű ember kevésbé elutasító a migrációval szemben, ám az látható, hogy az illegális migrációt a bal- és jobboldali magyar emberek hasonlóképpen aggasztónak tartják.²⁹ A családok támogatásával kapcsolatban ennél is nagyobb a konszenzus. Az is gyengítheti a bal–jobb törésvonalat, hogy – mint bemutattuk – a legutóbbi választásokon látott ellenzéki összefogások összetétele rendkívül vegyes. Míg a különösen polarizált 2006-os helyzetben egy jóval világosabb baloldali és egy jobboldali blokk csapott össze, ma az ellenzéki összefogás egy blokkba tereli a hagyományos baloldalt (MSZP, DK), az újbaloldalt (Momentum Mozgalom), a zöldeket (LMP), a balra tolódott, de még mindig inkább jobboldali Jobbikot, a szélsőjobboldalt (Mi Hazánk Mozgalom), egy viccpártot (MKKP) és más kis pártokat.³⁰

A legutóbbi adatok leginkább a szociokulturális, strukturális tényezők erősödéséről tanúskodnak. Erősödött a generációs tényező, az életkor, a területi és a materiális tényezők hatása is.³¹ Vida, valamint Vida és Kovalcsik³² is a fővárosi–vidéki, illetve az urbánus–rurális reláció erősödésére, valamint a végzettség, a foglalkozás és az etnikai hovatartozás jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Vizsgált dimenziók

Szociokulturális törésvonal-tényezők

A szociokulturális tényezők közé tartoznak a szociodemográfiai (vagy más néven strukturális) alapváltozók, valamint a vallásosság. Amennyiben ezen tényezők hatása meghatározó a pártválasztás szempontjából,

---

²⁹ Barna–Koltai 2019, 53.

³⁰ Az itt használt ideológiai jelzőkkel mindössze az ellenzék ideológiai sokszínűségét kívántuk illusztrálni, ezek a jelzők vitathatók, mivel a pártok nem rendelkeznek ilyen egyértelműen ideológiai értékekhez.

³¹ Enyedi–Tardos 2018; Knutsen 2011.

³² Vida 2014; Vida–Kovalcsik 2018.

úgy az osztályhelyzet-alapú pártosodás erősödik meg.³³ A szociokulturális tényezők hatását a rendszerváltás óta vizsgálják Magyarországon, így számos adat áll rendelkezésünkre. Mindezek részletezésére jelen fejezetben nem térünk ki, itt csak azt hangsúlyoznánk, hogy az elmúlt évtizedekben mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban a szociokulturális tényezők pártválasztásra gyakorolt hatása gyengült.³⁴ Jelen tanulmány 12 szociokulturális törésvonal-tényező hatását vizsgálta (lásd 1. táblázat).

Általános értékek

A nemzetközi és hazai értéksszociológiai vizsgálatok tanúsága szerint Magyarországon az átlagosnál fontosabbak a materiális jellegű értékek, mint a nyugat-európai országokban.³⁵ Ezt kiegészítve megvizsgáltuk a World Values Study, valamint a 2016-os Ifjúságkutatás vonatkozó részeit. Eredményeink szerint az általános értékeknek kismértékű hatása van a pártválasztásra.³⁶ Mindezek ellenére érdemesnek tartottuk bevonni a vizsgálatba a következő értékeket: vallásos hit, család, szabadság, utazás és új kultúrák megismerése, kreativitás, önmegvalósítás, nemzethez tartozás, elsősorban azért, mert ezek az értékek ma is fontos elemei a magyar politikai pártok identitásformálásának, s így aktívan megjelennek a politikai kommunikációban (például vallásos hit, család, nemzethez tartozás).³⁷

Ideológiai törésvonal-tényezők

A szociokulturális tényezők mellett az ideológiai törésvonal-tényezők a leggyakrabban vizsgált jellemzők a magyar szakirodalomban. Ahogy a történeti fejezetben bemutattuk, a korábbi eredmények alapján Magyarországon ezeknek a jellemzőknek van a legnagyobb hatása a pártválasz-

---

³³ Lipset–Rokkan 1967.

³⁴ Enyedi–Fábián–Tardos 2014.

³⁵ Inglehart– Welzel 2005; Füstös–Tárnok–Szakolczai 2013; Kollár D. 2017.

³⁶ Forrás: WVS és Ifjúságkutatás adatbázisok saját elemzése.

³⁷ Az értékek témakörét részletesen tárgyalja Zenoviz és Kollár: *Értékváltozás és értékalkazatok Magyarországon* (kézirat).

tásra, különös hangsúllyal a *bal–jobb* ideológiai tengelyre. Elemzésünkben a Magyarországon hagyományosan vizsgált négy ideológiai tényezőt vesszük górcső alá.

Globális–lokális törésvonal-tényezők

A magyar szakirodalomban ez idáig kevésbé vizsgált terület a globalizációhoz kötődő értékek és attitűdök szerepe a pártválasztásban.³⁸ A globalizáció hatása a politikai attitűdökre leghangsúlyosabban az Egyesült Királyság EU-tagságáról szóló 2016-os népszavazást („Brexit-szavazást”) követően merült fel. Számos kutatás adatai arra utaltak, hogy a kilépés kapcsán a brit társadalom a globalizáció *veszteseire* és *nyerteseire* szakadt.³⁹ A Brexit támogatói azok az alacsonyabban kvalifikált, szegényebb és idősebb szavazók voltak, akikre az antiestablishment, a migráció- és multikulturalizmus-ellenesség volt jellemző. Ezzel szemben a Brexit-pártiak a fiatalabb, magasabb végzettségű, városi, gyengébb nemzeti öntudatú választók voltak. A kilépéspártiak „vesztesség”-érzete Nagy-Britanniában EU-szkepticizmusban manifesztálódott. A fenti jelenségek nemcsak ott, de az egész világon (például Egyesült Államok), illetve Magyarországon is felütötték a fejüket az utóbbi évtizedben. Egyrészt számos vita zajlott és zajlik ma is a kormány és az Európai Unió vezetése között, másrészt a Fidesz kommunikációjának 2015 óta meghatározó eleme a migráció ellenzése,⁴⁰ a globalizáció kulturális és gazdasági veszélyeinek említése, a nemzetállamok jelentőségének hangsúlyozása, a „befelé fordulás” és a lokális értékek priorizálása. Más szóval a Fidesz identitásának legfontosabb elemei a globális–lokális relációban értelmezhetőek. Kérdés azonban, hogy a globalizációhoz kötődő értékek rajzoltak-e új törésvonalakat a magyar társadalomban.⁴¹ A magyar vizsgálatokban ez idáig nem szerepelt kellő mélységgel a probléma,⁴² kutatásában egy kérdés erejéig jelent meg a saját bevalláson alapuló *européer* gondolkodás, ami nem különült el a balliberális gondolkodástól, így önálló hatása nem volt.

---

³⁸ Vida 2014.

³⁹ Clarke–Goodwin–Whiteley 2017; Goodwin–Heath 2016; Hobolt 2016.

⁴⁰ Bíró–Nagy 2018.

⁴¹ Jelen kötet: Kollár D.–Gyorgyovich–Pillók: *Életvitelcsoportok Magyarországon*.

⁴² Enyedi–Tardos 2018.

Fontos még megemlíteni a *kozmpolitizmus* fogalmát, ami abban áll, hogy a kilátások, a kapcsolatok túlmutatnak a helyi viszonyokon, meghaladják a határokat.⁴³ Woodward és szerzőtársai (2008) alapján három dimenziója van a kozmpolitizmusnak: intézményi, politikai és kulturális. A makroszintű kozmpolitizmus a nemzetek feletti államépítésre utalhat, politikai szinten a kozmpolitizmus egy álláspontra vagy elvre utal, hangsúlyozva a hibriditást, sokféleséget, inkluzivitást és a különféle kulturális formák és kifejezések elismerését. Végül mint kulturális jelenség – a szakirodalomban e tekintetben nagyfokú egyetértés mutatkozik – a kozmpolitizmust más kultúrák, értékek és tapasztalatok iránti nyitottság határozza meg. Kutatásukban a kozmpolitizmus elsődleges mérőeszköze az a kérdés volt, hogy inkább helyinek (esetükben ausztrálnak) vagy világpolgárnak érzi-e magát a válaszadó. Emellett meghatározónak tartották a migrációval kapcsolatos attitűdöket, a környezetvédelmi törekvésekkel való azonosulás mértékét, valamint a helyi gazdaság támogatásának fontosságát.

Kutatásunkban a globalizációhoz kapcsolódó attitűdök mérésének⁴⁴ kérdéseit használtuk fel, s azokat kiegészítettük egy, a nemzeti vagy európai identitásra, illetve az illegális bevándorlással kapcsolatos félelmekre vonatkozó kérdéssel.

Információs törésvonal-tényezők

Ahogy arra Vida⁴⁵ is felhívta a figyelmet korábban, a globalizált, információs társadalmak korában a médiafogyasztás és a digitalizáció fontos szempont kell hogy legyen a politikai attitűdök vizsgálatakor. Számos szerző utal arra, hogy a politikai polarizáció mögött információs tényezők (például internet, közösségi média) állnak.⁴⁶ A közösségimédia-használat széles körű elterjedésével párhuzamosan növekedtek a félelmek az ún. *véleménybuborékok* és *visszhangkamrák* (*filter-bubble*, *echo-chamber*) kialakulásával kapcsolatban, ami arra utal, hogy ezeken a felületeken a felhasználók hajlamosak hasonló érdeklődésű és politikai attitűdökkel

---

⁴³ Hannerz 1990.

⁴⁴ Woodward–Skrbis–Bean 2008.

⁴⁵ Vida 2014.

⁴⁶ Boxell–Gentzkow–Shapiro 2017; Sunstein 2018.

rendelkező egyénekkel körülvenni magukat, ami zárt buborékok kialakulásához vezethet.⁴⁷ Azt is jó okunk van feltételezni, hogy a média polarizáltsága és más jellemzői nem függetlenek az egyének politikai kultúrájától.⁴⁸ Érdemes továbbá megemlíteni az álhírek kérdéskörét is, ami szintén egy 21. századi információs probléma.

1. táblázat: Az öt törésvonal-tényezőcsoport és a vizsgált változók

1. Szociokulturális törésvonal-tényezők	
Lakóhely településtípusa	Lakóhely régiója
Nem	Iskolai végzettség
Életkor	Családi állapot
Gazdasági aktivitás	Háztartásméret (fő)
Vallásosság	Társadalmi csoport (önbesorolás)
Jövedelmi csoport (önbesorolás)	
2. Általános értékek	
Vallásos hit fontossága	Család fontossága
Nemzethez tartozás fontossága	Szabadság fontossága
Kreativitás fontossága	Önmegvalósítás fontossága
Új helyek, kultúrák megismerése, utazás fontossága	
3. Ideológiai értékek	
Liberális–konzervatív	Baloldali–jobboldali
Mérsékelt–radikális	Hagyománykövető–modern
4. Globális–lokális törésvonal-tényezők⁴⁹	
Nemzetben gondolkodó/emberiségben gondolkodó	Világpolgárként tekintek magamra.
Fontosak számomra a helyi tradíciók.	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világvivathoz.
Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	Illegális bevándorlás megítélése Magyarországon
Magyar vs. európai identitás	
5. Információs törésvonal-tényezők	
Digitális tőke (van-e a háztartásában internetezésre is alkalmas okostelefon, laptop, PC, tablet?)	Internetezés gyakorisága
Legfontosabb hírforrás közéleti ügyekben (tv, rádió, nyomtatott sajtó, internet, közösségi média)	Facebook-használat gyakorisága

⁴⁷ Spohr 2017.

⁴⁸ Szabó–Bene 2015.

⁴⁹ Jelen és a tanulmányban szereplő további táblázatokban dőlt betűvel jelöltük azon kijelentéseket, melyeket a pontosság érdekében a kérdőívben szereplő szó szerinti formájában jelenítettünk meg.

Ezzel a rövid bevezetővel mindössze arra szeretnénk volna utalni, hogy az egyének információhoz való hozzáférése jó eséllyel hatással van arra, hogy milyen politikai tartalmakkal találkoznak, s ezen keresztül a politikai attitűdjeikre. Ez indokolta, hogy a digitális eszköz-ellátottsággal (digitális tőke), médiafogyasztással és internet-, illetve közösségimédia-használattal kapcsolatos alapkérdéseket is bevonjunk a modellbe.

Eredmények

A tényezőcsoportok magyarázó ereje a pártválasztásra általában

Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy mekkora magyarázó erővel bír az öt tényezőcsoport a pártválasztásban. Ez esetben még nem volt indokolt pártoként logisztikus regressziókat futtatni, az általános képhez elegendő volt egy multinomiális és egy binomiális logisztikus regressziós modellt építeni. Az első modellben a függő változó a pártpreferencia volt teljes pártlistával,⁵⁰ a bizonytalanokat és a válaszmegtadókat kihagytuk az elemzésből (multinomiális modell). Ez utóbbi két csoport egyrészt területi okokból, másrészt azért nem került be az elemzésbe, mert a tanulmány célja kifejezetten a pártot választó, aktív választóréteg döntéseinek becslése volt. A második modell függő változója egy olyan kétértékű változó volt, amelynél a Fidesz–KDNP-t választókat és bármely más pártot választókat különböztettük meg (binomiális). Ahogy a 2. táblázatból kiderül, a normál pártpreferencia-változónál a legnagyobb magyarázó ereje az ideológiai értékeknek van (22,26%). Mintegy feleakkora a magyarázó ereje a globális–lokális értékeknek (10,46%), ezt a szociokulturális tényezők követik (7,14%). Az információs tényezőknek és az általános értékeknek csekély magyarázó erejük van (3,92–5,11%). A második modell R²-ei valamivel alacsonyabbak minden dimenzióban, kivéve a globális–lokális értékeknél. Figyelemre méltó, hogy ezekkel a változókkal valamivel jobban tudjuk becsülni a kormánypárti–ellenzéki szembenállást, mint a pártosságot (18,27%). A magyarázó erő ráadásul az ideológiai értékéhez hasonló. Mivel a globalizációhoz kötődő értékek magyarázó ereje magas a kétosztatú pártpreferencia becslése esetén, így összességében

---

⁵⁰ *Ha most vasárnap lennének a parlamenti választások, az alábbi pártok közül Ön kire szavazna?*

a teljes modell magyarázó ereje magasabb, ha a kormánypárti–ellenzéki szembenállást próbáljuk becsülni (28,3 vs. 24,9%). Mindemellett látható, hogy nemcsak a tényezőcsoportonkénti, de az összes változóra futtatott modell magyarázó ereje is gyenge. Ez azt sugallja, hogy számos más, nem mért változó szükséges a pártválasztás megértéséhez.

2. táblázat: A pártválasztásra illesztett multinomiális, illetve binomiális logisztikus regressziós modellek magyarázó ereje

	R2LA⁵¹ – Teljes pártlista	R2LA – Fidesz–KDNP vs. összes párt
Szociokulturális törésvonal-tényezők	7,14%	4,57%
Általános értékek	5,11%	2,59%
Ideológiai értékek	22,26%	20,33%
Globális–lokális törésvonal-tényezők	10,46%	18,27%
Információs törésvonal-tényezők	3,92%	2,15%
Összes változó	24,90%	28,30%

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

A tényezőcsoportok magyarázó ereje pártonként – Fidesz–KDNP

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a különböző tényezőcsoportok hogyan magyarázzák az egyes pártok választását. Külön tárgyaljuk a kormánypártokat, a balliberális pártokat (DK, MSZP–PM, LMP, Momentum Mozgalom) és a Jobbikot. Felmerülhet a kérdés, hogy miért az elmúlt években meggyengült Jobbikot emeljük ki, és nem például a megerősödött Demokratikus Koalíciót vagy a Momentum Mozgalmat. Emögött elsősorban az a korábbi szakirodalmak alapján megfogalmazott feltételezés állt, hogy a Jobbik tábora ideológiai és más tényezők mentén is számottevően különbözhet más pártok szavazóitól, míg a baloldali pártok szavazói között kevésbé tűnt indokoltnak határozott törésvonalakat keresni. Mindazonáltal egy jövőbeni kutatásnak érdemes lenne feltárnia a balliberális pár-

⁵¹ Az R2LA – szemben az SPSS-ben hagyományosan riportált R2 mutatókkal – a megmagyarázott hányadot az összes heterogenitás arányában fejezi ki. Képlete: $(-2LL0 - (-2LL1 - 2k)) / -2LL0$, ahol az LL0, az üres modell log-likelihood értéke, LL1 az illesztett modell log-likelihood értéke, a k pedig a bevont független változók kategóriáinak száma (Kmetty 2015; Székelyi–Barna 2008.).

tok közötti törésvonalakat. Az elemzésekben kitérünk a tényezőcsoportokon belüli változók hatásaira és a hatások irányára.

Elsőként a Fidesz–KDNP-t tárgyaljuk. Ahogy a 3. táblázatban látható, a szociokulturális tényezők közül erős pozitív hatása van a Fidesz–KDNP-szimpátiára az alacsony végzettségnek, a gazdasági aktivitásnak, a gyerek-szám emelkedésének és a vallásosságnak, míg negatív hatást gyakorol, ha valaki nagyobb településen, illetve a Dunántúlon él, magasabb a végzettsége, illetve hajadon vagy nőtlen.⁵² Az általános értékek közül egyedül a vallásos hit és a nemzethez tartozás mutat szignifikáns pozitív összefüggést a Fidesz–KDNP-szimpátiával, míg az ideológiai értékek közül a liberális–konzervatív, a baloldali–jobboldali és a mérsékelt–radikális értékpár. A globális–lokális dimenzió legmeghatározóbb eleme a migráció problémaként való azonosítása, a magyar vs. európai identitás (a Fidesz–KDNP támogatói nemzetben gondolkodnak), de – érdekes módon – az is fontos számukra, hogy igazodjanak a világdivathoz. Az információs tényezők közül a televíziós hírek fogyasztása és a közösségi média használata megnöveli annak az esélyét, hogy kormánypárti válaszadót találjunk, a nyomtatott sajtó fogyasztása viszont csökkenti. A digitális tőke negatívan függ össze a Fidesz–KDNP-preferenciával.

A modellek magyarázó erejének változása az általános multinomiális modellek eredményeit erősíti meg. Mind a Cox & Snell-, mind a Nagelkerke-mutató a háromszorosára emelkedik az ideológiai változók bevonását követően. Érdekes azonban összehasonlítani a Wald-statisztikákat, amelyek a változók önálló magyarázó erejét mutatják.⁵³ Nem áll módunkban minden változó Wald-statisztikáját megjeleníteni, így a 4. táblázat a tíz legerősebb változó statisztikáit tartalmazza. Ez alapján a Fidesz–KDNP-szimpátiát legnagyobb mértékben messze a bal–jobb tengely határozza meg, viszont számottevő hatása van egyes globalizációhoz kötődő és demográfiai változóknak. A második legfontosabb tényező az illegális bevándorlás problémaként való azonosítása is, a harmadik pedig a gazdasági aktivitás, melyet a városban élés követ. Meghatározó ezeken felül a digitális tőke, a mérsékelt–radikális skála, a családi állapot, a nemzetben gondolkodás, valamint a világdivathoz való igazodás.

---

⁵² Az elemzésben csak a szigorúbb szignifikanciaszinten is szignifikáns eredményeket emeljük ki. Itt jeleznénk, hogy a modellekben rendre számos összefüggés szignifikánsnak bizonyult. Érdekes ezeket a szignifikanciaértékeket annak fényében értelmezni, hogy 20 ezer fős mintamérettel dolgoztunk, és a nagy mintaelemszám növeli a szignifikáns kapcsolatot esélyét.

⁵³ Hasonló megközelítésért lásd például: Kmetty 2019.

3. táblázat: A Fidesz–KDNP-re illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	Konstans	-	-0,281	-0,306	-	-
		-0,922***			-2,493***	-2,705***
	Életkor	-	-	-	-	-0,011**
		-0,013***	-0,017***	-0,013***	-0,012***	-
	Főváros (referencia: község)	-0,128	-0,181	-0,14	-0,227*	-0,248*
	Megyeszékhely	-0,151*	-0,11	-0,327***	-0,326***	-0,287**
	Város	-0,216**	-0,222**	-0,335***	-0,402***	-0,367***
	Közép-Mo.	0,156	0,206*	0,124	0,189	0,18
	Közép-Dunántúl	-0,394***	-0,4***	-0,386***	-0,429**	-0,502***
	Nyugat-Dunántúl	0,122	0,132	0,142	0,311*	0,319**
	Dél-Dunántúl	-0,153	-0,157	-0,253*	-0,312*	-0,275**
	Észak-Mo.	0,225*	0,191	0,145	-0,111	-0,167
	Észak-Alföld	0,071	0,084	-0,067	-0,053	-0,061
	Nem	-0,061	-0,097	-0,042	-0,089	-0,093
	Max. 8 általános (referencia: diplomás)	0,147	0,107	0,194	0,196	0,103
	Szakmunkás	-0,004	0,004	-0,033	-0,092	-0,183*
	Érettségi	-0,311***	-0,317***	-0,275***	-0,272**	-0,309***
	Teljes munkaidőben dolgozik	0,545***	0,535***	0,477***	0,507***	0,497***
	Nyugdíjas	0,457***	0,444***	0,302*	0,41**	0,39*
	Hajadon/nőtlen	-0,429***	-0,412***	-0,471***	-0,525***	-0,509***
	Házas	-0,153	-0,167	-0,223*	-0,247*	-0,22*
	Élettársi kapcsolatban él	-0,28***	-0,257**	-0,319**	-0,346**	-0,339**
	Elvált	-0,389***	-0,352**	-0,388**	-0,381**	-0,381**
	Özvegy	-0,203	-0,193	-0,145	-0,229	-0,22
	Vallásos (egyház)	0,829***	0,442***	0,18	0,135	0,207
	Vallásos a maga módján	0,598***	0,386***	0,271**	0,264**	0,295**
	Vallástalan	0,049	0,078	0,092	0,15	0,19
Háztartáslétszám	-0,016	-0,016	-0,014	-0,024	-0,014	

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
	Jövedelmi csoport	0,042*	0,042*	0,039	0,069**	0,07**
	Társadalmi csoport	0,157***	0,181***	0,147**	0,098	0,143**
	Gyerekszám	0,101***	0,11***	0,1**	0,127***	0,136***
Általános értékek	Vallásos hit fontossága		0,198***	0,148**	0,098*	0,103*
	Család fontossága		-0,065	-0,088	-0,01	-0,034
	Nemzethez tartozás fontossága		0,297***	0,216***	0,116*	0,107*
	Szabadság fontossága		-0,162**	-0,164**	-0,149**	-0,14*
	Kreativitás fontossága		-0,003	-0,002	-0,039	-0,031
	Önmegvalósítás fontossága		-0,038	-0,026	-0,057	-0,062
Ideológiai értékek	Liberális-konzervatív			0,126***	0,09**	0,096**
	Baloldali-jobboldali			1,125***	1,02***	1,02***
	Mérsékelt-radikális			-0,135***	-0,132***	-0,147***
	Hagyománykövető-modern			-0,078*	0,019	0,028
Globál-lokál értékek	Nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó				-0,087***	-0,078***
	Világpolgárként tekintek magamra.				0,001	0,005
	Fontosak számomra a helyi tradíciók.				0,088**	0,084*
	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világvivathoz.				0,119***	0,105***
	Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.				0,061	0,061
	Elsősorban magyarnak tartja magát - elsősorban európainak tartja magát				-0,429***	-0,381**
	Migráció megítélése				0,585***	0,59***
Információs tényezők	Televízióból tájékozódik					0,17**
	Rádióból tájékozódik					-0,034

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
	Újságból tájékozódik					-0,277**
	Internetről tájékozódik					0,094
	Közösségi médiából tájékozódik					0,24***
	Internetezés gyakorisága					0,04
	Facebook-használat gyakorisága					0,053
	Digitális tőke					-0,192***
-2LL		10007	9829	8305	7859	7794
Cox & Snell R2		5,6%	7,7%	24,1%	28,3%	28,9%
Nagelkerke R2		7,6%	10,5%	32,7%	38,4%	39,2%

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A szigorú szignifikanciaszinten, több modellben szignifikáns összefüggéseket kiemeltük.

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

4. táblázat: A Fidesz–KDNP-re illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell Wald-statisztikái (5. modell)

Változók	B	S. E.	Wald
Baloldali–jobbaldali	1,02	0,036	820,012
Migráció megítélése	0,59	0,034	299,82
Teljes munkaidőben dolgozik	0,497	0,094	28,211
Város	-0,367	0,076	23,428
Digitális tőke	-0,192	0,04	22,797
Mérsékelt–radikális	-0,147	0,031	22,488
Hajadon/nőtlen	-0,509	0,108	22,382
Nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó	-0,078	0,017	21,81
Gyerekszám	0,136	0,033	17,466
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	0,105	0,025	16,957

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

A tényezőcsoportok magyarázó ereje pártonként – balliberális pártok

A Fidesz–KDNP vizsgálata után górcső alá vettük a balliberális pártokat is, a csoportba azon válaszadókat soroltuk, akik a következő pártok egyikére szavaznának: DK, MSZP–PM, LMP vagy Momentum Mozgalom. Az 1. mellékletben jelenítettük meg a balliberális pártokra illesztett logisztikus regressziós modell eredményeit. A szociokulturális változók közül egyrészt az életkor hatását érdemes kiemelni (pozitív összefüggés), valamint a területi hatást. A községekhez viszonyítva a fővárosban, a megyeszékhelyeken és a városokban is nagyobb valószínűséggel szavaznak a balliberális pártokra. A kérdezettek régió szerinti lakóhelye is közel minden esetben szignifikáns és pozitív összefüggésben van a balliberálisokkal való szimpatizálással, kivétel ez alól Észak-Magyarország, valamint a Dél-Alföld. A családi állapot is meghatározó a balliberális pártokra való szavazás tekintetében, a férfiak, a házasok, a hajadonok, nőtlenek, valamint az élettársi kapcsolatban élők nagyobb eséllyel szavaznak valamelyikre a jelen csoportba tartozó pártok közül. A jobb anyagi helyzetben lévők szintén nagyobb eséllyel voksolnak balliberális pártra, ám érdekes, hogy a társadalmi csoport negatív irányban hat a szavazásra. Az általános értékek alig mutatnak összefüggést a pártok támogatottságával, az ideológiai értékek csoportját vizsgálva viszont elmondható, hogy a balliberális pártokra szavazókra jelentős hatása van a bal–jobb tengelynek, és ma is számít a liberális–konzervatív különbségtétel. Az európeér, valamint a világpolgári identitás egyaránt növeli a balliberális pártokra való szavazás valószínűségét, továbbá a bevándorlás problémaként való érzékelése negatív irányba hat a balliberális pártokkal való rokonszenvre. Az információs tényezők lényegében nem függnek össze a fenti pártok támogatásával. Egészében vizsgálva a modelleket látható, hogy – éppúgy, ahogy a Fidesz–KDNP esetében – az ideológiai értékek bevonása kiemelkedő mértékben növeli a modell magyarázó erejét. Számtottevő mértékben hatnak továbbá a magyarázó erőre a szociokulturális tényezők, valamint a globalizációhoz kapcsolható értékek.

A Wald-statisztikákat összehasonlítva a leginkább meghatározó hatása messzemenően a bal–jobb skálának van, ám jelentős hatással van az illegális bevándorlás problémaként való azonosítása is. A balliberális szavazók esetében erősen érvényesül a lakóhely régiójának hatása is, illetve a családi állapot és a településtípus. Összességében tehát a balliberális pártokat választók nagyobb eséllyel nagyvárosi, baloldali érzelmű, az illegális bevándorlást kevésbé problematizáló, önmagukat világpolgárként meghatározó emberek.

5. táblázat: A balliberális pártokra illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell Wald-statisztikái (5. modell)

Változók	B	S. E.	Wald
Baloldali/jobboldali	-0,973	0,038	659,138
Migráció megítélése	-0,474	0,035	179,175
Közép-Magyarország	1,262	0,152	68,758
Dél-Dunántúl	1,146	0,159	51,761
Világpolgárként tekintek magamra.	0,195	0,03	42,182
Nyugat-Dunántúl	0,883	0,162	29,569
Észak-Alföld	0,833	0,154	29,296
Életkor	0,018	0,004	22,438
Megyeszékhely (referencia: község)	0,479	0,102	22,125
Közép-Dunántúl	0,732	0,158	21,347

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

A tényezőcsoportok magyarázó ereje pártonként – Jobbik

Megvizsgáltuk azt is, hogy az elemzésbe vont tényezők milyen mértékben határozzák meg a Jobbikkal való szimpatizálást. A 2. mellékletből kiderült, hogy ez esetben jóval kevesebb tényezőnek van szignifikáns hatása a Jobbikra való szavazásra. A szociokulturális tényezők közül – a korábbi kutatásokkal összhangban – a kornak van negatív irányú, ám igen gyenge hatása, valamint szintén negatív előjellel szerepel a nem is, mely szerint a férfiak nagyobb eséllyel rokonszenveznek a Jobbikkal. A középfokú végzettség mind a két típusa nagyobb eséllyel jelent a Jobbikkal való szimpatizálást, mint a felsőfokú. Végül ezen csoportból negatív irányú hatása van még a jövedelemnek is, tehát a Jobbik népszerűbb az alacsonyabb jövedelmű válaszadók körében. Az általános értékek hatása itt is elenyésző. Az ideológiai értékek közül – ahogy azt vártuk – meghatározó magyarázó erővel bír a mérsékelt–radikális, illetve a liberális–konzervatív skálán való elhelyezkedés is, mind a két esetben pozitív irányú összefüggésről van szó, azaz a jobbikosok radikálisabbak és konzervatívabbak. Az is kiderült, hogy a bal–jobb tengely a Jobbiknál nem mutat szignifikáns összefüggést. A globalizációs értékek csoportjában két negatív irányú, szignifikáns összefüggés azonosítható: ezek alapján azok, akik fontosnak tartják, hogy

igazodjanak a világdívatához, kisebb eséllyel, azok pedig, akik inkább magyarnak tartják magukat, nagyobb eséllyel szavaznak a Jobbikra. Látható tehát, hogy a migráció kérdését kevésbé érzi aggasztónak a Jobbik tábora. Végül az információs tényezők csoportjából az internetezés gyakorisága és a digitális tőke is pozitív irányba hat a Jobbik támogattságára.

Az egyes tényezők hatásnagyságát vizsgálva a legmeghatározóbb a mérsékelt–radikális skálán való elhelyezkedés. Ezt az érettségi és a digitális tőke követi. Fontos még a magyar vs. európai identitás, a liberális–konzervatív ellentétpár, a migráció, a világdívatához való (nem) igazodás és a jövedelem. Összességében a Jobbikra illesztett modellek alapján mégis főként azt mondhatjuk el, hogy meglehetősen nehéz megbecsülni, milyen tényezőknek köszönhetően válik valaki Jobbik-szavazóvá. Erről árulkodik, hogy jóval alacsonyabb R²-eket kaptunk a Jobbikra illesztett modellekben, az 5. modell Cox & Snell-értéke mindössze 4%, a Nagelkerke 10,4% (!).

6. táblázat: A Jobbikra illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell Wald-statisztikái (5. modell)

Változók	B	S. E.	Wald
Mérsékelt–radikális	0,286	0,049	33,587
Érettségi (ref.: diploma)	0,697	0,155	20,101
Digitális tőke	0,311	0,07	19,765
Liberális–konzervatív	0,207	0,055	14,154
Jövedelmi csoport	-0,149	0,042	12,438
Elsősorban magyarnak tartja magát - elsősorban európainak tartja magát	-0,768	0,227	11,458
Szaktudás	0,587	0,174	11,338
Internetezés gyakorisága	-0,318	0,102	9,656
Migráció megítélése	-0,154	0,053	8,611
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívatához.	-0,12	0,043	7,845

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

A tényezőcsoportok magyarázó ereje a kormánypárti–ellenzéki relációban

Az utolsó regressziós modellekben annak jártunk utána, hogy ezek a tényezők mennyiben segítenek megérteni a kormánypárti–ellenzéki ellentétet, azaz mely tényezőkkel becsülhető meg az a pártpreferencia-változó,

amely Fidesz–KDNP vs. összes ellenzéki párt felosztású. A szociokulturális változók közül a lakóhely és a végzettség a meghatározó. A kormánypártok támogatói között nagyobb eséllyel találunk inkább kelet-magyarországi, kisebb településeken élő és alacsonyabb végzettségű választókat. Fontos a gazdasági aktivitás pozitív megkülönböztető szerepe a Fidesz–KDNP irányába, és a családi állapot hatása. Kifejezetten erős pozitív hatása van a kormánypártok választására a gyerekszám emelkedésének, és enyhe pozitív hatása a jövedelem emelkedésének. Érdekes, hogy az életkor emelkedése csökkenti a kormánypártra szavazás esélyét, ez némileg ellentmond a korábbi kutatásoknak, melyek alapján a Fidesz–KDNP a 30 éven aluliak körében például kevésbé népszerű. A kor változó kategoriális szerepeltetése már nem mutat szignifikáns kapcsolatot. Az is figyelemre méltó, hogy ebben a relációban a vallás és a hit szerepe háttérbe szorul. Az általános értékek lényegében semmit nem magyaráznak a kormánypárti–ellenzéki ellentétből. Annál inkább az ideológiai értékek, igaz, csak a bal–jobb és a mérsékelt–radikális skála szignifikáns. A globalizációhoz kötődő értékeknek szintén fontos szerepük van, a kormánypárti tábor láthatólag erősen migrációellenes, erős a magyar identitása, fontosak számukra a helyi tradíciók, a magyar termékek preferálása, szemben a kozmopolita attitűdöket mutató ellenzéki táborral. Az információs tényezők keveset adnak hozzá a fenti szembenállás becsléséhez, de az látható, hogy csökkenti a kormánypárti szimpátia esélyét a nyomtatott sajtó preferálása, valamint negatívan függ össze a Fidesz–KDNP támogatottsága a digitális tőke emelkedésével is.

A Wald-statisztikák arról árulkodnak, hogy ma is a bal–jobb tengely mentén becsülhető a legjobban a kormánypártiság, avagy ellenzékiesség. Nagyon magas emellett a migráció Wald-értéke. Ehhez a két tényezőhöz képest jóval kisebb a hatása a lakóhelynek, a végzettségnek vagy a gyerekszámnak, mindazonáltal ezek a tényezők is jól magyarázzák a fenti szembenállást.

Összefonódások a magyarázó változók között

Bár a modellekben nem találtunk multikollinearitást, felmerülhet a kérdés, hogy vajon a fontosabb magyarázó változók milyen mértékben járnak együtt. Könnyen előfordulhat, hogy amikor azt látjuk, hogy egy magyarázó változó hatása önmagában meghatározó, akkor a független változók közötti összefonódások miatt valójában ugyanazokat az össze-

7. táblázat: A Fidesz–KDNP vs. összes ellenzéki párt változóra illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell (0=Fidesz–KDNP, 1=összes ellenzéki párt)

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	Konstans	-0,348	-0,919**	-1,16**	0,936*	1,136*
	Életkor	0,016***	0,019***	0,013***	0,015***	0,015***
	Főváros (referencia: község)	0,063	0,098	0,082	0,117	0,127
	Megyeszékhely	0,285**	0,255**	0,548***	0,523***	0,478***
	Város	0,211**	0,211**	0,329***	0,404***	0,382***
	Közép-Mo.	0,514***	0,48***	0,746***	0,829***	0,822***
	Közép-Dunántúl	0,517***	0,54***	0,79***	0,92***	1,001***
	Nyugat-Dunántúl	0,366**	0,349*	0,472**	0,391*	0,405*
	Dél-Dunántúl	0,508***	0,502***	0,761***	0,942***	0,935***
	Észak-Mo.	-0,351*	-0,304*	0,005	0,339*	0,428*
	Észak-Alföld	0,211	0,212	0,571***	0,676***	0,723***
	Nem	-0,027	-0,001	-0,088	-0,059	-0,055
	Max. 8 általános (referencia: diplomás)	-0,148	-0,119	-0,183	-0,19	-0,08
	Szakmunkás	0,003	0,015	0,151	0,243*	0,346**
	Érettségi	0,381***	0,388***	0,417***	0,424***	0,465***
	Teljes munkaidőben dolgozik	-0,445***	-0,432***	-0,374***	-0,459***	-0,45***
	Nyugdíjas	-0,225	-0,227	-0,016	-0,199	-0,205
	Hajadon/nőtlen	0,406***	0,392***	0,488***	0,55***	0,547***
	Házasság	0,192	0,221*	0,324**	0,342**	0,333**
	Élettársi kapcsolatban él	0,274***	0,25*	0,359**	0,438***	0,435***
	Elvált	0,269*	0,272*	0,335*	0,34*	0,353*
	Özvegy	0,016	0,031	-0,052	0,075	0,116
	Vallásos (egyház)	-0,607***	-0,274*	-0,03	0,008	-0,062
	Vallásos a maga módján	-0,524***	-0,333***	-0,145	-0,145	-0,161
	Vallástalan	0,181	0,139	0,175	0,097	0,081
	Háztartáslétszám	-0,017	-0,017	-0,025	0,001	-0,01
	Jövedelmi csoport	-0,032	-0,029	-0,033	-0,071*	-0,075**
Társadalmi csoport	-0,153**	-0,178**	-0,134*	-0,08	-0,12	
Gyerekszám	-0,133***	-0,139***	-0,102**	-0,161***	-0,173***	
Általános értékek	Vallásos hit fontossága		-0,224***	-0,161**	-0,069	-0,056
	Család fontossága		0,027	0,059	0,039	0,072

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Általános értékek	Nemzethez tartozás fontossága		-0,282***	-0,203**	-0,058	-0,038
	Szabadság fontossága		0,097	0,103	0,126	0,135
	Kreativitás fontossága		-0,052	-0,058	-0,009	-0,009
	Önmegvalósítás fontossága		-0,039	-0,049	0,029	0,04
Ideológiai értékek	Liberális-konzervatív			-0,12**	-0,047	-0,052
	Baloldali-jobboldali			-1,156***	-1,057***	-1,062***
	Mérsékelt-radikális			0,228***	0,212***	0,231***
	Hagyománykövető-modern			0,081*	-0,035	-0,054
Globál-lokál értékek	Nemzetben gondolkodó – emberségben gondolkodó				0,055**	0,05*
	Világpolgárként tekintek magamra.				0,12***	0,116***
	Fontosak számomra a helyi tradíciók.				-0,099*	-0,092**
	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világvárhoz.				-0,115***	-0,109***
	Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásárooljak.				-0,091*	-0,097*
	Elsősorban magyarnak tartja magát / elsősorban európainak tartja magát				0,472***	0,446**
	Migráció megítélése				-0,716***	-0,724***
Információs tényezők	Televízióból tájékozódik					-0,139
	Rádióból tájékozódik					-0,022
	Újságból tájékozódik					0,362***
	Internetről tájékozódik					-0,041
	Közösségi médiából tájékozódik					-0,177*
	Internetezés gyakorisága					0,04
	Facebook-használat gyakorisága					-0,049
	Digitális tőke					0,186***
-2LL		7407	7303	5964	5505	5467
Cox & Snell R2		6,8%	8,4%	27,6%	33,2%	33,6%
Nagelkerke R2		9,1%	11,3%	37%	44,5%	45,1%

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A szigorú szignifikanciaszinten, több modellben szignifikáns összefüggéseket kiemeltük.

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

**8. táblázat: A Fidesz–KDNP vs. összes ellenzéki párt
váltóóra illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell
Wald-statisztikái (5. modell)**

Változók	B	S. E.	Wald
Baloldali–jobboldali	-1,062	0,04	703,51
Migráció megítélése	-0,724	0,04	324,121
Mérsékelt–radikális	0,231	0,037	38,757
Közép-Dunántúl	1,001	0,173	33,509
Dél-Dunántúl	0,935	0,165	32,177
Közép-Magyarország	0,822	0,156	27,791
Érettségi (referencia: diploma)	0,465	0,096	23,268
Észak-Magyarország	0,723	0,157	21,302
Megyeszékhely (referencia: község)	0,478	0,105	20,712
Gyerekszám	-0,173	0,04	18,8

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

függéseket látjuk, csak más köntösben. Az összefonódások bemutatására nem a logisztikus regressziós tagok interakcióinak jellemzését választottuk, egyrészt, mert ezek nehezen interpretálhatók,⁵⁴ másrészt a regressziós modelljeink már így is „túlterheltek”. Ehelyett egyszerű páronkénti Pearson-féle korrelációs együtthatókat mutatunk be a meghatározó ideológiai, értékalapú független változók között (9. táblázat).⁵⁵

Az adatok azt mutatják, hogy a bevont változók között van ugyan szignifikáns kapcsolat, de a korrelációk rendre meglehetősen gyengék (0,3 alattiak). A bal–jobb törésvonal lazán összefonódik a migráció megítélésével ($r=0,259$, $p<0,001$), ami gyengíti azt a korábban megfogalmazott feltételezést, hogy éppen amiatt gyengülhetett az elmúlt években a bal–jobb tengely szerepe, mert a magyar társadalom egységes a migráció megítélésével kapcsolatban. Mindazonáltal a bal–jobb skála a nemzeti identitás meglétével vagy a mérsékelt–radikális tengellyel kevésbé függ össze. Az is látható, hogy azon változók, amelyek a globalizációhoz fűződő viszonyt hivatottak mérni, szintén lazán vagy alig kapcsolódnak egy-

⁵⁴ Bartus–Kisfalusi–Koltai 2019.

⁵⁵ Egyszerűen túl sok változó szerepel az elemzésben ahhoz, hogy teljes körű áttekintést tudjunk adni az interakciós hatásokról. Ez akár egy jövőbeni tanulmány témája lehetne.

máshoz. A legerősebb együtt járás a kozmopolita identitás és a világdívathoz igazodás ($r=0,481$, $p<0,001$), valamint a magyar vs. európai identitás és a migráció megítélése között van ($r=0,215$, $p<0,001$). Mindezekből az következik, hogy nem „fedik át” a fontosabb ideológiai, érték alapú választások egymást, tehát érdemes ezeket külön tárgyalni.

9. táblázat: Pearson-féle korrelációs együtthatók a fontosabb ideológiai, érték alapú változók között

	Nemzetben gondolkodó – emberiségben gondolkodó	Világpolgárként tekintek magamra.	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	Elsősorban magyarnak tartja magát / elsősorban európainak tartja magát	Migráció megítélése	Baloldali–jobbaldali	Mérsékelt–radikális
Nemzetben gondolkodó – emberiségben gondolkodó		0,119***	0,061***	0,14***	-0,084***	-0,051***	0,028***
Világpolgárként tekintek magamra.	0,119***		0,481***	0,193***	-0,068***	0,061***	0,084***
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	0,061***	0,481***		0,076***	-0,024**	0,082***	0,11***
Elsősorban magyarnak tartja magát – elsősorban európainak tartja magát	0,14***	0,193***	0,076***		-0,215***	-0,134***	0,038***
Migráció megítélése	-0,084***	-0,068***	-0,024**	-0,215***		0,259***	0,016*
Baloldali–jobbaldali	-0,051***	0,061***	0,082***	-0,134***	0,259***		0,19***
Mérsékelt–radikális	0,028***	0,084***	0,11***	0,038***	0,016*	0,19***	

Megjegyzés: * $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

Összefoglalás

Tanulmányunk célja a magyarországi politikai törésvonalak vizsgálata volt. Úgy érveltünk, hogy a 2018-as országgyűlési és a 2019-es önkormányzati választás során újra egy erősen megosztott kétblokkrendszer képe rajzolódott ki. Ez az új bipoláris rendszer ugyanakkor különbözik a kétezres évekre jellemző éles szembenállástól, amely mögött egy tisztább, bal–jobb konfliktus állt. A belpolitikai konfliktusok ma leggyakrabban a *kormánypárti–ellenzéki* törésvonal mentén értelmeződnek. Ezzel nem a bal–jobb törésvonal eltűnésére utalunk, igaz, annak elhalványulására több jel is utal. Vizsgálatunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen tényezőkkel magyarázható legjobban ez a kormánypárti–ellenzéki szembenállás. A szakirodalom által korábban jól dokumentáltan feltárt tényezők mellett elemzésünkbe olyan, korábban kevésbé vizsgált faktorokat vontunk be, mint az általános értékek, a globális–lokális értékek és az információs tényezők. Bár írásunk a polarizáció kérdését nem vizsgálja részleteiben, megemlítjük, hogy adataink megerősítik a korábbi kutatások eredményeit, amelyek szerint a magyar társadalom továbbra is erősen polarizált politikai szempontból. A legerősebb törésvonalat húzó bal–jobb tengely alapján számított polarizációs index (PI) értéke 0,922,⁵⁶ amely a korábbi évekhez hasonló mértékű, jelentős polarizáltságra utal.⁵⁷

Az eredmények továbbá azt mutatják, hogy Magyarországon továbbra is az ideológiai tényezők hatnak a legerősebben a pártválasztásra, azok közül is a baloldaliság–jobboldaliság emelkedik ki. Akár a Fidesz–KDNP-vel, akár a balliberális pártokkal való szimpátiát, akár a kormánypárti vs. ellenzéki preferenciát próbáljuk megbecsülni, rendre a bal–jobb skálán való elhelyezkedés a legjobb magyarázó változó. Jelen adatokból nehéz megbecsülni a bal–jobb törésvonal magyarázó erejének időbeli változását,⁵⁸ de Kmetty⁵⁹ adataival összehasonlítva jóval gyengébb megmagyarázott hányadokat találtunk.⁶⁰ Olyan ideológiai tényezők, mint a liberális–kon-

---

⁵⁶ Ennek számítása úgy történik, hogy a hetes skála két szélsőértékének összegét elosztjuk a középső (0) értékkel (Körösenyi 2012).

⁵⁷ Bár ugyanilyen skálán számított korábbi eredményről nem tudunk, a különböző skálákon számolt PI-értékek fenntartásokkal ugyan, de összehasonlíthatók.

⁵⁸ A legtöbb korábbi kutatás nem azonos skálán mérte a kérdést.

⁵⁹ 2015.

⁶⁰ Kmetty (2015) adataival összehasonlítva a szociodemográfiai tényezők magyarázó ereje is lényegesen alacsonyabb ma.

zervatív értékpár, egyértelműen kevésbé meghatározóak ma, helyükre a nemzethez tartozás, nemzetben gondolkozás lépett. A mérsékelt–radikális törésvonal továbbra is fontos, ez választja el élesen a Fidesz–KDNP és a Jobbik szavazóit, a baloldali–jobboldali értékek a Jobbik választásánál még csak nem is szignifikánsak.

A szociokulturális változók közül a lakóhely, a gazdasági aktivitás, az iskolai végzettség és a családi állapot, illetve a gyerekszám meghatározó. A Fidesz–KDNP szavazói körében nagyobb eséllyel találunk vidéki, kisebb településen élő, dolgozó, alacsony végzettségű, gyerekes választókat, míg a balliberális szavazók épp ennek a karakternek az ellenkezői. A vallásosság szintén fontos a kormánypártok táborában, de fokozatosan vesztett magyarázó erejéből, ahogy új tényezőcsoportokat vontunk be. A kormánypárti–ellenzéki relációban nem is szignifikáns. A Jobbik-szavazó karakterét a legnehezebb megbecsülni szociokulturális változókkal, esetükben a középfokú végzettség és a gyenge anyagi helyzet jó indikátorok. Az életkor diszkrimináló ereje mindenhol gyenge, igaz, a korábbi kutatások nemlineáris hatásokat találtak. Amennyiben az életkor változót kategóriánként vonjuk be a modellbe, nem látunk szignifikáns különbségeket. Mindezek az eredmények jól összecsengenek a korábbi kutatásokban találtakkal.

A kormánypárti szavazókról fent vázolt kép több ponton rezonál az-
zal, amit Nagy-Britanniában találtak a kutatók a Brexit-szavazást követően. Akárcsak a Nagy-Britannia kilépésére voksolók, a Fidesz–KDNP szavazói is inkább vidékiek, dolgozók, alacsony végzettségűek, alacsony a digitális tőkékük, jobboldaliak, akiknek fontos a nemzeti identitás, és tartanak a migrációtól. Ezzel szemben a balliberális ellenzéki szavazó városi, magas végzettségű, baloldali, gyengébb a nemzeti öntudata, és kozmopolita attitűdökkel rendelkezik. Ez utóbbi leírás többé-kevésbé az *ellenzéki szavazóra* is igaz. A tényezőcsoportok magyarázó erőinek összehasonlításakor az derült ki, hogy a globalizációs kérdések majdnem olyan mértékben magyarázzák a kormánypárti–ellenzéki szembenállást, mint az ideológiai változók. Túlzás lenne azt állítani, hogy a magyar társadalom a globalizáció *veszteseire* és *nyerteseire* szakadt volna, ám a fenti jelek kétségkívül arra utalnak, hogy Magyarországon is felerősödött az a törésvonal, amelynek egyik oldalán a befelé forduló, lokális, nemzeti értékeket preferáló jobboldali választóréteg áll, a másik oldalon pedig egy kozmopolitább, a migrációtól kevésbé tartó baloldali tömeg. Ezt a mintázatot a jobbikosok sem törlik meg egyértelműen, hiszen, mint láttuk, nem mondható el róluk, hogy migrációellenesek lennének.

Az mindenesetre különbség a brit helyzethez képest, hogy Nagy-Britanniában hangsúlyos volt a társadalmi osztály (munkások) és az életkor szerepe is,⁶¹ míg Magyarországon ezek gyengébb faktorok. Azt sem állítjuk, hogy a kormánypárti tábor – a Brexit-pártiakhoz hasonlóan – az EU-tagság ellen lenne. A Századvég Project 28 kutatásából kiderült, hogy a magyar az egyik leginkább EU-párti nemzet az unióban. Mindazonáltal az is látszik, hogy a globalizáció Magyarországon inkább európai viszonylatban értelmeződik, mintsem globálisan. Erre utal az élesebb törésvonal az európai–magyar identitásnál és a törésvonalak hiánya például a világválsághoz való igazodás terén. A globális–lokális törésvonal megerősödése jól magyarázható azzal, hogy az elmúlt években fontos belpolitikai témává vált a migráció, valamint az Európai Unió és a kormány konfliktusai, melyek főként a nemzeti önrendelkezés köré összpontosultak.

A fenti érvelést erősíti az a tény, hogy (az utolsóként vizsgált) információs tényezők egy része determinálja a pártválasztást. A digitális tőke mértéke erős negatív összefüggést mutat a kormánypártok választásával, más szóval az új technológiák áramlatába való bekapcsolódás a Fidesz–KDNP szavazótáborában kevésbé sikeres, mint például a Jobbik szavazóinál. Korábbi kutatások többek között a Jobbik közösségi médiában és online közösségekben való önmegjelenítésére vezették vissza a párt sikerességét.⁶² Ezzel szemben más pártok ugyanebben az időszakban főleg fizetett hirdetések nyomán és meglehetősen konzervatív módon jelentek meg a közösségi médiában.⁶³ Gyengíti mindazonáltal a fenti következtetést az, hogy a közösségi média használata jellemzőbb a kormánypárti szavazókra, az internetezés gyakoriságának pedig nincs hatása, továbbá a balliberális táborhoz tartozást sem magyarázzák információs tényezők.

Végül azt emelnénk ki, hogy még egy olyan, nagyszámú változószettel dolgozó és többirányú megközelítés, mint a jelen vizsgálat, is csak a pártválasztás heterogenitásának mintegy egynegyedét tudja megjósolni. Más szóval számos olyan faktor van, amelyet nem vizsgáltunk, ám számottevő hatása lehet a pártválasztásra. Ilyen lehet a sokat emlegetett családi faktor. Ez mindenesetre azt sugallja, hogy szükséges további, kvalitatív jellegű kutatásokkal kiegészíteni a kérdőíves méréseket, valamint a kérdőíves vizsgálatok specifikus – egy-egy párthoz közel álló – tényezőkre való kiterjesztését (ahogy a Jobbik esetében a kisebbségekkel vagy más

---

⁶¹ Hobolt 2016.

⁶² Vö. Róna 2016.

⁶³ Myat 2015.

társadalmi csoportokkal kapcsolatos kérdések bevonása eredményes volt más kutatásokban⁶⁴).

További megalapozás szükséges emellett a globalizációhoz kapcsolódó attitűdök méréséhez. Jelen kutatás az elsők között kereste a kozmopolitizmus nyomait a magyar választók attitűdjeiben, a kérdőívben használt kérdések korábbi fogódzók hiányában további finomításra szorulnak. Tanulmányunk fő üzenete, hogy a Magyarországon évek óta meghatározó kormánypárti–ellenzéki politikai törésvonal a korábban is meghatározó tényezők mellett (bal–jobb szembenállás) jól magyarázható globalizációs problémákon alapuló konfliktusokkal, amelyek természetének megértéséhez szintén további kutatások szükségesek.

---

⁶⁴ Róna 2016.

Irodalom

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2011: Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 347–382.

Barna Ildikó – Koltai Júlia 2019: Attitude Changes towards Immigrants in the Turbulent Years of the „Migrant Crisis” and Anti-Immigrant Campaign in Hungary. *East European Journal of Society and Politics*, 5 (1), 48–70.

Bartus Tamás – Kisfalusi Dorottya – Koltai Júlia 2019: Logisztikus regressziós együtthatók összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*, 97 (3), 221–240.

Bíró-Nagy András 2018: Politikai lottóötös: A migráció jelentősége a magyar politikában, 2014–2018. In Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág – MTA TK PTI, 269–291.

Boxell, Levi – Gentzkow, Matthew – Shapiro, Jesse M. 2017: *Is the internet causing political polarization? Evidence from demographics*. Cambridge (MA), National Bureau of Economic Research.

Clarke, Harold D. – Goodwin, Matthew – Whiteley, Paul 2017: Why Britain voted for Brexit: An individual-level analysis of the 2016 referendum vote. *Parliamentary Affairs*, 70 (3), 439–464.

Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth 2011: Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 17–42.

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Tardos Róbert 2014: Pártok és szavazók 2002–2014. In *Társadalmi Riport*, 13 (1), Táarki, 532–557.

Enyedi Zsolt – Tardos Róbert 2018: A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág – MTA TK PTI, 43–75.

Fábián Zoltán 2012: Vonzások és választások: politikai-ideológiai csoportok Magyarországon. Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. In Szivós Péter – Tóth István György (szerk.): *Tárki Monitor Jelentések*.

Füstös László – Tárnok Orsolya – Szokolczai Árpád 2013: *Értékváltozás Magyarországon, 1978–2009: Értékváltozás vagy értékválság?* Budapest, Present.

Goodwin, Matthew J. – Heath, Oliver 2016: *Brexit vote explained: Poverty, low skills and lack of opportunities*. <https://www.jrf.org.uk/report/brexit-vote-explained-poverty-low-skills-and-lack-opportunities> (letöltve: 2020. április 28.).

Hannerz, Ulf 1990: Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, Culture & Society*, 7 (2–3), 237–251.

Hobolt, Sara B. 2016: The Brexit vote: A divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23 (9), 1259–1277.

Inglehart, Ronald – Welzel, Christian 2005: *Modernization, Cultural Change and Democracy. The human development sequence*. Cambridge, Cambridge University Press.

Karácsony Gergely 2006: Árkok és légváarak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. In uő.: *Parlamenti Választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 59–103.

Kmetty Zoltán 2014: *Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel: A politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE TÁTK.

Kmetty Zoltán 2015: Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. *Studies in Political Science*, 2015/1, 8–34.

Kmetty Zoltán 2019: A narancs árnyalatai. In Szabó Andrea – Susánszky Pál – Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok?* Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale; MTA TK PTI.

Knutsen, Oddbjørn 2011: Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 119–158.

Kollár Dávid 2017: Értékrendszer az információs társadalomban. In Füstös–Tárnok (szerk.): *A változó értékrendszer*. Budapest, Társadalmi Elemzések Alkalmazott Műhelye.

Körösényi András 2012: A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra. Magyar politika, 1990–2010. In Boda Zsolt – Körösényi András: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI – Új Mandátum, 284–309.

Lipset, Seymour Martin – Rokkan, S. Stein 1967: *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction*. New York, Free Press.

Molnár Csaba – Róna Dániel 2017: Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása. In Boda Zsolt – Szabó Andrea: *Trendek a magyar politikában – A Fidesz és a többiek: Pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág, 168–196.

Myat Kornél 2015: Remény, forradalom, kiábrándulás? Politikai aktivitás a közösségi média színterein. *Médiakutató*, 16 (3), 81–96.

Patkós Veronika 2018: Pártos szavazók győzelme. A pártosság és a politikai megosztottság mintázatai a 2018. évi országgyűlési választás idején. In Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág – MTA TK PTI, 102–126.

Róbert Péter – Papp Zsófia 2012: Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson. In Boda Zsolt – Körösenyi András: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI – Új Mandátum, 41–64.

Róna Dániel 2016: *Jobbik-jelenség. A Jobbik Magyarorszáért Mozgalom térnyerésének okai*. Budapest, KUK Könyv és Kávészármű Kft.

Soós Gábor 2012: Kétblokkrendszer Magyarországon. In Boda Zsolt – Körösenyi András: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI – Új Mandátum, 14–40.

Spohr, Dominic 2017: Fake news and ideological polarization: Filter bubbles and selective exposure on social media. *Business Information Review*, 34 (3), 150–160.

Sunstein, Cass. R. 2018: *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Oxford, Princeton University Press.

Szabó Gabriella – Bene Márton 2015: Média és integráció. *Socio.hu*, 2015 (4), 67–88.

Székelyi Mária – Barna Ildikó 2008: *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest, Typotex.

Tóka Gábor 2005: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 243–322.

Vegetti, Federico 2019: The political nature of ideological polarization: The case of Hungary. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 681 (1), 78–96.

Vida György 2014: Politikai törésvonalak a magyar társadalomban a 2014-es országgyűlési választások alapján. In *VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa*. Miskolc-Lillafüred, Miskolci Egyetem Földrajz Intézete, 568–574.

Vida György – Kovalcsik Tamás 2018: Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 2018/4, 15–30.

Woodward, Ian – Skrbis, Zlatko – Bean, Clive 2008: Attitudes towards globalization and cosmopolitanism: Cultural diversity, personal consumption and the national economy. *The British Journal of Sociology*, 59 (2), 207–226.

Függelék

1. melléklet: A balliberális pártokra illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	Konstans	-2,821***	-3,104***	-3,613***	-3,556***	-3,759***
	Életkor	0,021***	0,023***	0,019***	0,019***	0,018***
	Főváros (referencia: község)	0,156	0,157	0,199	0,237	0,254**
	Megyeszékhely	0,256**	0,228*	0,459***	0,464***	0,479***
	Város	0,143	0,14	0,206*	0,236**	0,229*
	Közép-Mo.	1,005***	1,012***	1,265***	1,292***	1,262***
	Közép-Dunántúl	0,426**	0,45**	0,551***	0,741***	0,732***
	Nyugat-Dunántúl	0,604***	0,605***	0,853***	0,862***	0,883***
	Dél-Dunántúl	0,68***	0,694***	0,914***	1,17***	1,146***
	Észak-Mo.	-0,196	-0,157	-0,02	0,303	0,284
	Észak-Alföld	0,339*	0,356**	0,624***	0,881***	0,833***
	Nem	0,164**	0,171**	0,144*	0,184**	0,198**
	Max. 8 általános (referencia: diplomás)	-0,08	-0,031	0,003	0,108	0,082
	Szakt munkás	-0,125	-0,097	-0,01	0,105	0,083
	Érettségi	0,093	0,103	0,066	0,072	0,068
	Teljes munkaidőben dolgozik	-0,272**	-0,262**	-0,095	-0,031	-0,011
	Nyugdíjas	-0,024	-0,027	0,125	0,16	0,12
	Hajadon/nőtlen	0,301**	0,315**	0,398**	0,485***	0,482***
	Házias	0,226*	0,272**	0,389**	0,494***	0,474***
	Élettársi kapcsolatban él	0,167	0,184	0,262*	0,387**	0,383**
	Elvált	0,201	0,217	0,194	0,267	0,253
	Özvegy	0,045	0,066	0,009	0,149	0,14
	Vallásos (egyház)	-0,23*	-0,054	0,139	0,245	0,255
Vallásos a maga módján	-0,274**	-0,155	-0,038	0,08	0,092	

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	Vallástalan	0,16	0,142	0,085	0,102	0,104
	Háztartáslétszám	-0,036	-0,038	-0,052	-0,04	-0,03
	Jövedelmi csoport	0,06*	0,057*	0,072**	0,051	0,059*
	Társadalmi csoport	-0,107*	-0,133*	-0,132*	-0,122*	-0,115
	Gyerekszám	-0,141*	-0,144***	-0,119**	-0,139***	-0,136**
Általános értékek	Vallásos hit fontossága		-0,231**	-0,134**	-0,045	-0,067
	Család fontossága		-0,092	-0,068	0,035	0,026
	Nemzethez tartozás fontossága		-0,342***	-0,235***	-0,093	-0,109
	Szabadság fontossága		-0,106	-0,15*	-0,135**	-0,145*
	Kreativitás fontossága		-0,11	-0,115	-0,05	-0,063
	Önmegvalósítás fontossága		-0,215***	-0,256***	-0,159*	-0,162*
Ideológiai értékek	Liberális-konzervatív			-0,204***	-0,117**	-0,12**
	Baloldali-jobboldali			-1,04***	-0,964***	-0,973***
	Mérsékelt-radikális			0,062	0,051	0,051
	Hagyománykövető-modern			0,124**	0,054	0,062
Globál-lokál értékek	Nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó				-0,001	-0,004
	Világpolgárként tekintek magamra.				0,198***	0,195***
	Fontosak számomra a helyi tradíciók.				-0,029	-0,032
	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.				-0,001	0,005
	Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.				-0,051	-0,053
	Elsősorban magyar-nak tartja magát - elsősorban európainak tartja magát				0,431***	0,422***
	Migráció megítélése				-0,471***	-0,474***
Információs tényezők	Televízióból tájékozódik					-0,055
	Rádióból tájékozódik					0,037
	Újságból tájékozódik					0,109

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
	Internetről tájékozódik					0,058
	Közösségi médiából tájékozódik					-0,022
	Internetezés gyakorisága					-0,074
	Facebook-használat gyakorisága					-0,054
	Digitális tőke					-0,11*
-2LL		7861	7798	6570	6269	6251
Cox & Snell R2		5,7%	6,5%	20,1%	23,1%	23,3%
Nagelkerke R2		8,7%	9%	30,7%	35,3%	35,5%

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A szigorú szignifikanciaszinten, több modellben szignifikáns összefüggéseket kiemeltük.

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

2. melléklet: A Jobbikra illesztett hierarchikus, bináris logisztikus regressziós modell

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	Konstans	-1,366**	-1,7**	-1,841***	0,062	0,59
	Életkor	-0,011*	-0,011*	-0,01	-0,012*	-0,011
	Főváros (referencia: község)	-0,539**	-0,498**	-0,407*	-0,435*	-0,456*
	Megyeszékhely	0,061	0,097	0,05	0,052	-0,005
	Város	-0,188	-0,16	-0,191	-0,193	-0,189
	Közép-Mo.	-0,006	-0,057	-0,18	-0,161	-0,183
	Közép-Dunántúl	-0,22	-0,267	-0,148	-0,211	-0,164
	Nyugat-Dunántúl	0,188	0,173	0,154	0,094	0,075
	Dél-Dunántúl	0,382*	0,357	0,362	0,371	0,401*
	Észak-Mo.	-0,094	-0,112	0,015	0,042	0,147
	Észak-Alföld	0,179	0,15	0,126	0,105	0,23
	Nem	-0,337***	-0,306**	-0,262**	-0,246*	-0,277**
	Max. 8 általános (referencia: diplomás)	0,159	0,151	0,13	0,126	0,279
Szakmunkás	0,478**	0,467**	0,458**	0,457**	0,587**	

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	Érettségi	0,642***	0,646***	0,657***	0,644***	0,697***
	Teljes munkaidőben dolgozik	-0,164	-0,152	-0,222	-0,216	-0,241
	Nyugdíjas	-0,35	-0,311	-0,308	-0,288	-0,275
	Hajadon/nőtlen	0,161	0,154	0,162	0,119	0,138
	Házasság	-0,044	-0,078	-0,118	-0,173	-0,134
	Élettársi kapcsolatban él	-0,015	-0,05	-0,055	-0,11	-0,116
	Elvált	-0,435	-0,454	-0,443	-0,524	-0,456
	Özvegy	-0,449	-0,472	-0,498	-0,54	-0,491
	Vallásos (egyház)	0,07	0,316	0,302	0,307	0,272
	Vallásos a maga módján	0,097	0,21	0,227	0,155	0,159
	Vallástalan	0,061	0,042	0,075	0,045	0,029
	Háztartáslétszám	-0,04	-0,047	-0,03	-0,036	-0,07
	Jövedelmi csoport	-0,12**	-0,115**	-0,129**	-0,126**	-0,149***
	Társadalmi csoport	0,039	0,025	0,02	0,045	-0,006
	Gyerekszám	0,043	0,044	0,042	0,038	0,043
Általános értékek	Vallásos hit fontossága		-0,109	-0,134	-0,152*	-0,113
	Család fontossága		0,117	0,104	-0,001	0,056
	Nemzethez tartozás fontossága		0,155	0,124	0,068	0,111
	Szabadság fontossága		-0,035	-0,005	-0,043	-0,037
	Kreativitás fontossága		-0,145	-0,111	-0,148	-0,12
	Önmegvalósítás fontossága		0,176	0,191	0,166	0,19*
Ideológiai értékek	Liberális-konzervatív			0,217***	0,207***	0,207***
	Baloldali-jobboldali			0,038	0,047	0,054
	Mérsékelt-radikális			0,249***	0,272***	0,286***
	Hagyománykövető-modern			0,081	0,093	0,08
Globál-lokál értékek	Nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó				-0,001	0,001
	Világpolgárként tekintek magamra.				-0,033	-0,028

Változók		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Globál-lokál értékek	Fontos számomra a helyi tradíciók.				-0,056	-0,06
	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világvárhoz.				-0,116**	-0,12**
	Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.				0,051	0,058
	Elsősorban magyarnak tartja magát - elsősorban európainak tartja magát				-0,777**	-0,768**
	Migráció megítélése				-0,148**	-0,154**
Információs tényezők	Televízióból tájékozódik					0,099
	Rádióból tájékozódik					0,1
	Újságból tájékozódik					0,174
	Internetről tájékozódik					-0,06
	Közösségi médiából tájékozódik					-0,146
	Internetezés gyakorisága					0,318**
	Facebook-használat gyakorisága					0,048
	Digitális tőke					0,311***
-2LL		3671	3643	3579	3543	3488
Cox & Snell R2		1,8%	2,1%	2,9%	3,4%	4%
Nagelkerke R2		4,5%	5,4%	7,5%	8,7%	10,4%

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A szigorú szignifikanciaszinten, több modellben szignifikáns összefüggéseket kiemeltük.

Forrás: Századvég-kutatás (2019), saját szerkesztés

Stefkovics Ádám

*Milyen makrotényezőkkel jelezhető
előre a magyarországi pártok
támogatottsága? Választókerületi
szintű elemzés a 2018-as választási
eredmények alapján*

1. Bevezetés

Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen makrotényezők determinálják az egyes pártok támogatottságát Magyarországon. Az elemzés alapját egy olyan adatbázis képezi, amelyben a 2018-as országgyűlési választás választókerületi szintű eredményei kerültek összekapcsolásra a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a GfK Hungária Piackutató Intézet által mért összesen mintegy hétszáz makroadattal. A makroadatok többek között a választókerületek demográfiai, gazdasági, munkaerőpiaci, szociális állapotát tükrözik a 2017-es és 2018-as évben. Ez az adatbázis amellelt, hogy egyedülálló Magyarországon, azzal az előnnyel jár, hogy – szemben a mintavételen és megkérdezésen alapuló kérdőíves felmérésekkel – kizárja a mintavételi és számos nem mintavételi hibából adódó torzításokat is.

A politikai törésvonalak feltárására vállalkozó korábbi munkák egyik alapállítása, hogy Magyarországon a pártválasztás már jó ideje nem írható le pontosan osztályalapú vagy szociokulturális ismérvek alapján.¹ A 2018-as országgyűlési választások eredményei ennek ellenére jelentős területi egyenlőtlenségeket mutattak, más szóval a választók lakóhelye fontos determináló tényezőnek tűnt. A választást követően számos olyan elemzés

---

¹ Enyedi–Tardos 2018.

került napvilágra, amely a Fidesz–KDNP választási sikerét egyedül a kistérségek és a szegények körében elért magas szavazatarányra vezette vissza.² A szakirodalom ugyanakkor azt sejteti, hogy a képlet nem lehet ilyen egyszerű. Elemzésem célja megvizsgálni, hogy az urbánus–rurális, illetve gazdasági tényezők mellett milyen egyéb tényezők jelezték előre a pártok választási eredményeit 2018-ban.

2. Politikai törésvonalak és a pártválasztást befolyásoló tényezők Magyarországon akkor és most

A hazai politikai szociológia több évtizede vizsgálja, hogy milyen politikai törésvonalak mentén polarizálódik a magyar társadalom. Kérdőíves vizsgálatok sora tárgyalja a rendszerváltás óta, hogy milyen tényezők határozzák meg a pártválasztást (lásd például: a DKMKA Választáskutatási projektje). Jelen fejezet ezen korábbi vizsgálatok eredményeinek rövid összegzésére vállalkozik.

A korábbi vizsgálatok egyik alapvető megállapítása, hogy a magyar társadalomra ma már kevésbé jellemző az osztályhelyzet-alapú pártválasztás,³ jóval meghatározóbb a politikai ideológia alapú pártosodás.⁴ A rendszerváltást követően számos párt alakult, egy többdimenziós politikai tér jött létre, amelyben relatíve meghatározó szerepe volt a pártválasztásban a választók szociodemográfiai helyzetének.⁵ Ez a diverz struktúra a '98-as választásokat követően rövid idő alatt redukálódott „kétflokkrendszerre”,⁶ ami a kétezres évek közepére egy nagyon erősen polarizált, merev szembenállást eredményezett.⁷ Ebben az új helyzetben a szociodemográfiai jellemzők erősen vesztek magyarázó erejükből, és az ideológiai fordulatként értékelt ezredforduló után a bal–jobboldali, a

---

² <https://g7.hu/kozelet/20180409/a-legszegenyebb-magyarok-kozott-tobb-mint-80-szazalekot-szerzett-a-fidesz/> Letöltve: 2020. augusztus 13.

https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/04/10/orszagszakadas_amig_a_fidesz_elkiszagdasodni_a_baloldal_kinyirta_magat_videken/ Letöltve: 2020. augusztus 13.

³ Lipset–Rokkan 1967.

⁴ Enyedi–Tardos 2018.

⁵ Enyedi–Fábián–Tardos 2014.

⁶ Soós 2012.

⁷ Angelusz 2011; Kmetty 2015.

liberális–konzervatív, a nemzeti érzelmű–szociáldemokrata ideológiák szerepe drámaian felértékelődött a pártválasztásban. Később a Jobbik megjelenésével ugyan az ellenzék két táborra szakadt, ám a pártosodást továbbra is ideológiai jelszavak fűtötték. Az elmúlt tíz év újra átrajzolni látszik a politikai törésvonalakat. A Fidesz–KDNP választási sikerei, az ellenzék meggyengülése, a kényszerű ellenzéki összefogások újra egy két-blokkrendszer kirajzolódásához vezettek, amely a *kormánypárti–ellenzéki* ellentéttel írható le.⁸ A legutóbbi kutatások főként azt próbálják feltárni, hogy a kormánypárti–ellenzéki szembenállás milyen tényezőkkel írható le a legjobban.

Egyes adatok arra utalnak, hogy a hagyományosan legerősebb bal–jobboldali tengely magyarázó ereje csökkent 2010 óta.⁹ Ez magyarázható azzal, hogy a meglehetősen sokszínű ellenzéki tábor nem oszlik meg egyértelműen a bal–jobb pólus mentén, valamint azzal, hogy a Fidesz–KDNP sikeresen tematizált olyan ügyeket az elmúlt években, amelyek nem osztják meg drámaian a baloldali és a jobboldali szavazókat (migráció, családok védelme). Makay és Stefkovics¹⁰ adatai azt mutatták, hogy a globalizációhoz kapcsolódó érzetek szerepe felerősödött a pártválasztásban. Más kutatások a strukturális tényezők, a generációs tényező, az életkor, a területi és a materiális tényezők erősödéséről számolnak be. A fővárosi–vidéki, az urbánus–rurális tengelyek szerepének előtérbe kerülését Vida és Kovalcsik adatai is megerősítették.¹¹ A 21 Kutatóközpont elemzésében arra a kérdésre kereste a választ, hogy a gazdasági, anyagi faktorok mennyire határozzák meg a Fidesz támogatottságát.¹² A döntően közvélemény-kutatási adatokra építő elemzés alapján a társadalom felső tizedétől lefelé haladva lineárisan nő a Fidesz támogatottsága, és az *underclass*ban a legmagasabb. Értelmezésük szerint ráadásul a legszegényebbek kevésbé ideológiai alapon, mintsem gazdasági szempontokat figyelembe véve választanak pártot.

A korábbi vizsgálatok szinte kivétel nélkül megkérdésezésen alapuló közvélemény-kutatásokon alapultak, alig készült olyan elemzés, amely makroadatokat vizsgálna a pártok támogatottságára. Simonovits és munkatársai hiánypótló elemzése a 2006-os, 2010-es és 2014-es válasz-

---

⁸ Jelen kötet: Makay–Stefkovics: *Mi oszt meg minket?*

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Vida, 2014; Vida–Kovalcsik 2018.

¹² Róna et al. 2020.

tásokra vonatkozóan mutatta ki a lokális gazdasági miliő, a munkanélküliségi ráta hatását az inkumbens párt támogatottságára.¹³ Az idézett, 21 Kutatóközpont által készített elemzés több településszintű tényező hatását térképezte fel a Fideszre 2018-ban adott szavazatok arányára, és a 2014 óta elért szavazatnövekményre vonatkozóan. Azt találták, hogy a férfiak, a kisgyermekesek, a szakiskolai végzettségűek, a munkanélküliek és a közmunkások magas aránya szignifikánsan növeli a Fideszre leadott szavazatok számát. A 2018-as országgyűlési választások kapcsán készült elemzések emellett szinte kivétel nélkül a választási eredmények területi különbségeire fókuszáltak.¹⁴ A médiában megjelent elemzések többsége arra a leegyszerűsítő következtetésre jutott, hogy a Fidesz sikere elsősorban a szegények és a falvakban élők szavazatainak lett volna köszönhető.¹⁵ A számottevő korábbi politikai szociológiai szakirodalom ugyanakkor a szociodemográfiai tényezők csekély hatásáról árulkodik. Még ha a területi hatások valóban felerősödni is látszanak az elmúlt években, érdemes egy, a fentieknél komplexebb, nagyobb változószettel operáló modellt alkotni.

3. Adatok és módszer

3.1 Adatok

Az elemzéshez használt adatok négy forrásból kerültek ki. A modellek függő változói minden esetben a 2018-as országgyűlési választásokon a pártokra leadott listás szavazatok választókerületi arányai voltak. Ezen adatokat a Nemzeti Választási Iroda nyilvánosan elérhető adatbázisaiból nyertük ki.¹⁶ A független változóként használt adatok egy nagy csoportja a KSH-tól származik. A KSH választókerületi szintű adatainak egy része nyilvánosan elérhető,¹⁷ az adatbázis készítéséhez azonban a Századvég

---

¹³ Simonovits–Kates–Szeitl 2019.

¹⁴ László–Molnár 2019; Ember 2018.

¹⁵ <https://g7.hu/kozelet/20180409/a-legszegegyebb-magyarok-kozott-tobb-mint-80-szazalekot-szerzett-a-fidesz/> Letöltve: 2020. augusztus 13.

https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/04/10/orszagszakadas_amig_a_fidesz_elkis-gazdasodni_a_baloldal_kinyirta_magat_videken/ Letöltve: 2020. augusztus 13.

¹⁶ <https://www.valasztas.hu/ogy2018>

Alapítvány további választókerületi szintű adatokat vásárolt a KSH-tól. Szintén a Századvég Alapítvány rendelkezésére állt a KSH 2016. évi T-STAR településstatistikai adatbázisa, amely több száz településszintű mutatót tartalmaz. Rendelkezésemre állt emellett a Nemzeti Adó- és Vámhivatal településsoros szája-adatbázisa a 2017-es évre vonatkozóan, valamint a GFK Vásárlóerő településsoros adatai szintén 2017-ről.

A több száz változó tíz tényezőcsoportot alkotott, az adatredukció több esetben főkomponens-analízissel¹⁸ történt. A főkomponensek elemeit az 1. számú melléklet tartalmazza. A magyarázó változók között szerepeltek a választókerületek területi, szociodemográfiai, munkaerőpiaci, gazdasági, mobilitási jellemzői, a lakás- és szociális helyzetre, a bűnözésre és kultúrára vonatkozó ismérvei, valamint a családok jellemzői (1. táblázat).

1. táblázat: A vizsgált makro-tényezőcsoportok (független változók)

Területi változók	Urbanizáltság (főkomp.) Régió
Szociodemográfiai változók	Életkorcsoportok aránya
	Nemek aránya
	Iskolai végzettség (főkomp.)
	Élveszületések száma (1000 főre)
	Halálozások száma (1000 főre)
	Csecsemőhalálozás száma (1000 főre)
Munkaerőpiac	Foglalkoztatottság
	Öregségi nyugdíjban részesülők száma (1000 főre)
Gazdaság	Jövedelmi helyzet
	Vásárlóerő
	Vállalkozások (főkomp.)
Mobilitás	Belföldi állandó odavándorlások száma (1000 főre)
	Belföldi állandó elvándorlások száma (1000 főre)

¹⁷ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tavlak_vkerulet

¹⁸ A főkomponens-analízis egy olyan adatredukciós eljárás, amely során több változót alakítunk át egy új változóvá. A redukció lineáris transzformációval történik, ami azt jelenti, hogy az eredeti változók korrelációi alapján eltérő súlyokat kapnak a változók az új változóban, ami biztosítja, hogy a megőrzött információmennyiség maximális lesz az új változóban.

Területi változók	Urbanizáltság (főkomp.) Régió
Lakáshelyzet (főkomp.)	
Szociális helyzet (főkomp.)	
Bűnözés (főkomp.)	
Kultúra (főkomp.)	
Családi jellemzők	Száz háztartásra jutó személy
	Nőtlenek aránya
	Házások aránya
	Özvegyek aránya
	Elváltak aránya
	Gyerekszám (főkomp.)
	Házaspár gyerekekkel arány
	Élettársi kapcsolat gyerekekkel arány
	Több családból álló háztartás aránya
	Családháztartás aránya
	Idős személlyel élők aránya

3.2 Területi elemzési egységek

Míg több korábbi vizsgálat a településeket választotta elemzési egységül, jelen tanulmány a választási rendszerhez igazodva kifejezetten választókerületi szintű elemzésre vállalkozott. A településszintű adatok választókerületi szintre való „konvertálása” azonban nehézségekbe ütközik. A problémát az jelenti, hogy hét vidéki település több választókerületből áll, illetve a budapesti kerületek egy része szintén több választókerülethez tartozik. A választókerületi határokhöz lényegében utcaszintű adatokra lenne szükség, ami értelemszerűen nem áll rendelkezésre. A probléma áthidalása úgy történt, hogy ezeknél a választókerületeknél népeségarányosan „allokáltam” a mutatókat a településektől a választókerületekhez.

Vegyük példának az ezer főre jutó élveszületések számát Baranya 1. és 2. számú választókerületében. Pécs népességének 67 százaléka az 1., 33 százaléka a 2. számú választókerülethez tartozik. Baranya 1. számú választókerületében úgy számoltam ki az élveszületések számát, hogy a pécsi összes élveszületés 67 százalékához hozzáadtam a választókerülethez tartozó egyéb települések élveszületéseit. Minden érintett választókerü-

letnél ez a számítás került alkalmazásra. Fontos kihangsúlyozni, hogy a számítás nem tudja figyelembe venni azt, hogy az említett településeken és kerületekben az élveszületések száma területileg egyenlőtlenül oszlik meg. Joggal feltételezhető, hogy az 1. számú választókerület pécsi lakosságát jellemző élveszületési mutató eltér a 2. számú választókerület pécsi lakosságáétól. Úgy vélem, jelen elemzésben az általános összefüggések feltárását nem befolyásolja számottevően ez a torzítás, ugyanakkor egy jövőbeni kutatás számára érdekes lehet valamilyen megoldási alternatíva kifejlesztése erre a problémára.

3.3 Módszer

A statisztikai analízis során elsőként az egyszerű Spearman-féle rangkorrelációs együtthatókat mutatom be a Fidesz–KDNP, a baloldali pártok és a Jobbik szavazati arányára vonatkozóan. A nem paraméteres korrelációk alkalmazását az indokolta, hogy számos változó nem követett normális eloszlást. Ezt követően többváltozós lineáris regressziós modellt (OLS) illesztettem ugyanezekre a függő változókra.

4. Eredmények

4.1 Fidesz–KDNP

A Fidesz–KDNP és a makrotényezők korrelációit az 1. ábra szemlélteti. Látható, hogy az urbanizáltság nagyon erősen meghatározza a kormánypártok szavazatarányát. Minél kevésbé urbanizált a választókerület, annál nagyobb a pártszövetség támogatottsága. Ez az összefüggés csak kissé gyengül, ha csak a vidéki választókerületeket vizsgáljuk. Igaz, önmagában annak is erős hatása van, hogy vidéki vagy fővárosi választókerületet vizsgálunk ($r_s=0,601$). Életkorcsoportok szerint nemlineáris összefüggést láthatunk: azokban a választókerületekben erősebb a Fidesz–KDNP, ahol a 40–59 évesek, illetve a legfiatalabbak aránya magas, míg a 25–39 évesek aránya negatívan determinál. A magas férfiaránynak is erős a pozitív hatása, és ahogy várható volt, az iskolai végzettség a második legerősebb (negatív) korrelációt mutatja a Fidesz–KDNP népszerűségével.

A demográfiai mutatóknak csekély hatása van, a munkaerőpiaci helyzet pedig vegyes képet mutat: minél magasabb a foglalkoztatottság egy választókerületben, annál gyengébben szerepel a Fidesz–KDNP, ugyanakkor az öregségi nyugdíjasok száma is negatív korrelációt mutat. Ezek az összefüggések nem szignifikánsak, ha Budapestet leválasztjuk az elemzésből. Erős a korreláció a jövedelmekkel, a helyi vásárlóerő mértékével és azzal, hogy mekkora a kkv-k és a nagyvállalkozások aránya a választókerületben. A gazdasági faktor hatása a vidéki választókerületekben is szignifikáns és közepes erősségű. Az eddigiekkel összhangban csökkenti a Fidesz–KDNP győzelmi esélyeit, ha egy választókerületben az átlagnál jobb a lakás- és szociális helyzet, viszont rosszabbak a bűnözési mutatók. Meglepő, hogy a kulturális faktor pozitívan korrelál, igaz, gyenge az összefüggés, és annak is pozitív hatása van, ha a térségben nagyfokú a fizikai mobilitás. Végül fontos a családi jellemzők magyarázó ereje. Jó eredményekre számíthatnak 2018-ban a kormánypártok azokban a választókerületekben, ahol sokan élnek egy háztartásban, sok a gyermek, illetve a gyermekkel élő, magas a házások, a családháztartások és az idős személlyel élők aránya. Az elváltak magas aránya viszont erős negatív korrelációt mutat.

Fontos leszögezni, hogy ezek a független változók erősen korrelálnak. Az urbanizáltság például 0,843-as korrelációt mutat a végzettség főkomponenssel ($p < 0,001$). Kérdés, hogy a fenti összefüggések akkor is megmaradnak-e, ha egyes változókat kontroll alatt tartunk. A kormánypártoknál láttuk például, hogy az urbanizáltság, a végzettség és a gazdasági helyzet erős befolyásoló tényezők. Kérdés, hogy két olyan választókerületben, amely hasonló mértékben urbanizált, hasonló a diplomások aránya, és hasonlóak a jövedelmi viszonyok, mi növeli a Fidesz–KDNP szavazatarányát. A következő többváltozós elemzéssel azt mutatom be, hogy mekkora a makrotényezők magyarázó ereje egymáshoz képest. Az illesztett lineáris regressziós modellekben a multikollinearitás¹⁹ problémát jelentett, így nem minden tényezőt volt lehetőségem szerepeltetni a modellekben.

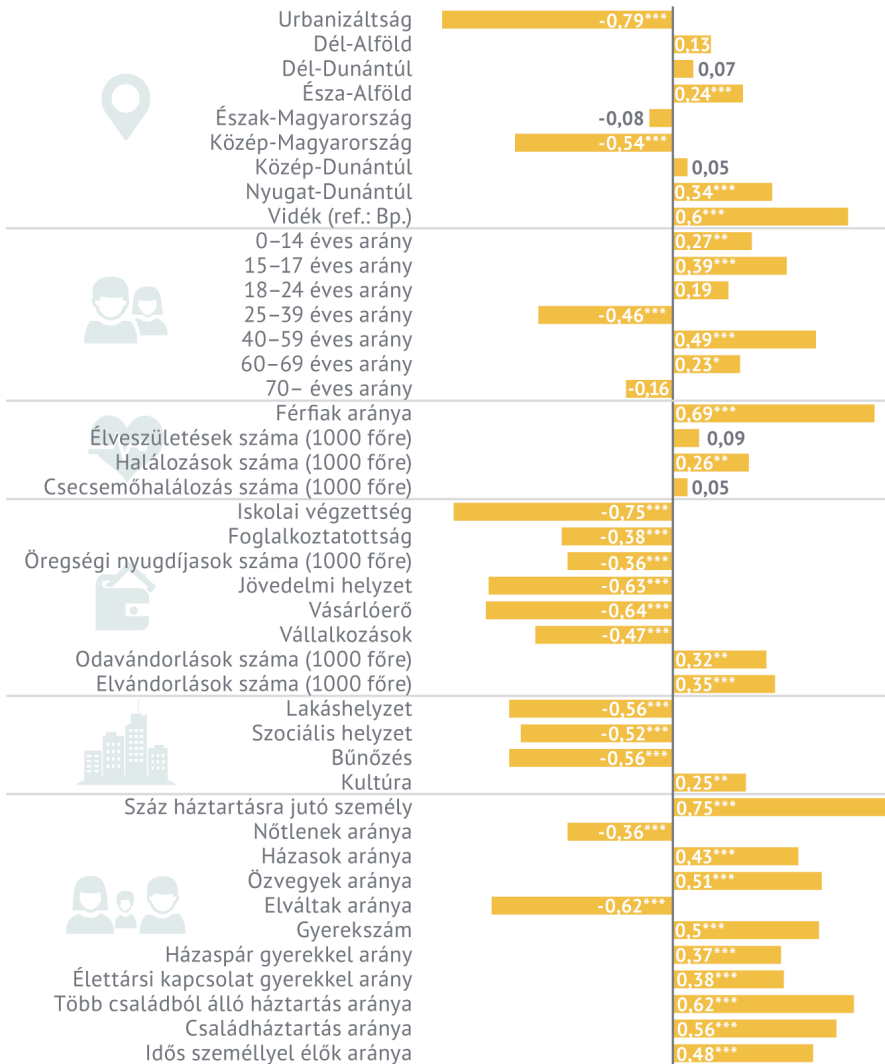
Elsőként külön modelleket futtattam a tényezőcsoportokra, hogy lássuk a tényezők önálló magyarázó erejét (2. táblázat). Ezek az adatok már önmagukban árnyalják a kétdimenziós összefüggéseket. A három kimagasló tényezőcsoport: a területi, a szociodemográfiai és a családi

---

¹⁹ Az a jelenség, amikor a modellben két független változó között szoros lineáris kapcsolat áll fenn.

Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók a Fidesz-KDNP szavazatarányával

1. ábra

Magyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Forrás: Századvég, saját számítás

mutatók mind 60 százalék feletti magyarázó erővel bírnak, míg a korrelációs elemzésnél meghatározónak tűnő gazdasági faktorok magyarázó ereje „csak” 26,1 százalék, a munkaerőpiaci tényezőké pedig 13,3 százalék.

2. táblázat: A Fidesz–KDNP listás szavazatarányára illesztett lineáris regressziós modellek magyarázó ereje (Adjusted R2) tényezőcsoportonként

Terület	Szoc.dem.	Munka	Gazdaság	Mobilitás	Lakás	Szociális	Bűnözés	Kultúra	Család
74,1%	61%	13,3%	26,1%	10,2%	27,5%	22,8%	22,7%	1,8%	68,3%

3. táblázat: A Fidesz–KDNP listás szavazatarányára illesztett lineáris regressziós modell a „legerősebb” változókkal

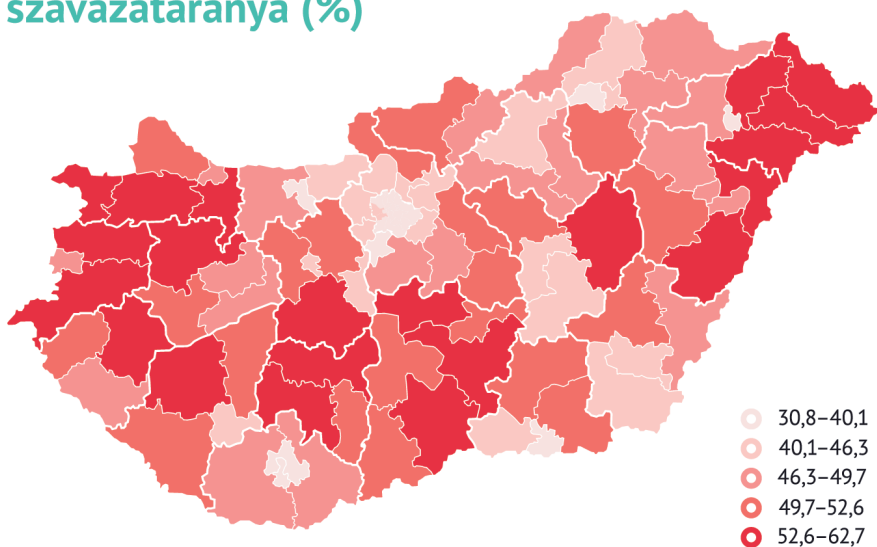
	Koefficiens (B)	Standard hiba	Szig.
Urbanizáltság	-0,033	0,006	0,000
Száz háztartásra jutó személy	0,069	0,015	0,000
Elváltak aránya	-0,928	0,242	0,000
Bűnözés	0,009	0,005	0,046

Megjegyzés: Nem szignifikáns változók: vidék, férfiak aránya, iskolai végzettség, jövedelmi helyzet, vásárlóerő, lakáshelyzet, szociális helyzet, özvegyek aránya, több családból álló háztartás aránya

A 3. táblázat egy olyan modell eredményeit mutatja, amelyben a kétdimenziós eredmények alapján legmeghatározóbbnak bizonyuló változók szerepeltek. Az alacsony „elemszám” miatt volt szükséges drasztikusan csökkenteni a változók számát, így végül csak azok a változók kerültek be a modellbe, amelyek 0,5 fölötti korrelációt mutattak a szavazataránnyal. Az eredmények azt mutatják, hogy a többváltozós modellben is az urbanizáltságnak van a legerősebb hatása, de közel ekkora szerepe van a Fidesz–KDNP elért eredményében egyes családi mutatóknak. Függetlenül attól, hogy mennyire urbanizált egy választókerület, milyenek a végzettségi, gazdasági és egyéb mutatók, a kormánypártok jó eredményre számíthatnak, ha a térségben magas a háztartáslétszám (sok a családháztartás), vagy alacsony az elváltak aránya (2–3. ábra). Emellett a bűnözés is szignifikáns, furcsa módon ellenkező előjellel, mint a kétdimenziós táblában, igaz, csak éppen szignifikáns. A gazdasági, lakásügyi, szociális mutatóknak nincs hatása, ha ezek a változók kontroll alatt vannak, ahogy a végzettségi arányoknak és annak sem, hogy vidéki vagy

A Fidesz–KDNP listás szavazataránya (%)

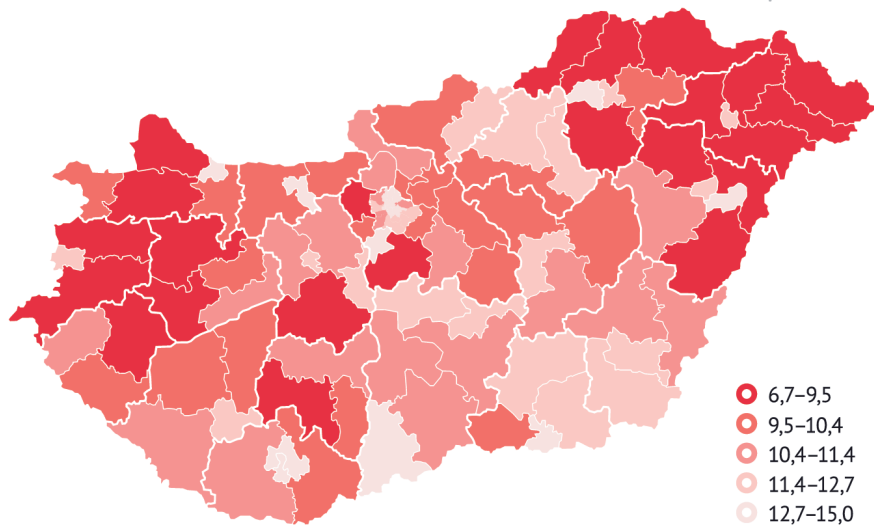
2. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Elváltak aránya (%)

3. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

budapesti választókerületről van szó. Terjedelmi okokból nem térek ki rá részletesen, de a csak vidéki választókerületekre futtatott modellben ugyanezek a családi mutatók meghatározóbbnak bizonyultak, mint az urbanizáltság.

4.2 Baloldali pártok

A baloldali pártok²⁰ szavazati aránya és a makrotényezők korrelációi (4. ábra) sok esetben éppen a Fidesz–KDNP adatai, csak más előjellel. Az urbanizáltság nagyon erős befolyásoló tényező ($r_s=0,877$), míg a regionális különbségek közül csak a közép-magyarországi régióhoz tartozás, illetve a főváros kontra vidék tűnik dominánsnak a baloldali pártok támogatottsága szempontjából. A 24 éven aluliak magas aránya negatívan függ össze a baloldali szavazataránnyal, egyedül a 25–39 évesek aránya korrelál pozitívan. Erős a nem hatása, és a Fidesz–KDNP-nél látottakhoz képest meghatározóbb az iskolai végzettséggel való összefüggés ($r_s=0,930$). Ahogy az logikusan következik a fentiekből: ahol alacsony a halálozás, magas a foglalkoztatottság, sok az öregségi nyugdíjas, jó a jövedelmi helyzet és a vásárlóerő, sok a nagyobb válalat, jó a lakás- és szociális helyzet, ott erősebbek a baloldali pártok. Mivel a bűnözési statisztikák magasabbak a nagyvárosokban, az ezzel mutatott pozitív korreláció is logikus. A családi jellemzők közül érdekes módon a száz háztartásra jutó személy mutató szintén pozitívan korrelál (igaz, gyengén). Emellett az özvegyek, a családháztartások, az időssel élők magas aránya és a magas gyerekszám gyenge baloldali választási eredményt jelez elő, míg az elváltak aránya jó „pozitív” proxy. Ezek az összefüggések a csak vidéki választókerületekre vonatkozóan is megmaradnak, igaz, enyhén gyengülnek.

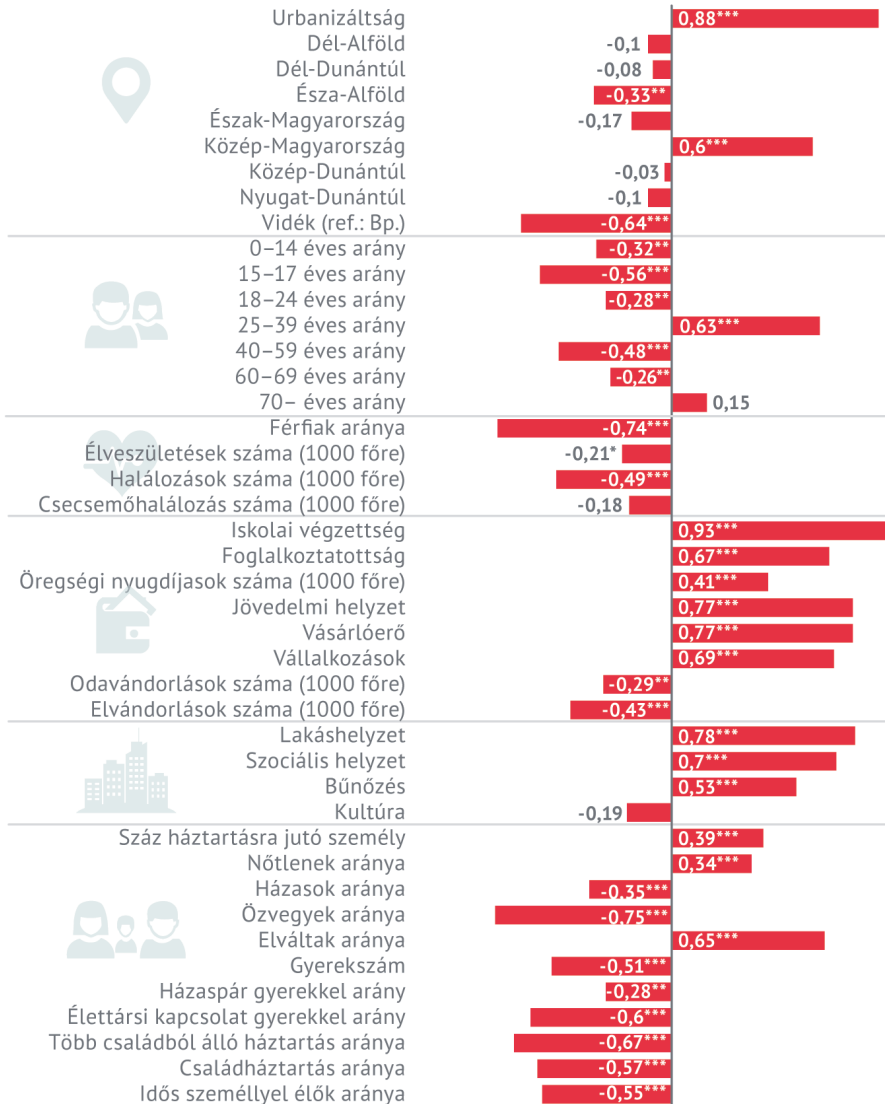
Az egyes tényezőcsoportok magyarázó erejének összehasonlítása azt mutatja, hogy a szociodemográfiai változók (élen a végzettséggel és a nemmel), a területi változók és a családi jellemzők a legerősebb determináló faktorok a baloldali szavazatarányban (80% feletti R^2 , 4. táblázat). Fontosak a gazdasági, szociális és munkaerőpiaci mutatók

---

²⁰ DK, MSZP, LMP, Momentum Mozgalom. A baloldali pártok összevonását az indokolta, hogy a pártoként futtatott modellek arról árulkodtak, hogy nincsenek markáns különbségek az egyes baloldali pártok népszerűsége és a makrotényezők kapcsolata között.

Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók a baloldali pártok szavazatarányával

4. ábra

Magyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Forrás: Századvég, saját számítás

is, de az előbbi három csoportnál kevésbé. Összességében az is látszik, hogy jobban lehet becsülni a baloldali pártok támogatottságát ezekkel a makrotényezőkkel, mint a Fidesz–KDNP-ét.

4. táblázat: A baloldali pártok listás szavazatarányára illesztett lineáris regressziós modellek magyarázó ereje (Adjusted R2) tényezőcsoportonként

Terület	Szoc.dem.	Munka	Gazdaság	Mobilitás	Lakás	Szociális	Bűnözés	Kultúra	Család
88,3%	91%	38,9%	46,8%	10,2%	25,4%	44,5%	31,7%	0,2%	83,4%

A baloldali pártok szavazatarányára is illesztettem egy regressziós modellt, de ezúttal a tíz legerősebb változóval, mert „túl sok” 0,5 feletti korrelációt találtam (5. táblázat). A végzettség, az urbanizáltság és a férfiak aránya marad szignifikáns a modellben, ami azt mutatja, hogy a végzettség pozitív hatása még a kevésbé urbanizált területeken is megmarad (és fordítva), ahogy a nemi arányok is meghatározóak a baloldali pártok szavazatarányának becslésekor.

5. táblázat: A baloldali pártok listás szavazatarányára illesztett lineáris regressziós modell a „legerősebb” változókkal

	Koefficiens (B)	Standard hiba	Szig.
Iskolai végzettség	0,480	0,005	0,000
Urbanizáltság	0,030	0,006	0,000
Férfiak aránya	-0,001	0,000	0,013

Megjegyzés: Nem szignifikáns változók: lakáshelyzet, vásárlóerő, jövedelmi helyzet, szociális helyzet, vállalkozások, foglalkoztatottság, öznevek aránya, több családból álló háztartás aránya

4.3 Jobbik

A Jobbik listás eredményeit más tényezők befolyásolják, mint a kormánypártokét vagy a baloldali pártokét (5. ábra). Az urbanizáltság foka közepes korrelációt mutat (negatív), regionális viszonylatban pedig az a domináns,

hogy a Jobbik gyenge a fővárosban és erős Észak-Magyarországon. Számtottevő a szociodemográfiai tényezők hatása. Ott számíthat több szavazatra a Jobbik, ahol magas a 15–24 évesek aránya, viszont a 25–39 évesek magas aránya negatívan korrelál. A férfiak, az alacsony végzettségűek magas aránya és a halálozások magas száma szintén magas Jobbik-támogatottságot jelez elő egy választókerületben. A legerősebb összefüggést az mutatja, hogy minél rosszabb a munkaerőpiaci helyzet egy térségben, annál jobban szerepel a Jobbik. Logikusan a jövedelmi helyzet, a vásárlóerő, a vállalkozások, a lakáshelyzet és a szociális helyzet is negatívan korrelál. Jó proxija a Jobbik népszerűségének, ha a választókerületben alacsony a háztartáslétszám, magas az özvegyek és az élettársi kapcsolatban gyerekek aránya.

Összességében az látható, hogy nehezebben jelezhető előre a Jobbik szavazataránya ezekkel a mutatókkal, mint a kormánypártoké vagy a baloldali pártoké (6. táblázat). A Jobbik esetében sokkal kevésbé domináns a területi faktorok szerepe, viszont felértékelődnek a munkaerőpiaci viszonyok. Érdekes, hogy a családi jellemzők a Jobbiknál is számítanak. A regressziós modellben az élettársi kapcsolat gyerekek arány, az özvegyek aránya, a rurális jellemző és a foglalkoztatottság marad bent (7. táblázat).

6. táblázat: A Jobbik listás szavazatarányára illesztett lineáris regressziós modellek magyarázó ereje (Adjusted R2) tényezőcsoportonként

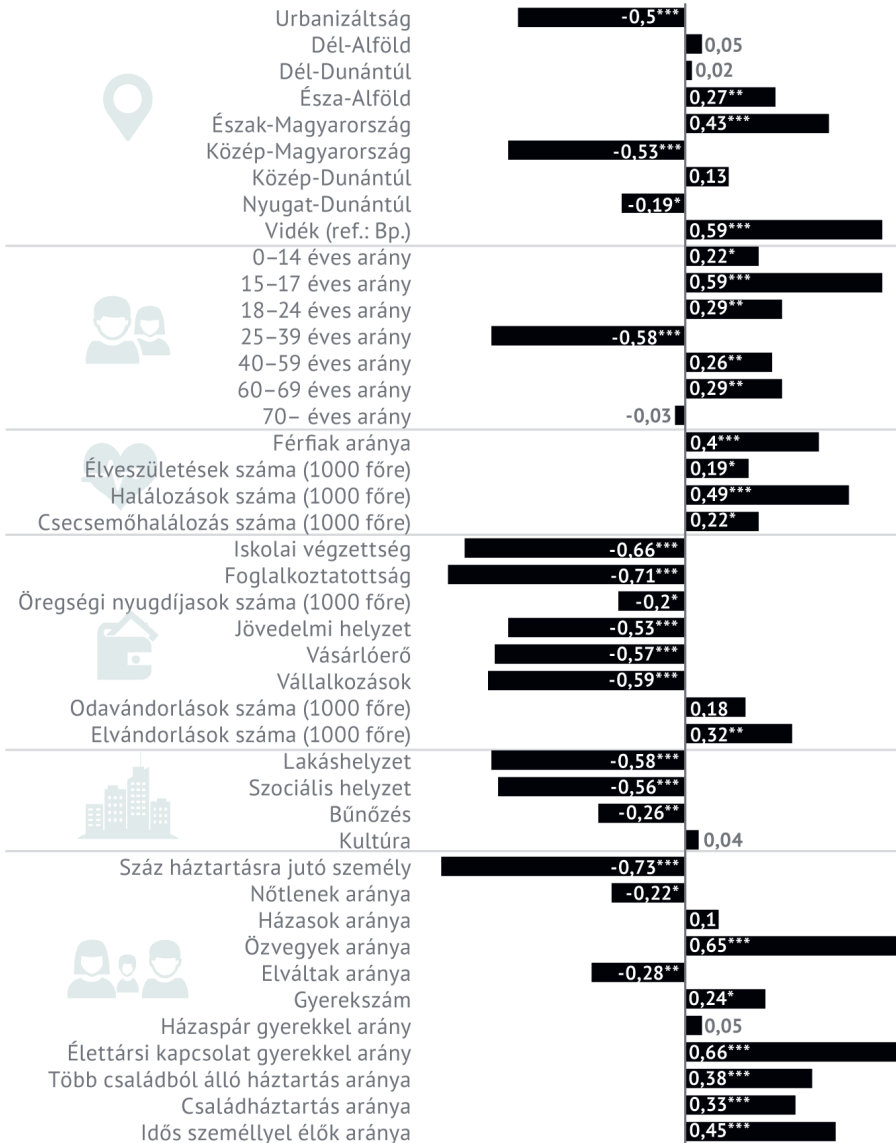
Terület	Szoc. dem.	Munka	Gazdaság	Mobilitás	Lakás	Szociális	Bűnözés	Kultúra	Család
56,8%	60%	41,8%	-	17,9%	26,9%	23,3%	17,1%	0,2%	66,5%

Látható tehát, hogy a Jobbik, csakúgy, mint a Fidesz–KDNP, a vidéki választókerületekben erős, és több más hasonlóság is mutatkozott a kormánypártoknál látott eredményekkel (például: végzettség). Mi különbözteti meg a „fideszes” és a „jobbikos” választókerületeket? A Jobbik korrelációiból és a korábbi kutatási eredményeinkből megfogalmazható az a hipotézis, hogy a Jobbik azokban a vidéki választókerületekben erős, ahol a lakosság kilátásai, konjunktúraérzete az országos átlaghoz képest negatív. Erre utal a rossz munkaerőpiaci helyzet, a magas halálozás, az özvegyek magas aránya és az a tény, hogy kevesebben élnek nagy létszámú háztartásban, családban. Általános megfigyelés, hogy a konjunktúraérzet nagyon erősen korrelál a kormánypártok támogatottságával,²¹

²¹ Róna et al. 2020.

Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók a Jobbik szavazatarányával

5. ábra

Magyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Forrás: Századvég, saját számítás

**7. táblázat: A Jobbik listás szavazatarányára
illesztett lineáris regressziós modell
a „legerősebb” változókkal**

	Koefficiens (B)	Standard hiba	Szig.
Élettársi kapcsolat gyerekekkel arány	1,022	0,188	0,000
Vidék (ref.: Bp.)	0,033	0,009	0,000
Foglalkoztatottság	-0,018	0,005	0,000
Özvegyek aránya	0,946	0,273	0,001
Lakáshelyzet	0,016	0,005	0,003

Megjegyzés: *Nem szignifikáns változók: száz háztartásra jutó személy, iskolai végzettség, vállalkozások, életkor, vásárlóerő, jövedelmi helyzet, szociális helyzet*

tehát nem lenne meglepő, ha ezeken a területeken nem a Fidesz–KDNP, hanem egy ellenzéki párt számíthatna jobb eredményekre. A hipotézis tehát úgy szól, hogy a Jobbik a *deprivált* vidéki területeken erősebb. Létrehoztam egy főkomponenst, melynek többek között a halálozások száma, a terhességmegszakítások száma, a munkanélküliek aránya és a regisztrált bűnelkövetők száma voltak az elemei (a teljes listát lásd a 2. számú mellékletben). A depriváltság főkomponens 0,708-as korrelációt ($p < 0,001$) mutat a Jobbik szavazati arányával, és a regressziós modellben is szignifikáns marad.²² Az összefüggést két térképen vizualizáltam (lásd 6–7. ábra). Fontos információ, hogy a depriváltság gyenge pozitív korrelációt mutat a kormánypártok szavazatarányával ($r_s = 0,373$, $p < 0,001$), és erős negatív korrelációt a baloldali pártokéval ($r_s = -0,686$, $p < 0,001$).

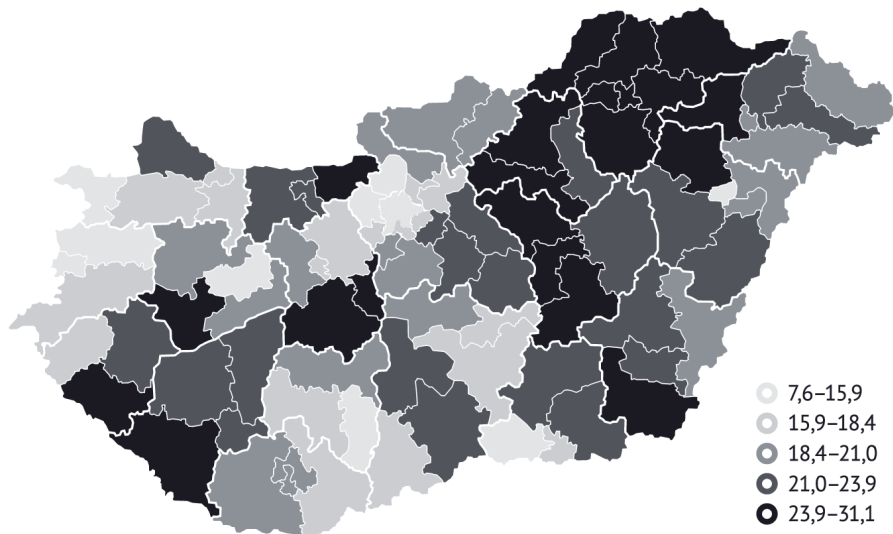
5. Összegzés

A tanulmány annak járt utána, hogyan függnek össze a választókerületek egyes makrotényezői a pártok szavazatarányával. Az elemzéshez egy több száz változót tartalmazó választókerületi szintű adatbázist építettünk a KSH, a GFK, a NAV adatainak és a 2018-as országgyűlési választások eredményeinek felhasználásával.

²² Ebből a modelltől kivettem azokat a változókat, amelyek eredetileg és a depriváltság főkomponensben is benne voltak.

A Jobbik listás szavazataránya (%)

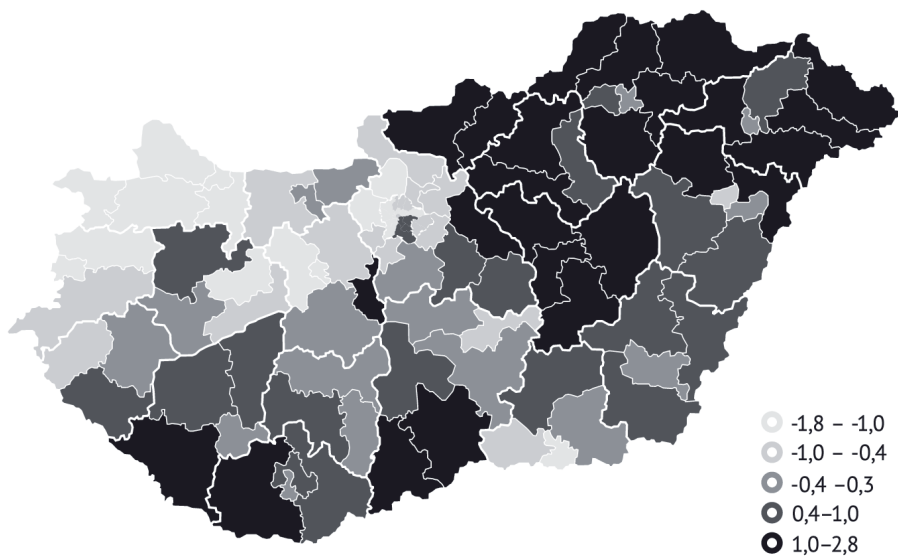
6. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

A depriváció főkomponens

7. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Az eredmények több ponton megerősítik a korábbi kutatások alapján vártakat. Az adatok igazolták azt, hogy a Fidesz–KDNP azokban a vidéki választókerületekben számíthatott a legjobb eredményre, ahol alacsony az urbanizáltság foka, alacsony a diplomások vagy a fiatalok aránya, rosszabb a gazdasági helyzet stb. A baloldali pártok népszerűségét ugyan ezek a tényezők jelzik előre hatékonyan, csak éppen ellentétes előjellel. A szakirodalom alapján az is sejthető volt, hogy a Jobbik a depriváltabb vidéki térségekben erősebb.

Az elemzés ugyanakkor árnyalja azokat a leegyszerűsítő magyarázatokat, amelyek kizárólag a területi vagy gazdasági különbségekkel magyarázzák a választási eredményeket. Kiderült például, hogy a Fidesz–KDNP sikerében közel akkora szerepet játszanak a választókerületek családi jellemzői, mint a területi vagy szociodemográfiai mutatók. Ráadásul nem pusztán arról van szó, hogy a rurális területeken amúgy is nagyobbak a háztartások, családok. A háztartáslétszám és az elváltak aránya minden mástól függetlenül pontosan jelzi előre a kormánypártok szavazatarányát, de a gyerekszám, a házások aránya stb. szintén jó proxik. Nehéz megmondani, hogy ez a tény a családtámogatások hatása, vagy valamilyen értékalapú különbséget tükröz; ezekből az adatokból a választók magatartására vonatkoztatni hiba is lenne (ökológiai tévkövetkeztetés). Az a konklúzió mindenesetre levonható, hogy azokban a választókerületekben erősek a kormánypártok, ahol a család, a családi értékek szerepe alapvető. Területi, végzettségi és egyéb jellemzőktől függetlenül. A munkaerőpiaci és gazdasági tényezők szerepe közel sem ilyen meghatározó. Két hasonlóan urbanizált, hasonló demográfiai profilú választókerületben a gazdasági tényezőknek nincs hatása. Ami az ellenzéket illeti, a baloldali pártok szinte kizárólag azokban a városias, főként fővárosi választókerületekben sikeresek, ahol az urbanizáltság miatt magas a diplomások aránya, jók a gazdasági mutatók, és kevésbé fontos a család mint érték. A Jobbik ehhez képest a fővárosban nagyon gyengén szerepelt, és vidéken is csak azokban a deprivált választókerületekben tudott választókat megszólítani, ahol negatívak a munkaerőpiaci trendek, és rossz a konjunktúraérzet.

Újra hangsúlyoznám, hogy bár erős korrelációkat találtam ezekkel a kemény mutatókkal, a korábbi kutatások egyöntetű tanulsága, hogy a pártválasztás Magyarországon nagyon erősen ideológiai alapú.²³ Egy jövőbeni kutatásban izgalmas lenne ilyen „puhább” mutatókkal kiegészíte-

---

²³ Enyedi–Tardos 2018; jelen kötet: Makay–Stefkovic: Mi oszt meg minket?

ni az elemzést. Elemzésem egy pillanatképet rögzített a 2017–2018-as Magyarországról. A jövőbeni kutatások egyik további ígéretes iránya lehet egy longitudinális elemzés, azaz olyan adminisztratív adatok bevonása, amelyek a *változást* ragadják meg, és azt mutatják, hogy milyen tényezők változásának van hatása az egyes pártok támogatottságára.

Irodalom

Angelusz Róbert 2011: Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergencia-spirál. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest. DKMKA, 347–382.

Ember Zoltán Levente 2018: A harmadik kétharmad és a települési lépcső. *Ellensúly*, 1. sz., 15–31.

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Tardos Róbert 2014: Pártok és szavazók 2002–2014. In *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI.

Enyedi Zsolt – Tardos Róbert 2018: A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó; MTA TK PTI, 43–75.

Kmetty Zoltán 2015: Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. *Studies in Political Science*, (1), 8–34.

Knutsen Oddbjørn 2011: Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon. Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest. DKMKA, 119–158.

László Róbert – Molnár Csaba 2019: *Megtört a Fidesz legyőzhetetlenségének mítosza. A Friedrich- Ebert-Stiftung és a Political Capital közös tanulmánya az elmúlt választások következményeiről*.

Lipset Seymour Martin – Stein Rokkan 1967: *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction*. New York, The Free Press.

Róna Dániel – Galgóczi Eszter – Pétervári Judit – Szeitl Bianka – Túry Márton 2020: A Fidesz-titok. *Gazdasági szavazás Magyarországon*. 21 Kutatóközpont.

Soós Gábor 2012: Kétblokkrendszer Magyarországon. In Boda Zsolt – Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI – ÚMK, 14–40.

Simonovits, Gabor – Kates, Sean – Szeitl, Blanka 2019: Local economic shocks and national election outcomes: evidence from Hungarian administrative data. *Political Behavior*, 41(2) 337–348.

Vida György 2014: Politikai törésvonalak a magyar társadalomban a 2014-es országgyűlési választások alapján. In *VII. Magyar Földrajzi Konfe-*

rencia kiadványa. Miskolc-Lillafüred, Miskolci Egyetem Földrajz Intézete. 568–574.

Vida György – Kovalcsik Tamás 2018: Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 2018/IV. 15–30.

Mellékletek

1. számú melléklet: Az elemzésben használt főkomponensek elemei. Zárójelben a megőrzött heterogenitás

Urbanizáltság (68,58%)	Egyszobás lakás aránya
	Kétszobás lakás aránya
	Háromszobás lakás aránya
	Az összes gázcsőhálózat hossza
	Önkormányzati kiépített út és köztér hossza
	Önkormányzati kiépítetlen út és köztér hossza
	Legnagyobb település népességszáma
	Legnagyobb település népességszáma/választókerület teljes népességszáma
	Népességszám/településszám
Településtípus változó (1 = kis településekből álló VK, 5 = fővárosi kerület)	
Iskolai végzettség (82,24%)	Általános iskola 8. évfolyamnál alacsonyabb (arány)
	Általános iskola 8. évfolyam (arány)
	Középfokú iskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel (arány)
	Érettségi (arány)
	Egyetem, főiskola stb. oklevéllel (arány)
Foglalkoztatottság (77,90%)	Foglalkoztatott (arány)
	Munkanélküli (arány)
	Inaktív kereső (arány)
	Nyilvántartott álláskeresők száma (1000 főre)
	180 napon túl nyilvántartott álláskeresők száma (1000 főre)
	Fizikai foglalkozású nyilvántartott álláskeresők száma (1000 főre)
	Nyilvántartott pályakezdő álláskeresők száma (1000 főre)
	Egy éven túl nyilvántartott álláskeresők száma (1000 főre)
Vállalkozások (91,55%)	10–19 fős regisztrált vállalkozások száma (1000 főre)
	20–49 fős regisztrált vállalkozások száma (1000 főre)
	50–249 fős regisztrált vállalkozások száma (1000 főre)
	250–499 fős regisztrált vállalkozások száma (1000 főre)
Lakáshelyzet (62,93%)	Házi vízvezetékkel ellátott lakott lakások aránya
	Meleg fűtővízzel ellátott lakott lakások aránya

Lakáshelyzet (62,93%)	Vizöblítéssel WC-vel ellátott lakott lakások aránya
	Közcsonnával ellátott lakott lakások aránya
	Házi csatornával ellátott lakott lakások aránya
	Összkomfortos lakott lakások aránya
	Komfortos lakott lakások aránya
	Félkomfortos lakott lakások aránya
	Komfort nélküli, szükség- és egyéb lakott lakások aránya
	Az év folyamán épített gázvezetékekkel ellátott lakások aránya
	Az év folyamán épített fürdőszobával ellátott lakások aránya
	Az év folyamán épített, közcsonnával ellátott lakások aránya
	Az év folyamán épített lakások összes alapterületének aránya
Szociális helyzet (57,33%)	Megállapított hátrányos helyzetű gyermekek és nagykorúvá vált gyermekek aránya
	Megállapított halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek és nagykorúvá vált gyermekek aránya
	Tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó intézményekben gondozottak aránya
	Szociális étkeztetésben részesülők aránya
	Idősek nappali ellátásában részesülők aránya
	Szociális alapszolgáltatásban és nappali ellátásban foglalkoztatottak aránya összesen
	Időskorúak otthonaiban ellátottak aránya
	Tartós bentlakásos elhelyezést nyújtó intézményekben gondozottak aránya
	Tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó intézményekben gondozottak aránya
Bűnözés (73,42%)	Lopás (1000 főre)
	Rablás (1000 főre)
	Garázdaság (1000 főre)
	Kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények (1000 főre)
	Rongálás (1000 főre)
Kultúra (42,38%)	A települési könyvtárak beiratkozott olvasóinak száma (1000 főre)
	Közművelődési intézmények száma (1000 főre)
	Kulturális rendezvényeken részt vevők száma (1000 főre)
	Alkotó művelődési közösségek tagjainak száma (1000 főre)
	Ismeretterjesztő rendezvényeken részt vevők száma (1000 főre)
Gyerekszám (58,11%)	Család egy gyerekkel aránya
	Család két gyerekkel aránya
	Család három gyerekkel aránya
	Család gyerek nélkül aránya
	Két, 15 évesnél fiatalabb gyerek
	Három vagy több 15 évesnél fiatalabb gyerek
	Száz családra jutó gyermekek száma
	Száz családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma

2. számú melléklet: A depriváltság főkomponens elemei.
Megőrzött heterogenitás: 55,58%

Halálozások száma (1000 főre)
Csecsemőhalálozások száma (1000 főre)
Terhességmegszakítások száma (1000 főre)
Özvegyek arány
Munkanélküliek arány
Foglalkoztatottak arány
A regisztrált bűnelkövetők száma (1000 főre)

Fűrész Gábor – Hortay Olivér

*Klímapolitikai alapelvek az európai
zöld megállapodásban*

1. Bevezetés

Az Európai Bizottság új vezetése az európai zöld megállapodás meghirdetésével politikai agendája legfontosabb komponensévé emelte a klímavédelmet. Az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése szempontjából az unió korábban is a legambiciózusabb globális nagyrégióknak számított, azonban az Európai Tanács által 2019-ben elfogadott, 2050-re vonatkozó klímasemlegességi célkitűzéssel, valamint a 2020 végén elfogadott új, 55 százalékos 2030-as kibocsátáscsökkentési célokkal a korábbiaknál is erősebben demonstrálta pozícióját. És bár a bizottság még nem készített tagállami szintű hatásvizsgálatokat a célok realitásáról, a licitálás folytatódik: az Európai Parlament és számos mozgalom további emelést szorgalmaz.

A klímacélokkal vívott szimbolikus nagypolitikai küzdelmen túl kevésbé népszerű, de a tagállamok szempontjából hangsúlyosabb kérdések: hogyan és a miből. A közösség több évtizedes éghajlatvédelmi erőfeszítéseinek ellenére több tagállamnak egyetlen grammal sem sikerült csökkentenie szén-dioxid-kibocsátását a leggyakrabban alkalmazott 1990-es kiinduló évhez képest. Emellett a jó klímavédelmi teljesítményt mutató országok is eljutnak előbb vagy utóbb (vagy már el is jutottak) az utolsó „alacsonyan csüngő gyümölcsökhöz”, ahol a további erőfeszítések egyre növekvő gazdasági és társadalmi terheket jelentenek. Talán nem véletlen, hogy a klímacélokkal kapcsolatos viták párhuzamosan zajlanak az unió új költségvetési ciklusáról történő egyeztetésekkel: a brüsszeli vezetők által sürgetett „átállítás” és annak várhatóan óriási terhei jó apropót szolgáltatnak a tagállami költségek és kifizetések, valamint a lehívási szabályok újratervezéséhez.

A következő időszak legizgalmasabb kérdései, hogy sikerül-e a Parlamentnek további közösségi ambíciónövelést kiharcolnia; hogy az új

közösségi célokból milyen tagállami célok következnek majd; valamint hogy milyen finanszírozási és szakpolitikai eszközök állnak a tagállamok rendelkezésére a megvalósításukhoz. Mind a három területen óriási viták várhatók a tagállami vezetők között. Jelen tanulmány célja bemutatni azokat a klímapolitikai alapelveket, amelyek érvényesülése szükséges ahhoz, hogy minden tagállam vállalhassa a megvalósítás terheit, és a közösség elérhesse ambiciózus céljait.

A dokumentum – a bevezetésen kívül – négy szekcióból áll. Tekintettel a klímaváltozás globális jellegére, az Európai Unió és benne Magyarország törekvéseinek jelentősége elsősorban a globális kontextus ismeretében tárgyalható. Ezért a dokumentum második szekciója bemutatja az unió globális károsanyag-kibocsátási és várható kiterjedési pozícióját a többi nagyrégióhoz képest. A szekció következtetése, hogy az unió klímapolitikáját racionálisan, mérsékelt globális felelősségének és kiterjedésének szem előtt tartásával kell kialakítani úgy, hogy az ne okozza polgárai életminőségének jelentős romlását.

A harmadik szekció a klímaváltozás elleni harc finanszírozási szabályaira fókuszál. A költségek allokálásának szempontjából a jövőbeli stratégiának két sarkalatos kérdésre kell választ adnia: egyrészt, hogy mi alapján határozza meg a közös finanszírozási mechanizmus tagállami be- és kifizetési arányait, másrészt, hogy a szabályozási környezet alakításával hogyan biztosítja az egyes szektorok közötti méltányos teherviselést. A közös alap úgy lehet igazságos és motiváló, ha a befizetéseket a tagállami kumulált szennyezések arányában, a kifizetéseket pedig a historikus károsanyagkibocsátás-csökkentési teljesítmény alapján határozzák meg. A szektorok arányos és méltányos teherviselése pedig számos esetben csak hatósági beavatkozás útján érhető el, ezért a tagállamok piacsabályozási képességének csökkentése – a szuverenitási aggályokon túl – ellehetleníti a méltányos költségallokációt.

A negyedik szekció rámutat, hogy a piacsabályozáson túli egyéb tagállami jogkörök szűkítése további korlátja lehet a hatékony európai klímapolitikának. Mivel az ideális mitigációs és adaptációs stratégiák tagállamonként eltérőek, azokat nem lehet közösségi szinten standardizálni. A klímaváltozás elleni harcban várhatóan nagy, de tagállamonként különböző szerepe lesz a technológiának, ezért a bizottságnak nem szabad egy-egy megoldást támogatnia vagy tiltania, hanem hagynia kell az adott tagállam tulajdonságaihoz legjobban illeszkedő, legalacsonyabb károsanyag-kibocsátású és legolcsóbb eszközök érvényesülését.

Az ötödik szekció összefoglalja azt az öt alapelvet, amely az előző három szekció tanulságaiból következik, és amelynek érvényesülése a ha-

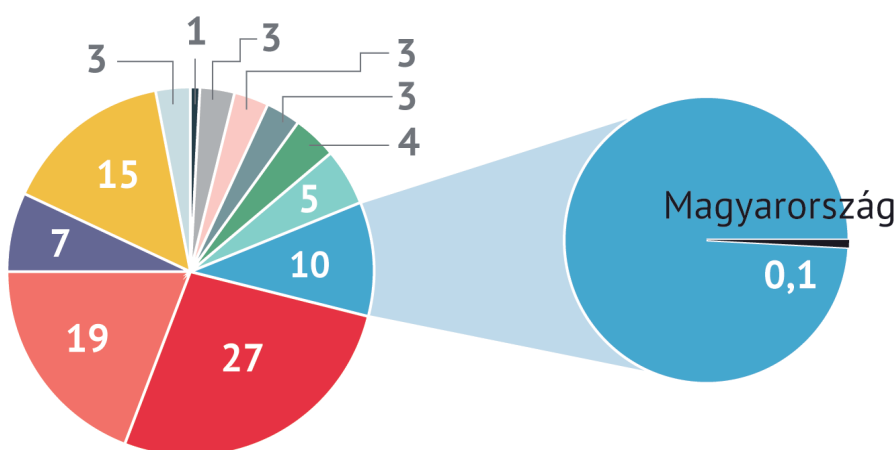
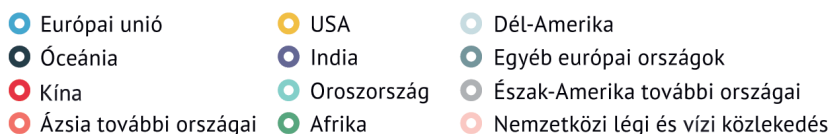
tékony európai klímapolitika feltétele. Ezek az alapelvek: a racionalitás elve, a szennyező fizet elve, a méltányosság elve, a szuverenitás elve és a technológiai semlegesség elve.

2. Az Európai Unió globális klímapozíciója

Az emberi tevékenység okozta éghajlatváltozásban az Európai Unió sem a kár okozójaként, sem a kár elszenvedőjeként nem számít kiemelkedő jelentőségű globális nagyrégióknak. A 2017-es évben az abszolút szén-dioxid-kibocsátás 53 százalékáért felelős Ázsia és 18 százalékáért felelős Észak-Amerika mögött az Európai Unió aránya mindössze 10 százalék volt (1. ábra).

Országok és régiók aránya a globális szén-dioxid-kibocsátásból 2017-ben (%)

1. ábra

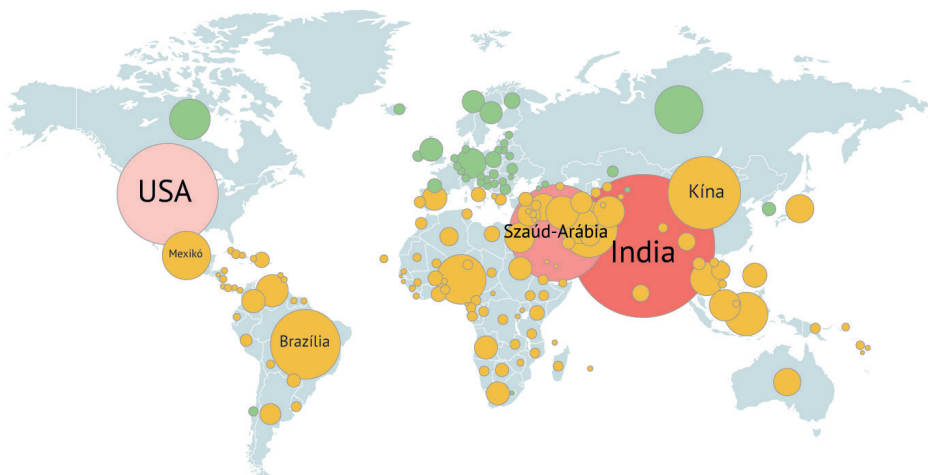
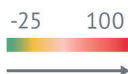
Forrás: Ritchie–Roser 2020

Jelentős globális különbségek figyelhetők meg az egy főre eső szén-dioxid-kibocsátásokban: míg az Egyesült Államokban, Ausztráliában és Kanadában az értékek meghaladják az évi 15 tonnát, az Európai Unió több tagországa (például Franciaország, Portugália vagy Magyarország) közel van a 4,8 tonnás globális átlaghoz. A kibocsátásokhoz hasonlóan a légköri szén-dioxid-koncentráció növekedése okozta országszintű társadalmi kár (country-level contribution of social cost of carbon: CSCC) is egyenlőtlenül oszlik majd el: a legnagyobb mértékben várhatóan Ázsiát (elsősorban Indiát és Kínát), valamint az Egyesült Államokat fogja sújtani. Katharine Ricke és szerzőtársai (2018) szerint az Európai Unió országai a kis kárt elszenvedő országok közé tartoznak majd (2. ábra).

Az Európai Unió alacsony mitigációs és adaptációs súlya ellenére az európai zöld megállapodás a többi globális nagyrégiónál jóval ambiciózusabb klímavédelmi célokat tűz ki, ami történelmi felelősségével is korlátozottan indokolható (az Európai Unió az 1751 és 2017 közötti globális kumulált légköri szén-dioxid-kibocsátás mindössze 22 százalé-

Társadalmi szénköltiségek globális eloszlása (USD/tCO₂)

2. ábra

Forrás: Katharine Ricke et al. 2018

káért felelős.¹ A politikai kommunikáció szintjén időről időre felmerülő „példamutatás” eredményessége pedig – különösen az Egyesült Államoknak a párizsi éghajlatvédelmi egyezményből való kilépését követően – erősen megkérdőjelezhető.² Másfelől viszont a környezetszabályozási intézkedések jelentős piaci súrlódásokat és ezáltal nagy gazdasági költségeket okozhatnak, így erősen ronthatják a közösség nemzetközi versenyképességét.³

Az Európai Uniónak a jövőben érzelmeiktől és politikai kommunikációs érdekektől mentes, tényalapú és egyensúlyteremtő klímapolitikát kell folytatnia. Ez azt jelenti, hogy a közösségnek felelősségéhez mérten meg kell hoznia a klímasemleges átálláshoz szükséges áldozatokat, ennek időzítését és hatékony megvalósítását azonban a térség jólétének és versenyképességének megtartása kell hogy vezérelje.

3. Allokációs irányelvek

Az Európai Unió emissziójáért a tagállamok és a gazdasági szektorok különböző mértékben felelősek. A 2018-as statisztikák alapján⁴ a közösség szén-dioxid-kibocsátásának 43,5 százalékát a három legnagyobb szennyező: Németország (22,1 százalék), az Egyesült Királyság (11,6 százalék) és Olaszország (9,8 százalék) okozta. A volt szocialista országok a teljes unió emissziójának mindössze egyötödét bocsátották ki, amelynek több mint kétharmadáért Lengyelország, Csehország és Románia együttesen felelt. A további nyolc volt szocialista ország szerepe – kis népességük és alacsony szénintenzitásuk miatt – csekély: például Magyarországon az egy főre eső éves szén-dioxid-kibocsátás mindössze 5,4 tonna (a hetedik legalacsonyabb az EU-ban), így a közösség teljes kibocsátásának mindössze 1 százalékáért felelős.

A térség közös vállalásaiból és a célok eléréséhez szükséges költségekből többszintű allokációs vita adódik. Az első szint, hogy az átállás költségeit milyen mértékben viseljék az egyes tagállamok; a második szint, hogy a befizetett összegeket milyen logika alapján osszák ki a tagállamoknak.

---

¹ Ritchie–Roser 2020.

² Jelenleg úgy tűnik, hogy az USA vissza fog lépni az egyezménybe.

³ Steward 1993.

⁴ Eurostat 2018.

Az allokációs vitán túl pedig – az Európai Unió közös piaca miatt – egy harmadik szintű vita alakul ki, amelynek lényege, hogy a tagállamok mely szektorokra milyen arányban terhelhetik az átállás költségeit.

3.1 Az allokációs vita első szintje

A nemzetközi környezetvédelmi jog kialakulására a legmarkánsabb hatást a szennyező fizet elv gyakorolta, ezért a tagállamok közötti allokációs mechanizmust is ez alapján érdemes kialakítani. Az elv lényege, hogy a környezeti károk helyreállításának vagy megelőzésének költségeit a károk okozóinak kell megfizetniük. A tagállamok közös klímapolitikájának allokációs vitájában ez azt jelenti, hogy a klímasemlegességet célzó átmenet közösen viselt költségeit a tagállamoknak a historikus szén-dioxid-kibocsátásaiknak megfelelő arányban kell befizetniük. A kumuláció kiinduló éve megállapodás kérdése, a kiotói jegyzőkönyv és az adatok rendelkezésre állása miatt azonban jelen tanulmány 1990-et javasol.

3.2 Az allokációs vita második szintje

A második vitás pont a kifizetések országok közötti allokációs logikájának meghatározása. Mitigációs szempontból két: az állapot- és a folyamatalapú megközelítés állítható szembe egymással. Az állapotalapú logika szerint az uniónak az aktuálisan magas szénintenzitású térségeket kell támogatnia, mert ezek átállása igényli a legnagyobb gazdasági és társadalmi változtatásokat, valamint az egységnyi támogatás várhatóan ezeken a területeken hasznosul a legjobban. A folyamatalapú megközelítés szerint a kifizetés mértékét a korábbi szén-dioxid-kibocsátás-csökkentési teljesítménynek kell meghatározni. Jelen tanulmány az utóbbi mellett érvel.

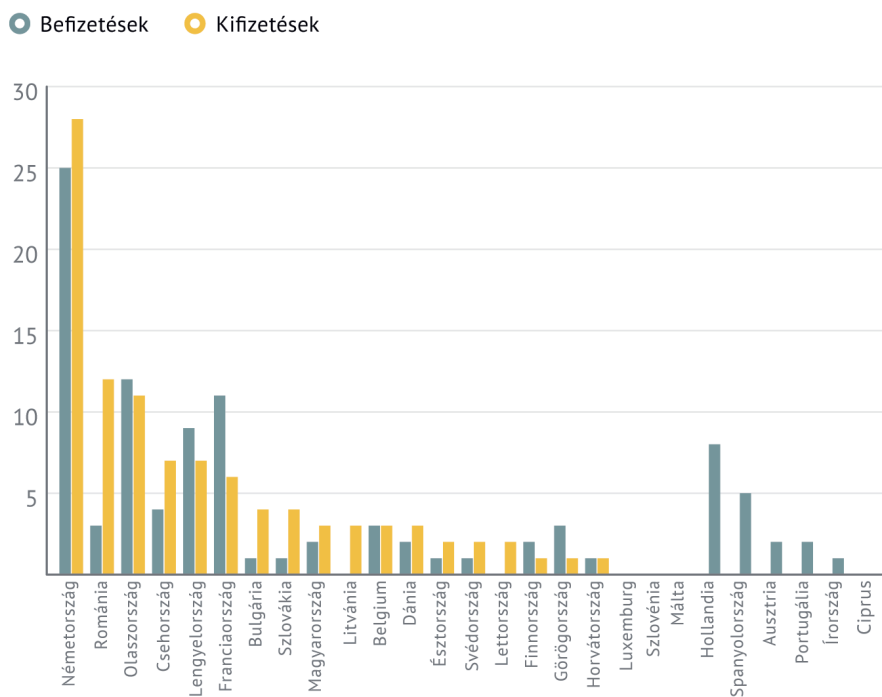
Az állapotalapú megközelítés nem teszi érdekeltté a szereplőket károsanyag-kibocsátásaik tényleges csökkentésében, hiszen a támogatás nem a csökkentésért, hanem a jelenlegi (és így valószínűleg korábbi) magas kibocsátásért jár. Ilyen módon a logika ellenkezik a szennyező fizet elvével is, mert a források a nagy kibocsátókhoz jutnak. A vezérelv emlékezetnélkülisége ráadásul figyelmen kívül hagyja az Európai Unió több mint húsz éves környezetpolitikai előzményeit és a tagországok korábbi vállalásait is, hiszen nem azokat jutalmazza, akik ezeket hatékonyan végrehajtották

(esetleg felülteljesítették), így csökkenti a vállalatokhoz kapcsolódó felelősséget is.

Ezzel szemben a folyamat alapú megközelítés úgy tekint a mitigációs politikára, mint fejlődési pályára, aminek jól definiált kezdőpontja (például az 1990-es tagállami szén-dioxid-kibocsátások) és végpontja (például a tagállamok 2050-es klímasemlegessége) van, és ami a kettő közötti haladást jutalmazza. Ennek egyik előnye, hogy a tagállamok abban válnak érdekeltté, hogy szennyezésüket a lehető legnagyobb mértékben mérsékeljék, másrészt, hogy figyelembe vegyék: a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésének (vagy elkerülésének) társadalmi egységköltsége a megtakarított mennyiséggel nő. A folyamat alapú kifizetésallokációra a legegyszerűbb megközelítés, hogy az egyes tagállamok olyan arányban részesüljenek a forrásokból, amilyen mértékben hozzájárultak az Európai Unió

Tagállami befizetési és kifizetési arányok (%)

3. ábra

Forrás: Katharine Ricke et al. 2018.

kibocsátásának csökkentéséhez 1990 és 2017 között. Jelen tanulmány javaslata alapján azok az országok, amelyek növelték szén-dioxid-kibocsátásukat, nem részesülnek kifizetésben. A kumulált szén-dioxid-kibocsátás alapján kalkulált tagállami befizetési arányok és a csökkentési teljesítmény alapján számított kifizetési arányok a 3. ábrán láthatók (az Egyesült Királyság a kilépés miatt nem szerepel a számításban).

Mivel a legnagyobb kibocsátó Németország, neki szükséges – a szennyező fizet elv alapján – a legnagyobb arányban hozzájárulnia a klímavédelmi költségekhez. Emellett azonban a vizsgált időszakban a németek voltak képesek a legnagyobb abszolút megtakarításra is, ezért a kifizetéseik – ha csekély mértékben is, de – meghaladják a befizetéseiket. A befizetéshez képest legnagyobb kifizetési arány Romániát illeti, amely nagy népessége és viszonylag alacsony (3 százalékos) kumulált kibocsátása mellett a harmadik legnagyobb arányú csökkenést érte el a vizsgált időszakban. A mechanizmus Spanyolország számára a legkedvezőtlenebb, amelynek szennyezése a vizsgált időszakban 20 százalékkal növekedett, és így 2017-re kumuláltan az ötödik legszennyezőbb tagállammá vált.

Mind a befizetések, mind a kifizetések tekintetében elképzelhetők korrekciós beavatkozások. Például előbbi esetében az országok szén-dioxid-kibocsátásaiból indokolt lehet a tagállamok területén megkötött szén-dioxid mennyiségét levonni. Utóbbi esetében pedig, ha a tervezés nem csak a következő évre vonatkozik, vagy a döntéshozók robusztusabb eredményeket szeretnének, érdemes lehet az aktuális (jelen esetben a 2017-re elért megtakarítási) év helyett az elmúlt néhány év átlagát venni. Ezenfelül a fenti allokációs javaslat mitigációs intézkedésekre vonatkozik, amelyek az országok eltérő adaptációs igényei alapján módosíthatók. Minden olyan korrekció azonban, amely sérti a szennyező fizet elvét és a folyamat alapú allokációt, csökkenti a rendszer hatékonyságát és igazságosságát. Az tehát, hogy a befizetéseket egyéb célú alapokból (például kohéziós forrásokból és agrártámogatásokból) csoportosítsák át, illetve hogy a kifizetéseket más adottságok szerint súlyozzák, akadályozza a rendszert, és ezért nem elfogadható.

3.3 Az allokációs vita harmadik szintje

A harmadik vitás pontot az okozza, hogy az Európai Unió piaci liberalizációra vonatkozó közös szabályai egyre kevesebb mozgásteret engednek a tagállamoknak, hogy hatósági árszabályozással megvédjék a lakossági végfogyasztókat attól, hogy a környezeti beavatkozások költségeit rájuk

terheljék. Ez különösen azokra a nagy szénintenzitású termékekre igaz, amelyek az életfenntartáshoz szükségesek és nehezen helyettesíthetők: kiemelten az energiára és az alapélelmiszerekre. Ezeknek a termékeknek a keresleti árrugalmassága nagyon alacsony,⁵ ami azt jelenti, hogy a vállalatok minden új költségtételt könnyedén átháríthatnak a végfogyasztókra, akik – mivel kiszolgáltatottak a termékeknek – korlátozottan tudnak alkalmazkodni.

A lakossági terhelés megakadályozásának igénye a szennyező fizet elvből következik, hiszen a lakossági szereplők közvetlenül csak a kibocsátás kis részéért felelősek. Másfelől, a korábbi empirikus vizsgálatok bizonyították, hogy az emberek csak bizonyos jóléti színvonal fölött kezdenek el érzékennyé válni az éghajlatváltozás problémájára.⁶ Ennek megfelelően a lakossági életszínvonal csökkenése a klímaharc politikai legitimitását veszélyeztetheti mind tagállami, mind uniós szinten.

Az átállási terhek szempontjából a klímaváltozás okozta kihívás Magyarországon jól párhuzamba állítható a 2008-as gazdasági válságot követő lakossági gázárváltozásokkal. Ahogyan az a jelen kötet *Eredmények és kihívások a magyar energiapolitikában* című tanulmányában részletesen olvasható, az Európai Unió energiapiaci szabályozásának hatására Magyarország Kormánya 2008-tól liberalizálta a lakossági energiaellátást, megszüntetve ezzel a hatósági ármegállapítást. Az új szabályozást követő években a tarifák a világpiaci árakat és az uniós átlag változását jelentősen meghaladva növekedtek. A válság által jövedelmi oldalról sújtott háztartások nem voltak képesek másképp alkalmazkodni az áremelkedéshez, mint igényeik visszafogásával, így 2013-ra minden negyedik magyar háztartás képtelenné vált ingatlanjának megfelelő szintű felfűtésére. A negatív tendencia azért fordulhatott meg, mert a 2010-ben az új kormány ármoratóriumot hirdetett, 2011-től újra bevezette a hatósági ármegállapítást, és 2013-tól nagyszabású rezsicsökkentésbe kezdett (4. ábra).

Az Európai Unió piaci szabályozása egyre erősebben orientálja a tagállamokat az állami kontroll lebontása irányában. A klímasemlegesség felé történő átmenetben azonban a hatósági kontroll jelenti az egyetlen eszközt, amivel megakadályozható, hogy az új költségeket a piaci szereplők teljesen a lakosságra háríthassák, megtartva ezzel saját árrésüket és növelve a szociálisan rászoruló arányát.

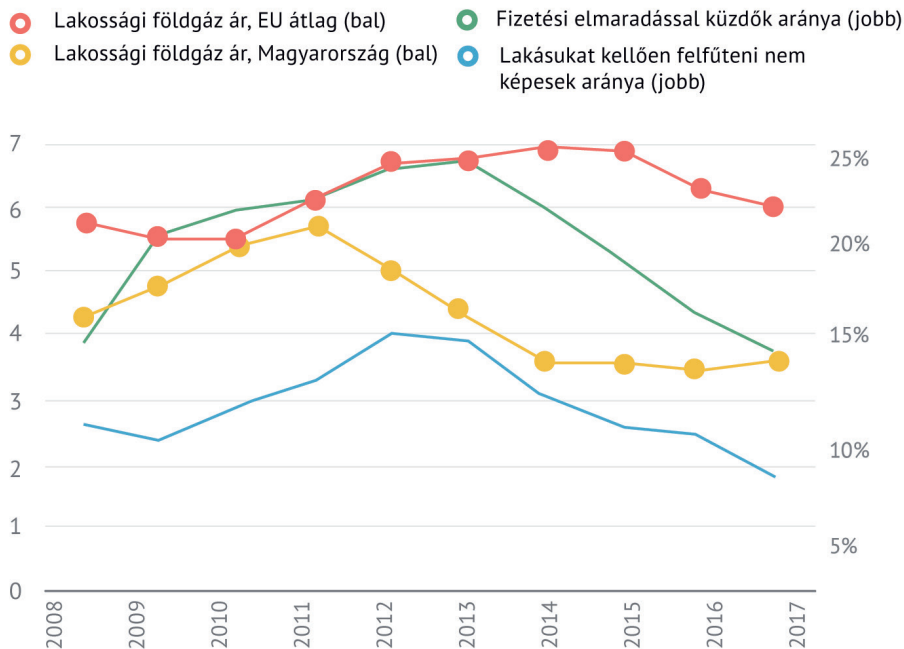
---

⁵ Friss empirikus eredmények a villamos energiára: Csereklyei 2019, illetve összehasonlító elemzés az élelmiszerekre: Hornsey et al. 2016.

⁶ Hornsey et al. 2016.

Gázárak és energiaszegénység Magyarországon (eurócent/kWh, %)

4. ábra

Forrás: EU Energy poverty Observatory 2020.

Az Európai Uniónak tehát közös klímapolitikája finanszírozási és szabályozási kereteinek kialakításában három fő szempontot érdemes fókuszba állítania.

- A közös intézkedésekhez szükséges tagállami befizetésekben a szennyező fizet elvét kell érvényesíteni.
- A létrehozott alapból a tagállami kifizetések meghatározását folyamatszempléletben, teljesítményalapon kell végezni.
- A klímasemlegesség felé való átmenet költségeit nem szabad a kiszolgáltató lakossági fogyasztókra terhelni, ennek érdekében pedig szükség van a hatósági kontroll lehetőségének fenntartására.

Mindhárom szempont teljesülése feltétele az igazságos és méltányos költségallokációnak.

4. Nemzeti önrendelkezés és technológiák közötti verseny

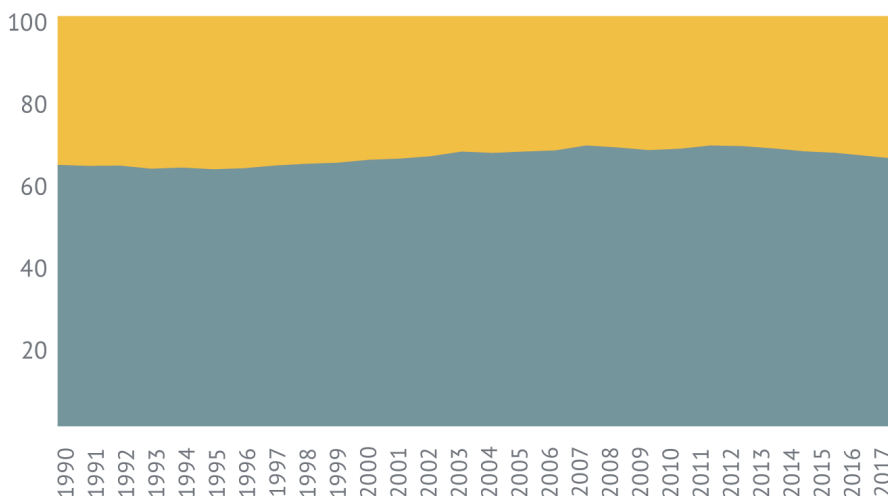
Az Európai Unió egyik legfontosabb elvének, a szubszidiaritásnak a klímapolitikában kiemelt jelentősége van. Bár az éghajlatváltozás globális jelenség, a mitigációs és adaptációs megoldások helyi szinten értelmezhetők, így azokból építkező jelleggel lehet nemzeti és uniós klímapolitikat alkotni. Ennek megfelelően a közös célok elérése kizárólag az eltérő adottságokkal rendelkező tagállamok hatékony együttműködésén keresztül lehetséges.

A közös európai klímapolitika egyik legfontosabb feladata annak a jogharmonizációs és piaci integrációs optimumnak a megtalálása, amely egyfelől alkalmas a közösségi kohézió és érdekérvényesítő képesség további erősítésére, másfelől kellő rugalmasságot biztosít a tagállamoknak arra,

A fosszilis tüzelőanyagok, valamint a megújuló és nukleáris hordozók aránya a globális villamosenergia-termelésben (%)

5. ábra

● Fosszilis energiahordozók   ● Nukleáris és megújuló energiahordozók

Forrás: Ritchie-Roser 2020

hogy a változó technológiai és piaci környezetben adottságaiknak megfelelően képesek legyenek reagálni. A jogkörök európai központosítása csökkenti a tagállamok rugalmas alkalmazkodóképességét, ami különösen nagy problémát okozhat olyan esetekben, amikor jelentős társadalmi és gazdasági változásokra van szükség. Ráadásul a túlzó integrációs folyamatot jóval nehezebb visszafordítani, mint a jogi *status quót* fenntartani.

A klímapolitika ernyője alatt a szuverenitás sérülése különösen erősen jelentkezik az energiapolitikában. Míg az ország energiamixének meghatározása elméletileg tagállami hatáskör, az európai szabályok technológiailag differenciáltak, így például – néhány kivételtől eltekintve – engedik a megújuló alapú villamosenergia-termelés támogatását, de tiltják a nukleáris alapút. Ezért, bár a klímaváltozás elleni harcnak a fosszilis energiahordozók arányának csökkentésére kellene irányulnia, ezek aránya globálisan 1990 óta érdemben annak ellenére sem csökkent, hogy a megújuló alapú termelés növekedett (5. ábra).

A differenciálás megakadályozza a technológiák közötti költség- és szén-dioxid-intenzitás alapú versenyt, így torzítja a piacot és csökkenti a hatékonyságot. A technológiai differenciálásra kizárólag ellátásbiztonsági megfontolásból lehet szükség, ez azonban – uniós korlátozásokkal súlyosan terhelt – tagállami hatáskör.

Az alakuló új európai klímapolitika tehát nem sértheti az országok szuverenitását, és beavatkozásait nem differenciálhatja technológiai, csak teljesítményalapon.

5. Összegzés

Jelen tanulmány a nemzeti szempontból kiemelkedően fontos elvek bemutatását célozta az új európai klímapolitika alakításához. A megállapításokat összefoglalva az alábbi öt alapelv fogalmazható meg:

- racionalitás elve: általános, horizontális jellegű. Az európai klímapolitikát a továbbiakban a közösség pozíciójának ismeretében, a potenciális hasznok és költségek mérlegelésével, a realitás talaján érdemes alakítani, tartózkodva a radikalizmustól és a politikai kommunikáció okozta túlzásoktól;
- szennyező fizet elve: a közös klímapolitika finanszírozásában, valamint az intézkedések szektorális terheinek meghatározásában a szennyező fizet elvét kell követni,

azaz a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésének költségeit a nagy szennyezőknek kell viselniük;

- méltányosság elve: a klímapolitikai intézkedések költségeinek allokációjában méltányosan kell eljárni, így azok nem terhelhetők a létfenntartáshoz szükséges élelmiszer és energia árán keresztül a lakossági fogyasztókra;
- szuverenitás elve: az Európai Unió klímapolitikájának a tagállamok közötti együttműködésen és megállapodásokon kell alapulnia, és nem okozhatja a nemzetállamok jogköreinek csökkenését;
- technológiai semlegesség elve: a klímavédelmi intézkedések technológiák szerint nem, kizárólag teljesítmény alapján differenciálhatnak.

A pontokat a nemzetközi tárgyalások során a magyar döntéshozóknak érdemes érvényesíteniük, a nemzetközi döntéshozóknak pedig ismerniük annak érdekében, hogy hatékony, a tagállamok számára elfogadható klímamegállapodás születhessen.

Irodalom

Cornelsen, Laura – Mazzocchi, Mario – Green, Rosemary – Dangour, Alan D. – Smith, Alan D. 2016: Estimating the Relationship between Food Prices and Food Consumption—Methods Matter. *Applied Economic Perspectives and Policy*, vol. 38, no. 3. 546–561. <https://doi.org/10.1093/aapp/ppw010>

Csereklyei, Zsuzsanna 2019: Price and income elasticities of residential and industrial electricity demand in the European Union. *Energy Policy*, 111079. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111079>

EU Energy poverty Observatory. www.energypoverty.eu, letöltve: 2020. szeptember 21.

Eurostat 2018: *Air emissions accounts by NACE Rev. 2 activity*.

Hornsey, Matthew J. – Harris, Emily A. – Bain, Paul G. – Fielding, Kelly S. 2016: Meta-analyses of the determinants and outcomes of belief in climate change. *Nature Climate Change*, vol. 6, 622–626. <https://doi.org/10.1038/nclimate2943>

Ricke, Katharine – Drouet, Laurent – Caldeira, Ken – Tavoni, Massimo 2018: Country-level social cost of carbon. *Nature Climate Change*, vol. 8. 895–900. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0282-y>, letöltve: 2020. szeptember 20.

Ritchie, Hannah – Roser, Max 2020: *CO₂ and Greenhouse Gas Emissions*. <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>, letöltve: 2020. szeptember 20.

Steward, Richard B. 1993: Environmental Regulation and International Competitiveness. *The Yale Law Journal*, vol. 102, no. 8., 2039–2106. <https://doi.org/10.2307/796859>

Koronavírus- járvány

Molnár Dániel – Regős Gábor –
Horváth Diána

*Gazdasági trendek – a koronavírus
hatása a lakosság
és a vállalatok konjunktúraérzetére*

Tanulmányunkban a Századvég Gazdaságkutató havi rendszerességű konjunktúrakutatása alapján mutatjuk be, hogyan hatott a koronavírus a vállalatok és a háztartások konjunktúraérzetére. Eredményeink szerint a koronavírus-járvány megfékezésére bevezetett intézkedések és a kialakuló válság hirtelen és jelentős mértékben rontotta a háztartások és a vállalatok gazdasági közérzetét. Ugyanakkor májustól már megindult a javulás, azonban ősszel a járvány második hullámának megjelenése és a novemberből bevezetett újabb korlátozó intézkedések ismét jelentős negatív hatást gyakoroltak úgy a lakosság, mint a vállalatok konjunktúraérzetére. A további eredmények közül kiemelendő, hogy a háztartások körében a foglalkoztatás megítélését érintette legsúlyosabban a vírushelyzet, míg az anyagi helyzet megítélése sokkal stabilabbnak bizonyult. A vállalkozások körében ellenben az iparági környezet megítélése szenvedte el a legnagyobb visszaesést, ez azonban a korlátozások feloldásával fokozatosan helyreállt, míg az üzleti környezet megítélésére csak kismértékű hatása volt a járványhelyzetnek és a bevezetett intézkedéseknek.

1. Bevezetés

2020-ban a koronavírus megjelenése, illetve a járványügyi intézkedések bénítóan hatottak az európai gazdaságokra. A vírus hatása alól egyetlen ország sem tudta kivonni magát. A turizmus leállt, és ugyan a belföldi kereslet a nyár folyamán fokozatosan újraéledt, azonban az őszi korlátozások ismét visszavetették az ágazatot, míg a nemzetközi turizmus változatlanul nehéz helyzetben van, és várhatóan sokkal hosszabb időre lesz szüksége

a válság előtti szint eléréséhez. A járműgyártásban is több hétre leállították a termelést tavasszal, őszre ugyan az ágazat elérte, sőt meg is haladta megelőző évi kibocsátását, azonban a kiesett termelést csak részben sikerült pótolni. Ezenfelül a kijárási korlátozások idejére a boltok, illetve vendéglátóhelyek egy részét is be kellett zárni, de jelentős számban maradtak el rendezvények is. A fenti folyamatoknak együttesen makrogazdasági szinten is mérhető hatása van, ebből kifolyólag ezt a lakosság és a vállalatok is megérik. A következőkben bemutatott eredmények alkalmasak arra, hogy lássuk, hogyan befolyásolta a vírushelyzet a vállalkozások és a háztartások vélekedését a gazdaság állapotáról, valamint várakozásait a közeljövő vonatkozásában. A várakozások alakulása pedig visszahat a gazdasági folyamatokra a fogyasztási és beruházási döntéseken keresztül.

2. Mi az a konjunktúrakutatás?

Amikor makrogazdasági folyamatokat elemzünk, akkor általában a statisztikai hivatalok által összegyűjtött és elkészített adatokat használunk. Ezek előnye, hogy egységes módszertan alapján készülnek, illetve széles körű információs háttéren alapulnak. Hátrányuk azonban, hogy viszonylag sok idő kell az elkészítésükhöz. Így egy válság során, amikor a gazdasági helyzet gyorsan változik, és a kormányzati, valamint vállalati döntések meghozatalához szükség lenne naprakész információkra, használhatóságuk jelentősen lecsökken.

Egy konjunktúrakutatás során azonban a vállalatvezetők és a lakosság érzéseit, várakozásait lehet felmérni adott időpillanatban. Az így létrejövő adatok, idősorok gyorsabban összeállíthatók, így a döntéshozók – ha nem is annyira pontos, de – gyors képet kaphatnak a gazdaság állapotáról, a gazdasági szereplők által érzékelt folyamatokról. Ez a koronavírus időszakában fokozottan is lényeges. A KSH által közölt adatok alapján a második negyedévben, amikor a vírus hatása – remélhetőleg – a legsúlyosabb volt, a gazdaság teljesítménye 13,6 százalékkal csökkent éves alapon, amelyhez hasonló visszaesésre nem volt példa, amióta a KSH negyedéves adatokat közöl. Ezzel szemben a harmadik negyedévben, amikor már csak enyhébb korlátozások voltak érvényben, a GDP visszaesése 4,6 százalékot tett ki az előző év azonos időszakához képest. A negyedik negyedéves adatról ugyanakkor még nincs képünk, nem tudjuk, hogy a november-től bevezetett korlátozások milyen gazdasági következményekkel jártak. Viszont a gazdaságpolitikai döntéshozóknak már régen intézkedéseket

kellett hozniuk a válsághelyzet csillapítására – ehhez pedig adatokra van szükség.

A konjunktúraindikátorok alapvetően két csoportra oszthatók: survey-alapú indikátorok, amelyek vállalati vagy lakossági megkérdezésen alapulnak, illetve kompozit indikátorok, melyek felmérésekből, statisztikai mutatószámokból képeznek egyetlen indikátort. A Századvég jelen tanulmányban ismertetésre kerülő indikátorai az első csoportba, tehát a survey-alapú indikátorok közé tartoznak. Ezzel szemben a Századvég Gazdaságkutató több éve elkészíti kompozit indikátorát, a SZIGMA-indikátort is.¹

A konjunktúrakutatás Magyarországon nem előzmények nélküli, több intézmény foglalkozott, foglalkozik vele. A magyar konjunktúrakutatás történetét mutatja be Máténé és szerzőtársai 2019-es cikke. A tanulmányban a szerzők három szakaszra osztják a magyar konjunktúrakutatás történelmét. A második világháború előtti korszakot a módszertan és az elmélet kialakítása, illetve az intézményrendszer kiépítése jellemezte. A második világháborútól a rendszerváltásig tartó korszakban a politikai változások nyomán a konjunktúrakutatás jelentősége először csökkent, majd az új gazdasági mechanizmus bevezetésével ismét felerősödött. A rendszerváltás utáni időszakot a nyugat-európai módszerekhez hasonló felméréseken alapuló konjunktúrakutatás erősödése jellemezte.

A Századvég korábbi konjunktúrakutatásai közül a SZIGMA-indikátorok mellett azonban fontos megemlítenünk még egy survey-alapú kutatást, amely 2015 szeptembere és 2018 májusa között készült a Magyar Nemzeti Bank megbízásából. Ennek eredményeként szintén létrejött egy vállalati és egy lakossági konjunktúraindex, ám ezek a jelen tanulmányban bemutatotthoz képest kevesebb kérdést tartalmaztak. Regős és szerzőtársai (2019) rámutattak, hogy ezen indexek, illetve alindexeik szorosan együtt mozogtak a makrogazdasági változókkal, azaz egy konjunktúrakutatás, ha nem is számszerűen, de alkalmas lehet a makrogazdasági folyamatok alakulásának bemutatására is.

A Magyarországot is érintő konjunktúrakutatások közül érdemes még kiemelni az Eurostat havi frekvenciájú felmérését,² mely azonban az indexek kiszámításához kevés kérdést vesz figyelembe, és azok nem is egységesek ágazatonként. Az így létrejövő ESI-index (Economic Sentiment Indicator) nagy előnye ellenben, hogy hosszú időszakot fed le, hiszen az idősor 1996-ban indult.

---

¹ Balatoni 2014.

² European Commission 2019.

3. A Századvég konjunktúrakutatásának módszertana

A Századvég jelen konjunktúrakutatása havi rendszerességgel zajlik, és keretében ezer háztartás, illetve ezer vállalatvezető kerül megkérdezésre. Az így képzett indexek a kérdések széles bázisán alapulnak: a lakossági konjunktúraindexhez 28, míg a vállalatihoz 27 kérdés eredményei kerülnek felhasználásra. A kérdések között szerepelnek olyan, egy-egy konjunktúrakutatásban hagyományosan megjelenő kérdések, mint a gazdasági helyzet aktuális és várható megítélése, de megjelennek rendhagyóbb kérdések is, mint a nemzetközi környezet hatása, az üzleti környezet megítélése vagy a valutaárfolyammal kapcsolatos várakozások.

Az egyes kérdéseket mindkét felmérés esetében 3-3 csoportba osztottuk. A vállalati felmérés esetében a következő kérdéskörök kerültek kialakításra:

- a gazdasági és üzleti környezet megítélése;
- a vállalat gazdasági percepciója és terve;
- a gazdasági környezetet befolyásoló tényezők.

Ehhez hasonlóak a lakossági felmérés témakörei is:

- a lakosság gazdasági közérzete;
- a lakosság gazdasági percepciója és terve;
- a gazdasági környezetet befolyásoló tényezők.

Az egyes kérdések esetében jellemzően megkülönböztethetők pozitív (például javul a gazdasági helyzet) és negatív (például romlik a gazdasági helyzet) válaszok. A legpozitívabb válasz +1 pontot ér, a kevésbé pozitív +0,5 pontot, a semleges 0 pontot, a kicsit negatív -0,5 pontot, míg a nagyon negatív -1 pontot. Amennyiben ennél több vagy kevesebb válaszlehetőség van egy-egy kérdésnél, a pontok a +1 és -1 közötti sávon arányosan kerülnek elosztásra. Az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlása alapján, a reprezentativitást figyelembe véve kiszámításra kerül egy-egy kérdés pontértéke, majd ezt transzformáljuk egy -100 és +100 közötti skálára, ahol tehát a +100 jelenti a teljes mértékben optimista, a -100 pedig a teljes mértékben pesszimista helyzetmegítélést.

A lakossági és a vállalati kérdéssor 28, illetve 27 kérdése pontértékeinek átlagolásából adódik a lakossági és a vállalati konjunktúraindex. A konjunktúraindexen felül mindkét esetben előre meghatározott kérdések felhasználásával 4-4 alindexet képzünk. Ezek a lakossági felmérés esetében a gazdasági helyzetet, az anyagi helyzetet, a foglalkoztatási helyzetet és az inflációt írják le, míg a vállalati felmérés esetében a gazdasági

környezet, az iparági környezet, a termelési környezet és az üzleti környezet alakulásáról mutatnak képet.

4. A konjunktúraindex alakulása válság idején

A koronavírus-járvány okozta gazdasági helyzet hirtelen és nagymértékben változtatta meg a gazdasági szereplők életét. Magyarországon ugyan csak március elején mutatták ki az első megbetegedést, és március közepétől léptek életbe a kormányzati korlátozások, a vállalatok egy része azonban már korábban is érezte annak hatását a megnyúlt termelési láncok és a külpiacokon (Kína vagy Olaszország) bekövetkező visszaesés nyomán. Míg a háztartások körében a kormányzat által március 11-én bejelentett rendkívüli jogrend, a veszélyhelyzet jelenthette a fordulópontot, mert ekkortól már szinte mindenki a saját bőrén érezhette a koronavírus, illetve az annak megfékezésére hozott intézkedések hatását. Ehhez hasonlóan a járvány második hullámának megjelenése és a november 11-étől ismételt bevezetett szigorú korlátozások hatottak negatívan a konjunktúraérzetre.

4.1 A lakossági reakciók

A lakosság konjunktúraérzete 2019 második felében viszonylag stabilan a pozitív tartományban mozgott. Vagyis összességében többségben voltak azok, akik inkább pozitívan látták a gazdasági kilátásokat. 2020 kezdetével ugyanakkor a lakosság konjunktúraérzete fokozatosan romlani kezdett. Az emögött meghúzódó okokat az egyes alindexek alakulása mutatja: januártól jelentősen esett az inflációs alindex értéke, vagyis egyre több háztartás érezte az infláció emelkedését, míg a gazdasági környezet, az anyagi helyzet vagy a foglalkoztatás megítélése érdemben nem változott a megelőző hónaphoz képest. Az inflációs alindex alakulásában közrejátszhatott, hogy decemberről januárra a fogyasztói árak kiemelkedő mértékben, havi alapon 0,9 százalékkal emelkedtek. Ez a változás ütemét tekintve már elegendő lehetett, hogy befolyásolja a háztartások inflációs érzékelését, nagyrészt azért is, mert azt elsősorban az élelmiszerárak 2,0 százalékos növekedése hajtotta, amely termék-kategóriát a háztartások szubjektíven felülsúlyozzák a saját termékkosa-

rukon belül.³ Februárban ugyanakkor már elkezdett romlani a lakosság konjunktúraérzete, amihez egyedül a foglalkoztatás alindex nem járult hozzá, míg a legnagyobb szerepe továbbra is az inflációs alindexnek volt. Márciusban kismértékben tovább csökkent a konjunktúraindex értéke; ehhez kapcsolódóan ki kell emelnünk, hogy a márciusi felmérés a hónap első felében zajlott le, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a lakosság konjunktúraérzete a korlátozások nyomán várhatónál kisebb mértékben romlott.

Áprilisban ugyanakkor ilyen hatás már nem játszott közre, aminek eredményeként a konjunktúraindex értéke jelentősen, 0,6 pontról -10,7 pontra esett. A csökkenésben minden alindex közrejátszott, legnagyobb mértékben a foglalkoztatás, amely több mint 22 ponttal, -8,1 pontra esett. A legkisebb csökkenést a már korábban is jelentősen a negatív tartományban álló inflációs alindex szenvedte el, de az anyagi helyzet megítélése is csak kisebb mértékben romlott, -3,6 pontról -7,7 pontra. Ebből arra lehet következtetni, hogy a háztartások körében, még ha a foglalkoztatási helyzet megítélése jelentősen vissza is esik, a saját anyagi helyzetük megítélését ez érdemben nem befolyásolja, legalábbis rövid távon. Közel 9 ponttal csökkent áprilisban a gazdasági környezet megítélését leíró alindex értéke is, -13,9 pontra, amely szintén a koronavírusra és a bevezetett kormányzati korlátozó intézkedésekre vezethető vissza.

A májusi-júniusi felmérések ellenben már kedvezőbb képet mutattak, mind a 4 alindex esetében javulás történt áprilishoz képest, így júniusig a lakossági konjunktúraindex értéke 6,0 ponttal -4,7 pontra emelkedett, ami viszont még mindig azt mutatta, hogy többségében voltak a negatív kilátásokkal rendelkezők. Két hónap alatt a legnagyobb javulást a gazdasági környezet megítélése érte el, 7,9 ponttal -6,0 pontra emelkedett az alindex értéke, amivel a mutató teljes egészében ledolgozta az áprilisi visszaesését. Ehhez hasonlóan az anyagi helyzet megítélése is javult 5,1 ponttal -2,6 pontra, ami szintén a februári szintnek feleltethető meg. Érdemben javult a foglalkoztatás megítélése is, -2,7 pontra az áprilisi -8,1 pont után, ez azonban még mindig jelentősen, 17,3 ponttal elmaradt a márciusi adattól. Javulást mutatott az infláció megítélése is, azonban a -20,1 pont továbbra is erőteljes negatív megítélést jelentett. Vagyis a korlátozások bevezetése jelentősen érintette ugyan a gazdasági környezet megítélését, a mutató gyorsan helyre tudott állni, a kevésbé érintett anyagi helyzethez hasonlóan. Ezzel szemben a fog-

---

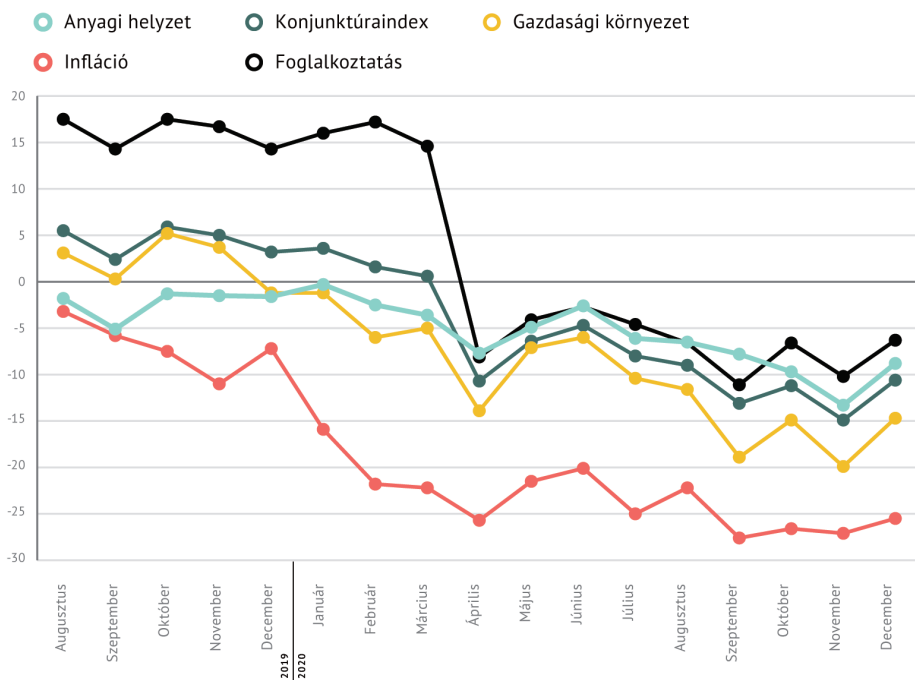
³ Gábrriel–Rariga–Várhegyi 2014.

lalkoztatás megítélése az érdemi javulás ellenére jelentősen romlott a korlátozások előtti időszakhoz képest. Összességében megállapítható, hogy a háztartások körében a foglalkoztatás és a gazdasági környezet megítélése erőteljesen függ az aktuális helyzettől, így egy válságnak is nagyobb mértékben kitettek. Ugyanakkor amíg a gazdasági környezet megítélése gyorsabban helyre tud állni, a foglalkoztatásnak ehhez hosszabb időre van szüksége, míg az anyagi helyzet megítélése kevésbé függ a konjunktúra aktuális állapotától.

A javulás ugyanakkor júliusban és augusztusban nem folytatódott, az alindexek összességében romlást mutattak, áprilisi mélypontjukat azonban nem érték el ismét. Szeptembertől ismét romlottak a kilátások, amiben közrejátszhatott a határok lezárása, illetve a második hullám megjelenése, amelynek nyomán a foglalkoztatás és a gazdasági környezet megítélése esett nagyobb mértékben. Mindkét mutató az áprilisi

A lakossági konjunktúraindex és egyes alindexeinek alakulása

1. ábra

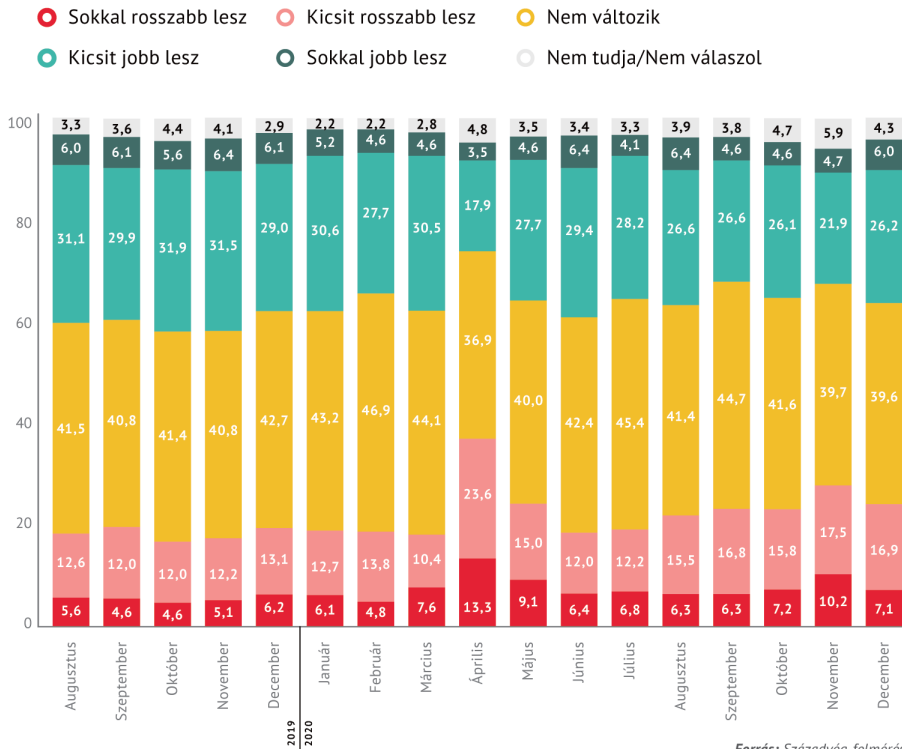
Forrás: Századvég-felmérés

mélypont alá süllyedt szeptemberben, míg az anyagi helyzet megítélése megfelelt annak. Októberben kismértékben javult a helyzet: a konjunktúraindex értéke a szeptemberi $-13,1$ pontról $-11,2$ pontra emelkedett. Ez annak köszönhető, hogy a foglalkoztatás teljes egészében, míg a gazdasági környezet részben ledolgozta a szeptemberi visszaesését, az anyagi helyzet megítélése azonban tovább romlott. Novemberben a korlátozások bevezetésével párhuzamosan a lakossági konjunktúraindex értéke $-14,9$ pontra esett, ezen belül is az anyagi helyzet megítélése $3,6$ ponttal $-13,3$ pontra, a foglalkoztatás megítélése $3,6$ ponttal $-10,2$ pontra, a gazdasági környezeté $5,0$ ponttal $-19,9$ pontra, az inflációé pedig $0,5$ ponttal $-27,1$ pontra csökkent. Vagyis a korlátozások bevezetése ismételen érdemben rontotta a konjunktúraérzetet, ugyanakkor a visszaesés mértéke elmaradt a tavasszal tapasztalttól, elsősorban annak köszönhetően, hogy a lakosság konjunktúraérzete már korábban is érdemben negatív volt. Decembert ugyanakkor már javulás jellemezte minden területen, amely egyrészt a vakcina közelségével magyarázható, másrészt azzal, hogy a lakosság túlbecsülhette a novemberi korlátozások gazdasági hatását. Az inflációs alindex a fentiekkel szemben kevésbé mozgott együtt a járványhelyzet alakulásával. A vizsgált időszak egészében jelentős negatívítást mutatott, amely hónapról hónapra is csak kismértékben változott.

A következőkben minden alindexből bemutatjuk egy-egy, a változásokat jól szemléltető kérdés idősorának alakulását. Az anyagi helyzet kapcsán a következő egy évre vonatkozó várakozásokat tartjuk fontosnak kiemelni. E kérdés esetében az áprilisi adat jelentette a mélypontot, ekkor a válaszadók $36,8$ százaléka várt romlást: $13,3$ százalék mondta azt, hogy sokkal rosszabb lesz az anyagi helyzete az elkövetkező egy évben, míg $23,6$ százalék, hogy kismértékben. Ez nagyságrendileg a duplája a korábbi felmérésekben mértnek. Április után érdemi javulást mutatnak az adatok: a negatív választ adók aránya már júniusra elérte a korlátozások előtti szintet. Augusztustól ismét emelkedni kezdett a negatív választ adók aránya, októberig $4,0$ százalékponttal $23,0$ százalékra, majd a novemberi lezárások nyomán $27,8$ százalékra, hogy aztán decemberben $24,0$ százalékra csökkenjen. A pozitív választ adók esetében is hasonló, bár ellentétes előjelű folyamatok figyelhetők meg, az áprilisi visszaesés után gyorsan növekedett az anyagi helyzetük javulására számítók aránya, akik már májusban ismét többségbe kerültek. Ezt követően novemberben fordult elő egyedül, hogy többen voltak a csökkenésre számítók ($27,8$ százalék), mint a növekedésre számítók ($26,6$ százalék), míg a két csoport decemberi megoszlása a májusinak feleltethető meg.

Várakozása szerint hogy alakul a háztartása anyagi helyzete a következő egy évben? (%)

2. ábra

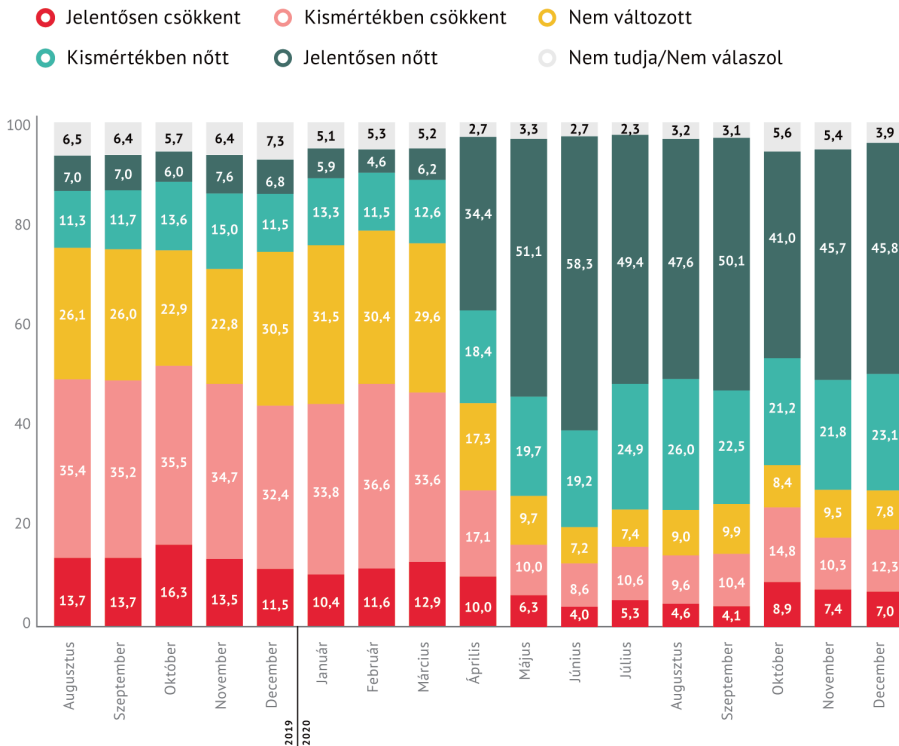

Forrás: Századvég-felmérés

A foglalkoztatási alindex esetében az elmúlt egy év munkanélküliségének alakulását emeljük ki. E kérdés esetében a mélypont júniusban következett be. Míg a válságot megelőzően a megkérdezettek mintegy fele tapasztalta a munkanélküliség csökkenését, addig ez az arány júniusra 12,6 százalékra esett vissza. Ezt követően októberig 23,7 százalékra emelkedett, majd novemberben a lezárások nyomán 17,6 százalékra csökkent. Ezzel párhuzamosan a munkanélküliség emelkedését érzékelők aránya a válság előtti 20 százalék körüli értékről júniusig 77,5 százalékra növekedett. Ezt követően októberig 62,2 százalékra mérséklődött, majd év végéig 68,9 százalékra emelkedett. Érdeemes megfigyelni, hogy a gazdasági helyzet megítéléséhez viszonyítva a munkanélküliség esetében érezhető egyfajta késleltetés a lakossági percepciókban. Vagyis a lakosság nem feltétlenül köti össze a gazdasági konjunktúra helyzetét a munkaerőpiaci helyzettel.

Ön szerint az elmúlt 12 hónapban nőtt vagy csökkent a munkanélküliség Magyarországon? (%)

3. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

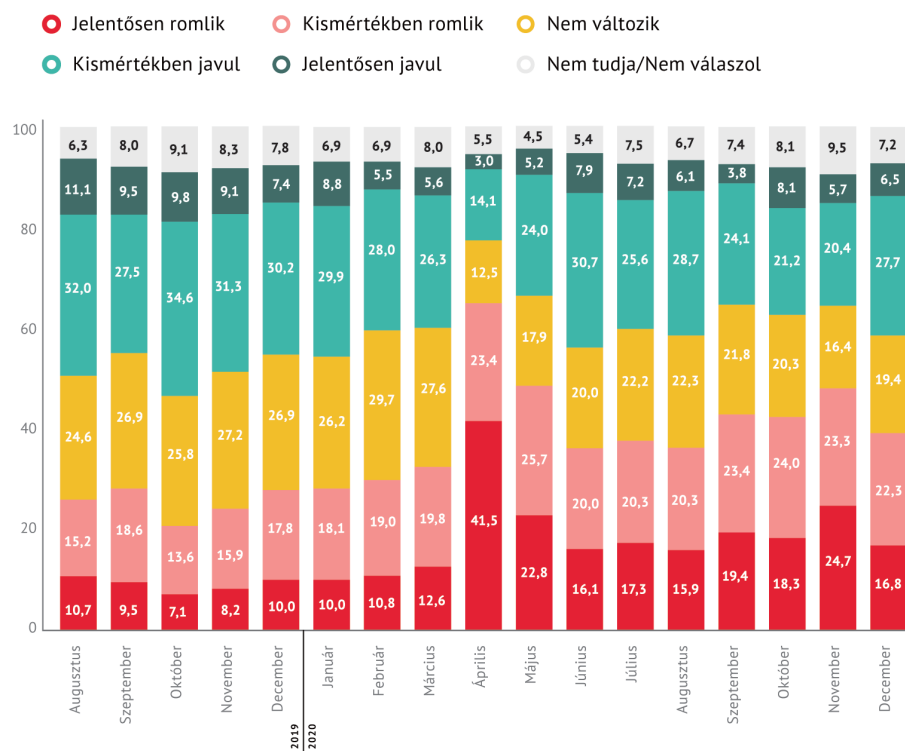
A gazdasági környezet alindex kérdései közül a következő egy év gazdasági helyzetének megítélésére vonatkozó kérdés esetében április jelentette a mélypontot, amikor a válaszadók majd kétharmada számított romlásra és csak 17,1 százalék javulásra, miközben a vírus megjelenését megelőzően 20–30 százalék várt romlást és 35–45 százalék javulást. Bár hozzá kell tennünk, hogy a romlásra számítók aránya már 2019 októbere óta növekedést mutatott. Az áprilisi mélyponthoz képest júniusra korrekció történt, a romlást várók részaránya 36,0 százalékra csökkent, ami közel megegyezik a javulást várók 38,6 százalékos arányával. A romlást várók aránya ezt követően a nyári hónapokban összességében stagnált,

hogy aztán szeptemberben és novemberben is emelkedjen, összességében 48,0 százalékra, majd pedig decemberben 39,2 százalékra csökkenjen. Kedvezőtlen ugyanakkor, hogy még ezzel együtt is többségében voltak a negatív várakozásokkal rendelkezők a javulásra számítókkal (34,2 százalék) szemben, így tehát a lakosságon belül többen vannak, akik hosszú kilábalásra számítanak.

Az alindexek bemutatásánál láttuk, hogy az inflációs helyzet megítélése a legkedvezőtlenebb. Ezen belül az elmúlt egy év inflációs folyamatainak megítélését vizsgáljuk meg részletesen. A megkérdezettek több mint fele (52,5 százalék) érezte már márciusban úgy, hogy a fo-

Meglátása szerint a következő egy év során hogyan változik az ország gazdasági helyzete? (%)

4. ábra

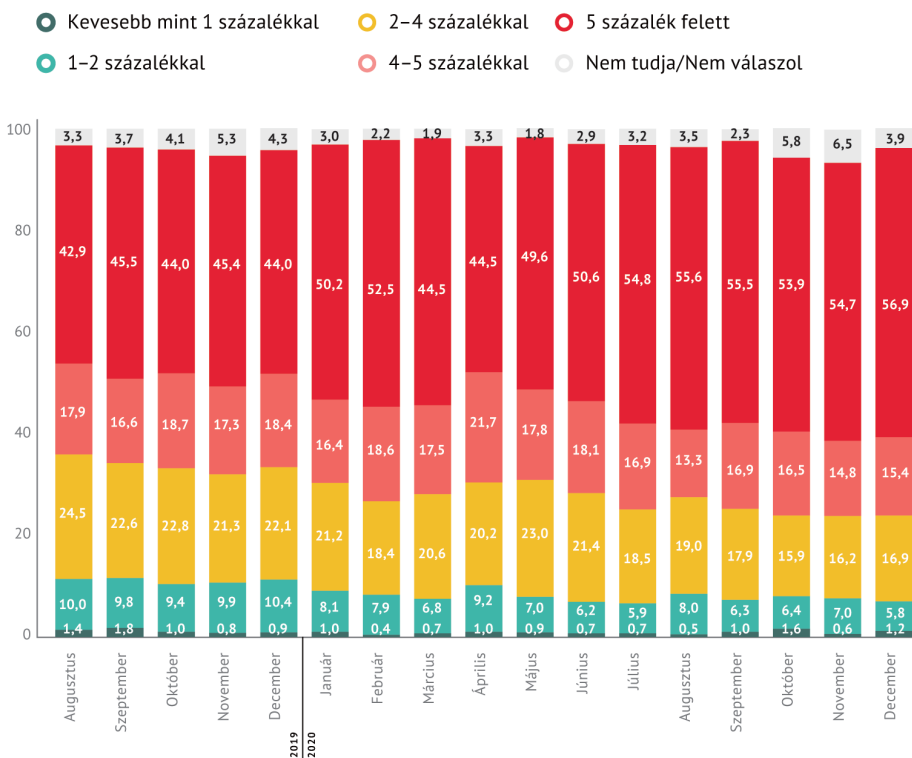

Forrás: Századvég-felmérés

gyasztói árak legalább 5 százalékkal emelkedtek az elmúlt egy év során. Ez az arány áprilisban 44,5 százalékra csökkent, feltehetően annak köszönhetően, hogy a hónapban a világpiaci árak alakulása miatt az üzemanyagárak jelentősen, 22,7 százalékkal csökkentek éves alapon. Ezt követően augusztusig 55,6 százalékra emelkedett az 5 százalék feletti áremelkedést tapasztalók aránya, miközben az infláció ebben a hónapban 3,9 százalékon tetőzött. Az ezt követő hónapokban némileg csökkent a kiemelkedően magas inflációt tapasztalók aránya, novemberből azonban ismét nőtt az arányuk, annak ellenére, hogy az inflációs mutató értéke ekkor már 2,7 százalék volt. Az infláció kedvezőtlen meg-

Ön szerint hány százalékkal emelkedtek átlagosan az elmúlt egy évben a fogyasztói árak? (%)

5. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

ítélésében különösen is nagy szerepe lehet a gyenge forintárfolyamnak, illetve az élelmiszerárak erőteljes emelkedésének. Ezzel szemben az idősor egészét vizsgálva csak nagyságrendileg minden ötödik válaszadó tapasztalt az MNB inflációs célsávjának (2–4 százalék) megfelelő áremelkedést. Ugyanakkor ezen a téren is csökkenés figyelhető meg: amíg 2019-ben még átlagosan 22,7 százalék tapasztalt 2–4 százalékos áremelkedést, addig 2020 első felében már csak 20,8, 2020 második felében pedig 17,4 százalék. Ehhez hasonlóan fokozatosan csökkent azok aránya is, akik arra számítanak, hogy a következő egy év során az infláció a jegybanki célsávban alakul majd (a három periódusban rendre 32,5, 28,7, illetve 27,9 százalék).

4.2 A vállalati reakciók

A vállalati konjunktúraindex 2019 második felében kismértékben a pozitív tartományban mozgott, vagyis nagyjából ugyanannyi vállalatvezető látta inkább pozitívan a gazdasági helyzetet, mint ahányan negatívan. A főindex értéke először decemberben fordult át a negatív tartományba, januárban azonban ismét pozitív értéket vett föl. Az alindexeket vizsgálva az látható, hogy 2019 második felében csak a termelési környezet megítélésében nem következett be romlás, bár hozzá kell tennünk, hogy ez az egyetlen alindex, amelynek értéke végig negatív volt.

Decemberről januárra, elsősorban az iparági környezet megítélésének javulása nyomán, ugyan még tudott emelkedni a vállalati konjunktúraindex értéke, amely így ismét a pozitív tartományba került, a mutató értéke azonban februártól fokozatosan romlásnak indult. A januári 0,9 pontos indexérték februárra $-0,4$ pontra, márciusra $-5,0$ pontra, majd áprilusra $-20,8$ pontra esett. Vagyis a vállalatok romló konjunktúraérzete nem köthető kizárólagosan a járványügyi korlátozások hazai bevezetéséhez, az már korábban elkezdődött. Ennek oka a termelési láncok megnyúlásában, a külföldről, elsősorban Kínából érkező alapanyag-ellátás akadozásában keresendő. A márciusi adattal kapcsolatban azonban itt is ki kell emelnünk, hogy hasonlóan a lakossági felméréshez, a vállalati is a hónap első felében készült, így a hazai korlátozások bevezetésének hatása csak az áprilisi eredmények között jelenik meg. Az alindexek változását vizsgálva februárról márciusra nem látható érdemi eltérés: 3 alindex esetében kismértékben 5 pont alatti csökkenés történt, de az iparági környezet 5,9 pontos mérséklődése sem lóg ki jelentősen a

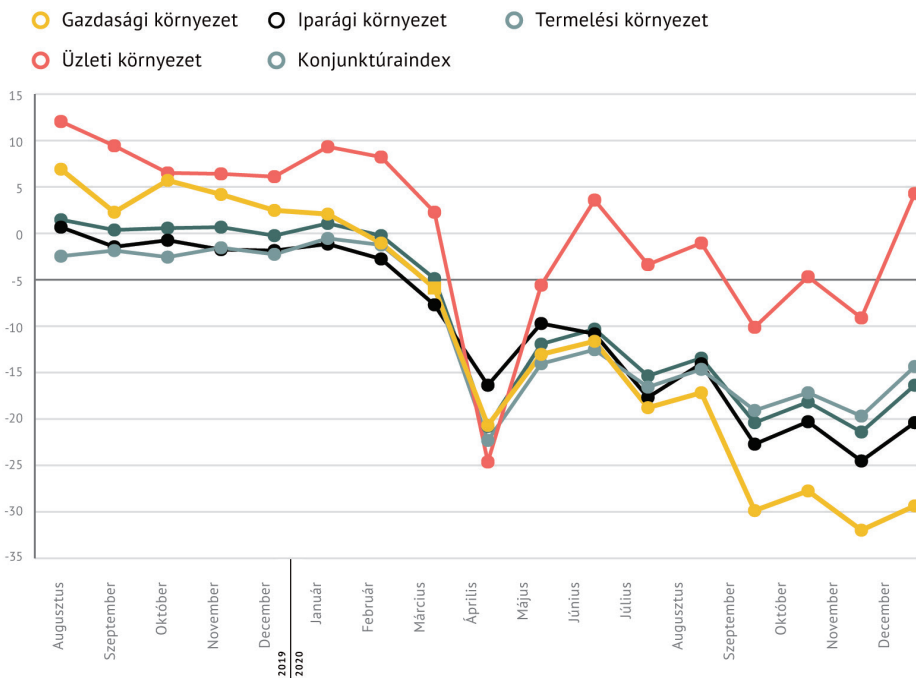
sorból. Márciusról áprilisra ugyanakkor már sokkal nagyobb eltérést mutatnak az alindexek változásai. Messze a legnagyobb mértékben az iparági környezet megítélése esett, közel 26,7 ponttal, míg az üzleti környezet megítélése csak 8,6 ponttal csökkent. A másik két alindex esése megfelelt a főindex változásának.

Hasonlóan a lakossági konjunktúraérzethez, a vállalati konjunktúra-index is érdemben emelkedni kezdett májustól a gazdaság fokozatos újraindításával párhuzamosan. Júniusra a főindex értéke -10,4 pontra növekedett. Ebben legnagyobb szerepe az iparági környezet megítélésének javulásának volt, az alindex két hónap alatt 28,0 ponttal emelkedett, és így ismét a pozitív tartományba került. A többi alindex is érdemben növekedett, ellenben a konjunktúraindexnél kisebb mértékben.

Júliusban, hasonlóan a lakossági felméréshez, ismét romlott a konjunktúraindex értéke (-15,4 pontra), amit augusztusban kismértékű ja-

A vállalati konjunktúraindex és az egyes alindexeinek alakulása

6. ábra

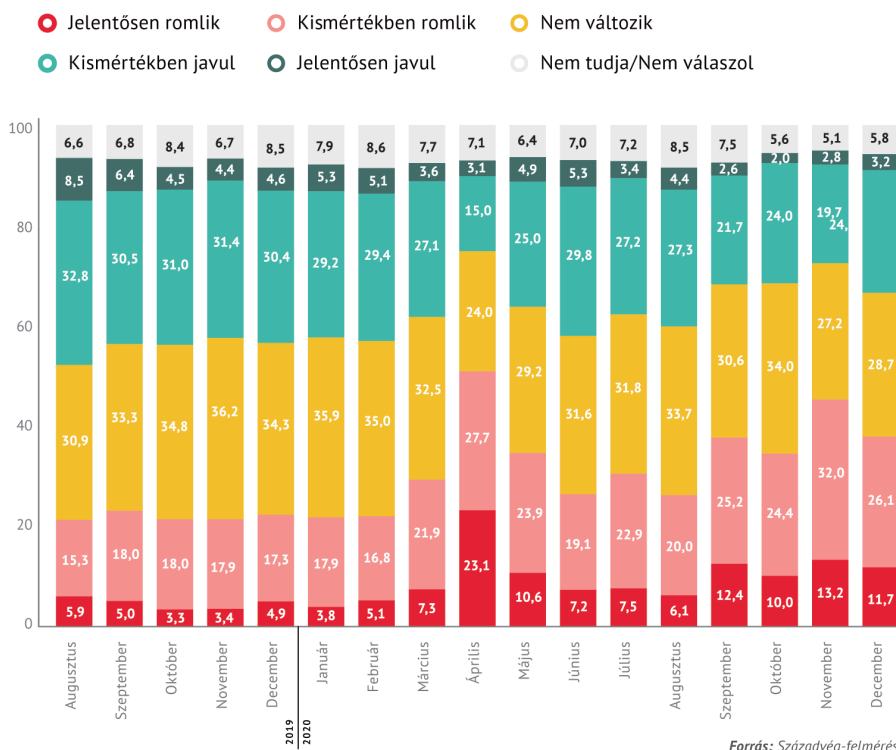
Forrás: Századvég-felmérés

vulás követett. Ezután szeptemberben, feltehetően a határok lezárása, illetve a második hullám megjelenése miatt, 6,9 ponttal -20,4 pontra csökkent a konjunktúraindex értéke. Ezzel a gazdasági környezet megítélése szeptemberben az áprilisi szintjére esett vissza a vállalatvezetők körében. Az októberi kismértékű javulás után novemberben ismét csökkent, -21,4 pontra, a vállalatvezetők konjunktúraérzete, köszönhetően a bevezetett gazdasági intézkedéseknek. Októberről novemberre az alindexek tekintetében nem látható érdemi eltérés, közel azonos volt a visszaesés mértéke. Decemberben ugyanakkor itt is kedvező elmozdulás zajlott le, a konjunktúraindex értéke 5,0 ponttal -16,4 pontra emelkedett. A legnagyobb javulás ekkor az iparági környezet megítélésében történt (13,2 ponttal 4,1 pontra), amely ennek eredményeként ismét a pozitív tartományba került, de a többi alindex is javulást mutatott. Hasonlóan a lakossági konjunktúrához a javulás itt is a vakcina közelségével, illetve a novemberi korlátozások hatásának túlértékelésével magyarázható.

A lakossági felméréshez hasonlóan a vállalati esetében is bemutattunk minden alindexből egy-egy kérdést, amelyek jól szemléltetik a vállalatvezetők várakozásainak változását a válság kitörésének okán. A gazdasági környezet alindex kérdései közül az ország következő egy évben várható versenyképességét firtató kérdést érdemes kiemelni. 2019 augusztusában még kétszer annyian voltak, akik Magyarországot versenyképességének a javulását várták, mint azok, akik romlásra számítottak. Ugyanakkor egészen februárig fokozatosan csökkent a pozitív választ adók aránya, míg a negatív választ adóké stagnált. Márciusban azonban érdemben növekedésnek indult azok száma, akik a versenyképesség romlására számítottak, majd ezt követően ez a csoport áprilisban többségbe is került (50,9 százalék). Májustól csökkenni kezdett a negatív, és növekedni a pozitív választ adók részaránya, így augusztusban már csak 26,1 százalék számított romlásra, míg 31,7 százalék javulásra. Szeptembertől tovább romlott a versenyképesség várható alakulásának megítélése, míg novemberben a bevezetett korlátozások miatt már kétszer annyian vártak romlást (45,2 százalék), mint ahányan javulást (22,5 százalék). A decemberi adatok némi javulást mutatnak, azonban még mindig többségében vannak a negatív véleménnyel rendelkezők. A várható versenyképesség megítélésének romlásából arra lehet következtetni, hogy a vállalatvezetők arra számítanak, hogy a magyar gazdaságot a versenytársaknál súlyosabb mértékben sújtja majd a koronavírus-válság. Emögött feltehetően a korábbi válságok (például a 2008-as) tapasztalatai, az akkori elhibázott gazdaságpolitika emléke állhat.

Ön szerint hogyan alakul Magyarország versenyképessége a következő egy évben? (%)

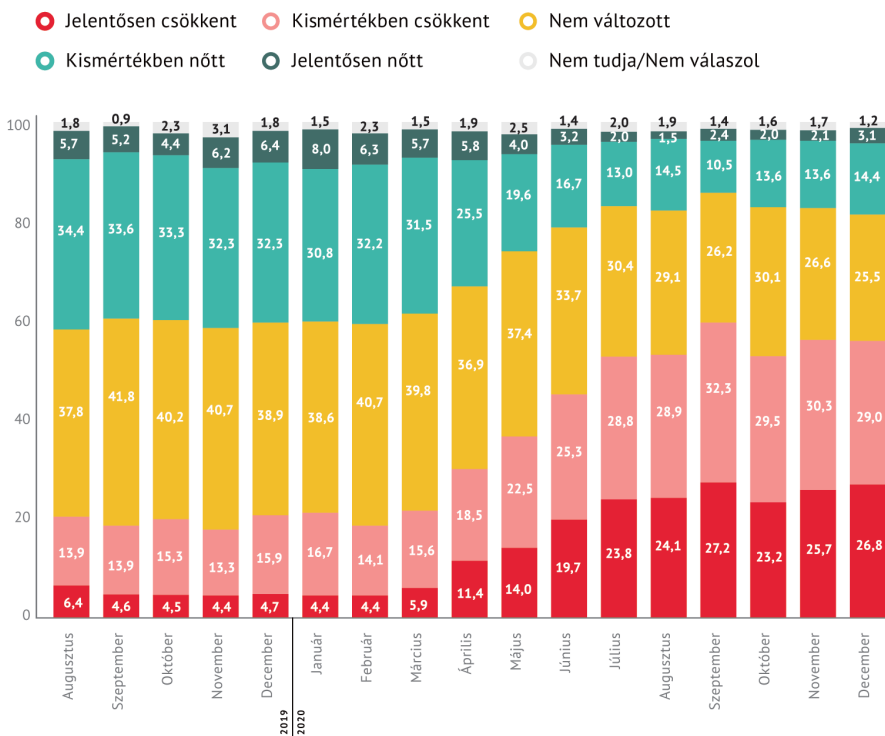
7. ábra

A termelési környezet alindexből a legszemléletesebbnek a termelési volumen elmúlt 12 havi alakulását firtató kérdést tartjuk, mivel ez jól szemlélteti a koronavírus okozta válság hatását. 2019 második felében a termelés viszonylag stabilan alakult. Bár kismértékben csökkent azok aránya, akik növekedésről számoltak be, és nőtt azoké, akik visszaesésről, azonban még így is előbbi csoport volt többségben. Ezen trendek 2020 elején is folytatódtak, még februárban is kétszer annyian számoltak be növekedésről, mint ahányan visszaesésről. A fordulóponthoz ez esetben is április jelentette: a két csoport részaránya ekkor még közel megegyezett, ugyanakkor májusban már a csökkenést érzékelők kerültek többségbe. Júniustól kezdődően a stagnálást tapasztalók aránya is mérséklődni kezdett, így júliusra már a megkérdezettek több mint fele (52,6 százalék)

Hogyan alakult az Ön vállalatának termelése az elmúlt 12 hónapban?

8. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

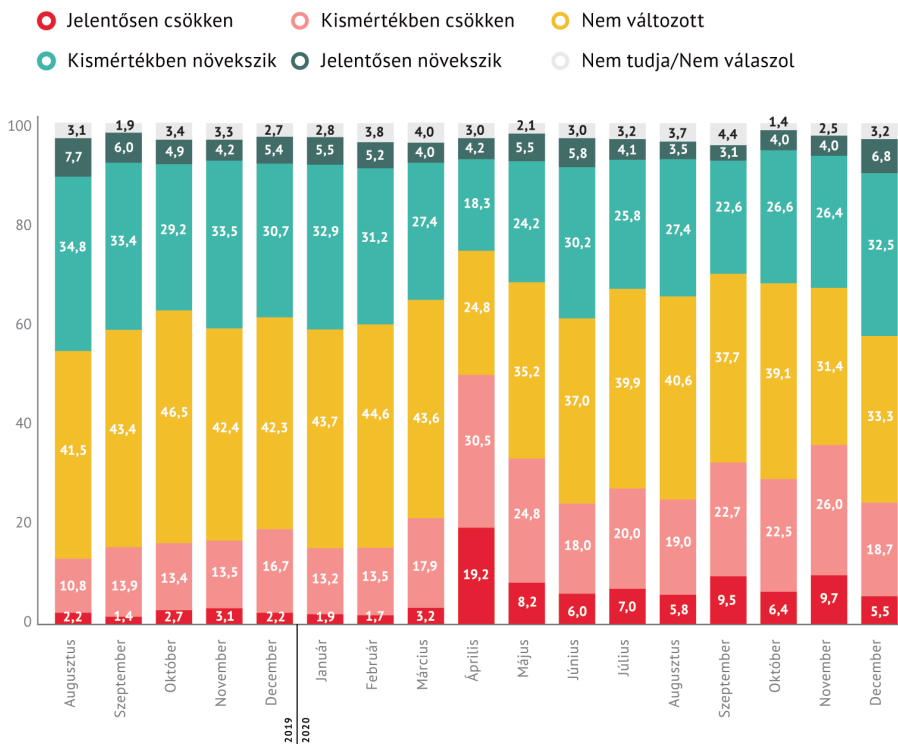
mondta azt, hogy termelése csökkent az elmúlt egy év során. A novemberben bevezetett intézkedések csak kismértékben növelték a visszaesérről beszámoló arányát, ami azzal magyarázható, hogy az ekkori korlátozások összességében ugyanazt a vállalati réteget érintették, amelyet a korábbiak is. Összességében ugyanakkor elmondható, hogy a koronavírus és az annak megfékezésére bevezetett korlátozások a vállalati szegmens széles rétegét érintették kedvezőtlenül.

A termelés alakulását követően érdemes megnézni a kereslettel kapcsolatos várakozásokat is, ezért az iparági környezet alindexből az adott vállalat termékei/szolgáltatásai iránti kereslettel kapcsolatos várakozásokat firtató kérdést tartjuk érdemesnek kiemelni. 2019 második felében a vállalatvezetők döntő többsége a kereslet változatlanságára számított, de

közel harmaduk várt enyhe növekedést. Ezen arányok februárig érdemben nem változtak, márciusban azonban emelkedni kezdett a kismértékű visszaesést és csökkenni a kismértékű növekedést várók aránya. Áprilisban ezzel szemben a válaszadók közel fele számított visszaesésre, míg a növekedést várók aránya 22,4 százalékra esett. Júniusra ugyanakkor ismét a növekedést várók kerültek többségbe (36,0 százalék, illetve 24,0 százalék), amely állapot augusztusig fenn is maradt. Az őszi hónapokban jelentős ingadozás figyelhető meg a két csoportban, egyértelmű trend ugyanakkor nem látható, ami a második hullám miatti nagy fokú bizonytalansággal magyarázható. A válságból történő kilábalással kapcsolatban

Véleménye szerint hogy alakul a következő egy évben az Ön iparágában előállított termékek/szolgáltatások iránt a kereslet? (%)

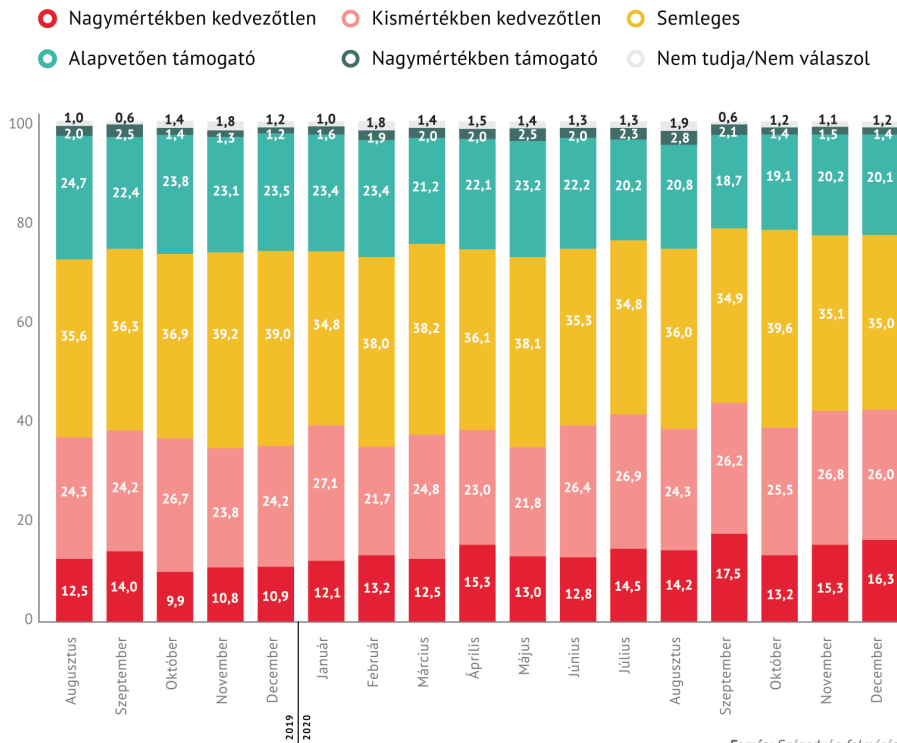
9. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

Hogyan ítéli meg az Ön vállalkozása számára releváns üzleti környezetet (jogszabályi háttér, működési feltételek, adórendszer stb.) Magyarországon? (%)

10. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

azonban kedvező fejlemény, hogy decemberben már a vállalatvezetők 39,3 százaléka számított növekedésre, míg csupán 24,2 százaléka visszaesésre. Ez egyrészt a vakcina közelségével, és így remélhetőleg a korlátozások végével magyarázható, ami kedvező kilátást biztosít a vállalatok számára, de az is lehet, hogy csupán a 2020-as alacsony kereslethez képest számítanak a vállalatvezetők növekedésre.

Az üzleti környezet alindexet meghatározó kérdések közül a vállalat számára releváns üzleti környezet (jogszabályi háttér, működési feltételek, adórendszer) megítélését érdemes kiemelni, mert ebben a kérdésben jelenik

meg a járvány következtében bevezetett kormányzati intézkedések hatása. 2019 második felében nagyságrendileg hasonló arányban voltak azok a cégvezetők, akik alapvetően támogatóknak, illetve kismértékben kedvezőtlennek ítélték meg az üzleti környezetet, ugyanakkor a nagymértékben kedvezőtlen választ adók aránya sokkal magasabb volt, mint azoké, akik nagymértékben támogatóknak érezték azt. A legnagyobb csoportot viszont azok tették ki, akik semlegesnek találták a hazai üzleti környezet szerepét a vállalatuk életében. A márciusban bevezetett korlátozások nyomán jelentős elmozdulás nem figyelhető meg az arányokban, míg a szeptemberben és a novemberben bevezetett korlátozásoknak is csak kismértékű negatív hatása volt, utóbbi azonban csak az üzleti környezetet kedvezőtlenül megítélők arányában okozott növekedést. A korlátozások minimális hatásának az lehet a magyarázata, hogy a vállalkozások nagyjából kiegyensúlyozottnak ítélik a meghozott kormányzati intézkedéseket.

5. Lakossági konjunktúraérzet demográfiai jellemzők szerint

Érdekes a konjunktúraindexet és az egyes alindexeket megvizsgálni a különböző demográfiai dimenziók mentén, illetve az így kapott eredményeket összevetni a KSH háztartások életszínvonalát vizsgáló elemzésével.⁴ Az összehasonlításhoz a KSH által elkészített szubjektív jóllét mutatóját használjuk. A mutató készítése során a megkérdezettek egy 1-től 10-ig terjedő skálán fejezhették ki, hogy mennyire elégedettek az életükkel. A hivatal kutatása a következő eredményekre jutott:

- A férfiak elégedettebbek, mint a nők.
- A fiatalabbak elégedettebbek, mint az idősebbek.
- A magasabb iskolai végzettség szintén nagyobb elégedettséget eredményez.
- A fővárosban, illetve a kisebb városokban élők a legelégedettebbek, őket követik a megyei jogú városokban élők, míg a legkevésbé a községekben élők elégedettek.

A férfiak konjunktúraérzete a Századvég kutatása szerint is kedvezőbb, mint a nőké. A két nem konjunktúraérzete jellemzően együtt mozgott,

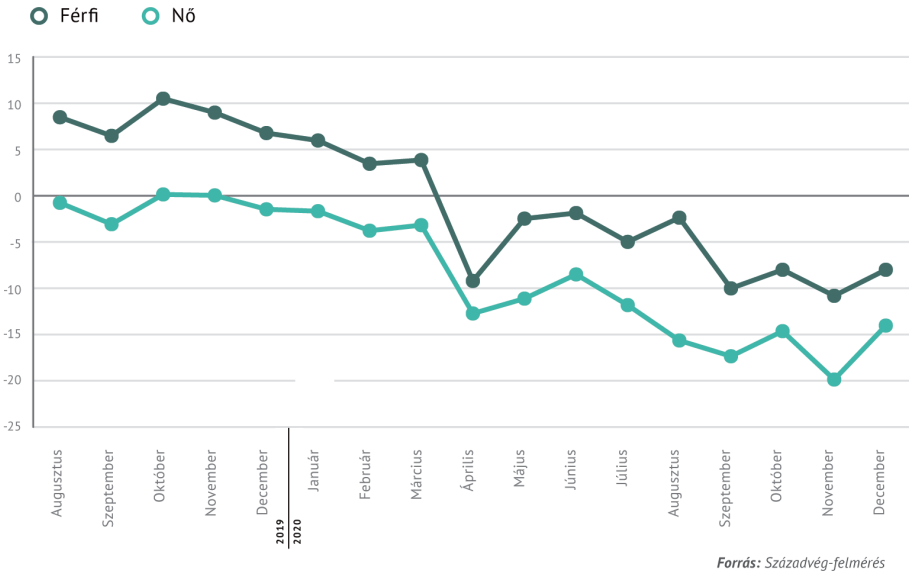
---

⁴ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2018/index.html#chapter-27> (Letöltve: 2020. augusztus 5.)

A férfiak és nők konjunktúraindexének alakulása

11. ábra

azaz amikor a férfiak konjunktúraérzete javult, akkor a nőké is. A két konjunktúraindex közötti legnagyobb különbség 2020 augusztusában volt, 10,3 pont. Ellenben a legkisebb differenciát 2020 áprilisában mértük, 3,5 pontot, ami arra utal, hogy a koronavírus által okozott helyzetet a férfiak önmagukhoz képest súlyosabbnak ítélték, mint a nők, azonban a különbség már májusra helyreállt. Ezzel szemben a novemberi lezárásokat a nők ítélték meg súlyosabban, viszont körükben decemberben nagyobb mértékben javult a konjunktúraérzet.

Az alindexek közül az anyagi helyzet, a foglalkoztatás, illetve a gazdasági környezet megítélése is szinte minden hónapban a férfiak körében volt kedvezőbb, az egyedüli kivételt a gazdasági környezet októberi megítélése jelenti. Az infláció megítélése esetében ugyanakkor az látható, hogy míg 2019-ben a nők több mint 10 ponttal kedvezőtlenebb értékelést adtak, addig 2020 végére már a férfiak inflációs érzékelése volt negatívabb. Az eltérés mértéke az egyes alindexek esetében ingadozott. Az átlagot vizsgálva annyi állapítható meg, hogy az inflációs megítélésben bekövetkező változás ellenére a férfiak legkevésbé a gazdasági környezetet ítélik meg kedvezőbben, mint a nők, míg a legnagyobb eltérés az anyagi helyzet megítélésében van.

1. táblázat: Az egyes alindexek átlagos értékei 2019 augusztusa és 2020 decembere között nemek szerint

	Anyagi helyzet	Foglalkoztatás	Gazdasági környezet	Infláció	Konjunktúra
Férfi	0,5	6,9	-4,7	-16,1	-0,1
Nő	-10,5	-0,7	-8,8	-22,3	-8,1

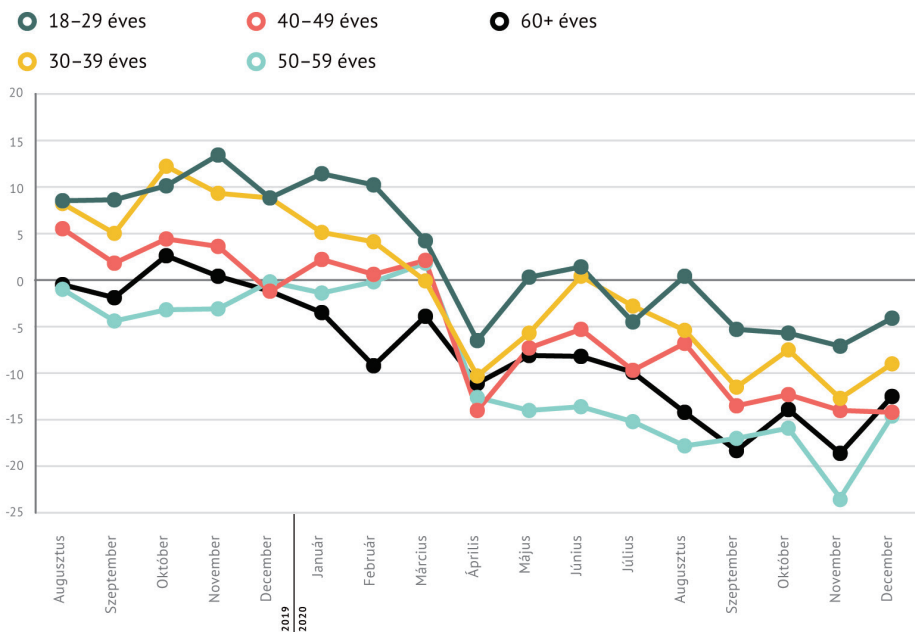
Forrás: Századvég-felmérés

A korcsoportokat vizsgálva megállapítható, hogy a fiatalok konjunktúraérzete valóban kedvezőbb, mint az idősebbeké, a kapcsolat azonban nem egyértelműen lineáris: volt olyan hónap, hogy az 50–59 évesek konjunktúraérzete volt a legkedvezőtlenebb, és volt, hogy a 60 év felettieké. A skála másik végén is hasonló a helyzet: az egyes hónapokban vagy a 18–29 évesek, vagy a 30–39 évesek konjunktúraérzete volt a legkedvezőbb.

Eltérő kép adódik az egyes alindexeket tekintve az idősor átlagát vizsgálva. A legjelentősebb eltérés az egyes korosztályok között az infláció megítélésében rajzolódik ki – több olyan hónap is volt, amikor a legop-

Az egyes korosztályok konjunktúraérzete

12. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

timistább fiatal és a legpesszimistább idősebb generáció véleménye közötti eltérés mértéke meghaladta az 50 pontot, de a különbség a teljes idősor átlagában is 43,6 pont volt. A foglalkoztatás megítélésében is megfigyelhető a pesszimizmus növekedése a kor előrehaladtával, amit az idősebb generációk kedvezőtlenebb munkaerőpiaci helyzete magyarázhat. Itt ugyanakkor érdekes, hogy nem a 60 év feletti korosztály a legpesszimistább, amit a nyugdíjasok foglalkoztatását segítő kormányzati intézkedések indokolhatnak. Ezzel szemben a 30 év alatti korosztály vonatkozásában nem jelennek meg az adatokban a pályakezdőket érintő munkaerőpiaci nehézségek. Az anyagi helyzet megítélése ellenben pontosan tükrözi a KSH eredményeit: a kor előrehaladtával ennek a megítélése folyamatosan romlik. A legérdekesebb képet ugyanakkor a gazdasági környezet megítélése alindex mutatja, amely esetben a korcsoportokra képzett sorrend megfordul. Az 17 havi átlagot tekintve az ország gazdasági helyzetét a 18–29 évesek ítélik a legkedvezőtlenebbnek, míg a 60 év felettiak a legkedvezőbbnek, vagyis nem a saját anyagi, illetve foglalkoztatási helyzetükből vonnak le következtetést. Ennek magyarázata lehet, hogy a fiatalabb generáció nem emlékszik a 2008–2009-es válság hatásaira, így nincs is viszonyítási alapja a jelenlegi válság megítélésére.

2. táblázat: Az egyes alindexek átlagos értékei 2019 augusztusa és 2020 decembere között életkor szerint

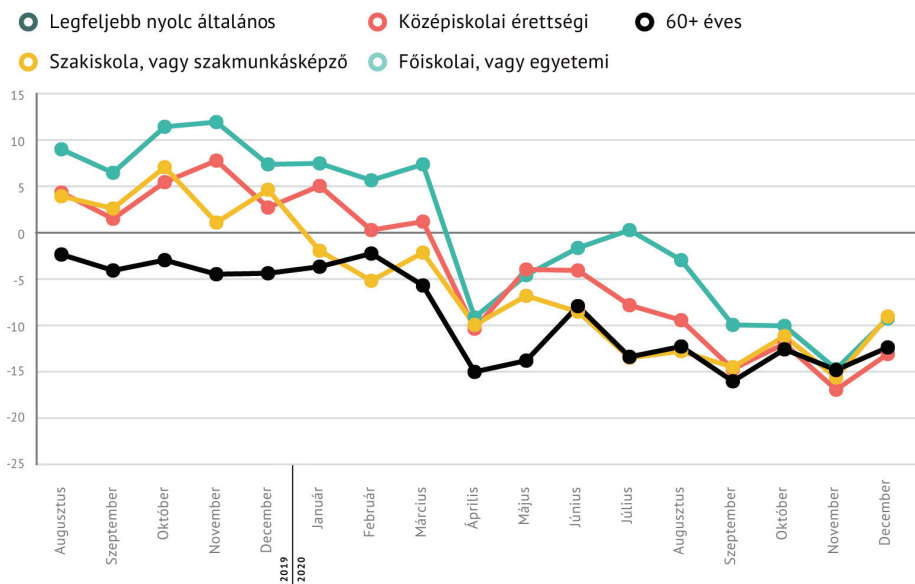
	Anyagi helyzet	Foglalkoztatás	Gazdasági környezet	Infláció	Konjunktúra
18–29 éves	10,5	4,6	-12,9	7,4	2,6
30–39 éves	3,4	3,6	-10,1	-7,4	-0,7
40–49 éves	-4,0	2,3	-8,8	-23,5	-4,6
50–59 éves	-11,7	-0,9	-8,6	-33,3	-9,2
60+ éves	-16,7	3,7	0,0	-31,8	-7,8

Forrás: Századvég-felmérés

Az iskolai végzettség esetében szintén egybevágnak az eredményeink a KSH jóllétkutatásának eredményeivel. Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált időszak egészében a diplomások konjunktúraérzete volt a legkedvezőbb, és a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezőké a legkedvezőtlenebb. A három magasabb végzettségű csoport értékelése azonban áprilisban, majd október–novemberben is nagyon közel került egymáshoz, vagyis ezen csoportok összességében hasonlóan értékelték a kritikus időszakokat. Az is látható továbbá, hogy a válsághelyzet elmúlásával a magasabb iskolai végzettségűek körében emel-

Konjunktúraérzet iskolai végzettség szerint

13. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

kedik gyorsabb ütemben a konjunktúraérzet, vagyis összességében őket érinthette legkevésbé tartósan a koronavírus okozta válsághelyzet, míg az alacsonyabb végzettségűek jobban megszenvedhették azt.

Az anyagi helyzet megítélése kapcsán a teljes időszakban elmondható, hogy a végzettség növekedésével kedvezőbbé válik, azaz a magasabb iskolai végzettség – különösen is a diploma megszerzése – szubjektíven kedvezőbb anyagi helyzettel jár együtt. A foglalkoztatás területén szintén a diplomások helyzete a legkedvezőbb. Itt azonban a válság jelentős változásokat okozott: míg ápriliséig jellemzően érdemi különbség volt a legfeljebb általános iskolai végzettséggel és a szakiskolai végzettséggel rendelkezők között, addig a válság kezdete óta a két csoport a foglalkoztatási helyzetet hasonlóan kedvezőtlenül ítéli meg, sőt a novemberi lezárások legkevésbé a legalacsonyabb végzettségűek foglalkoztatási percepcióit befolyásolták. Hasonló folyamatok játszódtak le az infláció megítélésében is, vagyis hogy a magasabb iskolai végzettség kedvezőbb megítélést eredményez. Ezzel szemben a gazdasági környezetet inkább az alacsonyabb végzettségűek ítélték a teljes vizsgált időszakban kedvezőbbnek, és a diplomások kedvezőtlenebbnek. Vagyis a korcsoportos

bontáshoz hasonlóan az iskolai végzettség esetében is megállapítható, hogy az egyének a gazdasági helyzet megítélésekor nem a saját helyzetüket vetítik ki.

3. táblázat: Az egyes alindexek átlagos értékei 2019 augusztusa és 2020 decembere között iskolai végzettség szerint

	Anyagi helyzet	Foglalkoztatás	Gazdasági környezet	Infláció	Konjunktúra
Legfeljebb nyolc általános	-17,0	-0,6	0,3	-26,7	-8,6
Szakiskola vagy szakmunkás-érettségi	-8,9	2,0	-3,2	-24,7	-5,3
Középiszkolai érettségi	-1,8	3,4	-11,0	-16,7	-3,7
Főiskolai vagy egyetemi	5,7	6,8	-12,4	-10,1	0,3

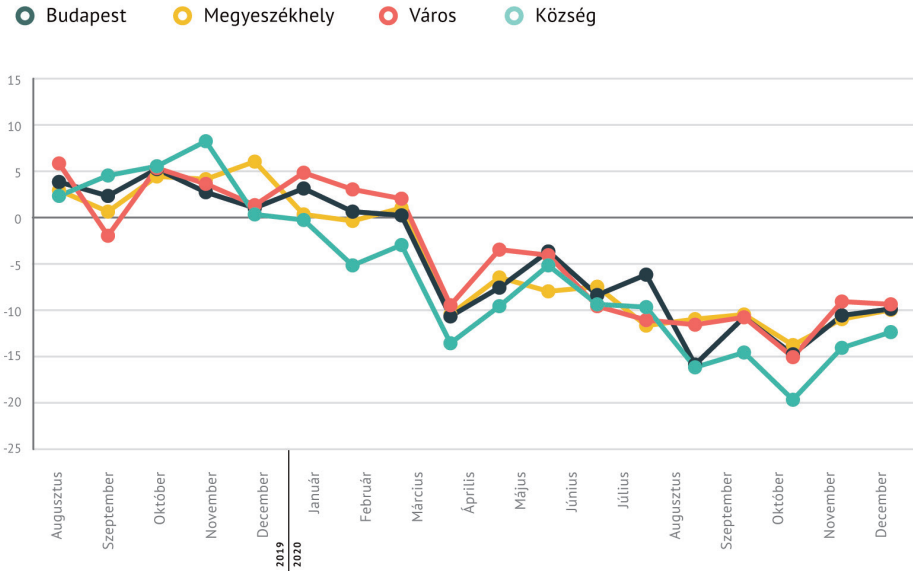
Forrás: Századvég-felmérés

A településtípusok szerinti bontást vizsgálva nem kapjuk vissza a KSH kiadványában bemutatott eredményeket. Az egyes településtípusok között mérésünk szerint érdemi eltérés nem található, a konjunktúraérzet sorrendje is hónapról hónapra változik, bár a 2020-as folyamatokat nézve a budapestiek konjunktúraérzete a legnegatívabb. Az egyes alindexek tekintetében, az átlagot vizsgálva ugyanakkor már kirajzolódnak bizonyos tendenciák.

A teljes, 17 hónapos időszakot tekintve megállapítható, hogy az anyagi helyzettel való elégedettség mértéke a településmérettel csökken. A legelégedettebbek tehát a fővárosban élők, míg a legelégedetlenebbek a községekben lakók. A foglalkoztatás területén érdemi eltérés nem látható településtípus szerint, a megyeszékhelyeken élőké kismértékben pozitívabb, míg a fővárosban élőké kismértékben negatívabb, bár a budapestiek esetében a foglalkoztatás megítélésének negatívabbá válására az áprilisi lezárásokat követően került sor. Ezzel szemben a gazdasági környezet megítélése fordított az anyagi helyzethez viszonyítva: a fővárosban élők körében a leginkább negatív a terület megítélése, míg a községben élők körében a leginkább pozitív, bár az időszak egészét tekintve körükben is többségben voltak a negatív véleménnyel rendelkezők. Az infláció megítélése terén ellenben nem látható kapcsolat a település méretével összefüggésben: a megítélése a községben és a Budapesten élők körében a legrosszabb, míg a megye-

Konjunktúraérzet településtípus szerint

14. ábra

Forrás: Századvég-felmérés

székhelyen élők körében a legpozitívabb (bár itt is jelentősen negatív). Összességében az látható, hogy a budapestiek a másik 3 településtípushoz viszonyítva negatívabban ítélik meg a koronavírus megjelenése utáni gazdasági helyzetet.

4. táblázat: Az egyes alindexek átlagos értékei 2019 augusztusa és 2020 decembere között településtípus szerint

	Anyagi helyzet	Foglalkoztatás	Gazdasági környezet	Infláció	Konjunktúra
Budapest	-3,4	2,5	-14,9	-20,2	-5,9
Megyeszékhely	-3,8	3,5	-7,4	-17,4	-3,6
Város	-5,4	2,9	-6,1	-19,2	-4,1
Község	-7,4	2,7	-2,8	-20,2	-4,2

Forrás: Századvég-felmérés

6. Összefoglalás

A koronavírus-járvány és az annak nyomán bevezetett kormányzati intézkedések merőben új helyzetet teremtettek a lakosság és a vállalatok számára, amely visszatükröződik a két csoport konjunktúraérzetében is. Ugyanakkor amíg a vállalatok gazdasági érzete már 2020 elején romlani kezdett, feltehetően a külpiacokon bekövetkező nehézségek nyomán, addig a lakossági konjunktúraérzet csak a hazai korlátozások bevezetésével indult romlásnak, azelőtt csupán az inflációs folyamatok megítélése vált erőteljesen negatívvá. A novemberben bevezetett korlátozások is negatívan hatottak a konjunktúraérzetre mindkét csoportban, az adatok azonban már decembertől javulást mutatnak.

Konjunktúrakutatásunk rávilágított, hogy a koronavírus-járvány elleni védekezés jegyében bevezetett korlátozások a háztartások foglalkoztatási helyzetének megítélését vetették vissza a legnagyobb mértékben, ami érthető is, hiszen egyes gazdasági szegmensek teljes mértékben leálltak. Ezzel szemben az anyagi helyzet megítélése stabilnak bizonyult a körökben, ami a megfelelő pénzügyi tartalék rendelkezésre állását sugallja. A vállalatok körében az iparági helyzet megítélése romlott leginkább, ami az akadozó és felbomló ellátási láncok eredménye, és már a válságot megelőzően is látható volt a kialakuló pesszimizmus ennek kapcsán. Mindazonáltal a gazdaság újraindulásával ezen alindex gyors helyreállást mutatott. Megállapítható továbbá, hogy az üzleti környezet megítélése kevésbé reagált a válságra. A tavaszi korlátozások feloldásával a konjunktúraérzet úgy a háztartások, mint a vállalatok körében javulásnak indult, az őszi korlátozások azonban ismételten rontották azt, ugyanakkor a decemberi adatok már kedvezőbb képet mutatnak. Kutatásunk továbbá alátámasztotta a KSH vonatkozó kutatását, hogy a férfiak konjunktúraérzete kedvezőbb, mint a nőké, de előbbi csoport a koronavírus-válságot és az áprilisi lezárásokat súlyosabbnak ítélte meg. Kirajzolódott az a tendencia is, hogy az életkor előrehaladtával fokozatosan romlik a konjunktúra megítélése, a gazdasági környezet megítélése azonban pont fordított tendenciát mutat: a legfiatalabbak esetében a legrosszabb. Az iskolázottság növekedésével is javul a konjunktúra megítélése, kivéve a gazdasági környezet terén, amelyet az alacsonyabb képzettséggel rendelkezők ítélnek meg pozitívabban. Az egyes településtípusok tekintetében egyértelmű tendencia nem rajzolódik ki a konjunktúraérzet tekintetében, viszont az anyagi helyzet megítélése a településméret növekedésével egyre kedvezőbb, míg a gazdasági környezet megítélése pont a községekben a leginkább pozitív, és fővárosban a leginkább negatív. Továbbá a koronavírus-járvány utáni gazdasági helyzetet a budapestiek látják a legkedvezőtlenebbnek.

Irodalom

Balaton András 2014: SZIGMA: a hazai gazdaságra fejlesztett egyidejű és előidejű indikátorrendszer. *Statisztikai Szemle*, 2014 (92) 2. 109–138.

European Commission: *The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys User Guide*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/bcs_user_guide_en_0.pdf, letöltve: 2020. július 21.

Gábrriel Péter – Rariga Judit – Várhegyi Judit 2014: *Inflációs várakozások Magyarországon*. MNB-tanulmányok, 113.

Központi Statisztikai Hivatal 2019: *A háztartások életszínvonala, 2018*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2018/index.html>, letöltve: 2020. augusztus 6.

Máténé Bella Klaudia – Ritzlné Kazimir Ildikó – Sugár András 2019: A magyarországi konjunktúrakutatás rövid történeti áttekintése. *Statisztikai Szemle*, 2019 (97) 6. 521–535.

Regős Gábor – Molnár Dániel – Horváth Diána 2019: Konjunktúrakutatás a makrogazdasági adatok fényében. *Statisztikai Szemle*, 2019 (97) 12. 1154–1178.

Maurer Szemere

A koronavírus-járvány és Magyarország

Bevezetés

A 2020-as évet a globális felmelegedés nyomasztó árnyékában kezdtük: az ausztrál bozóttüzek és a lángoló brazil esőerdők képei körbejárták a világot. A 24. óráról és civilizációnk küszöbön álló potenciális pusztulásáról tett nyilatkozatoknak is köszönhetően azt gondoltuk, hogy a klímaváltozás hatásainak enyhítésére tett erőfeszítések és az ezzel kapcsolatos viták fogják meghatározni ezt az évet. A történelem azonban ismét rácafolt azokra, akik már a történelem utáni létben élve apokaliptikus világvégét jósoltak. Ahogy azt az élet ismét bebizonyította, az emberiségnek nem feltétlenül saját maga a legnagyobb ellensége, hanem egy olyan, szabad szemmel sem látható apró parazita – egy vírus –, amely a maga rendkívül hatékony adaptációs képességeivel tudta megbénítani az egész világgazdaságot, e cikk megírásának pillanatáig több mint kétmillió ember halálát okozva világszerte.¹

Azokban az időkben, amikor a Marsra utazásról szövünk terveket, és a robotizált jövőt vizionáljuk, a világ kormányai és egészségügyi ellátórendszerei felkészületlenül álltak szemben ezzel a rendkívül egyszerű, ugyanakkor kegyetlenül pusztító mikroorganizmussal. Vajon ki gondolta volna 2019 szilveszterén, hogy a következő év legtöbbit használt kifejezése a „karantén” lesz? Egy olyan szó, amely az 1348-as nagy pestisjárványnak köszönheti a létezését. Érdekes módon a koronavírus-járvány kezelésének sikeressége nem feltétlenül esett egybe az egyes államok gazdasági fejlettségével és GDP-jének nagyságával. Kiderült az is, hogy az egészségügyet nem lehet csupán költség-haszon számításokra, „optimalizált” üzleti-gazdasági modellekre alapozva irányítani. Az egészségügy küldetése az emberek életének és egészségének a megőrzése, ehhez pedig rátermett,

---

¹ koronavirus.gov.hu

felkészült szakemberekre, fejlett eszközökre és rugalmas, a változó körülményekhez alkalmazkodni képes cselekvőképességre (irányításra) van szükség.

1. Koronavírus-járvány a világban és Európában

Miben más ez a járvány a korábbiaknál?

Az elmúlt évtizedekben számos új vírus indult útnak, amelyek azonban nem okoztak a COVID-19-hez hasonló egészségügyi, gazdasági, társadalmi hatásokat. A zoonózis jelenségének talaján törvényszerűen alakulnak ki új, az emberek körében is fertőzőképes vírusmutációk, így néhány évente szembesülhettünk korábban még ismeretlen kórokozókkal (SARS, H1N1, H5N1, MERS). Éppen ezért kezdetben – kellő adat híján – nem volt világos, milyen jelentőségű pandémia kialakulása várható.

A COVID-19-megbetegedést okozó SARS-CoV-2 vírusfertőzés világjárvánnyá szélesedéséhez speciális epidemiológiai jellemzők kombinációja volt szükséges: hosszú lappangási idő (átlagosan 5-6 nap), enyhe tüneteket produkáló vagy tünetmentes betegek magas aránya (a súlyos tüneteket produkálók aránya ~20%), a továbbfertőzést meggyorsító köhögés tünete és a szezonális influenzánál vagy a közönséges koronavírusoknál magasabb halálozási arány (~1-3%).² Egy enyhébb lefolyású megbetegedést okozó vírus nem eredményez ennyi ellátandó beteget és áldozatot, a súlyosabb lefolyásúak azonban rendszerint gyorsabban elhalnak, helyi góccokban okoznak csak járványokat.

Kiemelkedő jelentősége van annak a ténynek, hogy az új típusú koronavírus a légzőszerveket támadja meg, és a középsúlyos-súlyos esetekben hosszan elnyúló légzési nehézséget okoz. A COVID-19-járvány így más vírusokhoz képest jobban megterheli az egészségügyi ellátórendszert és az intenzív ellátást.

A vírusok globális elterjedéséhez a mobilitás felerősödése is szükséges, ami korábban csak speciális történelmi helyzetekben volt jellemző (lásd spanyolnáthajárvány és az első világháború), napjainkban azonban az üzleti kapcsolatok és a nemzetközi turizmus miatt a mindennapok része.

---

² EMMI 2020.

A COVID–19-járvány gazdasági-társadalmi hatásaiban is eltért a korábbi világjárványoktól. A globális ellátási láncok kialakulása, erősödése miatt a gazdasági kapcsolatok sebezhetőbbek lettek. A korlátozások drasztikusabban érintették a mobilitáshoz kapcsolódó szolgáltatásokat, például a turizmust és a globális kereskedelmet, így a vírus sokkal jobban befolyásolta a lakosság megszokott életmódját, és politikai szempontból is sokkal kiemeltebb kérdéssé vált.

Új helyzetet jelentett az internet-hozzáférés elterjedése. A korábbi járványokhoz képest a lakosság lényegesen több információhoz fér hozzá, sokkal gyorsabban és közelebről szemlélve a járvánnyal kapcsolatos híreket, így másképp éli meg a fertőzéssel kapcsolatos eseményeket. (Érdekes hatás ugyanakkor, hogy a digitális ügyintézés, a távmunka lehetőségének megteremtése miatt a gazdaság egy szegmense jóval könnyebben tudta átvészelni a korlátozásokat, mint amire akár tíz-húsz évvel ezelőtt képes lett volna.)

Mindez a jövőbe is kivetíthető, vagyis az előttünk álló években is várható új vírusmutációk megjelenése,³ amelyek többsége csak helyi szinten okoz majd megbetegedést, időnként azonban új világjárványok is tervezhetők, amelyek a jelenleginél akár nagyobb mértékben is terhelhetik az egészségügyet.

Hogyan érte a járvány a különböző országok egészségügyi ellátórendszerét?

Az egészségügy a betegségek megelőzését, gyógyítását, valamint a betegek kezelését szolgáló intézményesült társadalmi alrendszer. Önmagában nem fedi le teljesen a kívánatos egészségi állapot elérésének fogalmát, hiszen ahhoz szükségesek az alrendszeren túli tényezők (például egyéni felelősség), illetve más társadalmi alrendszerek (oktatás-egészségnevelés, egészségipar-technológia, nemzetközi kapcsolatok) is szerepet játszanak az alakulásában.

Ahogy említettük, a COVID–19-járvány különösen nagy mértékben vette igénybe az egészségügyi ellátórendszert: a betegek – a korábban ismert vírusokhoz képest – nagyobb számban és hosszabb ideig szorulnak kórházi ellátásra, részben intenzív terápiára.

---

³ Callaway 2020.

Magyarország – és kisebb-nagyobb eltérésekkel minden hasonló történelmi adottságokkal rendelkező, illetve hasonló fejlettségű térségbeli ország – egészségügyre fordított lakosságszám-arányos kiadásai elmaradnak a nyugat-európai gazdaságokétól. Az egészségügyi ellátás kapacitásában ennek ellenére nincs alapvető eltérés. Az orvosok számát tekintve Magyarország átlag körüli, a kórházi ágyak tekintetében pedig jóval átlag feletti mutatókkal rendelkezik. Kelet-Közép-Európa tehát kisebb költséggel tartja fent egészségügyi kapacitásait, a „drága egészségügy” pedig nem jelent feltétlenül az alapvető mutatókban is megjelenő többletkapacitást.

Látni kell azt is, hogy a nyugat-európai országok is eltérő stratégiát valósítottak meg. Németország és Ausztria például nagy költséggel nagyobb kapacitást tart fenn, Spanyolország és Olaszország az Eurostat adatai szerint közepes költség mellett alacsony kapacitásokkal rendelkezik, sőt Belgium esetében mind a kórházi ágyak, mind pedig az orvosok száma – négyszeres költség mellett is – elmarad a hazai mutatóktól. Európában a szolidaritási elven működő társadalombiztosítás ellenére – az optimalizálás jegyében – több országban is a kapacitások leépítésébe kezdtek az elmúlt néhány évtizedben. 2006 és 2017 között Spanyolországban 10, Olaszországban 20, Svédországban közel 25 százalékkal csökkent a kórházi helyek száma.⁴ A rendszer a járvány első heteiben, az első terhelés hatására kudarcot vallott (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat: A COVID-19-járvány alapvető mutatói néhány európai ország esetében⁵

	Elhunytak száma összesen	Elhunytak száma 100 ezer lakosra	Esetszám 1 millió főre	Kórházi ágyak száma 100 ezer lakosra	Orvosok száma 100 ezer lakosra
Magyarország	10 853	1125	35 695	701,29	338,6
Németország	43 203	515	23 324	800,23	429,7
Ausztria	6819	755	42 488	727,16	520,6
Belgium	20 122	1732	57 264	562,24	309,6
Spanyolország	52 683	1127	45 702	297,15	397,6
Svédország	9804	968	50 548	213,79	415,4
Olaszország	79 819	1321	38 125	314,05	398,9
Nagy-Britannia	83 203	1222	46 477	249,54	281,7

⁴ Eurostat Database: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/health/data/database>

⁵ <https://worldometers.info/coronavirus>, halálózási adatok: 2021. január 12.

Az európai államok többségét annak következtében is felkészületlenül érte a pandémia, hogy az egészségipar jelentős részben az Európai Unión kívüli, elsősorban kínai beszállítókat igényelt, így az ellátási láncok akadózása következtében nehézséget jelentett a legalapvetőbb felszerelések beszerzése is. Az egészségügyi védőfelszerelések, fertőtlenítőszer hiánya megmutatta, hogy az európai gazdaságnak a globális szállítási láncok akadózása esetén is képesnek kell lennie a kritikus termékek és szolgáltatások biztosítására.

Járványkezelési stratégiák

A járvány valamennyi európai országot súlyosan érintette, ám időbeli lefutásában két jól azonosítható típus fedezhető fel.

Az államok egy részében (döntően Nyugat- és Délnyugat-Európában) az első, tavaszi hullám is rendkívül magas esetszámokat és magas halálozási rátát eredményezett, ehhez képest a második hullám nem mutatott nagyságrendileg magasabb esetszámokat, a halálozási arány pedig jellemzően némileg javult.

Az államok másik csoportját (döntően Közép-Európában) a gyors és határozott – ugyanakkor a mobilitást és a gazdasági kapcsolatokat is erősen korlátozó – intézkedéssorozat eredményeként a járvány első hulláma alig érintette, ám a második, őszi hullámot már a vírus gyors terjedése jellemezte.

A járvány két hulláma között ugyanakkor alapvető különbség mutatkozott az egészségügyi ellátórendszer teljesítményében, így a pandémia kétféle ütemben történő lezajlása közé nem tehető egyenlőségjel.

Az első hullám könnyen elérte az idősebb korosztályt, ennek hatása pedig jellemzően a felkészületlen egészségügyi ellátórendszerekre csapott le. Egyes régiókban telítődtek a kapacitások, az egészségügyi ellátás akadózott vagy időszakosan csődöt mondott, mindez jelentős halálozási többletet okozott az érintett országokban. Ezekben az országokban a halálozási többlet csúcsát a tavaszi hónapok (elsősorban a 14–15. hét) jelentették.

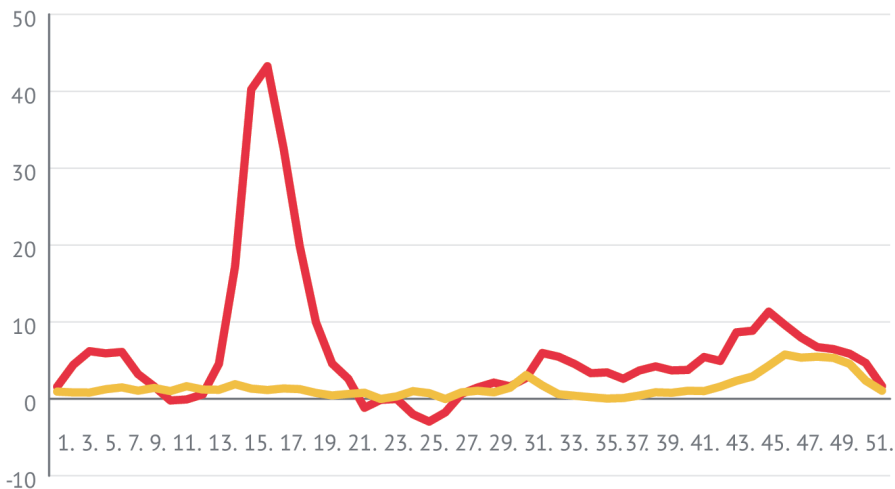
Ahol az első hullám hatásait megfelelő intézkedésekkel minimalizálták, mint például Magyarországon, ott a tavaszi hónapokban nem jelentkezett kiugró halálozási többlet a korábbi évekhez képest, hanem az őszi második hullám jelentette a csúcst. A számokat összevetve azonban azt látjuk, hogy ez a csúcs alacsonyabb volt, mint az első csoport esetében a tavaszi többlethalálozás.

Az egészségügyi ellátórendszer felkészítésével tehát önmagában nem lehetett elkerülni a járványt, de a működő rendszer a második hullámban már jóval eredményesebben (alacsonyabb halálozási többlettel) kezelte a pandémiát. A legfontosabbnak tekintett mutatót tekintve így eredményesebbnek bizonyult az a stratégia, amely az első hullám alatt – akár átmeneti súlyos áldozatok árán is – időt nyert a felkészülésre, így a második hullám már nem követelt annyi emberéletet. A KSH jelentése szerint Magyarországon 2020. január–november időszakban összesen 3,3 százalékkal emelkedett a halálozások száma az előző év azonos időszakához képest.⁶

Halálozási többlet két tipikus járványgörbe esetén, 2020 (heti bontásban)⁷

1. ábra

● Spanyolország ● Magyarország

Forrás: Euromomo.eu

⁶ KSH 2020.

⁷ A halálozási többlet kifejező standardizált statisztikai mutató (Z-score). Forrás: Euromomo.eu, <https://www.euromomo.eu/graphs-and-maps>. Az EuroMOMO projekt – számos európai ország részvételével – 2015 óta gyűjti a halálozási többlettel kapcsolatos adatokat.

2. táblázat: A halálzási többlet legmagasabb heti értéke néhány európai országban/tartományban

	Halálzási többlet (Z-érték) legmagasabb heti értéke	Csúcsérték elérésének hete
Magyarország	5,76	46.
Németország (Berlin)	4,42	46.
Ausztria	12,91	50.
Belgium	24,21	15.
Spanyolország	43,26	14.
Svédország	12,93	15.
Olaszország	16,86	14.
Nagy-Britannia (Anglia)	35,59	15.

Forrás: Euromomo.eu, 2020

A járványkezelés jó és rossz példái

A járvány, elsősorban annak tavaszi hulláma, nagy költségvetéssel gazdálkodó országokat ért felkészületlenül, míg szerényebb lehetőségekkel rendelkező államok hatékonyan vették fel a harcot a vírussal. Természetesen egyetlen állam sem tudta kivonni magát a globális járvány hatásai alól, és kisebb-nagyobb időeltolódással mindenhol jelentkezett egy intenzív felfutó szakasz. Abban azonban már jelentős különbségek mutatkoztak meg, hogy az egészségügyi ellátórendszer (sőt tágabban az államigazgatás egésze) milyen hatékonyan vette fel a harcot a vírussal, és sikerült-e elhárítani az ellátórendszer túlterhelődését jelentő kritikus szint elérését.

Melyek voltak a fő faktorok a sikeres járványkezelésben?

A pandémia rávilágított, hogy a magas egészségügyi ráfordítás, a jó eszközállomány önmagában nem arányos az egészségügy hatékonyságával, a megelőzés, a szervezettség, az állampolgárok tudatossága, a társadalmi együttműködés, a szaktudás pedig nem mérhető euróban vagy a GDP százalékában. Az ellátórendszerek gyengeségei elsősorban a pandémia első szakaszában, a tavaszi hónapokban ütözködtek ki.

Egyedül Németországról és Ausztriáról mondható el, hogy a magasan finanszírozott egészségügy eredményesen vette fel a harcot a vírussal. Belgiumban, Svédországban és Nagy-Britanniában ezzel szemben a jól finanszírozott egészségügy is a rendszerszer működésének kudarcát ered-

ményezte, Olaszországban és Spanyolországban pedig hasonlóan rossz eredmények valósultak meg közepesen finanszírozott rendszerekben. Közép-Európában és azon belül Magyarországon ezzel szemben egy alacsonyabb költséggel működő egészségügy is sikerrel állt helyt a járvány első hullámában, köszönhetően a jól működő védelmi stratégiának, majd a súlyosabb második hullámban átlag körüli mutatókat produkált.

A megfelelő járványkezelés fő faktorai

A védelmi stratégia azon államokban nevezhető sikeresnek az első hullám tapasztalatai alapján, ahol

- az ellátórendszer megfelelő kapacitásokkal rendelkezett, és
- a kormányzat gyorsan és hatékonyan reagált az új kihívásokra.

Ezek a feltételek igazak a vizsgált államok közül Németországra, Ausztriára és Magyarországra, ahol az ellátórendszer kritikus szintje alatt sikerült tartani az esetszámot a járvány első hulláma során, az egészségügy pedig esetlegesen magasabb betegszám kezelésére, ápolására is felkészült.

A járványkezelés kudarcához vezető faktorok

Ezzel szemben az ellátórendszer gyors túlterhelődését eredményezte a pandémia azokban az országokban, ahol

- az alapképességek a korábbi évtizedek egészségpolitikájának eredményeként alacsonyak voltak, és
- a kormányzás nem volt kellően hatékony sem a kritikus terheltségi szint elérésének késleltetésében (Belgium, Olaszország, Spanyolország), sem ezen kritikus szint magasabbra helyezésében (Svédország, Nagy-Britannia).

Ezen államokban a kórházi rendszer túlterhelése tovább súlyosbította az egyébként is súlyos halálozási mutatókat, és a járvány csúcspontján több beteg az elégtelen ellátás (intenzívférőhelyek, lélegeztetőgépek hiánya) miatt veszítette életét.

A sikeres fellépéshez tehát két kiemelten fontos tényező azonosítható: egyrészt a rendszer alapfelkészültsége, kapacitása, másrészt a kormányzati fellépés hatékonysága. Ez utóbbi önmagában is több tényezőre bontható.

A biztonságos kórházi ágyszámot fenntartó államokban (Németország, Ausztria, Magyarország) az egészségügy összesített költségvetésétől függetlenül biztosítani tudták, hogy minden súlyos, kórházi kezelésre szoruló beteg megfelelő ellátásban részesüljön. Ahol azonban – akár a kiemelkedően drága egészségügy ellenére sem – rendelkeztek megfelelő kapacitásokkal (elsősorban Svédország és Nagy-Britannia), a megugró fertőzésszám gyorsan az egészségügyi ellátórendszer túlterhelődéséhez vezetett.

A kormányzati válasz lépések eredményességén belül az egyik fő tényező a döntéshozatal gyorsasága, cselekvőképessége. Olyan államokban vészelték át legkisebb áldozatokkal a COVID–19 első hullámát (a vizsgált országok közül Magyarországon és Ausztriában), ahol már a járvány megjelenése előtt döntöttek bizonyos védelmi intézkedésekről, majd az intézkedések szigorúságát kifejező index az első eset megjelenését követő két-három héten belül átlépte az 50 pontos értéket (3. táblázat). A felkészülés ezzel szemben ott volt a legkevésbé eredményes, ahol a kormányok vagy késve hozták meg az első járványellenes lépéseket, vagy a kezdeti bizonytalan válaszokat követően a romló mutatók ellenére sem hoztak kellően határozott intézkedéseket.

3. táblázat: Kormányzati lépések intenzitása és időzítése néhány európai országban a járvány első hullámában (Oxford COVID–19 Government Response Index⁸)

	Indexszám az első eset előtt 10 nappal	Indexszám az első azonosított eset napján	Indexszám az első haláleset napján	Az első esettől eltelt napok száma az index 50 pontos értékének átlépéséig	Index maximális értéke
Magyarország	7,00	17,00	57,00	12	76,85
Németország	0,00	14,10	33,01	52	74,36
Ausztria	2,56	14,10	39,74	20	85,26
Belgium	0,00	7,96	33,33	40	78,21
Spanyolország	7,69	25,64	21,79	43	81,41
Svédország	0,00	10,26	27,56	125	50,64
Olaszország	0,00	23,72	58,65	24	85,26
Nagy-Britannia	0,00	6,41	17,95	60	80,77

⁸ School of Government, University of Oxford: The Oxford COVID–19 Government Response Tracker: - <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/coronavirus-government-response-tracker>

A járvány dinamikája arra utal, hogy több tényező is szerepet játszott abban, ha a kormányzati munka nem bizonyult hatékonynak, és a fertőzöttésszám elérte az ellátórendszer kritikus szintjét. A járvány elleni védekezés komplex feladat, amelyben a szervezési feladatoknak, a döntéshozatali mechanizmusnak és az emberi tényezőknek is szerepe van.

Az olasz kormány például európai összehasonlításban átlagos ütemben hozta meg védelmi döntéseit; nem írható kizárólag a késlekedés számlájára az elhunytak és a fertőzöttek magas száma. Mérsékelt volt ugyanakkor a lakosság szabálykövetése, ami összefüggésbe hozható a központi kormányzat iránti – részben hagyományos, részben az aktuálpolitikai fejleményekre reagáló – bizalmatlansággal. Mindez a vírus gyorsabb terjedését és az ellátórendszer lassabb felkészülését eredményezte, mint ami az intézkedések ütemezésével és szigorúságával magyarázható lenne.

A járványkezelés jó és rossz példáit szemlélve nem nehéz észrevenni a kormányzati intézkedések hatékonyságának és a politikai stabilitásnak az összefüggését.

Belgiumban a járvány kitörésekor Sophie Wilmes vezetésével kisebbségi ügyvivő kormány volt hivatalban, majd a járványra való tekintettel március 16-án átmeneti, liberális vezetésű többpárti válságkormány alakult.

Spanyolországban 2020 januárjában egyetlen fős szavazattöbbséggel alakulhatott meg a (baloldali–szélsőbaloldali) koalíciós kormány.

Olaszországban egy kormányválságot követően 2019 szeptemberében alakult új baloldali kormány az Öt Csillag Mozgalom és a Demokrata Párt koalíciójában.

Nagy-Britanniában a Brexitet követően az ország és az Európai Unió között kötendő kereskedelmi megállapodás okoz bizonytalanságot.

Svédországban ugyanakkor stabil volt a baloldali, szociáldemokrata–zöld koalíció, és tudatos politika döntés eredményezte a kormányzati válságlépések elmaradását.

Stabil, egyaránt konzervatív vezetésű kormány volt ellenben Németországban (CDU–SPD-nagykoalíció), Ausztriában (ÖVP–Zöldek), illetve a Fidesz–KDNP pártszövetség kétharmados parlamenti többséggel rendelkező kormánya Magyarországon.

Európa sokszínűsége a járványkezelés szempontjából ugyanakkor hatalmas előnyököt rejtett. A globális összevetésben hasonló kulturális adottságokkal rendelkező államok hasonló időszakban jelentkező járványok esetén más-más járványkezelési módszereket tudtak megvalósítani, ezáltal tesztelni. Egységes uniós védelmi protokoll esetén sosem érvénye-

sülhetett volna Európa valódi ereje: az egyes nemzetállami megoldások megvalósítása, kipróbálása, a különböző modellek egészséges versenye és a jó gyakorlatok továbbadása/átvétele.

2. A pandémia hazánkban

Az egészségügy szerepével kapcsolatos legalapvetőbb politikai kérdés, hogy döntően központi állami felelősség-e a mindenki számára hozzáférhető egészségügy fenntartása, vagy piaci alapokra helyezhető szolgáltatásként – az állam szempontjából pedig költségként – kell kezelni.

Az utóbbi, alapvetően baloldali-liberális pártok által támogatott álláspont 2002 és 2010 között például az aktív kórházi ágyszámok jelentős csökkentését eredményezte (2002 és 2009 között 80 360-ról 71 600-ra), ugyanakkor a 2007-ben elfogadott, az egészségbiztosítást jelentős részben magánkézbe adó törvényt végül 2008-ban, még bevezetése előtt visszavonták. 2010 óta a konzervatív kormány irányításának időszakában a magánegészségügyi szolgáltatók is fejlődnek, ez ugyanakkor a szolidaritáson nyugvó egységes finanszírozás és ellátás fennmaradása mellett történik. Az egészségügyben – azon belül elsősorban a kórházak egy részének gazdálkodásában – továbbra is fellépnek visszatérő pénzügyi problémák, ám ezek nem veszélyeztették az ellátás biztonságát.

Különböző orvosi berendezések számának változása 2010 és 2018 között az Eurostat adatai⁹ alapján:

- CT +25% (73–92 db)
- MRI +60% (30–48 db)
- Angiográfiás berendezés +51% (37–56 db, 2002–2016)

A koronavírus-járvány első hulláma 2020. január végén érte el Európát, előbb szórványosan, majd februártól tömeges megbetegedéseket okozva. Magyarországon az első fertőzötteket március 5-én azonosították, majd néhány hetes felfutási időszakot követően, áprilisban laposodott a járványgörbe. Május elejétől már az első hullám lecsengő szakasza következett, miközben Nyugat-Európában még számos országban csúcspontok döntöttek az esetszámok.

---

⁹ Eurostat Database: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00207/default/table?lang=en>

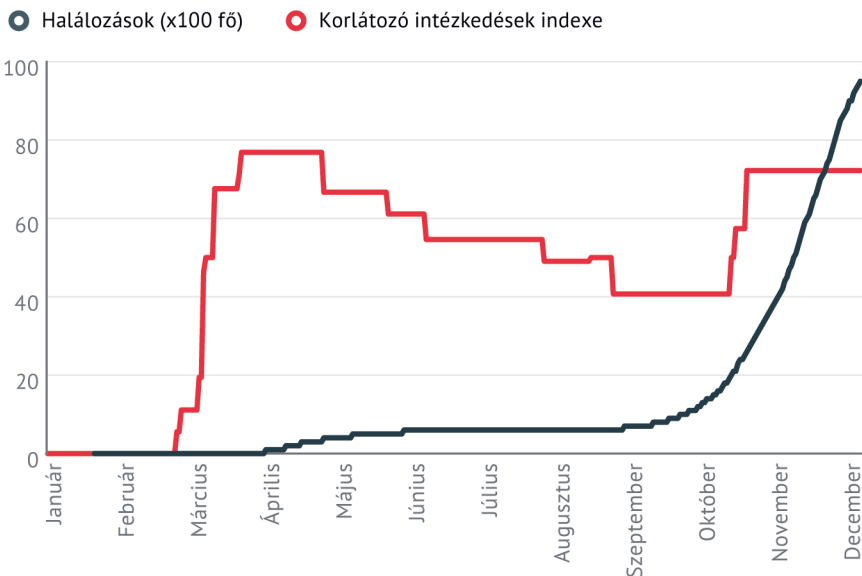
Magyarország védelmi stratégiájának lényege az volt, hogy a járvány első fázisában akár súlyosabb áldozatok, a gazdaság és a társadalom egészét érintő korlátozások árán is minél előbb fel kell készíteni az ellátórendszert a pandémiára. Ezt pedig olyan mértékben, hogy minden körülmények között, akár a tervezettnél nagyobb betegszám esetén is biztosítani tudja a megfelelő ellátást.

A járványkezelés olyan komplex, a kormányzat egészét, a rendelkezésre álló eszközök és erőforrások teljes körű felhasználását igénylő feladat, amit Magyarországon eredményesen sikerült megvalósítani.

A. Kormányzati cselekvőképesség

Az első járványügyi intézkedések a vírus Európában való megjelenésével egy időben, az első hazai fertőzéses eset előtt több mint egy hónappal történtek, az operatív törzs már 2020. január 31-én kész akciótervet fogadott

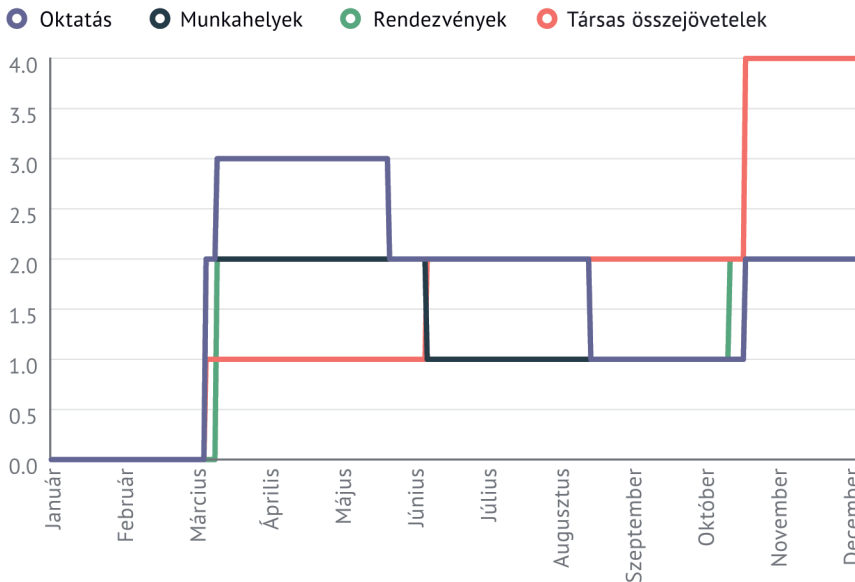
Járványügyi mutatók és a járványellenes korlátozó intézkedések intenzitásának indexe, 2020 2. ábra

Forrás: The Oxford COVID-19 Government Response Tracker

Járványügyi mutatók és a járványellenes korlátozó intézkedések intenzitásának indexe, 2020

3. ábra

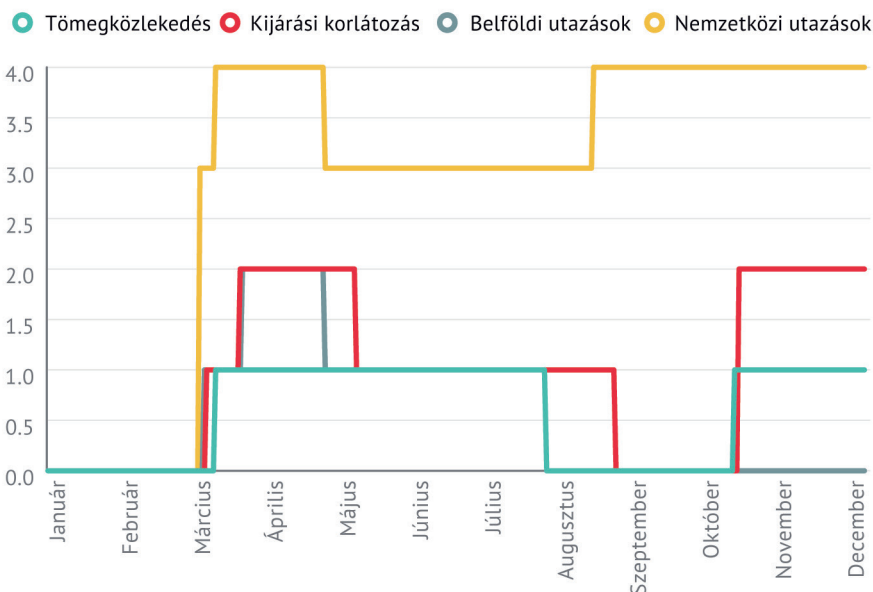
Forrás: The Oxford COVID-19 Government Response Tracker

el. Az egészség megóvását szolgáló válaszlépések többsége még alacsony betegszám mellett történt, és március végére minden intézkedési területen (lásd az alábbi diagramokat) elérték „szigorúságuk” maximumát.

A gyors reagálás politikai feltételeit az ún. felhatalmazási törvény (hivatalos nevén A koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény) teremtette meg, amelyben a parlament lehetővé tette, hogy a járványellenes küzdelem szempontjából fontos döntéseket a kormány a veszélyhelyzet végéig rendeleti úton valósítsa meg. A veszélyhelyzet elmúlásával, június 18-án a törvény hatályát veszítette. A szükséges – és különböző módon Európa számos országában bevezetett – törvényt az ellenzéki pártok ellenében szavazta meg a parlamenti többség, azaz szükséges előfeltétele volt a kormánypárti többség és a kormánypárt belső stabilitása.

A kormányzati cselekvőképesség a közvetlen védekezési intézkedéseken túl az élet több területének gyors átszervezésében is megnyilvánult. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Egészségügyért Felelős Államtitkárságának kontrollja mellett a szakmai szervezetek új ellátási protokoll

Járványügyi mutatók és a járványellenes korlátozó intézkedések intenzitásának indexe, 2020 4. ábra

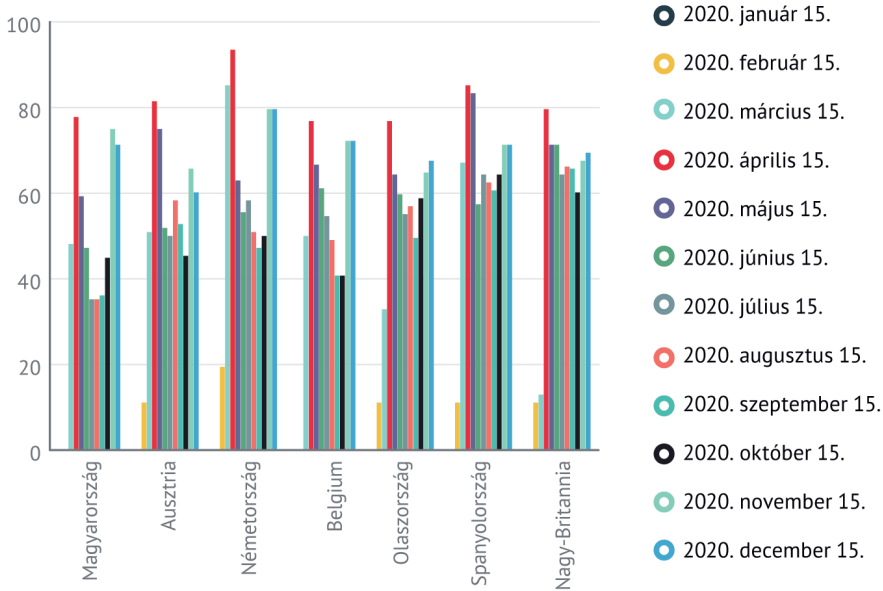
Forrás: The Oxford COVID-19 Government Response Tracker¹⁰

lokot dolgoztak ki, amelyek biztosították a koronavírus-fertőzött és nem fertőzött betegek elkülönítését, a sürgősségi, nem halasztható beavatkozások elvégzését és az egészségügyi dolgozók egészségének védelmét.

A telemedicina-rendelet (157/2020 [IV. 29.] kormányrendelet) lehetővé tette, hogy a személyes orvosi beavatkozást nem igénylő esetekben a jogszabályok által biztosított és elismert keretek között valósulhasson meg az ellátást végző orvosok és pácienseik konzultációja. Ezek a szervezési és jogalkotási lépések hasonlóan fontosak voltak az egészségügy működőképességének fenntartásához, mint a korlátozó intézkedések vagy a kapacitások biztosítását célzó lépések.

¹⁰ School of Government, University of Oxford: The Oxford COVID-19 Government Response Tracker: <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/coronavirus-government-response-tracker>

Magyarországi kormányzati intézkedések intenzitása európai összehasonlításban, 2020 5. ábra

Forrás: Oxford Coronavirus Government Response Tracker

A két hullám közötti időszakban érvényes kormányzati intézkedések európai összehasonlításban közepes mértékben voltak korlátozó jellegűek, sőt a nyári hónapokban – a korábbi intézkedések eredményeként – biztonságosan lehetett jelentős mértékben enyhíteni a szabályozáson. A gazdaság helyreállításának érdekében az általános korlátozások ebben az időszakban nem voltak szigorúak, ugyanakkor a készütség fenntartásával a kialakuló gócpontok gyorsan azonosíthatóak voltak, és készen álltak a helyi szinten alkalmazható intézkedésekre vonatkozó operatív tervek (például digitális oktatásra való visszatérés lehetősége intézményi szinten, látogatási tilalmak szociális és egészségügyi intézményekben stb.).

A pandémia második hullámának megérkezésével a tavaszi hullámot megközelítő, ám azt nem elérő korlátozások léptek életbe, amelyek összhangban voltak más európai országoknak a járvány hasonló szakaszában hozott jellemző intézkedéseivel (lásd 5. ábra).

Összefoglalóan: Magyarországon a járványügyi intézkedések mindkét hullámban átlagos mértékben korlátozták a lakosság mindennapos életvitelét és az ország működését, ám a megfelelő időzítésnek köszönhetően a nyári hónapokban lehetőség nyílt az Európában jellemzőnél nagyobb mértékű lazításra.

B. Megfelelő kapacitások biztosítása

A kormányzati döntések világosan megfogalmazott célja az volt, hogy minél előbb felkészítsék az egészségügyi ellátórendszert a speciális, korábban még nem tapasztalt kihívásokra. Ennek része a korai túlterhelődés megakadályozása és az ellátási és védekezési kapacitások mielőbbi megnövelése arra a szintre, amely minden körülmények között képes garantálni azt, hogy egyetlen hazai beteg se haljon meg az ellátás elégtelensége miatt. Egy megfelelő kapacitásokkal rendelkező egészségügy nagyobb hullámot is kezelni tud, míg egy túloptimalizált, csak a biztosan várható igényekre fókuszáló egészségügy már egy közepes hullám esetén is összeomlik (mint például az Olaszországban és Nagy-Britanniában is látható volt).

A hazai aktív kórházi ágyszám kapacitás Európán belül a magasabbak között van. Ez tette lehetővé, hogy a miniszteri rendelet értelmében a fekvőbeteg-intézmények férőhelyeinek 60 százalékát a koronavírus-betegek számára szabadíthatták fel. Magyarország így felkészült az esetszám váratlan megugrására is, ugyanakkor az egyéb ellátásra szorulóknak fenntartott 40 százalék még mindig magasabb ágyszám-kapacitást jelentett lakosságszám-arányosan, mint több „túloptimalizált” európai állam (Svédország, Nagy-Britannia) teljes kórházi férőhelymennyisége! A kormány új mobil járványkórház létrehozásáról is döntött, az intézmény Kiskunhalason rekordidő alatt készült el április 21-én.

Lélegeztetőgépek: a kormányzati gondolkodás abból indult ki, hogy az életmentő berendezések nem a feltétlenül szükségesek, hanem a legrosszabb forgatókönyv esetén is szükséges kapacitásokat biztosítsák az emberéletek megóvása érdekében. Mivel a klinikai tapasztalatok szerint a fertőzöttek átlagosan mintegy 5 százaléka szorul lélegeztetésre, a járvány hirtelen berobbanása esetén ez akár több mint tízezer beteg is jelenthet. A biztonságos ellátás érdekében Magyarország március és augusztus között különböző forrásokból több mint 15 ezer berendezést szerzett be, az első szállítmány már március végén megérkezett hazánkba.

Védőfelszerelések: a szükséges védőfelszerelések (maszkok, védőruházat) biztosítása részben a nemzetközi gazdasági kapcsolatokon keresztül történt – és már márciusban többmillió szállítmány érkezett Magyarországra területére –, részben pedig a hazai gyártás elősegítésével.

Fertőtlenítőszer: úgy kórházi, mint lakossági fertőtlenítőszerekből globális hiány alakult ki. A helyzetre Magyarország a gyártási kapacitások gyors átalakításával válaszolt: a jelentős részben magyar állami tulajdonban lévő MOL-csoport almásfüzitői gyára néhány hét alatt át tudott állni fertőtlenítőszer-gyártásra, ami a lakosságot és jelentős lakossági szolgáltatásokat végző cégeket (például Volánbusz) is el tudott látni.

Szakembergárda: a miniszterelnöki tanácsadó testületben elismert szakemberek segítségével zajlik az információgyűjtés, az adatok értelmezése és kiértékelése, a védekezési stratégia meghatározása. Március közepén kormányzati támogatással felállt a Koronavírus-kutató Akciócsoport dr. Jakab Ferenc vezetésével, továbbá gyógyszeripari és felsőoktatási konzorcium alakult a hazai gyógyszerfejlesztés felgyorsítása érdekében.

A magyar járványügyi hatóságokat a koronavírus-tesztek alacsony száma miatt érte – elsősorban politikai, nem szakmai – kritika. Az adatok azonban azt mutatják, hogy az elvégzett PCR tesztek száma nem függött össze azzal, hogy milyen súlyosan érintette a járvány az adott országot. Mivel a lakosság átfertőzöttsége az év utolsó hónapjaiig igen alacsony volt, egy általános tesztelés közel 99,5 százalékban egészséges embereket tesztelt volna,¹¹ ezáltal feleslegesen kötötte volna le az erőforrásokat. Az alábbi táblázatban látható számok inkább arra utalnak, hogy a tesztek száma ott volt magas, ahol a magas esetszámok miatt volt szükség fokozott tesztelésre, de például Nagy-Britannia háromszor intenzívebb tesztelés mellett is rosszabb mutatókat ért el, mint Magyarország.

A tüneteken, rizikófaktorokon, továbbá a célzott kontaktuskutatáson alapuló tesztelés hasonló eredménnyel képes a járvány lassítására, megállítására, márpedig a tesztelési szabályokkal szemben a kontaktuskutatásra már a járvány megérkezése előtt felkészültek a hazai hatóságok.

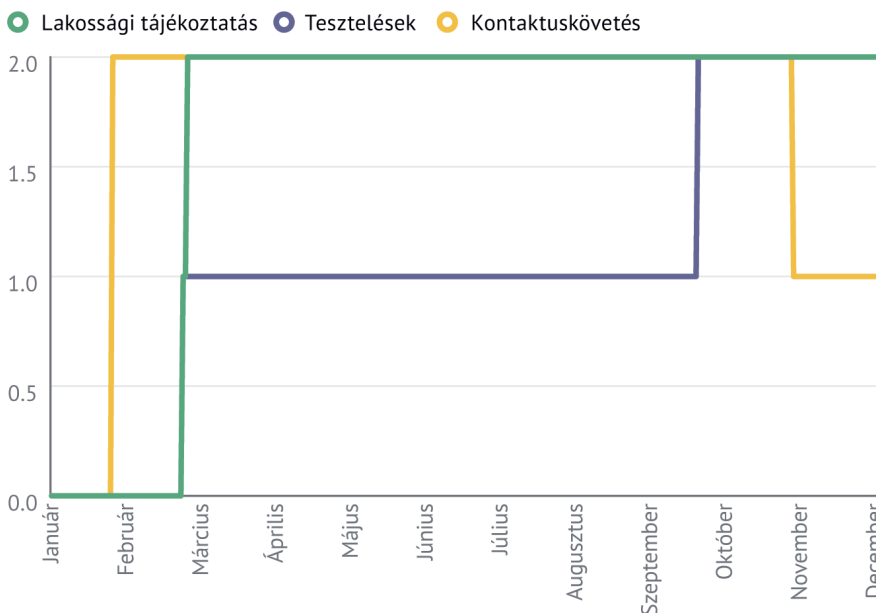
¹¹ H-UNCOVER: 56 ezer főre becsülhető az új koronavírus-fertőzésen átesettek száma Magyarországon az országos szűrés végéig: <https://semmelweis.hu/mediasarok/2020/07/01/h-uncover-56-ezer-fore-becsulhető-az-új-koronavírus-fertőzésen-átesettek-száma-magyarországon-az-országos-szűrés-vegeig/>

4. táblázat: A COVID-19-járvány alapvető mutatói néhány európai ország esetében, 2021 elején¹²

	Tesztek száma 1 millió lakosra	Esetszám 1 millió lakosra	Elhunytak 1 millió lakosra
Magyarország	300 506	36 036	1147
Németország	433 143	23 878	542
Ausztria	440 655	43 088	766
Belgium	639 376	57 696	1743
Spanyolország	615 318	47 300	1135
Svédország	465 564	51 660	1015
Olaszország	471 098	38 671	1338
Nagy-Britannia	907 475	47 890	1263

Magyarországi kormányzati intézkedések intenzitásának időbeli alakulása – szervezési tényezők

6. ábra

Forrás: The Oxford COVID-19 Government Response Tracker

¹² <https://worldometers.info/coronavirus>, 2021. januári állapot.

C. Társadalmi együttműködés

Egy bizalomhiányos társadalmi közegben fennáll az esélye, hogy a kormányzati intézkedések papíron maradnak, nincs kapacitás az intézkedések megfelelő betartására, így azok végül eredménytelennek bizonyulnak. Az eredményes védekezéshez kooperáció szükséges

- a kormányzat,
- a védekezésben kulcsszerepet betöltő intézmények és
- a lakosság között.

Magyarország ebből a szempontból is kedvező helyzetből indult, ugyanis a kormányzat tevékenysége széles körű társadalmi támogatottsággal bír, amit a kétharmados parlamenti többséget biztosító választások, az azóta eltelt időben pedig a közvélemény-kutatások is alátámasztanak.

A politikai vezetés ennek ellenére is kiemelten kezelte a társadalmi együttműködést, és számos akcióval erősítette azt.

Lakossági tájékoztató kampány: március elején nagy volumenű információs kampány indult mind a megelőzéssel kapcsolatos egyéni védekezési lehetőségekről, mind az országos korlátozó szabályokról, illetve azok céljáról. A tájékoztatás kiegészült az operatív törzs napi szintű tájékoztatóival, továbbá a miniszterelnök személyes nyilatkozataival, videóüzeneteivel.

Az egészségügyi dolgozók egyszeri, 500 ezer forintos jutalma a többletterhelés és az egészségügyi többletkockázat kompenzálása mellett a társadalmi megbecsülés tényét hivatott kifejezni.

Nemzeti konzultáció: levélben és elektronikusan is kitölthető véleménynyilvánítási lehetőség a védekezés és a válaszlépések irányairól.

A fenti tényezők eredményeképpen kiemelkedő összefogás valósult meg Magyarországon. A kormányzati tájékoztatás sikerességét jól jelzi, hogy 2020. április közepén a magyarok 94 százaléka hallott arról, hogy a megelőző hetekben bevezetett rendkívüli intézkedések arra irányultak, hogy az egészségügy fel tudjon készülni a tömeges megbetegedések kezelésére, és csupán az 5 százaléka nem ismerte az említett lépések megtételének okát. A Századvég Alapítvány 2020. áprilisi kutatása szerint a lakosság 79 százaléka elégedett a magyar egészségügy járványhelyzetben nyújtott tevékenységével, és mindössze 16 százaléka elégedetlen. Ennél is többen, 84 százaléknyan támogatták az ellátáshoz szükséges eszközök számának további növelését, ugyanakkor a védekezés májustól kezdődő második szakaszának és a gazdaság újraindításának támogatottsága is 76 százalékos volt.

A kormányzat és az egészségügyben dolgozók cselekvőképességébe és kompetenciájába vetett bizalom elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a lakosság fegyelmezetten és együttműködően viszonyult a korlátozó intézkedésekhez, ezáltal a védekezés első szakaszában a kontaktusszám országosan 60 százalékkal csökkent, sőt egyes településeken átmenetileg akár 90 százalékos csökkenés is mérhető volt.

3. Hazai és nemzetközi tanulságok, kitekintés

A koronavírus-járvány elsősorban arra tanította az emberiséget, hogy a jövő tartogathat váratlan fejleményeket, nemegyszer csapásokat. Ennek ellenére stratégia és tervek nélkül sem vagyunk képesek a céljaink felé haladni, de az idejétmúlt tervekhez sem ragaszkodhatunk egy változó környezetben. A hosszú távú célok eléréséhez meg kell tanulni rövid távon alkalmazkodni a változó körülményekhez, új stratégiát alkotni és hatékonyan, gyorsan megvalósítani azt, közben nem szem elől tévesztve a céljainkat.

A COVID-járvány első hullámára adott magyar válasz eredményesnek bizonyult, hiszen a tavaszi hónapokban egy váratlan helyzetben bizonyította eredményességét, ősszel pedig – az első hullámban tapasztalt kiugróan rossz mutatókhoz képest – mérsékelt veszteségekkel sikerült megőrizni az ország és a gazdaság működőképességét. A hazai stratégia tavasszal sikeresen elkerülte vészhelyzetet, az egészségügyi ellátórendszer összeomlását, majd a második, súlyosabb hullám heteiben magasabb betegszám esetén sem érte el a kritikus szintet az egészségügy terheltsége. Mindez lehetővé tette, hogy a korán meghozott átmeneti áldozatok (fogyasztás és termelés visszaesése, munkanélküliség növekedése) ne állandósuljanak, és az ország (néhány speciális ágazat kivételével) vissza tudjon térni munkájához, megszokott életéhez.

Mindeközben hosszabb távú sikert a vírus elleni küzdelemben jelenlegi ismeretünk szerint csak az új vakcinák kifejlesztésétől és hozzáférhetővé válásától, illetve az egyre hatékonyabbá váló gyógyszeres terápiáktól remélhetünk. A magyar gazdaságfejlesztés éppen ezért kezelte mindig is kiemelten a hazai gyógyszerfejlesztést és -gyártást, majd a kormány a járvány kitörését követően célzottan is támogatta a gyógyszeripari kutatásokat és innovációt. Minden reményünk megvan tehát arra, hogy Magyarország szerepet tud vállalni a járvány hosszú távú leküzdésében is. 2021-ben ugyanis az oltóanyagok megjelenésével új szakasz kezdődött a járvány elleni küzdelemben: a stratégia célja már nem csupán az áldozatok minimalizálása, hanem a negatív hatások mielőbbi teljes leküzdése lesz.

Irodalom

Callaway, Ellen: 2020: *The coronavirus is mutating — does it matter?*
<https://www.nature.com/articles/d41586-020-02544-6>

EMMI 2020: *A 2020. évben azonosított új koronavírus (SARS-CoV-2) okozta fertőzések (COVID-19) megelőzésének és terápiájának kézikönyve.*
Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma.

KSH 2020: *KSH-jelentés.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep2011.html>

Média

Bukovics Babett – Kollár Dávid
*Digitalizációs trendek
a magyar társadalomban*

Bevezetés

Luciano Floridi¹ szerint a történelmi idők kezdetétől napjainkig négy olyan alapvető reontologizáció² ment végbe, amelyeknek mindegyike kimozdított létünk centrumából, illetve az önmagunkhoz és a világhoz való viszonyulásainkat radikálisan új pályára helyezte. Az első Nikolausz Kopernikusz nevéhez köthető, aki a heliocentrikus világmép megalkotása révén rámutatott arra, hogy az ember nem gondolhat többé úgy magára, mint aki a világegyetem középpontjában él. A Charles Darwinhoz köthető második forradalom az ember kitüntetett biológiai pozícióját rengette meg, vagyis megfosztott minket attól, hogy a bioszféra többi élőlényével szemben pozicionáljuk magunkat, hiszen eredményei szerint mi is a természetes kiválasztódás egyszerű algoritmusának műtermékei vagyunk. A harmadik forradalom során Freud (és az idegtudományok) decentralizálták az ént, amely miatt többé nem tekinthetünk magunkra – viszonyainktól független – racionális cselekvőként. Végül Alan Turing az embert az infoszféra középpontjából is kimozdította azáltal, hogy bizonyította, nem az ember az egyetlen olyan „artefaktum”, amely képes a logikus érvelésre, a racionális kalkulációra, az információ feldolgozására és előállítására.³ Mindezek mellett a Turing nevével fémjelzett paradigmaváltást az információ mennyiségének drasztikus növekedése, a növekvő hálózatisodás, a valóság és a virtualitás, illetve az ember, a gép és a természet közötti ha-

---

¹ Floridi 2014.

² A reontologizáció az újratervezés (*re-engineering*) radikális formája, amely alapjaiban strukturalja át a „mi van a világban?” kérdésre adott válaszainkat (Kollár D. 2020a).

³ Floridi 2014.

tárok elmosódása kíséri. Következményeiket tekintve pedig ezek a mozgások alapjaiban strukturálják át önképünket, társas kapcsolatainkat, a valóságról alkotott elképzeléseinket és a világgal való interakcióinkat is.⁴ Éppen ezek miatt a változások miatt válik döntő jelentőségűvé, hogy képesek vagyunk-e kapcsolatot létesíteni az információs kor valódi bennszülöttjeivel, az okos gépekkel, amelyek bár „szemantikai készségek híján, nem értenek semmit, a számukra teremtett IT-barát környezetben számos szituációban helyettesíteni tudnak minket, otthonosabban mozognak, mint mi. Ahhoz, hogy újra és újra visszazerezzük életünk irányításának lehetőségét, vagyis a világunk középpontjába kerüljünk, folyamatosan alkalmazkodnunk kell az IT-ágensekkel megosztott környezethez.”⁵ Más szavakkal: aktuális és potenciális erőforrásaink⁶ – amelyek révén életünket reziliens módon alakíthatjuk⁷ – nagyban függenek attól, hogy képesek vagyunk-e kritikus, ámbár baráti viszonyt⁸ kialakítani az infoszféra okos gépeivel. Kapcsolathálónk kiterjesztéséért – amelynek szerkezete mintegy meghatározza, hogy milyen mértékben vagyunk képesek hozzáférni a kiaknázható erőforrásokhoz⁹ – digitálistőke-ellátottságunk objektívált és inkorporált formái felelnek. A digitális tőke objektívált változata – amelybe a különböző IKT-eszközök (például számítógép, tablet, okostelefon) széles körű arzenálja tartozik – értelmezésünk szerint lehetőséget biztosít arra, hogy kapcsolatot létesíthessünk Digitália bennszülöttjeivel, a digitális tőke inkorporált változata – amelyeket különböző kompetenciák révén konceptualizálhatunk – pedig lehetővé teszi számunkra, hogy céljaink elérése érdekében adaptív kommunikációt folytassunk velük.

Digitalizációs trendek Európában és Magyarországon

Az okos gépekkel kialakított baráti viszony, vagy kevésbé metaforikusan fogalmazva a digitálistőke-ellátottság nemcsak az egyének, hanem a társadalmak szintjén is meghatározó. A 21. században azok a társadalmak

---

⁴ Floridi 2015.

⁵ Kollár–Mák 2019; Kollár J.–Kollárné–Mák: 2019.

⁶ Bourdieu 1997.

⁷ Kollár D.–Kollár J. 2020.

⁸ Kollár J.–Mák: 2019; Kollár J.–Kollárné–Mák: 2019.

⁹ Granovetter 1973.

tudnak hosszú távon versenyképesek maradni, amelyek képesek alkalmazkodni az IKT-korszak kihívásaihoz. Ezzel összhangban a következőkben Magyarország és az Európai Unió országainak digitalizáltságát, állampolgárainak az új technológiákhoz fűződő viszonyulását vizsgáló korábbi kutatásokat, eredményeket vesszük górcső alá annak érdekében, hogy egyrészt megalapozzuk elemzéseink kontextusát, másrészt pedig, hogy pozicionáljuk a magyar helyzetet az európai erőterben.

Ahogy a bevezetőben is említettük, egy társadalom digitalizáltsága – digitálistőke-ellátottsága – nem pusztán azt jelenti, hogy rendelkezésre állnak a megfelelő infokommunikációs eszközök vagy a széles sávú internet. A kurrens kutatások szerint egy ország vagy társadalom digitalizációs szintje főként három dimenzió mentén ragadható meg:¹⁰

1. A hozzáférhetőség szintje – IKT-ellátottság, internetpenetráció, elektronikus szolgáltatások elérhetősége;
2. A használat szintje – a lakosság él-e az elérhető digitális lehetőségekkel, ezen a szinten érzékelhető a használó és a nem használó közötti különbség;
3. A használat minőségi szintje – ezen a szinten érhető tetten a használat milyenségéből fakadó sajátosságok, eltérések; e szinten érvényesülnek leginkább a digitális írástudáshoz tartozó kompetenciák.

A digitalizációs folyamatban a hozzáférhetőség növelése csupán az első lépcső. Bizonyos hozzáférhetőségi szint felett (amiről Magyarország tekintetében ma is beszélhetünk) már nem az elérhetőség, hanem a felhasználás és a felhasználás minősége, a digitális írástudás dimenzióiban történő fejlesztés tudja továbbmozdítani a digitalizációs folyamatot. Ez az elmozdulás figyelhető meg a digitalizációval foglalkozó kutatások kapcsán is, amelyekben az elérésről a használat minősége felé terelődik a fókuszpont.¹¹ Magyarország uniós viszonylatban viszont éppen a hozzáférhetőség dimenziójában teljesít átlagon felül, azonban a képességek és a minőségi felhasználás terén elmarad a többi nemzettől. A magyar digitalizációs helyzetről többek között az Európa Bizottság digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutatójának (DESI – Digital Economy and Society Index) 2019-es beszámolója ad friss képet. Az összetett mutató szempontjából összességében a 2019-ben még 28 uniós tagállam közül

---

¹⁰ Molnár 2017.

¹¹ Molnár 2017; Székely 2017.

a 23. helyet foglalta el Magyarország, amely helyezés alapján bőven akad még tere a fejlődésnek az infokommunikációs szolgáltatások lakossági és vállalati integrációja terén.

A 2019-es adatok alapján a hozzáférés kapcsán kedvező a helyzet, a vezetékös, széles sávú internet lefedettsége 94 százalékos, a 4G-lefedettség 96 százalékos, a szupergyors széles sáv pedig a háztartások 82 százaléka számára elérhető, ez utóbbi az uniós átlagban csak a háztartások 60 százalékára jellemző. A széles sáv árindexét tekintve is az első harmadban, a 11. helyen áll az ország az uniós rangsorban.

Ezzel szemben azonban a felhasználás terén elmaradás tapasztalható az uniós átlagtól: Magyarországon a lakosság 16 százaléka egyáltalán nem használja az internetet (EU-átlag: 11 százalék), míg internetfelhasználónak a lakosság háromnegyede tekinthető (hetente legalább egyszer használja). Ez utóbbi arány az uniós átlag alapján 83 százalék. Az internetezők csoportján belül az online tevékenységek kapcsán főként az online hírek olvasása, a videóhívások, a közösségi oldalak használata (ebben a magyarok a második helyen állnak a 28 ország közül) felülreprezentált a magyar internetezők tevékenységében, míg az online tanácsadás és szavazás, illetve az online videotékák használata sokkal kevésbé jellemző, mint a többi tagországban.

A harmadik dimenziót jelentő digitális készségek terén az uniós átlaghoz közelítő eredményeket regisztrálhatunk. Legalább alapvető digitális készségekkel a lakosság fele, az alapvetőnél magasabb *skill*ekkel negyede rendelkezik, míg ezek EU-szintű értékei 57, illetve 31 százalék.¹²

A KSH adatai is hasonló képet mutatnak:¹³ 2019-ben a magyar háztartások 86,3 százaléka rendelkezett internetkapcsolattal. Egyéb infokommunikációs eszközökkel való ellátottságra vonatkozó adatokat sajnos csak 2013–2014-ig bezárólag találunk a KSH gondozásában: 2013-ban a háztartások 95,5 százaléka rendelkezett mobiltelefonnal, 56,2 százaléku azasztali számítógéppel, 40,4 százaléku laptoppal. A használat tekintetében a DESI-adatokhoz hasonlóan a KSH eredményei szerint is a lakosság 14 százaléka egyáltalán nem használja a világháló.¹⁴ Az internethasználók közül azonban 93,5 százalék csaknem mindennap, 5,9 százaléka pedig legalább hetente szörföl a neten.

Az Eurostat-felmérések szintén nagy hangsúlyt fektetnek az országok digitális felkészültségének feltérképezésére. A 2019-es mérés eredményei

---

¹² DESI 2019.

¹³ KSH 2019a.

¹⁴ KSH 2019a.

alapján internetelérése a magyar háztartások 86 százalékának van. A kutatás arra is rávilágít, hogy az internettel nem rendelkező 14 százalék esetében ennek mi az oka: 68 százalékuk azzal indokolta, hogy nincs rá szüksége, érdektelenek számára az internetes tartalmak, 66 százalékuknak pedig saját bevallása szerint nincsenek meg a használatához szükséges készségei. Az előbb említett két tényező említési aránya uniós szinten körülbelül 45 százalék. Az internetelérés ára a válaszadók 43 százalékát, az IKT-eszközök ára pedig 48 százalékát tartja vissza az internethasználatól, mely arány az EU-s országokban átlagosan 25 százalék körül mozog.

Az Eurostat digitális kompetenciákat mérő komplex indikátora alapján a 16–74 éves magyar lakosság 49 százaléka rendelkezik közepes vagy magas szintű digitális készségekkel, ami kevesebb mint 10 százalékponttal alacsonyabb csak az EU-s átlagnál (58 százalék).

Az általános internetelérésen túl az egyéb internetezésre alkalmas eszközök, okoseszközök birtoklásával kapcsolatban is hasznos információkhoz juthatunk az NRC által a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) részére végzett 2018-as online piackutatás adataiból. Ez alapján 2018-ban okostelefonnal a 16 évesnél idősebb magyar internetező lakosság 83, lappal 59, asztali számítógéppel 50, okostelevízióval 34, tablettel pedig 32 százaléka rendelkezett. Kevésbé elterjedt, azonban az idősoros adatokat tekintve felfelé ível a viselhető okoseszközök aránya (például okosóra), ezzel 2018-ban az internetező lakosság 13 százaléka rendelkezett, míg VR-eszközt 6, okosotthoneszközt 2, okosautó-eszközt pedig 1 százalékuk birtokolt. Az internetezésre használt eszközök közül az okostelefon került vezető pozícióba, ezt a válaszadók 77 százaléka használta internetezésre, így az okostelefon az idősoros adatokat tekintve egyre inkább vezető szerephez jutott az internetelérés terén a lappal és az asztali PC-vel szemben, melyeket hozzávetőlegesen minden második válaszadó használ internetezésre. Az internetelérés kapcsán tehát elmozdulás történt a hordozható eszközök irányában, ezek közül is főként az okostelefonon való böngészés felé: míg 2014-ben a válaszadók 37 százaléka internetezett gyakrabban kézi eszközön, mint PC-n, addig ez az arány 2018-ra 68 százalékra duzzadt. Ezzel párhuzamosan a preferenciák is hasonlóképpen változtak, 2018-ban a megkérdezettek 35 százaléka vallotta, hogy jobban szeret kézi eszközön internetezni, mint PC-n a 2014-ben mért 7 százalékkal szemben. A kézi eszközök preferálása főként a fiatalabb korosztályokat jellemzi. Az okostelefon-használat minőségét tekintve a szabadidős, unaloműzési célú felhasználás erősödött, többen említették a korábbi adatokhoz képest, hogy elalvás vagy televíziózás közben használják okoseszközüket.

Az internetes tevékenységek tükrében a 16 évesnél idősebb internetező lakosság átlagosan napi 3,8 órát töltött a hálón: főként íméleztek, böngésztek, cseteltek, vagy médiatartalmakat (zenét, filmet) néztek és hallgattak. Bár az okostelefon az összes felsorolt tevékenység esetén dominánsnak mutatkozik, az asztali PC főként az ímélezés/böngészés, a gaming és a filmzés/videózás terén jut nagyobb szerephez. A fiatalok több időt töltenek a világhálón, mint az idősebbek: a legtöbb időt a Z generáció¹⁵ tölt internetezéssel, illetve ők több helyszínen (például más lakásán, közlekedési eszközön, munkahelyen, iskolában stb.) több időt töltenek ezzel, és több tevékenységet végeznek a világhálón a többi generációhoz képest. Valamilyen közösségi médiafelületet a megkérdezettek 97 százaléka használ legalább hetente. Ezek közül a Facebook és a YouTube a legnépszerűbbek. Közvetlen üzenetküldő alkalmazást a válaszadók 89 százaléka használ legalább heti rendszerességgel, míg valamilyen online műsorszolgáltatásra az internetező lakosság 29 százaléka fizet elő (például Netflix, HBO Go).

Az internettel kapcsolatos attitűdökről, érzelmi viszonyulásról is képet kaphatunk a kutatásból. A válaszadók 37 százaléka igényli, hogy folyamatosan internetközelben legyen, 27 százalékuk pedig az internetet élete egyik leglényegesebb részének tartja. A vizsgálat során az internettel kapcsolatos véleménycsoportokat is kialakítottak: míg az életkor nem mutatott egyértelmű korrelációt az internethez való pozitív vagy negatív hozzáállással kapcsolatban, erre főként az internethasználattal kapcsolatos jártasság volt hatással – a világhálón nagyobb aktivitást mutatók pozitívabbnak is értékelték az internet játszott szerepét.¹⁶

Szintén az NMHH részére végzett személyes kutatást 2018-ban az Ariosz Kft. a magyar háztartások körében, mely a háztartások okoseszközökkel való ellátottságába nyújt mélyebb betekintést. Ez alapján tévékészülékkel a lakosság 86 százaléka rendelkezik, ebből lapostévéje 76 százaléknak, okostévéje pedig 25 százaléknak van. A mobiltelefonnal való ellátottság 95 százalékos, ebből 67 százalék okostelefonnal rendelkezik. Asztali PC a válaszadók 43, laptop 46, tablet pedig 18 százalékának otthonában található. Az internetelérés a háztartások háromnegyedében áll rendelkezésre. A lakosság 64 százaléka naponta használ internetet, 20 százaléka azonban egyáltalán nem használja a világhálót.

A digitalizációval kapcsolatos kemény adatokon túl a téma felé irányuló lakossági attitűdök sem elhanyagolhatóak. A mindennapi tevékenységek,

---

¹⁵ A forrás értelmében a 16–19 évesek.

¹⁶ NRC 2018.

folyamatok elektronizálása vajon milyen érzéseket kelt a felhasználókban? Az Eurobarometer 2017-es mérése alapján a digitalizációs trendek megítélése az Európai Unióban pozitív. A legújabb digitális technológiáknak az EU-s polgárok háromnegyede tulajdonít kedvező hatást a gazdaság, 67 százalékuk a saját életminőségük, és 64 százalékuk a társadalom egészére tekintve. Magyarország e tekintetben az EU-s átlag közelében vagy némileg attól elmaradva mozog. A gazdaságra a digitalizáció a magyar lakosság háromnegyede szerint van pozitív hatással, az életminőséget 67 százalékuk szerint javítja, míg a társadalom működését 61 százalékuk szerint befolyásolják kedvezően az új technológiák. A digitalizáció megítélésének demográfiai háttérét tekintve hajlamosabbak pozitív képet kialakítani az új technológiák hatásairól a férfiak, a fiatalabb válaszadók és az iskolázottabbak (akik több időt töltöttek az oktatási rendszerben). Látványos összefüggés mutatkozik az internethasználat intenzitása és a hatások megítélése között is: míg a mindennap internetezők 76 százaléka említette, hogy a digitális technológiák pozitív hatással vannak az életükre, addig a soha nem internetezők csupán 38 százaléka vélekedett hasonlóképpen.

A robottechnológia háztartásokban és a munkavégzés során való használatával kapcsolatosan kevés a személyes tapasztalat, az EU-s lakosságnak 14, a magyaroknak pedig 9 százaléka használt már vagy használ jelenleg is valamilyen robotot a háztartásában vagy munkája során (például takarítórobot vagy ipari robot). 2014-hez képest Magyarországon a háztartási robotot alkalmazók aránya 2 százalékponttal emelkedett, összességében azonban a teljes spektrumú felhasználás tekintetében 4 százalékpontos csökkenés tapasztalható. Mesterséges intelligenciával kapcsolatos információval az elmúlt egy év során az uniós válaszadók 47, a magyarok 29 százaléka találkozott. Összességében a robottechnológiával és a mesterséges intelligenciával kapcsolatban átlagosan az EU-tagországok 61 százaléka vélekedik pozitívan, míg a magyarok körében ez az arány 53 százalék. A fent említett technológiákról főként a férfiak, a fiatalabbak, a képzettebbek, illetve az aktív internetezők vélekednek kedvezően, azonban érdekes módon a mesterséges intelligenciákkal kapcsolatos tájékozottság és a robotokkal kapcsolatos személyes tapasztalatok nem mutatnak egyértelmű összefüggést azok megítélésével. A robot- és az AI-technológiákat az uniós lakosság 68 százaléka tartja hasznosnak a társadalom szempontjából, ez a vélemény a magyarok 65 százalékára jellemző. A részletes eredmények alapján is derül ki, hogy a magyarok többsége bár elfogadja vagy támogatja a robotok alkalmazását, azonban elutasítóbb attitűdöt képviselnek a többi európai országnál. A robotok alkalmazását például az emberek számára veszélyes feladatok elvégzése tükrében a magyarok 79 százaléka tartja szükségesnek,

míg az EU-s átlag 84 százalék. Az említett technológiákkal kapcsolatban az EU-s lakosság 72 százaléka gondolja úgy, hogy azok „elveszik” a munkát az emberi munkaerő elől, míg ezzel a negatív attitűdöt képviselő állítással a magyarok 73 százaléka ért egyet, 34 százalékuk teljes mértékben.

A kutatás arra is kitért, hogy a válaszadók az élet mely területén lennének hajlandóak elfogadni egy robot segítségét, ez mennyire érintené őket előnyösen vagy éppen kényelmetlenül. A válaszadók főként a munkájuk területén fogadnának szívesen robotikai segítséget, majd ezt követi a szállítmányozás, postai szolgáltatások, a házi segítségnyújtás, míg a legnagyobb ellenállást az operációs beavatkozások és az önvezető autók kapcsán mutatták a válaszadók. A magyar megkérdezettek 36 százaléka érezné magát kényelmetlenül, ha egy robot segítené a munkáját, 42 százalékukat fenyezné, ha egy drón vagy robot szállítaná ki csomagjaikat. Az időskori segítségnyújtást szolgáltató robot gondolata 57, a robot végezte műtét 66, az önvezető autó használata a forgalomban pedig 61 százalékukat érintené kényelmetlenül. A magyarok diszkomfortérzete több robotok segítette, felsorolt területen is nőtt 2014 óta, a legnagyobb mértékben a munkavégzés segítése terén emelkedett (8 százalékponttal) az ellenérzést megfogalmazók aránya.¹⁷

Összességében a korábbi kutatási eredmények egy eszközellátottság és internetelés terén jó pozíciót birtokló, ámde a felhasználói készségek terén még fejleszthető ország képét festik Magyarországról. Míg a fiatalok kifejezetten aktívan és sokszínűen, főként a mobil eszközök felé fordulva használják az internet adta lehetőségeket, addig az idősebbek mind a felhasználás, mind pedig a készségek terén elmaradnak tőlük. Mindez azt eredményezi (hiszen a magas felhasználási készségek és az online aktivitás kedvezőbb attitűdöket indukálnak), hogy a magyarok bár többségükben pozitívan állnak a digitalizációs változásokhoz, azonban a többi európai országhoz képest több fenntartással, nagyobb távolságtartással élnek a témával kapcsolatban.

Eredmények

Mindezzel összhangban elemzéseink során négy célt tűzünk ki maguk elé. Vizsgálódásaink első részében felderítjük a digitálistöke-ellátottság objektívált és inkorporált formáinak hazai mintázatait, illetve megnéz-

---

¹⁷ Eurobarometer 2017.

zük, hogy ezek milyen mértékben kötődnek bizonyos szociodemográfiai jellemzőkhöz, és milyen affinitásban¹⁸ állnak más tőketípusokkal. Elemzéseink második részében a digitális életmód hazai sajátosságait tekintjük át, a kérdés egyrészt az, hogy mennyire elterjedt a digitális életmód, másrészt pedig az, hogy ez mennyire tekinthető rétegspecifikusnak. Vizsgálódásaink harmadik részében a digitalizáció értékelését vesszük górcső alá, vagyis arra a kérdésre keressük a választ, hogy a lakosság hogyan értékeli a digitalizációs tendenciákat, illetve hogy ezeket az attitűdöket mennyire határozza meg a digitálistőke-ellátottság vagy éppen az életvitel digitalizáltsága. Végezetül, elemzéseink zárásaképpen egyrészt megvizsgáljuk a digitalizáció különböző dimenziói közötti kapcsolódási struktúrákat, másrészt a digitalizációhoz fűződő viszonyulások alapján leképezzük a magyar társadalomban megragadható ideáltípusokat, továbbá felderítjük, hogy ezek az ideáltípusok milyen affinitásban állnak a különböző életvitelcsoportokkal.

Digitális tőke

Elemzéseink első részében a lakosság digitálistőke-ellátottságát derítjük fel. A tárgyiasult digitális tőkét a különböző platformokhoz, eszközök-höz való hozzáféréseken keresztül vizsgáltuk meg, vagyis azt derítettük fel, hogy melyek azok az eszközök, amelyeket a leggyakrabban használnak a válaszadók.

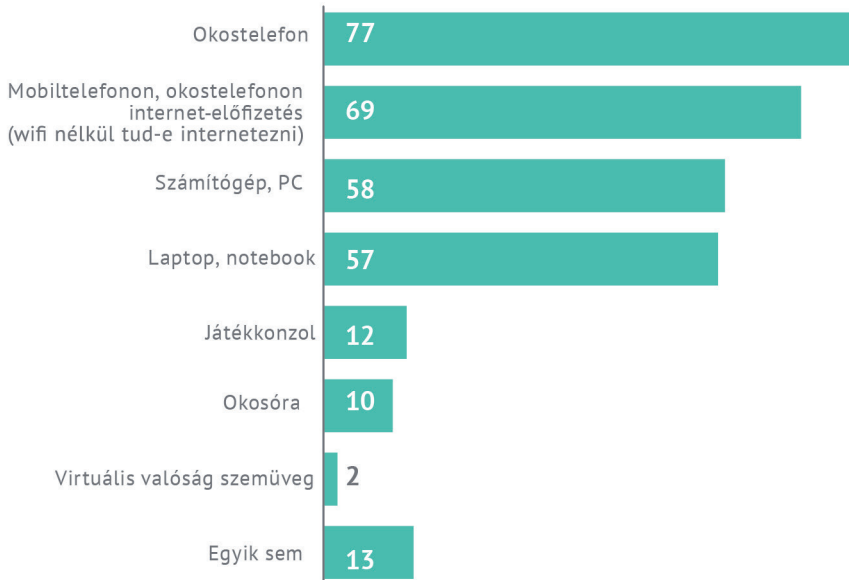
Eredményeink szerint az első helyre az okostelefon és az internettel ellátott okostelefon került, ezeket a lakosság 77, illetve 69 százaléka használja rendszeresen. Valamivel kisebb az aránya azoknak, akik PC-t/laptopot használnak, de ez is meghaladja még az 50 százalékot, a kettő közül legalább az egyiket rendszeresen használóké a 70 százalékot is (40 százalék pedig mindkettőt használja). A játékkonzol, az okosóra és a virtuális valóság szemüveg ezekkel szemben viszont erősen „rétegspecifikus”, előbbi kettőt a megkérdezettek körülbelül 10, utóbbit pedig 2 százaléka használja rendszeresen. Mindezek mellett fontos megemlíteni, hogy a lakosság 13 százaléka egyetlen IKT-eszközt sem használ. Ez a csoport egy igen jól körülhatárolható szociodemográfiai háttérrel bír. Közel 70 száza-

---

¹⁸ Weber 2007, 27.

Eszközhazsnálat¹⁹ (%)

1. ábra

Forrás: Századvég

lékuk általános iskolai végzettségű, több mint 82 százalékuk 60 év feletti, és felülreprezentáltak köztük a kisebb településeken élők is.

A hétköznapi és specifikus IKT-eszközök kettősségét főkomponens-elemzéssel is igazolni tudtuk, amely révén két látens változót képeztünk le. Az első, hétköznapi IKT-ellátottságot mérő változón az okostelefon,

1. táblázat: Főkomponens-elemzés: hétköznapi és specifikus IKT-eszközök

	Hétköznapi IKT-eszközök	Specifikus IKT-eszközök
Okostelefon	0,817	
Mobiltelefonon, okostelefonon internet-előfizetés	0,803	
Számítógép, PC	0,544	
Laptop, notebook	0,693	
Okosóra		0,651
Játékkonzol		0,595
Virtuális valóság szemüveg		0,751

¹⁹ Mely eszközökkel rendelkezik a következők közül, amelyeket rendszeresen (legalább hetente) használ is?

a mobilinternet, a számítógép és a laptop változói ülnek, a specifikus IKT-eszközöket mérő látens változón pedig az okosóra, a játékkonzol és a virtuális valóság szemüveg.

Az így kapott faktorok felhasználása révén lehetőségünk nyílt arra is, hogy megvizsgáljuk, az objektívált digitális tőke két formája milyen mértékben köthető egy meghatározott szociodemográfiai csoporthoz.

2. táblázat: Lineáris regressziós modell: hétköznapi és specifikus IKT-eszközök használata (standardizált béta-együtthatók)

	Hétköznapi IKT-eszközök	Speciális IKT-eszközök
Településtípus	-0,08***	-0,043**
Végzettség	0,307***	0,019
Életkor	-0,382***	-0,148***
Nem	-0,05***	-0,042**
R2 (magyarázó erő)	35%	2,7%

Jelmagyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A lineáris regressziós modell alapján elmondhatjuk, hogy a hétköznapi IKT-eszközök használatát 35 százalékban magyarázzák a különböző szociodemográfiai változók. A legmarkánsabb hatást az életkor fejt ki, azonban igen erősen meghatározza a hétköznapi technológiai eszközök használatát az iskolai végzettség is. Vagyis jellemzően a magasabb iskolai végzettségűek és a fiatalabbak azok, akiknek az életmódjában erőteljesen megjelennek a különböző hétköznapi technológiai eszközök.

Ezzel szemben a specifikus eszközöket a bevont változók mindössze 3 százalékban magyarázzák, vagyis sokkal kevésbé határozzák meg a vizsgálatba vont változók azt, hogy valaki használ-e ilyen eszközöket. Mindezek ellenére elmondható, hogy legnagyobb mértékben az életkor fejt ki a hatását, azonban a lakóhely és a nem is szignifikáns hatást gyakorol. Tehát valamivel jellemzőbb a fiatalabbakra, a nagyobb településen élőkre és a férfiakra, hogy életvitelükben a specifikus eszközök is megjelennek. Összességében tehát elmondható, hogy eredményeink megerősítik azokat a mintázatokat, amelyek szerint az objektívált digitális tőke-ellátottság jellemzően egy fiatalos, magasan kvalifikált, kozmopolita életvitellel áll affinitásban.

Elemzéseink során azonban nemcsak az objektívált digitális tőke-ellátottság mintázatait kívántuk felderíteni, hanem megvizsgáltuk azt is, hogy milyen inkorporált készségekkel, vagyis digitális kompetenciákkal rendelkeznek a megkérdezettek.

Digitális kompetenciák²⁰ (%)

2. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

A diagram alapján elmondható, hogy a lakosság abszolút többsége saját bevallása szerint képes az e-mailek kezelésére, a wifihálózathoz való csatlakozásra, a megfelelő keresőszavak megtalálására, okostelefon-alkalmazások kezelésére, videó- vagy hanghívás indítására, online regisztrációra, fájlok e-mailből való letöltésére és online vásárlásra. Ennél valamivel kisebb arányban képesek a megkérdezettek az online csekkbefizetésre, netes bankolásra és képek szerkesztésére. Ennél is specifikusabb csoportba tartoznak azok, akik képesek torrentoldalak használatára és egy egyszerűbb honlap vagy blog létrehozására. A lakosság további 14 százaléka pedig a felsorolt kompetenciák közül egyet sem rendelkezik. A digitálisan lemaradóknak ez a sajtyszerű csoportja – az eszközellátottságnál tapasztaltakhoz hasonlóan – egy jól körülhatárolható szocidemográfiai csoport.

²⁰ Ha minden lehetőség adott volna, hogy érzi, a következő internetes tevékenységek közül melyiket volna képes végrehajtani?

tot alkot: 90 százalékuk 50 évnél idősebb (70 százalékuk 60 évnél), 60 százalékuk pedig legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Ez a törésvonal tehát részben generációs, részben pedig – az iskolai végzettségből következően – a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció eredője.

Az egyszerű leíró statisztikai módszereket meghaladva kíváncsiak voltunk arra is, hogy kimutatható-e valamilyen látens kapcsolat a különböző kompetenciák között. Ennek felderítése érdekében főkomponens-elemzést alkalmaztunk, amelynek eredményeképpen két látens változót különíthettünk el.

3. táblázat: Főkomponens-elemzés: digitális kompetenciák

	Alapkompetenciák	Komplex kompetenciák
Fájl letöltésére e-mailből	0,765	
Torrentoldalak használatára		0,687
Internetes videó- vagy hanghívás kezdeményezésére (például Skype-on keresztül)	0,714	
Okostelefonos alkalmazások kezelésére	0,717	
Wifihálózathoz kapcsolódásra	0,805	
E-mailek kezelésére (olvasás, küldés, törlés)	0,829	
Képek szerkesztésére		0,663
Videók szerkesztésére		0,824
Online felületre regisztrálni	0,784	
Online vásárlásra, fizetésre	0,761	
Számlái online befizetésére	0,7	
Interneten történő bankolásra	0,699	
A megfelelő keresőszavak megtalálására egy online keresés során	0,778	
Egy egyszerűbb honlap/blog önálló létrehozására		0,77

Az első faktoron bizonyos IKT-alapkompetenciák ülnek, ezek közé tartozik például az e-mailek kezelése, a Google-keresés vagy az online regisztráció. A második faktoron ezzel szemben olyan komplex készségek találhatók, mint a torrentoldalak használata, képek és videók szerkesztése, illetve egy egyszerűbb honlap vagy blog létrehozása. A felhasználói és összetett ismeretek rétegspecifikus voltát – az eszköz-ellátottsághoz hasonlóan – lineáris regresszióval ellenőriztük. A függő változó – alapkompetenciák – alakulását mind a négy (nem, kor, végzettség, településtípus) szociodemográfiai háttérváltozó szignifikánsan magyarázta, ezek közül viszont csak kettő fejtett ki érdemi hatást,

amelyek viszont a függő változó varianciájának 33 százalékát képesek voltak kifejezni.

4. táblázat: Lineáris regresszió: digitális kompetenciák (standardizált béta-együtthatók)

	Alapkompetenciák	Komplex kompetenciák
Településtípus	-0,038**	-0,079***
Végzettség	0,394***	0,036**
Életkor	-0,341***	-0,406***
Nem	-0,063***	-0,095***
R2 (magyarázó erő)	37%	20%

Jelmagyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Elmondható tehát, hogy az iskolai végzettség nagyon erősen magyarázza az alapkompetenciák alakulását, vagyis a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők sokkal nagyobb arányban képesek alapvető IKT-műveletek elvégzésére. Bár a végzettséghez képest kevésbé, a gyakorlatban azonban igen markánsan befolyásolja az életkor is a függő változó alakulását, eszerint tehát a fiatalabbak nagyobb valószínűséggel képesek alapszintű feladatok elvégzésére. Érdekes, hogy a komplex kompetenciák esetén – amelyek alakulását modellünk 20 százalékban képes magyarázni – az iskolai végzettség súlya teljesen eltűnik, és a legmarkánsabb hatótényezővé az életkor válik. A végzettségnél még a válaszadó nemének és lakóhelyének is nagyobb hatása van, vagyis a nagyobb településeken élők

5. táblázat: Korrelációs mátrix: a digitálistőke-típusok összefüggései

	Alapkompetenciák	Komplex kompetenciák	Hétköznapi IKT-eszközök	Specifikus IKT-eszközök	Végzettség	Nyelvismeret	Társadalmi tőke
Komplex kompetenciák	-0,039						
Hétköznapi IKT-eszközök	0,67	0,099					
Specifikus IKT-eszközök	0,125	0,201	0				
Végzettség	0,533	0,135	0,483	0,064			
Nyelvismeret	0,248	0,198	0,266	0,043	0,488		
Társadalmi tőke	0,261	0,171	0,218	0,136	0,324	0,252	
Jövedelem	0,323	0,102	0,359	0,147	0,342	0,214	0,252

és a férfiak nagyobb valószínűséggel rendelkeznek komplex IKT-kompetenciákkal. Eredményeink azt sugallják, hogy míg az alapkompenciák elsajátítása alapvetően tanulás és nyitottság kérdése, addig a komplex készségek elsajátítása egyfajta generációs-specifikus életvitelhez köthető.

Az objektívált és inkorporált digitális tőkére vonatkozó általános tendenciák felderítését követően egyrészt fontosnak tartjuk megvizsgálni, ezeknek a tőketípusoknak az egymáshoz való viszonyulását, másrészt pedig azt, hogy milyen affinitásban állnak más tőketípusokkal.

A korrelációs mátrix tanulságai szerint az objektívált és inkorporált digitális tőke két-két dimenziója között erős páronkénti együtt járás figyelhető meg. Vagyis a hétköznapi IKT-eszközök erősen összefüggenek az alapkompenciákkal, a specifikus IKT-eszközök pedig – bár jóval kisebb mértékben – a komplex kompetenciákkal járnak együtt. Ha a digitális tőke különböző formáinak többi tőketípushoz fűződő relációját vizsgáljuk meg, akkor egyfajta erős tőkekonverzió körvonalait rögzíthetjük. A legerősebb kapcsolat a végzettség (a kulturális tőke intézményesült formája) és az alapkompenciák, illetve a hétköznapi IKT-eszközök használata között van. Ezt követi a jövedelem (anyagi tőke) és a hétköznapi IKT-eszközök használata közötti kapcsolat, majd a végzettség és a jövedelem közötti együtt járás, amelyhez hasonló erősségű kapcsolat van az alapkompenciák és a jövedelem között. Ezek a mintázatok azt sugallják, hogy a digitális tőke általános (hétköznapi eszközök és alapkompenciák) formája valóban erős affinitásban áll az aktuális és potenciális erőforrások összességével, és bár a komplex kompetenciák gyengébb kapcsolatot mutatnak például a jövedelemmel, ez az együtt járás is pozitív irányú. Mindazonáltal ezeket az eredményeket árnyalja, hogy pusztán együtt járásról, és nem kauzális kapcsolatról beszélhetünk, hiszen a jövedelem például lehet oka és okozata is az IKT-eszköz-ellátottnak.

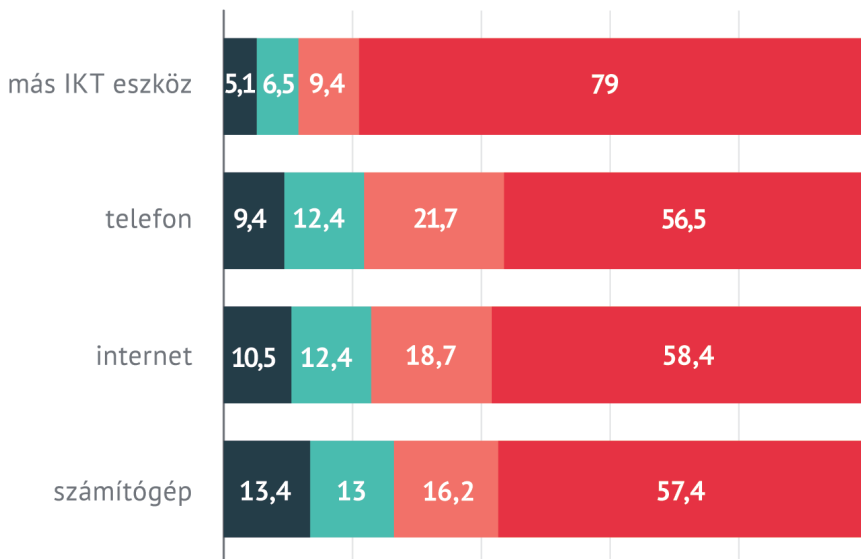
Digitális életmód

Miután a digitális tőke tárgyiasult és inkorporált formájának hazai sajátosságait és más tőketípusokhoz fűződő relációját felderítettük, kíváncsiak voltunk arra is, hogy milyen mértékben jelennek meg az egyének életmódjában a digitalizáció különböző aspektusai. Ennek érdekében először azt vizsgáltuk meg, hogy a munkahely specifikus életszféráján belül melyek azok a digitalizációhoz köthető tevékenységek, amelyek a legmarkánsabban jelennek meg.

Munkahely és digitalizáció²¹ (%)

3. ábra

- A teljes munkaidő során
- A munkaidő nagy részében
- A munkaidő kis részében
- Soha

Forrás: Századvég, saját számítás

Eredményeink alapján megállapítható, hogy a megkérdezettek legnagyobb arányban a számítógépet használják munkájuk során, közel minden második megkérdezett valamilyen mértékben: a válaszadók 13-13 százaléka folyamatosan vagy a munkaidő nagy részében, 16 százalék pedig csak a kis részében használja. Hasonló arányban oszlanak meg az internetet használók is: 11 százalék teljes munkaidőben, 12 százalék az idő nagy részében, 18 százalék pedig kis részében dolgozik ezen. A telefont használók aránya is lényegében ekvivalens ezzel, a vonatkozó eloszlás 9, 12, 22 százalék, vagyis elmondható, hogy a telefon inkább olyan eszköz, amit az ember csak partikuláris feladatokhoz használ. Más IKT-eszközt jellemzően nem használnak a megkérdezettek a munkájuk során, mindössze 20 százalék azoknak az aránya, akik ilyenén dolgoznak.

²¹ Ön a munkaideje mekkora részében...?

A munka életszférájának digitalizáltságát mérő főkomponenst a szociodemográfiai háttérváltozók alapvetően jól, közel 34 százalékban magyarázzák.

6. táblázat: Lineáris regresszió: a munka digitalizáltsága (standardizált béta-együtthatók)

Településtípus	-0,058***
Végzettség	0,414***
Életkor	-0,219***
Nem	-0,12***
R2 (magyarázó erő)	33,5%

Jelmagyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

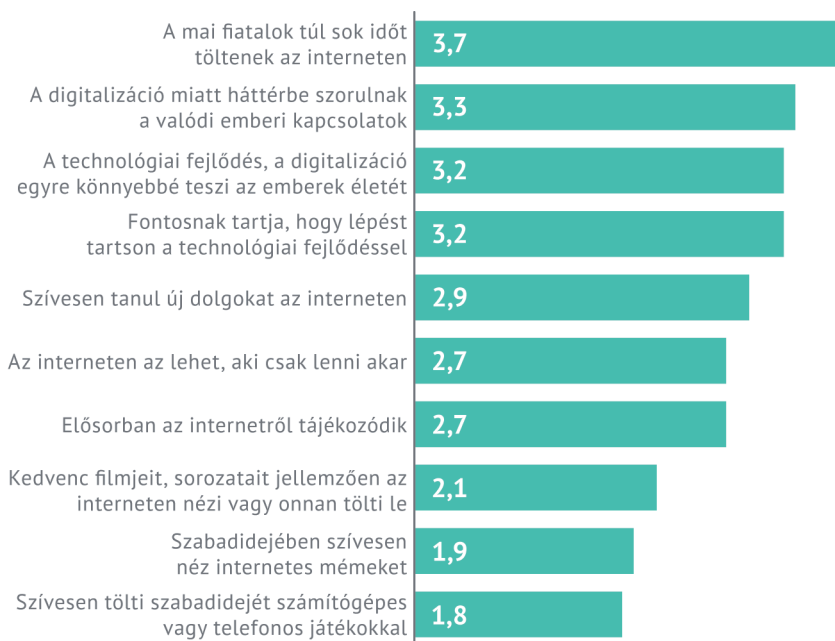
A legnagyobb hatást az iskolai végzettség fejt ki, ezt követi az életkor, vagyis alapvetően a magasabb végzettségű, fiatalabb munkavállalók végeznek erősen digitalizált munkát. Tehát ez az eredmény is megerősíti, hogy Magyarországon igen erősen differenciáltak a digitális munkavégzés mintázatai.

A digitalizáció az életmód materiális környezetében megjelenő jellegzetességeinek feltárását követően kíváncsiak voltunk arra is, hogy a válaszadók habitusát, attitűdjeit mennyire szövi át az infoszféra, vagyis mindennapi tevékenységeikben, vélekedéseikben és értékeléseikben milyen mértékben és milyen formában jelenik meg a digitalizáció.

Eredményeink alapján megállapítható, hogy a legmarkánsabb attitűdök a digitalizáció értékelésével függnek össze. A megkérdezettek úgy vélik, hogy a fiatalok túl sok időt töltenek az interneten, és hogy a digitalizáció miatt háttérbe szorulnak a valódi emberi kapcsolatok, azonban azzal is egyetértenek, hogy a digitalizáció egyre könnyebbé teszi az emberek életét. Ezek a tendenciák ráadásul nem csak az aggregált adatokban mutatkoznak meg: azok közül, akik szerint a digitalizáció teljes mértékben könnyebbé teszi az emberek életét, 55 százalék véli úgy, hogy a digitalizáció miatt teljes mértékben háttérbe szorulnak a valódi emberi kapcsolatok, és 83 százalék gondolja úgy, hogy a fiatalok túl sok időt töltenek a neten. Jól látszik tehát, hogy a digitalizációs tendenciák hazai értékelése erősen ellentmondásos. Egyrészt az emberek úgy vélik, hogy a technológia felszámolja a valódi kapcsolatokat, másrészt viszont úgy érzik, meg is könnyíti az emberek életét.

Habitus és attitűdök²² (átlag)

4. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Az életvitel kevésbé preferált változói szintjén vizsgálva megállapítható, hogy a megkérdezettek többsége fontosnak tartja azt, hogy lépést tartson a technológiai fejlődéssel, illetve szívesen tanul új dolgokat az interneten. Valamivel kevésbé hangsúlyos azoknak a hányada, akik egyet-értenek azzal, hogy az interneten azok lehetnek, akik lenni akarnak, illetve azok, akik elsősorban az internetről tájékozódnak. Ennél is kevésbé hangsúlyos azoknak a száma, akik kedvenc filmjeiket, sorozataikat elsősorban az interneten követik, illetve mémek nézegetésével és számítógépes játékokkal töltik a szabadidejüket.

Ha az egyszerű leíró statisztikán túl megvizsgáljuk, hogy a változók között milyen látens struktúra deríthető fel, akkor három főkomponenst kapunk eredményül.

²² Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? A 4-es jelentése, hogy teljes mértékben, az 1-es jelentése, hogy egyáltalán nem.

7. táblázat: Főkomponens: habitus és attitűdök

	Életmód	Fejlődés	Értékelés
Elősorban az internetről tájékozódik	0,704		
Fontosnak tartja, hogy lépést tartson a technológiai fejlődéssel		0,741	
Kedvenc filmjeit, sorozatait jellemzően az interneten nézi vagy onnan tölti le	0,726		
A digitálizáció miatt háttérbe szorulnak a valódi emberi kapcsolatok			0,776
A technológiai fejlődés, a digitálizáció egyre könnyebbé teszi az emberek életét		0,815	
Szabadidejében szívesen néz internetes mémeket	0,733		
A mai fiatalok túl sok időt töltenek az interneten			0,739
Szívesen tanul új dolgokat az interneten	0,666		
Szívesen tölti szabadidejét számítógépes vagy telefonos játékokkal	0,649		

Az első főkomponensen az internetes tevékenységek életmódba beszivárgó változói ülnek (filmezés, játékok, tanulás), a második faktoron ezzel szemben a technológiai fejlődés különböző változói, a harmadikra pedig a digitális világ értékelésével kapcsolatos itemek kerültek.

8. táblázat: Lineáris regresszió: habitus és attitűdök (standardizált béta-együtthatók)

	Digitális életmód	Fejlődés	Értékelés
Településtípus	-0,062***	-0,009	0,032*
Végzettség	0,117***	0,067***	0,013
Életkor	-0,499***	0,038**	-0,018
Nem	-0,047***	-0,046**	0,109***
R2 (magyarázó erő)	31,1%	0,6%	1,1%

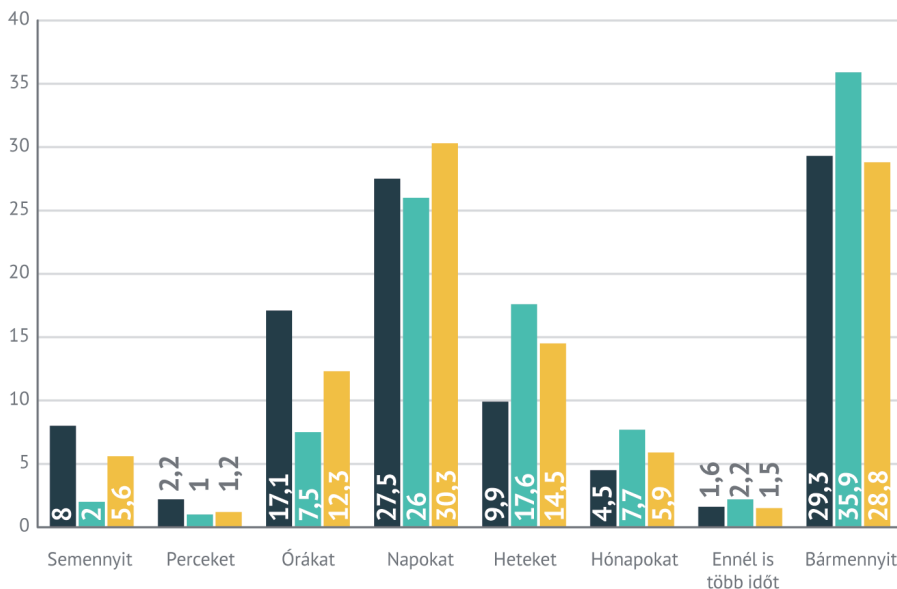
Jelmagyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Ha az egyes szociodemográfiai változók főkomponensekre gyakorolt kauzális hatását vizsgáljuk, megismerhetjük az internetes tevékenységek életvitelre gyakorolt hatását (31 százalékban magyarázzák a független változók). Legerősebben az iskolai végzettség van hatással a függő változó alakulására, kismértékben pedig az életkor, a településtípus és a nem is alakítja azt. Mindezek alapján elmondható, hogy az internetes tevékenységek legmarkánsabban a fiatalok életvitelében jelennek meg, ezen a szűrt csoporton belül pedig a magasabb végzettségűek, nagyobb településen élők és férfiak felülreprezentáltak. A technológiai fejlődés iránti elvi és gyakorlati attitűdöt mérő főkomponenst pusztán 0,6 százalékban magyarázzák a vizsgált szociodemográfiai változók, ezek kö-

Digitális függőség²³ (%)

5. ábra

● okostelefon   ● közösségi oldal   ● internet

Forrás: Századvég, saját számítás

zül pedig csak az iskolai végzettség és a válaszadó neme szignifikáns, vagyis a magasabb iskolai végzettségűek és a férfiak valamivel nagyobb arányban tartják fontosnak, hogy lépést tartsanak a technológiai fejlődéssel, és vélik úgy, hogy a digitalizáció könnyebbé teszi az emberek életét. A digitalizáció értékelését mérő főkomponenst a független változók 0,11 százalékban magyarázzák, és egyedül a válaszadó neme fejt ki szignifikáns hatást: eszerint a nők inkább tartanak a digitalizáció negatív hatásaitól. Összességében egyedül az internetes tevékenységek életmódbeli manifesztumait magyarázzák jól a különböző szociodemográfiai változók, a technológiai fejlődésre és a digitalizáció értékelésére vonatkozó attitűdváltozók alapvetően függetlennek tekinthetők ezektől.

A digitális életmód egy specifikus szimptomája lehet a digitális függőség, amely a digitalizációs trendek negatív oldalához köthető. Mindezzel

²³ Hogy érzi, mennyi időt tudna kibírni... nélkül?

összhangban a digitális életmód sajátosságait vizsgálva megnéztük azt is, hogy a különböző digitális platformokhoz való kötődés, „függőség” mértéke mennyire markánsan jelenik meg.

A diagram alapján megállapítható, hogy leginkább a közösségi oldal nélkül tudnának meglenni a válaszadók, ebben az esetben a megkérdezettek 36 százaléka nyilatkozta azt, hogy bármennyit kibírna nélküle, és mindössze a 2 százaléka mondta azt, hogy semennyit. Valamivel magasabb arányokat regisztrálhatunk az okostelefon és az internet esetén, előbbinél 8, utóbbinál 6 százalék azoknak az aránya, akik egyáltalán nem bírnák ki a vonatkozó technológiák nélkül. Ezzel összhangban pedig azoknak a hányada, akik bármennyit kibírnának ezek nélkül, 29 százalék. A digitális függőséget mérő főkomponenst a vizsgálatba vont szociodemográfiai háttérváltozók 2 százalékban magyarázzák.

9. tábla: Lineáris regresszió: digitális függőség (standardizált béta-együtthatók)

Településtípus	0,04**
Végzettség	-0,019
Életkor	0,113***
Nem	-0,102***
R2 (magyarázó erő)	2%

Jelmagyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Az eredményekből megállapítható, hogy alapvetően minden bevont változó csak igen kis mértékben alakítja a függő változó szóródását, bár valamivel nagyobb esélye van a fiatalabbaknak és a férfiaknak arra, hogy jobban függjenek a digitális eszközöktől. Azonban ezek az összefüggések kifejezetten gyengék, és nem igazolják azt a közkeletű vélekedést, miszerint a „mai fiatalok” tömegesen digitális függőségben szenvednének.²⁴

Értékelés

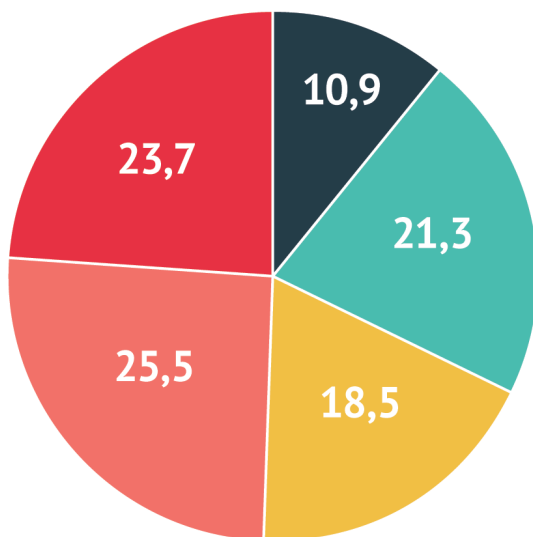
A digitálistőke-ellátottság és az életmód digitalizációjának elemzését követően megvizsgáltuk azt is, hogy általánosságban hogyan értékelik a megkérdezettek a technológiai fejlődés mozgásait.

²⁴ Felvethető persze, hogy az önbevalláson alapuló kérdések csak korlátozottan alkalmasak ezeknek a jelenségeknek a mérésére.

Digitalizáció és egyenlőtlenségek²⁵ (%)

6. ábra

- Nagymértékben csökkenti
- Kismértékben csökkenti
- Nincs hatással rá
- Kismértékben növeli
- Nagymértékben növeli

Forrás: Századvég, saját számítás

A digitalizáció értékelése kapcsán megállapíthatjuk, hogy a lakosság többsége úgy véli, a digitalizáció nagy- (24 százalék) vagy kismértékben (26 százalék) növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ezzel szemben pedig pusztán a megkérdezettek 21, illetve 11 százaléka véli úgy, hogy csökkenti ezeket.

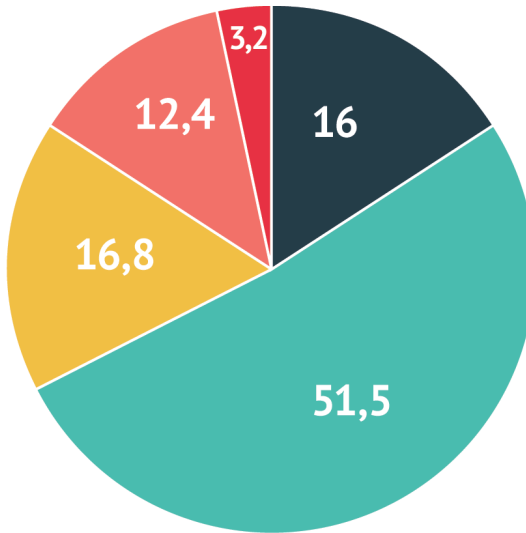
A digitalizációs tendenciák általános értékelése kapcsán elmondható, hogy a lakosság 16 százaléka ítéli ezeket teljes mértékben jónak, 51,5 százaléka inkább jónak, 12 százaléka inkább rossznak, 3 százaléka teljes mértékben rossznak, 17 százaléka pedig semlegesnek. Érdekes – bár a korábban bemutatott eredmények fényében nem meglepő –, hogy míg a megkérdezettek többsége úgy véli, a digitalizációs tendenciák tovább

²⁵ Ön szerint a digitalizáció terjedése növeli vagy csökkenti a társadalom egyes csoportjai között lévő egyenlőtlenséget?

Digitalizáció értékelése²⁶ (%)

7. ábra

- Teljes mértékben jó
- Inkább jó
- Semleges
- Inkább rossz
- Teljes mértékben rossz

Forrás: Századvég, saját számítás

mélyítik a társadalmi különbségeket, alapvetően mégis pozitívan állnak az életvitel növekvő digitalizációjához. Éppen ezért érdemesnek tartottuk részletesebb vizsgálat alá vonni a digitalizáció értékelését meghatározó motívumokat. Ezzel összhangban nemcsak az egyes szociodemográfiai háttérváltozókat vontunk be a vizsgálatba, hanem a korábban kinyert digitalizációra vonatkozó dimenziókat is.

Mindezek alapján elmondható, hogy a legmarkánsabb hatótényező a digitalizáció általános értékelése kapcsán a digitális fejlődéssel kapcsolatos attitűd, vagyis az, hogy a válaszadó szerint fontos-e lépést tartani a technológiai fejlődéssel. Ezt követi a digitális életmód, vagyis az, hogy a válaszadó életében milyen mértékben jelennek meg a különböző inter-

²⁶ Ön szerint a digitális fejlődés inkább jó vagy inkább rossz?

10. táblázat: Lineáris regresszió: a digitalizáció általános értékelése (standardizált béta-együtthatók)

Településtípus	0,035**
Végzettség	-0,057**
Életkor	-0,14***
Nem	0,068***
Alapkompetenciák	-0,048**
Komplex kompetenciák	-0,111***
Hétköznapi eszközök	-0,05**
Specifikus eszközök	-0,042**
IKT-életvitel	-0,188***
Fejlődés	-0,32***
Értékelés	0,142***
IKT-függőség	0,121***
IKT-munka	-0,032*
Internetgyakoriság	-0,081***
Egyenlőtlenség	0,031**
R2 (magyarázó erő)	23,4%

Jelmagyarázat: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

netes tevékenységek. Ezután a digitalizáció személyközi kapcsolatokra kifejtett értékelése, a digitális függőség mértéke és a komplex kompetenciák megléte következik. A szociodemográfiai háttérváltozók közül lényegében csak az életkor fejtett ki szignifikáns hatást, eszerint a fiatalabbak minden vizsgált tényezőtől függetlenül is pozitívabban ítélik meg a digitalizációs tendenciákat. Ezek az eredmények megerősítik azt a hipotézist, amely szerint a digitalizáció értékelése nagyban függ a digitalizáltság fokától, vagyis azok az emberek, akik intenzívebb kapcsolatban állnak a különböző IKT-eszközökkel, alapvetően pozitívabban ítélik meg azok hatásait.

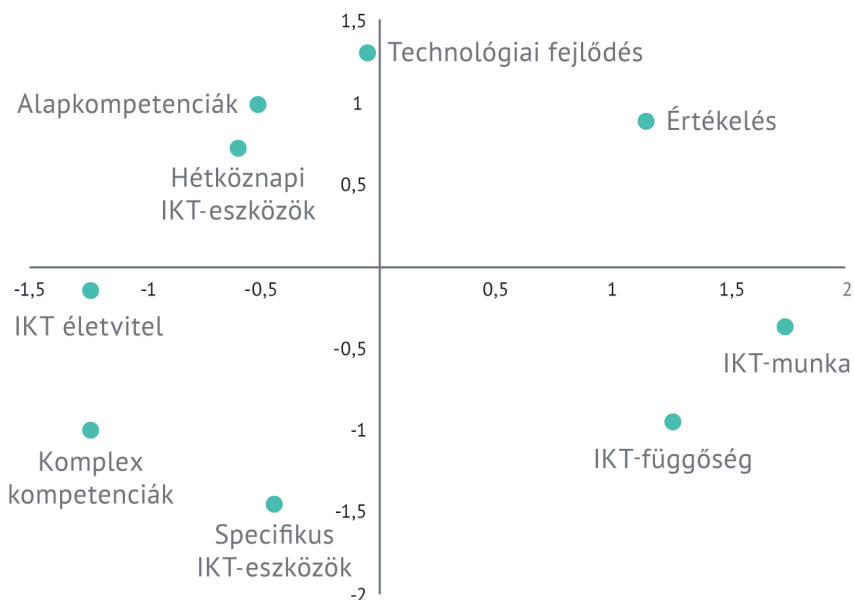
Ezen eredményeket megerősítik azok a mintázatok is, amelyek akkor nyerhetők ki, ha a digitalizáció különböző dimenziói közötti kapcsolódási struktúrát vizsgáljuk meg.

Eszerint a technológiai fejlődéssel kapcsolatos attitűd – amely a digitalizáció értékelését legnagyobb mértékben meghatározta – leginkább az alapkompetenciákkal és a hétköznapi IKT-ellátottsággal jár együtt. Egyrészt tehát azok, akiknek megvannak ezek az eszközeik és kompe-

Digitalizációs dimenziók kapcsolódási struktúrája

8. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

tenciáik, pozitívabban tekintenek a digitalizációs tendenciákra, másrészt viszont azok, akik fontosnak ítélik, hogy lépést tartsanak a digitális fejlődéssel, nagyobb valószínűséggel rendelkeznek hétköznapi IKT-eszközökkel és alapkompentenciákkal is. Ez az összefüggés persze nem tűnik meglepőnek, érdekessé az teszi, ha a technológiai fejlődésre vonatkozó attitűd alapkompentenciákra kifejtett hatását életkori bontásban vizsgáljuk meg. Eszerint a 18–39 évesek esetén az attitűdnek semmiféle hatása nincs a készségekre, az életkori kategóriák növekedésével arányosan azonban folyamatosan nő a két változó közötti kapcsolat. A 40–49 évesek között 4 százalékban, az 50–59 évesek között 8 százalékban, a 60 éven felüliek körében pedig 13 százalékban határozza meg az attitűd, hogy mennyire rendelkeznek az adott korcsoportba tartozó válaszadók alapszintű digitális kompetenciákkal. Vagyis míg a 40 év alattiak mintegy beleszületnek az alapszintű digitális készségek világába, addig a 40 év fölöttiek digitális

kompetenciáinak meglétét vagy hiányát nagyban meghatározza az, hogy mennyire tartják fontosnak a technológiai fejlődéshez való felzárkózást.

Szintén érdekes az IKT-függőség és az IKT-munka együtt járása. Feltetelezhetjük, hogy a függőségre használt indikátorok egy része (például mennyi időt bírna ki internet vagy számítógép nélkül?) nem a klasszikus értelemben vett függőséget, hanem inkább egyfajta IKT-függő életmód körvonalait modellálja: aki számítógépen dolgozik, az nem tud meglenni sokáig IKT-eszközök nélkül.

Ezzel szemben nem meglepő a specifikus IKT-eszközök és komplex kompetenciák közötti együtt járás sem – ezt már a korrelációelemzés során is kimutattuk –, érdekes azonban, hogy a digitalizált életvitel az általános és specifikus eszközök, illetve készségek között helyezkedik el, vagyis a digitalizált életmód egyfajta hidat képez a hétköznapi és összetett készségek és eszközök között.

Digitalizációs klaszterek és életvitel

Digitalizációs klaszterek

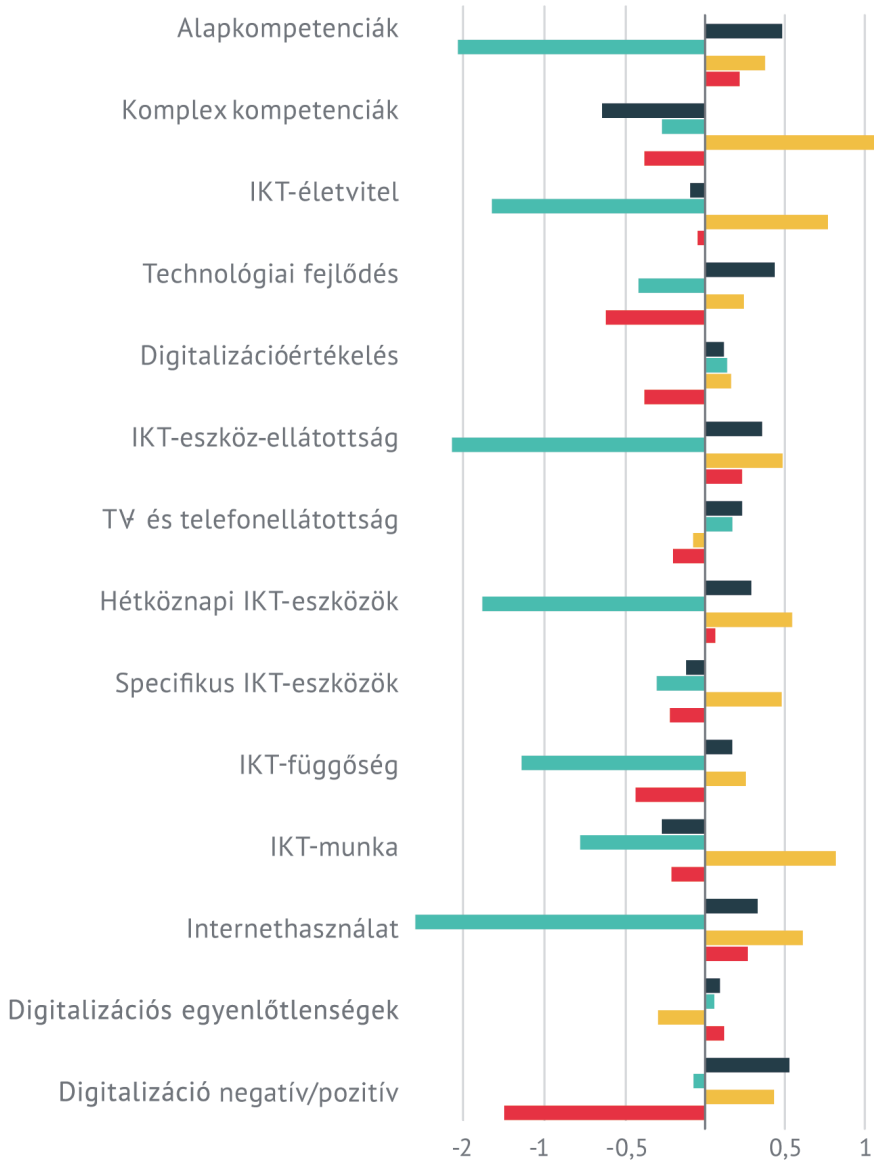
A korábban bemutatott és részletesen elemzett mintázatokat mintegy szintetizálva vizsgálódásink végén arra vállalkoztunk, hogy K-közpon-tú, nem hierarchikus klaszterelemzési eljárás segítségével elkülönítsük azokat az ideáltípusos csoportokat, amelyek a lakosság digitalizációhoz fűződő viszonyát meghatározzák. Eredményeink szerint a lakosság négy homogén csoportra osztható. A megkérdezettek 20 százaléka tartozik az analógok közé, 30 százaléka a felhasználók közé, szintén 30 százaléka a digitalizáltak csoportjába, 20 százalék pedig a szkeptikusok közé sorolható. Az egyes ideáltípusokat két szinten vizsgáltuk meg: egyrészt megnéztük, hogy milyen digitalizációhoz fűződő mintázatok jellemzőek rájuk, másrészt felderítettük, hogy milyen szociodemográfiai háttérrel, illetve attitűdpreferenciákkal rendelkeznek.

Az első csoportba a *felhasználók* tartoznak. A csoport tagjainak az átlagosnál magasabb a tárgyasult digitális tőkájük, ezzel összhangban pedig az alapkompentenciák szintjén az inkorporált digitális tőkájük mértéke is meghaladja a teljes lakosságét. Bár alapvetően digitálisan felszereltek, kiemelkedően nagy arányban birtokolnak tévét és vezetékes telefont is. Munkavégzésük során a mintaátlagnál valamivel kisebb arányban végez-

Digitalizációs klaszterek összetevői

9. ábra

- Felhasználók
- Analógok
- Digitálisak
- Szkeptikusok

Forrás: Századvég, saját számítás

nek valamilyen digitális eszközhöz köthető feladatot. A digitalizáció értékelése kapcsán elmondható, hogy úgy vélik, a digitalizáció növeli a társadalmi különbségeket, ennek eredőjeként pedig fontosnak tartják azt is, hogy lépést tartsanak a technológiai fejlődéssel. A csoport tagjai között jellemzően felülreprezentáltak a középfokú végzettséggel rendelkezők, a negyven év feletti, a községben élők és a fővárosiak, illetve a jó anyagi helyzetűek. A felhasználók (legalább középfokú) idegennyelv-ismerete elmarad az átlagtól, a társadalmi tőke terén kevesebb hasznos kapcsolattal rendelkeznek, mint a „teljes minta”. Jövőképüket tekintve főként csak saját magukra vonatkoztatható, kevésbé részletes és a közeljövőre vetített terveik, elképzeléseik vannak. Értékközpontjuk alapján inkább liberálisok, mérsékeltek, jellemző rájuk a hagyománykövetés és a kockázatkerülő magatartás, illetve a nemzetivel szemben az emberiségben való gondolkodás.

A második csoportba az *analógok* tartoznak. A csoport tagjait meglehetősen alacsony szintű tárgyasult és inkorporált kulturális tőke jellemzi. Ezzel összhangban sem személyes célra, sem pedig munkavégzésük során nem használnak IKT-technológiákat. A digitalizációt alapvetően átlagosan értékelik, azonban úgy vélik, hogy a személyközi kapcsolatokra és a fiatalokra negatív hatást gyakorol. A klaszterben a mintaátlagnál sokkal nagyobb arányban találunk nőket, alacsonyabb iskolai végzettségűeket, 50 év feletti, kisebb településen élőket és kedvezőtlen anyagi helyzetűeket. Idegennyelv-ismereti szintjük alacsony, társadalmi tőkájukat tekintve a legkedvezőtlenebb helyzetű klaszterről beszélhetünk. A csoport tagjait (feltételezhetően előrehaladott életkorukból is adódóan) bár nem foglalkoztatja a jövő, mégis tartanak tőle, jövőt illető terveik tekintetében csak rövid távú és elnagyolt elképzeléseik vannak, azonban jellemző rájuk, hogy nem személyes, inkább átfogó, emberiség szintű léptékben gondolkoznak róla. Felülreprezentáltak körükben a konzervatív, hagyománykövető és mérsékelt gondolkodásúak, illetve jellemzi őket a kockázatkerülő magatartás és az emberiségben való gondolkodás.

A *digitalizáltak* csoportjába tartozók az átlagosnál sokkal magasabb tárgyasult és inkorporált – legyen szó alapvető vagy komplex kompetenciákra épülő – digitális tőkével rendelkeznek, ezzel összhangban pedig mind életmódjukban, mind pedig a munkájukban meghatározó a digitális eszközök jelenléte. A csoport tagjai kiemelten fontosnak tartják, hogy lépést tartsanak a technológiai fejlődéssel, és a digitalizációs tendenciákat is pozitívan értékelik. Erősen felülreprezentáltak körükben a magas végzettségűek, a 40 év alattiak és a nagyobb településeken élők, illetve a férfiak és a jó anyagi helyzetűek. Körükben lényegesen magasabb

az idegennyelv-ismeret, illetve társadalmi tőke tekintetében is kiemelkedően jó helyzetben vannak. Jövőképük hosszú távú és részletes, sokat foglalkoznak a témával, és bíznak a jövőben, de főként saját helyzetük érdekli őket. Ideológiai preferenciáikat vizsgálva elmondható, hogy sem a liberális, sem pedig a konzervatív oldal iránt nem elkötelezettek, az átlagosnál kevésbé tartják magukat mérsékelt gondolkodásmódúnak, viszont jellemző rájuk egy modern, vállalkozó kedvű attitűd.

A *szkeptikusok* csoportja bár alapvetően átlagos mértékű tárgyiasult és inkorporált digitális tőkével rendelkezik, a digitalizációs tendenciákat jellemzően negatívan értékeli, legyen szó a személyközi kapcsolatokra gyakorolt hatásáról vagy éppen a társadalmi egyenlőtlenségekről. A klaszter tagjai között a mintaátlagnál nagyobb arányban vannak jelen a nők, a középfokú végzettségűek, a 40–49 évesek és a fővárosiak. Nyelvismeretük átlagos, társadalmi tőkéjük némileg nagyobb az átlagosnál. A jövőtől való félelmük jelentős, keveset foglalkoznak a jövőjükkel, ezért inkább a rövid távú, énközpontú és elnagyolt tervek jellemzik őket. Főként konzervatív és mérsékelt, hagyománykövető értékrend jellemző rájuk, mindemellett inkább vállalkozó kedvűek és nemzetben gondolkodók.

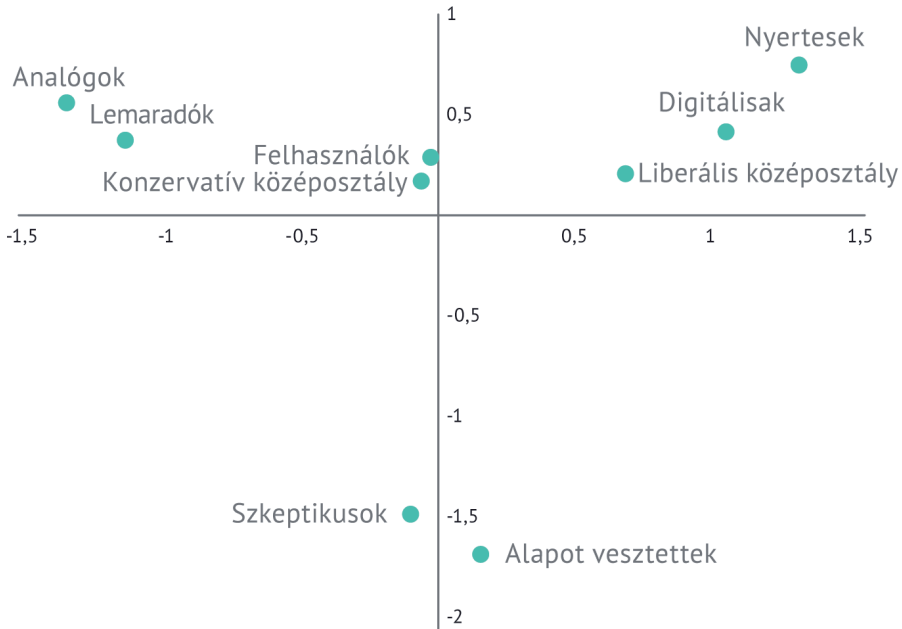
Életvitel és digitalizáció

Végezetül vizsgálódásaink zárásaképpen a korábban tárgyalt változókat összevetettük a kötet vonatkozó tanulmányában kinyert – a magyar társadalom rétegződését modellező – életvitelcsoportokkal. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen affinitásban állnak egymással az életvitel jellemzői és a digitalizációhoz fűződő viszonyulások ideáltípusai. Ennek érdekében többváltozós korrespondenciaelemzést végeztünk, amely révén a nominális változók kapcsolódási struktúrája deríthető fel. (Az egyes életvitelcsoportok digitalizációhoz fűződő interpretációjakor azonban az egyes digitalizációs dimenziók életvitel-csoportonkénti aggregált értékeit is felhasználtuk.

A vonatkozó ábra alapján elmondható, hogy igen erős együtt járás van a digitalizációs és az életvitelcsoportok között. Az analógok csoportja a lemaradókéval, a felhasználók csoportja a konzervatív középosztállyal, a digitalizáltak csoportja a liberális középosztállyal és a nyertesekkel, a szkeptikusok ideáltípusa pedig az alapot vesztettekkel áll affinitásban. Ezek az együtt járássok még jobban kivehetők, ha a digitalizáció különböző dimenzióit az életvitelcsoportok tükrében vizsgáljuk meg.

Életvitelcsoportok és digitalizáció (többváltozós korrespondenciaelemzés)

10. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Eszerint a *lemaradók* tagjai az átlagosnál sokkal alacsonyabb tárgyi- asult és inkorporált kulturális tőkével rendelkeznek, életmódjukban és munkájukban alapvetően nem jelennek meg a digitalizáció mintázatai (IKT-technológiák birtoklása/használata). Ezzel összhangban negatívan is értékelik a digitalizációs tendenciákat, legyen szó a személyközi kapcsolatokra gyakorolt hatásokról vagy pedig egyfajta általános megítélésről. Nem meglepő módon a csoport igen erős affinitásban áll az analógok csoportjával.

Az *alapot vesztek* többnyire átlagos mértékű digitális tőkével rendelkeznek, és életmódjuk kapcsán sem regisztrálhatunk specifikus mintázatokat, azonban az átlagos digitalizációs szint ellenére is igen erős szkepticizmus jellemzi őket, és inkább negatívan ítélik meg a digitalizációs tendenciákat. Ebből kifolyólag az alapot vesztek a szkeptikusok csoportjával azonosíthatók leginkább.

A *konzervatív középosztály* tagjai átlagos mintázatokat produkálnak mind a digitálistőke-ellátottság, mind pedig a digitalizált életvitel vonatkozásában, azonban az átlagosnál sokkal kisebb arányban értékelik negatívan a digitalizáció személyközi kapcsolatokra kifejtett hatását.

A *liberális középosztály* és a *nyertesek* csoportja az átlagosnál magasabb tárgyiasult és inkorporált digitális tőkével rendelkezik, és mind életmódjukban, mind pedig munkavégzésük során markánsan megjelenik a digitalizáció. Ezzel lényegében összhangban kiemelten fontosnak tartják, hogy lépést tartsanak a technológiai fejlődéssel, és általánosságban is pozitívan ítélik meg a digitalizációs tendenciákat. A két csoport közötti elsődleges különbséget egyfajta kritikai szemlélet jelenti, vagyis míg a liberális középosztály a digitalizációt minden vonatkozásában kedvezőnek tartja, addig a nyertesek – bár egyértelműen pozitívnak értékelik – fontosnak tartják, hogy a kritikai reflexió tárgyává tegyék azt. A két klaszter leginkább a digitalizáltak csoportjával áll választórokonságban.

Irodalom

Bourdieu, Pierre 1997: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, 156–177.

DESI 2019: *A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató – országjelentés*. https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59993 (letöltve: 2020. április 8.).

Eurobarometer 2017: *Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life*. <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/78997> (letöltve: 2020. április 9.).

Floridi, Luciano 2014: *The Fourth Revolution*. Oxford, Oxford University Press.

Floridi, Luciano 2015: *The Onlife Manifesto*. Springer Open.

Granovetter, Mark S. 1973: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–1380.

Kollár Dávid 2020a: Rend és deviancia. *Jel-Kép*, 2020/1, <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2020.1.103> (letöltve: 2020. április 2.).

Kollár Dávid – Kollár József 2020: The Information Society and The Rise of Exaptive. Dialogue and Universalism. *Academic Journal of the International Society for Universal Dialogue*, 2020/1, 67–84, <https://doi.org/10.5840/du20203015>

Kollár József – Mák Kornél 2019: Az információs társadalom mint fenntartható detektívregény. *Kultúratudományi Szemle*, 1 (2–3), 72–86.

Kollár József – Kollárné Déri Krisztina – Mák Kornél 2019: *Derűterápia*. Szeged, Belvedere.

KSH 2019a: *A háztartások internetkapcsolat típusainak aránya (2012–)*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni026.html (letöltve: 2020. április 8.).

Molnár Szilárd 2017: A megrekedt magyar modernizáció kiútkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből. *Információs Társadalom*, 17 (2), 30–47.

NRC 2018: *Lakossági internethasználat*. http://nmhh.hu/dokumentum/202180/lakossagi_internethasznalat_2018.pdf (letöltve: 2020. április 9.).

Székely Levente 2017: Győztes vesztesek – az információs társadalom ifjúsága. *Információs Társadalom*, 17 (2), 53–68.

Weber, Max 2007: *A világvallások gazdasági etikája* (ford. Endreffy Zoltán, Tatár György, Somlai Péter, Mesés Péter, Hidas Zoltán, Ábrahám Zoltán). Budapest, Gondolat.

Dr. Béky Zoltán

A szólásszabadság eróziója a közösségi médiában

A folyamat felgyorsulása

„A Facebook, a YouTube, az összes közösségimédia-cég úgy korlátozza a szólásszabadságot a saját háza táján, úgy tilt ki a felületéről tetszőleges tartalmakat, ahogy jólesik, ezzel semmilyen törvényt nem sért” – foglalta össze a lényeget az egyik hazai baloldali hírportál még 2018 augusztusában,¹ amikor az amerikai elnökválasztás eredményét feltárni igyekvő demokrata párti oknyomozók a tengerentúlon éppen kezdtek csúcsra járni a „Facebook-faktor” kérdést.

Természetesen a történet nem akkor kezdődött, és azóta is szakadatlanul dübörög, sőt, a „nemzetközi helyzet fokozódik”: a Twitter, a Facebook, a Google elnöksége utolsó napjaiban végül megfosztotta minden közösségi kommunikációs platformjától Donald Trump amerikai elnököt.² Értethető, hogy az utóbbi években a felhasználók adataival való üzletelés, az adatvédelem problematikája mellé felzárkózott a szólásszabadság kérdése is a Facebook és általában a közösségimédia-szolgáltatók tevékenysége kapcsán.

Néhány jellemző hír, illetve történés az elmúlt két év – a problémakör gyorsuló súlyosbodása szempontjából releváns – természetéből:

Donald Trump 2016-os választási sikerét elemzők nagy része egyetértett abban, hogy az eredmény jelentős részben annak köszönhető, hogy a kampánystáb „hatékonyan használta ki a közösségi média adta lehetőségeket”.³ Ez a felismerés adta talán a legnagyobb lökést annak, hogy

---

¹ Hanula 2018.

² Lásd például: Forbes 2021.

³ Lásd például: Bányász 2019.

az amerikai közvélemény-formálásban döntő szerepet játszó baloldali fő-sodró média, illetve annak nyomására (politikai jellegű kritikáira) maguk az üzemeltető vállalkozások egyre rapid módon kezdték átfogalmazni a szerepüket. Mivel a semleges technikai platform imázsát ezek után nehezebb volt fenntartani, különböző – első látásra kívánatosnak és alapvetően alkotmányosnak látszó – célokra hivatkozva, tartalmi szabályzatok, irányelvek megalkotásával próbálták elfogadtatni, legitimálni egyre inkább szembeötlő közvélemény-alakító státusukat.

A látszatra kezdetben még próbáltak adni, illetve az új elképzelések, valamint az akkoriban nyilvánosságra hozott új tartalomszabályozás felhasználók általi fogadtatása is bizonytalan volt, így képlékenynek látszott, hogy a közösségi média fejlődése milyen további irányt vehet. A politikai kritikák hatására a Facebook-vezér Zuckerberg 2019. március végén még magyarázkodásra kényszerült: a *Washington Post*-ban publikált nyílt levelében arra hívta fel az államokat, hogy jogi úton szabályozzák, mit lehet és mit nem a közösségi médiában, mert „a kártékony tartalmak ellenőrzése és kiszűrése túlságosan nagy felelősséggel járó feladat ahhoz, hogy ezt egyedül a Facebook végezze el”.⁴ De például többek között a liberális Amnesty International is megkongatta a vészharangot, amikor vonatkozó jelentésében részletesen bemutatta, hogy a Facebook és a Google tömeges megfigyelésre épülő üzleti modellje miért eleve ellentétes a magánszférához való emberi joggal, és hogyan jelent rendszerszintű fenyegetést a szabad véleménynyilvánításra, a gondolati és lelkiismereti szabadságra, az egyenlőségre és a hátrányos megkülönböztetés tilalmára.⁵

2020 januárjában Andrew Bosworth, a Facebook alelnöke viszont már kifejezetten elismerte szolgáltatásuk közvetlen politikaformáló jelentőségét, amikor arról beszélt, hogy Trump a Facebook hirdetési eszközeinek köszönhetően tudott 2016-ban nyerni.⁶ A Hillary Clinton veresége és Donald Trump győzelme mögötti okokat kereső demokraták korábban ugyancsak eljutottak a következtetésre: „a Facebooknak tennie kellene valamit”. Februárban pedig – a másik meghatározó véleménymanipulátorban, azaz a Google-ban érdekelt – Soros György szólította fel a Facebookot Mark Zuckerberg eltávolítására, mivel szerinte „Trump oldalán avatkozik be” az amerikai közvélemény formálásába.⁷

---

⁴ Zuckerberg 2019.

⁵ Amnesty International 2019.

⁶ Timberg–Tiku 2020.

⁷ Financial Times 2020.

Az elmúlt két év folyamán tehát a Facebook, a Twitter és más techóriások a politikai baloldal nyomására egyre nagyobb tempóban kezdték beüzemelni és kiterjeszteni saját privát cenzúrarendszereiket szolgáltatásaik keretein belül (lásd: posztok, hirdetések letiltása, felhasználók törlése stb.).

Ennek a folyamatnak újabb mérföldkövét jelentette, amikor 2020 tavaszán a Facebook nyilvánosságra hozta, hogy saját „legfelsőbb bíróságot”, egyfajta tartalmi felügyelőbizottságot⁸ hoz létre az ügyek elbírálására. Tekintsük át röviden, hogy – a saját maguk által közzétett információk alapján – mi is a Facebook koncepciója ezzel a szervezettel kapcsolatban!

Az Oversight Boardnak, azaz a Facebook felügyelőbizottságának gondolata szintén még 2018-ban fogalmazódott meg. A felügyelőbizottság – nyilvánosságra hozott küldetése szerint – a gyűlöletbeszédre, a zaklatásra, valamint az emberek magánélethez való jogaira, illetve személyes biztonságára kíván fókuszálni munkája során. A felügyelőbizottság állításuk szerint független, önálló jogi személyiséggel rendelkezik, azonban működését egy 130 millió dolláros alappal biztosítja a Facebook anyavállalata.

A bizottság 40 főből fog állni, tagjai a világ különböző részéről származó szakértők lesznek. Kiválasztásuknál meghatározó szempont, hogy eltérő kulturális, vallási háttérrel rendelkezzenek, sokféle politikai nézetet képviseljenek, és a Facebookhoz való viszonyulásuk is különböző legyen. A felügyelőbizottsági tagság három évre fog szólni, a tagságot pedig háromszor lehet majd választással megújítani. A felügyelőbizottság tagjai munkájukért javadalmazásra jogosultak. A bizottság egy saját szakértőkből, valamint egy tanácsadókból álló szervezeti egységre tagozódik.

Eme szerv feladatai – a közzétett információk szerint – a következők: ha a Facebook felhasználója úgy ítéli meg, hogy közzétett tartalmát jogszerűtlenül vagy ok nélkül távolították el a digitális platformról, és kimerítette a jogorvoslati lehetőségeket a Facebook döntésével szemben, 15 nap áll majd rendelkezésére, hogy fellebbezzen a függetlennek szánt bizottsághoz. A legbonyolultabb és a leginkább vitatott ügyeket maga a Facebook is a bizottság elé utalhatja. Ez esetben a *tagok dönthetnek arról, hogy a Facebook által felterjesztett ügyek közül melyekkel kívánnak foglalkozni.* Az egyes ügyekben érintett felhasználók elsősorban írásban fejthetik ki az üggyel kapcsolatos álláspontjukat. Az alapító, azaz a Facebook azonban azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a bizottsági tagok a felhasználókat személyesen is meghallgassák. Egy-egy vizsgálendő témát, illetve ügyet rotáció szerint változó tagságú, kisebb bizottságok vizsgálnak meg,

---

⁸ Oversight Board 2020.

az ő határozatukat a végleges döntés előtt pedig az egész testület bírálja el. Az ügynevezett „kiválasztási bizottság” – amelyben a felügyelőbizottsági tagok három havonta, rotációban váltják egymást –, meghatározza, hogy melyek azok a témák, amelyeket a felügyelőbizottságnak meg kell vitatnia. A kiválasztási bizottság olyan szempontokat vesz figyelembe, mint hogy az adott ügy potenciálisan hány felhasználót érint, alapvető fontosságú-e a közéleti vita folytatásához, vagy a Facebook irányelveivel kapcsolatos kérdéseket vet-e fel. A felügyelőbizottság számára 90 nap áll rendelkezésre az így elé terjesztett kérdés eldöntésére. Ha a felügyelőbizottság a Facebook döntését megváltoztatja, döntése kötelező lesz mind a felhasználóra, mind pedig a Facebookra, amelynek azt hét napon belül végre kell hajtania. *Két olyan eset van azonban, amikor a felügyelőbizottság döntését a Facebooknak nem kell végrehajtania, illetve a felügyelőbizottság nem hozhat az ügyben döntést. Az egyik ilyen eset, amikor a közzétett tartalom szerzői jogot érint, a másik pedig, amikor a tartalom helyi jogszabályt érint.* A Facebook kérhet a felügyelőbizottságtól általános útmutatást is bizonyos ügyekben, amely azonban nem lesz kötelező a Facebookra. A Facebook felkérheti a felügyelőbizottságot állásfoglalások, irányelvek megfogalmazására is.

Látható, hogy már a deklarációban lefektetett szabályok is számos kérdést, aggodalmat vetnek fel például annak tekintetében, hogy ez a szerv gyakorlatilag teljesen szubjektíven dönthet arról, mely felhasználói „fellebbezéseket” hajlandó érdemben megvitatni, és melyeket nem, illetve egyáltalán milyen konkrét témákkal hajlandó foglalkozni. Vagy éppen azzal kapcsolatban, hogy előre lefektetik az alapelvet, amely szerint a bizottság iránymutatásai lényegében nem is lesznek kötelezően alkalmazandók a Facebook számára. A Facebook tartalomszabályozásával kapcsolatos eddigi tapasztalatok, valamint az előbbiekben ismertetett és a cégtől megszokott módon homályos, megfoghatatlan elvek fényében alappal feltételezhető, hogy a techcég egy újabb, a jogállamiságot és a nemzetállamok szuverenitását felülíró, szupranacionális jogértelmező „hatóságot” próbál megalkotni. Azaz lényegében privatizálni és globalizálni próbálja a véleményszabadság szabályozását. Ennek fényében nyilván nem is csodálkozhatunk azon, hogy a bizottság eddig nyilvánosságra hozott, „független” tagjai között egyaránt találhatunk volt baloldali politikusokat, illetve Soros György-féle NGO-kból és más nemzetközi szervezetekből ismert szereplőket, élükön a CEU alapító dékánjával, Sajó Andrással, akinek politikai elköteleződése senki számára nem lehet kérdéses.⁹

---

⁹ Magyar Nemzet 2020a.

(A Facebook felügyelőbizottságának a fent ismertetett protokolljából azonban külön érdemes megjegyezni azt a kitétel, amely szerint az egyik eset, amikor a „Facebooknak nem kell végrehajtania a felügyelőbizottság döntését”, az, ha egy kérdéses tartalom „helyi jogszabályt érint”, mivel ez már a multinacionális magáncég szabályzata vs. nemzeti jogszabályok alapvető kérdéséhez kapcsolódik, amelyről a későbbiekben fog szó esni. Azt mindenesetre leszögezi a felügyelőbizottság chartája, hogy „a bizottság nem a hatályos helyi jogszabályok betartatásának eszköze”!)

Ezzel el is érkeztünk napjainkhoz, azaz 2020 utolsó negyedévéhez: a közösségimédia-szolgáltatók a legutóbbi amerikai elnökválasztási kampány során már nem követték el a korábbi hibákat: a cenzúra-rendszer nyíltan és teljes erőből működésbe lépett Trump elnökkel és a Republikánus Párt egyes tagjaival szemben. Minden eszközt bevetettek a címkézéstől, azaz a tartalmak „álhír” vagy más hasonló, hitelességet megkérdőjelező megjegyzésekkel való – szolgáltató általi – ellátásától kezdve a „shadow banning”-en, azaz a felhasználó által közzétett tartalmakkal elért olvasók számának drasztikus mértékű korlátozásán keresztül a bejegyzések és az azokat közlétező felhasználói fiókok felfüggesztéséig, végleges letiltásáig, illetve a hirdetési megrendelések visszautasításáig. A következmények ismertek. A szavazás lebonyolítása körül felmerült – eufemisztikusan szólva – anomáliák és a hivatásos, fősodró média nyílt és szinte teljes ellenszele mellett a közösségi média látható és láthatatlan cenzúragyakorlata is alapvető tényezőnek bizonyult a kampány alakulásában és a választás kimenetelében.

Ugyanakkor – mindezzel egyidejűleg – a világban tomboló koronavírus-járvány és az elmúlt évek terrorhulláma ellenére azt tapasztalhatjuk, hogy a közösségi média csak úgy hemzseg a rém- és álhírektől, a dezinformációtól és az összeesküvés-elméletektől.¹⁰ Ezek láthatólag nem ütköznek a szolgáltatói irányelvekbe vagy a szabályzatba. Mivel e tartalmak – beleértve akár a radikális iszlám politikai üzeneteit is – nem sértik a baloldal és a globalizmus politikai elvárásait, nem is törlik ezeket.

Mindez azt is előrevetíti, mi várható Magyarországon a következő választásokig. Ha az USA elnökével szemben mindezt megtehetik a közösségimédia-cégek, akkor az előjelek több mint aggasztóak hazánk és Európa vonatkozásában is.

---

¹⁰ Lásd például: Hirado.hu 2020.

Rövid visszatekintés

Mielőtt azonban a fókusz át helyeznénk a hazai történésekre, tapasztalatokra és kilátásokra, érdemes egy rövid áttekintést tenni arról, hogy honnan és hogyan jutottunk el idáig.

A közösségimédia-szolgáltatások az üzemeltetők által hirdetett eredeti, illetve meglehetősen álságos módon a mai napig gyakran és hangsúlyosan kommunikált célja az volt, hogy olyan fórumokat (technikai lehetőségeket, felületeket, platformokat) biztosítsanak a felhasználóknak, ahol azok szabadon és egyszerűen kommunikálhatnak egymással: megoszthatják a véleményüket, élményeiket, illetve általában kapcsolatot tarthatnak egymással. Ilyen tiszta, tárhelyszolgáltatói formában azonban mindez soha nem valósult meg, hiszen a felületek üzemeltetői gyakorlatilag a kezdetektől fogva szabályozták, hogy milyen tartalmak milyen módon áramolhatnak a rendszerükben, valamint ők rendelkeznek azokkal a technikai lehetőségekkel is, amelyekkel befolyásolni tudják, hogy mely felhasználói tartalmak jutnak el a közösség más tagjaihoz, és melyek nem.

Mivel a közösségimédia-szolgáltatások döntő többsége amerikai eredetű, így nem véletlen, hogy a jelenlegi szolgáltatók által végzett tartalom-szabályozás gyökereit is az USA-ban találjuk meg. A témánk szempontjából leginkább releváns amerikai jogszabály, az ún. Communication Decency Act 230. cikke¹¹ az internet szélesebb körben való elterjedésének kezdeti időszakában, 1996-ban született. Ez a rendelkezés gyakorlatilag azt fekteti le, hogy a különböző felhasználói tartalmak megjelenítésének technikai lehetőséget, azaz folyamatosan és mindenki által elérhető szerverszámítógépet és online elérhető felületet nyújtó vállalkozások nem felelősek az általuk biztosított platformokon közzétett felhasználói tartalmakért. Azonban szabad kezet kapnak arra, hogy saját maguk szabályozhassák, moderálhassák, milyen tartalmakat engednek megjelenni azokon. Tehát a 230. cikk megszületése előtt, amíg a szolgáltatók nem moderáltak, nem szabályoztak, addig nem is minősültek szerkesztőnek (kiadónak), így nem terhelte őket jogi felelősség a felhasználóktól származó – esetlegesen jogsértő – vagy más szempontból nemkívánatos tartalmakért. Ez a helyzet látszólag kényelmes volt a cégek számára, azonban gyakorlatilag azt eredményezte, hogy a platformokat elöntötte a káros, gyakran bűncselekményeket megvalósító tartalom, ami viszont elriaszthatta volna a már szélesebb körben is bővülésnek indult felhasználói kört, így ez a tendencia

---

¹¹ Cornell é. n.

az iparág fejlődésének komoly gátjává vált volna. Az állam oldaláról nézve pedig a hatóságoknak már akkor sem volt kapacitása arra, hogy kiszűrjék a jogellenes tartalmakat az egyre gyorsabban növekvő online térből. Gyakorlatilag ez az érdekegybeesés szülte meg a 230. cikket, amely úgy helyezte a tartalommoderálást a magánszolgáltatók kezébe, hogy azoknak nem kellett felelősséget vállalniuk eme tevékenységük eredményéért vagy éppen eredménytelenségéért.

Ezekben az időkben az internet jóval kevesebb felhasználóval rendelkezett, így sokkal belterjesebb közösség volt. Ezáltal a szélesebb közvéleményt érintő általános hírforrásként sem töltötte be azt a szerepet, amit manapság. A közvélemény befolyásolására akkoriban képes hagyományos, „hivatásos” médiára vonatkozóan pedig régóta léteztek megfelelő szabályok. Ugyanakkor az internet, műszaki megoldásainak köszönhetően, alapvetően egy decentralizált rendszer, azaz a rajta keresztül történő információáramlás – technikai értelemben – sokkal kevésbé gátolható, mint a korlátos erőforrásokhoz kötött hagyományos médiumok esetében (gondoljunk a nyomdához és a lapterjesztési infrastruktúrához kötött nyomtatott sajtóra vagy a viszonylag szűkös frekvenciakészletre utalt televíziókra, rádiókra). Ennélfogva a véleménynyilvánítási szabadság veszélybe kerülésének kérdése ezekben az időkben fel sem merült az internet tekintetében, sőt, inkább az volt az általános vélemény, hogy ez az új technológia lesz a garanciája a totális szólásszabadságnak.

Ez az állapot évtizedek alatt gyökeresen megváltozott. Napjainkra a nyugati típusú demokráciákban az internet gyakorlatilag ugyanolyan általános közszolgáltatás lett, mint a vezetékes víz vagy a villanyáram. Ennél is gyorsabban, egy évtizeden belül fejlődött fel az online tér közösségi-média-szegmense arra a mostani szintre, ahol az társadalom meghatározó része számára ezek a szolgáltatások jelentik magát az internetet, vagyis az elsődleges vagy éppen kizárólagos információforrást. Ez fokozottan igaz a Facebookra, hiszen a 2010-es évek elejére ez a szolgáltatás vált a világ legnépszerűbb közösségi oldalává. Napjainkra a világ népességének hozzávetőlegesen egyharmada, vagyis körülbelül 2,5 milliárd ember aktív Facebook-használó. Ezek a számok azóta is folyamatosan növekednek, így megkérdőjelezhetetlen a Facebook hatása a globális információáramlásra és az embereknek a világ jelenségeiről kialakított véleményére. Az információ és ezzel kapcsolatban a véleménynyilvánítás szabadsága napjaink emberi közösségének (információs társadalmának) alapvető kohéziós tényezője.

Tulajdonképpen miért is olyan fontos kérdés a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülése?

Némi iróniával érdemes ezzel kapcsolatban a hazai liberális NGO, a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) jogi véleménye¹² nyomán összegezni a kérdést:

„Az Alkotmánybíróság megállapítása szerint a véleményszabadság a kommunikációs szabadságok ún. anyajoga. Ez azt jelenti, hogy a véleményszabadság több szabadságjogot foglal magában. Ide sorolható: a szólás- és sajtószabadság (beleértve az összes médiumot), az informáltsághoz való jog, az információk megszerzésének szabadsága, a művészi, irodalmi alkotás szabadsága, a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága, a tudományos ismeretek tanításának szabadsága (illetve szorosan ide kapcsolódik a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint a gyülekezési jog is). A véleménynyilvánítás szabadságának biztosítása azért alapvető fontosságú minden demokratikus jogállamban, mert célja, hogy az egyén számára lehetővé tegye a szabad kommunikációt másokkal, hogy mások véleményét formálja, meggyőzhessen másokat a maga álláspontjáról.

A véleménynyilvánítás, az egyéni önkifejezés alapja lehetővé teszi az egyén számára, hogy vágyait, gondolatait, szándékát megfogalmazza, másokkal megossza. A véleménynyilvánítás szabadsága minden közlés szabadságát magában foglalja, mégpedig függetlenül annak módjától, értékétől, erkölcsi minőségétől és legtöbbször valóságtartalmától is. A véleménynyilvánítási szabadság határainak megvonásánál indokolt különbséget tenni értékítélet és tényközlés között. Értékítéletre, egyén személyes véleményére a véleménynyilvánítás szabadsága minden esetben kiterjed függetlenül attól, hogy az értékes vagy értéktelen, igaz vagy hamis, érzelmen vagy észérveken alapul.

Fokozott védelmet élveznek az olyan értékítéletek, amelyek a közügyekre vonatkozó vélemények ütközésében kapnak hangot, még akkor is, ha esetleg túlzóak és felfokozottak.

[...] A véleményszabadság nemcsak az egyéni önkifejezés alapját teremti meg, hanem hozzájárul a demokratikus társadalom fejlődéséhez is azzal, hogy lehetővé teszi nézetek, eszmék szabad kifejtését még akkor is, ha azok egyeseket megbotránkoztatnak, népszerűtlenek vagy sajátos elképzeléseken alapulnak. A véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe van az alapjogok között, de ez nem jelenti azt, hogy az élethez vagy az emberi méltósághoz hasonlóan korlátozhatatlan lenne, de mindenképpen azzal jár, hogy csak igen kevés joggal szemben kell engednie, azaz a véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni.”

---

¹² Társaság a Szabadságjogokért é. n.

Amennyiben a véleménynyilvánítás szabadságának (valamint az abból eredő sajtószabadságnak) a *történetiségét* nézzük, azt láthatjuk, hogy hosszú időn át az volt az alapvetés, hogy e jogok érvényesülésének legfőbb veszélyeztetője, potenciális vagy tényleges akadály maga az állam (konkrétan az államhatalom, illetve annak gyakorlói). Így a vonatkozó jogszabályok elsősorban az állam be nem avatkozását (passzivitását) írták elő (ti., hogy hagyja, tűrje szabadon nyilvánosságra kerülni, áramolni a véleményeket, az információkat, még abban az esetben is, ha azok esetleg kritikusak vele szemben). Ennek az volt az oka, hogy évszázadokon keresztül hatalmi, illetve pénzügyi eszközei által kizárólag az állam rendelkezett azokkal az infrastrukturális, illetve társadalmi feltételekkel, hogy befolyásolhassa az információ eljutását a széles nyilvánossághoz. Ez a helyzet – Európában és a világ nagyobbik részében – gyakorlatilag a 20. század végéig fennállt, hiszen az elektronikus (országos, kontinentális, globális) kommunikáció fő eszközei a már említett, korlátos erőforrásnak minősülő rádiófrekvencia-készlet, a rendkívül költséges vezetékes hálózatok és műholdak voltak, amelyek ráadásul jellemzően csak az egyik irányba, a társadalom összessége felé továbbították az információkat.

Az elmúlt évtizedek infokommunikációs fejlődése (utalva itt az internet mellett a magántulajdonú kommunikációs hálózatokra, infrastruktúrákra, illetve a mögöttük álló nagy nemzetközi médiavállalatokra) azonban megdöntötte ezt a paradigmát. Napjainkban a technológia jellemzően a magánszféra, azaz gazdasági társaságok tulajdonában áll. E szereplők olyan új típusú szolgáltatásokat, felületeket kínálnak az emberek számára, aminek köszönhetően szinte bárkiből lehet tartalomszolgáltató. Az állam szerepe ebben jelentős arányban visszaszorul.

Ugyanakkor ez a folyamat azt is eredményezte, hogy az infrastruktúra birtokában az államok helyett már a tipikusan multinacionális magánvállalatok lettek a „*kapuőrök*”, azaz ténylegesen ők dönthetik el, hogy mely tartalmak kerülhetnek be a kommunikációs hálózataikba (és így juthatnak el a szélesebb nyilvánossághoz), és melyek nem. Emellett ilyen nemzetközi vállalkozások üzemeltetik a leginkább potens *tartalom-előállítási* szereplőket is, azaz ők tudnak a leghatékonyabb módon és a legnagyobb volumenben előállítani olyan tartalmakat, amelyek a népszerűség nagyobb hányadához eljuthatnak, illetve amelyek a társadalomra (a közvéleményre) igazán jelentős hatást tudnak gyakorolni.

Az ilyen vertikális, illetve kereszt-médiakoncentrációk a korlátozószukra bevezetett, elsősorban versenyjogi szabályozás ellenére is olyan mértékben ráterültek az emberek mindennapi életére, hogy egyértel-

műen kimondható: jelenleg az ilyen nemzetközi magánvállalatok közvélemény-befolyásoló hatása a legjelentősebb, mind lokálisan, mind pedig globálisan.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a sok évtizeddel korábbi helyzetre kitalált jogi szabályozás vajon képes-e biztosítani a véleménynyilvánítási szabadságot (szólás-, sajtószabadságot) napjaink valóságában, azt láthatjuk, hogy a jogalkotás most is jelentősen lemaradva a technikai fejlődés és az annak köszönhető „bizniszinnováció” mögött kullog, sok tekintetben egyfajta exlex vákuumot biztosítva ezeknek a privát konglomerátumoknak. Amelyek természetesen élnek a helyzetből adódó lehetőségekkel, és olyan saját szabályokat alakítanak ki, melyek elsődlegesen saját üzleti és egyéb érdekeiket szolgálják.

Az ugyan látható, hogy jelenleg is dúl a harc a „fő kapuőri” pozícióért a Google és a Facebook között, azonban ha megnézzük e két cég – vagy akár bármelyik más szolgáltató, például az USA közéletében egyre meghatározóbb és a cenzúra frontján egyre hírhedtebb Twitter – konkrét szabályait, azt tapasztalhatjuk, hogy a szólásszabadság, illetve tágabb perspektívából nézve a szolgáltatást igénybe vevő emberek jogainak szempontjából gyakorlatilag teljesen mindegy, hogy melyikük kerül ki győztesként, hiszen teljesen hasonló tartalmú, jellegű szabályzatokkal (értsd: korlátozásokkal, cenzúrával) operálnak.

Amerikában a Trump-kormányzat erre a helyzetre jelentősen megkésve reagált, hiszen az elnök csak 2020 májusában kezdeményezte határozatával¹³ a hatályos szabályozás (beleértve a Communication Decency Act már említett 230. cikkét is) reformját, amely halogatás jól láthatóan megbosszulta magát. A választásokat követően erősen kérdésessé vált a szabályozási reform további sorsa.

A hazai helyzet számokban

2008. november 26-án indult el a Facebook magyar nyelvű változata, amely nagyon gyorsan népszerűvé vált. Az itthoni lakosság körében különösen kiemelkedő szerepet vívott ki ez a közösségi oldal, hiszen már 2014-ben a hazai internetezők döntő többsége használta.¹⁴

---

¹³ Federal Register 2020.

¹⁴ Lásd például: NMHH 2016.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2019-es felmérése¹⁵ szerint a magyar felnőttek 78,4%-a internetezik, az internetezők 79,3%-a pedig legalább havi rendszerességgel facebookozik. Ez mintegy 4 900 000 embert jelent. A közösségi szolgáltatás felhasználói között a rendszeres felhasználók többségben vannak: 58,9% mindennap aktív az oldalon. A Facebook ráadásul igen széles réteg számára hírforrásként is szolgál: a válaszadók alig több mint tizede (11,6%) állította, hogy soha nem olvas híreket a közösségi platformon, majdnem minden második válaszadó (48%) napi rendszerességgel innen tájékozódik hazánk és a világ híreiről.

A témában a legfrissebb felmérést a Századvég-konzorcium készítette. A 2020 második felében készített, átfogó, reprezentatív közvélemény-kutatása során 20 000 véletlenszerűen kiválasztott hazai felnőttet kérdeztek meg.

Néhány lényeges adat, információ és következtetés a kutatási eredményekből:

A magyar lakosság körében a Facebook 2020-ban is a legnépszerűbb közösségi oldal, a válaszadók 69,9 százaléka használja. (Egyébként a magyar felnőtt lakosság 70,2 százaléka regisztrált a Facebookra.) Ugyanakkor nem csupán a legnépszerűbb: a kérdezettek 84,2 százaléka arról számolt be, hogy a Facebookot használja a közösségi oldalak közül a leggyakrabban. (További helyezettek: YouTube: 51%, a leggyakoribb használat tekintetében: 39,5%, Instagram: 24,9%, a leggyakoribb használat tekintetében: 24,9%.)

2022-re várhatóan a lakosság legalább háromnegyede fogja hosszabb-rövidebb időtartamban, kisebb-nagyobb gyakorisággal, aktivitással a Facebookot használni. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a lakosság döntő többsége hozzáfér ehhez a szolgáltatáshoz, illetve a másik oldalról nézve a lakosság legnagyobb részét potenciálisan el lehet érni ezen a platformon keresztül!

A közösségi médiát használók pusztán számából azonban önmagában még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni e szolgáltatások potenciális és tényleges közvélemény-befolyásoló hatása tekintetében, így érdemes kicsit kitekinteni a hírfogyasztási szokásokra is. A tapasztalatok alapján látványosan elválík egymástól a saját bevallás alapján szándékolt, azaz tudatos tájékozódás a nem szándékolt hírfogyasztástól. Márpedig éppen itt érhető tetten leginkább a közösségi média szerepe, hatása.

---

¹⁵ NKE 2020.

A válaszadók döntő többsége a professzionális internetes médiumokat, illetve hagyományos elektronikus médiumokat (tv, rádió) jelöli meg, amikor az a kérdés, hogy *hová fordul elsősorban* (azaz tudatosan), ha hitelesen akar tájékozódni a közéleti hírekről. Itt a közösségi média csak a 4. helyen szerepel viszonylag alacsony aránnyal. (Internetes hírportálok, blogok, egyéb oldalak: 39,5%, televízió: 38,3%, rádió: 5,3%, közösségi média: 4,3%, nyomtatott sajtó: 1,7%.)

Ez egybevág az ama kérdésre adott válasszal is, hogy „Melyik hírforrásokat tartja elméletileg hitelesnek?”. Itt sincs az első három között a közösségi média. (Online források hitelességi sorrendje: internetes sajtótermékek, nyomtatott sajtótermékek internetes oldalai: 41,7%, tévék, rádiók online közzétett videói, hanganyagai: 36,4%, állami, kormányzati szervek hivatalos oldalai: 24,3%, közösségi média: 20,3%, egyéb internetes források [például hírlevelek]: 16,4%, közéleti szereplők saját felületei [honlap, közösségimédia-oldal]: 8,8%, nem hivatásos tartalomkészítők [vloggerek, bloggerek] tartalomszolgáltatásai: 5,9%.) Vagyis *az emberek saját bevalásuk szerint* a közösségi médiát nem tartják hiteles forrásnak, és így, ha tudatosan kívánnak közéleti hírekhez jutni, akkor nem a közösségi médiában kezdik az informálódást.

A további, kapcsolódó kérdésekre adott válaszokból azonban egy mérőben más kép rajzolódik ki a tényleges médiafogyasztás, illetve a közvélemény-befolyásoló hatás tekintetében.

Elsőként érdemes megemlíteni, hogy a hazai internetezők majdnem fele soha nem vagy csak ritkán néz utána több forrásban is az őt érdeklő információ valóságtartalmának. (Az internethasználók szélesebb csoportjához képest a közösségimédia-használók szűkebb körében még nagyobb, 55,8% azok aránya, akik nem néznek utána több forrásban is egy hírnek.)

Tovább haladva: nagyon sok mindent elárulnak a napi internetezés kezdőlapjára vonatkozó kérdéscsoportra adott válaszok is.

Ezekből kiderül, hogy a nagy többség (67,1%) kezdőoldala nem meglepő módon a Google keresőoldala. A második helyen azonban a Facebook áll 6%-kal. A következő kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy az internetezők 65,4%-a erről a kezdőlapról indítja tájékozódását a hírekről, közéleti témákról. Az ezt követő kérdés viszont már jelentősen árnyalja a fenti – evidensnek tűnő – képet, mivel az már arra irányult, hogy „Amennyiben nem a kezdőlapról (azaz a Google-ról) indítja a tájékozódást a közéleti témákról, akkor vajon melyik másik oldalról?”. Ebben az esetben már a többség (28,8%) az első helyen a Facebookot jelölte meg, az egyébként legnépszerűbb hírforrást, az *Indexet* is jelentősen megelőzve (10,4%)!

A fentiekén túl a legfontosabb tényező azonban az, hogy vajon hogyan és mit kap a felhasználó akkor, amikor nem akar szándékolt módon közéleti, politikai hírekhez, információkhoz jutni.

Ahogy azt már láthattuk, szándékosan (tudatosan) viszonylag kevesen kívánnak ilyen információkról elsősorban vagy kizárólagosan a közösségi médiából tájékozódni. (Ezt az is alátámasztja, hogy viszonylag alacsony szinten, 10–20% között mozog azon felhasználók aránya, akik – például politikai közszereplő vagy szervezet oldalának követésével, ilyen tematikájú csoportban való részvétellel, megosztással stb. – kifejezetten aktív közéletet élnek a közösségi médiában.) A Facebook a felhasználók oldaláról nézve nem tudatos, de tényleges közvélemény-befolyásoló szerepét, hatását azonban leginkább az mutatja, hogy látszólag spontán módon hány emberhez közvetít híreket, információkat ez a szolgáltatás a közéleti témákról.

Az „Ön által leggyakrabban használt közösségi oldalon milyen gyakran találkozik közéleti, politikai tartalommal?” kérdésre a válaszadók kétharmada (67,1%) azt nyilatkozta, hogy „rendszeresen”, illetve „gyakran”.

Az pedig, hogy milyen jellegű közéleti, politikai tartalmakkal találkozik látszólag spontán módon a felhasználó, már gyakorlatilag kizárólag a szolgáltatón (azaz a szolgáltató által vezérelt algoritmuson) múlik.

A nem tudatos közéleti információ-, illetve hírfogyasztás szempontjából a közösségi média szerepe egyértelműen meghatározó jelentőségű.

Amennyiben a felhasználó valamilyen módon reagál is, tehát például lájkolással, kommenteléssel, megosztással visszajelzést ad az algoritmusok által vezérelt módon elé tárt valamely tartalomra, azzal csak segít az algoritmusnak abban, hogy rövid időn belül ún. „véleménybuborékba” csomagolja őt, tovább csökkentve számára a tudatos hírfogyasztás esélyét. (A kutatás megállapítása szerint: „A digitális médiára szűkülő hírfogyasztás negatív hatását jelzi az is, hogy azok, akik valamilyen közösségi platform felhasználói, nagyobb eséllyel vannak véleménybuborékban. E téren jellemző adat, hogy a hazai közösségimédia-felhasználók háromnegyede nem olvas olyan politikai/közéleti hírforrást, amelynek a politikai nézetével nem feltétlenül ért egyet. A kutatásból szintén kiderül, hogy a »véleménybuborékban élők« 77,8 százaléka Facebook-felhasználó, míg a teljes minta 68,7 százaléka facebookozik.”) A szolgáltatás üzemeltetőjének nyilvánvalóan az az érdeke, hogy a neki tetsző tartalmak dömpingjével minél hosszabb időre a saját felületéhez láncolja a felhasználót, a plurális „köznyilvánosság” működését azonban a véleménybuborék-hatás fokozódása egyre inkább deformálja.

Az „alacsony tudatossági szinten tartott” közösségimédia-felhasználó egyébként azért is kedvező a szolgáltató cég szempontjából, mert ő kevésbé hajlamos reklamálni, kiállni az érdekei mellett, még akkor is, ha úgy véli, hogy súlyos sérelem (tartalomtörlés, kitiltás) érte a szolgáltatás használatával kapcsolatban.

A kutatás tapasztalatait e téren az alábbiakban lehet röviden összefoglalni:

A hazai, magánszemélynek minősülő Facebook-felhasználók viszonylag alacsony hányada (10% alatt) szenvedett már el valamilyen szankciót (tartalomtörlést, szolgáltatásból való kizárást) a cég részéről. Itt szükséges nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a kutatást magánszemélynek minősülő felhasználók körében végezték. Az e körbe tartozó, döntően magáncélú, személyes profillal rendelkező átlagfelhasználók tartalmait ért sérelemnek – például tartalomtörlésnek – a közvélemény alakulására gyakorolt hatása elenyésző azon esetekhez képest, amikor valamilyen közszereplő (például politikus, más közéleti szereplő, párt, egyéb társadalmi szervezet, sajtótermék, esetleg sokak által követett véleményvezér) közösségimédia-oldala esik ilyen szolgáltatói intézkedés áldozatául. Lásd következő fejezet!

A szankcionált felhasználók tekintetében a kutatásból az derült ki, hogy bár a Facebook az esetek döntő többségében nem közölte, nem magyarázta meg a tartalomtörlés, illetve a szolgáltatásból kizárás indokát, az ilyen intézkedést elszenvedett felhasználók, akik egyébként jellemzően nem értettek egyet a szankció jogszerűségével, legtöbbször nem is kíséreltek meg „jogorvoslatot”, elégtételt, például visszaállítást kapni a szolgáltatótól, hanem gyakorlatilag „belenyugodtak” a szolgáltatói döntésbe. Esetleg – ha nem tiltották ki őket végleg – a továbbiakban például „öncenzúrárt gyakoroltak” a közösségi felületen. Akik mégis megpróbálkoztak a reklamációval, azok jellemzően nem érték célt vele, hiszen vagy nem kaptak semmilyen választ, vagy pedig a cég azt válaszolta, hogy fenntartja a szankciót.

Még alacsonyabb az aránya azoknak, akik a közösségimédia-szolgáltatóktól elszenvedett sérelmük miatt valamilyen állami szervnél – jellemzően a fogyasztóvédelemnél, médiahatóságnál, bíróságnál, békéltető testületnél – próbálták az igazukat keresni. (Ez a kutatási eredmény egyébként jól visszatükrözi azt a jelenlegi helyzetet, hogy az embereknek egyrészt nincsenek információik azokról az esetekről, amikor bizonyos szolgáltatói jogsértések tekintetében a hatályos jog szerint [például fogyasztóvédelmi alapon] legalább elméletileg meg lehetne állapítani valamely hazai hatóság hatáskörét, másrészt a szóba jöhető hatóságok sincsenek felkészülve szakmailag az ilyen szolgáltatások specialitásainak kezelésére. Ugyanakkor a felmerülő problémák, sérelmek jelentős részének alapját a véleménynyil-

vánítási szabadság közösségi platformokon való érvényesülésének, illetve korlátozásának kérdése képezi, amely tárgykör – amint azt a továbbiakban látni fogjuk – jelenleg egyetlen hatósági szerv hatáskörébe sem tartozik.)

Az előző témához szorosan kapcsolódva kiemelten fontos még megemlíteni a kutatásnak az ilyen multinacionális szolgáltatások jogi kötelezettségeit, illetve az állam oldaláról nézve a szuverenitás témáját érintő kérdéseit:

– „Ön szerint egy külföldi vállalkozásnak a Magyarországra (is) irányuló szolgáltatása tekintetében be kell-e tartania a magyarországi jogszabályokat (törvényeket)?”

Erre a megkérdezettek 90,4%-a „igen” választ adott. (4% szerint „nem”, a többi nem tudja, vagy nem válaszolt.)

– „Hazánk Alaptörvénye kiemelt jogként nevesíti a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságát (»szólásszabadság«). Ön szerint egy multinacionális magánvállalkozás szűkítheti-e önhatalmúlag a magyar emberek, illetve szervezetek szólás- és sajtószabadsághoz való jogát?”

A válaszadók 65,6% szerint „nem”. (21% szerint „igen”, 9,9% „nem tudja”, a többi nem válaszolt.)

Röviden összegezve a fentieket: megállapítható, hogy Magyarország lakosságának döntő többsége napi szinten aktív Facebook-felhasználó. Az is látható, hogy honfitársaink jelentős része számára ez a szolgáltatás ténylegesen is az elsődleges, sőt, sokaknak a meghatározó vagy éppen az egyetlen információforrás közéleti témákban. Ugyanakkor a felhasználók igen nagy része nem szándékoltan, illetve nem tudatos módon a közösségi médiából fogadja be a közéleti/politikai híreket, információkat. Ennélfogva nem túlzás kijelenteni, hogy hazánkban jelenleg a Facebook az egyik leghatékonyabb, azonban a szólásszabadság szempontjából – közjogi értelemben, tehát államilag – gyakorlatilag szabályozatlan, öntörvényű közvélemény-befolyásoló tényező, illetve eszköz.

Hazai tapasztalatok a közösségi média cenzúragyakorlatáról

Ahogy a szolgáltatás hazai felhasználóinak száma az évek során folyamatosan gyarapodott, egyre többen tapasztalhatták itthon is, hogy bizonyos tartalmaikat egyszerűen törölte a Facebook, sőt, időnként olyan értesítéseket is kaptak, hogy kitiltják őket a szolgáltatásból, „ha továbbra

sem tartják be a szabályokat”. Az ilyen fenyegetések általában az akkor még széles körben nem ismert „közösségi alapelvekbe” ütközésre hivatkoztak, a felhasználók pedig tanácstalanok voltak, hogy pontosan milyen szabályoknak és hogyan is kellene megfelelniük. Mivel egyrészt ezek a szolgáltatói lépések eleinte magánfelhasználók személyes jellegű, ennélfogva csak szűk érdeklődési kör figyelmére számot tartó tartalmait érintették, másrészt a politikai közbeszédnek sem volt jellemző fóruma a közösségi média, így sokáig senki sem azonosította ezeket a lépéseket potenciális közéleti veszélyforrásként.

A Facebook eme tartalomszabályozási gyakorlata a szélesebb közvélemény ingerküszöbét igazán csak a 2018-as országgyűlési választások kapcsán érte el, amikor jól észlelhetően egy olyan mintázat kezdett kirajzolódni, amely azt mutatta, hogy egyre gyakrabban politikai irányvonalak mentén dől el, hogy milyen típusú, illetve milyen státusú felhasználóktól eredő tartalmak „sértik a közösségi alapelveket”. A legismertebb eset talán Lázár János akkori kancelláriaminiszter videójának törlése volt.¹⁶ Lázár ezen a felvételen az osztrák főváros egyik nagy múltú kerületét akarta bemutatni, amit ma már leginkább bevándorlók laknak. A politikus ezzel szeretne volna felhívni a figyelmet a migráció árnyoldalaira, azonban a Facebook figyelmeztetés nélkül törölte a tartalmat. A szolgáltató az eset napvilágra kerülését követően arra hivatkozott, hogy azért ütközik a videó a közösségi alapelvekbe, mert „faji vagy etnikai alapon sért másokat”. Ez volt az első alkalom Magyarországon, amikor egy megválasztott politikus hivatalos oldalát cenzúrázta a Facebook. Lázár János tiltakozott, a tartalom pedig később este visszakerült az oldalára. A cég ezt később úgy indokolta, hogy bár a videó sérti az alapelveket, annak hírértéke miatt (lásd a későbbiekben) mégis megjelenhet a szolgáltatás felületén. Ugyanakkor a Lázár-ügy csak a jéghegy csúcsa volt, hiszen egyre több olyan, a kormány álláspontjával, véleményével egyetértő (akár egyszerű magánembertől, de egyre inkább – a demokratikus közvélemény alakulása szempontjából sokkal nagyobb súllyal bíró – közszereplőktől, professzionális sajtóorgánumoktól származó) felhasználói tartalmat és felhasználót törölt a szolgáltató, amelyek jellemzően az ellenzéki politikai támadások keretében álltak, különösen azokat, amelyek az illegális migrációval foglalkoztak. És ne felejtjük el, hogy ekkoriban kezdett igazán felpörögni az ún. „álhírelles” kampány is a közösségi szolgáltatóknál!

---

¹⁶ Lásd például: Origo 2018.

Az országgyűlési választásokat követő legjelentősebb fejlemény a Facebook-tartalomszabályozás ügyében az volt, hogy a cég 2018. április végén végre nyilvánosságra hozta tartalmi irányelveit, amely alapján a moderátorok eldöntik, hogy törölnék-e vagy korlátoznak-e valamely tartalmat, illetve felhasználót. Ezt a lépést eleinte sokan üdvözték, remélve, hogy ezzel átláthatóvá, kiszámíthatóvá válik a rendszer működése, és mindez segíteni fog a felhasználóknak is abban, hogy rendeltetésszerűen, illetve biztonságosan tudják használni a szolgáltatást. Viszonylag hamar kiderült azonban, hogy nem minden belső cenzúraszabályt hoztak nyilvánosságra, illetve hogy ezek a szabályok valójában magát a Facebookot nem is kötik, hiszen a gyakorlatban továbbra is mindennaposak a szubjektív alapon hozott *ad hoc* döntések. Az is rögtön feltűnt a felhasználóknak, hogy a nyilvánosságra hozott irányelvek jelentős része alapvetően ellentmondásos vagy egyszerűen értelmezhetetlen, ahogyan ez a továbbiakban olvasható.

Az egyre kedvezőtlenebb tapasztalatok miatt a Századvég Csoport 2019 áprilisában egy áttekinthető tanulmányt készített a Facebook-cenzúra akkori magyarországi helyzetéről, valamint arról, hogy tulajdonképpen mit is lehet tudni eme szolgáltató tartalomszabályozási normarendszeréről, illetve annak alkalmazási módszertanáról.¹⁷ A Századvég a tanulmányt egy konferencián is bemutatta a nyilvánosság számára.¹⁸

A fenti előzményeket követően már senkit nem ért meglepetésként, hogy az idő előrehaladtával Magyarországon is tovább növekedett az ilyen – egyértelműen cenzúrajellegű – szolgáltatói beavatkozások száma: a 2019-es önkormányzati választási kampányban a Facebook gátlástalanul korlátozta a hazai, döntően nem ellenzéki médiumokat. Szerzőket tiltott le, cikkeket nem engedett közölni. Egyes médiumok számára pénzért hirdetni is gyakorlatilag lehetetlen volt. Hivatalos szolgáltatói magyarázatok szerint például 72 órán át vizsgálták, hogy megjelenhet-e egy politikai cikk hirdetése vagy sem. (A „vizsgálat” eredménye pedig jellemzően az volt, hogy „nem”.) Gyakran még az így, napok alatt esetleg elavulttá vált cikkeket sem engedték fizetett hirdetésként közzétenni. Az *Origo*, a *Magyar Nemzet*, a *Hír TV*, a *888.hu*, a *Ripost*, a *Lokál*, a *Pesti Srácok* vagy a *Demokrata* lényegében nem tudott fizetett módon hirdetni, mert a szolgáltató cég azt nem tette lehetővé.¹⁹

---

¹⁷ Századvég 2019a.

¹⁸ Századvég 2019b.

¹⁹ Lásd például: Márkos 2019.

Az egyre növekvő számú negatív tapasztalatra is reagálva 2020 elejére Varga Judit igazságügyi miniszter – a témában érintett állami szervek bevonásával – létrehozta a Digitális Szabadság Bizottságot, azaz egy olyan szakmai fórumot, amelynek célja, hogy a techóriáscégek működését átláthatóvá tegye, és megvizsgálja azok jogi szabályozási helyzetét a hazai tapasztalatok és a nemzetközi példák alapján. A bizottság többek között a következő témákat járja körül: a véleménynyilvánítás szabadsága és a magánszféra védelme, a személyes adatok védelme, médiaszabályozás, adózás, szerzői jogok, a büntetőjog érvényesítése, a gyermekvédelem és az online techcégek digitális szuverenitásának kérdése.²⁰

A közösségi médiával kapcsolatos állami aktivitás fokozása ekkor már kifejezetten indokoltnak bizonyult, hiszen 2020 őszére odáig élesedett a helyzet, hogy egy másik közösségimédia-szolgáltató, az amerikai fejleményekből már jól ismert Twitter, minden előzetes magyarázat nélkül törölte a magyar kormány hivatalos oldalát, az About Hungaryt.²¹ Ezzel a multinacionális közösségi média idehaza is szintet lépett, hiszen Magyarországon ez volt az első alkalom, hogy hivatalos állami tartalomszolgáltató csatornát törölt egy ilyen külföldi magáncég. Az oldal eltüntetésére a vállalkozás eleinte nem adott semmilyen értelmezhető, konkrét magyarázatot, amikor azonban a kormány tiltakozására mégis visszaállították az About Hungaryt, utólag valamiféle „tévedésre” vagy „hibára” hivatkoztak. Nyilvánvaló, hogy a törölt/korlátozott felhasználó szempontjából szinte teljesen mindegy, hogy szándékos döntés vagy esetleges „hiba” miatt tűnnek el a tartalmak az ilyen felületekről, az eredmény ugyanaz: az adott közegben *de facto* nem tud élni a véleménynyilvánítási szabadságával.

Az eset körülményei alapján egyébként megalapozottan merült fel annak a gyanúja, hogy itt valóban egyfajta kísérlet történt a Twitter részéről, tesztelve azt, hogy miként is reagál a kormányzat az ilyen akciókra.

A Facebook szabályzata

Mivel Magyarországon a Facebook messze a legnagyobb véleménybefolyásoló hatású közösségimédia-szolgáltató, a továbbiakban elsősorban eme cég már többször hivatkozott szabályzata és szabályalkalmazási gya-

---

²⁰ Digitális Szabadság Bizottság 2020.

²¹ Lásd például: Magyar Nemzet 2020b.

korlata alapján mutatjuk be az ezen a területen felmerülő legalapvetőbb problémákat.

Ahogy a továbbiakban még többször is felmerül, a legalapvetőbb kérdés ennek kapcsán az, hogy vajon hogyan is viszonyulnak a szolgáltatók irányelvei és egyéb hasonló szabályai a szolgáltatások célterületét képező államok ama vonatkozó, alkotmányos és egyéb érintett jogszabályi rendelkezéseire, amelyeket – a jogállamiság lényegéből adódóan – valójában maradéktalanul be kellene tartaniuk. Vagy úgy is fel lehet tenni a kérdést, hogy vajon érvényesül-e a szuverén államok joghatósága a multinacionális magánvállalatok esetében.

Áttekintve a Facebook szabályzatát²² ebből a szempontból, valamint annak fényében, hogy az abban található előírások hogyan is viszonyulnak a téma szempontjából releváns hatályos magyar jogszabályokhoz, azt láthatjuk, hogy eme szolgáltatói „rendelkezéseknek” csak egy része van összhangban a véleménynyilvánítási szabadság (beleértve a sajtószabadságot is) alkotmányos korlátait meghatározó hazai jogszabályi rendelkezésekkel. Az Alaptörvényen kívül ilyen korlátozó szabályok találhatóak például a Ptk.-ban (lásd. például a személyiségi jogok védelmét célzó normák), a Btk.-ban (lásd például a közösség elleni uszítás tilalmát), valamint a sajtó- és médiaszabályozásban is (lásd például a kiskorúakat védő rendelkezéseket).

Tekintsük akkor át a Facebook szabályait, irányelveit kissé részletesebben is!²³

Már a cég „közösségi alapelveinek” bevezetésében is olyan fordulatokkal találkozhatunk, amelyekben gyakorlatilag előre kimondják, hogy azok alkalmazása, betartása a részükről esetlegesnek tekinthető.

„Az alapelvek kidolgozásakor átfogóságra törekedtünk – előfordulhat például, hogy *olyan tartalmat is eltávolítunk a megfélemlítésre vonatkozó szabályaink megsértéséért, amely egyébként nem minősül gyűlöletbeszédnek.* [...] Hajlunk rá, hogy még akkor is megengedjünk bizonyos tartalmakat, ha azokat egyesek kifogásolhatónak találhatják, hacsak a tartalom eltávolításának nincs konkrét kármegelőző hatása. Ezen túlmenően, *bizonyos esetekben megengedjük az alapelveinket egyébként sértő tartalom megjelenítését, ha az kifejezetten hírértékű, jelentős vagy a közvélemény számára kimondottan fontos.* [...] Előfordulhat, hogy a közösségi alapelvek

---

²² Facebook é. n. a.

²³ Az idézett részek a szabályzatnak a jelen tanulmány írásának idején fennálló állapotát tükrözik. A Facebook a saját szabályzatát bármikor módosíthatja.

kevésbé részletesnek tűnnek, mint szeretnénk, és ez a mögöttes szándékkal ellentétes végeredményhez vezet. Ezért *bizonyos esetekben, ha további kontextussal látnak el minket, a szabályzat betűje helyett annak szellemében hozunk döntést.* [...] *A közösségi alapelvek megsértésének következményei – a szabálysértés súlyosságától és az adott személy előtörténetétől függően a platformon – eltérők lehetnek.* Előfordulhat például, hogy az első szabálysértés alkalmával *figyelmeztetünk* valakit, de ha továbbra is megsérti szabályzatainkat, *korlátozzuk közzétételi képességeit* a Facebookon, *vagy letilthatjuk a profilját.*”

A 2020-as Századvég-kutatás és a gyakorlati tapasztalatok szerint a „közösségi alapelvek” fenti általános rendelkezései mellett az itthoni tartalom, illetve felhasználó letiltása, valamint korlátozása leggyakoribb szolgáltatói indokai a szabályzatnak a „gyűlöletbeszédre” (más megfogalmazásban: „gyűlöletkeltő/másokat sértő tartalom”), valamint az „álhírekre” vonatkozó rendelkezései voltak, amelyek egyébként is a dokumentum leghomályosabb, legszubjektívebben értelmezhető, így jogi szempontból legproblémásabb részei.

A „gyűlöletbeszéd”²⁴ kapcsán például ilyeneket olvashattunk benne:

„Előfordul, hogy *egyesekek azért osztják meg más gyűlöletbeszédét, hogy felhívják rá a figyelmet, vagy tájékoztassanak róla másokat.* Hasonlóképpen, bizonyos esetekben az alapelveinket egyébként sértő szavakat vagy kifejezéseket az emberek saját magukra való hivatkozással vagy *pozitív felhanggal* használják. *Ebben az esetben megengedjük a tartalmat,* de elvárjuk az emberektől, hogy világosan nyilvánítsák ki szándékukat, hogy jobban megértsük, mi motiválta őket a megosztásra. Ha a szándék nem egyértelmű, eltávolítjuk a tartalmat. *E témakörök humoros vagy társadalmi vitára bocsátó megközelítése megengedett.* [...] *A bevándorló jogállással kapcsolatban is nyújtunk bizonyos védelmet.* A támadást úgy határozzuk meg, mint erőszakos vagy tárgyukat emberi mivoltától megfosztó beszédet, alsóbbrendűségre utaló kijelentést, illetve kirekesztésre vagy faji alapon történő elkülönítésre való felhívást. [...] *3. szintű támadások, amelyek a fent megadott tulajdonságokkal rendelkező személy vagy embercsoport kirekesztésére vagy elkülönítésére irányulnak. Megengedjük a bevándorlási szabályok kritizálását és a szabályok szigorítása melletti érvelést.*”

Eme utóbbi mondat azon gyakorlati tapasztalatok fényében különösen jellemző az egész dokumentum „szellemiségére”, hogy a szolgáltatás felületein közzétett, migrációs tematikájú tartalmak kerültek az utóbbi

---

²⁴ Facebook é. n. b.

években leginkább a cenzorok célkeresztjébe. Azaz hamar kiderült, az, hogy mi minősül „figyelemfelhívásnak” „társadalmi vitára bocsátásnak”, „a bevándorlási szabályok kritizálásának” vagy éppen „humornak”, és mi „gyűlöletáradásnak” (tehát, hogy érvényesülhet-e az államok jogrendszere által garantált szólásszabadság), azt esetről estre ismeretlen, ellenben ideológiai, politikai orientáció tekintetében jól érzékelhető álláspontot követő cenzorok döntenek el.

Az „álhírekre” vonatkozó Facebook-szabályok²⁵ még az előbbieknél is veszélyesebbek a véleménynyilvánítás alapvető jogára nézve:

„Komolyan vesszük a feladatot, hogy megakadályozzuk az álhírek terjedését a Facebookon. Ugyanakkor azzal is tisztában vagyunk, hogy ez egy bonyolult és kényes probléma. Szeretnénk, hogy az emberek tájékozottak maradjanak, ugyanakkor nem szeretnénk korlátozni a termékeny közbeszédet. Emellett vékony a határvonal az álhír, illetve a szatíra és a véleménycikk között. Mindezek miatt *az álhíreket nem távolítjuk el a Facebookról, ellenben a hírfolyamban alacsonyabb szinten való megjelenítéssel jelentősen akadályozzuk a terjedésüket.* [...] Többféle módon is dolgozunk azon, hogy tájékozottabb közösséget alakítsunk ki, és visszafogjuk az álhírek terjesztését – például a következőkkel: akadályozzuk az olyan tartalmak terjesztését, amelyeket *független külső tényellenőrök* hamisnak értékelték. [...] Tudósokkal és *más szervezetekkel* közösen dolgozunk azon, hogy megoldásokat találjunk erre a bonyolult problémára.” (Kiemelések a szerzőtől.)

Látható, hogy a Facebook álhírekre vonatkozó szabályai még a gyűlöletbeszédnél is kevésbé kidolgozottak (például nincsenek definíciók, standardok, elvek sem), és így kevésbé követhető szabályozást adnak, *tágabb lehetőségeket biztosítva a rugalmas és szubjektív értelmezésre.* A szabályok alkalmazása sokkal kevésbé átlátható, ellenőrizhető, hiszen itt nem a bejegyzés tényleges törléséről, teljes eltávolításról van szó, hanem csak *„a hírfolyamban alacsonyabb szinten való megjelenítésről”.* A Facebooknak ez a már említett, ún. „shadow ban” szankciója különösen rafinált módja a cenzúrának, hiszen módot ad valamely tartalom olyan módon történő eltüntetésére a többi felhasználó előtt, hogy annak közléte adott esetben tudomást sem szerez róla, mivel a kérdéses tartalom számára látható marad, az összes többi felhasználó számára azonban nem. Azaz a tartalom annak feltöltőjén kívül mindenki más számára „láthatatlan” lesz. A „shadow ban” tényéről szintén nem tájékoztatják az érintett felhasználót.

---

²⁵ Facebook é. n. c.

Az „álhír” kategóriája egyébként különösen megfoghatatlan a hatályos hazai jog szempontjából nézve, ugyanis a Facebook szabályaival ellentétben a hazai jogi szabályozás alapvetően a szólás-, véleménynyilvánítási és sajtószabadság érvényesülésének biztosít elsődlegességet. Az esetek többségében így nem egy adott közlés ténytudósága vagy igazsága határozza meg azt, hogy megjelenhet-e a nyilvánosság előtt. Ezzel kapcsolatban már közvetlenül a rendszerváltoztatást követően az alábbiakat mondta ki az alkotmánybíróság: „A szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi. [...] A véleménynyilvánítás szabadságának külső korlátai vannak csak; amíg egy ilyen alkotmányosan meghúzott külső korlátba nem ütközik, maga a véleménynyilvánítás lehetősége és ténye védett, annak tartalmára tekintet nélkül.” [30/1992. (V. 26.) AB határozat²⁶] (A hazai jogban csak olyan speciális esetekben válik értékelési szemponttá valamely megnyilvánulás ténytudósága vagy valósága, mint például: a jó hírnév megsértése, a becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel nyilvánosságra hozatala, a rémhírterjesztés, a közveszéllyel fenyegetés, a sajtó-helyreigazítás vagy éppen a közszolgálati médiaszolgáltatók közérdekű tájékoztatási kötelezettségével összefüggő szabályok.)

Továbbmenve: önmagában is rengeteg kérdést vet fel az, amikor a Facebook szabályzata mindenféle együttműködésre utal „független külső tényellenőrző” szervezetekkel, meg arról szól, hogy „tudósokkal és más szervezetekkel” dolgozik közösen az „álhírkérdésben”.

Mivel a Facebook hivatalos szabályzata ezekre a részletekre nem tér ki, csak különböző nemzetközi sajtóhírek alapján értesülhetett a közvélemény arról, hogy például a Correctiv nevű német médiavállalat – amely politikai tartalmakat cenzúráz közösségi oldalakon – alig két és fél év alatt közel 300 ezer eurót kapott a migrációt nyíltan támogató Nyílt Társadalom Alapítványtól (OSF),²⁷ aminek eredményeként számos ilyen témájú felvételt, videót tüntettek el közösségi szíjakról. A másik ilyen szervezet a Nemzetközi Tényellenőrző Hálózat (International Fact-Checking Network – IFCN), amely álhíreket szűrhet ki (pontosabban: cenzúrázhat) a Facebookon. Az IFCN-t a Poynter Institute for Media Studies nevű intézet működteti. A Poynter „tényellenőrző hálózatának” legnagyobb pénzügyi támogatói között szintén ott van például a Soros György-féle Nyílt Társadalom Alapítvány is – derül ki az intézet hivatalos honlapjáról.²⁸

---

²⁶ Magyar Közlöny 1992.

²⁷ Lásd például: Cerulus 2017.

²⁸ Poynter 2020.

Természetesen arról *sincsen semmiféle hivatalos információ a Facebook részéről, hogy vajon Magyarországon is folyik-e ilyesfajta „független külső tényellenőrzés”, és ha igen, akkor vajon kik is azok a „független külső tényellenőrök”, akik ezt végzik.* Ez a helyzet pedig már megalapozottan tekinthető több mint aggasztónak.

Amennyiben viszont a tényleges álhírek szempontjából vizsgáljuk a Facebook gyakorlatát, éppen a mostani koronavírus-járvány mutatja meg legvilágosabban, hogy valójában mennyire is gondolja komolyan ezt a kérdést a cég. Néhány olyan látványos gesztuson kívül, mint a WHO-közlemények prioritásos közzététele, bizonyos termék kategóriák (például szájmascskok) hirdetésének tilalma, ténylegesen azt tapasztalhatjuk, hogy a közösségi szolgáltatások az ál- és rémhírek terjesztésének, a határokon átívelő pánikkeltésnek a fő és leghatékonyabb csatornáit. A már említett kiemelkedő nyilvánosságpiaci szerepük és így hatékonyságuk következtében pedig azon sem csodálkozhatunk, hogy a járvánnyal kapcsolatos híráramra nagyon gyorsan rákapcsolódtak a politikai célú dezinformációs kampányok. (Az ezzel kapcsolatos legutóbbi hazai jogalkotási fejlemények azt mutatták meg, hogy az ilyen jellegű rémhírterjesztéssel szemben is csak a nemzetállami szabályozás tud ténylegesen hatásos módon fellépni.)

A fenti „szabályokat” olvasva fontos hangsúlyozni: annak ellenére, hogy jelen írás elsősorban a Magyarországon legnépszerűbb közösségi oldal, a Facebook szabályain és gyakorlatán keresztül igyekszik bemutatni eme cenzúrarendszerek működését, ez nem azt jelenti, hogy más szolgáltatások esetében jobb lenne a helyzet. A legismertebb videómegosztó oldal, a Google-hoz tartozó YouTube szabályzatában²⁹ például az alábbiakat olvashatjuk:

„A YouTube által okkal kezdeményezett megszüntetés és felfüggesztés

A YouTube felfüggesztheti vagy megszüntetheti a Szolgáltatás egészéhez vagy részéhez az Ön hozzáférését, Google-fiókját vagy a Google-fiókjára hozzáférését, ha (a) Ön jelentős mértékben vagy ismételten megszegi a jelen Szerződést, (b) erre jogszabályi kötelezettségnek vagy bírósági döntésnek való megfelelés érdekében van szükség, vagy (c) észszerű okunk van azt feltételezni, hogy olyan tevékenység történt, amely kárt okozhat a felhasználóknak, egyéb harmadik feleknek, a YouTube-nak vagy a társult vállalkozásainknak, illetve ezek felelősségére vonását eredményezheti.”

---

²⁹ YouTube 2019.

Látható tehát, hogy itt már a szolgáltató „feltételezése” is elég indok a törlésre! Azaz itt azt mondják ki, hogy gyakorlatilag bárkit, bármikor, bármiért törölhetnek.

Visszatérve a Facebookra, az oldal hivatalos „szabályzatai”, illetve „elvei” közül egyik sem tartalmaz semmilyen hivatalos információt arra vonatkozóan, hogy pontosan kik és milyen eljárás keretében döntenek el, hogy egy tartalom beleütközik-e valamelyik Facebook-szabályba, illetve amennyiben igen, akkor milyen módon legyen szankcionálva (törléssel, kitiltással). Viszont ami eme „közösségi elvek” tényleges gyakorlati alkalmazását illeti, azzal kapcsolatban további részletek derültek ki nem máshonnan, mint a Mark Zuckerbergkel konfliktusos viszonyt ápoló másik milliárdos, Soros György médiaérdeklődéséhez tartozó *444* című blog által közölt tényfeltáró interjújában.³⁰

A Facebook „joggyakorlata”

A blog által megkérdezettek között egyaránt megtalálható volt magyar nyelvű Facebook-tartalmakat moderáló szerződéses munkatárs, illetve a cég közép-európai központjában, Varsóban dolgozó illetékesei. Az anyagból mindenekelőtt az derült ki, hogy a *magyar moderátorcsapat tagjai nem a Facebook alkalmazottai*. Mindannyian egy Arvato nevű német cégnek dolgoznak. Az Arvato tulajdonosa pedig a Bertelsmann nevű német óriásvállalat. Az övék például az RTL-csoport, és így a jelenlegi magyar kormányval kritikus hazai RTL Klub televízió is.³¹

Az információk szerint a moderálás országonként, vagy ahogy a cégnél mondják, piaconként van felosztva. Konkrétan a magyar nyelvű Facebook-tartalmakat *néhány tucat ember moderálja*.

Ennek kapcsán rögtön felmerül a kérdés, hogy a nyelvtudáson kívül vajon milyen egyéb feltételeknek kell megfelelnie annak, aki magyar nyelvű moderátorként dolgozik a Facebook számára. Például kell-e valamilyen szakirányú (jogi, pszichológiai, médiatudományi, informatikai stb.) végzettség, tapasztalat? Egyáltalán magyar állampolgárok vagy magyarul valóban tudó, más állampolgárságú személyek avatkoznak-e be nap mint nap a szólásszabadság hazai viszonyaiba?

---

³⁰ erdelyip 2018.

³¹ Lásd például: Márkos 2018.

A blognak nyilatkozó egyik Facebook-moderátorról például a következőket közli a cikk:

„Zoltán több mint 10 évvel ezelőtt hagyta el Magyarországot, azóta megfordult Nyugat-Európa több országában és az Egyesült Államokban is. Férjével most egy dél-európai országban élnek, egyebek mellett mezőgazdasággal foglalkoznak. Zoltán gyakorlatilag idénymunkát keresett a téli–tavaszi időszakra, és egy ismerősön keresztül került elé a moderátoros álláshirdetés.”

A hazai Facebook-felhasználók szólásszabadságának érvényesülése, illetve a sajtószabadság ügye viszont nem kizárólag eme szerződéses-külsős csapat tagjaira van rábízva, hiszen az ő döntéseiket felülbíráhatja az írószági központ.

Néhány példa a cenzúra-rendszer tényleges működésére a blognak nyilatkozó moderátorok elbeszélése alapján:

„A Facebooknak vannak nyilvános tartalmi irányelvei, például nem lehet a közösségi oldalon erőszakra buzdítani, pornográf tartalmat közzétenni vagy egy kisebbséget méltóságában megalázó kifejezéssel illetni. A tartalmi irányelveket, amik alapján a moderátorok törölnek bizonyos posztokat, csak *idén* [2018] *áprilisban hozta nyilvánosságra a cég*, előtte semmitmondó, néhány bekezdéses PR-szövegekből kellett a felhasználóknak kisakkozni, hogy mit posztolhatnak az oldalon és mit nem. Viszont a nyilvános irányelveken túl még *most is léteznek olyan, nem nyilvános szabályértelmezések*, amik segítenek a moderátoroknak eldönteni, hogy mi maradhat a Facebookon, és mit kell törölni.

Ilyen policyk akár naponta érkeznek újak. Hogy most éppen le kell-e szedni minden mellbimbós képet, vagy van, ami fent maradhat, ha, mondjuk, szoptatás közben látszik. Van például egy lista a veszélyesnek vagy erőszakosnak gondolt terror- és félkatonai szervezetekről, magyar is van közöttük, ott például elég, ha valaki kiteszi a logójukat, és már törlik az oldalát. *Ezeknek a dolgoknak egy része pont azért nem nyilvános, hogy nehezebb legyen kijátszani őket.*”

A írószági központban dolgozó, tehát az egyszerű moderátoroknál magasabb szintű illetékes a következőket mesélte a Lázár-ügyről:

„Lázár bécsi videóját annak *hírértéke* miatt állították vissza, néhány órával azután, hogy Zoltán és az arvatós csapat Berlinben törölte az anyagot. Mikor rákérdeztünk arra, hogy miért mondták a Németországban működő, magyar tartalmakkal foglalkozó moderátoroknak, hogy ne nyúljanak többet Lázár János vagy az Origo posztjaihoz, a Facebooknál kitérő választ adtak. Arról beszéltek, hogy senki sem áll a moderáción felül, mindenkinek lehet jelenteni a posztjait, amit ellenőriznek is, de *valóban vannak kiadványok, amikre kiemelt figyelmet fordítanak.*”

„Jogorvoslat” Facebook módra

Azt már láthattuk a fent elmondottak során, hogy milyen „szabályok”, illetve „irányelvek”, valamint, milyen „módszertan” mentén működik a Facebook cenzúra-rendszere, de vajon milyen megoldásokat kínál a felhasználóknak a szolgáltató az esetleges „jogorvoslati igényeik” esetére?

A Facebook felhasználási feltételei tartalmazznak bizonyos minimális rendelkezéseket a felmerülő jogviták esetére.³² Ezek azonban csak egyfajta, „felek által kikötött joghatóságot” jelentenek:

„Felhasználási feltételek

4. Jogviták

Igyekszünk világos szabályokat megfogalmazni, hogy korlátozzuk, illetve remélhetőleg elkerüljük a vitákat köztünk. Ha azonban mégis vita merülne fel, hasznos előre tudni, hol lehet rendezni, és milyen törvények az irányadók.

Ha *fogyasztó* vagy, és életvitelszerűen az Európai Unió egyik Tagállamában élsz, akkor a velünk szemben a jelen Feltételekből vagy a Facebook-termékekből eredően vagy azokkal kapcsolatban felmerült követelésedre, annak jogalapjára vagy a jogvitára (»követelés«) nézve *ezen Tagállam törvényei* alkalmazandók, és a követelést az arra joghatósággal rendelkező *Tagállam bármely illetékes bíróságánál* rendezheted.

Minden *más esetben* hozzájárulsz, hogy a követelést *Írország valamely illetékes bíróságánál rendezzük*, és hogy a jelen Feltételekre és bármely követelésre nézve *Írország törvényei alkalmazandók*, tekintet nélkül a kollíziós szabályokra.”

Ez azt jelenti, hogy fogyasztónak minősülő személy (azaz egy magán-személy, aki nem üzleti célból használja a Facebookot) hazája bíróságához fordulhat, amennyiben úgy találja, hogy valamilyen jogát, érdekét megsértette a Facebook (például törölték a bejegyzését vagy a profilját).

Eme szabályokkal kapcsolatban viszont több probléma is akad:

A bírósághoz fordulás lehetőségének deklarációja nem szünteti meg azokat a gyakorlati problémákat, amelyek akkor merülnek fel, ha valaki ténylegesen élni is próbál ezzel a jogával. Például speciális eljárási szabályok (határidők) híján – mire adott esetben a jogerős bírósági döntés megszületik, és például visszaállítanak egy törölt bejegyzést – jó eséllyel az ügy (ti. a bejegyzés) teljesen aktualitását veszti. Amennyiben pedig az áldozat valamilyen vállalkozás (például egy online sajtótermék), akkor

---

³² Facebook é. n. d.

mehet Írországba pereskedni, amelynek kimenetele és a döntés megszületésének határideje még inkább kérdéses.

A másik fő probléma pedig az, hogy ez az „eljárásrend” csak *magánjogi* szempontból, illetve csak magánjogi alapokon, azaz kizárólag egyedi-eseti jelleggel hivatott rendezni egy konkrét sérelmet szenvedett felhasználó kifogását,³³ holott eme szolgáltatói gyakorlat állami alkotmányok által deklarált olyan általános alapjogokat érint, mint a szólás, a véleménynyilvánítás, valamint a sajtó szabadsága! *Azonban a problémának eme – össz-társadalmi szempontból sokkal fontosabb – közjogi (alkotmányjogi) aspektusai gyakorlatilag teljesen mellőzve vannak, amely helyzet szintén közösségimédia-cégek cenzúrájának további súlyosbodását vetíti előre.*

Az alapvető problémák összefoglalása

– Még a Magyarországon legnagyobb közvélemény-befolyásoló hatással rendelkező és világszerte is a legjelentősebbnek számító szolgáltató, a Facebook esetében is csak 2018. április végétől léteznek hivatalosan nyilvánosságra hozott moderálási szabályok, elvek, amelyek mellett továbbra is léteznek nem nyilvános cenzúrautasítások a cégvezetés részéről, amelyeket a felhasználók nem ismernek.

– Eme nyilvános szabályok és elvek sokszor nem egyértelműek, illetve a szólás-, véleménynyilvánítási és sajtószabadságot garantáló hazai jogszabályi rendelkezésekhez képest jelentősen szűkítik a hazai felhasználók jogait, azaz olyan cselekvéseket is tiltanak, amiket az Alaptörvény és a többi vonatkozó hazai jogszabály enged.

– A moderálási szabályokat a szolgáltató a gyakorlatban bármikor felülírhatja (például aktuális politikai megfontolások, illetve ideológiai szempontok alapján), így azok tartalmának előzetes megismerése, értelmezése sokszor lehetetlen, illetve kiszámíthatatlan (például így megjósolhatatlan, hogy várhatóan törölnek-e majd egy bejegyzést vagy nem).

– A nyilvánosságra hozott szabályok és elvek alkalmazása sem kiszámítható, és nem előrelátható, azaz teljesen szubjektív, esetleges, ráadásul a tapasztalatok szerint politikai szempontok alapján történik. Azt sem lehet tudni, hogy ezt kik, milyen rendszerben, milyen felhatalmazás alapján és milyen (külső) kontroll (garanciális szabályok?) mellett végzik. Ér-

---

³³ Lásd például: Vésey Kovács 2018.

demokratikus jogorvoslat a szolgáltatói döntéssel szemben gyakorlatilag nem áll rendelkezésre.

– A fenti módszerek összességükben azt eredményezik, hogy a szolgáltatás felhasználói (különös tekintettel a közszereplőkre, illetve sajtószervekre) nem merik ezen a felületen – mint világszerte és itthon is meghatározó státusban jelen lévő nyilvános fórumon – közzétenni tényleges véleményüket vagy akár bizonyos (közérdekű) információkat, tényeket sem. A kutatási tapasztalatok és a gyakorlati példák azt mutatják, hogy ez az „öncenzúrahatas” már hatékonyan érvényesül itthon is, mert a felhasználók jelentős része nyilvánvalóan nem kívánja kockáztatni a kizárását erről a fórumról. Sajtótermékek tekintetében ez még fokozottabban érvényesül, hiszen ezek jellemzően üzleti vállalkozások is, amelyek számára kritikus mértékű anyagi kockázatot jelent, ha ezen a csatornán keresztül nem tudnak eljutni a nyilvánossághoz.

– Ugyanakkor a jelenlegi koronavírus-járvány élesen rávilágít arra, hogy tényleges pánikkeltő ál- és rémhírekkel, valamint az azokra rákapcsolódó politikai dezinformációs tevékenységekkel szembeni fellépésre a közösségi média-szolgáltatóknak sem eszközei, de igazi szándékai sincsenek.

A Facebook és a többi hasonló, multinacionális szolgáltató sokszor értelmezhetetlen, bármikor megváltoztatható, valamint a szolgáltató által is teljesen kiszámíthatatlanul, szubjektíven (értsd: önkényesen) alkalmazott, ráadásul a *hatályos magyar Alaptörvénnyel, egyéb vonatkozó jogszabályi rendelkezésekkel, illetve általában véve a jogállamisággal sok esetben kifejezetten szembeeső „szabályzata”* kiválóan alkalmas a közvélemény hatékony befolyásolására olyan közéleti témákban is, amelyek egy társadalom demokratikus működése szempontjából alapvetően meghatározók. Így nem véletlen, hogy ennek kapcsán egyesek – például politikai előnyszerzés céljából – már itthon is *megkérdőjelezzik azt a jogi alapvetést, hogy egy ilyen multinacionális szolgáltatónak be kell tartania a szolgáltatás célországának jogszabályait.* (Lásd például azon véleményeket, hogy „egy magánvállalkozás a saját szolgáltatásán belül azt engedélyez és tilt, amit csak akar”. Itt érdemes visszaidézni azt is, hogy a 2020-as Századvég-kutatásból kiderült: bár messze nincsenek többségben, de viszonylag jelentős azoknak az aránya, akik szerint egy multinacionális magáncégnak igenis joga van szűkíteni az Alaptörvény által garantált szólásszabadsághoz való jogot.)

Az a tény, hogy egy külföldi magánvállalkozás a saját „szabályzatával” felülírja a szolgáltatása igénybevételének helyszínét jelentő ország jogszabályait, alkotmányos rendjét, gyakorlatilag az *állam szuverenitásának egyértelmű csorbítását, semmibevételt* jelenti, amely helyzetre maguknak az államoknak lenne indokolt minél hamarabb határozott választ adniuk.

Cselekvési keretek és korlátok

Az elmúlt évek tapasztalatai, a jelen írásban is bemutatott történések tehát a hazai Alaptörvényben és kapcsolódó jogszabályokban biztosított kommunikációs alapjogok tudatos és rendszeres csorbitását jelentik, egy külföldi vállalkozás átláthatatlan, kiszámíthatatlan, szubjektív üzleti és politikai jellegű érdekei mentén. *Immár nemcsak elméleti alapokon, hanem már gyakorlati élel merül fel a kérdés, hogy ez a helyzet jogállami kereteken belül vajon meddig tolerálható.*

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy ebben az új helyzetben az állam passzív hozzáállása a véleménynyilvánítás szabadságának és például az abból eredő sajtószabadság tekintetében csak gyorsítja eme alapvető jogok erózióját. Ez viszont értelemszerűen valamilyen közhatalmi beavatkozásnak, jogi szabályozás megalkotásának szükségességét veti fel.

A multinacionális vállalkozások által nyújtott közösségi szolgáltatások globális jellege elméletileg abba az irányba mutat, hogy szabályozásuk a leghatékonyabb módon szintén nemzetközi összefogással lenne megvalósítható. Kontinensünkön erre megfelelő szervezeti kereteket jelenthetne az Európai Unió, azonban a közösségnek napjainkban tapasztalható működési anomáliái arra utalnak, hogy megalapozottan nem lehet arra számítani, hogy belátható időn belül általános és hatékony összeurópai szabályozás születhet ezen a területen. Az ilyen szolgáltatások jellemző „anyaállamát” jelentő Egyesült Államok jelenlegi közéleti történései, folyamatai sem kecsegtetnek túl sok reménnyel a közösségi média mostani helyzetének, szerepének megváltoztatása tekintetében.

Mivel azonban, a közösségimédia-szolgáltatások jelenlegi formájukban az egyoldalú közvélemény-befolyásoló, -torzító tevékenységükkel közvetlenül veszélyeztetik a szolgáltatási (cél-) területüket képező egyes államok közéletének demokratikus működését, így nem marad más megoldás ezen a téren, mint a nemzetállami fellépés lehetőségeinek mérlegelése.

Ennek alapján indokolt röviden áttekinteni, hogy mik a jelenlegi magyarországi szabályozási keretek, illetve melyek a hazai jogrendszerben azok az alapok, amelyek megfelelő kiindulási pontot jelenthetnek a szükséges rendelkezések, jogi struktúrák megalkotásához.

Az *Alaptörvény*³⁴ deklaratív jelleggel a következőket mondja ki a véleménynyilvánítás szabadságának alapjogáról:

---

³⁴ Nemzeti Jogszabálytár 2020.

„IX. cikk

(1) Mindenkinek joga van a *véleménynyilvánítás szabadságához*.

(2) Magyarország elismeri és védi a *sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.*”

Az alapvető jogok védelméről pedig a következőket mondja ki általános jelleggel az Alaptörvény I. cikke:

„(1) AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. *Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.*

(2) Magyarország elismeri az ember alapvető egyéni és közösségi jogait.”

Látható, hogy a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságának biztosítása elsősorban és egyértelműen az *állam feladata*. Az alapvető jogok gyakorlati érvényre juttatása különböző – a vonatkozó EU-joggal egyébként harmonizált – ágazati jogszabályok, valamint az általuk létrehozott állami (hatósági) szervezetrendszer feladata. Az ilyen alapvető (alkotmányos) jogok érvényesítését nem is lehet eseti, csak egy adott ügyre és elsődlegesen csak az abban érintett felekre vonatkozó, illetve adott esetben rendkívül hosszan elhúzódó eljárás során megszülető magánjogi bírósági döntésekre bízni. Ez egyértelműen a *közjog* területére esik, amely a magánjog eszközeinél gyorsabban, hatékonyabban és mindenkire általánosan kiterjedő módon képes biztosítani e jogok érvényesülését.

A szükséges cél eléréséhez nélkülözhetetlen szabályozás konkrét kerekei, irányai meghatározásának tekintetében az ilyen szolgáltatások jellege miatt elsőként a hazai *médiaszabályozás* területét szükséges áttekinteni. Ezt a folyamatot azonban nem segíti a tény, hogy a közösségimédia-szolgáltatók nem igazán határozzák meg nyilvános dokumentumaikban saját tevékenységük pontos részleteit: a Facebook például csak annyit deklarál magáról, hogy „termékeket és szolgáltatásokat kínál”.

E szolgáltatók tényleges tevékenységét vizsgálva azonban egyértelmű, hogy konkrétan tartalmaknak a nyilvánossághoz való el-, illetve el nem jutásáról döntenek (szűrnék, moderálnak), azaz szerkesztői tevékenységet végeznek. Márpedig a tartalombefolyásolási tevékenység a legfőbb olyan tényező, amely az online szolgáltatások tekintetében elválasztja egymástól a kizárólag informatikai/technikai, azaz *infrastrukturális* tevékenységeket (például adattárolás, -továbbítás) a *tartalomszolgáltatástól*.

Mivel például a Facebook – ahogyan saját szabályzatában is számos helyen kimondja – kifejezetten szerkeszti (moderálja, szűri) a felületén megjelenő (zömében egyébként felhasználói) tartalmakat, olyan *tartalomszolgáltatónak* minősül, amelynek be kell tartania a tartalomszolgáltatói

tevékenységre általában vonatkozó jogszabályi, azaz az ún. *tartalomszabályozási* rendelkezéseket. Így tehát szolgáltatása keretében nem korlátozhatja a véleménynyilvánítás (illetve a sajtó) szabadságának alapvető jogát sem.

A jelenleg hatályos hazai tartalomszabályozási normákat áttekintve a következőket tapasztalhatjuk: két olyan törvényt is találunk, amelyek deklaratív célkitűzései között a vélemény- és sajtószabadság és az azokhoz kapcsolódó egyéb jogok hangsúlyosan szerepelnek: az egyik a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény³⁵ (a továbbiakban: Smtv.), a másik pedig a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény³⁶ (a továbbiakban: Mttv.). Ezekben az alábbiakat olvashatjuk:

„Mindenkinek joga van arra, hogy megfelelően tájékoztassák a helyi, az országos és az európai közélet ügyeiről, valamint Magyarország polgárai és a magyar nemzet tagjai számára jelentőséggel bíró eseményekről. A médiarendszer egészének feladata a hiteles, gyors, pontos tájékoztatás ezen ügyekről és eseményekről.” (Smtv. 10. §) *„Magyarországon a médiaszolgáltatások szabadon nyújthatók, a sajtótermékek szabadon közzétehetők, az információk és a vélemények a tömegkommunikációs eszközök útján szabadon továbbíthatók, a nyilvános vételre szánt magyarországi és külföldi médiaszolgáltatások szabadon elérhetők.”* (Mttv. 3. §)

Ezek a rendelkezések a közösségimédia-szolgáltatások tekintetében viszont látványosan nem érvényesülnek, mivel a tartalomszabályozás fogalomrendszere és a ráépülő anyagi és eljárásjogi normaanyag – itthon is – évtizedes lemaradásban van a valóságtól: azok még a hagyományos, „professzionális” sajtótermékekre, illetve a lineáris műsorszolgáltatásokra lettek megalkotva.

Az elektronikus „sajtótermék” például a hatályos hazai jog szerint az „internetes újság” és a „hírportál”, amelyeknek az elsődleges célja a *szövegből, illetve képekből álló tartalmaknak* a nyilvánossághoz való eljuttatása. Látjuk, hogy a Facebook komplex szolgáltatása valójában sokkal szélesebb körű a rajta megjelenő tartalmak körének, típusának, valamint a tartalmakkal kapcsolatos mindenféle szolgáltatói manipulációk tekintetében annál, hogy beleférjenek az – alapvetően a régi típusú, hagyományos sajtótermékekre kitalált – olyan szűk fogalmi keretek közé, mint „újság”, meg „hírportál”, illetve „szövegből és képekből álló” tartalom.

---

³⁵ Nemzeti Jogszabálytár 2019.

³⁶ Nemzeti Jogszabálytár 2021.

Az elmondottaknál fogva tehát a Facebook a jelenlegi jogszabályi keretek között nem minősíthető „sajtóterméknek”, és így nem is vonatkoznak rá a törvények azon rendelkezései, amelyek például a véleménynyilvánítási, illetve a sajtószabadság érvényesülését lennének hivatottak biztosítani a sajtótermékek tekintetében.

Ami pedig az első pillantásra meglehetősen általános és átfogó kategóriának tűnő „médiaszolgáltatások” kérdését illeti, e tevékenység jogszabályi definíciójának meghatározó elemei olyan fogalmak, mint „műsorszám”, „műsorrend” vagy „műsorkínálat”. Ezek az alapvetően a hagyományos, a tartalmakat a szerkesztő által meghatározott időbeli sorrendben kínáló, azaz ún. lineáris médiaszolgáltatásokra (például a televíziós műsorszolgáltatásokra) kitalált kifejezések gyakorlatilag már nem értelmezhetők a jelenlegi közösségi szolgáltatások tényleges működése, az azokon elérhető különféle tartalmak, valamint az azokhoz való hozzáférés módjának tekintetében. Például a Facebook esetében, ahol a felhasználóktól – akik lehetnek akár magánszemélyek, akár gazdasági vállalkozások, köztük nem kis számban professzionális sajtóorgánumok is – származó legkülönbözőbb típusú (írott szöveg, kép, hang-, képfelvétel, lájkolással, illetve szavazással kifejtett vélemény) és legkülönbözőbb formában (bejegyzés, hozzászólás, megosztás, fizetett hirdetés, történet, Messenger-üzenet stb.) közzétett tartalmak, a szolgáltató által, de a felhasználók számára gyakorlatilag átláthatatlan módon és célok mentén végrehajtott, gyakran igen tendenciózus szerkesztést követően kerülnek vagy éppen nem kerülnek a nyilvánosság elé. Ezenkívül maga az egész facebookozási folyamat sem feleltethető meg a magyar törvényi fogalmakban meghatározott tartalom-, illetve szolgáltatásfajtáknak. A közösségi felületeken tehát már rég nem beszélhetünk „önálló egységet alkotó mozgókép- és állóképsorozatokról, amelyek egy szolgáltató által kialakított műsorkínálatban” foglalnak helyet. A jelenlegi hazai médiaszabályozási logikában és keretek között ezek a modern tartalomszolgáltatási metódusok már teljességgel értelmezhetetlenek. Alkalmazható szabályozás híján viszont a véleménynyilvánítási és sajtószabadságnak a tömegkommunikációban való érvényesítése céljából az elsődleges hatásköröket gyakorló Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, valamint annak legfőbb szervezeti egysége, a Médiatanács sem tud hatósági úton fellépni a Facebook-cenzúrával szemben.

Összegezve: a tartalom- (média-) szabályozás jelenleg hatályos fogalomrendszere és így tárgyi hatálya sem fedi már le a mostani közösségi típusú tartalomszolgáltatási megoldásokat, így megállapítható, hogy jelenleg a hazai jogrendben nem találhatók olyan rendelkezések, amelyek bizto-

sítának annak lehetőségét, hogy az állam közjogi (hatósági) eszközökkel, azaz érdemben és hatékonyan fellépjen a véleménynyilvánítás és a sajtó alkotmányos szabadságát csorbító, azaz sok esetben nyílt cenzúrárt folytató, jellemzően külföldi magáncégek által tanúsított szolgáltatói magatartásokkal szemben.

Ugyanakkor megállapítható az is, hogy ezen a téren a szabályozás lemaradása világszerte általános: az amerikai történeसेkről már esett szó, de Európában sem jobb a helyzet. Az tapasztalható, hogy jelenleg külföldön is alapvetően egyéni perek útján – azaz magánjogi alapon – lépnek fel, pontosabban tudnak csak fellépni a sérelmet szenvedett felhasználók a közösségi média cenzúrájával szemben. Hatékony európai nemzetállami, közjogi szabályozás még nem ismeretes, bár vannak országok – például Németország, Lengyelország –, ahol már szintén folyamatban van a jogi megoldások kidolgozása és egyes „részeredmények” mellett – például a nemzetállami joghatóság és az ilyen szolgáltatások globális jellege miatt fennálló kihívásokra adandó válaszok tekintetében – talán már körvonalazódnak a lehetséges főbb szabályozási irányok is. Az Európai Unió hatályos joga sem ad sok segítséget a tagállamoknak, hiszen a közösségimédia-szolgáltatások vonatkozásában az is reménytelenül elavult. Az EU audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelve³⁷ a közösségimédia-típusok közül egyedül a „videómegosztóplatform-szolgáltatásokat” ismeri, de az azokra vonatkozó szabályok a tíz évvel ezelőtti elméleti álláspontot tükrözik. Tehát az irányelv értelmében, az EU joga szerint, a videómegosztóplatform-szolgáltató médiatartalmat megosztó, azt továbbító közvetítő szolgáltatónak, azon belül is tárhelyszolgáltatónak minősül, mivel szerintük kizárólag a szerverére feltöltött műsorszámok, videók tárolását és továbbítását végzi. Ennek megfelelően az uniós szabályozás alapján a videómegosztóplatform-szolgáltatók – a hagyományos média-szolgáltatóktól eltérően – nem tartoznak szerkesztői felelősséggel az elérhetővé tett tartalom vonatkozásában. A valóságban azonban már régóta tapasztalhatjuk, hogy ez nem így van: az ilyen szolgáltatók – élükön a YouTube-bal – moderálják, azaz törlik, illetve szerkesztik, például csonkítják, elnémítják stb. a szervereikre felkerülő felhasználói tartalmakat. Mindezek ellenére – ahogyan a korábbiakban már szó volt róla – az EU jelenlegi állapotában reálisan nem várható, hogy belátható időn belül a közösségimédia-szolgáltatások cenzúráját felszámoló hatékony közösségi szabályozás szülessen.

---

³⁷ EUR-Lex 2010.

Továbblépési irányok, lehetőségek

A hazai médiaszabályozás – ahogyan általában a többi európai nemzet-állam esetében is – még mindig csak alapvetően, illetve több tekintetben kizárólag a hagyományos típusú, lineáris műsorszolgáltatás jellegű, professzionális elektronikus tartalomszolgáltatások szabályozásával foglalkozik, mivel korábban eme médiumoknak volt nagyobb véleménybefolyásoló hatása. De ez napjainkra már megváltozott a multinacionális magánvállalatok által üzemeltetett közösségi média egyre fokozódó térhódításának köszönhetően.

„A törvény rendelkezik a sajtó szabadságáról és az államtól, valamint bármely más érdeksoporttól való függetlenségéről” – tartalmazza az Smtv. indokolása, de a gyakorlatban jelenleg ezt nem lehet érvényesíteni. Az magyar tartalomszabályozási joganyag korlátozó fogalomrendszerre, a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságát, azaz a cenzúra tilalmát a Facebook és hasonló magáncégek új típusú szolgáltatásai esetében is biztosító speciális anyagi jogi és eljárási rendelkezések hiánya, valamint ama elavult hozzáállása miatt, amely szerint ezeket az alapjogokat elsősorban az állammal szemben kell megvédeni, jelenleg nem tesz lehetővé semmilyen ezt célzó hatékony és viszonylag gyors államigazgatási (médiahatósági) fellépést az önkényes, követhetetlen cenzúrázasi gyakorlattal szemben.

A véleménynyilvánítási szabadságukban sértett természetes személyek: a felhasználók, valamint a sajtószabadságukban korlátozott hivatásos sajtó-, médiavállalkozások számára kizárólag a polgári jogi bírósági út marad. Az ilyen – többfokú – eljárások szokásos hazai átfutási ideje miatt, mire a jogerős bírósági döntés megszületik, és például évek elteltével visszaállítanak egy törölt bejegyzést, a konkrét – például közéleti, választási kampánnyal összefüggő – tartalom jó eséllyel teljesen aktualitását veszti. Amennyiben pedig a cenzúra áldozata egy hivatásos médiavállalkozás, akkor még kilátástalanabb a helyzet, hiszen neki már – a Facebook szabályzata értelmében – Írországba kell mennie pereskedni.

Ennek kapcsán indokolt újra hangsúlyozni: a tény, hogy egy külföldi magánvállalkozás a saját szabályzatával felülírja a szolgáltatása igénybevételének helyszínét jelentő ország jogszabályait, alkotmányos rendjét, gyakorlatilag az állam szuverenitásának egyértelmű csorbítását, semmibevételét jelenti.

Ugyanakkor a Facebook és más hasonló szolgáltatók sokszor értelmezhetetlen, bármikor megváltoztatható, valamint a szolgáltató által is teljesen kiszámíthatatlanul, szubjektíven – kimondható: önkényesen –

alkalmazott szabályzata és az ennek köszönhető egyoldalú politikai célú tartalomáradat *kiválóan alkalmas a közvélemény hatékony befolyásolására olyan közéleti témákban is, amelyek egy társadalom demokratikus működése szempontjából alapvetően meghatározók.*

Itt visszautalhatunk arra is, hogy a jelen írás első fejezetében említett Facebook-felügyelőbizottságnak a nyilvánosság számára kommunikált alapvető feladata éppen a véleménynyilvánítási szabadságnak a közösségi média felületein való érvényesülése, illetve annak korlátozása tekintetében felmerülő egyes kérdések tisztázása, a felmerülő problémák megoldása lenne. Sajnos a már idézett, általános deklaráció jellegű ismertetőn kívül jelenleg nem állnak rendelkezésre részletesebb nyilvános és hiteles információk arról sem, hogy pontosan mi is a felügyelőbizottság, illetve a mögötte álló Facebook-cég álláspontja például a multinacionális vállalkozás szolgáltatásainak, az azokra vonatkozó saját szabályoknak, valamint a szolgáltatásuk célterületét képező államok jogszabályainak egymáshoz való viszonyáról. Így továbbra sem tudjuk, hogy mit jelent szerintük például az a kitétel, amelynek értelmében a Facebook szolgáltatónak „nem kell végrehajtania a felügyelőbizottság döntését, ha egy kérdéses tartalom »helyi jogszabályt érint«”.

Mivel egy ilyen szinte magánbíróóság üzemeltetésével, illetve nemzetállami jogszabályokkal és a jogállami elvekkel is kifejezetten szembemenő szabályzatokkal egy multinacionális vállalkozás gyakorlatilag fittyet hány az állami joghatóságra és így a szuverenítésra, a már említett Digitális Szabadság Bizottság tevékenységének keretein belül Varga Judit igazságügyi miniszter 2020 folyamán két alkalommal is levélben kereste meg a Facebook illetékes regionális igazgatóját további információkért ezekkel, illetve a felügyelőbizottság felállításával, összetételével, működésével összefüggő egyes lényegi kérdésekkel kapcsolatban.³⁸ A cég válaszaiban sajnos nem oszlatta el a fenti témákat körülvevő homályt, érdemi, illetve kielégítő válaszokat nem tudott adni a felmerült kérdésekre. A vállalkozással való hazai kapcsolatfelvételt követően a céggel történő tényleges együttműködés, párbeszéd, a felmerült problémák, kérdések megvitatásának érdemi megkezdése tehát még ki tudja, meddig várat magára. A közösségimédia-szolgáltatások felhasználóinak száma és így azok hatása a társadalomra, a közvéleményre azonban idehaza is napról napra növekszik.

A fentiek miatt, adja magát a kérdés: vajon észszerű módon halasztható-e tovább, hogy nemzetállami közjogi szabályozás keretein belül legyen bizto-

---

³⁸ Lásd például: Varga 2020.

sítva az Alaptörvény és a vonatkozó további jogszabályok által garantált szólás-, vélemény- és sajtószabadság tényleges érvényesülése a közösségi média felületein is?

Mivel az államnak erre jelenleg nincsenek megfelelő jogi eszközei, indokolt végiggondolni egy lehetséges szabályozás alapvető célkitűzéseit, irányait.

Ennek megfelelően a tárgykörben végrehajtható, kívánatos jogalkotás tekintetében alapvetően a következő szabályozási elemek lefektetését lenne indokolt mérlegelni:

- Annak egyértelművé tétele, hogy a szolgáltató a felhasználói szólásszabadságát kizárólag a vonatkozó állami jogszabályokban meghatározott okokból korlátozhatja vagy befolyásolhatja egyéb módon (törölheti, címkézheti, késeltetheti stb.).
- Annak előírása, hogy a szolgáltató által korlátozott felhasználót megfelelő módon (minden releváns információ megadásával és bizonyítható formában) tájékoztatni kell a korlátozás okáról és egyéb részleteiről (például időtartamáról).
- Érdemi jogorvoslati rendszer biztosítása a korlátozott felhasználó számára: részben a szolgáltató számára előírt felülvizsgálati cselekmények, részben pedig állami (hatósági) közreműködéssel.
- Megfelelő állami, hatósági szerv felállítása a közösségi média-szolgáltatások hazai tevékenységének felügyeletére, illetve az előző pontban említett jogorvoslati eljárásokban való részvételre.
- Az előbb említett hatóság részére megfelelő hatáskör megállapítása arról, hogy – szankció, reálsan bírságszankció kiszabásának terhe mellett – visszaállíthatassa a szolgáltatóval a jogellenes törölt felhasználói tartalmat.
- A közösségi média „jelenközpontúságához” igazodó, rendkívül rövid eljárási határidők meghatározása mind a szolgáltatókat terhelő kötelezettségek, mind pedig a hatósági eljárás egyes elemei tekintetében.
- Azt biztosító szabályok – például magyarországi székhelyű leányvállalat-alapítási kötelezettség – előírása, hogy a szolgáltató képviselőjével akadálytalan legyen a kapcsolattartás, ügyintézés, eljáráslefolytatás mind a felhasználók, mind pedig a hatóság részéről.

Az elmondottakat összegezve kijelenthető, hogy a közösségi média jelenlegi közvélemény-befolyásoló hatalmából eredő és a véleménynyilvánítás alapvető szabadságának fokozódó ütemű eróziójaként leírható helyzet orvoslása konkrét jogalkotási feladatokat igényelne, amelyek elmaradása az eddigi tapasztalatok alapján igen komoly, akár helyrehozhatatlan károkat okozhat az állam és a politikai nyilvánosság demokratikus működésében.

Irodalom

Amnesty International 2019: *Surveillance Giants: How The Business Model Of Google And Facebook threatens human rights*. <https://www.amnesty.org/download/Documents/POL3014042019ENGLISH.PDF>

Bányász Péter 2019: A közösségi média szerepe a választásokban. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2019/1. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz/article/view/1481/800>

Cerulus, Laurens 2017: *Germany's anti-fake news lab yields mixed results*. <https://www.politico.eu/article/fake-news-germany-elections-facebook-mark-zuckerberg-correctiv/>

Cornell é. n.: *47 U.S. Code § 230*. <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/47/230>

Digitális Szabadság Bizottság 2020: *Üdvözljük a Digitális Szabadság Bizottság honlapján!* <https://digitalisszabadsag.kormany.hu/>

erdelyip 2018: *„Szóltak a Facebook központból, hogy mostantól Lázár János és az Origo posztjait nem moderálhatjuk”*. <https://tldr.444.hu/2018/08/09/szoltak-a-facebook-kozpontbol-hogy-mostantol-lazar-janos-es-az-origo-posztjait-nem-moderalhatjuk>

EUR-Lex 2010: *Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:02010L0013-20181218&from=HU>

Facebook é. n. a: *Közösségi alapelvek*. <https://www.facebook.com/communitystandards/>

Facebook é. n. b: 12. *Gyűlöletbeszéd*. https://www.facebook.com/communitystandards/hate_speech/

Facebook é. n. c: 21. *Álhírek*. https://www.facebook.com/communitystandards/false_news

Facebook é. n. d: *Felhasználási feltételek*. <https://www.facebook.com/legal/terms>

Federal Register 2020: *Preventing Online Censorship*. <https://www.federalregister.gov/documents/2020/06/02/2020-12030/preventing-online-censorship>

Financial Times 2020: *George Soros: Remove Zuckerberg and Sandberg from their posts*. <https://www.ft.com/content/88f6875a-519d-11ea-90ad-25e377c0ee1f>

Forbes 2021: *Trumpot a Twitter, a Facebook és az Instagram is letiltotta.* <https://forbes.hu/uzlet/trumpot-a-twitter-a-facebook-es-az-instagram-is-letiltotta/>

Hanula Zsolt 2018: *Kell nekünk a médiaszabadság?* https://index.hu/techtud/2018/08/30/kell_nekunk_szolasszabadsag/

Hirado.hu 2020: *Bárki szembetalálkozhat állírákkal a közösségi médiában.* <https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2020/04/14/barki-szembetalalkozhat-ahirekkel-a-kozossegi-mediaban>

Magyar Közlöny 1992: 30/1992. (V. 26.) *AB-határozat.* <http://public.mkab.hu/mkab/dontesek.nsf/0/C12579890041A608C125798800473E9B?OpenDocument>

Magyar Nemzet 2020a: *A CEU-s Sajó András a Facebook regionális főcenzora.* <https://magyarnemzet.hu/belfold/cenzurabirosg-soros-koponyegebol-bujt-ki-a-magyar-tag-is-8124383/>

Magyar Nemzet 2020b: *Letiltotta a Twitter a magyar kormány hivatalos fiókját.* <https://magyarnemzet.hu/belfold/letiltotta-a-twitter-a-magyar-kormany-hivatalos-fiokjat-8739183/>

Márkos Imre Örs 2018: *Tovább tombol a liberális cenzúra a Facebookon.* <https://www.origo.hu/itthon/20181112-ismet-cenzurazza-a-facebook-a-888-konzervativ-ujsgairoit.html>

Márkos Imre Örs 2019: *Gátlástalanul cenzúrázta a jobboldali véleményeket a Facebook az önkormányzati választás idején.* <https://www.origo.hu/itthon/20191015-a-facebook-nyiltan-beavatkozott-az-onkormanyzati-valasztasokba.html>

Nemzeti Jogszabálytár 2019: *2010. évi CIV. törvény.* http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=132460.370110

Nemzeti Jogszabálytár 2020: *Magyarország Alaptörvénye.* http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968.417048

Nemzeti Jogszabálytár 2021: *2010. évi CLXXXV. törvény.* http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=133252.416667

NKE 2020: *Bizalom, tudatosság, veszélyérzet az interneten.* https://itki.uni-nke.hu/document/itki-uni-nke-hu/EJJK%20ITKI_Bizalom%20tudatoss%C3%A1g%20vesz%C3%A9ly%C3%A9rzet%20az%20interneten.pdf

NMHH 2016: *Lakossági internethasználat. Online piackutatás 2016.* https://nmhh.hu/dokumentum/187704/lakossagi_internethasznalat_2016.pdf

Origo 2018: *Lázár Jánost is cenzúrázta a Facebook.* <https://www.origo.hu/itthon/20180307-lazar-janos-facebook-cenzura-origo-migransok.html>

Oversight Board 2020: *A véleménynyilvánítás szabadságának tiszteletben tartása független döntéseken keresztül.* <https://oversightboard.com/>

Poynter 2020: *Largest funders of Poynter*. <https://www.poynter.org/major-funders/>

Századvég 2019a: *A Facebook-cenzúra ellen*. <https://szazadveg.hu/uploads/media/5ca4b75e79eda/tanulmany-a-szazadveg-javaslatai-a-facebook-cenzura-ellen-2019403.pdf>

Századvég 2019b: *Szólásszabadság és cenzúra a 21. században konferencia*. <https://szazadveg.hu/hu/hirek/szolasszabadsag-es-cenzura-a-21-szazadban-konferencia>

Társaság a Szabadságjogokért é. n.: *A véleménynyilvánítás szabadsága*. <https://tasz.hu/a-velemenynyilvanitas-szabadsaga>

Timberg, Craig – Tiku, Nitasha 2020: *Facebook executive says company was responsible for Trump's victory but warns against policy changes*. <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/01/07/facebook-exec-says-company-was-responsible-trumps-victory-warns-against-policy-changes/>

Varga Judit 2020: *A Digitális Szabadság Bizottság a jogállamisági garanciákat vizsgálja*. <https://digitalisszabadsag.kormany.hu/varga-judit-a-digitalis-szabadsag-bizottsag-a-jogallamisagi-garanciakat-vizsgalja>

Vésey Kovács László 2018: *A Facebook-cenzúra alkonya? – Nyertes persorozat magyar szereplővel a Zuckerberg-birodalom ellen*. <https://pestisracok.hu/a-facebook-cenzura-alkonya-nyertes-persorozat-magyar-szereplovel-a-zuckerberg-birodalom-ellen/?fbclid=IwAR2mhFm-m7eqvFPUmtCpOrVr-qlmebhMQVpjeGygzY1fdd3VGi58JxDtSF0o>

YouTube 2019: *Általános Szerződési Feltételek*. <https://www.youtube.com/t/terms>

Zuckerberg, Mark 2019: *The Internet needs new rules. Let's start in these four areas*. https://www.washingtonpost.com/opinions/mark-zuckerberg-the-internet-needs-new-rules-lets-start-in-these-four-areas/2019/03/29/9e6f0504-521a-11e9-a3f7-78b7525a8d5f_story.html

